ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2022 - №2 (56)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Илмҳои иқтисодӣ
Илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Илмҳои сиёсӣ

https://journal.apa.tj

***Шуъбаи таҳрир ва
табъу нашр***

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
2022 / №2 (56)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
2022 / №2 (56)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Шуъбаи таҳрир ва табъу нашр
Душанбе – 2022

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2005 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 маротиба нашр мешавад.

Маҷаллаи илмии «Идоракунии давлатӣ» дар феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.06.2019 ворид карда шудааст.
Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмии электронии e-library.ru ворид карда мешавад.
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст.
Шаҳодатномаи № 012/МҶ-97 аз 03.07.2017

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои зерини илмро барои чоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ:	5.2.1, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5, 5.2.6
Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.4, 5.1.5
Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ:	5.5.2, 5.5.4, 5.5.3

Суроғаи редаксияи маҷалла:
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,
кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сомонаи маҷалла: https://journal.apa.tj

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Комилбек Амид Ёрбек – номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич –доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович –доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур.

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Давлатов Ҷумъа Муҳаммадалиевич – директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муртазозода Ҷамшед Сайдалӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Ҷурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори имлҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон:

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

Журнал издается с 2005 года.
Выходит, 4 раза в год.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных
журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии
при Президенте Республики Таджикистан с 11.06.2019 г.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные
выпуски журнала регулярно загружаются
в Научную электронную библиотеку e-library.ru в открытом доступе.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации
в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:

Экономические науки:	5.2.1, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5, 5.2.6
Юридические науки:	5.1.1, 5.1.2, 5.1.4, 5.1.5
Политические науки:	5.5.2, 5.5.4, 5.5.3

Адрес и контакты редакции журнала:
734003, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: https://journal.apa.tj

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)
© Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Комилбек Амид Ёрбек – кандидат политических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич –доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович –доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович –доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур.

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, Председатель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Давлатов Джумъа Мухаммадалиевич – директор Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан.

Муртазозода Джамшед Сайдали – доктор юридических наук, профессор, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственного университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович - доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктор политических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана.

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Институт туризма, предпринимательства и сервиса;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана:

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

АБДУАЛИМЗОДА Ҳ.А., ҲУСЕЙНОВ У.С. МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **15**

АБДУЛЛОЕВА Ш.Б., ҶАЛИЛОВ Б.А. ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН НИҲОДИ ҲАВАСМАНДИИ БОЗОРИ ХАДАМОТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **22**

ҒАФОРЗОДА Ҷ.Ғ., ҲАСАНЗОДА Б.Ҳ. НАҚШИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМӮЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ С. АЙНӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИИ ҶТ **32**

АЮБОВ Д.М., ВОСИЕВА Ф.Қ. ОМИЛҲОЕ, КИ БА ХИЗМАТРАСОНИИ КИТОБХОНА ТАЪСИР МЕРАСОНАНД **38**

МИРЗОРАҲИМОВ М.Ҳ., ДОСТИЕВ Э.А. УСУЛҲОИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ **48**

САРАБЕКОВА И.З., БАХТИЁРИ Р. ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ РУШДИ КЛАСТЕРИ САНОАТИ ХӮРОКВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН **57**

НУРАЛИЗОДА А.Н., НАЗАРОВ М.С. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ САТҲИ СИФАТИ ЗИНДАГӢ ВА РОҲҲОИ РУШДИ УСТУВОР ДАР МИНТАҚА **66**

ИСАЙНОВ Ҳ.Р., АСОЕВ Б.Х. ДУРНАМОИ РУШДИ БОЗОРИ НЕРУИ БАРҚ ДАР МИҚЁСИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ **75**

ФАЙЗУЛЛОЕВ Б.С. БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶАВОНОН: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **86**

МУРОДОВА Ф.Б. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ **99**

БОМИРОВ Б.Ҳ., ИБРОҲИМЗОДА И.Ш. РУШДИ БОЗОРИ ХӮРОКИ ОММА ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН **107**

РАҶАБОВ М.А. АСОСҲОИ ИЛМИИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ **117**

РУСТАМ А.Р. ХУСУСИЯТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАВӢ ВА ЗАМИНАҲОИ КОРБУРДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **123**

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

ҒАФУРЗОДА А.Д., ИЗАТУЛЛОЗОДА П.Н. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **133**

АМИНОВ М.М. ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ӮЗБЕКИСТОН .. **143**

СИДИҚОВ Д.А. МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ ИСТИСНОИИ (МОЛУМУЛКӢ) МУАЛЛИФОН **148**

ҒОИБЗОДА М.А., БАХТИРЗОДА Г.Т., ҚУРБОНОВА М.Н. АСОСҲОИ АХЛОҚӢ-ҲУҚУҚИИ ИСЛОМ ДАР МУСТАҲКАМКУНИИ НАҚШ ВА МАВҚЕИ ЗАН ДАР ҶОМЕА **154**

ЁРОВ А.Д. ПРИНСИПҲОИ ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚИИ СОҲАИ АНДОЗ **164**

МИРЗОЕВА Д.М. ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪСИРИ ИНСТИТУТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ЗАНОН ВА МАНЪ НАМУДАНИ ТАБЪИЗ НИСБАТИ ОНҲО **169**

НОСИРЗОДА М.Б., ХАЛИМХАНОВ А.А. ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАҒИРЁБИИ ИҚЛИМ **177**

ИСМАТУЛЛОЗОДА Ф.И. АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ОМОДАКУНИИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **184**

РАҲИМОВ Д.Қ. МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНШООТ ҲАМЧУН ПРЕДМЕТИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ БИНО ВА ИНШООТ **194**

АМИРЗОДА Ф.А. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ МУФЛИСШАВИИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚӢ **200**

РАҲИМОВ И.М. ДОИР БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МАФҲУМИ МЕРОС ВА ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ВОРИСӢ **205**

РАҲМОНАЛИЗОДА Б. НАҚШИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН **210**

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

МУҲАММАД А.Н., МИРЗОЗОДА И.Х. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ КАДРӢ **218**

МУҲАММАДЗОДА П.А., ДОДИХУДОЕВ Х.А. МЕХАНИЗМҲОИ ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА МУАССИСАҲОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ШАРОИТИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ **230**

ЗОКИРОВ Г.Н., МИРЗОЕВ З.Ш. ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ВА ХУДФАЪОЛИЯТИ ҶАМЪИЯТӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ФАЪОЛИЯТ **239**

ХИДИРЗОДА М.У., МУЗАФАРЗОДА Ф. РИСОЛАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ – ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ПОЙДОРИИ СУЛҲ ВА БАРҚАРОРШАВИИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ **244**

НАЗАРЗОДА П.С. КОНСЕПСИЯИ ГЛОБАЛИИ ДЕМОКРАТИКУНОНӢ ВА ТАҒЙИРПАЗИРИИ РЕЖИМҲОИ СИЁСӢ **251**

ҚОДИРОВ Д.С. АРЗЁБИИ НАҚШ ВА МАҚОМИ ТОҶИКОН ДАР ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ АФҒОНИСТОН АЗ ҶОНИБИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК **260**

ЗУЛФОНОВ Б.Б. АФЗАЛИЯТҲОИ ДИПЛОМАТИЯИ ИҚТИСОДӢ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **268**

РАҶАБЗОДА А.Н. САҲМИ АКАДЕМИК ТАЛБАК НАЗАРОВ ДАР БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚРОРИ СУЛҲ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (1996-1997) **278**

ТАХМИНАИ М. ТАШАББУСҲОИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҚОБИЛИ ЗУРОВАРӢ ДАР ОИЛА **291**

ҲАМРОЕВ Х.У. ПАЙДОИШИ ЗӮРОВАРӢ ДАР ОИЛА ВА ОҚИБАТҲОИ НОМАТЛУБИ ОН **299**

НУРИДДИНЗОДА С.Ҳ. НАЗАРФИРЕБӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ НООРОМ СОХТАНИ ҲАЁТИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **305**

МИРСАИДОВА Н.С. АСОСҲОИ БЕХАТАРИИ ИТТИЛООТӢ **314**

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

АБДУАЛИМЗОДА Х.А., ХУСЕЙНОВ У.С. ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **15**

АБДУЛЛОЕВА Ш.Б., ДЖАЛИЛОВ Б.А. ГОСУДАРСТВЕННО ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТИТУТ СТИМУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ **22**

ГАФОРЗОДА ДЖ.Г., ХАСАНЗОДА Б.Х. РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С. АЙНИ НА РЫНКЕ ТРУДА РТ **32**

АЮБОВ Д.М., ВОСИЕВА Ф.К. ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА БИБЛИОТЕЧНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ **38**

МИРЗОРАХИМОВ М.Х., ДОСТИЕВ Э.А. МЕТОДЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ **48**

САРАБЕКОВА И.З., БАХТИЁРИ Р. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОГО КЛАСТЕРА ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ **57**

НУРАЛИЗОДА А.Н., НАЗАРОВ М.С. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УРОВНЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ И ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В РЕГИОНЕ **66**

ИСАЙНОВ Х.Р., АСОЕВ Б.Х.ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В МАСШТАБАХ СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ **75**

ФАЙЗУЛЛОЕВ Б.С. РЫНОК ТРУДА МОЛОДЁЖИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **86**

МУРОДОВА Ф.Б. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ **99**

БОМИРОВ Б.Ҳ., ИБРОҲИМЗОДА И.Ш. РАЗВИТИЕ РЫНКА ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ **107**

РАДЖАБОВ М.А. НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ **117**

РУСТАМ А.Р. ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ И ПРЕДПОСЫЛКИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **123**

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ГАФУРЗОДА А.Д., ИЗАТУЛЛОЗОДА П.Н. ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **133**

АМИНОВ М.М. МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН **143**

СИДИКОВ Д.А. ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОДЕРЖАНИЯ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОГО (ИМУЩЕСТВЕННОГО) ПРАВА АВТОРОВ **148**

ГОИБЗОДА М.А., БАХТИРЗОДА Г.Т., КУРБОНОВА М.Н. НРАВСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИСЛАМА В УКРЕПЛЕНИИ РОЛИ И МЕСТА ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ **154**

ЁРОВ А.Д. ПРИНЦИПЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СФЕРЫ **164**

МИРЗОЕВА Д.М. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН И ЗАПРЕЩЕНИЕ ДИСКРИМИНАЦИИ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН **169**

НОСИРЗОДА М.Б. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА **177**

ИСМАТУЛЛОЗОДА Ф.И. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **184**

РАХИМОВ Д.К. ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СООРУЖЕНИЙ КАК ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ **194**

АМИРЗОДА Ф.А. ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ БАНКРОТСТВА ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ **200**

РАХИМОВ И.М. ПРО НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОНЯТИЯ НАСЛЕДСТВА И НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВОВРЕЕМСТВА **205**

РАХМОНАЛИЗОДА Б. РОЛЬ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ **210**

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

МУХАММАД А.Н., МИРЗОЗОДА И.Х. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ **218**

МУХАММАДЗОДА П.А., ДОДИХУДОЕВ Х.А. МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ С ЭКСТРЕМИЗМОМ И МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ **230**

ЗОКИРОВ Г.Н., МИРЗОЕВ З.Ш. МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ И ОБЩЕСТВЕННАЯ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПРИЗНАКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ **239**

ХИДИРЗОДА М.У., МУЗАФАРЗОДА Ф. МИССИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ - ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СОХРАНЕНИИ МИРА И ВОССТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ **244**

НАЗАРЗОДА П.С. ГЛОБАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ И ИЗМЕНЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ **251**

КОДИРОВ Д.С. ОЦЕНКА РОЛИ И МЕСТА ТАДЖИКОВ В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АФГАНИСТАНА СО СТОРОНЫ ТАДЖИКСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ **260**

ЗУЛФОНОВ Б.Б. ПРИОРИТЕТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **268**

РАДЖАБЗОДА А.Н. ВКЛАД АКАДЕМИКА ТАЛБАКА НАЗАРОВА В ДОСТИЖЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ (1996-1997) **278**

ТАХМИНАИ М. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АКТЫ ПРОТИВ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **291**

ХАМРОЕВ Х.У. ПОЯВЛЕНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ И ЕГО НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ **299**

НУРИДДИНЗОДА С.Х. МАНИПУЛЯЦИЯ КАК СПОСОБ ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **305**

МИРСАИДОВА Н.С. ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ **314**

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

ABDUALIMZODA H.A., KHUSEYNOV U.S. PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **15**

ABDULLOEVA SH.B., JALILOV B.A. PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN INSTITUTION STIMULATING THE MARKET FOR ENVIRONMENTAL SERVICES **22**

GAFORZODA J.G., HASANZODA B.H. THE ROLE OF THE TAJIK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER S. AYNI IN THE LABOR MARKET OF RT **32**

AYUBOV D.M., VOSIEVA F.K. FACTORS AFFECTING LIBRARY SERVICES .. **38**

MIRZORAKHIMOV M.H., DOSTIEV E.A. MATHEMATICAL MODELING METHODS IN THE ECONOMY **48**

SARABEKOVA I.Z., BAKHTIYORI R. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY CLUSTER IN KHATLON REGION **57**

NURALIZODA A.N., NAZAROV M.S. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LEVEL OF QUALITY OF LIFE AND WAYS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REGION **66**

ISAINOV H.R., ASOEV B.H. OUTLOOK FOR THE DEVELOPMENT OF THE ELECTRICITY MARKET IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA **75**

FAYZULLOEV B.S. YOUTH LABOR MARKET: PROBLEMS AND THE WAYS OF ITS SOLUTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **86**

MURODOVA F.B. FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES **99**

IBROHIMZODA I.SH., BOMIROV B.H. DEVELOPMENT OF THE PUBLIC CATERING MARKET IN KHATLON REGION **107**

RADJABOV M.A. SCIENTIFIC BASIS OF DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT **117**

RUSTAM A.R. PROJECT FINANCING FEATURES AND PREREQUISITES FOR ITS IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **123**

LEGAL SCIENCES

GAFURZODA A.D., IZATULLOZODA P.N. FEATURES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF BODIES UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **133**

AMINOV M.M. LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN **143**

SIDIKOV D.A. LEGAL ISSUES OF THE CONTENT OF THE EXCLUSIVE (PROPERTY) RIGHT OF AUTHORS **148**

GOIBZODA M.A., BAKHTIRZODA G.T., KURBONOVA M.N. THE MORAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF ISLAM IN STRENGTHENING THE ROLE AND PLACE OF WOMEN IN SOCIETY **154**

YOROV A.D. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION IN TAX SPHERE **164**

MIRZOEVA D.M. FEATURES OF THE FORMATION OF THE INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS AND THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN **169**

NOSIRZODA M.B. INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF CLIMATE CHANGE **177**

ISMATULLOZODA F.I. ORGANIZATIONAL-LEGAL BASIS OF ACTIVITY OF THE STATE INSTITUTION TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION AND SERVICE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **184**

RAKHIMOV D.Q. CONCEPT, NATURE AND FEATURES OF CONSTRUCTION AS THE SUBJECT OF THE LEASE AGREEMENT FOR BUILDINGS AND CONSTRUCTIONS **194**

AMIRZODA F.A. THE CONCEPT AND SIGNS OF BANKRUPTCY OF LEGAL ENTITIES **200**

RAKHIMOV I.M. SOME ISSUES OF THE CONCEPT OF INHERITANCE AND HEREDITARY SUCCESSION **205**

RAHMONALIZODA B. THE ROLE OF STATE AUTHORITY BODIES IN ENSURING FOOD SECURITY IN TAJIKISTAN **210**

POLITICAL SCIENCES

MUHAMMAD A.N., MIRZOZODA I.KH. THE ORETICAL FOUNDATIONS OF FORMING PERSONNEL POLICY **218**

MUHAMMADZODA P.A., DODIKHUDOEV KH.A. MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF FIGHT AGAINST EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM **230**

ZOKIROV G.N., MIRZOEV Z.SH. LOCAL SELF-GOVERNMENT AND PUBLIC INITIATIVE: NATURE AND FEATURES OF ACTIVITY **239**

KHIDIRZODA M.U., MUZAFARZODA F. THE MISSION OF THE LEADER OF THE NATION - EMOMALI RAHMON IN PRESERVING THE PEACE AND RESTORE NATIONAL INTERESTS **244**

NAZARZODA P.S. THE GLOBAL CONCEPT OF DEMOCRATIZATION AND POLITICAL REGIME CHANGE **251**

KODIROV D.S. VALUATION OF THE ROLE AND STATUS OF TAJIK PEOPLE IN THE HISTORY OF AFGHANISTAN'S STATEHOOD BY TAJIK RESEARCHERS **260**

BAKHTIYOR B.Z. PRIORITIES OF ECONOMIC DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **268**

RAJABZODA A.N. THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN TALBAK NAZAROV TO ACHIEVING PEACE AND NATIONAL RECONCILIATION IN TAJIKISTAN (1996-1997) **278**

TAKHMINAI M. POLITICAL REGULATIONS AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **291**

HAMROEV KH.U. EMERGENCE OF DOMESTIC VIOLENCE AND ITS NEGATIVE CONSEQUENCES **299**

NURIDDINZODA S.H. MANIPULATION AS A WAY TO DESTABILIZE THE POLITICAL LIFE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **305**

MIRSAIDOVA N.S. BASICS OF INFORMATION SECURITY **314**

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 339.98

МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АБДУАЛИМЗОДА ҲАКИМБЕК АБДУАЛИМ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.
Тел.: (+992) 931-16-59-60. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru
ҲУСЕЙНОВ УМАРҶОН САИДАКБАРОВИЧ,
ассистенти кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир- 33.
Тел.: (+992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон оиди мушкилот ва роҳҳои такмили фаъолияти соҳибкории хурду миёна, санҷишҳои андозӣ, шумораи субъектони фаъолияткунанда, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва нишондиҳандаҳои ин соҳаро дар чанд соли охир таҳлил намудаанд. Инчунин, маллифон дар мақола заминаи пешрафти соҳибкории хурду миёна дар мамлакат ва бештар кардани маблаггузориро дар ин соҳа яке аз шартҳои муҳимми инкишофи соҳибкории хурду миёна медонанд. Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби муаллифон қонунҳое, ки доир ба дастгирӣ ва маблаггузорӣ қабул карда шудаанд, аз ҷумла қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ташкилотҳои маблаггузории хурд», «Дар бораи таърихи қарзҳо (бюрои кредитӣ)», «Дар бораи сармоягузорӣ» мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар натиҷаи қабули қонунҳои зикршуда маблаггузорӣ ба соҳаи соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории хурд, хеле зиёд шуда, лоиҳаҳои гуногун мавриди иҷро қарор гирифтаанд. Дар мақола муаллифон ҷанбаҳои беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодиётро омӯхтаанд.

Дар баробари ин, муҳиммияти такмилдиҳии механизмҳои самараноки пешкаш намудани ёрии давлатӣ ба соҳибкорон ҳал намудани якчанд вазифаҳои махсусро пешбинӣ карда бо мисолҳои мушаххас таҳлилу баррасӣ кардаанд. Ҳамчунин, муаллифон дар мақола зимни таҳқиқ якчанд мушкилотеро, ки боиси рушди фаъолияти соҳибкорӣ мегарданд иброз кардаанд, аз ҷумла баланд будани меъёри андозҳо, мураккаб ва душворфаҳм будани будани низоми андозбандӣ, мураккаб ва такмилнаёфта будани тартиби бақайдгирии корхонаҳо, душвор ва тӯлонӣ будани ҷараёни гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти соҳибкорӣ, душвориҳо ҳангоми гирифтани сертификат барои маҳсулот ва ғайра.

Калидвожаҳо: *соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, санҷишҳои андоз, қарз, молиявӣ, сайёҳӣ, иқтисодӣ, омор, шаҳодатнома, фурӯши мол, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ.*

Соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилона ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарарнамудаи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст [5].

Бо мақсади амалӣ гардонидани рушди бемайлонаи иқтисодиёти кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 - декабри соли 2004 таҳти рақами 469 Қарор «Дар бораи Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015»- ро қабул намуд. Мақсади асосии консепсияи рушди соҳибкорӣ дар сатҳи давлатӣ фароҳам овардани шароити зарурии ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, молиявӣ ва ташкилӣ барои ташаккули бахши хусусии иқтисодиёти кишвар, инфрасохтори мутараққии дастгирии соҳибкорие, ки асосҳои соҳибкории самаранокро дар мамлакат

таъмин менамояд. Маҳз дарки масъулиятшиносӣ ва эҳсоси баланди ватандории андозсупорандагон аст, ки қисми даромади буҷети кишвар ғанитар гашта, иқтисодиёти кишвар рушд ёфта истодааст.

Вобаста ба ин бо мақсади беҳтар гардидани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ такмили асноди қонунгузорӣ ва муқаррароти танзимкунандаи фаъолияти бахши хусусӣ идома дорад.

Дар натиҷаи ворид шудани таъғиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҶТ» ва фароҳам овардани шароити зарурии ҳуқуқӣ солҳои охир ташкили корхонаҳо дар соҳаҳои афзалиятнок хело вусъат пайдо карда тадриҷан масъалаҳои доир ба ташкили ҷойҳои корӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ ҳалли худро ёфта истодаанд.

Қабули Кодекси андози ҶТ аз 1 январи соли 1999 ва мавриди истифода қарор гирифтани он, шумораи андозҳоро аз 45 то ба 17 то оварда расонид ва тадриҷан меъёрҳои андоз низ паст карда шуданд, ба мисоли чунин андозҳо:

- Андози ААИ – аз 28% то 20%;
- Андоз аз фоида – аз 40% то 30%;
- Андози иҷтимоӣ – аз 37% то 25% ва ғайра.

Қабули Кодекси андози навин (1.01.2005) боз ҳам вазифаи ҳавасмандии андозро дучанд сохт.

Мисол: меъёри андоз аз фоида 30% ба 25% паст карда шуд.

Инчунин имтиёзҳои нав ворид карда шуданд, аз он ҷумла:

- ҳамаи корхонаҳо дар соҳаи истеҳсолот дар соли ташкилёбиаш андоз аз фоида озод мебошад (моддаи 145-и Кодекси андози ҶТ);
- корхонаҳо вобаста аз ҳаҷми сармоягузории солона ба муддати аз 2 то 5 сол андоз аз фоида озод мебошад (моддаи 145-и КАҶТ);
- дар андозбандии сохтмони НОБ аз пардохтҳои андозҳои зерин озод мебошанд-ААИ, андоз аз фоида, андози замин ва ғайра (моддаи 343-и КАҶТ).

Иқдомҳои ояндаи Ҳукумати ҶТ дар солҳои сипаришуда бо мақсади паст намудани гаронии андоз ва дастгирии соҳибкории хурд ва миёна низ дар амал зина ба зина татбиқ шуда истодааст. Мисол: дар соли 2009 бо пешниҳоди Президенти давлатамон 2 меъёри андоз, яъне андоз аз арзиши иловашуда аз 20% ба 18% ва андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ аз 23% ба 13% паст карда шуд. Ниҳоятан дар соли 2022 шумораи андозҳо аз 10 ба 7-то расонида шуда меъёри стандартии ААИ аз 18% ба 15%, меъёри андози фоида аз 23% ба 20% паст карда шуд, илова барин соли равон дигар тағйиротҳо назаррасе дар кодекси андоз ворид шуданд.

Дар натиҷаи чунин иқдомҳои нек ва имтиёзҳо баҳри рушди соҳибкории хурду миёна дар солҳои 2005-2022 шумораи корхонаҳои саноати хело афзоиш ёфтанд, ки аз ҷумла дар замони соҳибистиқлолӣ шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2360 расонида шуд.

Танҳо соли 2021-ум 256 коргоҳу корхонаи нав бо 2500 ҷойи корӣ ба фаъолият оғоз намуд [2].

Дар ин муддат корхонаҳо–аз 300 адад ба 47630 адад, сохтмон –аз 214 адад ба 360 адад, савдо ва хуроки умум –аз 589 адад ба 841 адад омада расиданд ва дар байни дигар соҳаҳо мавқеи намоёнро ишғол мекарданд. Дар дигар соҳаҳо бошад шумораи корхонаҳо қариб 2,5 баробар афзуда адади онҳо аз 477 ба 1119 рафта расид [2].

Дар Паёми гузаштаи худ ба Маҷлиси Олӣ дар санаи 20-апрели соли 2012 Президенти кишвар мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуда буданд: «Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамаҷониба ба фаъолияти он аз ҷумлаи вазифаҳои

аввалиндарачаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкории хурду миёна, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад. Маҳз бо ҳамин мақсад Ҳукумати кишвар ба дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир менамояд ва солҳои охир як силсила ислоҳотеро, ки ба соддагардонии раванди бақайдгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва кам намудани номгӯи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳанда равона шудаанд, амалӣ гардонид. Агар теъдоди иҷозат барои фаъолияти соҳибкорӣ то ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ 650 номгӯйро ташкил карда бошад, пас он ҳоло ҳамагӣ аз 86 номгӯй иборат аст ва зарур аст, ки ислоҳот дар ин самт идома дода шавад.

Инчунин қайд шуда буд, ки танҳо дар соли ҷорӣ имтиёзҳои андозӣ ва пардохтҳои гумрукии ба соҳибкорон ва корхонаҳои истеҳсолӣ муқарраргардида 3,2 миллиард сомониро ташкил медиҳад, ки ин, пеш аз ҳама, барои рушди истеҳсолот мусоидат мекунад.

Ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ 117 миллиард сомониро ташкил карда, аз ҷумла дар соли 2021-ум 13 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки 37 фоизи он ба соҳибкории истеҳсолӣ равона гардидааст[2].

Ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар солҳои 2017-2019 дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шуданд [1].

Илова бар ин, дар заминаи ислоҳоти татбиқнамудаи Ҳукумати мамлакат дар солҳои 2017-2019 шумораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор шаш баробар кам шудааст.

Агар соли 2016 шумораи чунин санҷишҳо қариб 300 ҳазорро ташкил дода бошад, соли 2019 ҳамагӣ 48 ҳазорро ташкил кардааст [1].

Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бемайлони соҳибкорӣ, аз байн бурдани монеаҳои ин соҳа нигаронида шудааст. Ҷиҳати рушди соҳа корҳои зиёдеро Ҳукумати ҷумҳурӣ анҷом додааст, ки муҳимтарини онҳо «дастрасии соҳибкорон ба манбаҳои қарз, афзоиши теъдоду сохтори институтҳои молиявӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии молиявӣ ва амсоли онҳо» мебошанд.

Бояд гуфт, ки қонуни ҶТ "Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор" ба талаботи муосир на он қадар ҷавобгӯ аст ва шумораи зиёди санҷишҳои беасос, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ монеаҳо эҷод менамоянд. Вобаста ба ин ба мақомоти назоратӣ супориш дода шудааст, ки аз санҷиши беасос даст кашида барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ фазои озодро муҳаё созанд. Дар асоси ин Президенти мамлакат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақомоти дахлдор, аз ҷумла Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатиро вазифадор намуд, ки дар соли 2012 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» дар таҳрири нав таҳия карда, ба Ҳукумати кишвар пешниҳод намоянд.

Сардори давлат зимни дастуру супоришоти худ таъкид намуда буданд, ки лоиҳаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо забони ҳаддалимкон содда ва фаҳмо таҳия гардад, нисбат ба Кодекси андози амалкунанда шумораи камтари андозҳоро дар бар гирад, меъёрҳои андозҳо пасттар карда шавад, қонуни амалаш ҳаддалимкон мустақим бошад, ки ҳархела тавзеҳ гардидани моддаҳоро истисно намояд ва ба андозсупорандагон ҳангоми иҷрои ӯҳдадориҳои андозиашон мусоидат кунад.

Ҳамзамон, аз ҷониби Сардори давлат барои ба рафти таҳия ва муҳокимаи лоиҳаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ҷалб намудани доираи ҳарчӣ васеи мутахассисону коршиносон, соҳибкорон, ассотсиатсияҳои дастгирии соҳибкорӣ ва дигар андозсупорандагон супориш дода шуда буд, ки шуруъ аз 01.01.2022с кодеки андоз дар таҳрири нав мавриди амал қарор гирифт.

Татбиқи пешниҳодҳои Президенти кишвар мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бечунучаро дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ пеш аз ҳама рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, фароҳам овардани фазои мусоид барои соҳибкорон, ҷалби сармоя ва воридоти технологияҳои пешрафта ва дар ин замина ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

Дар ҷумҳурӣ тартиби андозбандии субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна онқадар вазнин набуда, меъёри андозҳо низ чандон баланд нест. Аммо дар самти маъмурикунонии андозҳо баъзе мушкилот мавҷуд аст, ки онро тавассути истифодаи усулҳо ва технологияҳои муосир бартараф намудан имконпазир мебошад.

Ислоҳоти низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он, махсусан таҳияи лоиҳаи Кодекси нави андоз яке аз афзалиятҳои муҳими Ҳукумати Тоҷикистон ба шумор меравад. Ҷиҳати афзоиши қисми даромади буҷети давлатӣ бо роҳи ҳавасманд намудани андозсупорандагон ва андозбандии пурраи онҳо ислоҳот дар бахши андоз вобаста ба ҳарчӣ содда намудани низоми андозбандӣ ва кам кардани шумораи андозҳо тавассути муносиб сохтани миқдори умумии онҳо ба таври ҷиддӣ идома дода мешавад.

Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав, ки амали он аз якуми январи соли 2022 оғоз гардид, бо мақсади саноатикунонии босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ аввалин маротиба дар даврони соҳибистиқлолӣ на танҳо имтиёзу сабукиҳои зикргардида нигоҳ дошта шуданд, балки бо вуҷуди таъсири манфии онҳо ба қисми даромади буҷети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд пешниҳод гардидаанд.

Бар замми ин, шумораи андозҳо аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якчанд намуди онҳо паст карда шуданд [2].

Воридшавии маблағҳоро ба буҷети давлатӣ на аз ҳисоби баланд бардоштани меъёри андозҳо, балки аз ҳисоби зиёд кардани шумораи андозсупорандагон, яъне соҳибкорони хурду миёна, васеъ кардани сарчашмаҳои андозбандӣ, ҳавасмандгардонии ташаббусҳои соҳибкорӣ, таъмини сатҳи баланди иҷрои ӯҳдадориҳои андозӣ ва коҳиш додани иқтисоди пинҳонӣ зиёд кардан лозим аст. Мувофиқан коҳиш додани хароҷоти чорабиниҳои каммаҳсул дар буҷети давлатӣ низ ба манфиати кор аст. Инчунин зарур аст, ки манбаҳои пӯшонидани қисми эҳтимолии камомади буҷети давлатӣ бинобар сабаби амалӣ намудани ислоҳоти низоми андозбандӣ муайян карда шаванд.

Санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, аз ҷумла соҳибкорон танҳо барои пайдо намудани камбудӣ ва ҷазо додани соҳибкор нест, балки намояндаи мақомоти андоз бояд бо соҳибкор корҳои фаҳмондадиҳӣ доир намояд, зеро ин барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии соҳибкорон мусоидат хоҳад кард. Умуман, низоми андозбандӣ бояд чунин ба роҳ монда шавад, ки аз як тараф давлат ва ҷомеаро бо захираҳои молиявӣ таъмин намояд ва аз ҷониби дигар ташаббусҳои фаъолияти соҳибкориро ҳавасманд намояд. Дар марҳилаи нави рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшҳои давлатию хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд дар татбиқи афзалиятҳои муайянкардаи Ҳукумати Тоҷикистон ширкати фаъолона намоянд.

Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯроҳои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ташкил карда шудааст.

Ҳадафи асосии ташкили шӯроҳои минтақавӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, баррасӣ намудани пешниҳодоти соҳибкорон вобаста ба бартараф намудани монеаҳои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ мебошад.

Яке аз вазифаҳои муҳими Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, ин баррасӣ намудани масъалаҳое мебошад, ки барои васеъ гардидани фаъолияти соҳибкорӣ монеа эҷод менамоянд.

Солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти кам додани шумораи фаъолиятҳое, ки дар асоси иҷозатномаҳо амалӣ карда мешаванд, инчунин соддатар намудани расмиёти маъмурӣ барои сармоягузорон ва ҷанбаҳои мухталифи ҷалби сармоя ислоҳоти ҷиддӣ гузаронида шуд. Вобаста ба ин як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардид, ки барои кам кардани шумораи иҷозатномаҳо ва соддатар намудани тартиби дастрас намудани онҳо мусоидат менамояд.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ яке аз ҳадафҳои муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Тоҷикистон саҳми шарикони рушдро дар раванди татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, аз ҷумла беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ қадр менамояд.

Ҳамчунин, ҷиҳати татбиқи самараноки сиёсати ислоҳоти иқтисодӣ ба дараҷаи сифатан нав баровардани муносибатҳои ҳамшарикӣ мувофиқи мақсад дониста мешавад, зеро ҳанӯз ҳам имкониятҳои истифоданашуда зиёданд. Аз ҷониби шарикони рушд маблағгузорӣ намудани қисми камомади буҷет, бинобар сабаби ислоҳоти Кодекси нави андоз, дар марҳилаҳои аввал ниҳоят зарур буд.

Инчунин соҳибкорон мавҷудияти мушкилоти дигарро низ қайд менамоянд:

- баланд будани меъёри андозҳо;
- мураккаб ва душворфаҳм будани будани низоми андозбандӣ;
-мураккаб ва такмилнаёфта будани тартиби бақайдгирии корхонаҳо;
- душвор ва тӯлонӣ будани ҷараёни гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти соҳибкорӣ;
- душвориҳо ҳангоми гирифтани сертификат барои маҳсулот ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосири ҷумҳурӣ сатҳи паст ва нокифояи донишҳои ҳуқуқиву иқтисодии соҳибкорон ва фарҳанги андозсупории онҳо, инчунин сатҳи пасти касбӣ, одоби хизматӣ ва каммасъулиятии баъзе кормандони мақомоти андоз, ҷараёни андозбандиро мураккаб мегардонад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019 шаҳри Душанбе
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2021 шаҳри Душанбе
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2012. Ҷумҳурият, №19, 21 апрели соли 2011.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон . - Душанбе: «Ирфон», 2012с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3, қисми - 1, соли 2011.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №4, қисми - 1, соли 2002.
7. Бинштoк Ф.И. Государственное регулирование предпринимательской деятельности: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 200 с
8. Вазъи иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Ваҳдат дар соли 2011. Ваҳдат, 2012. - 38 с.
9. Гришанова О.А. Сбалансированность бюджетов регионов: теория и методы. - М.: Экономист, 2007. - 246 с.
10. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. - 2-е изд. - М.: Экономика, 2004. - 412 с.
11. Оймаҳмадов Г.М. Молия. Душанбе, «Нодир», 2005. - 312 с.
12. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.amcu.gki.tj.
13. Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.andoz.tj

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АБДУАЛИМЗОДА ХАКИМБЕК АБДУАЛИМ,
кандидат экономических наук, доцент,
ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.
Тел.:(+992) 931-16-59-60. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru
ХУСЕЙНОВ УМАРДЖОН САИДАКБАРОВИЧ,
ассистент кафедры менеджмента
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.
Тел.: (+ 992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

В данной статье авторы анализируют проблемы и пути совершенствования деятельности малого и среднего предпринимательства, налоговые проверки, количество действующих субъектов, поддержку малого и среднего предпринимательства и показатели в этой сфере за последние несколько лет. Также авторы статьи рассматривают основу развития малого и среднего бизнеса в стране и увеличение финансирования в этой сфере как одно из важных условий развития малого и среднего предпринимательства. Следует отметить, что авторами изучены принятые законы о поддержке и финансировании, в том числе Законы «О защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», «О микрофинансовых организациях», «О кредитной истории (кредитном бюро), «Об инвестициях». В результате принятия перечисленных законов, значительно увеличилось финансирование предпринимательства, особенно малого предпринимательства, и реализованы различные проекты. В статье авторы исследуют аспекты улучшения бизнес-среды в Республике Таджикистан как важнейшего фактора экономического развития.

При этом важность совершенствования эффективных механизмов оказания государственной помощи предпринимателям, предполагает решение ряда конкретных задач и рассматривает это на конкретных примерах. Авторы статьи также упомянули ряд проблем, которые не приводят к развитию предпринимательской деятельности, в том числе: - высокие налоговые ставки; - сложность и трудновосприимчивость налоговой системы; - сложность и несовершенство процедуры регистрации предприятий, -сложность и длительность процесса получения лицензии на осуществление предпринимательской деятельности, - трудности при получении сертификата на продукцию и т.д.

Ключевые слова: *предпринимательство, инвестиции, налоговые проверки, кредит, финансовый, туризм, экономический, статистика, сертификат, реализация товаров, производственный, услуги.*

PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE SMALL AND MEDIUM BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ABDUALIMZODA HAKIMBEK ABDUALIM,
Candidate in Economy, Associate Professor; Rector of
Tajik State University of Finance and Economics,
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimova str..
Phone: (+992) 985-77-82-83. E-mail: Hakim-s-1980@bk.ru
KHUSEYNOV UMARJON SAIDAKBAROVICH,
assistant of Management Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+ 992) 988-83-10-74. E-mail: umarjonhuseynov96@mail.ru

In this article, the authors analyze the problems and ways to improve the activities of small and medium-sized businesses, tax audits, the number of operating entities, support for small and medium-sized businesses and indicators in this area over the past few years. Also, the authors of the article consider the basis for the development of small and medium-sized businesses in the country and the increase in funding in this area as one of the important conditions for the development of small and medium-sized businesses. It should be noted that authors studied adopted laws on support and financing, including the Laws "On the Protection and Support of Entrepreneurship in the Republic of Tajikistan", "On Microfinance Organizations", "On Credit History (Credit Bureau)", "On Investments". As a result of the adoption of mentioned laws, financing of entrepreneurship, especially small businesses, has significantly increased, and various projects have been implemented. In the article, the authors explore aspects of improving the business environment in the Republic of Tajikistan as the most important factor in economic development.

At the same time, the importance of improving effective mechanisms for providing state assistance to entrepreneurs assumes the solution a number of specific tasks and considers this on specific examples. The authors of the article also mentioned a number of problems that cannot lead to the development of entrepreneurial activity, including:
- high tax rates; - the complexity and insensitivity of the tax system;
- the complexity and imperfection of the procedure for registering enterprises,
- the complexity and long duration of the process of obtaining a license to carry out entrepreneurial activities, - the difficulties in obtaining a certificate for products, etc. т.д.

Keywords: *business, investments, tax audits, credit, financial, tourism, economic, statistics, certificate, sales of goods, production, services.*

УДК:626.810(1.+985.3)

ГОСУДАРСТВЕННО ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТИТУТ СТИМУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ

АБДУЛЛОЕВА ШАХОДАТ БАХРИЕВНА,
кандидат экономических наук, старший преподаватель
кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета,
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 931-44-95-46. E-mail: Khusravi.2011@mail.ru
ДЖАЛИЛОВ БАХРОМ АВАЗХОНОВИЧ,
ассистент кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета,
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 985-11-11-54. E-mail: barhrom_0293@mail.ru

В статье рассматриваются наиболее эффективные пути привлечения инвестиций и технологий для развития экологического рынка, чем является использование механизмов государственно-частного партнерства. Благодаря такому объединению возможно эффективное использование частных средств и государственных ресурсов, которые имеют большое значение для экономики страны. Партнерство государства и частного сектора обладает огромным модернизационным потенциалом, который может полноценно реализоваться лишь в рамках правильно организованного правового поля. В целом, в ряде зарубежных государств использование механизмов государственно-частного партнерства способствовало успешному развитию экономики, решению острых социальных проблем, выходу из политического кризиса. Изучение опыта этих стран является необходимым условием успешного развития механизмов государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан. Как правило, государственно-частное партнерство предполагает, что не государство подключается к проектам бизнеса, а, наоборот, бизнес приглашается государством к сотрудничеству в реализации общественно значимых проектов. Следовательно, важным элементом механизма развития экологического рынка региона является механизм финансирования.

Государственные органы РТ не просто активно участвуют, но явились инициаторами создания всей существующей инфраструктуры рынка экологических услуг, способствующей коммерциализации данного сектора экономики, чего нельзя сказать о местной власти. Это отличает Таджикистан от многих развитых стран мира, где местные власти активно вовлечены в стимулирование деятельности экологического рынка на своих территориях.

Ключевые слова: *экологических услуг, государственно-частного партнерства, производства экологических товаров, бизнес, инфраструктура, реализация, рынок экологических услуг.*

Сущность партнёрства в производстве и реализации экологических услуг заключается во взаимодействии бизнеса с государственными и местными органами власти по созданию объектов инфраструктуры рынка экологических услуг (специализированные фирмы, информационные и обучающие центры, экологические фонды и др.); подготовка кадров в высших учебных заведениях; участие в общественных объединениях, а также консультации в органах законодательной власти по выработке законов, направленных на развитие экологической сферы.

Европейская комиссия определяет государственно-частное партнерство как «соглашение между двумя и более сторонами кооперировать усилия по достижению общих (или совместимых) целей, при этом общими становятся ответственность, власть, ресурсы, риски и, в идеале, выгоды от реализуемого проекта» [1, с.8]

В США существует определение: «государственно-частное партнерство представляет собой долгосрочный договор между двумя единицами, в соответствии с которым одна единица приобретает или создает актив или совокупность активов, использует их в течение какого-то периода, а затем передает второй единице. Такие соглашения обычно имеют место между частным предприятием и органами государственного управления, но возможны и другие сочетания с участием государственных корпораций с обеих сторон или частного НКО в качестве второй стороны» [6, с.911].

Рейтинговое агентство Standard & Poor's определяет государственно-частное партнерство как «любые средне- или долгосрочные взаимоотношения между государственным и частным сектором, основанные на разделении рисков и доходов, объединении профессиональных знаний и совместном финансировании и служащие достижению определенных политических результатов»

Однако при всем разнообразии определений под государственно-частным партнерством чаще всего понимается партнерство между государственным и частным секторами, направленное на достижение общих целей в рамках отдельных проектов и совместному распределению рисков при их реализации. На практике многие воспринимают такие партнерства как частный случай проектного финансирования.

В определении Комитета организация экономического сотрудничества и развития по научной и технологической политике содержит шесть основных признаков, которые характеризуют государственно-частное партнерство, а именно:

- стороны партнерства должны быть представлены, как государственным, так и частным сектором экономики;

- взаимоотношения сторон государственно-частного партнерства должны быть зафиксированы в официальных документах (договорах, контрактах и др.);

- взаимоотношения сторон государственно-частного партнерства должны носить партнерский, то есть равноправный характер;

- стороны государственно-частного партнерства должны иметь общие цели и четко определенный государственный интерес;

- стороны государственно-частного партнерства должны объединить свои вклады для достижения общих целей;

- стороны государственно-частного партнерства должны распределять между собой расходы и риски, а также участвовать в использовании полученных результатов. [17, С.7]

Заметим, что необходимость в государственно-частном партнерстве возникает, прежде всего, в тех сферах экономики, за которые государство традиционно несет ответственность. Как правило, государство не может полностью отказаться от своего присутствия в этих сферах и поэтому вынуждено сохранять контроль либо над определенным имуществом (оставаться собственником), либо над определенным видом деятельности. В любом случае это означает либо непосредственное финансирование за счет государственных средств, либо использование государственного имущества при реализации соответствующих проектов.

Базовые признаки государственно-частного партнерства состоят в следующем:

- сторонами государственно-частного партнерства являются государство и частный бизнес;

- взаимодействие сторон в государственно-частном партнерстве закрепляется на правовой (договорной) основе;

- взаимодействие указанных сторон имеет действительно партнерский, равноправный характер (т.е. в обязательном порядке должен соблюдаться паритет, баланс взаимных интересов);

- государственно-частное партнерство имеет четко выраженную публичную, общественную направленность (его главная цель - удовлетворение интересов общества);

- в процессе реализации проектов на основе государственно-частного партнерства объединяются активы (ресурсы и вклады) названных выше сторон;

- финансовые риски и затраты, а также достигнутые в государственно-частном партнерстве результаты распределяются между сторонами в пропорциях согласно взаимным договоренностям, зафиксированным в соответствующих соглашениях.

Как правило, государственно-частное партнерство предполагает, что не государство подключается к проектам бизнеса, а, наоборот, бизнес приглашается государством к сотрудничеству в реализации общественно значимых проектов.

Сущность партнёрства в производстве и реализации экологических услуг заключается во взаимодействии бизнеса с государственными и местными органами власти по созданию объектов инфраструктуры рынка экологических услуг (специализированные фирмы, информационные и обучающие центры, экологические фонды и др.); подготовка кадров в высших учебных заведениях; участие в общественных объединениях, а также консультации в органах законодательной власти по выработке законов, направленных на развитие экологической сферы.

Мы предлагаем следующее определение государственно-частного партнерства: партнёрство между бизнесом и государством в процессе производства и реализации экологических услуг - это деятельность по разработке правовых и финансово-экономических механизмов и инструментов формирования и реализации эффективной государственной политики на рынке экологических услуг.

Исходя из определённой выше сущности государственно-частного партнерства, по нашему мнению, можно утверждать, что система государственно-частного партнёрства (ГЧП) построена на следующих базовых принципах:

1) основой осуществления процессов ГЧП является разработка мотивационной системы, удовлетворяющей потребностям всех участников ГЧП. Мотивация участия в партнерстве частного сектора экономики, как правило, обусловлена возможностями получения более высокой прибыли и новыми возможностями для развития бизнеса. Однако частные компании могут также присоединиться к государственно-частному партнерству с более специфической мотивацией, в частности, для обеспечения доступа к государственному финансированию, результатам исследований и разработок государственного сектора и его инфраструктуре, а также информации и оборудованию.

Представители государственного и частного секторов экономики могут выступать в качестве партнеров на всех этапах процесса развития рынка экологических услуг, в том числе на этапе принятия решения о проведении исследований, подготовки документации для участия в конкурсе, финансирования исследований и разработок, проведения исследований, управления проектом и коммерциализации его результатов. Однако, в настоящее время государственный сектор, представленный государственными предприятиями, как правило, проявляет большую активность на этом рынке, а частный – только начинает вовлекаться.

2) Региональное осуществление каких-либо форм ГЧП имеет принципиальное значение для развития регионов Таджикистана. Организация условий и разработка мотивационных механизмов для внедрения процессов государственно-частного

партнёрства в регионе является исключительной прерогативой местных органов власти, что в очередной раз подчёркивает значимость развития экологического рынка для регионов республики.

Как считают некоторые таджикские ученые, «государственно-частное партнерство (ГЧП) в Республике Таджикистан, как и во всем мире, признано одним из лучших механизмов привлечения инвестиций в экономику страны».[12,С.462] Для регулирования механизма ГЧП в республике принят специальный закон [6,С.7]

Поскольку основные проблемы, связанные с экологией и природопользованием сосредоточены в регионах республики, правильно построенная органами местной власти политика по развитию экологического рынка позволит использовать потенциал партнерства в развитии региона.

Государственные органы власти Республики Таджикистан не просто активно участвуют, но являются инициаторами создания всей существующей инфраструктуры рынка экологических услуг, способствующей коммерциализации данного сектора экономики, чего нельзя сказать о местной власти. Это отличает Таджикистан от многих развитых стран мира, где местные власти активно вовлечены в стимулирование деятельности экологического рынка на своих территориях. Так, например, все земли ФРГ имеют мощные бюджеты для экологической деятельности и сильные связи с экологическим рынком на своих территориях. Таким образом, созданная правовая основа ГЧП в Республике Таджикистан в будущем должна способствовать развитию механизма реализации не только инфраструктурных проектов, но и проектов коммерческого производственного характера. В этом плане частный сектор должен проявлять волю всемерно сотрудничать в рамках реализации государственной стратегии развития экономики, в том числе и производственного предпринимательства. [7., С.101].

В мировой практике сложилось множество разнообразных моделей, форм, типов и конкретных вариантов реализации партнерских отношений между государством и бизнесом. В процессе развития производства и реализации экологических услуг в Таджикистане в принятой классификации ГЧП можно выделить следующие формы:

1. Контракты как административный договор, заключаемые между государством (органом местного самоуправления) и частной фирмой на осуществление деятельности на рынке экологических услуг.

2. Аренда в ее традиционной форме (договора аренды) и в форме лизинга. Особенность арендных отношений между властными структурами и частным бизнесом заключается в том, что происходит на определенных договором условиях передача частному партнеру государственного имущества во временное пользование и за определенную плату. Традиционные договора аренды предполагают возвратность предмета арендных отношений, причем правомочие по распоряжению имуществом сохраняется за собственником и не передается частному партнеру. В специально оговариваемых случаях арендные отношения могут завершиться выкупом арендуемого имущества. В случае договора лизинга лизингополучатель всегда имеет право выкупа государственного имущества.

3. Концессия (концессионное соглашение), которую можно определить как договорную форму предоставления инвестору права на хозяйственное использование государственной собственности, при этом инвестору необходимо уплачивать государству определенную договором концессионную плату. Обязательным условием концессии является также осуществление концессионером (инвестором) инвестиций в

целях улучшения передаваемого или создания нового имущества с последующей его передачей в государственную собственность.

4. Соглашения о разделе продукции. Эта форма партнерских отношений между государством и частным бизнесом частично напоминает традиционную концессию, но все же отличается от нее. Различия заключаются, прежде всего, в разной конфигурации отношений собственности между государством и частным партнером. Если в концессиях концессионеру на правах собственности принадлежит весь объем произведенной экологической продукции или оказанных экологических услуг, то в соглашениях о разделе продукции партнеру государства принадлежит только ее часть. Порядок и условия раздела продукции между инвестором и государством определяются соглашением.

5. Совместные предприятия представляют собой распространенную форму партнерства частного бизнеса и государства. Разновидности создаваемых совместных предприятий (акционерное общество или совместное предприятие с долевым участием) зависят от структуры и характера совместного капитала.

Можно отметить существование ряда моделей ГЧП, благодаря которым в проектах ГЧП возможно разделить сферы ответственности и принятие рисков государством и частным сектором. Наиболее распространены такие формы партнерства, как:

«Приобретение - строительство - эксплуатация» (BBO: Buy - Build - Operate), которое подразумевает передачу государственного имущества частным или квази государственным структурам на контрактных условиях, согласно которым предусматривается модернизация имущества и его эксплуатация в течение определенного контрактом времени.

«Строительство - владение - эксплуатация» (BOO: Build - Own - Operate). Частным сектором финансируется, строится и эксплуатируется производство или процесс оказания услуг с условием пожизненной аренды или владения. Ограничения со стороны государства определяются через заключение оригинального соглашения посредством регулирующего органа, функционирующего на постоянной основе.

«Строительство - владение - эксплуатация - передача» (BOOT: Build - Own - Operate - Transfer). Частной структуре выдается франшиза для финансирования, формирования, строительства и эксплуатации производства (предусматривающая взимание платы в процессе использования) на определенный период времени, по окончанию которого государство становится собственником производства.

«Строительство - эксплуатация - передача» (BOT: Build - Operate - Transfer). Структурой частного сектора проектируется, финансируется и строится новое производство с условием его передачи на долгосрочную концессию и эксплуатируется данной структурой в период действия контракта. После окончания срока действия контракта право собственности переходит к государству. Подобная форма охватывает модели BOOT и BLOT с наличием единственного отличия - формы собственности объекта.

«Строительство - аренда - эксплуатация - передача» (BLOT: Build - Lease - Operate - Transfer). Частному сектору выдается франшиза для финансирования, проектирования, строительства и эксплуатации арендуемого производства (с условием взимания платы с потребителей услуги) на период арендного соглашения, с внесением рентной платы.

«Проектирование - строительство - финансирование - эксплуатация» (DBFO: Design - Build - Finance - Operate). Частным сектором проектируется, финансируется, строится и

эксплуатируется новое производство на основе долгосрочной аренды. По истечению срока аренды производство передается государству.

«Участие в финансировании» (Finance Only). Частным сектором (обычно это компания, оказывающая финансовые услуги) напрямую или с использованием различных механизмов (выпуск облигаций, долгосрочная аренда) финансируется проект.

Соглашение на эксплуатацию и обслуживание (O & M: Operation & Maintenance Contract). Частным предприятием в соответствии с условиями контракта определенное время эксплуатируется государственное имущество, причем, государство сохраняет за собой право собственности на имущество. Большинство экспертов рассматривают эту модель в качестве ГЧП, называя такие соглашения сервисными или контрактами на обслуживание.

«Проектирование - строительство» (DB: Design - Build). Частным сектором проектируются и строятся объекты инфраструктуры, для чего заключается контракт, подразумевающий немедленную эксплуатацию для удовлетворения запросов государства на услуги, которые часто оказываются по зафиксированной цене. Таким образом, риск перерасхода ложится на плечи частного сектора. Эксперты не рассматривают эту модель в качестве ГЧП, называя подобные отношения контрактами на выполнение государственного заказа.

Право на эксплуатацию (Operation License). Частным оператором получается лицензия на производство и оказание услуги, как правило, в течение определенного периода времени. Эту модель часто используют в проектах, связанных с информационными технологиями.

Для полноты анализа, после изучения существующих объективных и субъективных препятствий для эффективных государственно-частных партнерских отношений в условиях современного Таджикистана, необходимо, по нашему мнению, привести обобщенные качественные характеристики достоинств и недостатков государственно-частного партнерства (табл. 1).

Как следует из характеристик, приведенных в табл. 1, государственно-частное партнерство обладает несомненными выгодами и достоинствами, которые перекрываются небольшим количеством недостатков, связанных с потерей контроля со стороны государства, невозможностью внести коррективы после заключения договора и более дорогим финансированием. Важным также является учёт факторов, которые могут повлиять на повышение эффективности производства и реализации экологических услуг. Внедрение механизма государственно-частного партнерства могло бы положительно отразиться на социальное, экологическое и экономическое состояние страны.

Рынок экологических услуг играет важную роль в жизнедеятельности государства, способствует увеличению доходной части бюджета страны, обеспечивает социально-экономическое развитие страны. Но в данной отрасли существует ряд проблем. Большая часть предприятий, связанных с экологическим рынком, не обладает инвестиционным потенциалом для производства экологических услуг. Также отсутствие ассигнований на развитие производства экологической продукции усугубляют положение в сфере природопользования.

Таблица 1.

Качественные характеристики достоинств и недостатков государственно-частного партнерства

Достоинства ГЧП	Недостатки ГЧП

Увеличение эффективности реализации проектов вследствие потенциально возможного снижения объема инвестиций и эксплуатационных издержек за счет использования управленческого опыта частного партнера. Разделение рисков проекта между государством и частным партнером, на принципах «лучшей управляемости» (т.е. каждая из сторон принимает на себя только те риски, которыми она может управлять более эффективно по сравнению с партнером).	Потеря на длительный срок контроля со стороны государства за создавае-мым или реконструируе-мым активом. Невозможность коррекции условий согла-шения при неблагоприят-ных для государства изме-нений внешних условий в процессе действия соглашения.
Возможность реализации приоритетных проектов «немедленно», а не в будущем. Отсутствие пика государственных бюджетных капиталовложений, замена их на поток платежей, распределенный во времени на весь период действия соглашения о партнерстве. Наличие долгосрочных обязательств перед государством со стороны частного партнера Выполнение работ по проекту строго в соответствии со сметой и временным графиком. Привнесение в проект более высоких управленческих стандартов частного сектора. Перенос на частного партнера ответственности за сохранение и поддержание актива на протяжении жизненного цикла проекта. Осуществление контроля со стороны государственного сектора за качеством оказываемых услуг. Исключение коррупции и незаконной практики на всех этапах реализации проекта.	Сложность реализуемых проектов и, как следствие, вероятность возникновения высоких транзакционных издержек. Более дорогое финансирование по сравнению с прямым государственным финансированием.

Составлено автором

Слабо контролируемый процесс экологизации производства и постоянная нехватка средств на проведение природоохранных мероприятий создают угрозу развития чрезвычайной экологической обстановки в Таджикистане. Следовательно, необходимо более активное участие государства в регулировании данного сектора экономики.

Для достижения целей, на наш взгляд, необходимо решение следующих задач:

– государственное регулирование административных и экономических механизмов в сфере природопользования;

– создание эффективной системы управления государственного управления и контроля в сфере природопользования и охраны окружающей сред;

– изменения в нормативно-правовой базе;

– стимулирование инвестиционной деятельности в сфере природопользования.

Одним из наиболее эффективных путей привлечения инвестиций и технологий для развития экологического рынка является использование механизмов государственно-частного партнерства. Благодаря такому объединению возможно эффективное использование частных средств и государственных ресурсов, которые имеют большое значение для экономики страны. При правильном регулировании данных факторов возможно увеличение эффективности в процессе производства экологических товаров и услуг. Для этого предлагается внедрение механизма государственно-частного партнерства.

Литература

1. Public/Private Partnerships for Innovation: Policy Rationale, Trends and Issues. - OECD, 2003.

2. Абдуллоева Ш.Б. Формирование и развитие рынка экологических услуг (на материалах Республики Таджикистан): Дис. …канд. эконом. наук.: 08.00.05/Абдуллоева Шаходат Бахриевна; Душанбе,2017. – 205с.

3. Баёнова М.Г. Государственно-частное партнерство (концессия) как эффективный инструмент обновления энергетической инфраструктуры Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/4-2. С. 113-116.

4. Барьеры развития механизма ГЧП в России. - М.; НПФ «Эксперный институт», 2010. - С. 8.

5. Давлатов К.К., Шарипов С.Ш. Зарубежный опыт становления и развития государственно-частного партнерства//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/10-1 (152). С. 3-7.

6. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» от 28 декабря 2012 г., № 907. [эл. ресурс.]. http://www. mmk.tj

7. ЗоҳириТоҷидин. Необходимость расширения практики государственно-частного партнерства в РеспубликеТаджикистан/Зохи-ри Тожидин//Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) Серия социально-экономических и общественных наук 2/ 6(144) Душанбе 2014. – С 101.

8. Ибатуллин, У., Ибатуллина, С. Некоторые аспекты рынка экологи-ческих услуг/У. Ибатуллин, С. Ибатуллина//Экономика и управление. – 1999.–№ 5–7.

9. Интегрированная оценка состояния окружающей среды Республики Таджикистан. – Душанбе, ПРООН, 2006. – 100 с.

10. Интервью Национального координатора Боннской Конвенции в Таджикистане, эксперта в области охраны природы Алихона Латифи/ http://www.centrasia.ru

11. Информационный экологический бюллетень. - Душанбе, 2009.

12. Курбонова Ф.Х., Султонов З.С. Формирование инфраструктурного обеспечения и развитие государственно-частного партнерства в сфере услуг в регионах Таджикистана//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2017. № 2 (71). С. 46-60.

13. Курбонова Ф.Х. Совершенствование государственного регулирования развития государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан//Матер. IV международной научно-практической конференции. - Душанбе, 2-3 июня 2016 г. - С.462-465.

14. Курнева М. В. Развитие государственно-частного партнерства в интересах повышения эколого-экономической эффективности воспроизводства минерально-сырьевой базы алмазов // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции “Социально-экономическое развитие регионов” Якутск, 2015. С.21-24

15. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ” ш. Душанбе, аз 3 июни соли 2013, № 250.

16. Одинаев Х.А. Рогунская ГЭС: История проектирования, преимущества эксплуатации и проблемы достройки / http://www.asia-plus.tj

17. Природоохранная деятельность в РТ/Электронный ресурс:http:// enrin.grida.no/htmls/tadjik/soe2/rus/htm/wq/resp.htm

18. Проект «Государственно-частное партнерство в социальной сфере - распространение опыта Великобритании и Санкт-Петербурга». - Санкт-Петербург, 2010. - С.7.

19. Система национальных счетов. - Нью-Йорк, 2009. - С.911.

ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ҲАМЧУН НИҲОДИ ҲАВАСМАНДИИ БОЗОРИ ХАДАМОТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АБДУЛЛОЕВА ШАҲОДАТ БАҲРИЕВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ,
муаллимаи калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 931-44-95-46. Почтаи электронӣ: Khusavi.2011@mail.ru

ҶАЛИЛОВ БАҲРОМ АВАЗХОНОВИЧ,
ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 985-11-11-54. E-mail: barhrom_0293@mail.ru

Дар мақола роҳҳои беҳтари оқилона ҷалбнамоии сармояҳо ва технологияҳо бо истифодаи механизмҳои шарикии давлатию хусусӣ барои рушди бозори экологии Ҷумхурии Тоҷикистон пешбини гардидааст. Ба шарофати ҳамҷояшавӣ ва омезиши ин қувваҳо дар истифодаи самароноки воситаҳо ва захираҳои давлатӣ, ки барои рушди бозори хадамоти экологӣ ва иқтисодиёти мамалакат аҳамияти муҳим дорад имкон фароҳам меорад. Шарикии давлат ва сектори хусусӣ, ки қобили иқтидори бузурги инноватсионӣ мебошад, танҳо дар ҳолати ташкили дурусти фазои ҳуқуқӣ пурра амалӣ мегардад. Дар як қатор давлатҳои хориҷӣ истифодаи фишангҳои шарикии давлатию хусусӣ боиси бомуваффакият рушдёбии иқтисодиёт, ҳалли муаммоҳои муҳмими иҷтимоӣ ва баромадан аз буҳрони сиёсӣ гардидааст. Омӯзиши таҷрибаи ин мамлакатҳо шарти зарури рушдёбии фишангҳои шарикии давлатию хусусӣ дар Ҷумхурии Точикистон мебошад. Ҳамчун қоида, шарикии давлатию хусусӣ ин пайвастшавии давлат ва лоиҳаи бизнес набуда, балки бизнесро давлат барои ҳамкорӣ ва амалисозии лоиҳаҳои аҳамияти ҷамъияти дошта даъват менамояд. Аз ин лиҳоз, чузъиёти муҳимми фишанги рушди бозори экологии манотиқ механизми молиявӣ мебошад.

Мақомотҳои ҳокимияти давлатии Ҷумхурии Точикистон на танҳо фаъолона ширкат меварзанд, балки ташаббускори бунёди ҳамаи зерсохторҳои бозори хадамоти экологӣ гашта воситаи тиҷоратикунонии ин қистмати иқтисодиёт мегардад, ки нисбати ҳокимияти маҳаллӣ гуфтан ҷоиз нест. Ин ҳолат Тоҷикистонро аз дигар мамлакатҳои дунё бо он фарқ мекунад, ки ҳокимияти маҳаллӣ фаъолона дар ҳавасманднамоӣ фаъолияти бозори экологии минтақа мебошад.

Калидвожаҳо: *хадамоти экологӣ, шарикии давлатию хусусӣ, истеҳсоли молҳои экологӣ, бизнес, инфрасохтор, фурӯш, бозори хадамоти экологӣ.*

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS AN INSTITUTION STIMULATING THE MARKET FOR ENVIRONMENTAL SERVICES

ABDULLOEVA SHAKHODAT BAHRIEVNA,
Candidate in Economics, Senior Lecturer of
Management and Marketing Department, Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 931-44-95-46. E-mail: Khusravi.2011@mail.ru
JALILOV BAHROM AVAZKHONOVICH,
assistant of Management and Marketing Department, Tajik National University. Address:
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 985-11-11-54. Email: barhrom_0293@mail.ru

The article examines the most effective ways to attract investment and technology for the development of the environmental market, what the use of public-private partnership mechanisms is. Due to such integration, it is possible to effectively use private funds and public resources that are important for the country's economy. Partnership between the state and the private sector has enormous modernization potential, which can be fully implement only within the properly organized legal framework. Generally, in a number of foreign countries, the use of public-private partnership mechanisms contributed to the successful development of the economy, the solution of acute social problems, and the way out of the political crisis. Studying the experience of these countries is a prerequisite for the successful development of public-private partnership mechanisms in the Republic of Tajikistan. As a rule, public-private partnerships assume that it is not the state that joins business projects, but, on the contrary, the business is invited by the state to cooperate in the implementation of socially significant projects. Therefore, an important element of the development mechanism of the ecological market of the region is the financing mechanism.

State authorities of the Republic of Tajikistan not only actively participate, but were the initiators of the creation of the whole entire existing infrastructure of the market for environmental services, contributing to the commercialization of this sector of the economy, which cannot be said about the local authorities. This distinguishes Tajikistan from many developed countries of the world, where local authorities are actively involved in stimulating the activity of the ecological market in their territories.

Key words: *environmental services, public-private partnership, production of environmental goods, business, infrastructure, implementation, market of environmental services.*

УДК: 331.5

НАҚШИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМӮЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ С. АЙНӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТИИ ҶТ

ҒАФОРЗОДА ҶОНОНА ҒАФОР,
номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи. С.Айнӣ.
734003, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.
Тел.: (+992) 93-106-86-86. E-mail: karaeva.j@mail.ru
ҲАСАНЗОДА БАХТИЁР ҲАСАН,
муаллими калони кафедраи иқтисодёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. С.Айнӣ.
734003, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Дар мақолаи мазкур нақши Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ дар низоми муассисаҳои олии касби Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва таҳлил карда шудааст. Мақсад аз омӯзиш ва таҳлили таҳсилоти олӣ такмили идоракунии иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ ва таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ мебошад, ки ба рушди устувори таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як муассисаи таълимӣ бояд камхарҷ бошад ва истиқлолияти муайяни молиявӣ дошта бошад. Барои таъмини рақобатпазирӣ нишондиҳандаҳои молиявии ҳар як муассисаи таълимӣ ва такмили он зарур аст.

Устувории Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ олӣ ва сифати хизматрасонии он дар низоми маорифи ҶТ бевосита ба дастовардҳои назарраси илмӣ вобаста аст, ки иқтидори илмии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқро муайян карда метавонад.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ яке аз асосгузорони асосии илму маориф ва фарҳанги халқи тоҷик буда, дар тарбияи мутахассисони илмию педагогӣ саҳми арзанда мегузорад.

Калидвожаҳо: *маориф, мактаби олӣ, такмил, таълим, таҳсилоти олӣ, сифати хизматрасонӣ, низоми маориф, илм.*

Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла таҳсилоти олӣ, ки сохтори ба худ хос дорад, ислоҳоти ҷиддӣ анҷом дода шуда, дар ин давра барои ташаккул ва рушди соҳа заминаи меъёрию ҳуқуқӣ ва дигар асос гузошта шуд. Таъсиси Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷорӣ намудани технологияҳои нави таълимӣ, таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф маҳсули ислоҳоти соҳаи маориф мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ хизматрасонии таълимӣ натиҷаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ буда, бо дархости истеъмолкунандагон сурат мегирад ва боиси ғанӣ гардидани қобилияти зеҳнии инсон мегардад. Аз ин рӯ, рушди соҳаи маориф омили асосии таъмини хоҷагии халқи кишвар бо кадрҳои баландихтисос, ки ба талаботи бозори меҳнати муосир ҷавобгӯ мебошад, асос меёбад.

Ба андешаи мо, тамоюли муҳими рушди бозори муосири хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олӣ афзоиши рақобат байни донишгоҳҳо мебошад. Озмун тибқи меъёрҳои муқаррарнамудаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва талаботи сатҳи ҷаҳонӣ баргузор мегардад. Дар асоси ин вазъи идоракунии таҳсилоти олӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019 муайян карда шавад. Нишондиҳандаҳои зерини оморӣ дар соҳаи маориф омӯхта ва таҳлил карда шуданд: тамоюлҳои рушди муассисаҳои таҳсилоти олӣ; шумораи муаллимон ва студентон дар ин муассисаҳо; кифоя будани муаллимон ба

талаба; холати харочоти бучети давлати дар сохаи маориф, аз чумла мактабхои олӣ; базаи моддию техникии мактабхои олӣ ва гайра.

Таҳқиқот тамоюлҳои мусбат ва манфии рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишварро дар панҷ соли охир ошкор намуд, ки самараноктаринашон инҳоянд:
• талаботи баланди довталабон ба таҳсилоти олӣ, ки ба тамоюли солонаи афзоиши шумораи донишҷӯён мусоидат мекунад (аз соли 2015 то 2019 зиёда аз ..... фоиз);
– зиёд намудани хизматрасониҳои пулакӣ ва иловагӣ дар системаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
• рушди инфрасохтори инноватсионӣ (ташкили шӯъбаҳои рушди инноватсия, паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои компютерӣ, лабораторияҳо ва ғ.);
• Гузариш ба низоми бисёрзинагӣ (бакалавриат, магистратура ва докторантура);
• компютеркунонии раванди таълим;
• ҷорӣ намудани таълими фосилавӣ.

Дигар тамоюлҳои манфӣ инҳоянд:
• Набудани кадрҳои касбии омӯзгорон;
• сатҳи пасти дониши хонандагон;
• Набудани шаффофият дар системаи арзёбӣ;
– номутобиқати байни тахассуси хатмкунандагон ва талаботи бозори меҳнат;
• навсозии базаи моддию техники бо чалби профессорони хоричи;
• Музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии кормандони педагогӣ нокифоя аст.

Аз ин лиҳоз, ин тамоюлҳои мусбату манфӣ метавонанд ба рушди иҷтимоию иқтисодии мактабҳои олии ҷумҳурӣ таъсир расонанд.

Дар шароити иқтисодиёти бозории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як муассисаи таълимӣ бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва то андозаи муайян мустақилияти молиявӣ дошта бошад. Барои таъмини сатҳи рақобатнокӣ, зарур аст, ки фаъолияти дилхоҳ муассисаи таълимӣ аз нигоҳи молиявӣ устувор гардида, дар оянда низ беҳтар карда шавад.

Дар низоми таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва мавқеи чанде аз муассисаҳои олии касбӣ, ки пойдевори даврони Шӯравӣ онҳоро устуворӣ мебахшад

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ҳамчун нахустин мактаби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз поягузорони асосии илму маърифат ва фарҳанги халқи тоҷик маҳсуб ёфта, дар тайёр намудани мутахассисони илмию омӯзгорӣ саҳми бузург дорад.

Дар давраи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамбастагӣ бо арзишҳои миллӣ ва талаботи давлати соҳибистиқлол дар донишгоҳ факултету кафедраҳои муосири замонавӣ, шуъбаву марказҳо, толору озмоишгоҳҳои гуногун арзи ҳастӣ карданд. Барномаву нақшаҳои таълимӣ таҷдиди назар гардида, дар заминаи онҳо китобҳои дарсӣ, дастурҳои арзишманди мутобиқ ба рӯҳияи замон ва равандҳои пештози илми муосир нигошта шуданд. Сатҳи дараҷаи илмӣ ва маҳорату малакаи устодон низ боло рафт. Донишгоҳ бо воситаҳои техникӣ, аз ҷумла, компютерҳои пайваст бо шабакаи Интернет ва дигар ашёи зарурии техникӣ муҷаҳҳаз гардид. Ҳамаи ин тадбирҳои муҳим ва судманд ба тадриҷан беҳтар гаштани дараҷаи саводнокиву давомоти донишҷӯён, тақвияти фаъолияти онҳо мусоидат кард.

Нахустин мактаби олии Тоҷикистон бо номи Донишкадаи олии агропедагогии тоҷик соли 1931 дар шаҳри Сталинобод таъсис дода шуда, баъд аз як сол Академияи педагогӣ, аз соли 1933 Донишкадаи педагогии Сталинобод номгузорӣ шудааст. Ба донишгоҳ аввал номи адиби украинӣ Т.Г.Шевченко, сипас соли 1991, номи олими тоҷик Қандил Ҷӯраев гузошта шуда буд. Аз соли 2007 Донишгоҳи давлатии омӯзгории

Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ номгузорӣ шудааст. Аз соли 1936 шӯъбаи аспирантура ва аз соли 1961 дар докторантура дастпарварони донишгоҳ ба кори илмӣ фаро гирифта шудаанд. Ҳоло дар донишгоҳ зиёда аз 37 нафар докторҳои илм, профессорон ва 111 номзадони илм, дотсентон кор мекунанд. Баъд аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон соли 1992 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба донишкада номи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон дода шуд. (Қарори Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз10 августи соли 1992) [1].

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ дорои 14 факултет: филологияи тоҷик, таҳсилоти ибтидоӣ, психология, таҳсилоти томактабӣ ва фарогир, таърих, забон ва адабиёти рус, забони англисӣ, забонҳои романӣ-германӣ, математика, география, химия, физика, технология ва соҳибкорӣ, биология, иқтисодиёт ва идоракунии соҳаи маориф мебошад. Тавассути ин факултетҳо мувофиқ ба 67 ихтисос: 8 ихтисоси равияи ғайриомӯзгорӣ ва 59 ихтисоси омӯзгорӣ ва 21 ихтисоси зинаи таҳсилоти магистратура мутахассис тайёр карда мешавад. Дар донишгоҳ дар маҷмӯъ, 58 кафедра фаъолият доранд. Дар соли таҳсили 2019-2020 дар шуъбаҳои рӯзона ва ғоибонаи донишгоҳ беш аз 19 ҳазор донишҷӯ таҳсил менамоянд (расми 2.5).

Ҷадвали 5.

Нишондиҳандаҳои молиявии ДДОТ ба номи С. Айнӣ давоми солҳои 2015-2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Маблағгузории буҷети давлатӣ	10 344 406	11 213 419	13 564 033	14 424 517	15 525 682
Маблағгузории махсус	16 988 683	25 664 263	41 325 330	41 197 634	57 470 360
Ҳамагӣ буҷети ДДОТ	27 333 089	36 877 682	54 889 363	55 622 151	72 996 042

Дар асоси маълумотҳои омории муҳосиботи донишгоҳ (расми 2.4) дида мешавад, ки маблағгузорӣ барои фаъолият ва рушди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ (ДДОТ) давоми солҳои таҳқиқшаванда бо маром зиёд гардида истодааст. Агар дар соли 2015 маблағгузориҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ 10 млн. 344,4 ҳазор сомониро ташкил медод, он дар соли 2019 ба 15 млн. 525,6 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст, ки 5 млн. 208 ҳазор дар давоми панҷ сол зиёд гардидааст. Аз ин ҷо маълум аст, ки ҳамасола аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба ДДОТ ба номи С. Айнӣ бештар аз як миллион сомонӣ маблағҳо зиёд мегарданд[8].

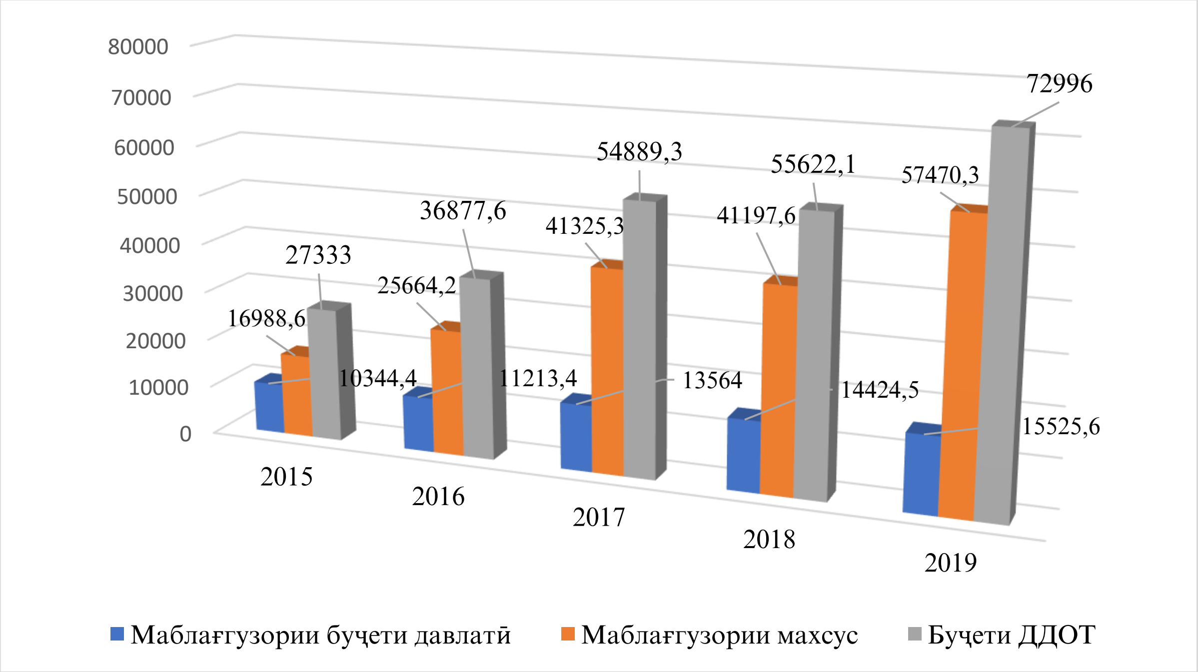

Расми 2.4. Сохтори буҷети ДДОТ дар давоми солҳои 2015-2019

<u>Сарчашма:</u> Маълумотҳои омории муҳосиботи донишгоҳ. Ҳисоби муаллифи диссертатсия

Дар баробари ин, ҳаҷми воридоти маблағҳои махсус низ бо маротиб афзоиш ёфта дар соли 2019 ба 57 млн. 470 ҳазор сомонӣ баробар гардиданд, ки нисбат ба соли 2015 мутаносибан 40 млн. 482 ҳазор сомонӣ зиёд гардидаанд. Чунин тамоюли рушд аз ҳисоби афзоиши теъдоди донишҷӯёни тариқи шартнома таҳсилкунанда, магистрон ва унвонҷӯён ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, дар давоми солҳои таҳқиқшаванда буҷети Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ аз 27 млн. 333 ҳазор сомонӣ ба 72 млн. 996 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст, ки мутаносибан дар давоми панҷ сол 45 млн. 663 ҳазор сомонӣ зиёд гардидааст.

Чунонки аз маълумотҳои оморӣ маълум гардид, сарчашмаи асосии маблағгузорӣ дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ маҳз маблағҳои шартномавӣ мебошанд, ки аз ҳисоби донишҷӯён, унвонҷӯён ва дигар манбаъҳо ворид гардидаанд (расми 2.5) [6].

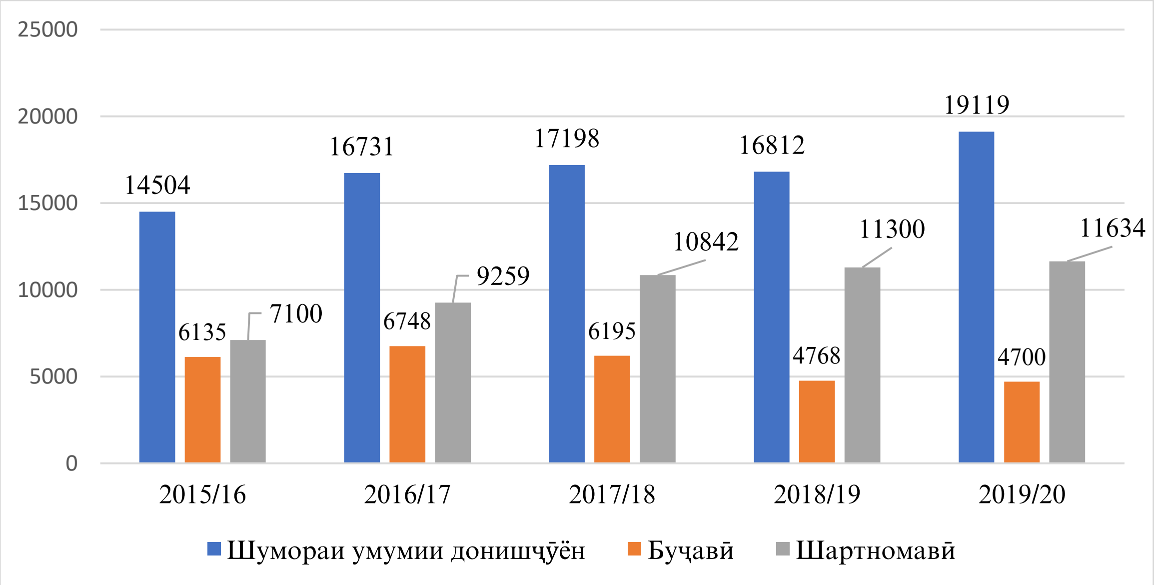

Расми 2.5. Теъдоди донишҷӯёни ДДОТ ба номи С. Айнӣ аз рӯи маблағи таҳсил давоми солҳои 2015-2020 (нафар)

Сарчашма: Маълумотҳои омории муҳосиботи донишгоҳ. Ҳисоби муаллифи диссертатсия

Дар асоси нишондиҳандаҳои расми 2.5. маълум аст, ки давоми солҳои таҳқиқшаванда теъдоди довталабон аз ҳисоби манбаъҳои буҷети давлатӣ бо маром кам шуда истодаанд. Агар дар соли таҳсили 2015/16 шумораи умумии онҳо 6135 нафарро ташкил дод, соли таҳсили 2019/20 ин нишондод ба 4700 нафар баробар гардид, ки 1435 нафар камтар аст. Ин ҷо маълум мегардад, ки роҳбарияти донишгоҳ, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои зиёд намудани теъдоди донишҷӯёни шартномавӣ ва мунтазам кам намудани шумораи донишҷӯёни буҷавӣ мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021
2. Манбаъ: сомонаи ДДТТ: https://tgpu.tj. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. [Санаи маълумот 04.05.2022].
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатӣ».
6. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
7. Маорифи РСС Тоҷикистон (кисми 2). - Душанбе, 2020**.**
8. Тоҷикистон6 30 соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмӯаи оморӣ. Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021с.

РОЛЬ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С. АЙНИ НА РЫНКЕ ТРУДА РТ

ГАФОРЗОДА ДЖОНОНА ГАФОР,
кандидат экономических наук, заведующая кафедрой экономики и управления Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни.
734003, город Душанбе, проспект Рудаки, 121.
Тел.: (+992) 931-06-86-86. E-mail: karaeva.j@mail.ru
ХАСАНЗОДА БАХТИЁР ХАСАН,
старший преподаватель кафедры экономики и управления
Таджикского государственного
педагогического университета имени С.Айни.
734003, город Душанбе, проспект Рудаки, 121.

В данной статье рассматривается и анализируется роль Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни в системе высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан. Целью изучения и анализа высшего образования является совершенствование экономического, финансового, социального и образовательного управления высшими учебными заведениями, что способствует устойчивому развитию высшего образования в Республике Таджикистан.

В условиях рыночной экономики Республики Таджикистан каждое учебное заведение должно быть экономически эффективным и иметь определенную финансовую независимость. Для обеспечения конкурентоспособности необходимо укреплять и улучшать финансовые показатели каждого учебного заведения.

Устойчивость Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни высока, а качество его услуг в системе образования Республики Таджикистан

напрямую связано со значительными научными достижениями, которые могут определить научный потенциал всех отраслей народного хозяйства.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни является одним из основных основоположников науки, образования и культуры таджикского народа и вносит большой вклад в подготовку научных и педагогических специалистов.

Ключевые слова: *образование, высшее учебное заведение, совершенствование, обучение, высшее образование, качество услуг, система образования, наука.*

THE ROLE OF THE TAJIK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER S. AYNI IN THE LABOR MARKET OF RT

GAFORZODA JONONA GAFOR,
Candidate in Economics, Head of Economics and
Management Department, Tajik State Pedagogical
University named after S. Aini.
734003, Dushanbe City, 121, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 93-106-86-86; E-mail: karaeva.j@mail.ru
HASANZODA BAKHTIYOR HASAN,
senior Lecturer of Economics and Management Department,
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.
734003, Dushanbe City, 121, Rudaki Ave.

The article discusses and analyzes the role of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini in the system of higher professional educational institutions of the Republic of Tajikistan. The purpose of studying and analyzing higher education is to improve the economic, financial, social and educational management of higher education institutions, which contributes to the sustainable development of higher education in the Republic of Tajikistan.

In the context of the market economy of the Republic of Tajikistan, each educational institution should be cost-effective and have a certain financial independence. To ensure a competitiveness, it is necessary to strengthen and improve the financial indicators of each educational institution.

The sustainability of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini is high and the quality of its services in the education system of the Republic of Tajikistan is directly related to significant scientific achievements that can determine the scientific potential of all sectors of the economy.

The Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini is one of the main founders of science, education and culture of the Tajik people and makes a great contribution to the training of scientific and pedagogical specialists.

Key words: *education, higher education institution, improvement, training, higher education, quality of services, education system, science.*

УДК338.465.4(575.3)

ОМИЛҲОЕ, КИ БА ХИЗМАТРАСОНИИ КИТОБХОНА ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

АЮБОВ ДИЛОВАР МИРЗОШАРИФОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудири кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ.
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.
Тел.: (+992) 934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru
ВОСИЕВА ФИРӮЗА ҚУРБОНОВНА,
унвонҷӯйи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.
734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Н.Қаробоев 63/3.
Тел.: (+992) 931-33-41-44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

Дар замони муосир масъалаҳои китобдорӣ ва китобхонаҳо ба рушди сармояи инсонӣ, хусусан, афзалияти кибхонӣ яке аз унсурҳои муҳимтарин ва кафили рушди сармояи инсонии аҳолии кишвар дониста мешаванд. Ин аст, ки олимону муҳаққиқони ин соҳаи илм дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва махсусан, пешрафти илмию технологиро дар рушди ин соҳа мебинанд. Бо дарназардошти ин дар мақолаи мазкур омилҳое, ки ба хизматрасонии китобхона таъсир мерасонанд ҳамчун мақсади таҳқиқот интихоб карда шудаанд. Дар мақола муаллифон ба масъалаҳои муҳимми назария ва ғояҳои олимону муҳаққиқон таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт нақши хизматрасонии китобхона ба таври назаррас афзоиш ёфта, китобхонаҳо дар системаи тарбияи ахлоқӣ, ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунанд. Таҳлили муносибатҳои бозорӣ нишон медиҳад, ки хизматрасонӣ як унсури муҳими маркетинги китобхона буда, таърифҳои гуногун дорад. Хизматрасонии китобхона бояд ҳамчун мафҳуми мубодила баррасӣ шавад, яъне китобхонаҳо ба аҳолӣ хизмат мерасонад ва онҳо вақти холии худро ба чунин хизматрасоние иваз мекунанд, ки талаботи онҳоро дар муҳити китобхона қонеъ гардонанд.

***Калидвожаҳо**: иқтисодиёт, идоракунӣ, китобхонаҳо, китобдор, хонандагон, ҷомеа, хизматрасониҳо, инноватсия, маркетинг, навоварӣ, талабот, таклифот, сифати хизматрасонӣ, объект, субъект, захираҳои иттилоотӣ, иттилоот, инфрасохтор, стратегия, тадқиқот ва ғайра.*

Қаҳрамони асоси дар китобхонаҳо ё объекти ғамхории китобдорон хонандагон, истифодабарандагон мебошанд, аммо ин истилоҳ на бо истилоҳи суннатии китобхонаи "хонанда" ҳаммаъно аст ва на ҷойи онро мегирад. "Истифодабарандаи китобхона" мафҳуми васеъест, ки мавқеъеро инъикос мекунад, ки шахс дар китобхона якчанд нақшҳоеро иҷро мекунад, ки бо ҳамдигар бурида мешаванд. Дар «Луғати русси – тоҷикии китобдорӣ ва итилоотшиносӣ» чунин тафсир дода шудааст: «Истифодабарандагони китобхона шахси воқеӣ ё ташкилотест, ки аз хизматрасонии китобхона истифода мебарад» [4]. Ин таърифи тавонотарин ва дақиқтарини ин мафҳум аст.

Дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои гуногун муайян карда шудааст, ки мафҳуми «хизматрасонии китобхона» аз охири солҳои 70-уми асри гузашта мушоҳида шуда, дар миёнаҳои солҳои 80-уми асри гузашта бомуваффақият истифода шудааст [6. с. 155].

Дар асоси омӯзиши асарҳо маълум гардид, ки «хизматрасонии китобхона» натиҷаи фаъолияти китобхона буда, талаботи мушаххаси инсониро қонеъ мекунад. Ба назари Шадрина Ж. С. хизматрасонии китобхонаҳо ин «арзиши истеъмолӣ, ки қобилияти қонеъ гардондани талаботи мизоҷонро ба хизматрасонии китобхонаро дорад» [7. с. 64]. Мо чунин мешуморем, ки хизматрасонии китобхона «натиҷаи кори

ниҳоии коркунони китобхона, самараи фоидабахши корест, ки ба қонеъ гардондани талаботи маданӣ, фикрӣ, маънавии инсон нигаронида шудааст». Дар асоси тадқиқот маълум шуд, ки мундариҷаи хизматрасонӣ бояд ниёзҳои воқеии меҳмонон дар дархост ворид карда шуда, аз ҷониби китобхона қонеъ карда шаванд [3. с. 48]. Дар баробари ин, фаромӯш накунед, ки ин хидматҳо аз ҷиҳати мундариҷаи худ ба талаботи истеъмолкунанда, интизориҳои онҳо дар вақти воқеӣ мувофиқат мекунанд ё мувофиқат намекунанд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки муҳимтарин таснифоти хизматрасонии китобхонаҳо ҳам аз рӯйи шакл, ҳам қонеъ гардонидани талабот ва ҳам аз рӯйи хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ тасниф карда мешаванд [1 с. 12-19].

“Фаъолияти китобдорӣ - соҳаи фаъолияти иттилоотӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва омӯзишие мебошад, ки ба вазифаҳои он таъсис ва инкишоф додани шабакаи китобхонаҳо, ташкилу такмили фондҳои онҳо, ба роҳ мондани хизматрасонии китобдорӣ, иттилоотӣ, маълумотию библиографии истифодабарандагони китобхонаҳо, тайёр намудан, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кормандони соҳаи китобдорӣ ва таъминоти илмию методии рушди китобхонаҳо дохил мешаванд” [5].

Хонандагони китобхонаҳо шахсони воқеӣ мебошанд, ки бо мақсади қонеъ гардондани эҳтиёҷоти худ бо роҳи гирифтани ҳуҷҷатҳои захиравии барои истифодаи муваққатӣ, ки интихоби онҳо ба хусусиятҳои психологии фардии ӯ, соҳаи фаъолият, сохтори шавқ ва ғайра вобаста аст, ба китобхона меравад. Барои шахсоне, ки эҳтиёҷоти устувор ба китобхонӣ, ба даст овардани маълумоти зарурӣ доранд, боздид аз китобхона ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти маънавӣ ва фаъолияти зеҳнии онҳо мегардад.

Китобдорон бояд дақиқ донанд, ки одамоне, ки аз хидматҳои пешниҳодшуда истифода мебаранд ва эҳтиёҷоти ҷорӣ ва ҳозираи онҳо чӣ гунаанд. Бо мақсади пеш бурдани хизматрасонии китобхонаҳо фаъолияти истеъмолкунандагонро, ки истифодаи онҳоро аз хизмати китобхона муайян мекунад, омӯхтан зарур аст; рафтори муштарӣ, ки ба дарёфти маълумоти зарурӣ нигаронида шудааст; сабабҳои тағйир додани афзалиятҳои истеъмолкунандагон, гузаштан аз як намуди хизматрасонӣ ба синфи дигар; урфу одатҳо, майлҳои истифодабарандагон. Чун қоида, ин маълумот дар ҷараёни тадқиқоти маркетингӣ ба даст оварда мешаванд, ки натиҷаҳои онҳо имкон медиҳанд, ки рафтори гурӯҳҳои алоҳидаи истеъмолкунандагони хизматрасонии китобхонаҳоро дар оянда пешгӯӣ кунанд [6 с. 255].

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт нақши хизматрасонии китобхона ба таври назаррас афзоиш ёфта, китобхонаҳо дар системаи тарбияи ахлоқӣ ва ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунанд. Таҳлили муносибатҳои бозорӣ нишон медиҳад, ки хизматрасонӣ як унсури муҳими маркетинги китобхона буда, таърифҳои гуногун дорад. Хизматрасонии китобхона бояд ҳамчун мафҳуми мубодила баррасӣ шавад, яъне китобхонаҳо ба аҳолӣ хизмат мерасонанд ва онҳо вақти холии худро ба чунин хизматрасоние иваз мекунанд, ки талаботи онҳоро дар муҳити китобхона қонеъ гардонанд.

Мо дар ҷараёни гузаронидани пурсишномаи китобдорон ва хонандагони Китобхонаи Миллӣ таркиби истеъмолкунандагони хизматрасонии китобхонаҳоро дида мебароем.

Аз тадқиқотҳои матраҳшуда аён аст, ки шумораи бештари истифодабарандагони китобхонаро занон ташкил медиҳанд, ки мутаносибат 65,9% ё 397 нафар ва мардҳо 31,1% ё 195 нафарро ташкил медиҳад. Аз рӯи маълумотҳои оморӣ шумораи хонандагонро шахсони дорои маълумоти олӣ 28,1 фоиз ва миёнаи махсус 25,3 фоиз ё онҳое, ки таҳсилро идома медиҳанд, бартарӣ доранд ва дар пурсиш маълумоти олии нопурра 19,2 фоиз нишон дода шудааст.

Тавре ки аз натиҷаи таҳқиқоти мо бармеояд, одамон ба китобхона меоянд, ки аллакай маълумот ва ҳам донишҳои муайян доранд. Дар байни пурсидашудагон 20% хонандагони мактабҳо, 36% хонандагони коллеҷҳо ва 11,5% донишҷӯёни донишгоҳҳо буданд.

Дар асоси ҳисоботи китобхона дар соли 2020 гурӯҳҳои асосии истифодабарандагони китобхонаҳо инҳо буданд: нафақахӯрон ва пиронсолон; ҷавонон; хизматчиён ва коргарон; хонашинҳо; одамони маъюб; коргарони артелҳои хунармандӣ; бекорон ва дигарон.

Ба ғайр аз чунин гурӯҳе, ба монанди маъюбон, боз як гурӯҳи истифодабарандагони аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзнашаванда - бекорон низ ҳастанд. Шумораи онҳо ночиз буда, аммо дастрас аст. Онҳо китобхонаро макони гарму ҷӯшон мешуморанд, ки ягона маконест, ки бепул истироҳат мекунанд, имкони гирифтани маълумоти бепул мувофиқи хости онҳо мебошад.

Бо дарназардошти эҳтиёҷоти хоси пиронсолон ва познишастагон, маркетологи хориҷӣ Р.Савард пешниҳод мекунад, ки таваҷҷуҳи китобдорон ба ин сегменти бозор, агар он (сегмент) қисми зиёди истифодабарандагон бошад, ҷалб карда шавад. Аз ҷумла: пурра кардани фонди китобхона, ки аз ҷиҳати таркиби ҳуҷҷатҳо эҳтиёҷоти иттилоотии онҳоро қонеъ гардонад; китобҳои формати калон интихоб кунед; ба нақша гирифта, тадбирҳои самарабахштаринро барои пеш бурдани хизматрасонӣ ба ин гурӯҳи истеъмолкунандагон ташкил кунанд. Чунин таклифи Р.Савардро китобхонаи оммавӣ, махсусан дар ноҳияҳое, ки гурӯҳи калонтарини аҳолиро нафақахӯрону пиронсолон ташкил медиҳанд, пурра ба назар гирифта метавонад [7 с. 64].

Нафақахӯрон ва пиронсолон гурӯҳи хеле калони истифодабарандагони китобхонаро ташкил медиҳанд. Китобхона барои онҳо ҳоло қариб ягона муассисаи фарҳангист, ки ба ин тоифа истифодабарандагон имкон медиҳад, ки вақтҳои холигии худро ба таври шавқовару озод гузаронанд, танҳо дар байни мардум бошанд, муошират кунанд, аз зиндагӣ суҳбат намуда, эътироф кунанд. Ғамхорӣ кардан дар ҳаққи онҳо қарзи маънавии давлат дар назди шаҳрвандон мебошад. Нафақахӯрон ба синну солашон нигоҳ накарда, сарфи назар аз аҳволи саломатиашон истифодабарандаи фаъоли китобхонаҳо мемонанд, ба чорабиниҳои оммавӣ шавқу ҳавас зоҳир менамоянд, дар махфилҳои (кружокҳои) ҳаваскорон ва ҷамъиятҳои ҳаваскорон иштирок мекунанд, ба китобхона ҳаматарафа ёрӣ мерасонанд. Дар китобхонаи мо аз шумораи умумии истифодабарандагон аз ҷиҳати фаъолият, давомот як гурӯҳ: нафақахӯрон ва пиронсолон фарқ мекунанд. Китобдорон барои онҳо бо мутахассисони маркази ҳифзи иҷтимоӣ вохӯриҳо ташкил мекунанд, шабҳои вохӯриҳо истироҳат мекунанд, оид ба масъалаҳои гуногуни ба онҳо мароқ зоҳиркунанда ҳам индивидуалӣ ва ҳам гурӯҳӣ маълумот медиҳанд.

Аз тамоюлҳои асосие, ки бо тағйир ёфтани гурӯҳҳои истеъмолкунандагони хизматрасонӣ алоқаманданд, чунин қайд кардан мумкин аст: дар ҳисоботи китобхона як гурҳ соҳибкорон худро эълон накардаанд, зеро шумораи онҳо кам аст. Ба эхтимол, ба назари мо, ин аз он иборат аст, ки дар фонди китобхона адабиёти нав оид ба иқтисодиёт ва ҳуқуқшиносӣ ба қадри кифоя ҷой дода нашудааст; дар обуна ба нашрияҳои даврӣ, инчунин рақобатпазирии базаҳои компютерӣ ва интернет камбудиҳо низ вуҷуд доранд.

Мо ҷавобҳои истифодабарандагонро дар бораи омилҳои маъруфияти хизматрасонии китобхонаҳо бо ҷавобҳо ба саволҳои шабеҳи китобдорон муқоиса кардем (Ҷадвали 2.3). Дар баробари ин, аз рӯи аксари омилҳо дар ҷавобҳои пурсидашудагон тафовути ҷиддӣ вуҷуд надорад.

Ҷадвали 1.

Таҳлили муқоисавии ҷавобҳои мусоҳибон

Номи омил	Шумораи ҷавобҳо	
	Истифодабарандагон	Китобдорон
Сифати хизматрасонӣ	32	14,2
Коркунони китобхона	26,3	18,4
Хидмат ҳамчун объекти қонеъ кардани ниёзҳо	20,9	14
Нархи хидмат	6,1	27,5
Соатҳои кории китобхона	5,3	18,4
Тағйирот дар доираи хизматрасониҳо	4,2	2,2
Тасвири китобхона	3,2	4,4
Рекламаи китобхона	2	0,9

Манбаъ: *Таҳияи муаллиф*

Аммо, барои баъзе мавқеъҳо, ин ихтилофҳо хеле муҳиманд. Ҳамин тариқ, бузургтарин гурӯҳи китобдорон (27,5%) бар ин назаранд, ки истеъмолкунандагон нисбат ба нархҳо ҳассостаранд, ки ба назари мо, хеле муҳим аст. Таҷрибаи китобдорон (чунон ки қариб дар ҳар як саволномаи сеюм навишта шудааст) нишон медиҳад, ки дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ на ҳамаи гурӯҳҳои истеъмолкунандагон аз хизмати пулакӣ истифода бурда метавонанд.

Бисёре аз китобдорон қайд мекунанд, ки имрӯз ҷорӣ намудани хизматрасонии пулакӣ як тадбири маҷбурист, вале маблағҳои гирифташуда имкон медиҳанд, ки фондро пурра намуда, барои хароҷоти тиҷорат истифода баранд.

Истифодабарандагон пешниҳодҳои худро бо инъикоси мавқеъи гурӯҳҳои гуногуни корбарон оид ба беҳтар намудани хизматрасонии пулакӣ баён мекунанд. Аксари пурсидашудагон пешниҳод мекунанд, ки шартҳои истифодаи ҳуҷҷатҳо дар обунаи пулакӣ зиёд карда шаванд. Ба фикри мо, ин комилан асоснок нест, зеро баъзе истифодабарандагон китобро муддати тӯлонӣ истифода мекунанд, ки хонандагони дигар дар муддати кӯтоҳ адабиёт гирифта наметавонанд. Дар мавриди нархҳои имтиёзноки хизматрасониҳои пулакӣ ин чизест, ки китобдорон бояд дар ин бора фикр кунанд.

Табиист, ки сатҳи нархи хизматрасониҳои пулакӣ ҳаҷми истеъмоли онҳоро муайян мекунад, зеро китобдорон ба омили нарх дар маъруфияти хизматрасонӣ аҳамияти хоса медиҳанд.

Тавре ки таҳлили адабиёти назариявӣ ва натиҷаҳои дар рафти таҳқиқ ба даст овардашуда гувоҳӣ медиҳад, нархгузорӣ омили кам омӯхташудаи маркетинг мебошад. Аз рӯи шумораи посухҳо нархгузории хизматрасонии китобхонаҳо дар асоси тавсияҳои методӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ танҳо ҷойи сеюмро ишғол мекунад. Аксарияти мутлақи пурсидашудагон маҷбуранд ё ба таҷрибаи китобхонаҳои дигар ва ё ба таҷрибаи худ такя кунанд, ки ин ба мо имкон намедиҳад, ки оид ба нархгузорӣ, бо истифода аз тадқиқоти маркетингӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрию методӣ, сатҳи даромади истеъмолкунандагон ва аз рӯи маълумоти онҳо кор кунем, фикру мулоҳизаҳо дар бораи қобилияти пардохт бо нархҳои муқарраршудаи хидматҳои ба шумо лозима. Бо вуҷуди ин, бузургтарин гурӯҳи китобдорон нархҳои хизматрасонии пулакиро дар асоси ақли солим ва дастрасии хидматрасонӣ ба корбарон муқаррар мекунанд, зеро вазифаи аввалиндараҷаи китобхонаҳо пешниҳоди хидматҳои ройгон аст.

Вазифаи асосии китобхона аз он иборат аст, ки ба истеъмолкунандагон муваққатан бепул истифода бурдани асарҳои чопӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо мебошад. Дар рафти тадқиқоти мо дар заминаи китобхона маълум гардид, ки каме бештар аз нисфи хонандагон (54,6 фоиз) асноди зарурии худро зуд-зуд ва 24,6 фоиз ҳамеша пайдо мекунанд. Чунин нишондиҳандаҳои баланди қаноатмандии пурсидашудагон аз таркиби фонди китобхона шубҳаҳоро ба вуҷуд меорад. Эҳтимол, меравад, ки эҳтиёҷоти иттилоотии корбарон суст инкишоф ёфта бошад, хонандагон серталаб бошанд, бо он чизе ки доранд, қаноатманданд ё дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои онҳоро субъективӣ муболиға кардаанд. 18,3% хонандагон баъзан ҳуҷҷатҳои ҷолибро пайдо мекунанд ва 2,5% - хеле кам.

Тадқиқот нишон дод, ки шумораи истифодабарандагони китобхонаҳо назар ба ҳаҷми коллексияҳо ва ба аҳолӣ додани китоб андаке тезтар меафзоянд. Чунин таносуби суръати афзоиш аз афзудани шавқу ҳаваси истеъмолкунандагон ба хизмати китобхонаҳо, афзудани талабот ба онҳо шаҳодат медиҳад. Масъалаи бо пул таъмин намудани китобхонаҳо бо адабиёти нав, техникаи ҳозиразамон, кадрҳои ихтисоснок, беҳтар намудани базаи моддию техникӣ, мунтазам пурра кардани фондҳо боз ба миён меояд. Бояд гуфт, ки ин вазъият на танҳо барои китобхонаи мо хос аст.

Нишондиҳандаи муҳими истифодаи хизматрасонии китобхонаҳо аз ҷониби истифодабарандагон дастрас будани онҳо мебошад.

Дар рафти тадқиқот ба мо муяссар шуд, ки бо кадом сабабҳо баъзе табақаҳои аҳолӣ ба китобхонаҳо меҳмон нестанд. Қобили зикр аст, ки китобдорон дар ҷои аввал (20,3% пурсидашудагон) норозигии истифодабарандагони эҳтимолиро аз доираи хизматрасониҳо ҷой додаанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки китобдорон зарурияти таъҷилии васеъ намудани доираи хизматрасониро ба аҳолӣ дарк кардаанд. Сабабҳои дигар (набудани талабот ба баъзе гурӯҳҳои хизматрасонии китобхона, номувофиқ будани соатҳои кории китобхона) танҳо 2,2 то 3,3 фоизи китобдорони пурсишшударо қайд кардаанд. Ба андешаи истифодабарандагони пурсишшуда ба китобхонаҳо мурoҷиат намекунанд: аввалан, табақаҳои аҳолие, ки барои дидани китобҳо вақт надоранд, дуюм, онҳое, ки ба хизмати китобхона эҳтиёҷ надоранд, ки ба андешаи онҳо, пеш аз ҳама ба китобхонаҳо вобаста аст. Маданияти маънавӣ ва маърифати паст ва ниҳоят онҳое, ки бо сабабҳои саломатӣ (нафақахӯрон, маҷруҳон ва ғайра) мустақилона ба китобхона омада наметавонанд, аз китобҳои электронӣ истифода мебаранд.

Ҳамин тариқ, сабабҳои хонандаи китобхона нагардидани баъзе табақаҳои аҳолӣ ба афзоиши шумораи истифодабарандагони хизматрасонии китобхонаҳо таъсири манфӣ расонида, инчунин ҳолати норозигии (дар шакли пинҳонӣ) истифодабарандагони воқеиро инъикос мекунанд. Агар ин сабабҳо ба назар гирифта нашаванд, ногузир ҳаҷми истеъмоли хизмати китобхонаҳо кам мешавад ва баъзе истеъмолкунандагон баъди чанд вақт китобхонаро тамоман тарк карда метавонанд (масалан, аз сабаби сифати пасти хизматрасонӣ).

Бинобар ин ба мо чунин менамояд: такмил додани стратегияи ташаккули фонди китобхона; такмил додани базаи моддию техникӣ; пурзӯр намудани фаъолиятҳо оид ба пешбурди хидматҳо ба истифодабарандагон; оид ба имкониятҳои китобхонаи муосир дар байни аҳолӣ корҳои фаҳмондадиҳӣ гузаронанд ба хизмати гуногуни китобхонаҳо ташаккул дода шавад; бо мақсади нигоҳ доштан ва зиёд кардани шумораи истифодабарандагони эҳтимолӣ бо китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ муттасилӣ барқарор намояд; ки обрӯи мусбати китобхонаро дар назди омма васеъ ташаккул диҳанд ва нигоҳ доранд.

Тадқиқоти мо нишон дод, ки талаботи аҳли ҷамъият ба хиз-матрасонии китобхонаҳо ҳарҷониба гуногун ва фарқ карда мешавад. Таҳлили ҳамаҷониба имкон дод, ки омилҳои ба фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиркунанда, инчунин омилҳои асосии сифати хизматрасонӣ дар китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Омилҳои асосии сифати хизматрасонӣ дар китобхонаҳои мамлакат

Омилҳо	Хусусиятҳо
бехатарӣ	Дарки сулҳу амонӣ
эътимоднокӣ	Дарки доимии хизматрасонии босифат дар китобхонаҳо
мавҷудият	Муҳлати интизорӣ, дастрасӣ ба хизматрасониҳои китобхонаҳо
обрӯ	Эътимоди истеъмолкунандагон ба китобхонаҳо
рафтори кормандон	Талаботи иттилоотии истеъмолкунандагонро қонеъ гардонидан
фаҳмиши талаботҳо	Воқеияти амали кормандони китобхонаҳо дар ҷустуҷӯи донистани талаботҳои муштариён
салоҳият	Донишу малакаи заруриро доштани кормандон барои расонидани хизматрасониҳои босифат
пуррагӣ	Мувофиқати маҷмӯи тамоми хизматрасониҳои дар каталог ҷойдошта нисбат ба хизматҳои пешниҳод шуда
шароит	Муҳит ва инфрасохтор

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Олимон Ю. А. Ахмадова ва Е. Я. Галимова чунин мешуморад, ки хизматрасонии китобхона маҳсули ниҳоии фаъолияти китобхона нест, зеро хизматрасонии китобхонаи мустақил як ҷараёни мобайнии кори китобхонаҳо буда, ташкили дигар намудҳои хизматрасонии китобхонаҳоро таъмин менамояд ва натиҷаҳои онҳо баъзан дастрас ва муфиди дигар истифодабарандагон мегарданд [2 с. 87]. Илова бар ин, бисёре аз равандҳои фаъолияти китобхона, ки қаблан ҳамчун хидмати мустақил ҳисобида намешуданд, дар амалияи муосир бояд ҳамчун хидмате, ки ба чолишҳои замони ташаккули ҷомеаи дониш посух медиҳад, фарқ кунанд. Аз ҷумла, ташкили массивҳои иттилоотии электронии дастрас ва таъмини дастрасӣ ба онҳо, низомсозӣ, нигоҳдорӣ ва паҳн кардани дониш.

Бо вуҷуди ин, дар ҳоле ки рушди ҷаҳонӣ ба принсипи фароҳам овардани шароит барои дастрасии ҳамагон ба иттилоот ва дониш асос ёфта, китобхонаҳо ба қатори сохторҳое дохил мешаванд, ки «дастрасии ҳамаҷониба ба инфрасохтор ва хизматрасониҳои ҷомеаи иттилоотӣ»-ро таъмин мекунанд, ки хизматрасонии китобхонаҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайян карда шудаанд. Вазифаҳо ҳамчун неъмати ҷамъиятӣ тасниф карда шаванд. Ин равиш ба шумо имкон медиҳад, ки ин хидматҳоро аз доираи рақобати бозорӣ берун баморед ва зарурати таъмини дастрасии хонандагонро дар назди шахсони қудратманд асоснок кунед.

Дар байни хусусиятҳое, ки боиси номувофиқии сифати хизматрасонии китобхонаҳо, вобастагии он ба омилҳои идоранашаванда мегардад, хосиятҳои хоси характери хизматрасониҳо ҳастанд: ғайримодди, гуногунрангӣ, устувор набудан ва ғайра. Сифати хизматрасонии китобхонаҳо аз бисьёр ҷиҳат ба таъминкунандагони он, ба вақту ҷойи хизматрасонӣ ва худи истифодабарандагон вобаста аст. Дараҷаи зуҳури

ин хосиятҳо хеле фарқ мекунад. Масалан, хизматрасонӣ оид ба ҳифзи фонди китобхонаҳо ва ёдгориҳои китоб барои наслҳои оянда пешбинӣ шудааст. Натиҷаи онҳо ё фоидаи пешбинишуда барои наслҳо аз лаҳзаи пешниҳоди хидмат хеле дур аст. Пешниҳоди хизматрасонии иттилоотӣ иштироки худи истеъмолкунандаро тақозо мекунад ва натиҷаи ниҳоии он «характери равонӣ дошта, бо омилҳои тафаккури истифодабаранда алоқаманд буда, дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ зуҳур мекунад».

Муҳимтарин омилҳои мушаххаси дохилӣ ва берунӣ мебошанд (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Омилҳои мушаххаси дохилӣ ва берунӣ, ки ба сифати хизматрасонии китобхона таъсир мерасонанд.

№ пп	Омилҳои дохилӣ	Омилҳои беруна
1	мавҷудият ва ҳолати китобхонаҳо ва захираҳои иттилоотии китобхонаҳо	вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ
2	шартҳои ҷойгиркунии китобхонаҳо	дараҷаи тараққиёти илм ва техника
3	шартҳои ташкили дастрасии истифодабарандагони дурдаст ба китобхонаҳо ва захираҳои иттилоотии китобхонаҳо	мавҷудият ва ҳолати заминаи меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи хизматрасонии китобхонаю иттилоотӣ ва хизматрасонии буҷетӣ
4	Бо мебели китобхонаҳо ва таҷҳизоти махсус ҷиҳозонидани он	самтҳои сиёсати маданият, ки дар мамлакат ва вилоят ба амал бароварда мешаванд
5	ташкили кори китобхона ва прогрессивии технологияҳои татбиқшаванда	сатҳи рушди соҳаи китобдорӣ, аз ҷумла мавҷудияти шароит барои ташаккули корпоративӣ ва истифодаи мутақобилан судманди захираҳои тақсимшудаи китобхонаи иттилоотӣ
6	шароити кор барои истифодабарандагон ва кормандон дар бинои китобхона	сатҳи фарҳанги иттилоотии истифодабарандагони эҳтимолӣ

Манбаъ: *Муаллиф тартиб додааст.*

Бо назардошти он ки сифати хизматрасонии китобхона ба бисёр омилҳо вобаста аст, тавсия дода мешавад, ки аз истифодаи меъёрҳои расмии арзёбӣ ва усулҳои ченкунии сифати мол даст кашида, меъёрҳои «бавосита»-и баҳодиҳии сифати хизматрасониро интихоб кунед. Тавре ки маълум аст, яке аз меъёрҳои «бавосита»-и баҳодиҳии сифати хизматрасонӣ аксуламали истеъмолкунанда мебошад, ки ҳамчун маҷмуи параметрҳои объективӣ ва субъективӣ зоҳир мегардад. Дар байни параметрҳои объективӣ метавон талаботро ба хизматрасонӣ дар бозор номбар кард, ки аксуламали истеъмолкунандаро ба хусусиятҳои бозории хизматрасонӣ инъикос мекунад ва дар асоси маълумотҳои оморӣ оид ба ҳаҷми хизматрасонӣ миқдоре муайян кардан мумкин аст. Аммо барои хидматрасонии китобхона, ки ҳамчун моли ҷамъиятӣ муайян шудааст ва бояд аз рақобат берун бошад ин меъёр мувофиқ нест.

Параметрҳои субъективӣ вокуниши корбарро ба сифати хидмат дар бар мегиранд. Миқдори ин параметр хеле душвор аст, аммо онро тавассути таҳлилот, маълумот оид ба шикоятҳои муштариён ва мутобиқати сифати хизматрасонӣ ба

стандартҳои дохилӣ ва хориҷӣ метавон арзёбӣ кард. Илова бар ин, меъёрҳои мутобиқати сифати хизматрасонӣ ба меъёрҳои стандартҳо имкон медиҳанд, ки сифат на бештар аз натиҷаҳои хизматрасонӣ, балки худи раванди пешниҳоди он чен карда шавад.

Илова бар ин, китобхонаҳо ба таври шартӣ се сатҳи идоракуниро ҷудо мекунанд: олӣ, миёна ва пасттарин. Мувофиқи он, се табақаи коргарон ба ҳайси кормандони роҳбарикунандаи китобхонаҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

1) кормандони маъмурӣ ва роҳбарикунанда (директорат), ки вазифаҳои маъмурият, роҳбарии умумии фаъолияти китобхонаро иҷро мекунанд;

2) менеҷерони функсионалӣ (сардорони шуъбаҳо), ки аз рӯи вазифаашон таҳия ва асоснокунии қарорҳои идоракуниро, асосан аз рӯи равандҳои истеҳсолӣ амалӣ менамоянд;

3) мудирони (мудирони секторҳо, саркитобхонаҳо), мудироне, ки дар вазифаҳои вазифаашон муносибатҳои «шахс - шахс» ҳукмфармост.

Қарорҳои идоракунӣ ба ин се сатҳ мувофиқат мекунанд, зеро онҳо дар сатҳҳои гуногун қабул карда мешаванд. Қарори роҳбарикунандаи директори низоми китобхона ба фаъолияти тамоми система таъсир мерасонад. Қарори роҳбарии мудири шуъбаи китобхона ба кори шуъба таъсир мерасонад. Аммо, бо вуҷуди ин, тафаккури ҳам мудири китобхона ва ҳам мудири шуъба ҷараёнҳои якхеларо иҷро мекунад: 1. Таҳлил ва синтез. 2. Абстраксия. 3. Умумикунӣ. 4. Мушаххасот.

Ҳамин тариқ, мо чунин мешуморем, ки дар самти идоракунии китобхона инноватсия дар тамоми самтҳои фаъолияти китобхона бо мақсади мутобиқ шудан ба талаботи муҳити беруна бо мақсади ноил шудан ба самаранокии дарозмуддати фаъолият тағйироти мақсаднок амалӣ карда мешавад. Навоварӣ дар китобхона системавӣ аст, яъне аз системаи оилаҳои ба ҳам алоқаманди навигариҳои техникӣ ва иҷтимоӣ иборат аст.

Аз ин рӯ, навоварӣ дар китобхона як фаъолияти идоракунӣ буда, ҳам дар сатҳи стратегӣ ва ҳам дар сатҳи амалиётӣ сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, мо чунин мешуморем, ки омилҳои асосии татбиқи бомуваффақияти инноватсия дар фаъолияти китобхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд: дастгирии роҳбарияти китобхона; сохтори хуби ташкилӣ (потенсиали тадқиқотӣ ва имкониятҳои васеъ); самти таҳиягарони инноватсия ба талаботи кормандон ва истифодабарандагон ҳамчун меъёри олии муваффақият; рафтори иштироккунандагони мурофиа (процесс), инчунин мавҷудияти ташкилотчии пурқувват ва ба худ хос будани маҳсулоти нав.

Адабиёт

1. Арзуханов А.С. Услуги системы библиотечного обслуживания / А.С. Арзуханов // Науч.и техн. б-ки СССР. 1984. – №10. – С. 12–19.
2. Ахмадова, Ю. А. Менеджмент качества и библиотека : учеб.-практ. пособие / Ю. А. Ахмадова, Е. Я. Галимова. - М. : Либерея-Бибинформ, 2007. - 87 с.
3. Дворкина М.Я. Библиотечное обслуживание: Новая реальность.-М.: Издательство Московского государственного университета культуры и искусств, 2003. -48с.
4. Джураев И. Луғати руссӣ – тоҷикии китобдорӣ ва итилоотшиносӣ Душанбе "Ирфон", 2012. с.248.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "дар бораи фаъолияти китобдорӣ" ш.Душанбе соли 2003, №32

6. Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход /Ю.Н. Столяров. - М.:Книга, 1991.-255 с.;
7. Шадрина Ж.С. Основы экономики библиотечной деятельности/ Ж.С. Шадрина.- СПб.:ЛГИК, 1983.-64 с.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА БИБЛИОТЕЧНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ

АЮБОВ ДИЛОВАР МИРЗОШАРИФОВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент,
заведующий общеуниверситетской кафедрой экономической теории
Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.
734003, Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 121.
Тел.: (+992) 934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru
ВОСИЕВА ФИРУЗА КУРБОНОВНА,
соискатель Технологического университета Таджикистана.
734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева 63/3.
Тел.: (+992) 931-33-41-44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

В нынешнее время вопросы библиотечного дела и библиотек для развития человеческого капитала, в частности, приоритет чтения считаются одним из важнейших элементов и гарантом развития человеческого капитала населения страны. Именно поэтому ученые и исследователи этой области науки видят изменения в социально-экономической жизни и, в частности, научно-технический прогресс в развитии данной области. С учетом этого, в данной статье в качестве цели исследования были выбраны факторы, влияющие на библиотечные услуги. В статье авторы уделяют особое внимание важным вопросам теории и идей ученых и исследователей.

В условиях цифровизации экономики значительно возрастает роль библиотечных услуг, а библиотеки занимают передовое место в системе нравственного воспитания, формировании и развитии человеческого капитала. Анализ рыночных отношений показывает, что услуги являются важным элементом библиотечного маркетинга и имеют разные определения. Библиотечные услуги следует рассматривать как обмен, т.е. библиотеки предоставляют услуги населению, а они обменивают свое свободное время на такие услуги, которые отвечают их потребностям в библиотечной среде.

Ключевые слова: *экономика, управление, библиотеки, библиотекарь, читатели, общество, услуги, инновации, маркетинг, новаторство, спрос, предложение, качество обслуживания, объект, субъект, информационные ресурсы, информация, инфраструктура, стратегия, исследования и др.*

FACTORS AFFECTING LIBRARY SERVICES

AYUBOV DILOVAR MIRZOSHARIFOVICH,
Candidate in Economics, Associate Professor,
Head of General University Economic Theory Department,
Tajik State Pedagogical University named after S. Aini,
734003, Tajikistan, Dushanbe, 121, Rudaki ave.
Phone: (+992) 934-55-41-40. E-mail: d-ayubov@list.ru
VOSIEVA FIRUZA KURBONOVNA,
applicant of the Tajik Technological University.
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 63/3, st. N. Karaboeva
Phone: (+992) 931-33-41-44. E-mail: Vosieva.81@mail.ru

In modern times, the issues of library services and libraries for the development of human capital, in particular, the priority of reading are one of the most important elements and a guarantor of the development of population's human capital in the country. Therefore scientists and researchers in this field of science see changes in socio-economic life and, in particular, scientific and technological progress in the development of this area. With this in mind, factors that influence

library services have been chosen as the purpose of this study. The authors pay special attention to important issues of theory and ideas of scientists and researchers in the article.

In the context of the digitalization of the economy, the role of library services is significantly increasing, and libraries play a leading role in the system of moral education, formation and development of human capital. The analysis of market relations shows that services are an important element of library marketing and have different definitions. Library services should be seen as an exchange, i.e. libraries provide services to the public, and they exchange their free time for services that meet their needs in the library environment.

Key words: *economics, management, libraries, librarian, readers, society, services, innovations, marketing, innovations, demand, offer, quality of service, object, subject, information resources, information, infrastructure, strategy, research, etc.*

УДК 517.946

УСУЛҲОИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ

МИРЗОРАҲИМОВ МУРОДАЛӢ ҲАСАНБОЕВИЧ,
мудири кафедраи илмҳои табиатшиносӣ ва риёзии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 985-61-30-61. E-mail: murodali6161@ mail.ru
ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАҶИДОВИЧ,
декани факултети идоракунии давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 985-94-00-16.

Мақсади асосии мақола ба олимон, мутахассисон ва омӯзгорони илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва иқтисодӣ ошкор намудани имкониятҳои воқеии курси математика дар таҳкими тарбияи иқтисодӣ бо хусусиятҳои рушди бахшҳои анъанавии математика барои эҳтиёҷоти таълими иқтисодӣ мебоша.

Ҷахони муоссирро ба мутахасисони соҳибтаҷрибаи дорои нерӯи қавӣ дар ҳалли муаммоҳои мураккаби ҳаёт ва ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнатии дохилӣ ва хориҷӣ ниёз дорад оварда шудааст.

Муаллиффон ҷиҳати ноил шудан ба мақсад аз маводҳои гуногуни назариявӣ, амалӣ ва инчунин аз патенсиали илмии ҷумҳурӣ ва дар қатори он пеш аз ҳама патенсиали илмии олимон ба таври бояду шояд истифода кард.

Калидвожаҳо: *табиатшиносӣ, дақиқ, риёзӣ, барномасозӣ, модели математикӣ, макро иқтисодиёт, менеҷмент, андоз, низоми кредитӣ, таносуб, таҳлили оморӣ.*

Дар шароити кунунӣ тавре ба мо маълум аст, ба инсоният зарурат пеш меояд,ки бойигариҳои табиӣ, захираҳои меҳнатии одамон, неъматҳои моддию маишӣ, васоити техникию технологияи компютерӣ ва амсоли онҳоро, ки охирноканд, сарфакорона истифода кунад. Шаҳрҳои калонро, ки дар онҳо аҳолии чандинмиллиона зиндагонӣ мекунанд, бо оби нушокӣ, бо мева, нақлиёт, қувваи барқ, сӯзишворӣ, роҳҳои калони мошингард ва ғайраро таъмин намояд, вагарна зиндагонии ӯ душвор ва сангин хоҳад шуд. Роҳҳои мухталифи аз ин мушкилиҳо баромаданро инсон бояд ҷустуҷӯ намояд ва аз байни ин имкониятҳо (роҳҳо, идоракуниҳо) беҳтаринашро интихоб намояд. Ҳалли ҳамаи ингуна масоилро фанни идоракунии оптималӣ бо ёрии методҳои оптималикунонӣ меомӯзад. Дар навбати худ методҳои оптималикунонӣ кор карда баромадани методҳои нави математикиро тақозо мекунанд.

Модели математикӣ ба ягон хел содакунони асос кунонидашуда, ҳеҷ вақт ба объекти омӯхташаванда айниятан намебошад, ҳамаи хосиятҳои онро инъикос нанамуда, инъикоси тақрибии он мебошад. Вале ба модели математикӣ ифода намудани объекти ҳақиқӣ ба мо имконият медиҳад, ки масъала ва омӯзиши онро ба забони математикӣ ифода намуда, барои таҳлили он методҳои математикиро, ки ба табиати мушахаси объекти додашуда вобаста нестанд истифода барем. Ин метод ба мо имконият медиҳад, ки ба таври ягона доираи васеъи омилҳо ва мушоҳидаҳоро ифода намуда, таҳлили микдории онро ба таври пурра оварда нишон диҳем,ки дар шароитҳои гуногун объект худро чӣ тавр нишон медиҳад, бо ибораи дигар натиҷаҳои мушоҳидаҳои ояндаро пешгӯи намоем.

Моделҳои математикӣ ва усулҳои он, дар назарияи иқтисодии муосир, чӣ дар сатҳи микро ва чӣ дар сатҳи макроиқтисодиёт, яке аз элементҳои зарурӣ ба шумор

мераванд. Истифодабарии моделҳои математикӣ дар иқтисодиёт ба мо имконият медиҳанд, ки дар аввал алоқамандии тағийрёбандаҳои иқтисодӣ ва объекти асосиро муайян намуда, ба таври формалӣ тасвир намоем. Дувум, аз маълумотҳои додашуда ва муносибати методҳои дедуксия оид ба объекти омӯхташаванда хулоса бароварда, ченакеро ҳосил менамоем,ки дар шарт пешакӣ оварда шуда буд. Ва сеюм, усулҳои математикӣ ва оморӣ ба мо имконият медиҳанд, ки бо роҳи индуктивӣ донишҳои навро оид ба объект, ба монанди баҳодиҳӣ ба шакл ва параметрҳои тағийрёбандаҳои вобаста, ки ба дараҷаи баланд ба мушоҳидаи воқеъӣ мувофиқ мебошанд, ҳосил намоем.

Моделҳои математикиро барвақт ва бомуваффақият дар илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ, аз он ҷумла дар механика, физика, нуҷум, андоз, менеҷмент ва дар дигар соҳаҳои иқтисодӣ татбиқ намудаанд. Дар давраи муосир рушд ва нақши методҳои математикӣ дар илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ афзуда истодааст. Ин методҳо акнун дар соҳаҳои саноаткунонӣ, кишоварзӣ, энергетикӣ ва ғайраҳо ба таври васеъ истифода шуда истодаасст. Дар соҳаҳои мазкур инчунин моделҳои математикиро бо муваффақият тадбиқ намуда истодаанд.

Масъалаҳои оптималӣ ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим (асрҳои VIII-VI пеш аз мелод) пайдо шудаанд. Яке аз онҳо масъалаи изопериметрӣ ном дошта, Арасту (Аристотел) онро дар асри VI пеш аз мелод чунин баён намудааст: «Аз байни хатҳои каҷи ҳамвори сарбаста, ки дарозии додашударо доранд, ҳамонаш ёфта шавад, ки ба масоҳати калонтарин соҳиб бошад». Тавре ба мо маълум аст, ингуна хат давра мебоша. Акнун ба масоили оптималикунонӣ (мухтасар МО) муфассалтар дар шакли математикӣ шинос мешавем.

Бигзор $u = f(X) = f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ -функсияи n тағйирёбандаи дар соҳаи V додашуда ва Ω ягон зерсоҳаи V, яъне $\Omega \subset V$ бошад. Масъалаи оптималикунонӣ (мухтасар МО) аз сегонаи (V, f, Ω) иборат мебошад. Дар ин ҷо $f(X)$ -ро функсияи мақсад (масалан, даромади умумӣ, хароҷоти умумӣ, миқдори аҳолии бо кор таъминбуда, муҳоҷирони меҳнатӣ ва ғайраҳо).

Методҳои гуногуни ҳалли МО мавҷуданд. Масъалаҳои оптималикуноние, ки дар онҳо функсияи мақсад функсияи бисёртағйирёбанда мебошанд, масъалаҳои барномасозии математикӣ (МБМ) мебошад.

Ҳамин тавр, гуфта метавонем, ки барномасозии математикӣ фанни математикӣ буда, масъалаҳои экстремалӣ ва методҳои ҳалли онҳоро меомӯзад.

Максимуми (ё минимуми) функсияи мақсад $u(X) = f(x_1, x_2, ..., x_n)$ ҳангоми иҷрошавии шартҳои

$$\left.\begin{array}{c} \varphi_i(x_1, x_2, ..., x_n) = 0, \ i = 1,2,...,l \\ \varphi_i(x_1, x_2, ..., x_n) < 0, \ (> 0), \ i = l+1, ..., m \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, ..., x_n \geq 0 \end{array}\right\}$$

ёфта шавад.

Ин масъаларо боз чунин менависанд:

$$f(x_1, x_2, ..., x_n) \to \max \ (\min) \qquad \textbf{(1)}$$

$$\left.\begin{array}{c} \varphi_i(x_1, x_2, ..., x_n) = 0, \ i = 1,2,...,l \\ \varphi_i(x_1, x_2, ..., x_n) < 0, \ (> 0), \ i = l+1, ...m \\ x_1 \geq 0, x_2 \geq 0, ..., x_n \geq 0 \end{array}\right\} \qquad \textbf{(2)}$$

Рамзи $f(x_1, x_2, \ldots, x_n) \to max\ (min)$ нишон медиҳад, ки функсияи $f(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ максималӣ (минималӣ) кунонида мешавад, яъне максимуми (минимуми). функсияи мақсад ҷустуҷӯ карда мешавад. Зоҳиран МБМ ба экстремуми шартии функсияи бисёртағйирёбанда шабоҳат дорад, вале чихеле, ки мо сонитар хоҳем дид аз рӯи усулҳои ҳалкунӣ онҳо тафовут доранд.

Дар МБМ (1)- (2) фарз мекунем, ки функсияи мақсад ва системаи маҳдудиятҳо функсияҳои хаттӣ бошанд. Он гоҳ масъалаи зеринро ҳосил мекунем:

$$f(X) = C_1x_1 + C_2x_2 + \ldots + C_nx_n \to \max\ (\min) \tag{3}$$

$$\left.\begin{array}{c} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n = b_1 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots. \\ a_{l1}x_1 + a_{l2}x_2 + \ldots + a_{\ln}x_n = b_l \\ a_{l+11}x_1 + a_{l+12}x_2 + \ldots + a_{l+1n}x_n \le b_{l+1} \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n \le b_m \\ x_1 \ge 0, x_2 \ge 0, \ldots, x_n \ge 0 \end{array}\right\}, \tag{4}$$

ки дар он $C_j, a_{ij}, b_i\ (i = 1,2,\ldots,m;\ j = 1,2,\ldots,n) -$ ададҳои додшуда ва $x_j -$ тағйирёбандаҳои ғайриманфии номълум мебошанд.

Бигзор масъалаи барномасозии хаттӣ (МБХ) намуди (3)-ро дошта бошад.

$$\left.\begin{array}{c} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n = b_m \\ x_1 \ge 0, x_2 \ge 0, \ldots, x_n \ge 0 \end{array}\right\}. \tag{5}$$

(яъне, системаи маҳдудиятҳо танҳо бо баробариҳо дода шудаанд). Он гоҳ мегӯянд, ки масъалаи барномасозии хаттӣ *дар шакли каноникӣ* дода шудааст. Мо ба ин намуд додашавии маҳдудиятҳо шинос ҳастем.

МБХ-и дар шакли каноникӣ додашударо дар се намуд навиштан мумкин аст: дар намудҳои координатӣ, векторӣ ва матритсавӣ.

1. МБХ-и (3), (5) мисоли дар намуди координатӣ додашавии он мебошад. Аз мафҳуми қаторҳо ва тарзи навишти онҳо истифода карда, МБХ-и (3), (5)-ро боз ба таври зайл дар намуди координатӣ навишта метавонем:

$$f(X) = \sum_{j=1}^{n} C_j x_j \to max\ (min)$$

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} x_j = b_i, (i = 1,2,\ldots,m),\ \ x_j \ge 0, j = 1,2,\ldots,n \tag{6}$$

2. Аз мафҳуми векторҳо $C = (C_1, C_2, \ldots, C_n), X = (x_1, x_2, \ldots, x_n), \theta = (0,0,\ldots,0)$

$$A_j = \begin{pmatrix} a_{1j} \\ a_{2j} \\ \ldots \\ a_{mj} \end{pmatrix}, B = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \ldots \\ b_m \end{pmatrix}$$

ва таърифи зарби скалярии векторҳои C ва x: $C \cdot x = C_1x_1 + C_2x_2 + \ldots + C_nx_n$ истифода бурда, МБХ-и (3), (6)-ро дар намуди вектории зерин навишта метавонем:

$$\left.\begin{array}{c} f(X) = C \cdot X \to max(min) \\ A_1x_1 + A_2x_2 + \ldots + A_nx_n = B \\ X \geq \theta \end{array}\right\} \quad (7)$$

Вектори $\widetilde{X} = (x_1, x_2, ..., x_n)$, ки системаи маҳдудиятҳои масъалаи (7)-ро қаноат мекунонад *ҳалли (плани) имконпазири ин МБХ* номида мешавад.

3. Дар намуди матритсавӣ:

$$\left.\begin{array}{c} f(X) = CX \to max\ (min) \\ AX = B, X \geq \theta \end{array}\right\}, \quad (8)$$

ки дар он

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \ldots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \ldots & a_{2n} \\ \ldots & \ldots & \ldots & \ldots \\ a_{m1} & a_{m2} & \ldots & a_{m} \end{pmatrix}, X = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \ldots \\ x_n \end{pmatrix}, B = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \ldots \\ b_m \end{pmatrix}$$

матритсаҳо мебошанд.

1. Масъала оид ба истеҳсоли маҳсулот. Бигзор корхона барои бароварадни n навъи маҳсулот $M_1, M_2, ..., M_n$ аз m намуди захираҳо $З_1, З_2, ..., З_m$ (ашёи хом, қувваи барқ, қувваи коргарӣ, пул ва дигару дигарҳо) истифода барад. Ҳаҷми ҳар кадоми ин захираҳо маҳдуд буда, аз ададҳои $b_1, b_2, ..., b_m$ зиёд намебошанд. Бигзор a_{ij} он миқдори захираи навъи i-юм бошад, ки барои истеҳсоли воҳиди маҳсулоти навъи j-юм истифода мешавад. Бо $x_1, x_2, ..., x_n$ миқдори маҳсулоти ҳар як намуде, ки истеҳсол карда мешавад ва бо $C_1, C_2, ..., C_n$ мувофиқан нархи воҳиди ин маҳсулотро ишорат мекунем. Системаи маҳдудияҳои масъаларо дар шакли ҷадвали зерин навиштан мумкин аст:

Намуди захираҳо	Ҳаҷми захираҳо	a_{ij}			
		M_1	M_2	…	M_n
$З_1$ $З_2$ … $З_m$	b_1 b_2 … b_m	a_{11} a_{21} … a_{m1}	a_{12} a_{22} … a_{m2}	… … … …	a_{1n} a_{2n} … a_{mn}
Фоида		C_1	C_2	…	C_n

Фоидаи умумӣ аз фурӯши ҳамаи маҳсулотро дар намуди функсияи мақсад $u(X) = C_1x_1 + C_2x_2 + ... + C_nx_n$ тасвир карда метавонем. Максимуми функсияи мақсадро ёфтан лозим аст, ё ки чӣ хеле, ки мегӯянд функсияи мақсадро максималӣ кунонидан лозим аст. Ҳамин тавр, тарҳрезии математикии ин масъалаи иқтисодӣ намуди зеринро мегирад:

$$f(X) = \sum_{j=1}^{n} C_j x_j \to max, \quad (9)$$

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} x_j \leq b_i, (i = 1,2, \ldots, m), \ x_j \geq 0, j = 1,2, \ldots, n \quad (10)$$

2. Масъала оид ба тайёр намудни хӯроки шабонарӯзии чорво.

Хоҷагии деҳқонӣ барои тайёр намудани n намуд хӯроки ҳаррӯзаи чорво X_1, X_2, …, X_n аз m намуди моддаи серғизо (ба мисли алаф, чарбу, сафедаҳо, витаминҳо ва ғайраҳо) D_1, D_2, …, D_m истифода мекунад. Ҳар як намуди хӯрока миқдори гуногуни моддаҳои серғизоро дар таркиби худ дорад. Хӯрокро тавре тайёр намудан лозим аст, ки

дар таркиби он моддаҳои серғизо на камтар аз миқдори муайяни додшудаи b_1, b_2,…, b_m дохил бошанд ва ҳангоми маълум будани нархи ҳар як намуди хӯрока C_1, C_2,…, C_n нархи умумии хӯроки ҳаррӯза камтарин бошад.

Барои тартиб додани тарҳрезии (модели) математикии ин масъалаи иқтисодӣ бо a_{ij} таркиби (бо воҳиди вазн) моддаи серғизои намуди i -юмро дар воҳиди хӯрокаи навъи j -юм ва бо x_j миқдори ҳар як намуди хӯроки ҳаррӯзаро ишорат мекунем. Маълум аст, ки $x_j \geq 0$ мебошад. Фаҳмост, ки барои моддаи серғизои навъи i - юм маҳдудият чунин намуд дорад: $a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \ldots + a_{in}x_n \geq b_i$, $(i = 1,2,\ldots m)$.
Хароҷоти умумӣ барои ҳамаи хӯроки тайёркардашуда бо функсияи мақсад $u(x) = C_1x_1 + C_2x_2 + \ldots + C_nx_n$ муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, тарҳрезии математикии масъала намуди зеринро дорад:

$$f(X) = \sum_{j=1}^{n} C_j x_j \rightarrow min, \qquad (11)$$

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij}x_j \geq b_i, (i = 1,2,\ldots,m),$$

$$x_j \geq 0, j = 1,2,\ldots,n \qquad (12)$$

Мисоли 1. Дар корхонаи саноатӣ барои баровардани маҳсулот аз се намуди ашёи хом истифода мекунанд ва ҳамон як маҳсулотро бо чор тарз истеҳсол кардан мумкин аст. Захираи ашёи хом, миқдори масраф ва маҳсулоти истеҳсолшаванда дар 1 соати кории ҳар як тарз дар ҷадвали 1 дода шудаанд.

Ҷадвали 1

Тарзи истеҳсолӣ / Ашёи хом	1	2	3	4	Захираи ашёи хом
1	1	2	1	0	18
2	1	1	2	1	30
3	1	3	3	2	40
Барориши маҳсулот	12	7	18	10	

Ҳамин хел нақшаи (барномаи, ҳалли) истеҳсолот тартиб дода шавад, ки мувофиқи он миқдори зиёдтарини маҳсулот бароварда шавад.

Ҳал. Бо x_j, $(j = 1,2,3,4)$ вақти истифодабарии тарзи j - юми истеҳсолиро ишорат мекунем. Он гоҳ мувофқи шарти мисол тарҳрезии математики масъаларо дар намуди зерин ҳосил мекунем:

$$f(X) = 12x_1 + 7x_2 + 18x_3 + 10x_4 \rightarrow \max(\min),$$

$$\left.\begin{array}{r} x_1 + 2x_2 + x_3 \leq 18 \\ x_1 + x_2 + 2x_3 + x_4 \leq 30 \\ x_1 + 3x_2 + 3x_3 + 2x_4 \leq 40 \end{array}\right\}, \quad x_j \geq 0, \quad j = 1,2,3,4$$

Ин масъаларо ба МБХ-и минималикунонии

$$f(X) = -12x_1 - 7x_2 - 18x_3 - 10x_4 \to \min,$$

$$\left.\begin{aligned} x_1 + 2x_2 + x_3 + x_5 &= 18 \\ x_1 + x_2 + 2x_3 + x_4 + x_6 &= 30 \\ x_1 + 3x_2 + 3x_3 + 2x_4 + x_7 &= 40 \end{aligned}\right\}, \ x_j \ge 0, \ j = 1,2,3,4,5,6,7$$

оварда, ҷадвали симплексии 2-ро тартиб медиҳем:

Ҷадвали 2

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	B
1	2	1	0	1	0	0	18
1	1	2	1	0	1	0	30
1	3	3	2	0	0	1	40
12	7	18	10	0	0	0	0

Баҳои мусбати $\delta_1 = 12$- ро гирифта, $\theta = \min\left\{\frac{18}{1}, \frac{30}{1}, \frac{40}{1}\right\} = \frac{18}{1}$- ро меёбем. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки вектори A_1- ро ба базис ба ҷои A_5 дохил намудан лозим аст, яъне ба базиси A_1, A_6, A_7 гузаштан лозим аст. Табдили Жорданро барои сатрҳои 2,3,4-и ҷадвали симплексии боло татбиқ намуда, ҷадвали 3-ро ҳосил мекунем:

Ҷадвали 3

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	B
1	2	1	0	1	0	0	18
0	-1	1	1	-1	1	0	12
0	1	2	2	-1	0	1	22
0	-17	6	10	-12	0	0	-216

Базиси A_1, A_6, A_7 базиси ҳалли базисии $\alpha_2 = (18,0,0,0,0,12,22)$ мебошад.

Баҳоҳои ҳалли базисии $\alpha_2 = (18,0,0,0,0,12,22)$ (сатри охирини ҷадвали 3) чунин ҳисоб карда мешаванд:

$$\delta_1 = 12 + (-12)\cdot 1 + 0\cdot 0 + 0\cdot 0 = 12 - 12 = 0$$

$$\delta_2 = 7 + 2\cdot(-12) + (-1)\cdot 0 + 1\cdot 0 = 7 - 24 = -17$$

$$\delta_3 = 18 + 1\cdot(-12) + 2\cdot 0 + 3\cdot 0 = 18 - 12 = 6$$

$$\delta_4 = 10 + 0\cdot(-12) - 1\cdot 0 + 2\cdot 0 = 10$$

$$\delta_5 = 0 + 1\cdot(-12) - 1\cdot 0 - 1\cdot 0 = -12$$

$$\delta_0 = f(\alpha_2) = -12\cdot 18 - 7\cdot 0 - 18\cdot 0 - 10\cdot 0 + 0\cdot 12 + 0\cdot 22 = -216,$$

Ба ғайр аз ин $f(\alpha_1) = 0$ ва $f(\alpha_2) = -216 < 0 = f(\alpha_1)$ мебошанд.

Акнун баҳои мусбати $\delta_1 = 10$-ро гирифта, $\theta_1 = \min\left\{\infty, \frac{12}{1}, \frac{22}{2}\right\} = \frac{22}{2}$-ро меёбем. Аз ҷадвали 3 дида мешавад, ки ин элементи хурдтарин дар сутуни чорум ҷой гирифтааст.

Аз ин сабаб вектори A_4 - ро ба базис қабул карда, вектори A_7 - ро аз базис хориҷ кардан лозим аст. Ҳамин тавр, мо ба

базиси A_1, A_4, A_6 мегузарем.

Сатри чоруми ҷадвали 3-ро ба 2 тақсим карда, натиҷаашро ба (-1) зарб зада, онро ба сатри сеюм ҷамъ намуда, ҷадвали 4- ро ҳосил мекунем:

Ҷадвали 4.

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	B
1	2	1	0	1	0	0	18
0	-1,5	0	0	-0,5	1	-0,5	1
0	0,5	1	1	-0,5	0	0,5	11
δ_1	δ_2	δ_3	δ_4	δ_5	δ_6	δ_7	$\tilde{\delta}_0$

Барои ёфтани баҳоҳои сатри панҷуми ҷадвали 4 методи зеринро истифода мекунем. Сатрҳои 1-3- и ҷадвали 4-ро дар шакли система менависем:

$$\left.\begin{aligned} x_1 + 2x_2 + x_3 + x_5 &= 18 \\ -x_2 + x_3 + x_4 - x_5 + x_6 &= 12 \\ x_2 + 2x_3 + 2x_4 - x_5 + x_7 &= 22 \end{aligned}\right\},\ x_j \geq 0,\ j = 1,2,3,4,5,6,7$$

Тағйирёбандаҳои x_1, x_4, x_6 -ро асосӣ ва x_2, x_3, x_5, x_7 -ро ғайриасосӣ қабул намуда, аз ин система тағйирёбандаҳои асосиро тавассути тағйирёбан-даҳои ғайриасосӣ ифода мекунем. Барои ин қимати $\theta_1 = x_4 = \frac{22}{2}$- ро ба назар гирифта, аз муодилаи сеюми ин система $x_4 = 11 - 0{,}5x_2 - x_3 - 0{,}5x_7$ ро ёфта, қимати онро ба ҷояш дар муодилаҳои дуюми система гузошта, меёбем: $x_1 = 18 - 2x_2 - x_3 - x_5$; $x_6 = 1 + 1{,}5x_2 + 0{,}5x_7$

Қиматҳои x_1, x_4, x_6- ро ба ҷояшон дар ифодаи функсияи мақсад (ё шакли хаттӣ) гузошта, ҳосил мекунем:

$$f(X) = -12x_1 - 7x_2 - 18x_3 - 10x_4 = -12(18 - 2x_2 - x_3 - x_5) - -7x_2 - 18x_3$$
$$-10(11 - 0{,}5x_2 - x_3 - 0{,}5x_7) = -326 + 22x_2 + 4x_3 + 7x_5 + 5x_7.$$

Аз ин ҷо аён аст, ки баҳоҳои ҷадвали 4 мувофиқан ба коэффитсиентҳои назди x_2, x_3, x_5, x_7 бо аломати муқобилашон баробар аст, яъне $\delta_1 = 0$, $\delta_2 = -22$, $\delta_3 = -4$, $\delta_4 = 0$, $\delta_5 = -7$, $\delta_6 = 0$, $\delta_7 = -5$, $\tilde{\delta}_0 = -12 \cdot 18 - 10 \cdot 11 = -326$.

Ҳангоми $x_2 = x_3 = x_5 = x_7 = 0$ будан, меёбем: $x_1 = 18$, $x_4 = 11$, $x_6 = 1$, яъне ҳалли базисии масъалаи минималикунонӣ $\alpha_3 = (18,0,0,11,0,1,0)$ ҳосил шуд. Азбаски ҳама баҳоҳои ҷадвали 4 ғайримусбатанд, пас $\tilde{\alpha}_3 = (18,0,0,11)$ барои масъалаи минималикунонӣ ҳалли оптималӣ буда, $f_{\min}(\tilde{\alpha}_3) = -12 \cdot 18 - 10 \cdot 11 = -326$ мебошад.

Худи ҳамин тавр, барои масъалаи максималикунонӣ нишон дода метавонем, ки $f(X) = 326 - 22x_2 - 4x_3 - 7x_5 - 5x_7$

мебошад. Аз ин сабаб мо гуфта метавонем, ки $\beta = (18{,}0{,}0{,}11)$ барои масъалаи максималикунонӣ ҳалли оптималӣ буда,

$$f_{\max}(\beta) = 12 \cdot 18 + 10 \cdot 11 = 326$$

мебошад. Яъне барои миқдори аз ҳама зиёд баровардни маҳсулот бо захираҳои ашёи хоми мавҷуда, зарур аст, ки дар муддати 18 соат аз тарзи истеҳсолоти якум ва дар муддати 11 соат аз тарзи истеҳсолоти чорум истифода кунем.

Хулоса ҳалли аксарияти ин мисолҳо вақти зиёдеро тақозо дорад, бинобар ин, ба иқтисодчӣ ва соҳибкор зарурати ба таври кофӣ аз худ намудани методҳои ҳалли моделҳои риёзии мухталифи иқтисодӣ бо истифодаи компютерҳои замонавии фардӣ пайдо мешавад. Танҳо ҳангоми хеле хуб аз бар намудани ингуна донишҳо мо метавонем мушкилиҳои мавҷударо аз қабили бӯҳронҳои иқтисодӣ ва амсоли он паси сар намуда, рушди иқтисодиёти мамлакатамонро таъмин намоем.

Адабиёт

1. Апанасов Н.Т. Методики решение задач по математике с экономическим содержанием. М. 1976.

2.Раҳимов Р.М, СолиевМ.Н. Ҳалли масъалаҳои мазмуни иқтисодӣ дошта дар ташакули тафаккури математикии донишҷӯён, яке аз ҳадафҳои низоми кредитии таҳсил. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи « Сифати таълим дар мактабҳои олии ҶТ», саҳ 432--437, Хуҷанд, 2016

3.Терешин Н.А. Прикладная направленность школьного курса математики, М. Просвещение, 1990.

4.Шапиро И.М. Исползование задч с практическим содержанием в преподавании математики. М. «Просвещение» 1990-96.

5.Маҷидов Ҳ, Раҳимов Р. Робитаи фанҳои табиатшиносӣ бо иқтисодиёт. Паёми Донишкадаи молия ва иқтисодиёти Тоҷикистон, №1(9), саҳ.133-137, Душанбе-2017.

6. Мирзораҳимов М.Ҳ. Ҳамбастагии илми математика дар ҳалли масъалаҳои илмҳои табиатшиносӣ ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷомеъа. Конференсияи Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Тайёр намудани мутахассисони муосири фанни риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии кишвар бахшида ба солҳои 2020-2040»,ш. Данғара, ДДД 25-26 ноябри соли 2020, саҳ.72-80.

7.Мирзораҳимов М.Ҳ. Конференсияи Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Тайёр намудани мутахассисони муосири фанни риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии кишвар бахшида ба солҳои 2020-2040»,ш. Данғара, ДДД 25-26 ноябри соли 2020, саҳ.72-80.

МЕТОДЫ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ЭКОНОМИКЕ

МИРЗОРАХИМОВ МУРОДАЛИ ХАСАНБОЕВИЧ,

заведующий кафедрой естествознания и математиких наук

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.

Тел: (+992) 985-61-30-61. E-mail: murodali6161@ mail.ru

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАДЖИДОВИЧ,

декан факультета государственного управления

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33.

Тел: (+992) 985-94-00-16.

Основная цель статьи - раскрыть ученым, специалистам и преподавателям естественных, математических и экономических наук реальные возможности курса математики в укреплении экономического образования с особенностями развития традиционных разделов математики для нужд экономического образования [5].

Современный мир нуждается в опытных специалистах с сильным потенциалом для решения сложных жизненных проблем и отвечающим требованиям внутреннего и внешнего рынка труда.

Для достижения цели авторы должным образом использовали различные теоретические и практические материалы, а также научный потенциал страны и, прежде всего, научный потенциал ученых.

Ключевые слова: *естественные науки, точные, математика, программирование, математические модели, макроэкономика, менеджмент, налоги, кредитные системы, соотношение, статистический анализ.*

MATHEMATICAL MODELING METHODS IN THE ECONOMY

MIRZORAKHIMOV MURODALI HASANBOYEVICH,
Head of the Department of Natural Science and Mathematics of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 985-61-30-61. E-mail: murodali6161@mail.ru

DOSTIEV ERKIN ABDULMAJIDOVICH,
Dean of the Faculty of Public Administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 985-94-00-16.

The main purpose of the article is to reveal to scientists, specialists and teachers of natural, exact and mathematical sciences the real possibilities of the course of mathematics in strengthening economic education with the features of the development of traditional branches of mathematics for the needs of economic education.

The modern world needs experienced specialists with strong potential to solve complex life problems and meet the requirements of the domestic and foreign labor markets.

In order to achieve this goal, the author duly used the various theoretical and practical materials, as well as the scientific potential of the country, and, above all, the scientific potential of scientists.

Keywords: *natural sciences, exact, mathematics, programming, mathematical models, macroeconomics, management, taxes, credit systems, ratio, statistical analysis.*

УДК: 311.313+332(575.3)

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОГО КЛАСТЕРА ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

САРАБЕКОВА ИЗОЛАТ ЗАКРАТОВНА,
кандидат экономических наук, доцент
кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ.
734025, Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 901-11-15-89. E-mail sarabekovai55@mail.ru
БАХТИЁРИ РАДЖАБМУРОД,
ассистент кафедры менеджмента и маркетинга, ТНУ.
734025, Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 937-12-33-38. E-mail: bachtiyori.rachabmurod.90@mail.ru

В данной статье рассматриваются проблемы, связанные с анализом формирования и развития пищевого кластера отрасли пищевой промышленности Хатлонской области Республики Таджикистан. По имеющимся промышленным предприятиям и удельному весу производства продукции в общем объеме промышленного производства, Хатлонская область стоит на втором месте по сравнению с Согдийской областью, где функционирует целый ряд промышленных предприятий, и удельный вес производимой продукции данного региона составляет почти половину в общем объеме промышленного производства по республике.

На основе данного анализа, авторы считают, что, выпуск продукции производится в малом количестве имеющихся промышленных предприятий Хатлонской области, хотя имеет большой потенциал развитие сферы именно пищевой промышленности. Это связанно, прежде всего, с имеющимися свободными экономическими зонами, имеющимся потенциалом рабочей силы, а также с производственным потенциалом в различных отраслях народного хозяйства региона.

Ключевые слова: *пищевой кластер, ретроспективный анализ, производство продукции, пищевая промышленность, анализ пищевого кластера промышленности региона.*

Проблемы ретроспективного анализа формирования и развития промышленных пищевых кластеров в Республике Таджикистан находиться в центре внимания ученых и практиков отраслей народного хозяйства, особенно промышленности.

Истоки теоретических основ современного кластерного подхода коренятся в трудах А. Маршалла, который выявил такое экономическое явление как феномен особого промышленно-развитого региона и в научных кругах, основанный на кластеризации регионов, такой подход популяризовался в конце 1980-х годах XX века благодаря работам М. Портера, М. Энрайта, Т. Андерсона, С. Рузенфельта, Х. Дебрессона, Эмили Вайс Хенсона, также российских ученых, таких как Захарова В.Я., Маркова Л.С., Ферова И. С., Александрова Л. А., Казакова М. Г., Ялова Д.А. и отечественных ученых Низамовой Т.Д., Давлатова К.К., Кудратова Р.Р., Пириева С.Дж., Базарова Ш.Б. и многих других экономистов.

Следует отметить, что по инициативе и при непосредственной поддержке Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона уделяется большое внимание развитию отраслей промышленности, как одному из ключевых моментов экономического и социального развития страны.

В целях формирования и развития промышленности в Республике Таджикистан, где четвертой целью страны была объявлена «Ускоренная индустриализация страны», которая является основой для создания и развития малых и средних предприятий. Целью данной стратегии страны является, прежде всего, развитие и производство качественной отечественной продукции, отвечающей потрибительскому спросу

покупателей, оказание поддержки продуктивному предпринимательству, увеличение производственных мощностей, а также обеспечение населения основными товарами и услугами.

В целях развития промышленности в Республике Таджикистан в соответствии с инновационными требованиями мировой экономики приняты нормативно-правовые акты, которые направлены на непосредственную поддержку и развитие данной отрасли.

Так, Республика Таджикистан объявила 2022-2026 годы годами индустриального развития страны, что может стать серьезным толчком для развития инновационных производств обрабатывающей промышленности. Также в своем ежегодном обращении Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон поручил Правительству создать Агентство по инновациям и цифровым технологиям при Президенте Республики Таджикистан,[1] что является предпосылкой для развития кластеризации отраслей промышленности, в частности и отрасли пищевой промышленности регионов страны.

В мировой практике для создания и построения алгоритма ретроспективного анализа того или иного региона или построения того или иного кластера необходимо определить потенциал анализируемого региона.

Поэтому, мы взяли за основу Хатлонскую область и в данной статье рассмотрим её потенциал в пищевой промышленности в сравнении с другими регионами. Во-первых, рассмотрим его социально-демографические и экономические показатели:

- территория Хатлонской области составляет 24,7 кв.км.;
- численность населения составляет 3425,5 тыс. человек на 1 января 2021 года;
- на территории Хатлонской области находятся три Свободные экономические зоны «Дангара», «Панч» и «Куляб» общей площадью 400 га.;
- в области имеется 21 сельских районов, 4 города и 132 сельских джамоатов;
- в области функционируют 617 промышленных предприятий;
- удельный вес продукции в общем объеме промышленного производства в республике составляет 29,1%;
- в 2020 году в Хатлонской области произведено 15924 млн. кВт. часов электроэнергии, 122,2 тыс. кВа. Трансформаторов силовых, 57,6 тыс.тонн хлопка-волокна и др.;
- произведено 985,3 тыс. тонн зерновых культур, 193,1 тыс.тонн картофеля, 277,2 тыс. тонн хлопка-сырца, 1469,8 тыс. тонн овощей, 589,1 тыс. тонн бахчей продовольственных;
- поголовье крупного рогатого скота составило 1011,0 тыс. голов, 514,6 тыс. коров, 2400,2 тыс. овец, 59,1 тыс. лещадей;
- капитальные вложения на развитие экономики Хатлонской области в 2020 годы составило 2404,9 млн. сомони или 20,4% от общего объема по республике.

Во-вторых, рассмотрев социально-экономическую ситуацию Хатлонской области сравним данный регион с другими регионами нашей республики. Например, по территориальной площади Хатлонская область находится на третьем месте по сравнению с Горно-Бадахшанской автономной областью, территория, которой составляет 62,9 тыс. кВ. км., большей частью, состоящей из гор и Согдийской областью территория, которой составляет 25,2 тыс. кВ. км. Относительно численности

[1] Послание Президента РТ Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон к Маджлиси оли РТ от 26.12.2021.

населения можно сказать, что Хатлонская область находится на первом месте по сравнению с ГБАО – 231,4 тыс. человек и Согдийской областью, где численность населения составляет 2753,1 тыс. человек – это говорит о том, что в Хатлонской области имеется большой потенциал рабочей силы.

Как мы отметили выше, на территории Хатлонской области находятся три СЭЗ, общая площадь которых в три раза больше, чем в Согдийской области и ГБАО, так как в данных регионах действуют только по одной СЭЗ, каждая общей площадью 200 га. Мы считаем, что это также может повлиять и развитие малого и среднего предпринимательства различных сфер производства Хатлонской области.

По такому критерию, как количество сельских районов, городов и сельских джамоатов, Хатлонскую область также можно поставить на первое место по сравнению с ГБАО, где находится всего 7 сельских районов, 1 город и 42 сельских джамоата и Согдийской областью, где находится 10 сельских районов, 8 городов и 93 сельских джамоата. По нашему мнению, данная расстановка населенных пунктов также может влиять на рассматриваемый нами вопрос о потенциале Хатлонской области с целью развития в нем пищевой промышленности.

По имеющимся промышленным предприятиям и удельному весу производства продукции в общем объеме промышленного производства Хатлонская область стоит на втором месте по сравнению с Согдийской областью, где функционирует 693 промышленных предприятия и удельный вес производимой продукции данного региона в общем объеме промышленного производства по республике составляет 48,1 %. На основе данного анализа, считаем, что, несмотря, на низкий удельный вес в производстве продукции и малое количество имеющихся промышленных предприятий, Хатлонская область имеет большой потенциал развития сферы именно пищевой промышленности. Это связанно, прежде всего, с имеющимися свободными экономическими зонами, имеющимся потенциалом рабочей силы, а также с производственным потенциалом в различных отраслях, которые будут рассмотрены ниже.

Например, в Хатлонской области по сравнению с Согдийской областью произведено в 25 раза больше электроэнергии и 1,5 раза больше хлопка волокна. В 2,8 раза больше произведено зерновых культур, на 2,36 раза больше произведено овощей и почти в 5 раз больше бахчевых. Это говорит о том, что, несмотря на то, что производство продукции в Хатлонской области в общем объеме промышленности по республике ниже по сравнению с Согдийской областью, производство отдельных продуктов наиболее высоко, поэтому необходимо развивать именно те отрасли, которые опережают в производстве по сравнению с другими регионами. Данную тенденцию можно видеть и в поголовье крупного рогатого скота, которое состоит свыше 343,9 тыс. голов, больше, чем в Согдийской области.

Однако, здесь можно затронуть вопрос развития пищевой промышленности Хатлонской области, именно определенной отрасли и нами выше выявлено, что именно для развития данной сферы промышленности у Хатлонской области имеется определенный потенциал. Раскроем шире и проанализируем пищевую промышленность Хатлонской области в сравнении с другими регионами Республики Таджикистан.

Во-первых, проанализируем объем промышленной продукции по регионам Республики Таджикистан (табл. 1)

Таблица 1.

Объем промышленной продукции по регионам

в ценах соответствующих лет - млн. сомони

	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2012 в разах
Республика Таджикистан	**9504**	**10535**	**12196**	**15090**	**20029**	**23894**	**27613**	**30890**	**3,2**
ГБАО	98,8	96,5	111,8	128,8	193,4	238,3	256	229	**2,3**
Согдийская область	2995,0	4103,5	6402,0	7078,5	11391	12063	13414	15573	**5,2**
Хатлонская область	3825,9	4044,7	4621,2	5047,7	6767	7653	8900	8998	**2,4**
г. Душанбе	1091,9	1222,4	1350,7	1461,8	2483	2741	2831	2800	**2,5**
РРП	1594,9	1218,1	1067,9	1373,2	1774	2307	2976	3289	**2,0**

Источник: Статистический сборник Регионы Республики Таджикистан: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 123-125.

Расчеты, приведенные в табл. 1. показывают, что все показатели объема производства промышленной продукции по регионам республике имеют тенденцию роста от 2,0 до 5,2 раза. Это говорит о том, что в последние годы развитию промышленного сектора уделяется большое внимание со стороны государства. При этом важно отметить, что объем промышленной продукции Хатлонской области в общем объеме промышленной продукции в целом по республике составляет 29,1%.

Во-вторых, проанализируем структуру отраслей промышленности в процентах по регионам, чтобы выявить какая из отраслей промышленности имеет преимущество для развития в том или ином регионе (табл. 2.).

Показатели, приведенные в таблице 2. показывают, что из всех показателей такие показатели как: производство пищевых продуктов, включая напитков и табака, текстильного и швейного производства, производства прочих неметаллических минеральных продуктов, производство и распределение электроэнергии, газа и воды имеют преимущество в развитии в Хатлонской области.

Таблица 2.

Структура отраслей промышленности по регионам в 2020 году

	ГБАО	Согдийская область	Хатлонская область	г. Душанбе	РРП
Вся промышленность	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Добывающая промышленность	**37,0**	**18,4**	**4,3**	**2,0**	**28,2**
в том числе:					
добыча энергетических материалов	-	2,2	0,3	-	1,9
добыча неэнергетических материалов	37,0	16,2	4,0	2,0	26,0
Обрабатывающая промышленность	**18,3**	**74,4**	**49,1**	**59,1**	**41,0**
в том числе:					
производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	11,2	31,5	12,2	23,3	12,5
текстильное и швейное производство	2,3	6,4	18,3	4,6	2,7
производство кожи, изделия из кожи и производство обуви	-	0,2	0,0	1,9	0,1

обработка древесины и производство изделий из дерева	0,5	0,4	0,2	1,4	0,5
целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность	0,3	0,1	0,1	5,1	0,3
производство нефтепродуктов	-	0,2	0,0	-	1,5
химическое производство	0,0	0,3	1,0	0,5	0,9
производство резиновых и пластмассовых изделий	0,1	1,0	0,5	0,9	2,1
производство прочих неметаллических минеральных продуктов	3,1	5,6	15,1	10,7	5,5
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	0,4	28,1	0,7	3,7	13,3
машиностроение	-	0,1	1,0	5,3	1,1
прочие отрасли промышленности	0,4	0,5	0,0	1,7	0,5
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	44,7	7,2	46,6	38,9	30,8

Источник: Статистический сборник Таджикистан: 30 лет государственной независимости: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 402.

В-третьих, рассмотрим производство промышленной продукции по регионам республики, определив тенденцию роста, а также сколько, в каком количестве и какие продукты производить больше (табл. 3.). На основе приведенных показателей в табл. 3. видно, что в ГБАО производятся 4 вида промышленной продукции, из них 3 продукта относятся к пищевой промышленности. В Хатлонской области производятся 10 видов промышленных продуктов, 5 из которых продукты пищевой промышленности. В Согдийской области производятся 15 видов промышленной продукции, 8 из которых можно отнести к пищевой промышленности. В г.Душанбе также производятся 15 видов промышленных продуктов, из которых 5 видов продуктов относятся к пищевой промышленности.

Таблица 3.

Производство промышленной продукции по регионам

	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2012 в %
ГБАО								
Электроэнергия, млн. квт. ч.	172	184	176	187	205	200	194	**112,8**
Безалкогольные напитки, тыс. дал.	1,8	2,2	1,4	1,9	0,4	-	0,5	**27,8**
Мясо (включая субпродукты 1 категории), тонн	326	478	599	476	118	239	39	**12,0**
Колбасные изделия, тонн	3	3	-	2,7	2,3	2	-	-
Хатлонская область								
Силовые трансформаторы, тыс. ква. (киловольтампер)	9,3	11,2	45,9	96,4	105,0	104,1	122,2	**1314,0**
Строительный кирпич, млн. шт. усл. кирпича	5,7	6,6	8,5	7,3	12,3	11,0	13,5	**236,8**

Хлопок-волокно, тыс. тонн	86,6	69,3	5,4	70,9	55,0	55,4	57,6	**66,5**
Пряжа хлопчато-бумажная тыс. тонн	1,3	0,7	2,6	8,8	15,4	17,4	14,1	**1084,6**
Мясо (включая субпродукты 1 категории), тыс. тонн	7,0	14,0	15,5	16,3	24,8	26,5	29,0	**414,3**
Колбасные изделия, тонн	137	316	233	313	300	393	400	**292,0**
Животное масло, тонн	-	5,1	2,9	2,8	0,0	0,0	-	**-**
Цельномолочная продукция в пересчете на молоко, тыс. тонн	0,3	0,9	1,1	1,3	1,2	1,2	1,9	**633,3**
Растительное масло, тыс. тонн	1,4	6,6	5,1	6,7	9,3	12,2	12,8	**914,3**
Минеральные удобрения в пересчете на 100% питательных веществ), тыс. тонн	-	-	-	-	-	-	-	**-**
Согдийская область								
Сборные железобетонные конструкции и изделия, тыс. м3	5,0	13,9	21,3	25,0	4,4	3,6	2,3	**46,0**
Строительный кирпич, млн. шт. усл. кирпича	21,6	34,1	38,8	39,9	43,2	57,8	52,9	**244,9**
Хлопок – волокно, тыс. тонн	41,0	32,8	29,8	38,1	40,0	43,1	41,0	**100,0**
Хлопчатобумажные ткани готовые, тыс. м2	1362	1009	376	638	4109,	564	707	**51,9**
Шелковые ткани готовые, тыс. м2	71,6	1,6	-	-	19,4	21,4	21,9	**30,6**
Ковры и ковровые изделия, млн. м2	0,9	1,8	1,6	1,8	2,5	2,4	1,3	**144,4**
Трикотажные изделия, тыс. шт.	37,5	24,6	358,0	101,3	122,4	93,8	75,0	**200,0**
Обувь, тыс. пар	4,2	34,3	11,5	7,3	4,0	67,0	115,8	**2757,1**
Мясо (включая субпродукты 1 категории), тыс. тонн	7,9	14,3	20,8	21,7	25,2	27,4	30,1	**381,0**
Колбасные изделия, тонн	444	576	2054	1550	2292	2259	4641	**1045,3**
Цельномолочная продукция в пересчете на молоко, тыс. т.	0,4	2,4	6,1	6,3	6,8	7,2	6,4	**1600,0**
Растительное масло, тыс. тонн	4,8	5,1	4,2	5,0	4,1	5,1	5,2	**108,3**
Консервы, млн. условных банок	22,2	17,7	17,9	15,9	17,5	20,3	30,4	**136,9**
Кондитерские изделия, тыс. т.	1,9	4,7	5,5	5,1	7,3	6,4	4,9	**257,9**
Макаронные изделия, тыс. т.	2,0	5,7	3,1	3,0	2,6	1,8	2,9	**145,0**
Безалкогольные напитки, тыс. дал.	4360	5798	3825	3915	4969	6465	5637	**129,3**

г. Душанбе								
Электроэнергия, млн. квт.ч.	69	247	670	1034	1398	1558	1714	**2484,1**
Окна и двери металло-пластиковые, тыс. м2	24,9	35,7	37,4	34,8	11,9	-	-	**-**
Кабельные изделия по весу меди, тыс. тонн	-	-	-	0,5	-	-	-	**-**
Цемент, тыс. тонн	203,3	211,0	223,0	224,2	248,9	196,3	239,8	**118,0**
Сборные железобетонные конструкции и изделия, тыс. м3	19,5	19,6	17,3	13,7	9,1	9,2	8,7	**44,6**
Строительный кирпич, млн. шт. усл. кирпича	1,2	3,8	2,7	2,9	1,9	2,6	3,0	**250,0**
Хлопчато-бумажные ткани готовые, млн. м2	21,2	17,1	2,2	2,7	3,4	6,4	6,7	**31,6**
Пряжа хлопчато-бумажная тыс. тонн	1,7	2,2	0,3	0,7	0,8	1,2	1,2	**70,6**
Чулочно-носочные изделия млн. пар	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	1,0	7,5	**1071,4**
Обувь, тыс. пар	57,2	62,8	73,6	107,7	109,8	805,4	885,1	**1547,4**
Мясо (включая субпродукты 1 категории), тыс. тонн	8,5	6,0	6,3	6,4	6,5	6,9	4,1	**48,2**
Животное масло, тонн	11,4	19,7	38,9	25,8	28,6	-	-	**-**
Цельномолочная продукция в пересчете на молоко, тыс.т.	4,0	4,7	6,6	6,3	6,4	6,3	6,7	**167,5**
Растительное масло, тыс. тонн	0,2	0,9	0,4	0,6	0,1	0,2	0,2	**100,0**
Кондитерские изделия, тыс. т.	1,7	3,6	8,0	10,9	4,8	4,9	5,2	**305,9**

Источник: рассчитано автором на основе Статистический сборник Таджикистан: 30 лет государственной независимости: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 407-411

По полученным результатам в табл. 3 можно сделать следующее заключение, что не все продукты промышленного производства имеют тенденцию роста, например, в ГБАО производство таких продуктов как безалкогольные напитки, мясо и колбасные изделия сократились. Снижение производства мяса также можно увидеть и в г.Душанбе, в то же время производство мяса и колбасных изделий в Хатлонской и Согдийской областях имеют тенденцию роста, это прежде всего связано с увеличением поголовья крупного рогатого скота в Хатлонской области к 2020 году, которое составило 1011,0 тыс. голов, 514,6 тыс. коров, 2400,2 тыс. овец, 59,1 тыс. лошадей. Также можно увидеть тенденцию роста и в производстве цельномолочной продукции в пересчете на молоко и растительное масло.

Таким образом, на основе проведенного выше исследования, важно отметить, что физическое наличие продуктов питания в необходимом количестве с возможностью доступа к ним со стороны потребителей, а также их потребление в тех количествах, которые необходимы для обеспечения активной и здоровой жизни, выступают как основное условие существования и фактор социальной устойчивости общества. Исследованием установлено, что на здоровье и долголетие человека на 70 % влияют питание и образ жизни, на 20 % - состояние медицинского обслуживания, а

отставшие 10 % достается на натурные качества индивидуума[1]. Это обуславливает необходимость опережающего развития пищевого подкомплекса региональной экономики.

Региональные производители продовольственных товаров призваны, прежде всего, насыщать местные рынки и способствовать повышению степени удовлетворения потребностей населения различными продуктами питания в объёмах и ассортименте, необходимых для формирования сбалансированного питания, а также обеспечению продовольственной безопасности регионов и страны в целом.

Анализ доходов от экспорта продуктов питания показывает, что при непосредственной продаже сельхозпродукции производители имеют существенно меньший доход, чем при их переработке. Следовательно, необходимо наладить выпуск продуктов высокой степени готовности из сельскохозяйственного сырья, отвечающих мировым стандартам качества, что позволит получить дополнительный доход, а также создать новые рабочие места, которые невозможны без перехода на качественно новый уровень развития на основе инновационных технологий.

Анализ конкурентных преимуществ пищевой промышленности Хатлонской области по отдельным секторам выявил следующее. К явным преимуществам Хатлонской области по сырью относятся сравнительно более низкая цена, значительное превышение объемов производства над объемами внутреннего потребления, экологичность. В сфере переработки к преимуществам можно отнести высокую концентрацию производственных мощностей в местах производства сырья, уровень подготовленности персонала, наработанный опыт функционирования в условиях жестких требований нормативных документов, контроля государственных органов и конкуренции.

Отечественная пищевая промышленность, обладая большим опытом по производству доброкачественной продукции, изготовленной из натурального сырья, имеет хорошие шансы для выхода в перспективе со своей продукцией на внешние рынки, таким образом, увеличивая свой вклад в развитие экономики Таджикистана.

Литература

1. Послание Президента РТ Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон к Маджлиси оли РТ от 26.12.2021.
2. Киемидинов Х. Организационно-экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан. -Душанбе: Технологический университет Таджикистана, 2010. – 160с.
3. Статистический сборник Таджикистан: 30 лет государственной независимости: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 407-411
4. Статистический сборник Регионы Республики Таджикистан: АСПРТ. – Душанбе, 2021. – С. 123-125.

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ РУШДИ КЛАСТЕРИ САНОАТИ ХӮРОКВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

САРАБЕКОВА ИЗОЛАТ ЗАКРАТОВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти

кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ.

734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17.

[1] Киемидинов Х. Организационно-экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан. -Душанбе: Технологический университет Таджикистана, 2010. – 160с.

Тел.: (+992) 901-11-15-89. E-mail sarabekovai55@mail.ru
БАХТИЁРИ РАҶАБМУРОД,
ассистенти кафедраи менеҷмет ва маркетинги ДМТ.
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17.
Тел.: (+992) 937-12-33-38. E-mail: bachtiyori.rachabmurod.90@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаммоҳои вобаста ба таҳлили бунёд ва рушди кластери соҳаи саноати хӯроквории вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Аз ин рӯ миқдори корхонаҳои мавҷуда ва вазъи қиёсии истеҳсоли маҳсулот дар ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолоти саноатӣ вилояти Хатлон баъд аз вилояти Суғд мавқеи дуюмро соҳиб аст, ки он бо вази қиёсии истеҳсоли маҳсулоташ қариб ними истеҳсоли ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии кишварро ташкил медиҳад.

Дар асоси таҳлилҳои гузаронида, муаллифон чунин меҳисобанд, ки бо вуҷуди мавҷудияти иқтидори соҳаи саноати хӯрокворӣ, баровардани маҳсулот асосан дар миқдори ками корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон истеҳсол карда мешаванд. Ин пеш аз ҳама аз мавҷудияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ, иқтидори мавҷудаи қувваи корӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи минтақа вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: *кластери хӯрокворӣ, таҳлили ретроспективӣ, истеҳсоли маҳсулот, саноати хӯрокворӣ, таҳлили кластери хӯроквории саноати минтақа.*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY CLUSTER IN KHATLON REGION

SARABEKOVA IZOLAT ZAKRATOVNA,
Candidate in Economics, Associate Professor of
Management and Marketing Department,
Tajik National University.
734025, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 901-11-15-89. E-mail sarabekovai55@mail.ru
BAKHTIYORI RAJABMUROD,
assistant of Management and Marketing Department,
Tajik National University.
734025, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 937-12-33-38. E-mail: bachtiyori.rachabmurod.90@mail.ru

The article discusses the problems associated with the analysis of the formation and development of the food industry cluster of the food industry in the Khatlon region of the Republic of Tajikistan. In terms of existing industrial enterprises and the share of production in the total volume of industrial production, the Khatlon region is in second place compared to the Sughd region, where operate a number of industrial enterprises and the share of manufactured products in this region is almost half of the total industrial production in the republic.

Based on this analysis, the authors believe that the output is produced in a small number of existing industrial enterprises in the Khatlon region, although it has great potential for the development of the food industry. This is related, first of all, with the available free economic zones, the existing labor force potential, as well as with the production potential in various sectors of the national economy of the region.

Key words: *food cluster, retrospective analysis, production, food industry, analysis of the region's food industry cluster.*

УДК: 332.14

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ САТҲИ СИФАТИ ЗИНДАГӢ ВА РОҲҲОИ РУШДИ УСТУВОР ДАР МИНТАҚА

НУРАЛИЗОДА АМРУЛЛО НАЗРУЛЛО,
номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсенти кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, ш. Душанбе к. Нахимов, 64/14.
Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru
НАЗАРОВ МУРОДАЛӢ СОЛИҲОВИЧ
докторант (PhD)-и кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кулоб, кӯчаи Сангак Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 986-07-97-97. Email: murodali90@list.ru

Дар мақола ҷанбаҳои назариявию услубии сатҳи сифати зиндагӣ ва роҳҳои рушди устувори минтақа дида баромада шудааст. Муайян карда шудааст, ки рушди устувор пеш аз ҳама рушди инфрасохтор ва ҳудудҳои деҳотӣ дар назар дошта мешавад. Барои ташкили муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ дар маҳалҳои деҳот ва роҳҳои рушди устувори минтақа пешниҳодҳо оварда шудаанд. Қайд карда шудааст, ки сатҳ ва сифати зиндагӣ мафҳумҳои мураккаб ва гуногунҷабҳа буда, маънои гуногун доранд. Пешниҳод карда шудааст, ки сатҳи зиндагии аҳолӣ ин таъмини аҳолӣ бо неъматҳои моддӣ ва маънавии барои ҳаёти зарӯриву аввалиндараҷа ва дараҷаи қаноатмандӣ аз ин неъматҳо мебошад. Инчунин қайд карда шудааст, ки сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ, истеъмоли молҳо ва корбурди хидматҳо, маҷмӯи шартҳо ва нишондиҳандаҳое мебошанд, ки меъёри қонеъ гардонидани талаботи асосии зиндагии мардумро одатан бо арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳолӣ, даромади миёнаи оила дар муқоиса бо ҳадди ақали зиндагии як давлати муайян дар дигар кишварҳо, бо буҷаи истеъмолии оила муайян мегардад.

Барои баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии деҳот таҳлилҳо ва пешниҳодҳои мушаххас оварда шудааст ва пешниҳод карда шудааст, ки даромади аҳолӣ омилҳои асосии муайянкунандаи сатҳи зиндагӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: *сатҳи сифати зиндагӣ, рушди минтақа, рушди босубот, стратегия, рушди устувор, сатҳи зиндагии аҳолӣ, зиндагии шоиста, таъмини аҳолӣ бо неъматҳои моддӣ, сатҳи некӯаҳволӣ, рушди минтақа.*

Рушди устувор гуфта, пеш аз ҳама рушди инфрасохтор, аз он ҷумла манзил, ҳудудҳои деҳотӣ дар назар дошта мешавад. Барои ташкили муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ дар маҳалҳои деҳот ҳаҷми калони маблағгузорӣ равона мешавад; чунин як восита монанди қарзи субсидиякунондашуда пешниҳод мегардад, ки барои бунёди корхонаҳои калони саноатию кишоварзӣ, ҳамчунин дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), барои соҳибкории ғайри хоҷагии деҳот ва рушди хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ сарф мешавад.

Ҳамин тавр, сифати зиндагӣ муҳимтарин мафҳуми иқтисодву иҷтимоӣ мебошад, ки сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ кардани онҳоро тавсиф мекунад.

Таҳия ва тасҳеҳи муқаррароти консептуалӣ оид ба сатҳи зиндагии аҳолӣ бо тағйирёбии моҳияти ин мафҳум алоқаманд аст. Дар таҳқиқотҳои даврони гузашта диққати асосӣ ба табиати ахлоқӣ ва фалсафии ин мафҳум равона карда мешуд, дар ҳоле ки сифати зиндагӣ бо маҷмӯи тамоми манфиатҳое, ки ҷомеа ба шахс дода метавонад, алоқаманд буд. Таҳқиқоти минбаъда сифати зиндагиро аз мавқеи ҷанбаи сотсиологӣ омӯхта, моҳияти онро бо як навъ «некӯаҳволии иҷтимоӣ» пайваст карданд.

Бо таҳия ва мураттаб шудани равишҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолӣ, бо дарназардошти дараҷаи қаноатмандии шахс аз иҷрои нақшаҳои

ҳаёт, ки бо стандартҳои қабулшудаи иҷтимоӣ ва потенсиали захиравии маҳал алоқаманданд, диққати бештар ба ҷанбаи иқтисодӣ ва иҷтимоии ин консепсия равона карда шудааст.

Бисёре аз муҳаққиқон мафҳуми сифати зиндагӣ ва сатҳи зиндагиро тақсим намекунанд. Ба андешаи мо, сифати зиндагӣ ва сатҳи зиндагӣ бо ҳам вобастагӣ доранд, аммо дар айни замон, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа фарқ доранд.

Сатҳ ва сифати зиндагӣ мафҳумҳои мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошанд, ки маънои гуногун доранд. Муносибатҳои назариявӣ ва тафсирҳои ин мафҳумҳо гуногунанд. Дар асоси таърифҳои мушаххас метавон тафриқаи онҳоро бозгӯӣ намуд:

«Сатҳи зиндагии аҳолӣ ин таъмини аҳолӣ бо неъматҳои моддӣ ва маънавии барои ҳаёти зарӯриву аввалиндараҷа ва дараҷаи қаноатмандӣ аз ин неъматҳо мебошад». «Сатҳи зиндагӣ сатҳи қаноатмандии ниёзҳои ҷисмонӣ, маънавӣ ва иҷтимоии одамон, таъмини аҳолӣ бо молҳои истеъмолӣ мебошад». «Сатҳи зиндагӣ сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ, истеъмоли молҳо ва корбурди хидматҳо, маҷмӯи шартҳо ва нишондиҳандаҳое мебошанд, ки меъёри қонеъ гардонидани талаботи асосии зиндагии мардумро одатан бо арзиши ММД ё МММ ба ҳар сари аҳолӣ, даромади миёнаи оила, шахс дар муқоиса бо ҳадди ақали зиндагии як давлати муайян дар дигар кишварҳо, бо буҷаи истеъмолии оила муайян мекунанд».

Истилоҳи «сатҳи зиндагӣ» аз ҷониби иқтисоддонҳо ҳанӯз дар асри XVIII истифода шудааст. Ба таври мисол, К.Маркс дар асари худ «Музди меҳнат, нарх ва фоида» ин мафҳумро ҳамчун хусусияти иҷтимоию иқтисодии дараҷаи қонеъгардонии талаботи аҳолӣ, табақаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ баррасӣ кардааст. Ӯ қайд менамояд, ки «Ин сатҳи зиндагӣ на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои ҳаёти ҷисмонӣ, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайяни тавлидшударо, ки дар шароити иҷтимоии ташаккулёбанда арзи ҳастӣ менамояд, пешбинӣ мекунад».

Олими маъруф К.Маркс ба ин истилоҳ эътибори махсус медиҳад. Ҳатто ӯ дар асараш «Капитал» зарурати ба назар гирифтани мансубияти ҳудудиро қайд карда буд: «... (арзиши меҳнат) аз рӯйи сатҳи анъанавии зиндагӣ муайян карда мешавад, ки он на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои мардумро пешбинӣ мекунад, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайяне, ки дар он шароити иҷтимоӣ ба вуҷуд омадаанд ва одамон ташаккул меёбанд, фаро мегирад [3, с.150].

Ҳамин тавр, ба ақидаи чунин коршиносон, ба мисли Солеҳзода А.А., Фасеҳзода И.С., мафҳуми «сатҳи зиндагӣ» дар муқоиса бо мафҳуми «сифати зиндагӣ» яке аз мафҳумҳои муқарраршуда мебошад, ки дорои доираи хеле васеи нишондиҳандаҳои миқдорӣ буда, дар байни онҳо нишондиҳандаҳои ҳадди ақали зиндагӣ ва андозаи сабади истеъмолӣ мавҷуданд [7, с.96-98].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми маъмултарин дар ин самт «сатҳи зиндагии аҳолӣ» мебошад, ки маънои қонеъгардонии талаботи моддию маънавӣ ва иҷтимоии аҳолиро дорад. Ин таъриф омори сатҳи зиндагиро бештар тавсиф мекунад.

Мувофиқи гуфтаи олими тоҷик Ғаниев Т.Б., мафҳуми сатҳи зиндагӣ сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ гардонидани онҳоро тавсиф мекунад. Тибқи андешаронии олими мазкур, «... ниёзҳои мардум гуногунанд, дар баробари ниёзҳои моддӣ ниёзҳои маънавӣ ва иҷтимоӣ низ мавҷуданд. Баланд шудани сатҳи зиндагӣ заминаи мусоидро барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ фароҳам меорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ҷузъҳои муҳими сифати зиндагӣ инчунин дараҷаи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, озодии интихоби шахс, беҳбудии муҳити иҷтимоӣ, муносибатҳои фарҳангӣ, миллӣ ва динӣ мебошанд [2, с.176-177].

Дар адабиёти муосир сатҳи зиндагиро одатан баҳрамандии аҳолӣ аз неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои онҳо дарк мекунанд (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Шарҳи мафҳуми «Сатҳи зиндагӣ» дар адабиёти ватанию хориҷӣ

Категория	Муаллиф	Таърифи асосӣ оид ба мафҳум	Моҳияти илмӣ
Категорияҳои фалсафӣ	Аристотел	Устувории ашё, фарқияти он аз ашёҳои дигар; ҳолат ва сохторе, ки арзиши муайян дошта, хусусияти табдилёбӣ ба якдигаррдорад.	Хусусияти ашёӣ-мундариҷавии таҳқиқот
	Гегел	Мафҳуми бо ҳастӣ алоқаманд	Хусусияти ахлоқӣ ва фалсафии таҳқиқот
	В.С. Соловев	Муносибати дурусти шахс ба ҳама гуногунӣ тавассути ахлоқ.	
	П.Б. Струве	«Мутобиқат», ки ба самарабахшӣ мувофиқат мекунад.	Хусусияти психологӣ-маънавии таҳқиқот
	И А. Илин	Маҷмӯи унсурҳо, одамон –муассисони муташаккил – меҳнати софдилона – маҳсулоти дараҷаи олӣ– сатҳи баланди зиндагӣ.	
Категорияи иҷтимоӣ	А. Маслоу	Фаъолият барои қонеъ кардани ниёзҳои гуногун.	
	Р.Фатхутддинов	Натиҷаи фаъолияти ҳокимият, ки тавассути дурнамо ва самаранокии қонунҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ ва маънавии шахс муайян карда мешавад.	Хусусияти иҷтимоии таҳқиқот
	В. П. Бабинсев А.А. Гармашев	Дараҷаи қонеъгардонии талаботи зиндагӣ бо захираҳои мавҷуда ва стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ	
Категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ	А.Н. Романов	Маҷмӯи хусусиятҳое, ки некӯаҳволии моддӣ, иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва фарҳангии аҳолиро инъикос мекунанд.	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот
	Д.Б.Қодирзода	иродаи қавии одамон, донишмандон ва шахсони боистеъдод; ташкилотҳои қавӣ; кори машаққатталаби сермаҳсул; маҳсулоти хушнавъ ва сифати баланди зиндагӣ ниёз дорад, ки ҳамаи ин омилҳо сатҳи баланди зиндагиро таъмин менамоянд	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот
	А.Н.Нуралиев	категорияҳои зерини ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: сатҳи зиндагии аҳолӣ (дараҷаи истеҳсол, солимии ҷисмонӣ, сатҳи маълумот, фарҳанг, тахассус); некӯаҳволии аҳолӣ (даромадҳо ва хароҷоти воқеӣ, таъминоти манзил ва амвол, таъмини имкониятҳои	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот

		инфрасохтори ҷомеа);	
	М.С.Назаров (муаллиф)	«Сатҳи зиндагӣ - ин чунин навъи рушде мебошад, ки дар он истифодаи захираҳои табиӣ, самтҳои сармоягузорӣ, прогресси илмию техникӣ, рушди нерӯйи инсонӣ ва ислоҳоти институтсионалию беҳдошти фазои экологӣ бо ҳам мутобиқ гардонида шуда, талаботи имрӯзаи инсонҳоро қонеъ мегардонад, аммо талаботи наслҳои ояндаро зери хатар намегузорад».	Хусусияти иқтисодии таҳқиқот

Манбаъ: *таҳияи муаллифон*

Олими шинохта В.Ф. Майер «сатҳи зиндагӣ»-ро ҳамчун таъминот ё дараҷаи таъминоти аҳолӣ бо неъматҳои моддӣ ва маънавӣ тавсиф мекунад [4, с.265].

Асарҳои Фасеҳзода И.С. ба омӯзиши методологияи истифодаи стандартҳо ва нишондиҳандаҳои байналмилалӣ ҳангоми тавсифи сатҳи зиндагии аолӣ, нобаробарии минтақавӣ дар сатҳи зиндагӣ ва масъалаҳои рафъи камбизоатӣ бахшида шудааст. Ба андешаи ӯ, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ сиёсати даромадро ба куллӣ тағйир бояд дод [9, с.15].

Смирнова И.А. яке аз омилҳои асосӣ ва калидии баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолиро шароити ташаккулёфтаи шуғли самарабахш мешуморад [8, с.14-17].

Сатҳи зиндагӣ на дар алоҳидагӣ, балки дар робита бо ниёзҳои аҳолӣ муҳиммият касб менамояд. Эҳтиёҷот ниёзе мебошад, ки мувофиқи сатҳи фарҳангӣ ва шахсияти фард шакли мушаххас гирифтааст. Дар ин робита маҷмӯи ниёзҳои ҳар як шахс гуногун аст: яке ба варзиш машғул мешавад, дигаре не, яке вақти холии худро ба мутолиаи китобҳо ё тамошои намоишҳо дар театрҳо сарф мекунад, дигаре вақти холии худро ба тамошои телевизор ё мусиқӣ ва ғайра сарф мекунад. Баъзеҳо имкони харидани танҳо мошинҳои ватаниро доранд, дигарон барои харидани мошинҳои хориҷӣ талош меварзанд.

Дар муайян кардани дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳо истеъмоли воқеии молҳо ва хидматҳо ба меъёрҳои ҳадди ақҷал ва оқилонаи истеъмоли онҳо вобастагӣ дорад.

Таҳлили сатҳи зиндагӣ бо мазмуни умумии чунин арзишҳо муайян карда мешавад: сабади истеъмолӣ ва арзиши зиндагӣ. Дар маҷмӯъ, сатҳи зиндагии як кишвар ё минтақа аз нигоҳи давомнокии миёнаи умри аҳолӣ, миқдори бекорӣ, хароҷоти истеъмолии шахс ва истеъмоли маҳсулоти серғизои асосии озуқаворӣ вобаста аст.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21.12.2021 қайд намуданд дар натиҷаи корҳои анҷомдодашуда ва амалисозии стратегияву барномаҳои зикргардида дар зарфи солҳои истиқлолият дар мамлакат беш аз 3,3 миллион ҷойҳои кории доимӣ ва мавсимӣ таъсис дода шуда, шароити зиндагии сокинони мамлакат тадриҷан беҳтар гардида истодааст.

Аз ҷумла дар ин давра музди миёнаи меҳнат 87 баробар, андозаи нафақа 80 баробар ва даромади пулии аҳолӣ 75 баробар афзоиш ёфт.

Дар 30 соли соҳибистиқлолӣ шумораи аҳолии кишвар аз 5,5 миллион то 9,8 миллион нафар, яъне 1,8 баробар зиёд гардид ва соли 2022 аҳолии Тоҷикистон ба 10 миллион нафар мерасад [6, с.10-11].

Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 таҳия ва татбиқ карда шудааст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми феврали соли 2009, №72 тасдиқ гардидааст.

Ин аввалин барномаи давлатӣ дар самти ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва мутобиқ ба Стратегияи рушди миллӣ барои давраи то соли 2015 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2007-2009 ба ҳисоб меравад.

Маҳз татбиқи ҳамин барномаҳо буд, ки ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ 27750,4 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018-ум бо нархҳои муқоисавӣ 7,1 фоиз зиёд мебошад, аз он ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 19279,7 млн. сомонӣ ё ки 7,8 фоиз ва чорвопарварӣ 8470,7 млн. сомонӣ ё 5,7 фоиз зиёд шудааст [1, с.76].

Як қисм вазифаҳои асосии Барномаи татбиқшуда ба таври умум иҷро шуданд, алалхусус:

- паст намудани сатҳи камбизоатӣ аз 53 фоиз дар соли 2007 то ба 26,1 фоиз дар соли 2019, махсусан кам кардани теъдоди оилаҳо ва одамони аз нимгуруснагӣ азияткашанда;

- баланд бардоштани қувватнокии шабонарӯзии вояи ғизоӣ ба як нафар аз 2057,61 ккал дар соли 2007, ки аз меъёрҳои тавсиянамуда камтар поён аст, то ба 2389,7 ккал дар соли 2020, ки аз меъёрҳои тавсиянамуда зиёдтар аст (меъёри тавсиякардаи Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ дар як шабонарӯз 2100 килокалория мебошад);

- қариб ду баробар афзоиш додани истеҳсолоти умумии соҳаи кишоварзӣ дар байни солҳои татбиқи Барнома.

Вале масъалаҳои вобаста ба ғизои хушсифат ва як қатори дигар вазифаҳо ҳанӯз ҳам иҷро нагардидаанд, ки аз ҷумлаи онҳо номбар кардан мумкин аст:

- дастрасии ҷисмонии озуқа ва интиқоли мунтазами он ба ҷойҳои истеъмолӣ дар мутобиқат бо талаботи қобилияти пардохтшаванда дар ҳаҷму навъҳо;

- дараҷаи қонеъсозии талаботҳои физиологӣ ба моддаҳои ғизоӣ ва энергия;

- безарарии ашёи хоми хӯрокворӣ ва маҳсулоти ғизоӣ;

- кам кардани дараҷаи вобастагии таъминоти озуқаворӣи мамлакат ва таъминоти захиравии комплекси агросаноатӣ аз таҳвилоти воридотӣ;

- таҳия нагардидани меъёрҳои физиологии истеъмол бо моддаҳои ғизоӣ ва энергия (аз он ҷумла, сатҳи тавсияшавандаи маҳсулоти ғизоӣ ба ҳар як одам) вобаста ба хусусияти истеъмолӣ дар Тоҷикистон дар таҳрири нав.

Амалисозии барномаҳои қабулгардида имкон дод, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳар сол ба ҳисоби миёна беш аз 7 фоиз афзуда, то чор баробар зиёд шуд.

Соли 2020 дарозумрии аҳолӣ ба 75,1 сол баробар шуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991-ум 5 сол зиёд мебошад. Нишондиҳандаҳои фавти умумӣ 40 фоиз, фавти модарон ҳангоми таваллуд 73 фоиз ва фавти кӯдакони то 5-сола 85 фоиз паст гардид.

Сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999 ба 26,3 фоиз дар соли 2019 коҳиш дода шуд, ки аз ҷумлаи муҳимтарин дастовардҳои даврони соҳибистиқлолӣ ба ҳисоб меравад [6, с.9].

Бояд дар назар дошт, ки дар мавриди таъмин намудани талаботи физиологии организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо, дар як маврид вазифаҳои пешгирикунанда ва табобатӣ иҷро карда мешавад. Мояи ғамхории махсус бояд ташкили ғизои солим, бахусус барои табақаҳои осебпазири аҳолӣ: кӯдакон, одамони пиронсол ва ғайра бошад.

Ҳалли ин вазифаҳо таъмини дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодиро барои истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоӣ ба миқдор ва навъҳои зарурӣ тақозо мекунад.

Ҳамзамон масъалаҳо марбут ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар соҳа, тағйироти институтсионалӣ, рушди бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ва рушди потенсиали инсонӣ дар деҳот аз масъалаҳои муҳими барномаи татбиқшуда буданд, ки ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтаанд.

Аз ин рӯ зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ пеш аз ҳама Стратегияи бехатарии озуқаворӣ (барои мисол то давраи соли 2030) таҳия ва татбиқ карда шавад, то ки ҳадафҳо ва масъалаҳо аз рӯйи принсипи умумӣ муайян карда шуда, роҳҳои ноилшавӣ дақиқ карда шаванд.

Ба сифати афзалиятҳои асосии Стратегия масоили зерин муайян мегарданд:

- ташкили низоми таъминоти аҳолӣ бо ғизо ва таъмини дастрасии озуқа (дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ);
- таъсиси кластерҳои истеҳсолӣ-илмӣ-инноватсионӣ барои таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ ва таҳқиқот дар ин самт;
- ташкили кластерҳои истеҳсолӣ барои иттиҳоди истеҳсолкунандагон дар асоси таҳқиқот ва мониторинги бозори истеъмолӣ;
- рушди устувори сектори аграрӣ дар асоси истифодаи технологияи муосир ва усулҳои муосири инноватсионии агротехникӣ ва принсипҳои дастгирии давлатии он;
- таъмини амнияти озуқаворӣ ва ташкили низоми истеҳсол ва содироти ғизои солим;
- инкишофи принсипи «иқтисодиёти сабз» ва кишоварзии органикӣ бо истифода аз имконияти мавҷудаи кишвар;
- ташкили низоми захиранамоии ғизо ва такмили минбаъдаи он;
- муайян намудани механизмҳои молиявии инкишофи низоми таъминоти аҳолӣ бо ғизои хушсифат;
- ҳифзи бозори истеъмолӣ аз ғизои пастсифати ватанию хориҷӣ бо роҳи баланд бардоштани стандартҳои истеҳсол, нигоҳдорӣ, хамлу нақл, воридкунӣ ва фурушӣ маҳсулоти ғизоӣ;
- истифодаи механизмҳои тарифию гумрукӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва таъмини қаишии он;
- мониторинги доимии фаъолияти низоми таъминоти аҳолӣ бо ғизои хушсифат ва институтҳои он.

Ин ва дигар масъалаҳо дар стратегияи бехатарии озуқаворӣ, ки сохтори онро ташкил медиҳад, бевосита ба принсипҳои индустриалӣ-инноватсионии рушди иқтисодии дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мувофиқ бояд бошад.

Дар Стратегияи миллии рушд самтҳои асосии ислоҳоти аграрӣ муайян шуда, принсипҳои умумии дастгирии давлатӣ ва тағйироти институтсионалӣ муайян карда шудаанд.

Махсусан, тавсеа додани дастрасӣ ва саҳм дар таъмини фаровони маҳсулоти озуқа, сифат ва бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи пешгирикунандаи соҳаи кишоварзӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар асоси ислоҳоти бахшро ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои замину об ва инсонӣ дар асоси беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва таъмини шуғли пурмаҳсул барои аҳолии деҳот, таҷдид ва барқарор намудани инфрасохтори обёрӣ, инчунин ҷорӣ кардани технологияи обёрии муосири сарфакунандаи нерӯи барқ ба афзалиятҳои соҳаи кишоварзӣ дохил мешаванд.

Дар стратегияи бехатарии озуқаворӣ роҳҳои бартараф намудани механизми заифи дастгирии давлатии молиявии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва монеаҳои муттаҳидсозии қитъаҳои замин, ки барои сармоягузорӣ дар бунёди корхонаҳои азими кишоварзӣ мушкилӣ эҷод мекунанд, бояд муайян карда шавад.

Ба ибораи дигар бо мақсади беҳтар гардонидани фазои соҳибкории хурду миёна, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо татбиқи Стратегияи бехатарии озуқаворӣ як силсила тадбирҳоро дар самти беҳтар намудани имкониятҳои дастрасии қарзҳои хурд ба соҳибкорону тоҷирон ва дигар масъалаҳои вобаста ба инкишофи соҳибкорӣ ба анҷом мерасонад.

Вобаста ба шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, соҳаҳои афзалиятноке мавҷуд мебошанд, ки давлат кушиш ба харҷ медиҳад, то суръати пешравии онҳо афзоиш ёбад, ба монанди соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ, саноати сабук, аз он ҷумла коркарди пахта ва ғайра.

Бояд дар назар дошт, ки заминаи ақибмондаи моддию техникии комплекси агросаноатӣ дар сурати маҳдуд будани дастрасии корхонаҳои он ба иттилоот доир ба бозорҳои фурӯши пуриқтидор, дарозмуҳлат ва гарон будани амалиётҳои тиҷорати беруна ба таъмини бехатарии озуқаворӣ таҳдид менамоянд.

Азбаски вобастагии иқтисодиёти кишвар аз воридоти маҳсулоти озуқа, таҷҳизот, ҷузъиёт, сӯзишвории органикӣ, чӯбу тахта ва ғайра назаррас аст, бояд ба ин масъала низ диққат дода шавад.

Пайваста ба иқдомҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти истифодаи оби ошомиданӣ ва умуман об, ҳамчун таъминкунандаи рушди устувор дар Стратегияи бехатарии озуқаворӣ бояд ба проблемаҳои таҳдидҳои назаррас барои рушди комплекси агросаноатӣ дар робита бо тағйирёбиҳои глобалии иқлим дарояндаи дарозмуҳлат назар карда шавад. Дар ин ҳолат стратегия дар арсаи байналмилалӣ эътироф мегардад ва сарчашмаҳои маблағгузорӣ аз ҷониби шарикони рушд пайдо мекунад.

Ҳамзамон сатҳи пасти устувории экологии рушди кишоварзӣ ба шиддатёбии таназзули захираҳои замину об, пеш аз ҳама заминҳои корам дар натиҷаи харобшавӣ (эрозия), ифлосшавӣ, шӯршавӣ, ботлоқшавӣ, баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ, кам шудани ҳудуди ҷангалзорҳо, аз гардиши кишоварзӣ баровардани заминҳо, инчунин омилҳои тағйирёбии иқлим оварда мерасонад, ки хатари ҷиддиест барои рушди соҳаи кишоварзӣ. Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳолӣ низ бо роҳҳои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаҳои муҳим барои муайян намудани сатҳи бехатарии озуқаворӣ ба шумор меравад.

Сатҳи зиндагӣ бояд дар робита бо нишондиҳандаҳои умумии иқтисодӣ, инчунин нишондиҳандаҳои бо ҳам пайвасткунандаи сатҳҳои умумии иқтисодӣва зиндагӣ-даромади аҳолӣ, талаботи истеъмолкунандагон, савдо, нархҳо, буҷаи давлатӣ ва қарзҳо баррасӣ карда шаванд.

Ҳамин тавр, даромади аҳолӣ омилҳои асосии муайянкунандаи сатҳи зиндагӣ ба ҳисоб меравад.

Тавре ки қайд намудем, ҷузъҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолӣ намудҳои алоҳидаи ниёзҳои инсон мебошанд (масалан, ғизо, тандурустӣ, таҳсилот). Маҷмӯи ҷузъҳо тамоми соҳаи ниёзҳои инсонро фаро мегиранд.

Самарабахшии фаъолияти коргарон, арзиши меҳнат, инчунин татбиқи он дар меҳнат, яъне истеҳсоли молҳои истеъмолӣ, бештар аз сатҳи зиндагӣ вобаста аст. Афзоиш ё коҳиш ёфтани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва ҳосилнокии меҳнат ногузир иқтисодиётро тағйирпазир месозад.

Мафҳуми «сатҳи зиндагӣ»-ро бо дарназардошти як қатор нишондиҳандаҳои миқдорӣ баррасӣ метавон кард, ки дар байни онҳо нишондиҳандаҳои ҳадди ақали зиндагӣ ва андозаи сабади истеъмолӣ мавқеи муҳимро касб менамоянд. Дараҷаи ҳадди

ақали рӯзгор –ин сметаи хароҷоти истеъмоли умумии шахс ё оила мебошад, ки он дар асоси сабади ҳадди ақали истеъмолӣ муайян карда мешавад.

«Сабад» сохтори истеъмол ва хароҷоти камбизоатонро фаро гирифта, дастурҳоро (меъёрҳои ҳадди ақалро) барои зинда мондан аз нигоҳи физиологӣ дар бар мегирад. Худи ин маҷмӯа ва дараҷаи ҳадди ақали зиндагӣ ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар вобаста аст ва он тибқи принсипи тақсимот қабул карда мешавад.

Адабиёт

1.Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе - №4-2021 с., 170 С.

2. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент Қисми 11, Душанбе - 2020 с. 445 саҳ.

3. К.Маркс., Ф.Энгельс Соч. - 2-е изд. - Т. 16., с. 150

4. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР [Текст]. - М.: Мысль, 1997. 263с.

5.Нурализода А.Н. Роль частного сектора в развитии социальных услуг в сельской местности Республики Таджикистана // А.Н.Нурализода / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. №2/9 (218)., 2016 г., стр.182-184.

6.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 21.12.2021 с., 44 саҳ.

7. Солеҳзода А.А. Назарияи таҳлили таъмини бехатарии озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он // А.А.Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода / Монография Душанбе-2019. «Ирфон», 190 с.

8. Смирнова Н.А. Место занятости в структуре показателей уровня жизни экономически активного населения// Уровень жизни населения регионов России, 2004, №6, С. 14-17.

9. Фасеҳзода И.С. Роҳҳои такмили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди истеҳоли маҳсулоти озуқаворӣ // И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷаъмиятӣ Душанбе–2018, №10, С. 113-119.

10 Фасеҳзода И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С. Фасеҳзода // Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ). Душанбе-2019, №2 (18), саҳ. 52-59.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УРОВНЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ И ПУТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В РЕГИОНЕ

НУРАЛИЗОДА АМРУЛЛО НАЗРУЛЛО,
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов
Таджикского государственного финансово - экономического университета,
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru
НАЗАРОВ МУРОДАЛИ СОЛИХОВИЧ,
докторант (PhD) кафедры экономической теории
Таджикского государственного финансово-экономического университета,
734067. Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 986-07-97-97. Email: murodali90@list.ru

В статье рассматривается теоретико-методологические аспекты уровня качества жизни и пути устойчивого развития в регионе. Определено, что устойчивое развитие предполагает, прежде всего, развитие инфраструктуры и сельских территорий. Вносятся предложения по созданию учреждений социальной сферы в сельской местности и пути устойчивого развития региона. Отмечается, что уровень и качество жизни являются сложными

и многогранными понятиями, имеющими различный смысл. Под уровнем жизни населения предлагается понимать, что уровень жизни населения это обеспечение населения материальными и духовными благами, необходимых и первостепенных для жизни, а также степень удовлетворенности этими благами. Также отмечается, что уровень благосостояния населения, потребления товаров и получения услуг представляет собой совокупность условий и показателей, обеспечивающих удовлетворение основных потребностей населения, как правило, обычно в соответствии с ВВП на душу населения, среднего дохода семьи по сравнению с минимальным доходом одной определенной страны и потребительского бюджета семьи.

Были сделаны конкретный анализ и рекомендации по улучшению качества жизни сельского населения, и представлено предположение, что доход населения является ключевым фактором, определяющим уровень жизни.

Ключевые слова: уровень качества жизни, развитие региона, стратегия, устойчивое развитие, уровень жизни населения, достойное проживание, обеспеченность населения материальными благами, уровень благополучия.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LEVEL OF QUALITY OF LIFE AND WAYS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REGION

NURALIZODA AMRULLO NAZRULLO,
Candidate in Economics, Associate Professor of the Finance Department,
Tajik State Financial and Economic University,
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov ave.
Phone:(+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru
NAZAROV MURODALI SOLIKHOVICH,
PhD doctoral student of Economic Theory Department,
Tajik State Finance and Economics University,
734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov ave.
Phone: (+992) 986-07-97-97. E-mail: murodali90@list.ru

The article discusses the theoretical and methodological aspects of the quality of life and ways of sustainable development in the region. It is determined that sustainable development involves, first of all, the development of infrastructure and rural areas. There are made proposals on the creation of social institutions in rural areas and ways of sustainable development of the region. It is noted that the level and quality of life are complex and multifaceted concepts that have different meanings. Under the standard of living of the population, it is proposed to understand that the standard of living of the population is the provision of the population with material and spiritual benefits that are necessary and paramount for life, as well as the degree of satisfaction with these benefits. It is also noted that the level of well-being of the population, consumption of goods and services is a set of conditions and indicators that ensure the satisfaction of the basic needs of the population, as a rule, according to GDP per capita, average family income compared to the minimum income of one particular country and the family's consumer budget.

Specific analyzes and recommendations were made to improve the quality of life of the rural population, and it was propose that the income of the population is a key factor in determining the standard of living.

Key words: *level of the quality of life, development of the region, strategy, sustainable development, standard of living, decent living, provision of the population with material benefits, well-being level.*

УДК: 334.75:351.713(575.3)

ДУРНАМОИ РУШДИ БОЗОРИ НЕРУИ БАРҚ ДАР МИҚЁСИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ИСАЙНОВ ҲИСАЙН РАҲИМОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, декани факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 918-40-61-42
АСОЕВ БАҲОДУР ХАЙРИДИНОВИЧ,
муаллими калони кафедраи иқтисодиёти
Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад.
Тел.: (+992) 985-24-70-82. E-mail: asoev_86@bk.ru.

Дар мақола масъалаҳои рушди бозори неруи барқ ва дурнамои он дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Давлатҳои Осиёи Марказиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: -давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ; -давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ.

Ба давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Туркманистон ва Ӯзбекистон дохил мешаванд.

Ба давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ Ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон дохил мешаванд. Давлатҳои Осиёи Марказӣ дорои захираҳои назарраси энергетикӣ мебошанд. Бо вуҷуди ин, тақсимоти ин захираҳо (энергетикаи гармӣ ва гидроэнергетика) дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Марказӣ гуногун аст.

Дар мақола мо кӯшиш намудем, ки оид ба дурнамои рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказиро барои давраи солҳои 2020-2030 тавассути усули коррелятсионӣ-регрессионӣ пешниҳод намоем.

Ҳамин тариқ, усулҳои номбаршуда, ки аксаран дар таҳлилу таҳқиқотҳои оморӣ якҷоя истифода мегарданд ва бо истифода аз нишондиҳандаҳои омории мавҷудаи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, дурнамои истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридоти неруи барқ барои солҳои 2020-2030 пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *неруи барқ, бозори неруи барқ, давлатҳои Осиёи Марказӣ, дурнамои рушд, усулҳои таҳлил, низоми энергетикӣ, захираҳои истихроҷии энергетикӣ, захираҳои гидроэнергетикӣ.*

Давлатҳои Осиёи Марказӣ, пас аз ба даст овардани истиқлолият барои низоми миллии энергетикӣ, фаъолияти истеҳсол, тақсимот, истеъмоли неруи барқ, зеристгоҳҳои трансформаторӣ ва хатҳои интиқоли барқи худ пурра масъулиятро ба дӯш гирифтанд. Бо мақсади нигоҳ доштани афзалиятҳои низомҳои энергетикии давлатҳои мазкур дар доираи Созмони ҳамкории иқтисодӣ байни давлатҳои минтақа моҳи ноябри соли 1991 дар Ашқобод «Созишнома дар бораи кори паралелии низомҳои энергетикии ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, Тоҷикистон ва Туркманистон» ба имзо расонида шуд. Дар Созишномаи мазкур қарор дар бораи назорати марказонидашудаи амалиётӣ-танзимгарӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ки аз ҷониби Маркази танзимгарони минтақавии «Неру» амалӣ хоҳад шуд, қабул гардид[7, с.103].

Давлатҳои Осиёи Марказиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ.
2. Давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ.

Ба давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Туркманистон ва Ӯзбекистон дохил мешаванд. Вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикиро

дар солҳои 2013-2020 тариқи ҷадвал чунин нишон додан мумкин аст (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ дар солҳои 2013-2020

Table 1. The state of the electricity market in the countries of Central Asia with fossil energy resources in the period 2013-2020

№	Солхо	Воҳиди ченак	Истеҳсол	Истеъмол	Содирот	Воридот
Ҷумҳурии Қазоқистон						
1.	2013	млрд. кВт*соат	92,6	89,6	3,2	0,8
2.	2014	млрд. кВт*соат	94,6	91,6	2,9	0,6
3.	2015	млрд. кВт*соат	91,6	90,9	1,8	1,8
4.	2016	млрд. кВт*соат	94,6	92,3	2,9	1,1
5.	2017	млрд. кВт*соат	103,1	97,8	5,1	1,2
6.	2018	млрд. кВт*соат	107,1	103,2	9,9	1,3
7.	2019	млрд. кВт*соат	107,5	105,1	2,1	1,4
8.	2020	млрд. кВт*соат	108,1	107,3	2,0	1,5
Ҷумҳурии Туркманистон						
1.	2013	млрд. кВт*соат	20,28	12,51	2,85	-
2.	2014	млрд. кВт*соат	22,23	13,42	3,21	-
3.	2015	млрд. кВт*соат	22,40	15,09	3,20	-
4.	2016	млрд.	23,7	15,09	3,20	-

		кВт*соат				
5.	2017	млрд. кВт*соат	21,19	15,09	3,20	-
6.	2018	млрд. кВт*соат	24,0	19,0	4,35	-
7.	2019	млрд. кВт*соат	25,1	20,33	6,15	-
8.	2020	млрд. кВт*соат	26,4	20,3	6,1	-
Ҷумҳурии Ӯзбекистон						
1.	2013	млрд. кВт*соат	54,6	41,57	8,11	7,23
2.	2014	млрд. кВт*соат	55,8	42,75	7,22	6,44
3.	2015	млрд. кВт*соат	57,7	44,24	6,81	5,52
4.	2016	млрд. кВт*соат	59,1	45,4	6,77	5,28
5.	2017	млрд. кВт*соат	60,8	48,04	7,59	6,95
6.	2018	млрд. кВт*соат	62,4	59,34	7,36	8,45
7.	2019	млрд. кВт*соат	61,6	64,61	7,31	8,37
8.	2020	млрд. кВт*соат	66,4	69,1	2,7	5,3

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси таҳлилу омӯзиши муаллиф таҳия гардидааст.

Дар ҷадвали 1, вазъи истеҳсол, истеъмол содирот ва воридоти неруи барқ барои давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ (Қазоқистон, Туркманистон ва Ӯзбекистон) мебошанд, дар алоҳидагӣ барои солҳои 2013-2020 мушаххасан таҳлил гардидааст. Чӣ хеле, ки аз ҷадвал бармеояд, агар истеҳсоли неруи барқ дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар соли 2013 92,6 млрд. кВт*соатро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 истеҳсоли неруи барқ ба 108,1 млрд. кВт*соат расонида

шудааст, ки ин миқдор нисбат ба соли 2013 16,7 % зиёд аст. Вале дар муқоиса нисбати истеъмол дар давраи таҳлилӣ, ин нишондиҳанда дар соли 2013 – 89,6 млрд. кВт*соат ва дар соли 2020 – 107,3 млрд. кВт*соатро ташкил додааст, ки зиёдшавии он ба 19,7 % баробар аст. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки гарчанде Ҷумҳурии Қазоқистон истеҳсоли неруи баркро дар соли 2020 нисбат ба соли 2013 16,7 % зиёд карда бошад ҳам, вале фоизи истеҳсолот нисбати истеъмолот 3,0 % камтар мебошад. Дар солҳои таҳлилӣ Ҷумҳурии Қазоқистон содироти неруи баркро аз ҳамасола зиёд дар соли 2018, яъне 9,9 млрд. кВт*соат расонидааст. Воридоти неруи баркро бошад аз ҳама кам дар соли 2014, яъне ба 0,6 млрд. кВт*соат расонид. Таҳлилҳои гузаронидашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки дорои захираҳои истихроҷии энергетикӣ мебошанд, Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба истеҳсоли неруи барқ дар сафи пеш қарор дорад.

Агар истеҳсоли неруи барқ дар Ҷумҳурии Туркманистон дар соли 2013 20,28 млрд. кВт*соатро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда ба 26,4 млрд. кВт*соат расонида шудааст. Истеъмоли он бошад, агар дар соли 2013 12,51 млрд. кВт*соатро ташкид диҳад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 20,3 млрд. кВт*соат расидааст. Содироти неруи барқ дар солҳои таҳлили аз ҳама зиёд дар солҳои 2019-2020 ба қайд гирифта шудааст, ки ба 6,1 млрд. кВт*соат мерасад. Қобили қайд аст, ки Ҷумҳурии Туркманистон дар солҳои таҳлилӣ аз ягон давлати дигар неруи баркро ворид накардааст.

Ҷумҳурии Ӯзбекистон бошад дар соли 2013 ба миқдори 54,6 млрд. кВт*соат неруи барқ истеҳсол намудааст. Дар соли 2020 бошад ҳаҷми истеҳсолро ба 66,4 млрд. кВт*соат расонидааст. Истеъмоли неруи барқ бошад, дар соли 2020 69,1 млрд. кВт*соатро ташкил медиҳад, ки нисбати истеҳсол 2,7 млрд. кВт*соат зиёд мебошад. Воридоти неруи барқ дар соли 2020 5,3 млрд. кВт*соатро ташкил додааст.

Давлатҳои Осиёи Марказӣ дорои захираҳои назарраси энергетикӣ мебошанд. Бо вуҷуди ин, тақсимоти ин захираҳо (энергетикаи гармӣ ва гидроэнергетика) дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Марказӣ гуногун аст. Ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ мебошанд, аммо миқдори ками захираҳои сӯзишвории истихроҷшавандаро, ки барои мақсадҳои тиҷоратӣ истифода мешаванд, доранд. Бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ бештар аз ҳисоби истеҳсоли неруи барқи обӣ фаъолияти худро ба роҳ мемонад, аз ин лиҳоз вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикиро дар солҳои 2013-2020 аз рӯйи истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридот тариқи ҷадвал 2 нишон медиҳем.

Дар ҷадвали 2, вазъи истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридоти неруи барқ барои давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки дорои захираҳои гидроэнергетикӣ (Қирғизистон ва Тоҷикистон) мебошанд, дар алоҳидагӣ барои солҳои 2013-2020 мушаххасан таҳлил гардидааст. Чӣ хеле, ки аз ҷадвал бармеояд, агар истеҳсоли неруи барқ дар Ҷумҳурии Қирғизистон дар соли 2013 14,1 млрд. кВт*соатро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар соли 2020 ба 15,3 млрд. кВт*соат расонида шудааст, яъне 8,5 % афзудааст. Вале агар истеъмолро дар давраи таҳлилӣ қиёс намоем, ин нишондиҳанда дар соли 2013 – 11,95 млрд. кВт*соат ва дар соли 2020 – 15,5 млрд. кВт*соатро ташкил додааст, ки

зиёдшавии он 29,7 % аст. Дар солҳои таҳлилӣ Ҷумҳурии Қирғизистон содироти неруи баркро ба 3,51 млрд. кВт*соат ва воридоти онро ба 2,11 млрд. кВт*соат расонидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 ба миқдори 17,1 млрд. кВт*соат неруи барқ истеҳсол намудааст. Истеъмоли он бошад, дар соли 2013 ба 16,2 млрд. кВт*соат мерасад, яъне истеҳсоли неруи барқ нисбат ба истеъмоли он 5,3 % зиёд мебошад. Содироти неруи барқ дар солҳои таҳлилӣ аз ҳама зиёд дар соли 2019 мебошад, ки 3,1 млрд. кВт*соатро ташкил медиҳад. Воридоти неруи барқ аз ҳама кам дар соли 2014 буд, ки ба 0,05 млрд. кВт*соат расид. Дар соли 2020 бошад истеҳсоли неруи барқ ба 19,8 млрд. кВт*соат расонида шуда, истеъмоли он бошад 15,4 млрд. кВт*соатро ташкил дод.

Ҷадвали 2. Вазъи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказии дорои захираҳои гидроэнергетикӣ дар солҳои 2013-2020

Table 2. The state of the electricity market in the countries of Central Asia with hydropower resources in the period 2013-2020

№	Солҳо	Воҳиди ченак	Истеҳсол	Истеъмол	Содирот	Воридот
Ҷумҳурии Қирғизистон						
1.	2013	млрд. кВт*соат	14,1	11,95	0,4	-
2.	2014	млрд. кВт*соат	14,6	13,2	0,3	0,33
3.	2015	млрд. кВт*соат	13,0	11,96	0,2	0,55
4.	2016	млрд. кВт*соат	13,1	11,71	0,2	0,13
5.	2017	млрд. кВт*соат	15,4	12,65	1,21	-
6.	2018	млрд. кВт*соат	15,6	14,5	0,7	0,4
7.	2019	млрд. кВт*соат	15,1	15,1	0,2	0,2
8.	2020	млрд. кВт*соат	15,3	15,5	0,3	0,5
Ҷумҳурии Тоҷикистон						
1.	2013	млрд. кВт*соат	17,1	16,2	1,0	0,11
2.	2014	млрд. кВт*соат	16,5	15,2	1,3	0,05
3.	2015	млрд. кВт*соат	17,2	15,8	1,3	0,06
4.	2016	млрд. кВт*соат	17,2	15,9	1,4	0,10
5.	2017	млрд. кВт*соат	18,1	16,8	1,4	0,11
6.	2018	млрд. кВт*соат	19,7	15,5	2,9	0,55
7.	2019	млрд. кВт*соат	20,6	15,1	3,1	0,28
8.	2020	млрд. кВт*соат	19,8	15,4	1,9	0,38

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси таҳлилу омӯзиши муаллиф таҳия гардидааст.

Дар даҳсолаи охир кишварҳои Осиёи Марказӣ рушди назарраси иқтисодиро нишон доданд: суръати афзоиши ММД дар минтақа ба ҳисоби миёна тақрибан 5 %-ро ташкил дод. Аммо, дар давраи коҳиши нархи нефт, гази табиӣ ва коҳиш ёфтани интиқоли маблағ аз ҷониби муҳоҷирон, минтақа бо коҳиши даврагии афзоиш рӯ ба рӯ шуд. Дар давраи бӯҳрони кунунӣ, ки аз ҳисоби пандемияи COVID-19 ба вуҷуд омадааст, минтақа таназзули иқтисодиро низ аз сар мегузаронад [14].

Дар мақола мо кӯшиш намудем, ки оид ба дурнамои рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказиро барои давраи солҳои 2020-2030 тавассути усули коррелятсионӣ-регрессионӣ пешниҳод намоем.

Усули таҳлилии коррелятсионӣ – регресионӣ - ин яке аз усулҳои маъмули таҳқиқоти оморӣ ба шумор меравад, ки вобастагии ин ё он нишондиҳандаро аз як ё якчанд тағйирёбандаҳои мустақил нишон медиҳад.

Таҳлили коррелятсионӣ барои муайян кардани алоқамандии нишондиҳандаҳои интихобшуда кӯмак мерасонад. Агар алоқамандӣ мавҷуд бошад, пас зиёд кардани як нишондиҳанда оё ба баланд бардоштани нишондиҳандаи дигар (коррелятсияи мусбӣ) таъсир мерасонад ё не, ё ин ки баръакс паст кардани як нишондиҳанда ба паст шудани нишондиҳандаи дигар (коррелятсияи манфӣ).

Барои таҳияи дурнамо бо истифодаи усули коррелятсионӣ-регресионӣ дар барномаи Microsoft Office Excel функсияи махсус бо номи ПРЕДСКАЗ барномарезӣ гардидааст. Функсияи мазкур қиматҳои ояндаро бо истифодаи қиматҳои аллакай мавҷудбуда ҳисоб ё пешгӯи менамояд. Қимати пешгӯишаванда-ин қимати у мебошад, ки ба қимати додашудаи х мутобиқат мекунад. Қиматҳои ибтидоии х ва у пешакӣ маълуманд; қиматҳои нав бо истифодаи регресияи хаттӣ пешгӯӣ карда мешаванд. Ин функсияро барои пешгӯии ояндаи фурӯш, талабот ба таҷҳизот ё тенденсияи талабот истифода буран мумкин аст.

Функсияи ПРЕДСКАЗ аргументҳои зеринро дорад:

- ✓ х - аргументи ҳатмӣ. Нуқтаи додаҳо, ки барои онҳо қиматҳо пешгӯӣ мешаванд;
- ✓ қиматҳои_маълуми_х-аргументи ҳатмӣ. Массиви алоқаманд ё фосилаи додаҳо.
- ✓ қиматҳои_маълуми_у-аргументи ҳатмӣ. Массиви мустақил ё фосилаи додаҳо.

Муодила барои функсияи ПРЕДСКАЗ намуди a+bx дорад, ки дар инҷо:

$$a = \bar{y} - b\bar{x}$$

ва

$$b = \frac{\sum(x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sum(x - \bar{x})^2}$$

дар инҷо х ва у қимати миёнаи додаҳои интихобшуда мебошанд, ки тавассути функсияи СРЗНАЧ ба даст оварда мешаванд.

Ҳамин тариқ, усулҳои номбаршуда, ки аксаран дар таҳлилу таҳқиқотҳои оморӣ якҷоя истифода мегарданд ба мо имкон дод, ки бо истифода аз нишондиҳандаҳои омории мавҷудаи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, дурнамои истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридоти неруи барқро барои солҳои 2020-2030 таҳия намоем (ниг. ҷадвали 3).

Аз ҷадвали 3 маълум мегардад, ки дар солҳои пешгӯишаванда, дар тамоми давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳаҷми истеҳсол, истеъмол, содирот ва воридоти неруи барқ рӯ ба афзоиш оварда аст. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеъмоли неруи барқ дар солҳои минбаъда ба камшавӣ майл намуда истодааст, ба фикри инҷониб сабаби асосии камшавии истеъмоли неруи барқ аз таҷҳизоти каммасраф ва технологияҳои инноватсионии ҳозиразамон истифода намудани истеъмолкунандагони неруи барқ мебошад.

Ҷадвали 3. Дурнамои рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ (млрд.кВт*соат)

Table 3. Prospects for the development of the electricity market in the countries of Central Asia (billion kWh)

Давлатҳо	Солҳо

	2020				2025				2030			
	истеҳсол	истеъмол	содирот	воридот	истеҳсол	истеъмол	содирот	воридот	истеҳсол	истеъмол	содирот	воридот
Қазоқистон	108,1	107,3	2,0	1,5	124,8	120,4	8,4	2,0	139,3	134,1	11,0	2,5
Туркманистон	26,4	20,3	6,1	0,0	28,1	26,9	7,6	0,0	31,1	33,1	9,8	0,0
Ӯзбекистон	66,4	69,1	2,7	5,3	70,8	83,5	6,8	9,8	77,5	102,5	6,6	11,3
Қирғизистон	15,3	15,5	0,3	0,5	16,7	17,1	0,8	0,3	18,1	19,4	1,1	0,3
Тоҷикистон	19,8	15,4	1,9	0,4	23,7	15,2	4,8	0,6	27,0	14,9	6,6	0,9

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси таҳлилу омӯзиши маводи ба мавзуъ бахшидашуда аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Ҳамин тариқ, баъд аз пешниҳоди дурнамои рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст:

1. Вобаста ба мушкилоти ба вуқуъпайваста, рушди равандҳои -интегратсионии иқтисодиёти минтақа тавассути афзоиши ҳаҷми тиҷорати захираҳои энергетикӣ байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ, алахусус Афғонистон ва Покистон метавонад ба барқароршавии иқтисодиёти минтақа, дастгирии рушди иқтисодӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ мусоидат намояд. Воқеаҳои муҳими сиёсӣ ва геоиқтисодии минтақа дар чанд соли охир муносибатҳои наверо ба вуҷуд оварданд, ки барои рушди равандҳои интегратсионии давлатҳои Осиёи Марказӣ мусоид аст. Дар ду нишасти сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки солҳои 2018 ва 2019 дар Қазоқистон ва Ӯзбекистон баргузор шуданд, даъват ба амал оварда шуд, ки ҳамкориҳо дар бахши энергетика тавассути васеъкунии имкониятҳои тиҷорати захираҳои энергетикӣ ва ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори муосири гидроэнергетикӣ тақвият дода шаванд.

2. Тамоюлҳои охир дар минтақа, ки рӯҳбаландкунандаанд нишон медиҳанд, ки беҳтар шудани шароити геополитикӣ имкониятҳоро барои амалӣ кардани манфиатҳои назарраси иқтисодии тиҷорати электроэнергетика афзоиш хоҳад дод.

3. Таҷрибаи бозорҳои электроэнергетикаи минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки таъсиси чунин котибот як қадами муҳим дар самти таъмини дастгирии зарурии сиёсии давлатҳои алоҳида оид ба ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои минтақавии энергетикӣ ва бастани созишномаҳои дахлдори байниҳукуматӣ мебошад, ки ҳадафҳояшро муайян намуда, роҳи густариши ҳамкориҳоро дар соҳаи электроэнергетика дар байни давлатҳои минтақа муайян мекунад.

4. Мавқеи стратегии минтақа имкон медиҳад, ки вай ҳамчун марказ барои савдои неруи барқ байни Осиёи Шарқӣ ва Аврупо гардад. Ин бахусус бо назардошти марзҳои муштарак бо кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, ба монанди Афғонистон ва Покистон, ки талабот ба неруи барқ дар онҳо босуръат меафзояд, муҳиммият дорад. Рушди лоиҳаҳои энергетикии байниминтақавии CASA-1000 ва TUTAP, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубиро бо ҳам мепайвандад, имкониятҳои тиҷорати электроэнергетикаро дар байни минтақаҳо зиёд мекунад. Хатҳои интиқоли байнисистемавии мазкур барои такмили минбаъдаи пайвастшавӣ ба шабакаи интиқоли неруи барқ имконият фароҳам меоранд, ки тиҷорати электроэнергетика берун аз минтақаи Осиёи Марказӣ то бозорҳои Чин, Авруосиё ва Шарқи наздик ба роҳ монда шавад.

5. Дар тақвияти гуфтаҳои боло ва пешниҳоди Бонки умумиҷаҳонӣ сенарияи рушди бозори неруи барқи давлатҳои Осиёи Марказиро дар расми зер нишон медиҳем (ниг. расми 1). Бо истифода аз сенарияи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки дар асоси маълумотҳои Бонки умумиҷаҳонӣ барои давлатҳои минтақаи мазкур ва Афғонистону Покистон таҳия шудааст, манфиатҳои иқтисодӣ, таҳкими алоқаҳои минтақавӣ ва васеъкунии тиҷорати электроэнергетика дар Осиёи Марказӣ арзёбӣ карда мешаванд.

Расми 1. Сенарияи рушди бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ[15]

Figure 3. Scenario for the development of the electricity market in the countries of Central Asia.

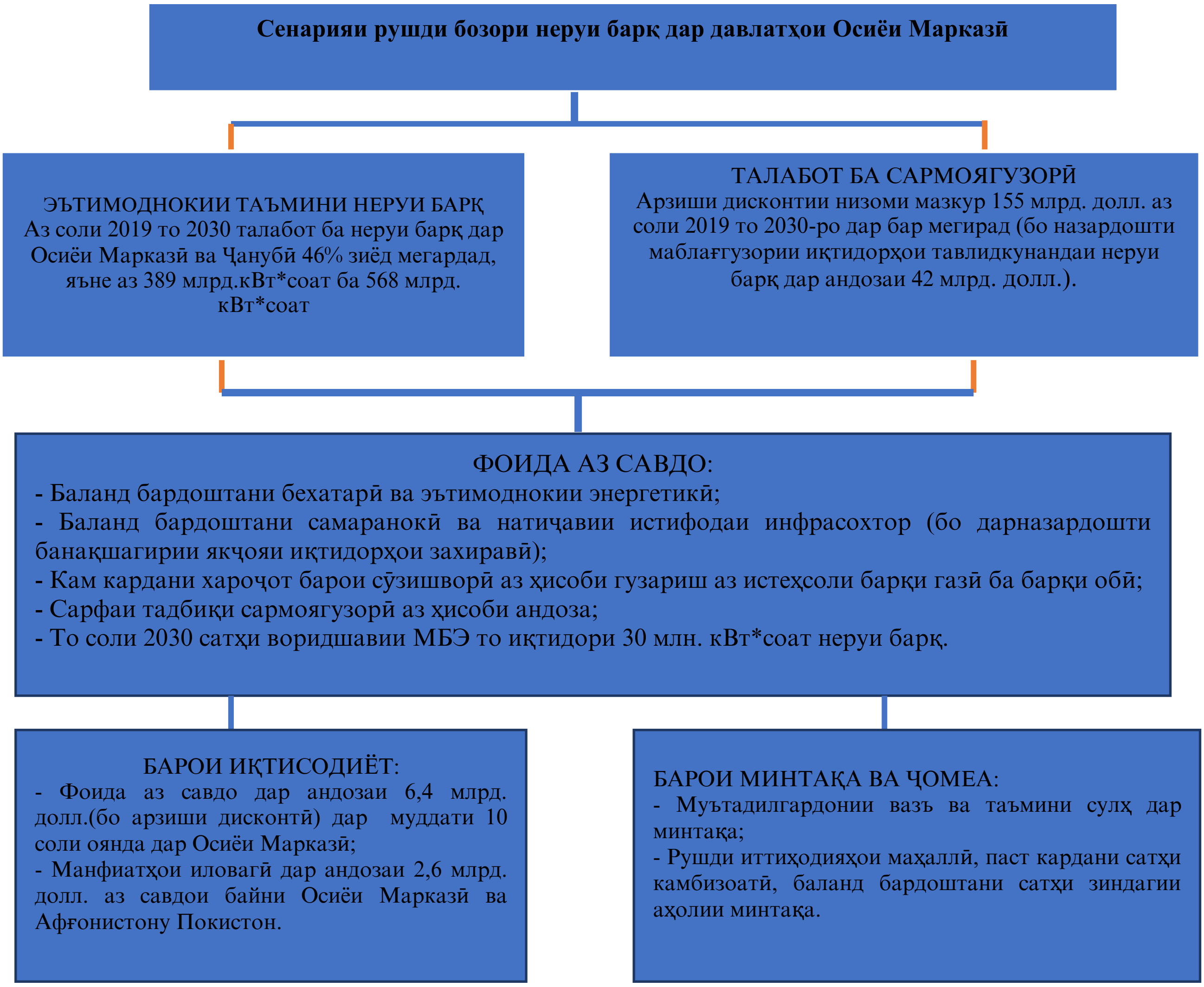

Сарчашма: Расм дар асоси таҳлилу омӯзишҳои муаллиф аз маълумотҳои Бонки умумиҷаҳонӣ https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2020/10/20/central- asia-electricity- trade-brings-economic-growth-and-fosters-regional-cooperation таҳия гардидааст.

6. Тибқи ҳисобҳое, ки дар доираи сенарияи мазкур ба даст оварда шудааст, фоидаи иқтисодӣ дар андозаи то 6,4 млрд. доллари ИМА (бо арзиши тахфифшуда) дар давраи аз соли 2020 то 2030 ба даст оварда мешавад. Ин асосан ба воситаи беҳтар намудани истифодаи иқтидори гидроэнергетика ва энергияи гармӣ дар минтақаи Осиёи

Марказӣ, банақшагирии муштараки ҳаҷми иқтидори захиравӣ, кам кардани талаботи истеъмолкунандагони неруи барқ (аз ҷумла аҳолӣ), инчунин коҳиш додани хароҷоти сӯзишворӣ, яъне гузариш аз истеҳсоли газӣ ба истеҳсоли гидроэнергетика, амалӣ карда шавад.

7. Пас аз ба кор даровардани лоиҳаҳои CASA-1000 ва TUTAP, онҳо метавонанд бо афзоиши тиҷорати неруи барқ аз Осиёи Марказӣ бо Афғонистон ва Покистон мусоидат намоянд ва фоидаи иловагӣ дар ҳаҷми то 2,6 млрд. доллар гирифта шавад. Сенарияи бозори неруи барқ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки бо коҳиш ёфтани арзиши технологияи фотоэлектрикӣ истеҳсоли неруи барқи офтобӣ то соли 2030 ба миқдори 30 млн. кВт*соат зиёд мешавад ва ин метавонад ба мустаҳкамшавии алоқаҳои минтақавию ва афзоиши савдои неруи барқ мусоидат кунад.

Адабиёт

1. Бобоев Ф.Дж. Экономические механизмы устойчивого энергетического развития Республики Таджикистан //Диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук/ Ф.Дж. Бобоев – Душанбе - 2019. С. 64.
2. В. Трапезников. Электроэнергетика Туркменистана: достижения и перспективы развития [электронный ресурс]. URL: https://turkmenportal.com/blog/11652/elektroenergetika-turkmenistana-dostizheniya-i-perspektivy-razvitiya/index.html (дата обращения: 17.05.2020 г.)
3. Касымова В. Энергетическая политика и проекты Кыргызской Республики/ В.Касымова, Б.Баетов // Журнал Центральная Азия и Кавказ. – 2010. – №13 (3). – С.43.
4. Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года Утверждена от 28.06.2014 г. [электронный ресурс]. URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo-respubliki-kazahstan-premer-ministr-rk/promyishlennost/id-P1400000724/ (дата обращения: 17.05.2020 г.)
5. Концепция развития гидроэнергетической отрасли Республики Узбекистан на 2020-2024 годы. – С. 3.
6. Матвеева И.Е. Электроэнергетика Республики Узбекистан. [Электронный ресурс] http://matveev-igor.ru/articles/405751. (Дата обращения: 27.06.2020)
7. Самадов Ш.Д. Механизм формирования и развития рыночных отношений в электроэнергетике Республики Таджикистан //Диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук/ Ш.Д.Самадов – Душанбе – 1999 г. – 163 с.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе – 2016. – С.20.
9. Сыдыков Б.К. Энергетическая безопасность Кыргызской Республики. Учебное пособие/Б.К. Сыдыков, –Бишкек: Изд-во ««Алтын принт», 2011г. – С.16.2.
10. Туркмения > Электроэнергетика > Госинформагентство Туркменистана, 23 февраля 2006 > № 27016 [Электронный ресурс] https://polpred.com/?ns=1&ns_id=27016 20.06.2020
11. Шамил Д. Проект Национальный план действий по устойчивой энергетике Кыргызской Республики. – Бишкек, 2019. С.13.
12. Электроэнергетика Казахстана: ключевые факты. [Электронный ресурс] URL: https://www.kegoc.kz/ru/ elektroenergetika-kazahstana-klyuchevye-fakty.html (дата обращения: 16.05.2020 г.)
13. Электроэнергетический совет Содружества Независимых государств. – [Электронный ресурс] http://energo-cis.ru/ (дата обращения 20.06.2020)

14. Электроэнергия повысит экономический рост Центральной Азии после пандемии. [Электронный ресурс]. https://orient.tm/elektroenergiya-pozvolit-centralnoj-azii-vosstanovit-rost-ekonomiki-posle-pandemii/ (дата обращения 28.10.2020)

15. https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2020/10/20/central-asia-electricity-trade-brings-economic-growth-and-fosters-regional-cooperation

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В МАСШТАБАХ СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ИСАЙНОВ ХИСАЙН РАХИМОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор, декан факультета экономики и управления
Таджикский национальный университет.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел: (+992) 918-40-61-42
АСОЕВ БАХОДУР ХАЙРИДИНОВИЧ,
старший преподаватель кафедры экономика Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Кулябе,
735360, РТ, Хатлонская область, г. Куляб, проспект Борбада.
Тел.: (+992) 985-24-70-82. E-mail: asoev_86@bk.ru.

В данной статье рассматривается развитие рынка электроэнергии и его перспективы в странах Центральной Азии.

Страны Центральной Азии можно разделить на две группы: - страны Центральной Азии, обладающие ископаемыми энергетическими ресурсами; - страны Центральной Азии обладающие гидроэнергетическими ресурсами.

К странам Центральной Азии, обладающим ископаемыми энергоресурсами, относятся республики Казахстан, Туркменистан и Узбекистан.

К странам Центральной Азии, обладающим гидроэнергетическими ресурсами, относятся республики Кыргызстан и Таджикистан.

Страны Центральной Азии обладают значительными энергетическими ресурсами. Однако распределение этих ресурсов (тепловой энергии и гидроэнергии) на территории стран Центральной Азии различно.

В статье мы попытались представить перспективы развития рынка электроэнергии в странах Центральной Азии на период 2020-2030 гг. с использованием корреляционно-регрессионного метода.

Таким образом, перечисленные методы, которые часто используются совместно при статистическом анализе и исследованиях, и с использованием существующих статистических показателей рынка электроэнергии в странах Центральной Азии представлены перспективы производства, потребления, экспорта и импорта электроэнергии на 2020-2030 гг.

Ключевые слова: *электроэнергия, рынок электроэнергии, страны Центральной Азии, перспективы развития, методы анализа, энергосистема, ископаемые энергетические ресурсы, гидроэнергетические ресурсы.*

OUTLOOK FOR THE DEVELOPMENT OF THE ELECTRICITY MARKET IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

ISAINOV HISAIN RAKHIMOVICH,
Doctor of Economics, Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Managemen of the
Tajik National University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 918-40-61-42
ASOEV BAHODUR HAYRIDINOVICH,

senior lecturer at the Department of Economics of the Institute of Technology and Innovation Management in Kulob.
735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob city, Borbad ave.
Phone: (+992) 985-24-70-82. E-mail: asoev_86@bk.ru

This article discusses the development of the electricity market and it is prospects in the countries of Central Asia.

The Central Asian countries can be divided into two groups: - Central Asian countries with fossil energy resources; - Central Asian countries with hydropower resources.

The Central Asian countries with fossil energy resources include the republics of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan.

The Central Asian countries with hydropower resources include the republics of Kyrgyzstan and Tajikistan.

The Central Asian countries have significant energy resources. However, the distribution of these resources (thermal energy and hydropower) on the territory of the countries of Central Asia is different.

In the article, we tried to present the prospects for the development of the electricity market in the countries of Central Asia for the period 2020-2030. using the correlation-regression method.

Thus, the listed methods, which are often used in conjunction with statistical analysis and research, and using existing statistical indicators of the electricity market in the countries of Central Asia, the prospects for production, consumption, export and import of electricity for 2020-2030 are presented.

Key words: *electricity, electricity market, Central Asian countries, development prospects, analysis methods, energy system, fossil energy resources, hydropower resources.*

УДК 331.5.331.52 (575.3)

БОЗОРИ МЕҲНАТИ ҶАВОНОН: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ФАЙЗУЛЛОЕВ БАҲРИДДИН САЙФУЛЛОЕВИЧ,
ассистени кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи милли Тоҷикистон,
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 917-17-45-45. E-mail: baha_tj@mail.ru

Дар доираи мақолаи мазкур, моҳият, мавқеъ ва хусусиятҳои хоси меҳнати ҷавонон омӯхта шуда, аз нигоҳи олимону коршиносони ватанию хориҷӣ, асоснок карда шудааст. Инчунин, моҳият, мақсад, вазифа, сарчашмаҳои ташаккулёбии бозори меҳнати ҷавонон ва дигар унсурҳои он, чун низоми мукаммали бозорӣ тасдиқ гардидааст. Муаллиф вобаста ба муҳиммият ва хусусиятҳои таркибии бозори меҳнати ҷавонон, ҷамъи мушкилоти алоқаманд бо рушди меҳнати ҷавононро дар асоси истифодаи маълумотҳои аниқи оморӣ муайян намудааст.

Муаллиф тасдиқ мекунад, ки шароити феъли талаботи бозорӣ, ба таври кофӣ муносибатҳои меҳнатии ҷавононро қонеъ гардонида наметавонад. Байни пешниҳоди қувваи корӣ аз ҷониби ҷавонон ва харидорони он аз ҷониби корфармоён (бахши давлатию хусусӣ) номутавозинӣ вуҷуд дорад. Шумораи аҳолии ҷавон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли рушдёбӣ қарор дорад, аммо суръати пешниҳоди ҷойҳои корӣ, қонеъкунанда нест, хусусан дар ш. Душанбе, ВМКБ ва НТҶ шумораи аҳолии ҷавони бекор тамоюл ба зиёдшавиро дорад.

Муаллиф тасдиқ мекунад, ки дар баробари мавҷудияти мушкилҳои дохилии бозори меҳнати ҷавонон, мушкилоти дигари бо ҳаёти бозории ҷавонон алоқаманд, ин мушкил гардидани муҳоҷирати меҳнатӣ (бо сабабҳои тағйирот дар сохтори идоракунии маъмурии ин давлатҳо, авҷ гирифтани бемориҳои тавассути алоқаи ҷинсӣ гузаранда, бемории сироятии COVID-19, гирифторшавии ҷавонон ба ҷиноятҳои гуногун ва г.) ба кишварҳои ИДМ мебошад.

Дар баробари муайян намудани мушкилотҳо, муаллиф баъзан пешниҳодҳои муфидро коркард ва тавсия намудааст, ки тибқи андешаҳои муаллиф амалигардонии онҳо боиси қисман ҳал шудани мушкилоти алоқаманд бо бозори меҳнати ҷавонон дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он мегардад.

Калидвожаҳо: *ҷавонон, бозори меҳнат, бозори меҳнати ҷавонон, қувваи корӣ, пешниҳод, талабот, муҳоҷират, муҳоҷирати меҳнатӣ.*

Дар мавриди таҳқиқи накш ва мавқеи ҷавонон вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ, маълум мегардад, ки ҷавонон дар тамоми марҳилаҳои рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ тавассути иштирок дар ҳифзу нигоҳдории амнияти давлатӣ, мутобиқшави ба навгониҳои замони худ, азхуднамоии дониш, касбу ҳунар, зудмутобиқшавӣ, ташаккул ва интиқоли арзишҳои миллӣ ба наслҳои баъди худ нақши арзишмандеро бо худ доранд. Гузашта аз ин, имрӯзҳо таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирӣ ва рушди нерӯи касбию ҳунарии ҷавонон бисёр хуб ба назар мерасад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон бо дарки ҳамаҷонибаи рисолати таърихии ҷавонон, ба ин гурӯҳи фаъоли ҷамъиятӣ рӯй оварда, ташаббусҳои наҷиберо роҳандозӣ намудааст, ки аз муҳимияти масъалаи рушду инкишофи ҷавонон хабар медиҳанд. Ӯ зимни нахустин қадамҳои фаъолияти давлатдорӣ дар ҷумҳурӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 13 майи соли 1992 таҳти №562 қабул ва амалӣ намуд, бахшида ба 20 солагии Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон самти сиёсати навро бо номи «Рӯ ба ҷавонон» эълон намуд, моҳи майи соли 1997 карори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъсис додани Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва тасдиқ намуд, санаи 23 майро «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон» эълон кард, ҳамчунин

дар доираи сиёсати давлатии дастгирии ҷавонон барои баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои ҷавонон ва иштироки фаъоли онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар соли 2015 дар назди Президенти Тоҷикистон Шӯрои миллии кор бо ҷавонон таъсис дода шуд, инчунин соли 2017-ро “Соли ҷавонон” эълон карда, давра ба давра шумораи зиёди стратегия ва барономаҳоеро коркарду қабул намуданд, ки ҷиҳати таҳкими бештари накши ҷавонон дар ҷомеа ва фароҳам овардани шароити беҳтар барои онҳо мусоидат намуд.

Ба андешаи мо масъалаи таҳлил ва ҳал намудани мушкилоти алоқаманд бо бозори меҳнати ҷавонон барои имрӯз ва ояндаи ҷумҳурӣ мубрам ба ҳисоб рафата, ҳамзамон ҷиҳати идомаи мантиқии дастуру ҳидоятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон замина гузошта, раванди ислоҳоти идоракунии давлатӣ вобаста ба роҳандозии сиёсати давлатии кор бо ҷавонон ва амалисозии рукнҳои сиёсати давлатии ҷавонон дар марҳилаҳои минбаъдаи рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Албата дар баробари ин гуфтаҳо набояд фаромушт кард, ки зиёда 70% - и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро шумораи одамони то сини 35 соларо ташкил медиҳад, ки инҳам аз мубрам будани масъалаи рушди бозори меҳнати ҷавонон дар шароити Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он гувоҳӣ медиҳад.

Дар доираи таҳқиқоти мазкур, қабл аз таҳлили масъалаи моҳияти иқтисодию иҷтимоии бозори меҳнати ҷавонон ва мушкилотҳои алоқаманд бо рушди он, тавсифу таснифи моҳияти ҷавонон чун категорияи ҷамъиятию иқтисодӣ мутобиқи мақсад аст. Дар робита ба ин, назари олимон гуногун аст. Маълум аст, ки дар шароити феълӣ, ҷавонон объекти омӯзиши бисёр илмҳо қарор гирифтаанд, ба монанди ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, иқтисодиёт, демография, сиёсатшиносӣ, тиб ва ғ.

Забелина О.В., Асалиев А.М. ва Дружинина Е.С. ҷавононро муҳимтарин категорияи фаъоли одамони қобили меҳнат мансуб дониста, ҳамзамон рушди фаъолияти инноватсионӣ ва алоқамандсозии илм ва амалияи замони навро аз ҷумлаи тавонмандиҳои ҷавонон медонанд. Дар баробари ин онҳо қайд мекунанд, ки «ҷавонон – гурӯҳи махсуси иҷтимоию демографӣ мебошанд, ки дар асоси хусусиятҳои синусолӣ, мавқеи иҷтимоӣ ва манфиату арзишҳои ба худ хос аз дигар гуруҳҳои аҳолӣ фарқ мекунанд» [6, с.205].

Аверина Л.Ю. ва Бондарева А.А. чунин мешуморанд, ки дар муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ рушди қувваҳои истеҳсолӣ дар такя ба иқтидори ҷавонон вобастагии бевосита дошта, назари нав ва қувваи фаъоли ҷисмонии онҳо имкони хуби таъмини рақобати қувваҳои истеҳсолии ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон ҷиҳати ифодаи мафҳуми «ҷавонон» онҳо чунин тарзи қоидаро пешниҳод намудаанд: «ҷавонон – бидуни истисно муҳимтарин захираи иқтидори истеҳсоли ҷамъиятӣ ба ҳисоб мераванд, бо назардошти он, ки онҳо на танҳо нерӯманд ва қобили меҳнатанд, балки қувваи кории омӯзанда мебонашд» [1, с.12]. Муаллифон дар воқеъ ба хусусияти хуби ҷавонон таваҷҷӯҳ кардаанд, ки ин омӯзандагии онҳо мебошанд. Яъне ҷавонон дар раванди фаъолияти қобилияти хуби омӯзиш ва такмили сифатан нави ҳар гуна ҷараёнҳои истьеҳсолиро доранд. Дар ҳоле, ки барои наслҳои калонсол на танҳо омӯзиш мушки ласт, балқи мутобиқшавӣ ба низоми эҷодшуда душворӣ пеш меорад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» чунин тарзи ифода истифода шудааст: «ҷавонон - гурӯҳи иҷтимоию демографӣ, ки шахсони 14 -30-соларо дар бар мегирад, фаҳмида мешавад» [8].

Тибқи қоидаи овардашуда ҷавонон вобаста ба мансубияти демографӣ муайян шудааст, ки онҳо гурӯҳи одамони сину соли 14 то 30 соларо ташкил медиҳанд.

Дар асоси андешаи олимон, ки вобаста ба мафҳуми «ҷавонон» пешниҳод шудаанд, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ҷавонон, ин гурӯҳи махсуси иҷтимоии аз 14 то 30 сола мебошанд, ки бо қобилиятҳои гуногуни зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва эҷодкорӣ бо суръат дар ҳоли инкишоф қарор доранд ва бо мушкилоти азхуднамоии донишҳои рақобатпазиру замонавӣ, шуғли муносиб, мутобиқшавӣ ба синфи калонсоли ҷамъият ва малакабардорӣ бархурд мекунанд. Яъне ҷавонон дар баробари бартарияти устувории қобилияти зеҳнию ҷисмонӣ зери таъсири омилҳои зиёде қарор доранд, ки баъзан дар муносибатҳои бозорӣ онҳоро инкишоф ёфтан намегузоранд. Бо таваҷҷӯҳ ба ин ва дигар масъалаҳои алоқаманд бо ҳаёти ҷавонон Президенти давлат Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид намудаанд: «Мо бояд ташаббус ва неруи созандаи ҷавононро ба манфиати рушди давлат равона созем, кӯшиш намоем, ки ҷавонон дар ҷомеа мавқеи арзандаи худро соҳиб гарданд. Муҳити солими маънавиро дар байни ҷавонон фароҳам орем ва имкон диҳем, ки нерӯи эҷодӣ-илмии онҳо озодона густариш ёбад. Барои рушди иқтисодию иҷтимоии ҷавонон шароити мусоид фароҳам орем…» [11]. Яъне Президенти давлат Эмомалӣ Раҳмон таъкид бар он доранд, ки имрӯз замоне фаро расидааст то якдилона дар ташаккул ва рушди бозори меҳнати ҷавонон саҳми арзандаи худро гузорем.

Масъалаи ташаккул ва рушди бозори меҳнати ҷавонон, ҳамзамон рушди қобилияти касбию ҳунарии ҷавонон дар ҷумҳурии мо ва тамоми давлатҳои ҷаҳон мавқеи махсусро касб кардааст. Тибқи сарчашмаҳои илмӣ, бозори меҳнати ҷавонон, гуногун шарҳ дода шудааст.

Бо таваҷҷӯҳ ба хулосаҳои илмии Челюбева Ю.В. бозори меҳнати ҷавонон намуди махсуси бозоре тавсиф шудааст, ки сифати муносиби кироя ба ҳисоб меравандва ҳамчун субъект (сарчашмаи захираҳои меҳнатӣ) дар марҳилаи ибтидоии амалигардонии имконияти иқтидори худ қарор доранд [13, с. 10].

Михалкина Е.В. нақши ҷавононро дар сохтори бозори меҳнат муҳим арзёбӣ намуда, ҳамзамон бозори меҳнати ҷавононро, сегменти таркиби бозори миллии меҳнат ифода намудааст, ки ба сифати субъектҳои таклифотӣ, шахсони аз сини 15 то 29-сола баромад менамоянд [2, с.9]. Дар тақвият ба ин қоида Вишневская Н. Г. қайд мекунад, ки «…бозори меҳнати ҷавонон, ин сегменти бозори меҳнате, ки дар он ба сифати субъектҳои ташаккулдиҳандаи қувваи кории пешниҳодшаванда, ашхоси синнашон аз 15–29-сола баромад мекунанд ва дорои махсусиятҳои хоси меҳнатӣ мебошанд. Хусусиятҳои асосии чунин бозори меҳнатро дар паст будани рақобатпазири дар натиҷаи он сатҳи баланди хароҷот барои мутобиқшавӣ ва хатарҳоро ҳангоми кироияи коргарони ҷавон барои корфармо метавон қайд намуд» [4, с. 21].

Дар қоидаҳои пешниҳоднамудаи Михалкина Е.В., Вишневская Н. Г. ва дигар олимони ватанию хориҷӣ як унсури назарнамо қайд шудааст – ашхоси сину солашон баробар ба 15-29. Ин гуна тахмин албата асоси илмию амалии худро доранд, ки зимни сегметатсияи худи бозори меҳнати ҷавонон мавриди назар қарор дода мешавад. Дар робита ба ин масъала ёдовар шудани нуқтаи зерин мувафиқи мақсад аст: «… ҷавонон – ин одамони сину соли 15-24 мебошанд. Дар давлатҳое, ки сину соли қобили меҳнат нисбатан дертар муайян шудааст, ин муҳлати вақт васеътар нишон дода мешавад – 25-29. Вобаста ба ин тибқи ҳисоботҳои созмонҳои

байналхалқӣ ҷавонон ба категрияи зерин тасниф карда мешаванд: наврасон (15 -19 сол), ҷавонон (20 -24), ҷавонони калонсол (24 -29) [3, с.10].

Анкун муайян мегардад, ки бо назардошти се давраи ташаккулёбии кобилияти касбию ҳунарии ҷавонон давраи ҳайтии ҷавононро дар маҷмуъ муайян кардан мумкин аст.

Шерер И.Н. кӯшиш намудааст, ки бо таваҷҷӯҳ ба иштироки субъект ва иштироки дигар иниститутҳои вобаста, бозори меҳнати ҷавононро шарҳ диҳад: «Бозори меҳнати ҷавонон, низомеро меноманд, ки аз унсурҳои асосӣ (захираҳои меҳнатӣ ва корфармо), ва унсурҳои ёрирасон - миёнаравон (давлат дар хусуси мақомоти иҷроия ва қонунбарор, ҳокимияти суди, институтҳо (маориф, оила, меҳнат ва монанди инҳо), ташкилотҳои коргарон ва корфармоён, биржаи меҳнат ва хадамоти муҳоҷират) таркиб ёфтааст» [14, с.129]. Ба андешаи мо тарзи ифодаи пешниҳоднамудаи Шерер И.Н. аз назари методологӣ пешниҳоди арзишманд аст, зеро дар он унсурҳои асосӣ, унсурҳои ёрирасон ва миёнаравон, ки бозори меҳнати ҷавононро чун ситема муаррифӣ карда метавонанд ёдоварӣ шудааст. Айнан ба монанди ин Гневашев В.А. дар хусуси бозори меҳнати ҷавонон ёдова шудааст: «Бозори меҳнати ҷавонон аз маҷмуи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба шумор рафта, ба сифати субъекти он ҷавонон (ҳиссаи нисбатан серҳаракати захираҳои меҳнатӣ), давлат (ба сифати миёнарави муносибатҳои меҳнатӣ ва кафолати риояи уҳдадориҳои меҳнатии тарафҳо ва ҳифзи иҷтимоӣ) ва ташкилотҳое, ки (ба мувофиққунонии манфиатҳои тарафҳо оид ба кироя, истифодаи қувваи корӣ, ташаккули малакаҳои касбӣ ва дар натиҷа таъмини некӯаҳволӣ, устувории иқтисодиёти мамлакат дар асоси маблағгузориҳои дарозмӯҳлат ба касбият, саломатӣ ва иқтидорҳои эҷодии миллат равона шудааст, баромад менамоянд» [5, с.230].

Дар маҷмуъ бозори меҳнати ҷавонон дар нахустин марҳилаҳои пажуҳиши олимон чун давраи ташаккулёбии бозори меҳнат ва баъдтар чун сегменти бозори меҳнат муаррифӣ шудааст. Баъдтар бо назардошти ошкор гардидани махсусият ва принсипу функсияҳои ба худ хос, аз ҷониби як қатор олимони ватанию хориҷӣ, ба монанди: Бояркин Г.Н., Вукович Г.Г., Колесникова О.А., Тимошенко Е.С., Михалкина Е.В., Разумова Т.О., Симонова М.В., Сиганкова И.В., Қодиров Д.Б., Шамсов И.С. ва дигарон бозори меҳнати ҷавонон ҳамчун системаи муносибатҳои хариду фурӯши қувваи корӣ матраҳ шуд.

Тибқи таҳлили қиёсии ҷанбаҳои илмию назариявии моҳияти «ҷавонон» ва «бозори меҳнати ҷавонон» ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз нигоҳи қонуниятҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҷавонон, ки дар маҷмуъ бо мавҷудияти талабот ва таклифоти худ бозори махсуси меҳнатиро ба вуҷуд меоранд, ин як ҷараёни мураккаберо ба вуҷуд меоранд, ки аз иҷрои амалҳои пай дар пай таркиб ёфтаанд (расми 1).

Эъзоҳ: **I** – Хатмкунандагони муассисаҳои олию касбӣ, ки алакай интихоби касбро анҷом додаанд, аммо ҳанӯз шуғли муносиб пайдо накардаанд-аҳолии ҷавони 25-30 сола; **II** – Ҷавононе (донишҷӯён), ки ба омодашавии касбӣ наздиканд, аммо дар ҷусту ҷӯи кор (дар баробари таҳсил ва барои баъди таҳсил) мебошанд (аҳолии ҷавони 18 то 24 сола); III – гурӯҳи наврасон, ки дар ҷӯсту ҷӯи шуғли муваққатӣ ё кори нопурра (то нисфирӯзӣ, баъди нисфирӯзӣ ё шабона) қарор доранд (аҳолии ҷавони 14 то 18 сола).

Расми 1. Бозори меҳнати ҷавонон: моҳият, мақсад, вазифа ва унсурҳои таркибӣ

Дар воқеъ, тибқи далелҳои илмию назариявӣ ҷавонон вобаста ба маҳорат, зудҳаракатӣ, зеҳни дар ҳоли рушд, шумора ва дигар бартариятҳо тавонистаанд, ки сегменти муҳими бозори меҳнатро ташкил диҳанд.

Имрӯз ҷавонон ба сифати субъекти фаъоли ҷараёнҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар бозори меҳнат мавқеи устуворро ишғол намудаанд. Рушди босуботи иқтисодӣ ва суботу амнияти иҷтимоию ҳуқуқӣ аз ҷавонон вобастааст. Дар радифи ин гуфтаҳо, ҷавонон ба қатори муҳимтарин авлавиятҳои пешбурди сиёсати иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил гардида, дар сохтори ҷамъиятӣ чун табақаи муҳими омезиш додани дониш ва малака дар амалия мебошанд [12, с. 198]. Вобаста ба ин гуна зарурияти объективии ташаккул ва рушди бозори меҳнати ҷавонон, таҳлил ва баҳогузории шароити ташаккул, рушд ва истифодаи иқтидории зеҳнию физиологии ҷавонон дар доираи таҳқиқоти мазкур муҳим ба ҳисоб меравад. Агар ба нишондиҳандаҳои оморӣ назар кунем, ҷавонон дар сохтори демографии ҷумҳурӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Тибқи нишондиҳандаҳои омории ҷадвали якум шумораи аҳолии ҷумҳурӣ дар соли 2020 ба 9,5 миллион расидааст, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2014, 13,8 % зиёд шудааст.

Ҷадвали 1.

Мавқеи ҷавонон дар сохтори шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	

Сол								2020/ 2014 %
Шумораи аҳолии	8352,0	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9506,3	13,8
Ҷавонони синни 14 то 30 сола	2851,4	2865,1	2877,7	2877,7	2880,0	2877,5	2879,3	0,97
Ҷавонписарон	1444,1	1445,2	1460,5	1461,8	1462,7	1462,3	1464,8	1,4
Ҷавондухтарон	1407,3	1419,9	1417,2	1415,9	1417,3	1415,2	1414,5	0,51

Сарчашмаи: Омори солона//Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: АОНПҶТ, 2021 – С. 506.

Бо таваҷҷӯҳ ба нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 дар соли 2020 шумораи ҷавонони аз 14 то 30 сола 2,8 мил. нафарро ташкил медиҳанд, ки ин нишондиҳанда 30,2% - и аҳолии кишварро дар бар мегирад. Шумораи чавонон дар соли 2020 нисбат ба соли 2014 тақрибан 0,97% зиёд шудааст. Тамоюли рушд нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ дар байни ҷавонон камтар ба назар мерасад. Масалан шумораи умумии аҳолӣ дар ҳафт соли охир 13,8% зиёд шудааст, ва шумораи ҷавонон бошанд, ҳамагӣ 0,97%. Аз ин маълумотҳо бар меояд, ки тамоюли рушди шумораи ҷавонон нисбат ба шумораи аҳолии умумии ҷумҳурӣ суръати пасттар дорад.

Мушкилоти муҳим, ки ба таносуби баробарии талабот ва таклифот дар бозори меҳнати ҷавонони ҷумҳурӣ таъсири худро мерасонад, ин маҳдудият дар самти пешниҳоди ҷойҳои корӣ ва пардохти музди меҳнати муносиб дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки иқтисодиёт на танҳо дар доираи як минтақа ва давлат вобастагиҳои рушду инкишоф пайдо намудааст, балқи низоми иқтисодиёт дар ҷаҳон вобастагиҳои зиёде касб кардааст. Айни замон моро зарур аст, ки баробарии шуғлро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таъмин намоем.

Ҷадвали 2.

Тақсимоти бекорони дар мақомоти шуғли аҳолӣ ба қайд гирифташуда, аз рӯи синну сол, дар сатҳи вилоятҳо, ш. Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

Сол	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2014 %
Ҷумҳурии Тоҷикистон								
I	**53,8**	**55,5**	**51,1**	**53,1**	**49,7**	**47,5**	**49,0**	-8
II	33160	33567	30882	31744	29334	29340	30413	-8,2
ВМКБ								
I	3,3	3,0	4,4	4,9	5,1	4,5	4,7	42,4
II	1,7	1,9	2,1	1,9	2,2	2,1	2,4	41,1
Вилояти Хатлон								
I	24,3	21,0	18,9	16,0	15,0	14,6	15,0	-38
II	14,7	12,3	11,2	10,5	7,8	10,2	9,3	-36
Вилояти Суғд								
I	10,9	11,0	10,8	9,7	8,1	8,9	7,9	-27,5
II	6,4	6,7	6,0	6,1	4,7	5,4	4,7	-26,5
ш. Душанбе								

I	2,5	2,7	2,5	2,5	2,7	3,3	4,9	96
II	1,8	1,9	1,9	1,7	1,9	2,4	4,4	144
НТҶ								
I	14,5	13,3	16,6	16,6	16,6	17,6	17,5	20,6
II	6,6	6,2	7,1	8,4	8,3	8,3	7,8	18,1
Эзоҳ: I - Шумораи бекорон (ҳаз. нафар), **II - Аз он ҷумла дар синну соли: 18 -29** (ҳаз. нафар)								

Сарчашма: Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: АОНПҶТ, 2021 – С. 535.

Дар мавриди таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ маълум гардид, ки сатҳи бекорӣ дар байни аҳолӣ ба таври умумӣ, байни ҷавонон дар шароити ҷумҳурӣ тамоюл па пастравиро дорад. Аммо дар мавриди таҳлили нишондиҳандаҳо байни минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ маълум мегардад, ки минтақаҳое вуҷуд доранд, ки мушкилоти бекорӣ дар онҳо ҳали худро ҳанӯз пайдо накардааст. Шумораи бекорон дар солҳои таҳлилшаванда, бештар дар шаҳри Душанбе ба назар мерасад, ки байни ҷавонон 144% ва байни аҳолӣ дар маҷмуъ 96%-ро ташкил медиҳад.

Вазъи бекорон дар ВМКБ, низ нигаронкунанда аст. Дар ин минтақа шумораи бекорон аз ҳисоби аҳолӣ дар ҳафт соли охир 42% зиёд шуда, аз ҳисоби ҷавонон 41,1% зиёдшавиро ташкил медиҳад. Тибқи маълумотҳои дар сарчашмаҳои иттилооти вуҷуддошта сабабҳои бекорӣ гуногун тасниф шудааст: «… бо назардошти инфрасохтори суст инкишофёфта, таъмин набудани рушди саноат, сармоягузорӣ, норасоии заминҳои хоҷагидорӣ, афзоиши босуръати шумораи аҳолӣ дар минтақаи ВМКБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, он яке аз минтақаҳои бо сатҳи баланди бекорӣ шинохта мешавад» [11].

Дар баробари ин мушкилоти дигар, ки бевосита ба вазъи феълии бозори меҳнати ҷавонон алоқаманд аст, ин номутаносибии талабот ва таклифот ба шумор меравад (расми 2).

Расми 2.

Таносуби изҳороти корхонаҳо ба корманд ва корталабон

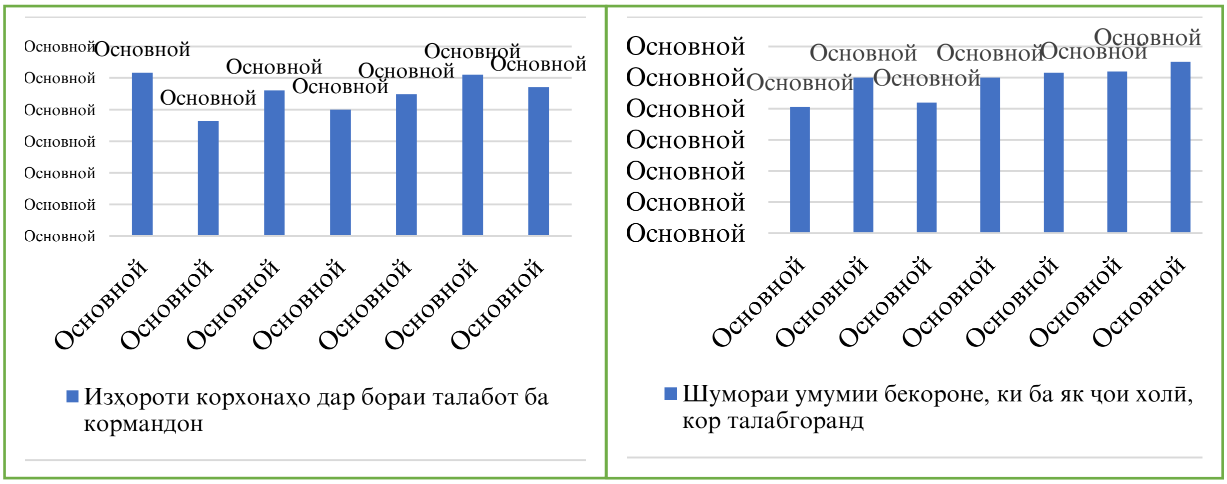

Сарчашма: *Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: АОНПҶТ, 2021 – С. 450.*

Тибқи маълумотҳои расми 2 шумораи изҳороти корхонаҳо дар хусуси талабот ба кормандон дар соли 2014 тақрибан 10335 дархост ва дар соли 2020 бошад 9416

дархостро ташкил медиҳад, ки ба ҳисоби 8% кам шудааст. Дар шароити камшавии талабот ба кормандон баъакси ҳолат афзоиши шумораи бокрон дар назар гирифташудааст. Дар соли 2014 ба ҳар як ҷои кории холӣ 8,1 нафар рост омада, ин нишондиҳанда дар охири соли 2020 ба 11 нафар расидаст, ки 35,8% зиёдшавиро нишон медиҳад.

Мушкилоти дигар, ки бо бозори меҳнати ҷавонон алоқаманд дониста мешавад, ин вобастагии ҷавонон аз муҳоҷирати меҳнатӣ аст. Лозим ба ёдоварист, ки муҳоҷират, ин падидаи воқеи буда, мавҷудияти муҳоҷират хусусан байни ҷавонон дар ҳаммаи давлатҳои ҷаҳон ба назар мерасад. Аммо муҳоҷират бо худ паёмадҳои манфию мусбӣ дорад, ки танзим ва зери назорат қарор додани он вазифаи тактикӣ ва стратегии давлат ба ҳисоб меравад. Хусусан байни ҷавонон, ки категорияи ҳассос ва осебпазирӣ ҷамъият шинохта шудаанд.

Маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо интиқоли қувваи корӣ дар сохтори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) мавқеи махсусро ишғол менамояд. Вобаста ба ин хулоса кардан мумкин аст, ки мушкилотҳои алоқаманд бо ҷавонони яке аз давлатҳои аъзои ИДМ бевосита таъсири худро ба рушду инкишофи бозори ҷавонони Тоҷикистон мерасонад.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳудуди 286 миллион нафар зиндагӣ мекунанд, ки тақрибан 52 миллион нафари онҳоро ҷавонони 15 то 29 сола ташкил медиҳад. Ин аввалин насли одамоне мебошанд, ки дар шароити мустақилияти давлатӣ таваллуд шуда, ба камол расидаанд. Дар сохтори аҳолии кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз ҳисоби баъзан давлатҳо зиёдшавии босуръати аҳолӣ ба назар мерасад, аммо дар маҷмуъ бо мушкилоти пиршавӣ ва беморшавӣ бархурд доранд. Ин вазъият дар таҳқиқотҳои оморӣ, ки аз ҷониби Комитети байнидавлатии омори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил анҷом дода шудааст, тасдиқи худро ёфтааст: «… ҳамин тариқ дар пасманзари зиёдшавии шумораи умумии аҳолии ИДМ, пиршавии босуръати аҳолӣ ва камшавии ҳиссаи ҷавонон мушоҳида мешавад» [9].

Диаграммаи 1

Сохтори синусолии аҳолии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар аввали соли 2020

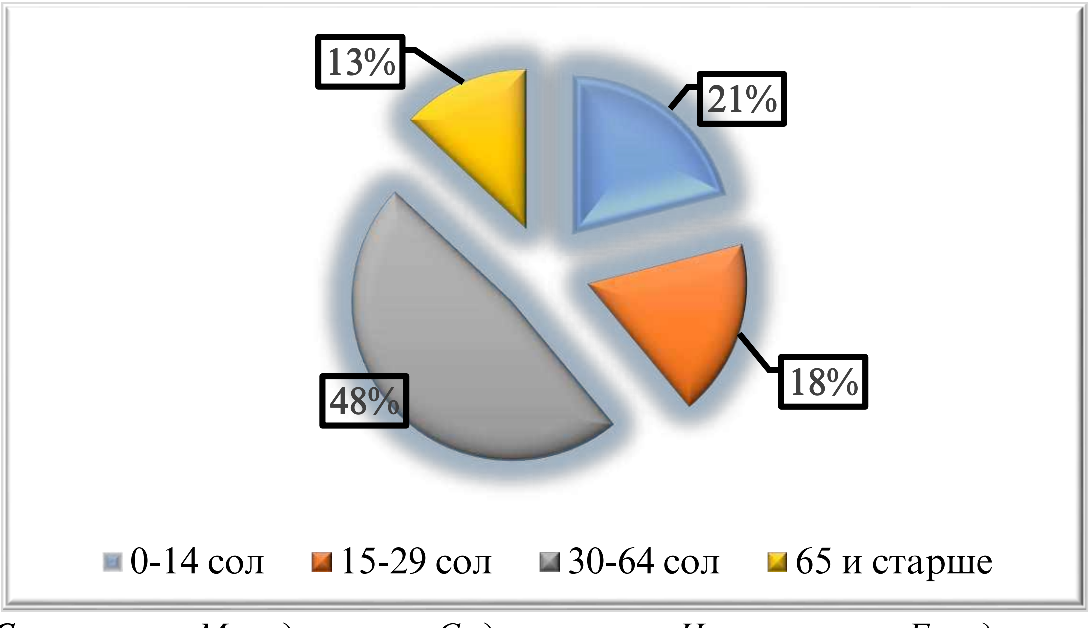

***Сарчашма**: Молодежь в Содружестве Независимых Государств и Цели Устойчивого Развития / Статкомитет СНГ, ЮН-ФПА. М. 2021. – 10 с.*

Тибқи нишондиҳандаҳои омории диаграммаи 1 ҷавонон 18% шумораи умумии аҳолии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил медиҳанд, ки нисбат ба аҳолии ҷавон то 8% камтар аст. Тибқи баҳогузории коршиносони сатҳи байналхалқӣ, ҷавонон ба қатори гурӯҳи осебпазирӣ ҷамъият дохил шуда, зери таъсири мушкилотҳои зиёди иқтисодию иҷтимоӣ ба майзадагӣ, нашъамандӣ, худкӯшӣ ва дигар ҷиноятҳо, ки онҳоро ба марг таҳдид мекунад, дучор мешавад. Дар натиҷа ин омилҳо боиси камшавии шумораи ҷавонон дар сатҳи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мегардад.

Ҷадвали 3.

Тағйирёбии шумораи аҳолӣ дар 20 соли охир ва ҳисаи ҷавонон дар сохтори он

Кишварҳои ИДМ	УНСУРҲОИ ҚИЁСӢ			
	Аҳолии умум то 01.01.2020, ҳазор нафар	Бо % нисбат ба соли 2000	Ҳисаи ҷавонон бо % дар 2020	Тағирёби ҳисаи ҷавонон дар муқоиса ба соли 2000
Озорбойҷон	10 067,1	124,1	22,4	-3,6
Арманистон	2 959,7	91,7	19,5	-5,9
Ҷумҳурии Белорус	9 413,41	93,72	16,1	-5,72
Қазоқистон	18 631,8	125,0	20,5	-5,2
Қирғизистон	6 523,5	132,5	24,5	-3,1
Молдова	2 640,4	-	17,6	-
Руссия	146 748,6	99,9	16,0	-6,7
Тоҷикистон	9 313,8	148,7	27,3	-0,3
Узбекистон	33 905,2	136,6	25,5	-2,9
Украина	41 732,8	85,8	16,0	-6,0

***Сарчашма**: Молодежь в Содружестве Независимых Государств и Цели Устойчивого Развития / Статкомитет СНГ, ЮН-ФПА. М. 2021. – 12 с.*

Мутобиқи таҳлилҳои Комитети байнидавлатии омори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар давоми 20 соли охир шумораи аҳолӣ, хосатан барои ҳаммаи давлатҳо вазъи рушдёбанда муайян шудааст. Тибқи маълумотҳои ҷадвали 3. вобаста ба рушди аҳолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои аввалро бо 148% зиёдшавӣ дар 20 соли охир ташкил медиҳад. Бйни ин давлатҳо суръати сусти рушд (85,8%) дар Украина ба қайд гирифта шудааст.

Дар маҷмӯъ, дар 20 соли охир дар кишварҳои ИДМ ҳиссаи ҷавонон дар тамоми аҳолӣ аз 24 то 18 фоиз коҳиш ёфтааст. Чунин вазъият барои аксари кишварҳои ҷаҳон хос аст. Тибқи ин ҳисобҳо (ҷадвали 3.) шумораи аҳолии ҷавон аз шумораи умумии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000 тақрибан 29% - ро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба шумори 27% кам шудааст. Вазъи ногувор вобаста ба коҳиш ёбии шумораи ҷавонон дар соли 2020 ба Расия (16%), Украина (16%), Қазоқистон (16%), Молдова (18%) ва ғ. рост меояд.

Кам шудани вазни киёсии чавонон нисбат ба шумораи аҳолӣ, ки ба ҳамаи мамлакатҳои ИДМ хос аст, пеш аз ҳама ба тамоюли устувори зиёд шудани давомнокии умумии умр вобаста аст. Дар баробари ин, афзоиши ҳиссаи аҳолии калонсол дарояндаи наздик оқибатҳои ногувори иҷтимоию иқтисодро ба бор меорад, аз ҷумла дар нигоҳдории суботи бозорҳои меҳнат ва низоми нафақаи кишварҳо.

Вобаста ба натиҷагирӣ аз ҷараёни таҳқиқоти илмӣ дар доираи мақолаи мазкур як қатор мушкилотҳоро тавсиф намудан мумкин аст, ки ба рушди бозори меҳнати ҷавонон бевосита ё ба восита таъсир расонида, фавран бартараф намудани онҳо кафолати рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравасанд:

1. Тадбирҳо ва ташаббусҳои Ҳукумати феълии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба ҷавонон мусбӣ баҳогузорӣ карда мешавад, аммо сифат ва самаранокии амалии онҳо, ки аз дигар иниститутҳо (ташкилотҳои ҷамъиятӣ, оила, муассисаҳои таблиғ) вобастагӣ дорад, қонеъкунанда нестанд.

2. Дар баъзан минтақаҳои ҷумҳурӣ (бекори байни ҷавонон: шаҳри Душанбе – 144%; ВМКБ –41,1%; НТҶ – 18,1) шумораи бекорон зиёд ба қайд гирифта шудааст. Яъне, ин маънои онро дорад, ки дар бозори меҳнат қувваи кории ҷавонон харидорӣ намешавад. Алабат сабабҳои гуногун дорад: рушди нокифояи соҳаи саноат, музди меҳнати нокифоя, шароити вазнини ҷуғрофии минтақа ва ғ.

3. Мушкилоти дигар ин аст, ки шумораи изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон ба ҳисоби 8% кам шудааст, ки ин хоси ҷумҳурӣ дар маҷмуъ мебошад. Дар баробари ин шумораи умумии бекороне, ки ба як ҷои холии корӣ корталаб мебошанд аз 8,1 нафари соли 2014 ба 11,0 нафар дар соли 2020 зиёд шудааст, яъне дар ҳафт соли охир 35,8% зиёд шудааст.

4. Дар баробари ин омили дигар, ки ба рушди бозори меҳнати ҷавонон се соли охир таъсири манфӣ мерасонад, ин бозгашт ва сафар карда натавонистани ҷавонон ба муҳоҷирати меҳнати аст. Сабабҳои асосии ин мушклот метавонад тағйир ёфтани талабот аз ҷониби давлатҳои қабулкунандаи муҳоҷирон, бемории сироятии COVID-19, ихтилофҳои байнидавлатӣ ва ғ. бошанд.

5. Масъалаи дигар бо мавҷудияти мушкилот дар бозори меҳнати ҷавонони ИДМ алоқаманд дониста мешавад. Маълум аст, ки имкони интихоби дуюми ҷавонони бекори ҷумҳурӣ ин анҷом додани муҳоҷирати меҳнатӣ ба яке аз кишварҳои ИДМ мебошад. Аммо мутаасифона вазъият дар бозори меҳнати ҷавонони давлатҳои номбурда онқатар хуб нест. Ҳисаи ҷавонон дар сохтори умумии аҳолӣ тамоюл ба камшавиро нишон медиҳад, ки сабаби асосӣ метавонад, майзадагӣ, нашъамандӣ, садамаҳои техникию нақлиётӣ, бемориҳои тавассути алоқаи ҷинсӣ гузаранда, бемории сироятии COVID-19, гирифторшавии ҷавонон ба ҷиноятҳои гуногун ва ғайра бошанд. Албата, натиҷаи ниҳоии таъсир таҳдид ба марг аст, ки дар ниҳоят ба кам шудани шумораи ҷавонон оварда мерасонад.

Барои мусоидат намудан ба ҳали мушкилотҳои алоқаманд бо бозори меҳнати ҷавонон дар доираи таҳқиқоти мазкур чунин пешниҳодҳо тавсия карда мешавад:

1. Ҷараёни назорати иҷроиши талаботҳои қонун, фармон, супориш, стратегия, барнома ва дигар ҳуҷҷатҳои ташкилию ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирӣ ва қадрдонии меҳнати ҷавонон таҳия ва мавриди амал қарор дода шудаанд, пурзур карда шаванд.

2. Стратегияи таъмини рушди устувор ва муттавозини бозори меҳнати ҷавонони Тоҷикистон таҳия ва қабул карда, дар он масъалаи таъмини шуғли баробар барои ҷавонони ҳаммаи минтақаҳои ҷумҳурӣ матраҳ карда шавад.

3. Дар баробари ин накши тамоми иниститутҳои давлатию ғайридавлатӣ дар таблиғ ва фаҳмондадиҳии тарзи ҳаёти солим ва рушди заминаҳои касбию ҳунарии ҷавонон вобаста ба тақозои муносибатҳои бозории ҷаҳони муосир тақвият бахшида шавад.

Мо чунин мешуморем, ки татбиқи амалии пешниҳодҳои тавсияшуда дар ҳали мушкилоти рушди бозори меҳнати ҷавонон замина гузошта, тавассути ин боиси рушди устувори муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ заминаи заруриро мегузорад.

Адабиёт

1. Аверина Л.Ю., Бондарева А.А. Трансформация системы занятости молодежи как эффективное направление посткризисной модернизации экономики (на примере Краснодарского Края)//Инновационные технологии в формировании молодёжного потенциала современного общество: Материалы Всероссийской научно-практической конференции 21-22 октября 2010г. /В 2-х частях. Част II. – Уфа: ИСЭИ УНЦ РАН, 2010-391.

2. Адаптация выпускников к первичному рынку труда: учебное пособие. Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2011.– С.9.

3. Анализ рынка труда молодежи. Пакет учебно-информационных материалов по рынку труда молодежи / Група технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии, Employment Policy Department. - Москва: МОТ, 2015. – С. 39.

4. Бабаджанов Р.М., Васиев Ф.М. Зарубежный опыт регулирования рынка труда и его внедрение в современных условиях развития экономики Таджикистан// Экономика Таджикикстан. 2019. №4. С. 245-249.

5. Вишневская Н. Г. Молодежный сегмент рынка труда: определение и классификация / Н. Г. Вишневская // Финансовый бизнес. 2015. № 2 (175).– С. 21.

6. Гневашева В.А. Молодежь России: особенности профессионального становления. Москва: ФГБОУ «Российский гуманитарный научный фонд», 2012. 331 с.

7. Забелина О.В., Асалиев А.М., Дружинина Е.С. Проблемы молодежного сегмента российского рынка труда и новые акценты политики поддержки занятости молодежи // Экономика труда. – 2021. –Том 8. – № 9. – С. 985–1002.

8. Каримов М.И. Теоретические аспекты инвестиций в общественное здоровье//Вестник Педагогического университета. 2013. №6-1 (55). С. 127-130.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон». АМО ҶТ. Соли 2004, № 7, Боби 1. мод. 1; № 1161

10. Молодежь в Содружестве Независимых Государств и Цели Устойчивого Развития / Статкомитет СНГ, ЮН-ФПА. М. 2021. – 36 с.

11. Сарчашмаи: Омори солона//Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: АОНПҶТ, 2021 – С. 506.

12. Сомонаи расмии Свободная энциклопедия «Википедия» суроғаи электронӣ: https://ru.wikipedia.org/wiki/ Горно-Бадахшанская_ автономная_ область #Экономика. 2. Анора Саркорова Русская служба Би-би-си, Горный Бадахшан-Душанбе. Выращивать картошку на Памире или быть мигрантом в России? BBC News Русская служба. Дата обращения: 19 июня 2020.

13. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонони мамлакат. 21.05.2021, шаҳри Душанбе. http://prezident.tj/taxonomy/term/5/60

14. Файзуллоев Б.С., Каримов М.И. Перспективы повышения квалификации молодёжи на рынке труда /В сборнике: Образование и наука в 21 веке: современные тенденции и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета. Душанбе, 2018. С. 197-201.

15. Челюбеева Ю.В. Ресурсный потенциал в развитии молодежного рынка труда России: автореф. дис. канд. экон. наук. Тамбов, 2009. – С.10.

16. Шерер И.Н. Структурная модель молодежного рынка труда в России. Грани познания. 2014. № 5 (32). С. 127-132.

РЫНОК ТРУДА МОЛОДЁЖИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ФАЙЗУЛЛОЕВ БАХРИДДИН САЙФУЛЛОЕВИЧ,
ассистент кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального Университета,
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки,17.
Тел.: (+992) 917-17-45-45. E-mail: baha_tj@mail.ru

В контексте данной статьи исследуются и обосновываются сущность, значение, место и специфические особенности труда молодежи с точки зрения отечественных и зарубежных ученых и специалистов. Также утверждается сущность, цели, задачи, источники формирования рынка труда молодежи и другие его элементы, как целостная рыночная система. В зависимости от значимости и структурных особенностей рынка труда молодежи автор выделяет комплекс проблем, связанных с развитием молодежного труда на основе использования точных статистических данных.

Автор утверждает, что современные условия рыночного спроса недостаточно удовлетворяют трудовые отношения молодежи. Существует несоответствие между предложением рабочей силы со стороны молодежи и её приобретение со стороны работодателей (государственных и частных секторов). Количество молодого населения в Республике Таджикистан растет, но темпы создания рабочих мест неудовлетворительны, особенно в г. Душанбе, ГБАО и РРП наблюдается тенденция к увеличению количества безработной молодежи.

Автор утверждает, что наряду с внутренними проблемами рынка труда молодёжи существуют и другие проблемы, связанные с рыночной жизнью молодежи, такие как проблемы трудовой миграции в страны СНГ (в связи с изменениями в административном устройстве этих стран, ростом заболеваний, переходящих половым путем, инфекционного заболевания COVID-19, вовлечение молодежи в различные преступления и т.д.).

Наряду с выявлением проблем автор разработал и рекомендовал некоторые полезные предложения, реализация которых, по мнению автора, позволит частично решить проблемы, связанные с рынком труда молодежи в стране и ее отдельных регионах.

Ключевые слова: *молодежь, рынок труда, молодежный рынок труда, рабочая сила, предложение, спрос, миграция, трудовая миграция.*

YOUTH LABOR MARKET: PROBLEMS AND THE WAYS OF ITS SOLUTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

FAYZULLOEV BAKHRIDDIN SAYFULLOEVICH,
Assistant of Management and Marketing Department,
Tajik National University.
734025, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 917-17-45-45. E-mail: baha_tj@mail.ru

Tht article studies and substantiates the nature, significance, place and specific features of youth labor from the point of view of domestic and foreign scientists and specialists. It is also state the essence, goals, and objectives, sources of formation of the youth labor market and its other elements as an integral market system. Up to the significance and structural features of the youth labor market, the author identifies a set of problems associated with the development of youth labor based on the use of accurate statistical data.

The author states that the current conditions of market demand do not sufficiently satisfy the labor relations of young people. There is a discrepancy between the offer of youth labor by young

people and its acquisition by employers (public and private sector). The number of young people in the Republic of Tajikistan is growing, but job creation rates are unsatisfactory, especially in Dushanbe, GBAO and RRS there is a trend towards an increase in the number of unemployed youths.

The author states that along with the internal problems of the youth labor market, there are other problems related to the market life of young people, such as problems of labor migration to the CIS countries (due to changes in the administrative structure of these countries, an increase in sexually transmitted diseases, infectious diseases COVID-19, youth involvement in various crimes, etc.).

Along with identifying problems, the author developed and recommended some useful proposals, the implementation of which, in the author's opinion, will partially solve the problems related to the youth labor market in the country and its individual regions.

Key words: *youth, labor market, youth labor market, labor force, offer, demand, migration, labor migration.*

УДК: 338.43

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

МУРОДОВА ФАРЗОНА БАҲРОМОВНА,
ассистенти кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 900-20-44-20. E-mail: murodova.0909@mail.ru

Дар мақола таҷрибаи хориҷии марбут ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф таҷрибаи пешқадами Британияи Кабир, Кореи Ҷанубӣ, ИМА, Олмон, Ҷопон, Хитой, Испания ва дигар кишварҳои дорои низоми тиҷорати хӯрду миёнаи рушдкардаро омӯхтааст. Қайд карда мешавад, ки дар шароити нокифоягии захираҳои молиявӣ истифодаи таҷрибаи ИМА ва Фаронса нисбатан муносиб мебошад. Чунки дар ин кишварҳо дастгирии молиявӣ-қарзии соҳа аз ҷониби Маъмурияти Тиҷорати Хурд, ва Корпоратсияи қарздиҳии суғуртавии тиҷорати хурд ба таври фаъол амалӣ карда мешавад.

Дар самти такмили асосҳои институтсионалии фаъолияти соҳибкорӣ таҷрибаи ИМА, Кореяи Ҷанубӣ, Италия қобили қабул мебошад. Чунки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии кишварҳои мазкур асосҳои ташкилу пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии молиявӣ-қарзӣ, сармоягузории соҳа ва рушди фаъолияти инноватсионии субъектҳои тиҷорати хӯрду миёнаро дар бар мегиранд. Яке аз таҷрибаҳои муҳимми хориҷӣ, ки барои рушди устувори соҳаи соҳибкорӣ мусоидат менамояд, пешниҳоди имтиёзу сабукиҳо мебошад. Роҷеъ ба ин ҷиҳат дар мақола таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла таҷрибаи Фаронса, Юнон, Италия ва Англия омӯхта шудааст.

Дар қисмати ҷамъбастии мақола аз таҳлилу омӯзиши маводи дастрасшуда хулосаю пешниҳодҳои асоснок бароварда шудаст, ки аксарияти онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун роҳҳои ҳалли мушкилоти рушди фаъолияти соҳибкирӣ маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: *соҳибкор, фаъолияти соҳибкорӣ, инноватсия, ММД, соҳибкории хурду миёна, дастгирии молиявӣ, сармоягузорӣ, захираҳои молиявӣ, субсидия, бекорӣ.*

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкориро ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ давоми солҳои соҳибистиқлолӣ пайваста дастгирӣ менамояд. Воқеан пешравиҳое, ки дар соҳаи тиҷорати хӯрду миёна дида мешавад, наметавонад дар сатҳи қаноатбахш ҳалли мушкилоти бекории аҳолӣ, рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда, афзоиши ММД ва дар маҷмӯъ рақобатпазирии маҳсулоти ватаниро дар бозорҳои дохилию берунӣ таъмин намояд. Бинобар ин, зарурати рушди соҳа дар заминаи истифодаи таҷрибаи пешқадами хориҷӣ пеш меояд. Бо назардошти нуктаҳои зикршуда таъмини рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи таҷрибаи пешқадами хориҷӣ масъалаи актуалии иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ дониста мешавад.

Дар ҳар як кишвар рушди фаъолияти соҳибкорӣ хусусиятҳои хоси худро дорад ва ба он омилҳои мухталиф таъсир мерасонанд. Хусусияти рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз низоми рушди ҷомеа, хусусан қонуниятҳои иқтисодӣ ва омилҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, миллӣ, фарҳангӣ ва ғ. вобаста мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ яқинан исбот намудааст, ки дар кишварҳои дорои низоми рушдкардаи иқтисоди бозорӣ фаъолияти соҳибкорӣ ба рушди иқтисодиёт, ҳалли мушкилоти соҳаи иҷтимоӣ ва афзоиши ҷойҳои корӣ таъсири назаррас дорад.

Дар бисёре аз кишварҳои рушдкарда шумораи корхонаҳои хӯрду миёна дар шумораи умумии корхонаҳо 95%-ро ташкил медиҳад, дар Британияи Кабир ва Кореи Ҷанубӣ ин рақам ба 99,9% баробар аст. Ҳиссаи калони соҳибкории хӯрду миёна дар кишварҳои зикршуда боиси ба вуҷуд омадани рақобати комил низ гардидааст.

Шумораи ҷойҳои кории аз ҷониби соҳибкории хурду миёна пешниҳодшаванда назаррас буда, ҳиссаи ин бахши иқтисодӣ дар маҷмӯми ҷойҳои кории таъсисдодашудаи ИМА зиёда аз 53%, дар Олмон 78% ва дар Кореяи Ҷанубӣ 87,7%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар аксарияти кишварҳои рушдкардаи ҷаҳон ба 50% баробар аст. Омӯзиши таҷрибаи хориҷии рушди фаъолияти соҳибкорӣ нишон дод, ки дар тамоми кишварҳои дорои фаъолияти соҳибкории пешрафта омили пешрафти соҳаи мазкур дастгирии давлатӣ аз тариқи фишанги молиявӣ маҳсуб меёбад. Тиҷорати хӯрд дар кишварҳои рушдкарда ба ташаккули синфи миёнаи аҳолӣ мусоидат намуда, заминаи рушди устувори иқтисодиёт баромад менамояд.

Дар шароити кунунӣ корхонаҳои хурд бахши муҳими иқтсодиёти давлатҳои рушдкардаи саноатиро ташкил медиҳад. Чунки иқтисодиёти бисёре аз кишварҳои рушдкарда, аз ҷумла ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо аз тиҷорати хӯрд вобаста мебошад. Ҳиссаи тиҷорати хӯрд дар сохтори ММД-и кишварҳои бузург зиёда аз 40%-ро ташкил медиҳад [7]. Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 20 млн. корхонаҳои тиҷорати хӯрду миёна амал менамоянд, ки 65%- и ММД ва зиёда аз 70%- и шуғли аҳолӣ ба субъектҳои мазкур рост меояд. Ҳиссаи тиҷорати хӯрд дар сохтори ММД – и ИМА ба 52% ва дар Ҷопон ба 54% баробар аст [6, с.43].

Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва ҳалли мушкилоти ҷойдоштаи соҳа дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон қонунҳои махсус қабул карда шудааст. Қабул ва амалкарди «Қонун дар бораи сармоягузории тиҷорати хӯрд» ва «Қонун дар бораи имкониятҳои баробари қарзӣ» дар ИМА, «Қонун дар бораи устувории соҳибкории хӯрду миёна» ва «Қонун дар бораи чораҳои махсуси хуқуқӣ» дар Кореяи Ҷанубӣ, «Қонун дар бораи дастгирии инноватсионии соҳибкории хӯрду миёна» ва «Қонун дар бораи рушди соҳибкории хӯрду миёна» дар Италия ба назар мерасад. Татбиқи қонунҳои зикршуда имконият медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ устуворона рушд намояд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти соҳибкорӣ – ин дастгирии молиявии соҳа маҳсуб меёбад. Дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди фаъолияти соҳибкорӣ мукаммалгардонии механизми қарздиҳӣ аз тариқи таъмини дастрасии соҳибкорон ба сарчашмаҳои арзони сармояи қарзӣ дониста мешавад [11, с.142]. Вобаста ба ин, дар бисёре аз кишварҳо нисбат ба соҳибкории хурду миёна дастгирии ҷиддии молиявӣ-қарзии давлатӣ аз тариқи фаъолияти босамари сохторҳои махсус ва фондҳо амалӣ карда мешавад. Дастгирии молиявӣ-қарзии соҳа дар ИМА аз ҷониби Маъмурияти Тиҷорати Хӯрд, дар Ҷопон аз ҷониби Корпоратсияи қарздиҳии суғуртавии тиҷорати хӯрд ва дар Фаронса аз ҷониби фонди «Қарз барои ширкатҳои хӯрду миёна» ба роҳ монда мешавад.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо чораҳои дастгирии субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар самтҳои гуногун татбиқ карда мешавад. Яке аз ин чораҳо, чораҳои маъмурӣ ва танзими муҳити тиҷоратӣ, аз ҷумла содагардонии низоми андозбандӣ, ихтисори ҳисоботи оморӣ ва андозӣ, содагардонии тартиби гирифтани иҷозатнома ва ғ мебошад. Дар баъзе аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо шуъбаҳо оид ба таҳлили вазъияти соҳа ва коркарди чораҳо дар самти камкунии монеаҳои маъмурӣ фаъолият менамоянд. Масалан дар Фаронса содакунии декларатсияҳои молиявӣ ва ихтисори миқдори онҳо, дар Юнон содагардонии иҷозатномадиҳии фаъолияти сармоягузорӣ, дар Италия ихтисори шумораи намудҳои фаъолияти дар асоси иҷозатнома амалкунанда (коҳишёбӣ аз 88 то 8 адад) ва дар Англия бошад манъ намудани ревизияи ҳарсола дар бахши тиҷорати хӯрд ба роҳ монда шудааст.

Ташаккули захираҳои махсус барои дастгирии соҳибкории намуди хурд ва миёна, имтиёзҳои фискалӣ, дотатсияҳо, хусусан додани кафолати қарздиҳӣ дар Англия ва Голандия ба чашм мерасад. Дар маҷмуъ, тамоюли мусбии дастгирии соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои ғарбӣ боиси пайдо гардидани муҳити рақобатӣ ва коҳишёбии шумораи бекорон гардидааст.

Таҷрибаи ИМА нишон медиҳад, ки яке аз омилҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин кишвар аз ҷониби Ҳукумат ҷудо намудани субсидияҳо ба корхонаҳои хӯрди дар натиҷаи ҷанг зарардида дониста мешавад. Дар натиҷаи ба фаъолият шуруъ намудани корхонаҳои хурд ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешавад, ки ҳолати мазкур аҳамияти иҷтимоӣ доштани фаъолияти соҳибкориро нишон медиҳад. Дар соли 1953 дар ИМА Агентии федералӣ – Маъмурияти Тиҷорати Хӯрди ИМА таъсиси дода шуд, ки барои ҳимояи манфиатҳои соҳибкорони хӯрд амал мекард [3, с.50]. Сохтори мазкур дар тамоми шаҳрҳои калони ИМА, яъне дар ҳама штатҳо таъсис дода шуда буд, ки вазифаи асосии онҳо ёрӣ расонидан дар гирифтани қарз барои тиҷорат; дастгирии техникӣ ва иттилоотии корхонаҳои хӯрд; пешниҳоди кафолат барои қарзҳои додашудаи соҳа; ҷудо намудани субсидияҳо ва қарздиҳии тиҷорати хӯрд аз ҳисби воситаҳои буҷети худдӣ ва ғ. маҳсуб меёфт.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар намуди тиҷорати хӯрд дар иқтисодиёти Амрико нақши пешбарро соҳиб буда, дар ин кишвар зиёда аз 23 млн. ташкилоти хӯрд ва 9 млн. соҳибкорони инфиродӣ фаъолият менамоянд [5, с.13]. Дар иқтисодиёти замони муосир фаъолияти инноватсионӣ муҳаррики рушди иқтисоди кишварҳои индустриалӣ маҳсуб меёбад. Барои дастгирии соҳибкории хӯрди инноватсионӣ дар ИМА ҳамасола аз ҳисоби воситаҳои давлатӣ зиёда аз 5 млрд дол. ва аз ҳисоби воситаҳои бахши хусусӣ 935 млн дол. масраф карда мешавад. Ба сифати шаклҳои асосии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар ИМА коркард ва татбиқи барномаҳои махсуси дастгирии соҳибкории хӯрди инноватсионӣ; гузоришҳои молиявии давлатӣ; молиякунонӣ аз ҳисоби воситаҳои бахши хусусӣ ва ғ. баромад менамоянд.

Ҳукумати Ҷопон тахминан 25%- и ҳаҷми умумии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ (КИТТК)- ро дар кишвар худаш маблағгузорӣ менамояд [10, с.276]. Воқеан дар ин ҳаҷм ҷудо гардидани маблағҳо барои рушди фаъолияти инноватсионии иқтисодиёт, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат хоҳад кард.

Рушди соҳибкории хурд дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Халқии Хитой ба дастгирии ҳукумат вобаста мебошад. Дар ин кишвар дастгирии иловагии давлатӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва васеъ намудани барномаҳои қарздиҳии соҳаи мазкур, усулҳои гуногуни мусоидат ба рушди иқтисодии соҳибкории хӯрд, такмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва низоми андозбандии соҳа ба сифати омилҳои рушди тиҷорати хӯрд баромад менамоянд. Дар натиҷаи дастгирии соҳа имконият фароҳам оварда шуд, то миқдори зиёди корхонаҳои хӯрд ба фаъолият шуруъ намуда, шумораи зиёди ҷойҳои кории навро таъсис диҳанд.

Соҳибкории хӯрд дар Хитой тибқи «Қонун дар бораи ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурду миёна», ки ҳанӯз соли 2002 қабул шуда буд, амал менамояд. Санади мазкур имкониятҳои ягонаро барои корхонаҳои хӯрд дар самти қарздиҳӣ, сармоягузорӣ, такмили истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои нави илмталаб таъмин менамояд. Инчунин дар ин кишвар фонди давлатии дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна фаъолона амал менамояд, ки самти асосии он таъминоти субъектҳои зикршуда бо қарзҳои бонкӣ мебошад.

Соҳибкории хӯрду миёна дар Хитой бо ташаббуси ҳукумати кишвар то рафт тамоюли мусбии рушд пайдо менамояд. Аз нигоҳи сарварони (лидерон)-и Хитой

модернизатсияи амиқи иқтисодиёти кишвар дар соли 2050 ба анҷом мерасад [4, с.137]. Дар ин солҳо Хитой аз рӯйи сатҳи рушди иқтисодӣ ба яке аз кишварҳои пешсаф табдил меёбад. Бояд қайд намуд, ки яке аз омилҳои мусбие, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ин мамлакат мусоидат намудааст, арзиши пасти қувваи корӣ мебошад. Ҷой доштани ҳолати мазкур рақобати ҷиддии ширкатҳои бузургро низ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба вуҷуд овардааст.

Соҳибкории хӯрд дар Испания аз соли 1970 ба ташаккул ва рушди фаъол шуруъ кардааст. Дар ин кишвар тамоюли мусбии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар заминаи суръати баланди рушди тиҷорати хӯрд таъмин гардидааст, аз ҷумла корхонаҳои хӯрди он тавонистаанд мушкилоти бекориро ҳалл намоянд. Ҳиссаи корхонаҳои тиҷоратии хӯрди Испания дар соҳаи хоҷагии қишлоқ то 80% ва дар соҳаҳои сохтмон, саноат ва киштисозӣ ба ҳисоби миёна 25-30%- ро ташкил медиҳад [1, с.25]. Дар Испания миқдори зиёди барномаҳои дастгирӣ ва рушди тиҷорати хӯрду миёна коркард ва татбиқ гаштааст. Хусусан ҳукумати ин кишвар диққати асосиро ба корхонаҳои хурду миёнае равона кардааст, ки аҳамияти баланди иҷтимоӣ доранд, аз ҷумла таъсиси ҷойҳои корӣ барои гурӯҳҳои осебпазири аҳолӣ (донишҷӯён, занон, муҳоҷирони ба ватан баргашта).

Соҳибкории хӯрд дар Олмон яке аз бахшҳои муҳим ва ба таври фаъол рушдкунанда дониста мешавад. Дастгирии молиявӣ ва технологии соҳибкории хурд дар ҳама зинаҳои ҳокимияти Олмон дида мешавад. Қарздиҳии имтиёзноки субъектҳои соҳибкории хӯрд аз тарафи мақомотҳои давлатии молиявии ин кишвар самтҳои афзалиятноки зеринро дар бар мегирад: а) қарздиҳии корхонаҳои хӯрду миёна, ки фаъолияти инноватсионӣ доранд; б) қарздиҳии лоиҳаҳои беҳтаргардонии муҳити экологӣ; қарздиҳии корхонаҳои хӯрд, ки дар рушди минтақаҳои ақибмонда саҳмгузор мебошанд; в) қарздиҳии корхонаҳои сохтмонӣ ва корхонаҳое, ки барои ҳалли мушкилоти зист фаъолият менамоянд [2, с.106].

Мазмуни сиёсати рушди тиҷорати хӯрд, ки аз таҷрибаи ИМА бар меояд, дида мебароем. Ниг. ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1.

Сиёсати рушди тиҷорати хӯрд дар ИМА

Унсурҳои таркибии сиёсат	**Механизмҳои татбиқи сиёсат**
Сиёсат	1.Маъмурияти Тиҷорати Хӯрд (Small Business Administration, 1953); 2.Дастгирии бахши хусусӣ; 3.Барномаҳои махсус оид ба ҷанбаҳои алоҳидаи дастгирӣ.
Дастрасӣ ба бозор ва рақобат	1.Ҳавасмандкунии тиҷорати хӯрду миёна бо ёрии иштироки субъектҳои тиҷорати мазкур дар низоми хариди давлатӣ; 2.Таъмини шароити мусоидат барои содироткунандагон, яъне ба тиҷорати хӯрду миёна зиёда аз 20 агентҳои федералӣ машғул мебошанд; 3.Дастгирии иттилоотии тиҷорати хӯрду миёна дар раванди содирот ва ё сармоягузорӣ дар хориҷи кишвар.
Нерӯи инсонӣ ва навовариҳо	1.Барномаҳои рушд ва машваратдиҳӣ; 2.Низоми ҳамгироии дастгирии онлайн ва донишгоҳи виртуалии соҳибкорон;Б 3.Рушди навовариҳои идоракунии тиҷорат барои гуруҳҳои

	мухталифи миллӣ ва иҷтимоӣ.
Захираҳои молиявӣ	1.Низоми қарздиҳии Маъмурияти Тиҷорати Хӯрд (Small Business Administration); 2.Дастгирии молиявии маҷмӯи тиҷорати хурду миёна дар тамоми даври ҳаётӣ аз тариқи низоми ташкилотҳои молиявӣ; 3.Имтиёзҳои андозӣ.
Инфрасохтор	1.Низоми паркҳои хусусии саноатӣ, паркҳои технологӣ ва бизнес-инкубаторҳо; 2.Минтақаҳои асосии иқтисодӣ.
Нерӯи технологӣ	1.Барномаҳои махсуси дастгирӣ ва фондҳо; 2.Ҳавасмандгардонии таҳвили технология; 3.Ҳавасмандгардонии сифат; 4.Имтиёзҳои андозӣ.
Танзими маъмурӣ	1.Мақомотҳои махсуси ҳукуматӣ оид ба содакунии раванди танзим; 2.Сиёсати нигоҳдорӣ ва пасткунии монеаҳои маъмурӣ барои тиҷорати хӯрду миёна.
Низоми таъминкунандагон	1.Ҳавасмандагардонии ҳамкорӣ байни тиҷорати хӯрду миёна, донишгоҳҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ; 2.Ҳавасмандгардонии кооператсияҳо байни ширкатҳои асосӣ ва тиҷорати хурду миёна.

Сарчашма: Муаллиф дар асоси адабиёти 8 тартиб додааст.

Бо мақсади рушди тиҷорати хӯрду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзим ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» ва Муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал менамоянд, ки заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дастгирию рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳалли мушкилоти молиявии соҳаро дар бар мегиранд.

Дар натиҷаи татбиқи қонуни соҳа, фаъолияти муассисаи зикршуда ва дастгирии дигар самтҳои афзалиятноки фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ давоми солҳои соҳибистиқлолии кишвар тамоюли рушди соҳа то андозае мусбӣ арзёбӣ мегардад. Дар такя ба нуктаҳои Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ба дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ бахшида шудааст, метавон қайд намуд, ки давоми солҳои соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Тайи солҳои зикршуда ба соҳибкорону сармоягузорон зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда шуда, ба таври ройгон ба роҳ монда шудасат [9]. Инчунин бо мақсади саноатикунонии босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ дар Кодекси андоз имтиёзу сабукиҳои андозӣ пешниҳод гардидаанд.

Давоми соли 2020-2021 ба соҳибкории истеҳсолӣ дар ҳаҷми 8 милиарду 81 милион сомонӣ қарзҳо дода шудааст, аммо дар маҷмӯъ маблағи қарзи додашуда то ба ҳол барои дар сатҳи лозимӣ рушд додани соҳа қаноатбахш нест. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, зарур аст, ки ҷиҳати зиёд намудани қарзҳои имтиёзноки дарозмуҳлат,

хусусан, барои соҳибкории истеҳсолӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои босифат бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва гузариши пурра ба ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, инчунин, ҳарчи бештар ҷалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ ба низоми бонкӣ тадбирҳои қатъӣ андешида шаванд.

Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар чораҳо дар самти ҷалби сармояи мустақим, беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ, ҷорӣ намудани расмиёти электронии баррасӣ ва пешниҳоди иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва сертификатҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин раванд бартараф намудани омилҳои субъективӣ андешида шуда истодаанд.

Дар натиҷаи таҳқиқи таҷрибаи хориҷии рушди фаъолияти соҳибкорӣ муайян ва ошкор карда шуд, ки рушди тиҷорати хӯрду миёна дар тамоми давлатҳо, хусусан дар кишварҳои дорои низоми иқтисоди бозории рушдкарда аз низоми омилҳо вобаста мебошад. Бо назардошти шароити иқтисодӣ ва хусусиятҳои идоракунии низоми иқтисодӣ афзалиятҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишварҳои дунё мухталиф мебошанд.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳлилу омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар самти рушди фаъолияти соҳибкорӣ хулосаю пешниҳодҳои зеринро коркард намудем, ки ба инобат гирифтани онҳо дар раванди коркарди барномаҳои давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам дониста мешавад:

1.Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар намуди тиҷорати хӯрду миёна дар низоми иқтисоди бозорӣ, чунки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки ҳиссаи корхонаҳои хӯрду миёна дар ММД ва таъсиси ҷойҳои корӣ назаррас мебошад.

2.Дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкории хӯрду миёна ҳамчун соҳаи афзалияти иқтисодиёти миллӣ. Аз таҷрибаи кишварҳои дорои тиҷорати хӯрду миёнаи рушдкарда, аз ҷумла Британияи Кабир, Кореи Ҷанубӣ, ИМА, Олмон, Ҷопон, Хитой, Испания ва ғ. маълум гардид, ки дурнамои рушди соҳа аз заминаҳои устувори молиявӣ вобастагии қавӣ дорад.

3.Заминаҳои устувори институтсионалӣ дар кишварҳои дорои низоми рушдкардаи фаъолияти соҳибкорӣ, ба монанди ИМА, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Италия ва ғ. барои ба вуҷуд овардани имкониятҳои иқтисодии рушди соҳа мусоидаткунанда арзёбӣ мегарданд.

4.Пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои гуногун ба фаъолияти соҳибкорӣ солимгардонии муҳити рушди соҳаро таъмин менамояд. Вобаста ба ин, таҷрибаи баъзе аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар самти камкунии монеаҳои маъмурӣ боиси рушди фаъолияти соҳибкорӣ гардидааст. Масалан содакунии декларатсияҳои молиявӣ ва ихтисори миқдори онҳо (таҷрибаи Фаронса), содагардонии иҷозатномадиҳии фаъолияти сармоягузорӣ (таҷрибаи Юнон), ихтисори шумораи намудҳои фаъолияти дар асоси иҷозатнома амалкунанд (таҷрибаи Италия), манъ намудани ревизияи ҳарсола дар бахши тиҷорати хӯрд (таҷрибаи Англия) боиси рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар кишварҳои мазкур гардидааст.

Адабиёт

1.Власов, И.П. Государственная поддержка малого бизнеса / И.П.Валсов // Финансы и кредит.-2008.-№9.-С.20-27.

2.Гринберг, Р.С. Государственная поддержка малого предпринимательства в странах Центральной и Восточной Европы / Р.С.Гринберг-М.:Наука, 2006.-258с.

3.Егорова, Н.Е. Малые предприятия: предпринимательские стратегии и кооперация / Н.Е.Егорова.-М.: Кооперация Спутник, 2007.-199 с.

4.Карлусов, В. В. Частное предпринимательство в Китае / В. В. Карлусов; Рос. акад. наук, Ин-т Дал. Востока. - М.: Изд. фирма "Вост. лит.", 1996.- 382.-[манбаи электронӣ].-ҳолати дастрасӣ: http://dlib.rsl.ru (санаи муроҷиат: 25.03.2022 с.).

5.Картуесов А. Малый и средний бизнес: путь наверх // Банки и деловой мир. 2011. № 4.-С.12-16.

6.Лапуста М.Г., Старостин Ю.Л. Малое предпринимательство: Учебник. М.: ИНФРА-М, 2012.- 87 с.

7.Малое и среднее предпринимательство в развитии промышленности и технологий.-[манбаи электронӣ].-ҳолати дастрасӣ: www.nissie.ru (санаи муроҷиат: 23.03.2022 с.).

8.Материалам сайта Национального института системных исследований предпринимательства.-[манбаи электронӣ].-ҳолати дастрасӣ: www.nisse.ru. (санаи муроҷиат: 22.03.2022 с.).

9.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-[манбаи электронӣ].-22.12.2016.-ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 25.03.2022 с.).

10.Проблемы и пути развития инновационной деятельности в современных условиях: материалы 3- ей междунар. науч.-практ. конф. СПб, 2007.-520 с.

11.Саидов Р.Н. Развитие частного сектора с целью повышения уровня жизни населения Таджикистана. / Р.Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально – экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. – №2/5 (207). – С. 135-143.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

МУРОДОВА ФАРЗОНА БАХРОМОВНА,
ассистент кафедры менеджмента
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 900-20-44-20**.** E-mail: murodova.0909@mail.ru

В статье рассматривается зарубежный опыт развития предпринимательской деятельности. Автор изучил передовой опыт Великобритании, Южной Кореи, США, Германии, Японии, Китая, Испании и других стран с развитым малым и средним бизнесом. Отмечается, что в условиях недостаточности финансовых ресурсов использование опыта США и Франции является относительно целесообразным. Так как в этих странах финансово-кредитную поддержку отрасли активно оказывают Администрация Малого Бизнеса и Корпорация страхового кредитования малого бизнеса.

Приемлем опыт США, Южной Кореи и Италии в совершенствовании институциональной базы предпринимательства. Так как нормативно-правовые акты этих стран охватывают основы организации и ведения предпринимательской деятельности, финансово-кредитной поддержки, инвестирования в отрасль и развития инновационной деятельности малого и среднего бизнеса. Одним из важнейших зарубежных опытов, способствующих устойчивому развитию предпринимательства, является предоставление льгот и привилегий. В связи с этим в статье рассматривается опыт стран ЕС, в том числе опыт Франции, Греции, Италии и Англии.

В заключительной части статьи из анализа и изучения полученных материалов были сделаны обоснованные выводы и предложения, большинство из которых рассматриваются

как пути решение проблем развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *предприниматель, предпринимательская деятельность, инновация, ВВП, малого и среднего предпринимательства, финансовая поддержка, инвестиция, финансовые ресурсы, субсидия, безработица.*

FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES

MURODOVA FARZONA BAKHROMOVNA,
assistant of the Department of Management of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 900-20-44-20**.** E-mail: murodova.0909@mail.ru

The article deals with foreign experience of the development of entrepreneurial activity. The author studied the best practices of Great Britain, South Korea, USA, Germany, Japan, China, Spain and other countries with developed small and medium businesses. It is noted that in the context of insufficient financial resources, the use of United States and France experiences is relatively appropriate. As in these countries the Small Business Administration and the Small Business Insurance Credit Corporation are actively providing financial and credit support to the industry.

The experience of United States, South Korea and Italy is acceptable in improving the institutional framework for entrepreneurship. As the normative and legal regulations of these countries cover the basics of organizing and doing business, financial and credit support, investment into the field and the development of innovative activities of small and medium-sized businesses. One of the most important foreign practices that contribute to the sustainable development of entrepreneurship is the provision of benefits and priviledges. In this regard, the article examines the experience of the EU countries, including France, Greece, Italy and England.

In the final part of the article, based on the analysis and study of the received materials, there were made substantiated conclusions and proposals, most of which are considered as ways to solve the problems of developing entrepreneurial activity in the Republic of Tajikistan.

Key words: *entrepreneur, entrepreneurial activity, innovation, GDP, small and medium-sized businesses, financial support, investment, financial resources, subsidy, unemployment.*

УДК: 338.43

РУШДИ БОЗОРИ ХӮРОКИ ОММА ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

БОМИРОВ БОМИР ҲИКМАТОВИЧ,
докторанти кафедраи идоракунии молияи давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734042, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992)93-840-66-00. E-mail: bomiriyon94@gmal.com
ИБРОҲИМЗОДА ИМБОРОҲИМ ШОҲ,
ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандии
Донишгоҳи давлатии Данғара.
735320, н.Данғара, к.Марказӣ, 25.
Тел.: (+992)900-22-22-51. E-mail: ibrohimzoda.i@gmal.com

Дар натиҷаи ислоҳоти баъдисотсиалистии дар кишварҳои пасошуравӣ махсусан Тоҷикистон системаи дар давраи Шӯравӣ ба вуҷуд омада дигар карда шуд ва системаи нави иқтисодиёти бозорӣ роҳандозӣ гардид. Ҳолати ба вуҷуд омада ба он боис гардид, ки иқтисодиёти мамлакат бо роҳи мутаммарказонии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт пиёда карда шуда, бозори хизматрасонии хӯроки омма вобаста ба талаботи ҷомеаи нав рушд намояд. Дар маркази таҳқиқоти мо тамоюли рушди устувори бозори хизматрасонии хӯроки омма меистад, ки дар шароити рушди устувор пайдо намудани иқтисодиёт, махсусан ҳолати феълии ташаккули низомҳои иқтисодӣ зарур мебошад.

Калидвожаҳо: *хӯроки омма, саноати хурокворӣ, истеҳсолоти соҳаи хӯрокворӣ, амнияти озуқаворӣ, савдои чакана, майдони савдо.*

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 таъкид шудааст, ки: «Мо бояд минбаъд низ доир ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, истифодаи самараноку оқилонаи имконияту захираҳои мавҷуда ва дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кӯшиш намоем» [1].

Дар аввали солҳои соҳибистиқлолӣ бинобар сабаби сар задани ҷанги шаҳрвандӣ инфрасохтори асосии воситаҳои истеҳсол ва таъмингардонии маҳсулоту хизматрасонии хӯроки омма на танҳо кам шуданд, балки баъзеашон пурра аз фаъолият боз монданд. Амнияти озуқаворие, ки ҳанӯз дар замони шӯравӣ амал мекард, пурра дигар шуд ва аз байн рафт. Минбаъд дар бозори хӯроки омма корхонаҳое пайдо шудаанд, ки аз хориҷа озуқаворӣ ва дигар воситаҳои истеъмолӣ ворид мекарданд, ки бисёре аз онҳо хусусиятҳои шубҳаноки истеъмолӣ доштанд ва ҳатто барои саломатӣ зарарнок буданд.

Фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма аз бисёр ҷиҳат ба даромади аҳоли вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 1. ҳаҷми даромад ва хароҷоти аҳолӣ пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии бозори хизматрасониҳои хӯроки омма за рӯи самтҳои гуногуни фаъолият*

Нишондиҳанда	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**Тағйирот дар сол**

								и 2019 нисбат ба соли 2013
Ҳаҷми гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо млн. сомонӣ	7425,5	9013,9	11311,7	12823,9	14377,7	17342,6	18435,2	2,48
Шумораи корхонаҳои савдои чакана	11528	12119	11548	12983	14271	15272	17273	1,50
Майдони савдо ҳаз. м. кВ	996	1159,3	940,4	1182,1	1374,6	1523,5	1699,2	1,71
Шумораи корохонаҳои хӯроки омма адад	**2686**	**2677**	**2624**	**2656**	**2717**	**2810**	**2728**	**1,02**
Шумораи ҷойҳои нишаст ҳаз. адад.	96,2	106,5	53	126,6	141,3	115,7	116,9	1,22
шумораи бозорҳо (омехта ва хурокворӣ), адад	**306**	**308**	**298**	**297**	**297**	**301**	**303**	**1,03**
Шумораи марказҳои савдо, ки аз хизматрасонҳои он ҳамарӯза ҳаз. одам истифода менамояд	70,2	70,6	69,1	70,8	62,9	63,1	64,2	1,01
Шумораи бозорҳо оид ба фурӯши чорво. Адад	110	107	109	116	122	124	126	1,15

*__Сарчашама:__ Савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: АОНПҶТ, 2020.- С. 397

Аз ҷадвали 1. бармеояд, ки ҳаҷми гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо 2,48 млн. сомонӣ, шумораи корхонаҳои савдои чакана 1,50, майдони савдо 1,71 ҳаз. м. кв, шумораи корохонаҳои хӯроки омма 1,02 адад, шумораи ҷойҳои нишаст 1,22 ҳаз.

адад, шумораи бозорҳо (омехта ва хӯрокворӣ) 1,03 адад, шумораи марказҳои савдо, ки аз хизматрасонҳои он ҳамарӯза 1,01 ҳаз. одам истифода менамояд, шумораи бозорҳо оид ба фурӯши чорво 1,15 адад маротиба нисбат ба соли 2013 зиёд шудаанд [3. С. 397].

Дигар нишондиҳандаи аз ҳама муҳимми бозори хизматрасониҳои хӯроки омма ҳаҷми гардиши савдои чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумора меравад (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2.

Динамикаи сарчашмаи гардиши савдои чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳо дар соли 2019, млн. сомонӣ)*

Нишондиҳандаҳо	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**Тағйирот бо фоиз (%) дар соли 2019 нибат ба ба соли 2013**
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	10545,8	12222,6	14520,5	15493,3	16361	17342,6	18435,2	1,75 маротиба
сектори давлатӣ	146,7	143,2	133	133,8	66,9	91,9	66,6	-0,45
Сектори ғайридавлатӣ	10399,1	12079,4	14387,5	15359,5	16294,1	17250,7	18368,6	1,77 маротиба
аз он ҷумла:								
Савдои тиҷоратӣ	569,8	815,9	2051,1	3314,7	3712,4	3976	4918,3	8,63 маротиба
Савдои кооперативи "Тоҷикматлубот"	143,6	150,2	0142	134,7	80,2	13,2	2,5	аз 100 фоизи 2011 ҳамагӣ: 2 фоиз боқӣ мондааст
бозори номуташаккил	9685,7	11113,3	12194,4	11910,1	12501,5	13261,5	13447,8	1,39 маротиба
Афзоиши сохтори ғайридавлатӣ аз давлатӣ (маротиба)	70,9	84,4	108,2	114,8	243,6	187,7	275,8	

***Сарчашама:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: 2020, Саҳ. 397; Савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: АОНПҶТ, 2020. Саҳ. 400.

Таҳлил анҷомдодашудаи ҷадвали 2. ба мо нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо нисбат ба соли 2013, 1,75 маротиба, сектори давлатӣ - 45,00 маротиба кам шуда, савдои ғайридавлатӣ 1,77 маротиба, савдои тиҷоратӣ 8,63 маротиба, савдои кооперативи «Тоҷикматлубот» 98 маротиба кам гардида ҳамагӣ: 2 фоиз боқӣ мондааст, инчунин бозори номуташаккил 1,39 маротиба афзоиш ёфта дар умум афзоиши сохтори ғайридавлатӣ танҳо дар соли 2017 нисбат ба соли 2011, 275,8 маротиба афзудааст [2. с 400].

Дар идомаи таҳлил (ҷадвали 3) динамикаи гардиши моли чакана дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи соҳаҳои савдо (бо фоиз) таҳлил гардидааст. Ин таносуб барои рушди муътадили бозори хӯроки омма таъсири мусбӣ мерасонад. Рушди даврагии он аз ҳама ҷиҳат ба ташаккули механизми самараноки соҳаи хизматрасониҳои хуроки омма вобаста буда, ҷиҳати бартараф намудани камбудиҳо чораҳои қатъӣ ва назоратӣ андешида мешавад.

Ҷадвали 3.

Динамикаи гардиши моли чакана дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҳамаи соҳаҳои савдо
*(бо нархҳои амалӣ, млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВМКБ							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**65,7**	**87,7**	**99,1**	**107,7**	**121,9**	**139,8**	**154,7**
-бахши давлатӣ	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
-бахши ғайридавлатӣ	65,5	87,5	99,0	107,6	121,8	139,7	154,6
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	2,6	3,7	11,5	16,3	29,3	29,5	39,4
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	2,1	2,9	1,8	1,2	0,7	0,5	0,3
бозори номуташаккил	60,8	80,9	85,7	90,1	91,8	109,7	114,9
Таносуб (бо фоиз)							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
-бахши давлатӣ	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
-бахши ғайридавлатӣ	99,7	99,8	99,9	99,9	99,9	99,9	99,1
аз ҷумла:							

савдои тиҷоратӣ	4,0	4,2	11,6	15,0	24,0	21,1	25,5
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	3,2	3,3	1,8	1,1	0,5	0,4	0,2
бозори номуташаккил	92,5	92,3	86,5	83,8	75,4	78,4	73,4
Вилояти Суғд							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**4493,5**	**5099,4**	**5630,9**	**6275,8**	**7357,2**	**7943,1**	**9044,8**
-бахши давлатӣ	6,1	3,4	2,6	2,1	2,5	1,7	2,0
-бахши ғайридавлатӣ	4487,4	5096,0	5628,3	6273,7	7354,7	7941,4	9042,8
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	937,2	1369,2	1570,8	1684,2	2354,0	2734,6	3352,7
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	50,1	49,5	32,3	7,4	0,8	0,9	0,0
бозори номуташаккил	3500,1	3677,3	4025,2	4582,1	4999,9	5205,9	5690,1
Таносуб (бо фоиз)							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
-бахши давлатӣ	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
-бахши ғайридавлатӣ	99,8	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	20,9	26,8	27,9	26,8	32,0	34,4	37,0
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	1,1	1,0	0,6	0,1	0,0	0,0	0,0
бозори номуташаккил	77,8	72,1	71,4	73,0	67,9	65,5	62,9
Вилояти Хатлон							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**2644,5**	**2865,0**	**3266,6**	**3810,7**	**4492,0**	**4791,7**	**6331,4**
-бахши давлатӣ	2,4	2,7	2,4	**2,5**	1,9	2,3	3,0
-бахши ғайридавлатӣ	2642,1	2862,3	3264,2	3808,2	4490,1	4789,4	6328,4
аз ҷумла:							

савдои тиҷоратӣ	64,1	171,8	175,5	232,8	368,4	582,3	650,9
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	26,7	26,9	15,1	0,4	0,5	-	-
бозори номуташаккил	2551,3	2663,6	3073,6	3574,9	4121,2	4207,1	5677,5
Таносуб (бо фоиз)							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
-бахши давлатӣ	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
-бахши ғайридавлатӣ	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	2,4	6,0	5,4	6,1	8,2	12,1	10,3
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	1,0	1,0	0,5	0,0	0,0	-	-
бозори номуташаккил	96,5	92,9	94,0	93,8	91,7	87,8	89,6
ш.Душанбе							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**2204,4**	**2628,3**	**2950,5**	**3321,8**	**3742,2**	**4348,4**	**5597,0**
-бахши давлатӣ	5,1	6,1	14,2	34,7	11,7	129,5	271,2
-бахши ғайридавлатӣ	2199,3	2622,2	2936,3	3287,1	3730,5	4218,9	5325,8
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	487,2	1035,1	1234,4	1453,6	1666,0	2103,2	2845,5
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	0,6	0,9	0,9	0,4	0,1	0,1	0,2
бозори номуташаккил	1711,5	1586,2	1701,0	1833,0	2064,4	2115,6	2480,1
Таносуб (бо фоиз)							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
-бахши давлатӣ	0,2	0,2	0,5	1,0	1,0	2,9	4,8
-бахши ғайридавлатӣ	99,8	99,8	99,5	99,0	99,0	97,1	95,2
аз ҷумла:							

савдои тиҷоратӣ	22,1	39,4	41,8	43,8	44,5	48,4	50,8
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
бозори номуташаккил	77,6	60,3	57,7	55,2	54,2	54,5	48,7
НТҶ							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**1903,6**	**2143,5**	**5430,6**	**2650,7**	**2721,9**	**3256,7**	**3820,4**
-бахши давлатӣ	89,7	98,2	39,5	46,1	50,4	-	-
-бахши ғайридавлатӣ	1813,9	2045,3	2391,1	2604,6	2671,5	3256,7	3820,4
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	104,3	161,2	266,6	317,2	500,3	1241,3	1549,2
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	29,9	30,2	19,5	2,8	0,3	-	-
бозори номуташаккил	1679,7	1853,9	2105,0	2284,5	2170,9	2015,4	2271,2
Таносуб (бо фоиз)							
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
-бахши давлатӣ	4,7	4,6	1,6	1,7	1,8	-	-
-бахши ғайридавлатӣ	95,3	95,4	98,4	98,3	98,2	100	100
аз ҷумла:							
савдои тиҷоратӣ	5,5	7,5	11,0	12,0	18,4	38,1	40,6
савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»	1,6	1,5	0,8	0,1	0,0	-	-
бозори номуташаккил	88,2	86,4	86,6	86,2	79,8	61,9	59,4

*****Сарчашама:*** *Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: АОНПҶТ, 2020, Саҳ. 414-419.*

Аз ҷадвали 3. бармеояд, ки дар давоми солҳои 2013 то соли 2019 сектори давлатӣ ба андозаи -0,6, сектори ғайридавлатӣ -1, савдои тиҷоратӣ ба андозаи +23,9, савдои кооперативи «Тоҷикматлубот» -0,5, ва бозорҳои номуташаккил -21,8 нишондиҳанда тағйир ётааст [2.с 400]. Вобаста ба ин ҳолат дар диаграммаи мазкур мо сохтори гардиши моли чакана дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳуриро дида мебароем.

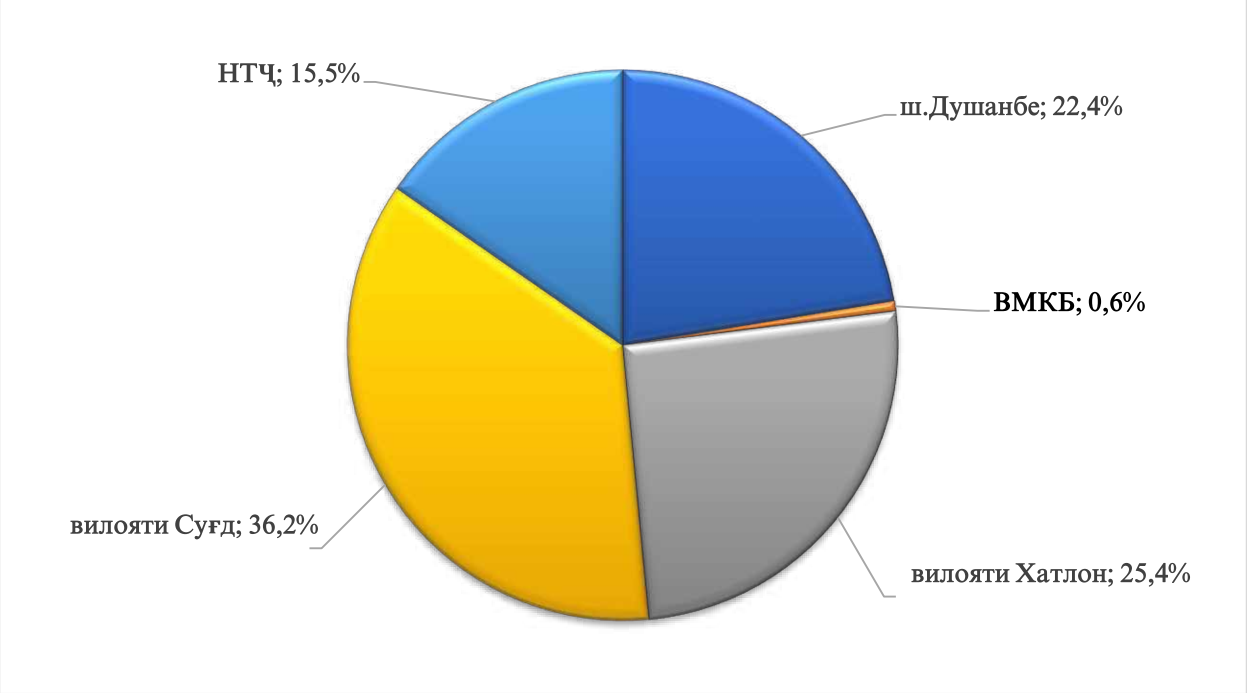

Расми 1. Сохтори гардиши моли чакана дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ аз рӯи ҳамаи соҳаҳои савдо дар соли 2019

Дар раванди таҳлил муайян карда шуд, ки корхонаҳои хӯроки омма давра ба давра шумораашон кам шуда истодааст. Сабаб дар он аст, ки аксарияти онҳо вобаста ба талаботи бозор ва истеъмолкунандагон фаъолият карда наметавонанд. Махсусан, дар вилояти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ шумораи корхонаҳое, ки талаботи муштариёнро пура қонеъ гардонад ҳамагӣ 30%-и умумии корхонаҳои хӯроки оммаро ташкил медиҳад. Боқимонда корхонаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати ташкилӣ, ҷойи ишғолнамудаашон ва омоданамоии маҳсулотҳо ба ягон шароит мувофиқ нестанд.

Ба ақидаи мо муҳимтарин воситаи рушди бозори хӯроки омма ин даромади аҳолӣ мебошад. Вақте даромади аҳолӣ рӯ ба афзоиш аст ва ҳамаи хароҷотҳояшро мепӯшонад, дастрасӣ ба хизматрасонии хӯроки омма бештар гардида, шаклҳои нави хизматрасони хӯроки омма ба вуҷуд меояд. Мавриди зикр аст, ки тақсимбандии нодурусти даромад ва хароҷоти аҳолӣ боиси ташаккули низои мегардад ва дар муддати кӯтоҳ ҳолати маишии аҳолӣ дигар мешавад. Маҳз ҳамин ҳолатро дар шароити иқтисодиёти кунунии Ҷумҳури Тоҷикистон дидан мумкин. Дар натиҷаи таҳқиқ ба он муваззаф мешавем, ки инструменти асосии такондиҳандаи хизматрасонии хӯроки омма даромади аҳолӣ мебошад.

Ба ақидаи мо дар замони имрӯза маҳаки асосии таъмини амнияти озуқаворӣ ва солимии ҷомеа, барқарорсозии пойгоҳи хоҷагидории пешина вобаста ба талаботи имрӯза мебошад. Амалишавии ин маром эҳтиёҷ ба назорати давлатӣ ва дастгирии давлатии хоҷагиҳои истеҳсолкунандаи маҳсулотро дорад.

Дар раванди татбиқи сиёсати давлатии дастгирии корхонаҳои хӯроки омма Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Тоҷикстандарт), Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати саноат ва технологияҳои нав муаззаф ҳастанд, ки назорати давлатӣ ва дастгирии давлатиро таъмин намоянд. Мақомоти зикргардида бояд барои рушди соҳа аз захираҳои мавҷуда истифода баранд ва фаъолияти соҳибкории истеъмолиро бо дарназардошти манфиати соҳибкорӣ ба роҳ монанд.

Мавриди зикр аст, ки, яке аз монеаҳои асосии раванди рушди хизматрасониҳои хӯроки омма ҷой доштани монеаҳои калидӣ дар самти таъмини фаъолияти самаранокии он мебошад. Дар ҳақиқат имрӯз мушоҳида менамоем, ки назорати давлатӣ бо роҳи бюрократӣ пеш меравад: санҷишҳо ва ихтисоркуниҳои беасос боис мегардад, ки фаъолияти корхонаҳои дар соҳа амалкунанда заиф ва пурра қатъ карда шавад.

Дигар масъалаи баҳсбарангез, ин характери зудтағйирёбанда гирифтани аҳолии шаҳр ё худ муҳоҷирати мавсимӣ, инчунин бидуни иҷозатнома дар шароити қобили қабул амалкарди корхонаҳои шакли фаъолияташон номаълум, ҷавобгӯ набудан ба талаботи санитарӣ ва монанди инҳо мебошад.

Ба сифати омили дигар, набудани мутахассисон ва технологияҳои пешқадам баромад менамояд, ки дар шароити гармӣ, махсусан дар вилояти Хатлон нигоҳдории маҳсулоти хӯроки омма ниҳояти мушкил мебошад.

Хукумати Ҷумхурии Тоҷикистонро зарур аст, ки хамкориҳои мустақимро бо ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, кӯмакрасон, институтҳо, ҷамъиятҳои донорӣ, бо мақсади дар оянда беҳтарнамоии муҳити соҳибкорӣ, истеъмолӣ ва фазои сармоягузории мустақим ва ҷалби сармояҳои ҳаҷман калони берунӣ давом диҳад. Олимони соҳаи иқтисодиёт муқаррар намудаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби захираҳои табиӣ бой аст. Ин имконият медиҳад, ки бо роҳи истифодаи захираҳои худӣ фаъолияти соҳа ба роҳ монда шавад. Дар баробари ин, истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрокворӣ ва коркарди заминаи асосӣ ҷиҳати ташаккули хоҷагиҳои кишоварзӣ афзалтарин масъала дар роҳи расидан ба амнияти озуқаворӣ мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2021 с, ш. Душанбе [Сарчашмаи элетронӣ]. - Сомона: http://www.president.tj/ru/node/16772 (Санаи мурочиат:13.08.2021 с).
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: 2020, С. 397; Савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: АОНПҶТ, 2020. Саҳ. 400.
3. Савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе: АОНПҶТ, 2020.- С. 397.
4. Вазъи иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон январ-декабр. Бохтар: САОНПҶТ, 2020. – С. 87.
5. Дубцов Г.Г. Товароведение пищевых продуктов. – М: -Высшая школа, 2008. – С. 264.

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

БОМИРОВ БОМИР ҲИКМАТОВИЧ,
докторант кафедры управления государственными финансами
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734042, г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992)93-840-66-00. E-mail: bomiriyon94@gmal.com
ИБРОҲИМЗОДА ИМБОРОҲИМ ШОҲ,
ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложения
Дангаринского государственного университета.
735320, р.Дангара, ул.Центральная, 25.
Тел.: (+992)900-22-22-51. E-mail: ibrohimzoda.i@gmal.com

В результате постсоциалистических реформ в постсоветских странах, в частности в Таджикистане, была изменена система, сложившаяся в советское время, и была введена новая система рыночной экономики. Сложившаяся ситуация привела к тому, что экономика страны была перенаправлена путём централизации различных отраслей экономики, а рынок услуг общественного питания был развит в соответствии с потребностями нового общества. В основе нашего исследования лежит тенденция устойчивого развития рынка общественного питания, что в при устойчивом развитии экономики особенно необходимо современное состояние формирования экономических систем.

Ключевые слова: *общественное питание, пищевая промышленность, производство пищевой промышленности, продовольственная безопасность, розничная торговля, торговые площади.*

DEVELOPMENT OF THE PUBLIC CATERING MARKET IN KHATLON REGION

BOMIROV BOMIR HIKMATOVICH,
doctoral student of the Department of Public Finance Management,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734042, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 938-40-66-00. E-mail: bomiriyon94@gmal.com
IBROHIMZODA IMBOROHIM SHOH,
assistant of the Accounting and Taxation Department,
Dangara State University,
735320, Dangara, 25, Central str.,
Phone: (+992) 900-22-22-51. E-mail: ibrohimzoda.i@gmal.com

As a result of post-socialist reforms in the post-Soviet countries, particularly in Tajikistan, the system that had developed during the Soviet era was changed and a new market economy system was introduced. The current situation led to the fact that the country's economy was redirected by centralizing various sectors of the economy, and the public catering market was developed in accordance with the needs of the new society. Our research is based on the trend of sustainable development of the public catering market, which is especially necessary in the conditions of sustainable development of the economy, the current state of the formation of economic systems.

Key words: *public catering, food industry, food industry products, food security, retail trade, trading areas.*

УДК: 005.95

АСОСҲОИ ИЛМИИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ

РАҶАБОВ МУХТОР АҲАДҶОНОВИЧ,
унвонҷӯйи Институти иқтисодиёт ва демографияи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ, 44.
Тел.: (+992) 988-84-49-99.

Бо мақсади баҳодиҳии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ таҳлили системаи фаҳмиши идоракунии захираҳои инсонӣ дар марҳилаҳои гуногун гузаронида шуд. Консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ ҷанбаҳои гуногуни идоракунии инсонро дар ташкилотҳо фаро мегирад. Ҳамчун мушкилоти асосии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ, манфиатҳои ташкилот ва манфиатҳои корманд ба вуҷуд омадааст, ки аз як тараф, арзиши ташкилотро, аз ҷумла аз нуқтаи назари ахлоқӣ, аз ҷониби дигар, манбаи иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳояшро ифода мекунад. Муайян карда шуд, ки новобаста аз марҳилаи рушди консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ, асоси умумии он назария ва методологияи прагматизм дар нусхаи классикии Амрико мебошад. Захираи инсонӣ аҳамияти функсионалӣ дорад ва воситаи асосии рушди ташкилот ба ҳисоб меравад. Захираи инсонӣ арзиши beниҳоят бузург дорад барои ташкилот. Ин арзиш арзиши кӯтоҳмуддат дорад, ки аз лаҳзаи саҳми кадрҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои тиҷорат, татбиқи стратегияи ташкилот ва баланд бардоштани рақобатпазирии он маҳдуд аст. Тағирпазирии меъёрҳои самаранокии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ, ки фаҳмиши хатарҳои қарорҳои идоракуниро аз нуқтаи назари оянда талаб менамояд, асоснок карда шудааст.

***Калидвожаҳо**: идоракунии захираҳои инсонӣ, кадрҳо, рақобатпазирӣ, консепсия, менеҷмент, асосҳои методологӣ, ташкилот, прагматизм, рушд, истифода, масъала, стратегия, аҳамият, функсия, захираи инсонӣ, арзиш.*

Ташаккули мафҳуми идоракунии захираҳои инсонӣ дар ташкилотҳои муосир аз манбаъҳои назаррас дар заминаи назарияи илмӣ баррасӣ шудааст. Дар ҷомеаи постиндустриалӣ аз нуктаи назари сатҳи амиқи фаъолият, дар сатҳи бунёдҳо фаҳмида мешавад рушди захираҳои инсонӣ. Имконият ва муносибати муносибатҳои (Т. А. Старикова), идоракунии захираҳои инсонӣ ва шартҳои асосии истифодаи консепсияҳо аз ҷониби захираҳо - вазифаҳои идоракунӣ - «дар асоси идоракунии захираҳои инсонӣ дар идоракунии кадрҳо» муайян карда шудаанд.

Дар мафҳуми фалсафа ҳамчун фаъолияти амалӣ ҳамчун як пойгоҳи методологии рушди назария ва иттилоот, дар муқоиса бо таҳқиқоти академии омӯзиши фалсафии равандҳои идоракунии воқеияти инсон, бо доираи таълимоти он маҳдуд аст .

Ба маънои васеъ, захираҳои инсонӣ дар ташаккули ҷомеаи башарӣ ҳамзамон пайдо шуд, зеро инсон дарк намуд, ки захираҳои дигар метавонанд тобеъи он шавад.

Консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ дар солҳои 1980-ум сарчашма мегирад. Он ба як қатор назарияҳои аз илмҳои рафтор асосёфта ва инчунин аз самтҳои идоракунии стратегӣ, сармояи инсонӣ ва муносибатҳои саноатӣ асос ёфтааст. Асосгузорони консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ академикҳои амрикоӣ Чарлз Фомбрун ва Майкл Бир мебошанд.

Чарлз Фомбрун ва ҳамкорони ӯ модели Мичиганро, ки бар идеяи мукотиба асос ёфтааст, пешниҳод карданд, ки номи онро ҳамчун "модели мукотиба" муайян кард. Идоракунии захираҳои инсонӣ ва сохтори ташкилӣ бояд мутобиқи стратегияи созмон сохта шаванд: "вазифаи муҳимтарини идоракунӣ аз ҳамоҳангсозии сохтор ва системаи захираҳои инсонӣ ба тавре бошад, ки онҳо ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии созмонро таъмин кунанд".[3,37]

Мувофиқи Мактаби Мичиган, идоракунии захираҳои инсонӣ давраеро дар бар мегирад, ки функсияҳо ё равандҳои асосие, ки дар ҳар як ташкилот амалӣ карда мешавад, интихоб, баҳодиҳӣ, ҳавасмангардонӣ ва рушд - ташаккули кормандон хеле самаранок ба роҳ монда мешавад. Намояндагони мактаби Мичиган пешниҳод карданд, ки робитаи байни идоракунии захираҳои инсонӣ ва иҷрои нақшаи стратегии ташкилот аз роҳбарони болои ташкилот вобастагии зич дорад. Агар роҳбарони болои маҳорату малакаи самаранок истифодабарии захираҳои инсониро дошта бошанд дар иҷрои нақшаи стратегии ташкилот ва рушди захираҳои инсонӣ ягон монеаҳо бавуҷуд намеояд.

Модели Гарвард - мафҳуми М.Бир ва ҳамкорони ӯ - табиати универсалии идоракунии захираҳои инсониро муайян мекунанд. Намояндагони мактаби Гарвард қайд мекунанд, ки идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамаи қарорҳо ва амалҳои идоракуниро дар бар мегирад, ки ба хусусияти муносибати байни ташкилот ва кормандони он таъсир мерасонанд, аз ин рӯ, на ҳама кормандони шӯъба, на танҳо кормандони шӯъбаи кадрҳо бояд дар иҷрои ин вазифа иштирок кунанд.

Дар охири солҳои 1980 ва оғози солҳои 90-ум, олимони британиёӣ консепсияи идоракунии захираҳои инсонро таҳия кардаан. Майкл Армстронг, як мутахассиси пешбари англис дар идоракунии стратегии захираҳои инсонӣ, идоракунии захираҳои инсониро ҳамчун як фалсафаи идоракунии мардум муайян кардааст. Ин "муносибати ҳамаҷониба ва пайваста ба шуғл ва рушди инсонҳо" мебошад. Равише, ки ҳам ба "саҳми одамон дар баланд бардоштани самаранокии ташкилӣ ва ҳам ба ҷанбаи этикии муносибат бо одамон мувофиқи маҷмӯи ахлоқӣ муносибат мекунад."[1] бо назардошти он, ки одамоне, ки дар корхона кор мекунанд “дороии маҳорату малакаи касбӣ” мебошанд, ки ба таври дастаҷамъона ва алоҳида ба ҳалли мушкилоти корхона саҳм мегузоранд ”[7,35]

Консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ дар ду самти пешрафта, ки ба равишҳои «сахт» ва «фасеҳ» мувофиқанд, сохта шудааст. Дар байни ин версияҳои консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ, коршиноси бонуфузи Британиёи Кабир Д. Стори чунин фарқияти зеринро дод. "Муносибати сахт", қайд намуд Стори, "ҷанбаҳои миқдорӣ, андозагиришаванда ва стратегии идоракунии захираҳои инсониро ҳамчун роҳи" оқилона "ба ҳар омили дигари иқтисодӣ хос таъкид мекунад. Баръакс, решаҳои нусхаи фасеҳ ба мактаби муносибатҳои инсонӣ бармегарданд ва аҳамияти муоширaт, ҳавасмандӣ ва сарвариро таъкид мекунанд ”[6,8].

Ҳамзамон, муҳаққиқони дигар қайд карданд, ки “версияҳои қатъӣ ва тағйирпазири идоракунии захираҳои инсонӣ амалияҳои иловагие мебошанд, ки ҳамдигарро истисно намекунанд” [4,838], талаб мекунад, ки на "чандирӣ" -и риторикии идоракунии захираҳои инсонӣ, балки "сахтгирии" воқеият ба назар гирифта, аҳамияти таъсиррасонии омилҳои берунӣ ва дохилии муҳити ташкилот - стратегия, сохтор ва фарҳанги онро бо назардошти "бартарии манфиатҳои ташкилот аз манфиатҳои инсон" ба назар гирад.

Бо назардошти он, ки барои идоракунии ташкилот, захираи инсонӣ «дар маҷмӯъ арзиш ва манбаи бартарии рақобатӣ мебошад» [8,25], дар консепсия аллакай дар ин марҳила зиддияти пешбари байни умумӣ (коллективӣ, гурӯҳӣ) ва хусусӣ (инфиродӣ) дида мешавад. Ин проблемаи мувозинати манфиатҳои ташкилот ва кормандро дар масъалаҳои риояи ташкилот, рушди фарҳанги корпоративӣ ва мутобиқшавии кормандон тағйирот дар шароити ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилӣ муайян менамояд.

Таҳлили консепсияҳои замонавии идоракунии захираҳои инсонӣ ба хулосае меоем, ки диққат на ба фалсафаи идоракунии захираҳои инсонӣ, балки ба ҷанбаҳои

амалӣ дода мешавад. Барои муайян ва фаҳмондани он ки дар амал чӣ рӯх медиҳад, олимони муосир мафҳуми " идоракунии захираҳои инсонии аналитикӣ" -ро истифода мебаранд, ки ҳадафи асосии он "эҷод кардани назария ва ҷамъоварии маълумоти ампирикӣ бо дарназардошти рафтори идоракунӣ дар ташкили кор ва идоракунии одамон бо коргарони гуногун" ҷойҳо дар тагкилотҳо, соҳаҳо ва ҷомеаҳо. Се хусусияти муҳими идоракунии таҳлилии захираҳои инсонӣ инҳоянд: 1) дарки мақсадҳои менеҷмент дар кор бо одамоне, ки дар заминаҳои гуногун баррасӣ карда шудаанд ва шарҳи он; 2) омӯхтани таъсири сиёсати идоракунии захираҳои инсонӣ ва амалияи марбут ба қаноатмандии кор, эътимод ба идоракунӣ, ӯҳдадориҳо ба муносибатҳо, рафтори ихтиёрӣ, ӯҳдадориҳои рафторӣ, аз ҷумла онҳое, ки берун аз ташкилот ҳастанд, ки ба таҳкими робитаи идоракунии стратегӣ ва рафтори ташкилӣ мусоидат мекунанд; 3) арзёбии натиҷаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ бо назардошти манфиатҳои кормандон ва роҳбарият.

Таҳлили асосҳои методологии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ имкон медиҳад, ки назария ва методологияи прагматизм ҳамчун асоси он муайян карда шаванд. Аз ин рӯ, захираи инсонӣ ва идоракунии он бояд дар заминаи принсипҳои асосии прагматизм арзёбӣ шаванд. "Услуби прагматикии тафаккур", тавре ки онро муҳаққиқони муосири прагматизм Т.Ҷ. Ватсон муайян кардааст, "ба рушди дониш равона шудааст, ки нисбат ба он чизе ки пеш буд, воқеияти амалро муошират карда тавонад". [13,917] Мавқеи прагматизм, ки ба консепсияҳои соҳаҳои гуногуни донишҳои назариявӣ асос ёфтааст, имкон медиҳад, ки идоракунии захираҳои инсонӣ дар тиҷорат таҳлил карда шавад.

С. Пирс мафҳуми «прагмаизм» -ро ба муомилоти илмӣ ҷорӣ карда, мавҷудияти «робитаи ҷудонопазири шинохти оқилона ва ҳадафи оқилона» -ро ҳамчун аломати фарққунандаи назарияи нав эътироф кард. [12,158] Мувофиқи принсипи Пирс, "танҳо соҳаи амалӣ арзиш дорад"[12,153] "

Прагматизм ҳамчун тамоюли таҷрибавӣ абстраксияҳо, догматҳоро рад мекунад ва даъвои ҳақиқатро ба манфиати таҷрибаи мушаххас ва дастрас: оқибатҳои чашмрас воқеият мекунанд. «Таҷриба дар худ, - мегӯяд Д. Дьюи, - принсипҳои муошират ва ташкилро дорост. Ин принсипҳо бадтар аз онанд, ки онҳо ҳаётӣ ва амалӣ мебошанд, на эпистемологӣ. ”[10,69]

В. Ҷеймс аҳамияти амалии С. Пирсро дар самти фоиданокии он васеътар мекунад. Мувофиқи гуфтаҳои Ҷеймс, бо усули прагматикӣ маънои онро дорад, ки "шумо арзиши амалии пулии онро бояд ба даст оред, шумо бояд онро дар ҷараёни таҷрибаи худ ба кор баред" [3,38] Бо назардошти ин, аз нуқтаи назари ба даст овардани натиҷаҳо дар амалия баҳодиҳии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ дар заминаи прагматизм гузаронида шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар прагматизм мушкилоти ҳақиқат аст. Ҳақиқати прагматизм ин аст: "ин номи умумӣ барои ҳама гуна арзишҳои муайяни корӣ дар таҷриба аст". [3,47] Ҳақиқати объективӣ, аз нуқтаи назари прагматизм, вуҷуд надорад. "Прагматизм ҳақиқатро эътироф мекунад ва ин ягона меъёри ҳақиқат аст, ки он барои мо беҳтарин" кор мекунад ", моро роҳнамоӣ мекунад, ки ба ҳар як ҷузъи ҳаёт мувофиқ аст ва ба маҷмӯи таҷрибаи мо мувофиқат мекунад".[3,55] Мо муносибати ба ҳақиқат наздикро дар Д. Дьюи мебинем. “Гипотезаи коркардашуда як фарзияи ҳақиқӣ аст; ҳақиқат ин номест, ки абстрактие мебошад, ки ба маҷмӯи парвандаҳо воқеӣ, пешбинишаванда ва матлуб аст ва барои тасдиқи амалу оқибатҳои онҳо истифода мешавад. ”[10,102]

Консепсияи идоракунии захираҳои инсониро метавон дуруст ҳисоб кард, агар он самаранок бошад - он ба манфиати ташкилот кор мекунад. Ҳақиқати консепсияи идоракунии захираҳои инсонии ташкилоти мушаххас метавонад тавассути самаранокии истифодаи он дар таҷрибаи ин ташкилот муқаррар карда шавад. Баръакс, бардурӯғ будани консепсияи идоракунии захираҳои инсониро аз набудани натиҷаҳои мувофиқ ошкор кардан мумкин аст. Бинобар ин, то он даме ки консепсияи идоракунии захираҳои инсони барои самаранокии он дар асоси таҷрибаи татбиқи он дар ташкилот санҷида нашавад, ин мафҳум на дуруст ва на дурӯғ ҳисобида намешавад.

Консепсияи прагматикии ҳақиқат идеяи аҳамияти функсионалӣ дорад. "Агар ғояҳо, арзишҳо, мафҳумҳо, консепсияҳо, назарияҳо, системаҳо ҳамчун муракаб барои барқарорсозии фаъолонаи муҳити беруна, бартараф кардани баъзе мушкилоти мушаххас ё нофаҳмиҳо хидмат кунад, пас санҷиши қавӣ ва арзиши онҳо анҷом ёфтани ин кор мебошад. Агар онҳо бомуваффақият ин вазифаро паси сар кунанд, пас онҳо эътимоднок, назаррас, вазн, муносиб, ”- қайд кард Д. Дьюи. [10]

Дар заминаи прагматизм, захираи инсонӣ аҳамияти функсионалӣ дорад, ки он бояд дар манфиатҳои воқеии амалие, ки шахс метавонад ба ташкилот барои ташаккули афзалияти рақобатии худ ба ташкилот расонад, зоҳир карда шавад. Инсон воситаи ҳалли мушкилиҳои ташкилӣ, субъекти ғоя барои ба даст овардани натиҷа мебошад. Бо рӯҳияи прагматизм худро муаррифӣ намуда, мо бояд, саволе диҳем: ки оё ин тағир меёбад ва такмил додани чунин “технология” дар натиҷаи фаъолияти мо чӣ гуна хоҳад буд? Махсусан, сармоягузории воқеӣ ба омӯзиши кадрҳоро бо афзоиши фурӯш ё дигар нишондиҳандаҳои калидии менеҷер арзёбӣ кардан мумкин аст. Меъёри арзёбии нишондиҳандаи мушаххас сатҳи он нисбат ба давраи пеш аз давраи омӯзишӣ ва ё - нисбат ба нишондиҳандаҳои шабеҳи кормандоне, ки омӯзишро тамом накардаанд, хоҳад буд. Агар захираи инсонӣ аҳамияти функсионалӣ надошта бошад, пас арзиши чунин зхираҳои инсонӣ барои ташкилот ҳамчун шубҳанок муайян карда мешавад.

Масалан, қарори роҳбарӣ дар бораи озодкунии кадрҳо (захираҳои инсонӣ), ки ба талаботи дорои аҳамияти функсионалӣ аз нуқтаи назари ҳозира ҷавобгӯ нест, набояд аз мавқеи механизми механикӣ иҷро карда шавад. Аз ҷумла, дар ҷараёни таҳқиқоти илмии коршиносони пешбари соҳаи равоншиносӣ, профессор Франк Шмидт аз Донишгоҳи Айова ва Ҷон Гантер аз Донишгоҳи Мичиган афзоиши нобаробарии ҳосилнокии кормандон ба қайд гирифта шуд. Натиҷаҳои таҳқиқот, ки дар асоси методҳои таҳлилии маълумотҳо дар тӯли 85 сол гирифта шудаанд, нишон доданд, ки "бо зиёд шудани таҷрибаи корӣ дар як ҷой (дар як мансаб) ҳосилнокии кормандон нобаробар меафзояд: панҷ соли аввал - тақрибан ба таври хаттӣ ва сустар мешавад, яъне илова кардани минбаъдаи таҷрибаи корӣ танҳо ба андаке ҳосилнокӣ оварда мерасонад. "[11] Ҳамин тариқ, дурнамои фаъолияти кормандро танҳо барои панҷ соли аввали кор, ҳатто агар таҷрибаи кории дахлдор мавҷуд бошад, таҳия кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, бо дарназардошти нисбӣ ва тағйирпазирии меъёрҳои иҷрои захираҳои инсонӣ, аз нуқтаи назари оянда, хатарҳои ин тасмимро фаҳмидан лозим аст. Ақидаи Пирсро ба ёд овардан лозим аст: “прагматик дар замони оянда аҳамияти хоса медиҳад; барои рафтори ягонае, ки таҳти худдорӣ мебошад, рафтори оянда аст.”[9,172]

Хулосаҳои омӯзиш ва дурнамои таҳқиқоти минбаъда дар ин соҳа. Ҳамин тавр, консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ равишҳои гуногуни идоракунии рушди захираҳои инсониро дар ташкилот фаро мегирад. Мушкилоти асосии консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ мувофиқати манфиатҳои ташкилот ва корманд дар баробари арзиши ширкат, манбаи бартарии рақобатӣ ва захираҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои он мебошад. Унсури асосии консепсияи идоракунии

захираҳои инсонӣ аҳамияти функсионалии захираҳои инсонӣ мебошад. захираҳои инсонӣ арзиши ташкилотест, ки дорои аҳамияти функсионалӣ мебошад - нафъи баланд бардоштани рақобатпазирии ширкат ин захираҳои инсонӣ ва рушди он мебошад. Ҳақиқати консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ самаранокии онро дар ҳалли мушкилоти пайдошуда муайян хоҳад кард, ки ногузир ба ҳаёти ягон ташкилот ҳамроҳ мешаванд. Мақсади асоси муайян намудани асосҳои методологии мушкилот дар консепсияи идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун стратегияи идоракунии одамон дар ташкилот мебошад.

Адабиёт

1. Armstrong's handbook of human resource management practice / M. Armstrong, S. Taylor. 13th Edition. London: Kogan Page, 2014.
2. Boxall P., Purcell J., Wright P. Human Resource Management: scope, analysis and significance / The Oxford Handbook of Human Resource Management / Boxall P., Purcell J. and Wright P. (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 1-16.
3. Keenoy T. HRMism and the images of re-presentation // Journal of Management Studies. 1997. № 34 (5). P. 825-841.
4. Legge K. Human resource management: a critical analysis / Storey J. New Perspectives in Human Resource Management. London and New York: Routledge, 19-40.
5. Story J. Human resource management today: an assessment / Story J. Human Resource Management: A critical text. 2 nd, edn. London: Thomson Learning, 3-20.
6. Truss C., Gratton L., Hope-Hailey V., McGovern P., Stiles P. Soft and hard models of human resource management: a re-appraisal // Journal of Management Studies. 1997. № 34 (1). P. 53-73.
7. Watson T.J. Critical social science, pragmatism and the realities of HRM // The International Journal of HumanResource Management. 2010. № 21 (6). P. 915-931.
8. Джемс У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления / Пер. с англ. П. Юшкевича. 2-е изд. СПб.: Шиповник, 1910. 244 с.
9. Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека / Пер. с англ., послесл. и примеч. Л.Е. Павловой. М.: Республика, 2003. 494 с.
10. Махляк Т. Методы отбора персонала: различия и эффективность использования. URL: https://www.cfin.ru/ management/people/predictive_validity.shtml.
11. Пирс Ч. Начала прагматизма / Перевод с английского В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина, послесловие Сухачева В.Ю. СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. 318 с.
12. Старикова Т.А. Становление концепции управления человеческими ресурсами и деятельностный подход // Вестник Томского государственного университета. Экономика. 2007. № 1. С. 85-91.
13. Махляк Т. Методы отбора персонала: различия и эффективность исползвания https://www/ru/mangament/h-peopie/predektive_validity.shtml.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

РАДЖАБОВ МУХТОР АХАДЧОНОВИЧ,
соискатель Института экономики и демографии
Национальной Академии наук Таджикистана.
734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни, 44
Тел.: (+992) 988-84-49-99.

С целью оценки концепции управления человеческими ресурсами был проведен анализ понимания управления человеческими ресурсами на разных этапах. Концепция управления человеческими ресурсами охватывает различные аспекты управления человеческими ресурсами в организациях. В качестве основной проблемы концепции управления человеческими ресурсами возникли интересы организации и интересы работника, которые с одной стороны представляют собой ценность организации, в том числе с этической точки зрения, с другой стороны , экономический источник для достижения своих целей. Выявлено, что вне зависимости от этапа развития концепции управления человеческими ресурсами ее общей основой является теория и методология прагматизма в классическом американском варианте. Человеческие ресурсы имеют функциональное значение и являются ключевым инструментом развития организации. Человеческие ресурсы имеют огромную ценность для организации. Эта ценность имеет краткосрочное значение, которое ограничено моментом вклада персонала в достижение бизнес-целей, реализацию стратегии организации и повышение ее конкурентоспособности. Обоснована гибкость критериев эффективности концепции управления человеческими ресурсами, требующая понимания рисков управленческих решений с точки зрения перспективы.

Ключевые слова: *управление человеческими ресурсами, кадры, конкурентоспособность, концепция, управление, методологические основы, организация, прагматизм, развитие, использование, проблема, стратегия, значение, функция, человеческие ресурсы, ценность.*

SCIENTIFIC BASIS OF DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

RADJABOV MUKHTOR AHADJONOVICH,
Applicant of Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan,
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44, S. Aini str.,
Phone: (992) 988-84-49-99

To evaluate the concept of human resource management, there was carried out an analysis of the understanding of the human resource management at different stages. The concept of human resource management covers various aspects of human resource management in organizations. As the main problem to the concept of human resource management, there arose the interests of the organization and the interests of the employee, which on the one hand represent the value of the organization, including an ethical point of view, on the other hand, an economic source for achieving their goals. It was revealed that, regardless of the stage of development of the concept of human resource management, its general basis is the theory and methodology of pragmatism in the classical American version. Human resources have functional importance and are a key tool for the development of organization. Human resources are of great value to an organization. This value has a short-term value, which is limited to the moment the staff contributes to the achievement of business goals, the implementation of the organization's strategy and increasing its competitiveness. The flexibility of the criteria for the effectiveness of the concept of human resource management, which requires an understanding of the risks of management decisions from a perspective, is substantiated.

Keywords: *human resource management, human resources, competitiveness, concept, management, methodological basis, organization, pragmatism, development, use, problem, strategy, importance, function, human resources, value.*

УДК: 336.581

ХУСУСИЯТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАВӢ ВА ЗАМИНАҲОИ КОРБУРДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

РУСТАМ АБДУҚАЮМ РУСТАМ,
докторант (PhD)-и кафедари идоракунии молияи давлатии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
Тел.: (+992) 887-78-07-80. E-mail: arustam0101@gmail.com

Имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хотири таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ олот ва шаклҳои нави ҷалб намудани сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ зарур мебошанд. Яке аз чунин олоти муосир маблағгузории лоиҳавӣ мебошад.

Падидаи мазкур дар амалияи хориҷии фаъолияти сармоягузорӣ истифодаи васеи худро ёфтааст. Вале дар мамлакати мо вай то ҳол истифода намешавад. Дар қонунгузории миллӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ вуҷуд надорад. Масъалаҳои таҳқиқ ва корбурди маблағгузории лоиҳавӣ чун яке аз тарзҳои босамараи ҷалб кардани сарчашмаҳои маблағгузории сармоягузориҳо низ дар интишороти илмии ватанӣ баррасӣ намешаванд. Вобаста ба ин зарурат барои таҳқиқи заминаҳо ва шароити корбурди тарзи мазкури маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар мамлакат мавҷуд аст.

Дар мақола дар асоси таҷрибаи байналмилалии корбурди маблағгузории лоиҳавӣ заминаҳо ва имконияти истифодаи олоти мазкур дар фаъолияти сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудаанд. Марҳилаҳои таърихии пайдошавӣ ва рушди маблағгузории лоиҳавӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ омӯхта шудаанд. Таҳлили шумораи зиёди сарчашмаҳои илмӣ ба ҷо оварда шуда, маънидодкуниҳои гуногуни мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ таҳқиқ карда шудаанд. Дар асоси омӯзиши таърихи пайдошавӣ ва таҳаввули мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ хусусиятҳои ташаккул ва рушди он ҷудо карда шудаанд. Ҳамчунин тафовути он аз дигар тарзҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ошкор карда шудааст.

Аз натиҷаҳои таҳқиқот заминаҳо ва шароити корбурди маблағгузории лоиҳавӣ дар фаъолияти сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба хусус ҳангоми маблағгузории барномаҳои миллӣ ва лоиҳаҳои сармоягузории давлатӣ муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *фаъолияти сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сарчашмаҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маблағгузории лоиҳавӣ, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, қарзгирии ҳадафнок, қарздиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ташкилоти лоиҳавӣ, сарпарастони лоиҳа.*

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масири ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди устувори худ ба бунёди механизми босамараи инноватсионӣ рӯ овардааст. Бо назардошти сатҳи баланди фарсудашавии воситаҳои асосӣ дар бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ – соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ рушди иқтисодиёти миллӣ дар асоси роҳандозӣ намудани стратегияи инноватсионӣ ба бунёди иқтидорҳои нави истеҳсолӣ, навкунии инфрасохтори истеҳсолот эҳтиёҷ дорад, ки ҳамаи ин тавассути амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ имкон дорад. Дар навбати худ иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалб намудани маблағҳои заруриро аз сарчашмаҳои гуногун талаб менамояд.

Дарёфти механизми муносиби ҷалб намудани сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ масъалаи асосии равандҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар замони муосир мебошад. Яке аз механизмҳои босамараи ҷалб намудани сарчашмаҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки солҳои охир корбурди он дар амалияи ҷаҳонӣ густариш ёфтааст, маблағгузории лоиҳавӣ мебошад.

Падидаи маблағгузории лоиҳавӣ, ки дар адабиёти хориҷии англисизабон аллакай аз солҳои 1970 чун «Project Finance» [18] ё «Project Financing» [25] маъмул аст, амсилаи муосири ҷалб намудани сармоягузориҳоро дар шароити хавфи баланд ифода менамояд. Хосияти асосии маблағгузории лоиҳавӣ ин аст, ки бозпас гардонидани сармоягузориҳо ва гирифтани даромад аз ҳисоби ҷараёнҳои пулие ба ҷо оварда мешавад, ки худи объекти дар доираи иҷрои лоиҳа сохташуда онҳоро ҳосил менамояд [15, с.14]. Яъне объекти сармоягузорӣ лоиҳаи мушаххасе мебошад, ки онро ин ё он субъекти хоҷагидорӣ амалӣ менамояд, на тамоми фаъолияти хоҷагидории қарзгир [12, с.135].

Маблағгузории лоиҳавӣ чун олоти маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ба андешаи мо барои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо вобаста ба самаранокии иқтисодӣ, инчунин азбоиси хосияти фарққунандаи худ - таъмини шаффофии истифодабарии воситаҳои молиявӣ, ки ҳангоми иҷрои фармоишҳои давлатӣ ва барномаҳои миллӣ ниҳоят муҳим аст, зарур мебошад. Бо сабаби аҳамияти баланд доштани маблағгузории лоиҳавӣ дар равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таҳқиқи нисбатан муфассали механизм, хусусиятҳо ва заминаҳои истифодабарии он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст.

Бино бар ин, мо таърихи пайдошавӣ ва таҳаввули мафҳуми маблағгузории лоиҳавиро дар мамлакатҳои хориҷӣ таҳқиқ намуда, хусусиятҳои ташаккул ва рушди онро ҷудо мекунем. Омӯзиши марҳилаҳои асосии рушди маблағгузории лоиҳавӣ дар ҷаҳон ба мо имкон медиҳад, ки шароити рушди онро хубтар дарк намоем ва имкони татбиқи онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ кунем.

То ба миён омадани таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои маблағгузории лоиҳавӣ аллакай аломатҳои ин шакли маблағгузорӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ ба кор бурда мешуданд. Пайдошавии маблағгузории лоиҳаҳо ба пояҳои шабеҳ бо маблағгузории лоиҳавии муосир таърихи тӯлонӣ дорад. Олимон дар таҳқиқоти худ қайд менамоянд, ки аввалин аломатҳои маблағгузории лоиҳавӣ аллакай дар таърихи пешини Англия маълум буданд. Соли 1299 Шоҳигарии Англия лоиҳаеро оид ба коркарди конҳои нуқра бо истифодаи ҳам маблағҳои худӣ ва ҳам ҷалби маблағҳои қарзии бонки италиявии Фрескобали амалӣ намудааст [21, с.4]. Бонк қарзро бо шарти гирифтани ҳуқуқ барои коркарди солонаи нуқра дар кони мазкур пешниҳод мекард. Дар ин маврид шоҳигарӣ ба бонк ягон хел кафолат ҷиҳати ҳаҷми корҳо ва нуқраи истихроҷшаванда намедод. Бешубҳа, дар асри XIII ҳоло мафҳуми «маблағгузории лоиҳавӣ» вуҷуд надошт, вале принсипи ҳисобикунӣ бар ивази қарз бо дороиҳои аз натиҷаи амалисозии лоиҳа бадастоянда ба фаҳмиши муосири мафҳуми мазкур рост меомад.

Дар асари Э.Р. Йескомб [4, с.14] оид ба маблағгузории лоиҳаҳои барқарорсозии роҳҳо дар Англия дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX бо истифода аз тарҳи бо маблағгузории лоиҳавӣ шабеҳ ёдрас мешавад. Ғайр аз ин, муҳаққиқ ба корбурди тарзи маблағгузории лоиҳавӣ дар соҳаҳои сохтмони роҳи оҳан, хатҳои барқрасонӣ, обкашонӣ, газтаъминкунӣ ва телефон ишорат мекунад.

Тарзҳои маблағгузории лоиҳаҳо, ки принсипҳои асосии методикаҳои муосири маблағгузории лоиҳавӣ ба онҳо такя мекунанд, аввалин маротиба дар солҳои 1930 истифода шудаанд. Ҳамин тавр, он замон дар иёлоти Техаси ИМА ҳангоми коркарди конҳои нефт қарз минбаъд аз ҳисоби нефти истихроҷшаванда пардохт карда мешуд. Маблағҳои барои коркарди кон ва оғоз намудани истихроҷи нефт заруриро бонкҳо бо кафолати захираҳои нефт пешниҳод мекарданд [4, с.15]. Ин тарзи пешниҳод кардани қарз дар Аврупо дар солҳои 1970 ҳангоми коркарди конҳои нефт дар Баҳри Шимолӣ ба кор бурда мешуд. То солҳои 1980 коркарди конҳои нефт дар бозори қарзҳои лоиҳавӣ

мақоми муҳимро ишғол менамуд. Баъдтар қарздиҳандагон ба инфрасохтор, электроэнергетика, телекоммуникатсия ва дигар соҳаҳои нав таваҷҷуҳ мекарданд.

Тавре А.Э. Баринов [2, с.27] қайд мекунад, аз солҳои 1970 эҳтиёҷи ҷомеа ба сармоягузориҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт ба қадри муҳим зиёд гардид. Қарзгирандагони асосӣ мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рушдёбанда буданд, ки асосан захираҳои бойи табиӣ дошта, аз ҳисоби истихроҷ ва фурӯши онҳо ба афзӯн намудани рушди иқтисодии худ чаҳд мекарданд. Вазъи матлуб дар бозорҳои сарватҳои табиӣ даромаднокии баланди сафарбаркунии қарзро барои коркарди конҳои нефту газ муайян намуд. Аммо барои паст намудани сатҳи хавфҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ бонкҳо қоидаҳо ва принсипҳои муайянеро таҳия намуданд, ки бояд дар мавриди ин гуна қарздиҳӣ ба кор бурда шаванд.

Минбаъд, бо густариши имконияти молиявии давлатҳои алоҳида ва рушди технологияҳои молиявии байналмилалӣ амалиёти пешниҳод кардани воситаҳо барои эҳтиёҷи лоиҳаҳои сармоягузорӣ (сохтмони асосии объекти калон ё хариди таҷҳизоти технологӣ) унвони умумии «маблағгузории лоиҳавӣ»-ро ба худ гирифт.

Бухрони энергетикии соли 1973, ки бо таҳримҳои ба истеҳсол ва фурӯши нефт алоқаманд маъмул аст, ба рушди маблағгузории лоиҳавӣ такон бахшид. Он замон ОПЕК (ташкилоти мамлакатҳои содироткунандаи нефт) ба хотири ба нафъи худ ба нархҳои ҷаҳонии нефт таъсир расонидан ҳаҷми истихроҷи нефтро кам кард. Дар натиҷа нархи нефт баланд шуда, даромаднокии сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои бо истихроҷ ва корркарди нефт алоқаманд низ босуръат афзӯн шуд ва бонкҳои пешбари ҷаҳонӣ аз ин ҳисоб даромади зиёд мегирифтанд. Ҳамаи ин ба афзоиши бошиддати пешниҳоди воситаҳои қарзӣ овард. Ҳолатҳои мазкур ба дигаршавии ҷиддии фаъолияти бонкҳо мусоидат намуданд. Рафтори маъмул, ки дар доираи он қарзгирандагони имконӣ худ ба бонкҳо муроҷиат менамуданд, ба татбиқи сиёсати шадиди қарзӣ мубаддал гардид. Акнун бонкҳо худ ба ҷустуҷӯи фаъол ва дарёфти лоиҳаҳои даромаднок барои пешкаш намудани қарз, пеш аз ҳама дар бахшҳои нефт ва газ шуруъ намуданд. Дар талош барои гирифтани фоидаи фавқуллода баланд, ки лоиҳаҳои бо истихроҷ ва коркарди нефт ва газ алоқаманд меоварданд, бонкҳо хавфҳои баландро қабул намуда, бо шароити маблағгузории лоиҳавӣ қарзҳо пешниҳод мекарданд. Бо иштирок дар ин гуна лоиҳаҳо хавфи қарзии бонкҳо зиёд мешуд, чунки қарздиҳӣ бе ҳуқуқи кафолати бозпас гирифтани воситаҳои молиявӣ ба ҷо оварда мешуд, бо вуҷуди он ки технологияҳои пармакунии зерибаҳрӣ нав акнун вусъат меёфтанд ва пурра таҳқиқ нашуда буданд [16, с.67].

Далелҳои таърихие, ки мо ҷиҳати ташаккул ва рушди маблағгузории лоиҳавӣ баррасӣ намудем, замина барои ташаккул ва рушди падидаи мазкур чун раванди молиявии мустақил хизмат менамоянд ва ба андешаи мо онҳоро метавон ба марҳилаи аввалии рушди маблағгузории лоиҳавӣ мансуб донист, ки хосиятҳои калидии он чунинанд:

- ҳадафнок будани маблағгузорӣ;
- таъмини қарз бо дороиҳои дар раванди амалисозии лоиҳа ҳосилшаванда.

Ҳоло масъалаҳои назариявӣ ва амалии маблағгузории лоиҳавӣ мавзӯи омӯзиши муфассали олимон, коршиносон ва ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ мебошад. Корҳои илмии аввалӣ оид ба таҳқиқи падидаи мазкур, тавре пештар қайд кардем, дар охири солҳои 1970 ба нашр расидаанд, вале давраи омӯзиши нисбатан фаъоли он ба даҳаи аввали асри XXI рост меояд. Дар ин давра асарҳои появӣ дар соҳаи маблағгузории лоиҳавӣ нашр шудаанд, чун С. Гатти [22, с.135-158], Э.Р. Йескомб [4], С. Клеймейер [24, с.49-59], Дж.Д. Финнерти [21], Б. Эсти [19; 20] ва дигарон.

Дар интишороти ватанӣ корҳои илмӣ оид ба омӯзиши баъзе масъалаҳои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳастанд, чун Д.Б. Қодирзода [8], Қ.Х. Хушвахтзода [17]. Аммо таҳқиқоти бевосита ба масъалаҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва махсусан маблағгузории лоиҳавӣ бахшидашуда ба назар намерасанд. Ҳатто худи мафҳуми «маблағгузории лоиҳавӣ» на дар интишорот ва на дар қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии ватанӣ ёдрас нашудааст.

Дар асарҳои олимони хориҷӣ мафҳуми «маблағгузории лоиҳавӣ» ба таври мухталиф шарҳ дода шудааст. Тавре С. Хоффман қайд менамояд, аз сабаби яксон дарк накардан мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ аксаран нодуруст маънидод карда мешавад. Баъзан мафҳуми мазкур барои шарҳ додани афзоиши хароҷоти иҷрои лоиҳа, ё барои муайян кардани ҳолати дефолт, ки танҳо бо роҳи маблағгузории шадид метавонад бартараф карда шавад, истифода мешавад [23]. Б. Эсти дар китоби худ «Маблағгузории лоиҳавии муосир» маблағгузории лоиҳавиро чун «тарзи сафарбаркунии сарчашмаҳои гуногуни молиявӣ, истифодабарии олоти гуногун ва тақсимкунии муносиби хавфҳо» маънидод кардааст [19, с.25].

Е.М. Афанасев [1, с.166], А.Э. Баринов [3, с.16], В.Ю. Катасонов [5, с.32] ва В.В. Романов [132, с.21] таҷрибаи ҷаҳонии корбурди маблағгузории лоиҳавиро бо иштироки ташкилотҳои молиявии ҷаҳонӣ ва бонкҳо дар мамлакатҳои гуногун таҳқиқ кардаанд. Онҳо ҳамчунин ба омилҳои ба рушди маблағгузории лоиҳавӣ монеашаванда чун муҳити номатлуби сармоягузорӣ, сатҳи баланди хавф, нобасандагии воситаҳои молиявӣ, сатҳи пасти дониш ва кордонии иштирокчиён диққати хоса додаанд.

О.В. Никулина ва К.В. Баклажкова қайд менамоянд, ки аҳамияти назариявии маблағгузории лоиҳавӣ дар ҷамъбаст намудан ва ба тартиб даровардани равишҳои методологӣ ба арзёбии самаранокии корхонаҳои соҳаҳои гуногун ифода меёбад. Ба андешаи онҳо марҳилаи муосири рушди маблағгузории бонкии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо сатҳи баланди таҳаввулот дар бозори молиявӣ алоқаманд аст. Аммо дар шароити буҳрони молиявии ҷаҳонӣ бонкҳо ба маблағгузории лоиҳаҳои бо пояҳои маблағгузории лоиҳавӣ батартибдаровардашуда манфиат доранд [11, с.165].

И.Н. Крутова равиши навро ба усулҳои таҳия намудани қарор аз ҷониби бонк оид ба имкони маблағгузорӣ намудани ин ё он лоиҳа пешниҳод намудааст, ки ба назора ва таҳлили пешазсармоягузории рушди соҳаи минтақае, ки бонк дар он фаъолият мекунад, асос меёбад [7, с.52].

И.А. Трушина дар натиҷаи таҳқиқи вазъи муосири маблағгузории лоиҳавӣ соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиётро чун энергетика, саноати нефту газ, нақлиёт барои истифодабарии усулҳои маблағгузории лоиҳавӣ муайян намудааст [16, с.66].

Агар раванди таҳаввули мафҳуми маблағгузории лоиҳавиро таҳқиқ кунем, метавонем хусусиятҳои фарқкунандаи ин шакли маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузориро ҷудо намоем. Хосияти асосии мафҳуми мазкур, ки дар аксари интишорот қайд шудааст, ин аст, ки ҳангоми бастани аҳд оид ба ҷалби сарчашмаҳои маблағгузории лоиҳа асосан ба ҷараёнҳои пулие такя карда мешавад, ки худи лоиҳа меоварад, на ба дастгирии қарзии сарпарастони лоиҳа [6, с.206].

В.Ю. Катасонов ба ду тарзи маънидодкунии мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ ишорат мекунад [5, с.15]:

- чун қарзгирии ҳадафнок бе талаби бозпас гирифтан, ё бо бозпасгирии маҳдуд. Дар ин маврид таъмини уҳдадориҳои пардохтии вай ба таври истисно асосан даромадҳои пулии аз объекти фаъолияти сармоягузорӣ ҳосилшаванда мебошад;

- чун тарзи сафарбар кардани сарчашмаҳои маблағгузории гуногун ва истифодабарии маҷмӯии ҳамаи усулҳои маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузории мушаххас.

Ба ақидаи В.Ю. Катасонов яке аз сарчашмаҳои асосии маблағгузории лоиҳавӣ қарзи бонкӣ мебошад, вале барои амалисозии лоиҳа ҷалб намудани воситаҳо бо усулҳои дигар зарур аст. Аз маънидодкуниҳои овардашуда на он қадар хуб дарк карда мешавад, ки оё дар амалияи байналмилалии маблағгузории лоиҳавӣ ҳолатҳои амалисозии лоиҳаҳо бе ҷалби қарзи бонкӣ дучор мешаванд. Вале ҷои дигар - дар боби ба қалами В.Ю. Катасонов мансуббудаи китоби дастаҷамъии «Муносибатҳои байналмилалии асъорӣ-қарзӣ ва молиявӣ» маблағгузории лоиҳавӣ ба сифати шакли муосири қарздиҳии дарозмуҳлати лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо муҳлати муайян баррасӣ мешавад [9, с.234]. Ба қавли муаллиф, гарчанде мафҳуми маблағгузории лоиҳавӣ ба хотири ҳамамақбул будан ба кор бурда шудааст, сухан дар бораи қарздиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар якҷоягӣ бо маблағгузорӣ меравад. Дар тафовут аз қарзи бонкии анъанавӣ ва дигар усулҳои ҷалб намудани воситаҳо барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маблағгузории лоиҳавӣ якчанд хусусиятҳо дорад, ки асосиашонро муаллиф номбар кардааст [9, с.235]:

- гуногуншаклии сарчашмаҳои воситаҳо – миллӣ ва хориҷӣ, хусусӣ ва давлатӣ, миёнаравҳои молиявии бонкӣ ва ғайрибонкӣ;

- истифодаи шаклҳои гуногуни қарз (бонкӣ, тиҷоратӣ, лизинг) ва маблағгузорӣ (барориши қоғазҳои қиматнок, мусоидати буҷетӣ дар шакли кафолати давлатӣ, имтиёзҳои андозӣ, баъзан сармояи худии корхонаҳо – иштирокчиёни маблағгузории лоиҳавӣ);

- ҷалб намудани шумораи зиёди иштирокчиён - бонкҳо, сарпарастони лоиҳа, ташкилоти лоиҳавӣ, ташаббускори лоиҳа (яке аз сарпарастон), ки ба бонк дархост барои қарз пешниҳод намудааст, сармоягузороне, ки қоғазҳои қиматноки нашрнамудаи ташкилоти лоиҳавиро мехаранд, бонкҳои сармоягузорӣ ва брокерҳо-миёнаравҳо дар ҷойгиркунии ин қоғазҳои қиматнок, ташкилотҳои суғуртавӣ, мушовирон (молиявӣ, ҳуқуқӣ, техникӣ), паймонкорон ва таҳвилкунандагони молҳои сармоягузорӣ, харидорони маҳсулоти лоиҳавӣ;

- чун таъмини қарзӣ бонкӣ хизмат намудани маблағи фурӯши ояндаи қарзгир аз амалисозии лоиҳа, на гарави анъанавӣ.

Ташкилотчии асосии маблағгузории лоиҳавӣ – ташкилоти лоиҳавӣ мебошад, ки чун қарзгири қарзи лоиҳавӣ, фармоишгари корҳо оид ба лоиҳаи сармоягузорӣ, танзимгари объекти фаъолияти сармоягузорӣ баромад мекунад. Тавассути он ҷараёнҳои молиявии асосии бо қарзиҳӣ ва маблағгузорӣ, бо баргардонидани қарз ва иҷрои уҳдадориҳо дар назди муассисони он алоқаманд мегузаранд. Ба сифати қарздиҳандаи асосии лоиҳаи сармоягузорӣ бонк баромад менамояд. Дар ин маврид чун объекти аз ҷониби бонк баҳодиҳии лоиҳаи сармоягузорӣ баромад мекунанд:

- лоиҳаи сармоягузорӣ;

- таъмини қарзи лоиҳавӣ (дороиҳои ташкилоти лоиҳавӣ, кафолат, замонат).

Робитаи маблағгузории лоиҳавиро бо қарзи бонкӣ мутахассисони дигар низ тасдиқ менамоянд. А.Л. Смирнов ва Л.Н. Красавина низ тасдиқ менамоянд, ки асоси маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ – «маблағгузории лоиҳавӣ» - қарзи бонкӣ мебошад [14, с.23]. Ба қавли муаллифи дигар В.А. Москвин мафҳумҳои «қарзи лоиҳавӣ» ва «маблағгузории лоиҳавӣ» ҳарду ҳаммаъно мебошанд [10, с.53].

Ҳамин тавр, дар аксари интишороти ба мо дастрас ишорат мешавад, ки ҳангоми маблағгузории лоиҳавӣ сухан дар бораи қарздиҳӣ (қарз) меравад. Нашрияи появии

«EUROMONEY» – «Project Financing» низ ин фикрро тасдиқ намуда, қайд мекунад, ки маблағгузории лоиҳавӣ ин «пешниҳод кардани қарз (вом) ба субъекти иқтисодӣ ба ҳисоби воридшавиҳои оянда аз лоиҳа ва бо таъмин дар шакли гарави дороиҳо» [26, с.3] мебошад, ки дар амалисозии лоиҳаҳо дар илова ба қарз ҳамзамон истифода бурдани дигар сарчашмаҳои воситаҳоро истисно намекунад.

Вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқоти мо метавон бо боварӣ тасдиқ намуд, ки имрӯз ҷолибияти тарзи маблағгузории лоиҳавӣ дар ҷаҳон ва хоса дар мамлакатҳои рӯ ба рушд барои ба ҷо овардани лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ баланд мешавад. Тарзи мазкури таъмини лоиҳаҳо бо сарчашмаҳои маблағгузорӣ дар муддати на чандон тӯлонии мавҷудияти худ ба таҳавули муҳим дучор гардида, вале ҳоло ҳам самаранокии худро дар амалисозии лоиҳаҳои муҳими миллӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ, инфрасохторӣ ва иҷтимоӣ собит менамояд. Метавон гуфт, ки ҳатто дар шароити муосири паёмадҳои буҳронӣ маблағгузории лоиҳавӣ бартариҳои худро нисбат ба дигар шаклҳои баҷоории лоиҳаҳои сармоягузорӣ нигоҳ медорад.

Дар сохтори ҷараёнҳои сармоягузории байналмилалӣ маблағгузории лоиҳавӣ ҳиссаи муҳимро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, дар соли 2020 бо вуҷуди пандемияи Covid-19 ҳаҷм ва миқдори аҳдҳои сармоягузории бо шароити маблағгузории лоиҳавӣ татбиқшаванда дар миқёси ҷаҳонӣ нисбат ба соли 2019 зиёд шудаанд: ҳаҷми маблағгузории лоиҳавии ҷалбгардида дар нимсолаи аввали соли 2020 маблағи 123,6 млрд. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки ба андозаи 3,4% нисбат ба нимсолаи аввали соли 2019 зиёд аст. Дар ин маврид шумораи лоиҳаҳои бо шароити маблағгузории лоиҳавӣ татбиқшуда дар ҷаҳон дар нимсолаи аввали соли 2020 - 317 адад ва дар нимсолаи аввали соли 2019 – 396 адад мебошад [27].

Бо вуҷуди дар мамлакатҳои хориҷӣ ба таври васеъ паҳн гардидани маблағгузории лоиҳавӣ ин шакли маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нав аст. Ҳоло дар мамлакат асосҳои ҳуқуқии падидаи мазкур коркард нашудаанд. Худи мафҳуми «маблағгузории лоиҳавӣ» дар ягон санади қонунгузорӣ баррасӣ нашудааст.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамасола миқдори зиёди лоиҳаҳои сармоягузории давлатиро дар соҳаҳои гуногуни афзалиятноки иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ месозад, истифодаи тарзи маблағгузории лоиҳавӣ дар равандҳои амалисозии ин лоиҳаҳо муҳим ва саривақтӣ мебошад. Дар марҳилаҳои аввалии татбиқи маблағгузории лоиҳавӣ вобаста ба ғайримуқаррарӣ будани амалияи мазкур ҳам барои бонкҳо, ҳам барои субъектҳои хоҷагидорӣ ва мақомоти давлатии ташаббускори лоиҳаҳои сармоягузорӣ метавонанд душвориҳо ба миён оянд. Бино бар ин, ба хотири ташаккул ва рушди маблағгузории лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани замина ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамкории байни сармоягузорони имконӣ ва ташаббускорони лоиҳаҳои сармоягузорӣ зарур аст. Ҳамчунин бояд корҳо оид ба паст намудани сатҳи хавфҳо барои қарздиҳандагон анҷом дода шаванд.

Маблағгузории лоиҳавӣ хароҷоти транзаксионии нисбатан зиёдро талаб менамояд, чунки барои роҳандозӣ намудани он гузаронидаи ташхис ва мувофиқакунии амалҳо ва ҳамкориҳои байни шумораи зиёди иштирокчиёни раванди маблағгузории сармоягузорӣ – ташаббускор ва сарпарастони лоиҳа, мушовирон оид ба ҷиҳатҳои гуногуни лоиҳа, бонкҳои тиҷоратӣ ва давлатӣ, миёнаравҳо, паймонкорон, таҳвилкунандагони таҷҳизот, харидорони маҳсулот ва хизматрасониҳои дар объекти сармоягузорӣ истеҳсолшаванда, мақомоти идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ ва дигарон зарур аст.

Ба андешаи мо, барои ҷорӣ намудани тарзи маблағгузории лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ташаккули қонунгузорӣ оид ба ҷиҳатҳои гуногуни муносибатҳои байни иштирокчиёни раванди маблағгузории лоиҳавӣ зарур аст. Ворид намудани тағйирот ва иловаҳои дахлдор ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа муқаррар намудани мафҳуми «маблағгузории лоиҳавӣ» ва ҷой додани он дар қонунгузории зикргардида мебошад. Инчунин дар қонунгузорӣ муайян намудани унсурҳои танзимкунандаи чунин ҷиҳатҳо зарур аст:

- ҷудо намудани амволи лоиҳа бо ёрии шахси ҳуқуқии махсус – ташкилоти лоиҳавӣ;
- пешкаш намудани амволи лоиҳа барои таъмини қарз ба қарздиҳандагон;
- истифодабарии даромади оянда аз объекти сармоягузорӣ гирифташаванда, ҷараёнҳо ва дороиҳои оянда барои пардохт кардани уҳдадориҳо дар назди қарздиҳандагон;
- ҳифз ва назорати ҷараёнҳои пулии дар раванди амалисозии лоиҳа ҳосилшаванда.

Таҳқиқотро ҷамъбаст намуда, метавон қайд кард, ки аҳамияти маблағгузории лоиҳавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас буда метавонад. Ин тарзи маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои таъмини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат муҳим аст. Ҳангоми муайян намудани асосҳои ташаккули маблағгузории лоиҳавӣ рушд додани шаклҳои пешрафтаи қарздиҳӣ, ки сарбории оқилонаро ба қарзгирон пешбинӣ менамоянд ва гирифтани натиҷаи муайянро барои сармоягузорон кафолат медиҳанд, зарур аст. Таҷрибаи хориҷиро дар самти маблағгузории лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба худ қабул намуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои ин дорои заминаҳо ва шароити муносиб мебошад, метавонад ба нишондиҳандаҳои баланди иҷтимоию иқтисодӣ ноил гардад.

Адабиёт

1. Афанасьев Е.М. Анализ эволюции проектного финансирования на примере зарубежного опыта [Текст] / Е.М. Афанасьев // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. – 2014. - № 2 (192). – С. 166-171
2. Баринов Э.А. Об актуальных проблемах и особенностях международного финансирования инвестиционных проектов [Текст] / Э.А. Баринов // Финансы и кредит. – 2007. – № 41 (281). - С. 27-38
3. Баринов А.Э. Современное состояние мирового рынка финансирования инвестиционных проектов и роль банков в его развитии // Финансы и кредит. - 2007. - № 25 (265). - С. 16–22
4. Йескомб Э.Р. Принципы проектного финансирования [Текст] / Э.Р. Йескомб / Пер. с англ. - М.: Альпина Паблишер, 2008. - 488 с.
5. Катасонов В.Ю. Проектное финансирование: мировой опыт и перспективы для России [Текст] / В.Ю. Катасонов, Д.С. Морозов, М.В. Петров. – М.: АНКИЛ, 2001. – 312 с.
6. Клейменова А.В. Ключевые особенности проектного финансирования [Текст] / А.В. Клейменова // European Science Review. – 2014. - № 3-4. – С. 205-209

7. Крутова И.Н. Формирование и развитие системы проектного финансирования предприятий АПК: теория, методология, практика [Текст] / И.Н. Крутова. - Саранск: Изд-во Мордовского университета, 2010. - 198 с.

8. Қодирзода Д.Б., Хидиралиев Р.З. Муаммоҳои асосии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ [Матн] / Д.Б. Қодирзода, Р.З. Хидиралиев // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 1. - С. 67-73

9. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения [Текст] / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 573 с.

10. Москвин В.А. Кредитование инвестиционных проектов [Текст] / В.А. Москвин. – М.: Финансы и статистика, 2001 – 238 с.

11. Никулина О.В., Баклажкова К.В. Специфика банковского проектного финансирования инвестиционной деятельности предприятий различных отраслей экономики России [Текст] / О.В. Никулина, К.В. Баклажкова // Вестник пермского университета. Серия: Экономика. – 2016. – № 4(31). – С. 164-175

12. Переверзева В.В. Эффективная система проектного финансирования: принципы и практика [Текст] / В.В. Переверзева // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2018, - Т. 18. - № 2. – С. 134-140

13. Романов В.В. Международный и российский опыт проектного финансирования инновационной деятельности [Текст] / В.В. Романов // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2013. - № 3 (37). - С. 21−32

14. Смирнов А.Л., Красавина Л.Н. Международный кредит: формы и условия [Текст] / А.Л. Смирнов, Л.Н. Красавина. - М.: Консалтбанкир, 1995. – 86 с.

15. Судас Л.Г., Бобылева А.З., Львова О.А. Зарубежный опыт проектного финансирования в сфере энергетики [Электронный ресурс] / Л.Г. Судас, А.З. Бобылева, О.А. Львова // Государственное управление. Электронный вестник // Режим доступа: URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17919061 – 2011. - № 29. – С. 14

16. Трушина И.А. Ретроспективный анализ проектного финансирования [Текст] / И.А. Трушина // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2016. – № 2 (25). – С. 66-72

17. Хушвахтзода Қ.Х., Набиев Б.А. Таҳқиқи масоили назариявии фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.А. Набиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021.- № 3-2. – С. 5-15

18. Benoit Ph. Project Finance at the World Bank. An Overview of Policies and Instruments [Text] / Ph. Benoit // World Bank Technical Paper. – The World Bank, Washington, D.C. - 1996. – 110 p.

19. Esty B.C. Modern Project Finance: A Casebook [Text] / B.C. Esty. - New York: John Wiley & Sons, 2003. – 562 p.

20. Esty B.C. Why Study Large Projects? An Introduction to Research on Project Finance [Text] / B.C. Esty // European Financial Management. - 2004. - Vol.10. - N 2. - P. 213-224

21. Finnerty J.D. Project financing. Asset-based financial engineering [Text] / J.D. Finnerty. - New Jersey: Wiley, 2007. - 476 p.

22. Gatti S. Measuring value-at-risk in project finance transactions [Text] / S. Gatti, A. Rigamonti, F. Saita, M. Senati // European Financial Management. - 2007. – N 13 – P. 135-158

23. Hoffman Scott L. The law and business of international project finance [Text] / S.L. Hoffman / 3rd ed. - Cambridge: Cambridge University. Press. – 2012. – 750 p.

24. Kleimeier S., Versteeg R. Project finance as a driver of economic growth in low-income countries [Text] / S. Kleimeier, R. Versteeg // Review of Financial Economics. - 2010. - Vol. 19. - P. 49-59

25. Nevitt P.K. Project Financing [Text] / P.K. Nevitt. - London: Euromoney Books, 1978. – 319 p.

26. Nevitt P., Fabozzi F. Project Financing [Text] / P. Nevitt, F. Fabozzi / 7th edition. – London: Euromoney Books, 2000. - 498 p.

27. Refinitiv. Project Finance Review - First Half 2020 [Electronic resource] / Access mode: URL: https://thesource.refinitiv.com/thesource/getfile/index/b66fc322-dd25-433d-b1f4-e6af62efe06c

ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ И ПРЕДПОСЫЛКИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

РУСТАМ АБДУКАЮМ РУСТАМ,
докторант (PhD) кафедры управления государственными финансами
Таджикский национальный университет.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.
Тел.: (+992) 887-78-07-80. E-mail: arustam0101@gmail.com.

Сегодня для Республики Таджикеистан в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития и достижения стратегических целей необходимы новые инструменты и формы привлечения внутренних и внешних инвестиций. Одним из таких современных инструментов является проектное финансирование.

Данный феномен нашел широкое применение в зарубежной практике инвестиционной деятельности. Однако в нашей стране он все еще не используется. В национальном законодательстве и нормативных правовых актах отсутствует понятие проектного финансирования. Вопросы исследования и применения проектного финансирования как одного из эффективных способов привлечения источников финансирования инвестиций также не рассматриваются в отечественных научных публикациях. В связи с этим существует необходимость в исследовании предпосылок и условий применения данного способа финансирования инвестиционных проектов в стране.

В статье на основе международного опыта применения проектного финансирования исследуются предпосылки и возможности использования данного инструмента в инвестиционной деятельности Республики Таджикистан. Изучены исторические периоды возникновения и развития проектного финансирования в зарубежных странах. Проведен анализ большого объема научных источников и изучены различные толкования понятия проектного финансирования. На основе изучения истории возникновения и эволюции понятия проектного финансирования в зарубежных странах выделены особенности его формирования и развития. Выявлены также его отличия от других способов финансирования инвестиционных проектов.

По результатам исследования определены предпосылки и условия применения проектного финансирования в инвестиционной деятельности Республики Таджикистан, и особенно при финансировании национальных программ и государственных инвестиционных проектов.

Ключевые слова: *инвестиционная деятельность, инвестиционный проект, источники финансирования инвестиционных проектов, проектное финансирование, международные финансовые организации, целевое кредитование, кредитование инвестиционного проекта, проектная организация, спонсоры проекта.*

PROJECT FINANCING FEATURES AND PREREQUISITES FOR ITS IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RUSTAM ABDUQAYUM RUSTAM,
PhD doctoral student of the Department of Public
Finance Management, Tajik National University,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.,
Phone: (+992) 887-78-07-80. E-mail: arustam0101@gmail.com

Today, in order to ensure sustainable socio-economic development and achieve strategic goals, the Republic of Tajikistan needs new tools and forms of attracting domestic and foreign investments. One of such modern tools is project financing.

This phenomenon has found wide application in foreign practice of investment activity. However, it is not still used in our country. There is no concept of project financing in national legislation and legal regulations. The issues of research and application of project financing as one of the effective means to attract sources of investment financing are also not considered in domestic scientific publications. In this regard, there is a need to study the prerequisites and conditions for the application of this method of financing investment projects in the country.

The article explored the prerequisites and possibilities for using this instrument in the investment activity of the Republic of Tajikistan based on international experience in the application of project financing. The historical periods of the formation and development of project financing in foreign countries are studied. The analysis of a large volume of scientific sources has been conducted and various interpretations of the concept of project financing have been studied. The features of its formation and development are highlighted based on the study of the history of the emergence and evolution of the concept of project financing in foreign countries. Its differences from other ways of financing investment projects are also revealed.

Based on the results of the study, the prerequisites and conditions for the use of project financing in the investment activities of the Republic of Tajikistan, and particularly in the financing of national programs and state investment projects, were determined.

Key words: *investment activity, investment project, sources of financing investment projects, project financing, international financial organizations, targeted lending, investment project lending, project organization, project sponsors.*

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 35.075

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҒАФУРЗОДА АБДУХАЛИЛ ДАВЛАТАЛӢ,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
ректори Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru
ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 502-02-81-87. Email: payrav-izatullozoda@mail.ru;

Мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравaнд. Вобаста ба вазъи ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои худ мақомоти мазкур аз дигар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ фарқ мекунанд, ки муқаррар намудани мавқеи онҳоро дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия мураккаб мегардонад. Бинобар ин, таҳқиқ намудани мафҳум ва хусусиятҳои алоҳидаи мақомоти мазкур дар муайян намудани мавқеи онҳо дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ метавонанд мусоидат намоянд.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба хусусиятҳои алоҳидаи мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки махсусияти онҳоро дар байни мақомоти дигари иҷроияи ҳокимияти давлатӣ собит менамоянд, баррасӣ гардидааст. Дар мақола махсус қайд гардидааст, ки ташкили мақомоти мазкур бо пайдоиш ва ташаккули падиди президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии зич дошта, маҳз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори ташкил гардидани ин мақомот мебошад. Вобаста ба тартиби махсуси ташкил, фаъолият ва ҳисоботдиҳандагии мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллифон хусусиятҳои мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар ва таҳлил гардидааст, ки метавонанд дар муайян намудани мавқеи мақомоти мазкур дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва муайян намудани табиати ҳуқуқии фаъолияти онҳо мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти иҷроия, ҳокимияти давлатӣ, хусусиятҳои фаъолият, салоҳият, шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, қонунгузорӣ.*

Қабули қонунҳо, таъмини иҷроиш ва ҳифзи онҳо самтҳои муҳимми фаъолияти давлат ба ҳисоб меравaнд. Бо мақсади амалӣ намудани ин самти фаъолияти худ давлат мақоми махсуси давлатиро таъсис додааст. Зеро маҳз мақомоти давлатӣ механизми амалисозии мақсад, вазифа ва функсияҳои давлат ба ҳисоб меравaнд.

Ташкил намудани мақомоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъ ҶТ) асоси худро аз принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мегирад. Мувофиқи талаботи моддаи 9 Конститутсияи ҶТ ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Аниқтараш, фаъолияти давлат дар маҷмӯъ ба се самти асосӣ ҷудо гардида, ба амал баровардани онҳо ба дӯши се мақоми олии давлатӣ вогузор карда шудааст, ки онҳо тибқи усули «боздорӣ» ва «мувозинат» байни якдигар ҳамкорӣ намуда, фаъолият менамоянд.

Яке аз шохаҳои мураккаби ҳокимияти давлатиро ҳокимияти иҷроия ташкил медиҳад. Ҳокимияти иҷроия шохаи мустақили ҳокимияти ягонаи давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар алоқамандии зич бо мақомоти қонунгузор ва судӣ қарор дошта, функсияҳои он ҷиҳати дар амал татбиқ намудани қонунҳо дар қаламрави давлат равона гардидааст[1]. Ақидаи мазкурро чунин шарҳ додан мумкин аст, ки фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунандаи мақомоти ҳокимияти иҷроия ба як намуд ва ё самти муайян равона гардидааст. Чунки, ҳокимияти судӣ низ ҳамчун мақоми ҳуқуқтатбиқкунанда эътироф мегардад, вале татбиқ намудани талаботи қонунгузорӣ аз ҷониби ин мақомот мутаносибан оид ба ҳолатҳои негативӣ (сазоҳидӣ) ба амал бароварда мешавад, яъне дар ҳолатҳое, ки талаботи қонун вайрон карда мешавад ва зарурияти маҷбурсозии судӣ ва ҳимояи судӣ ба вуҷуд меояд. Аммо нисбат ба ҳокимияти иҷроия асосан ҳуқуқтатбиқкунии хусусияти позитивӣ (созандагӣ) дошта хос мебошад. Яъне мустақиман ба иҷро расонидани талаботи қонунгузорӣ бо мақсади таъмини кори мӯътадил ва самараноки ҳамаи объектҳои дар тобеияти он қарордошта, аз ҷумла дар самтҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва ғайра[4]. Дар баробари ин, мақомоти ҳокимияти иҷроия аз ваколатҳои юрисдиксионӣ (ваколати ҷазодиҳӣ) низ бархӯрдор буда, дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузории маъмурӣ ҳуқуқи баррасӣ намудани парвандаҳои маъмурӣ ва ҷазо додани шахсони ҳуқуқвайронкунандаро доранд. Бинобар ин, табиати ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия мураккаб буда, доираи васеи ваколатҳои танзимкунанда ва муҳофизаткунандаро дар бар мегиранд.

Оид ба мафҳуми ҳокимияти иҷроия байни олимон фикру андешаи зиёд ҷой доранд. Аз ҷумла, Д.Н Бахрах менависад, ки ҳокимияти иҷроия ин ҳуқуқ ва имконияти субъект ҷиҳати идора намудани шахсе, тобеи иродаи худ қарор додани одамон, қабул намудани санадҳо ва баамалбарории корҳои ташкилӣ ҳамчун маҷмӯи ваколатҳо эътироф мегардад[2].

Белский К.С. мафҳуми ҳокимияти иҷроияро чунин пешниҳод менамояд: «ҳокимияти иҷроия аз низоми мақомоти идоракунии давлатӣ иборат мебошад, ки дар асоси принсипи зинабандии (иерархӣ) фаъолият ташкил карда шуда, дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ мебошанд ва онҳоро бо мақсади таъмини шароити инкишофи мӯътадили ҷамъият амалӣ менамоянд»[3].

Ба ақидаи олими ватанӣ С.И. Иброҳимов ҳокимияти иҷроия дорои аломатҳои зерин мебошад:

- шахси ҳуқуқии дорои хусусияти ҳуқуқӣ-оммавӣ мебошад;
- ваколати ҳокимияти давлатӣ дорад;
- санадҳои идоракуниро қабул менамояд;
- аз номи давлат амал менамояд ва ғайра[6].

Таъиноти асосии ҳокимияти иҷроия аз ташкили иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ иборат мебошад. Ин самти хеле муҳим буда, моҳияти фаъолияти ҳокимияти иҷроия, мазмуни салоҳияти мақомоти иҷроияро ташкил медиҳад ва хислати зерқонунӣ доштани ҳама асноди онро муайян менамояд[7].

Вобаста ба мафҳуми ҳокимияти иҷроия гарчанде андешаҳо зиёд ба назар мерасанд, лекин қайд намудан кофист, ки ҳокимияти иҷроия ин шохаи мустақили ҳокимияти иҷроия мебошад, ки идоракунии давлатиро тавассути дастгоҳи худ амалӣ намуда, мақсад, вазифа ва функсияҳои махсуси худро дошта, дар ҳамкории пайвастагӣ бо мақомоти қонунгузорӣ ва судӣ қарор дорад.

Чуноне ки ёдрас шудем, ҳокимияти иҷроия дастгоҳи худро дорад. Дастгоҳи ҳокимияти иҷроия асосан низоми мақомоти ҳокимияти иҷроияро ифода менамояд, ки бо салоҳият, шакли қабули қарорҳои иддорӣ ва шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии гуногун

ташкил гардида, ваколатҳои худро дар самтҳои дахлдор мустақилона амалӣ менамоянд.

Мафҳуми мақомоти ҳокимияти иҷроия дар сатҳи қонунгузорӣ инъикоси худро дар Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ» аз 16 апрели соли 2012, № 828 ёфтааст, ки тибқи моддаи 1 Қонуни мазкур: «мақоми иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - шакли ташкилии амалисозии идоракунии давлатиест, ки дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуда, фаъолият менамояд».

Вале дар илми ҳуқуқи маъмурӣ доир ба мафҳуми мақомоти ҳокимияти иҷроия ақидаҳои гуногун пешниҳод мегарданд. Масалан, олими ватанӣ Б.Х. Раззоқов қайд менамояд, ки «мақоми ҳокимияти иҷроия – ин институти мустақили давлат мебошад, ки фаъолияти иҷроиявӣ-амрдиҳиро бо мақсади ташкили иҷроиши қонунҳо дар раванди идоракунии давлатии соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ-маъмурии ҳаёти ҷамъиятӣ ба амал мебарорад...»[5].

Бояд қайд намуд, ки дар муқаррар намудани низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар ҶТ нақши Президенти ҶТ муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро маҳз тавассути фармони дахлдори Президенти ҶТ низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ тасдиқ гардида, сохтори ин низом мавриди ислоҳот дода мешавад. Мувофиқан, низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия тибқи фармони Президенти ҶТ «Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҶТ» аз 19 ноябри соли 2013 № 12 муқаррар гардидааст, ки яке аз ин мақомотро мақомоти назди Президенти ҶТ ташкил менамояд. Вазъи ҳуқуқии мақомоти назди Президенти ҶТ ҳамзамон дар Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ» аз 16 апрели соли 2012 № 828 муқаррар гардидааст, ки тартиби ташкил ва функсияи мақомоти мазкурро дар бар мегирад.

Тибқи муқаррароти фармони Президенти ҶТ таҳти №12 мақомоти назди Президенти ҶТ дар шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии зерин: шӯро, кумита ва агентӣ ташкил гардидаанд, ки ваколатҳои гуногуни иҷроиявӣ-амрдиҳӣ ва муҳофизатиро дар соҳаҳои дахлдори фаъолияти давлатӣ амалӣ менамоянд. Мақомоти мазкур бевосита аз ҷониби Президенти ҶТ таъсис ва барҳам дода мешаванд. Президенти ҶТ роҳбар, муовини якум, муовинони роҳбари мақоми назди Президенти ҶТ-ро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд ва бо пешниҳоди роҳбари мақоми назди Президенти ҶТ низомнома, сохтори дастгоҳи марказӣ, нақшаи идоракунӣ ва шумораи ниҳоии кормандони мақомоти мазкурро тасдиқ мекунад. Онҳо дар назди Президенти ҶТ ҳисоботдиҳанда мебошанд.

Қайд намудан зарур аст, ки маҳз Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ» мафҳуми расмии мақомоти назди Президенти ҶТ-ро муқаррар менамояд. Аз ин рӯ, тибқи талаботи моддаи 14 Қонуни мазкур «Мақоми назди Президенти ҶТ мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаи муайяни фаъолият амалӣ менамояд».

Бояд хотиррасон намуд, ки тибқи фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҶТ” аз 19 ноябри соли 2013 № 12 ба мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти зерин дохил мешаванд:

– Шӯрои амнияти ҶТ;
– Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ;
– Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ;
– Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ;

– Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти ҶТ;
– Агентии омори назди Президенти ҶТ;
– Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ.

Аз ин бармеояд, ки мақомоти назди Президенти ҶТ дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ ташкил гардида, самтҳои гуногуни фаъолияти давлатиро дар бар мегиранд. Бо назардошти ҳамин, муайян намудани мафҳуми мақомоти назди Президенти ҶТ мураккаб мебошад. Зеро агар сухан дар бораи як мақом ё низоми мақомоте мерафт, ки самти ягона ё самти ба ҳам монанди фаъолияти давлатиро амалӣ менамоянд, мушкиле набуд. Вале мақомоти назди Президенти ҶТ самтҳои гуногунро дар бар мегиранд, бинобар ин муайян намудани мафҳум ва хусусиятҳои фарққунандаи он аз дигар мақомоти давлатӣ таҳлили мураккаб ва амиқро тақозо менамояд.

Бо ин мақсад таҳлили хусусиятҳои асосии ин мақомот аҳамияти муҳим доранд:

1. Мақомоти назди Президенти ҶТ ҳамчун мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравандю. Тавре ишора гардида буд, маҳз ҳокимияти иҷроия, ки функсияи иҷроиявӣ-амрдиҳандагиро амалӣ менамояд, механизмҳои махсуси амаликунандаи функсияҳои мазкурро ташкил медиҳад. Ин механизмро мақомоти ҳокимияти иҷроия дар бар мегиранд, ки хусусияти мазкур танҳо хоси ин шохаи ҳокимияти давлатӣ мебошад. Бинобар ин, ҳама гуна мақомоти давлатие, ки бо мақсади амалӣ намудани сиёсати давлатӣ ва баамалбарории идоракунии давлатӣ дар самтҳои алоҳида таъсис дода мешаванд, маҳз дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия ташкил мегарданд. Мақомоти назди Президенти ҶТ низ аз ҷумлаи ин мақомоти давлатӣ мебошад, ки тибқи қонунгузорӣ ҳамчун мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ эътироф гардидаанд.

Тибқи талаботи қонунгузорӣ мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ маҳсуб меёбанд. Хусусияти мазкур, ки нақшаи идоракунии мақомоти назди Президенти ҶТ-ро ифода менамояд, аз шакли сохти давлатии ҶТ бармеояд. Бо назардошти он, ки ҶТ аз воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ иборат мебошад, соҳибихтиёрии давлат дар ҳудуди онҳо амалӣ карда мешавад. Бо ҳамин мақсад низоми мақомоти давлатӣ ба мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ҷудо мешаванд. Мақомоти марказӣ мақомоти асосӣ буда, ба сохторҳои ҳудудии худ амридиҳанда мебошанд ва иҷрои вазифаҳои хизматии онҳоро таъмин менамоянд. Мақомоти назди Президенти ҶТ низ мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб мераванд, ки воҳидҳои сохтории худро дар маҳалҳои алоҳидаи кишвар низ доранд. Масалан, нақшаи идоракунии Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ чунин муқаррар гардидааст: Дастгоҳи марказӣ; Шӯъбаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон; Шӯъбаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ дар вилояти Суғд; Шӯъбаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ дар вилояти Хатлон; Шӯъбаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ дар шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ; Бахши минтақавии Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон.

2. Мақомоти назди Президенти ҶТ аз ҷониби Президенти ҶТ *таъсис ва барҳам дода мешаванд.* Ташкил гардидани мақомоти назди Президент ҶТ ба салоҳияти Президенти ҶТ ҳамчун Сарвари давлат мансуб мебошанд. Яъне, дар доираи салоҳияти худ Президенти ҶТ мақомоти махсусро таъсис медиҳад, Низомномаи онҳоро тасдиқ менамояд, фаъолияти онро назорат менамояд ва онро барҳам медиҳад. Нақши Президенти ҶТ дар ташкил ва ба амал баровардани фаъолияти мақомоти назди Президенти ҶТ асосӣ ва аввалиндараҷа мебошад. Президенти ҶТ ҳамчун шахси

мансабдори олии давлатӣ мақомоти мазкурро вобаста ба зарурати амалӣ таъсис медиҳад.

3. Ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти назди Президенти ҶТ-ро Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд. Аз мазмуни ин хусусияти мақомоти назди Президенти ҶТ чунин бармеояд, ки дар ҳоле, ки ташаббускор ва таъсисдиҳандаи мақомоти мазкур худи Президенти ҶТ мебошад, пас ваколати таъин намудан ва озод намудани роҳбари онҳо ба вазифаи худи Президенти ҶТ мансуб мебошад. Мисоли ин гуфтаҳо муқаррароти қисми 3 моддаи 14 Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ», ки тибқи он – «Мақоми назди Президенти ҶТ аз ҷониби Президенти ҶТ таъсис ва барҳам дода мешавад. Президенти ҶТ роҳбар, муовини якум, муовинони роҳбари мақоми назди Президенти ҶТ-ро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд» баромад мекунад. Аз мазмуни низомномаи мақомоти назди Президенти ҶТ бармеояд, ки роҳбарияти мақомоти назди Президенти ҶТ номзадии шаҳрвандони кишварро барои ишғоли мансабҳои муовини якум ва муовинони мақомоти мазкур пешниҳод менамоянд ва онҳо аз ҷониби Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва озод карда мешаванд.

Таъин ва озод намудани шахсони мансабдори давлатӣ аз ҷониби Президенти ҶТ тавассути санадҳои ҳуқуқии Президенти ҶТ амалӣ карда мешавад. Тибқи талаботи моддаи 70 Конститутсияи ҶТ Президенти ҶТ дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад. Мувофиқан, таъин ва озод намудани шахсони мансабдори давлатӣ низ тавассути санадҳои мазкур ба расмият дароварда мешаванд.

Дар мисоли мақомоти назди Президенти ҶТ дар Қонуни зикргардида муқаррар нагардидааст, ки тавассути кадом санади Президенти ҶТ роҳбарият ва муовинони мақомоти мазкур ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мегарданд. Таҷриба нишон медиҳад, ки роҳбарияти мақомоти назди Президенти ҶТ тавассути фармони Президенти ҶТ ва муовинони роҳбарияти мақомоти назди Президенти ҶТ тавассути фармон ва амри Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мегарданд. Масалан, тавассути фармонҳои Президенти ҶТ аз 19 июни соли 2015, №506 Давлатов Ҷ.М. ба вазифаи Директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ; аз 23 январи соли 2017 № 823 Султонзода С.С. ба вазифаи Директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ таъин; аз 18 ноябри соли 2020, № 70 Воҳидзода Ҳ.С. ба вазифаи Директори Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти ҶТ таъин гардидаанд.

Мувофиқан, бо фармони Президенти ҶТ аз 15 майи соли 2020 № 1532 Аҳмадзода М.Р. ба вазифаи муовини якуми Директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ; аз 5 июли соли 2021, № 210 Талбакзода С.Т. муовини Директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ таъин гардидаанд.

Тавассути амрҳои Президенти ҶТ бошад: аз 10 июли соли 2020 №АП-1393 Мирзоён Н.Р. ба вазифаи муовини Директори Агентии омори назди Президенти ҶТ таъин; аз 1 феврали соли 2022 №АП-167 Аҳмадзода Д.Д. ба вазифаи муовини директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ таъин гардидаанд[1].

Қайд намудан ба маврид аст, ки санади Президенти ҶТ оид ба таъин ва озод намудани шахсони мансабдори мақомоти назди Президенти ҶТ ба монанди вазорату кумитаҳои давлатӣ тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ-ро талаб намекунанд.

[1] Сомони расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 10.02.2022)

Ҳамин тариқ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки роҳбарияти мақомоти назди Президенти ҶТ тавассути фармони Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешаванд. Муовини якум ва муовинони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти ҶТ, Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ тавассути фармони Президенти ҶТ ва муовини якум ва муовинони Агентии омори назди Президенти ҶТ, Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ, Кумитаи рушди маҳаллӣ назди Президенти ҶТ ва котиботи Дастгоҳи Шӯрои амнияти ҶТ тавассути амри Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мегарданд. Лекин оиди он, ки тавассути кадом санади Президенти ҶТ роҳбарият ва муовинони мақомоти назди Президенти ҶТ таъин ва озод мегарданд, дар қонунгузорӣ ва низомномаи мақомоти мазкур меъёре пешбинӣ намегардад. Бинобар ин, такмили қонунгузориро вобаста ба масъалаи мазкур зарур мешуморем.

4. Низомномаи мақомоти назди Президенти ҶТ аз ҷониби Президенти ҶТ тасдиқ карда мешавад. Ифодаи хусусияти мазкурро дар қонуни болозир дарёфтан мумкин аст. Агар вазорату кумитаҳои давлатӣ, гарчанде аз ҷониби Президенти ҶТ таъсис дода шаванд ҳам, вале низомномаи ин мақомотро Ҳукумати ҶТ тасдиқ менамояд. Хусусияти мақомоти назди Президенти ҶТ маҳз дар он зоҳир мегардад, ки онҳо аз ҷониби Президенти ҶТ таъсис дода мешаванд ва низомнома, сохтор, нақшаи идоракунӣ ва ҳайати кормандони онҳоро бевосита худи Президенти ҶТ тасдиқ менамояд. Масалан, моддаи 14 Қонуни мазкур муқаррар менамояд, ки «бо пешниҳоди роҳбари мақоми назди Президенти ҶТ низомнома, сохтори дастгоҳи марказӣ, нақшаи идоракунӣ ва шумораи ниҳоии кормандони ҳамин мақомро Президенти ҶТ тасдиқ мекунад». Дар банди 17 Низомномаи Агентии омори назди Президенти ҶТ, банди 10 Низомномаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ, қисми 4 моддаи 11 Қонуни ҶТ «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ» муқаррар гардидааст, ки низомнома, сохтор ва нақшаи идоракунии мақомоти мазкурро Президенти ҶТ тасдиқ менамояд. Вале ин меъёр дар Низомномаи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ ва Низомномаи Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ пешбинӣ нагардидаанд, ки муқаррар намудани онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

5. Мақомоти назди Президенти ҶТ вазифа ва функсияҳои махсуси худро доранд, ки дар Низомномаи онҳо муқаррар гаридааст. Ҳар як мақоми давлатӣ ҷиҳати ба низом даровардани соҳаи муайяни муносибатҳои давлатию ҷамъиятӣ таъсис дода мешаванд, ки вазифа, мақсад ва функсияҳои худро доранд. Хусусан, мақомоти назди Президенти ҶТ низ бо мақсади муайян ташкил карда шуда, функсияҳои ба худ хосро доро мебошанд. Масалан, таҳлили комплексии ҳолати ҷаҳонӣ ҷиҳати таъмини амнияти миллӣ, коркард намудани консепсияҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, баамалбарории контрол ва назорати давлатӣ, гузаронидани маҷлисҳо ва вохӯриҳо дар доираи тартиби муқарраргардида ва ғайра аз ҷумлаи вазифаи мақомоти назди Президенти ҶТ мебошанд.

6. Ҳамчун мақоми марказӣ мақомоти назди Президенти ҶТ сохтор ва мақоми минтақавии худро доранд. Аз сабаби оне, ки воҳиди кории мақомоти давлатӣ кам мебошад ва зарурати ташкил намудани сохторҳои алоҳидаи мақоми давлатӣ дар воҳидҳо маъмурӣ-ҳудудии кишвар зарурат надорад, сохторҳои минтақавии мақомоти давлатӣ, ки ваколати давлатӣ-ҳокимиятии онҳо ҳудуд якчанд ноҳияҳоро дар бар мегирад, ташкил карда мешаванд.

Мазмуни хусусияти мазкур аз мазмуни хусусиятҳои болозикр ҷиҳати ҷудо гардидани мақомоти назди Президенти ҶТ ба мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ қисман бармеояд. Умуман, мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти минтақавӣ (маҳаллӣ)-и худро доранд, ки вазифа ва функсияҳои мақомоти марказиро дар қисматҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ба амал мебароранд. Ба ғайр аз Шӯрои амнияти ҶТ ва Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ боқимонда мақомоти назди Президенти ҶТ сохторҳо минтақавӣ ва маҳаллии худро доранд, ки онҳо дар якҷоягӣ бо мақомоти марказӣ сиёсати давлатиро дар соҳаи дахлдор ба амал мебароранд.

7. Мақомоти назди Президенти ҶТ бо мақсади амалӣ гардонидани функсияҳои худ ҳуқуқи қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доранд. Мақомоти назди Президенти ҶТ барои иҷрои вазифаҳои худ ҳуқуқи қабул намудани санадҳои меъёриро доранд. Масалан, тибқи моддаи 24 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 мақомоти назди Президенти ҶТ дар асос ва барои иҷрои Конститутсияи ҶТ, дигар санадҳои қонунгузорӣ, фармонҳои Президенти ҶТ ва қарорҳои Ҳукумати ҶТ дар доираи салоҳияташон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунанд. Мутобиқи он, мақомоти назди Президенти ҶТ санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакли фармоиш қабул мекунанд.

8. Оид ба натиҷаи фаъолияти худ мақомоти назди Президенти ҶТ дар назди Президенти ҶТ масъул ва ҳисоботдиҳанда мебошанд. Чуноне, ки қайд намудем, ташаббускор ва ташкилкунадаи асосии мақомоти назди Президенти ҶТ худи Президенти ҶТ мебошад. Мақомоти мазкур дар назди Президенти ҶТ оид ба натиҷаи фаъолияти худ ҳисоботдиҳанда мебошанд. Масалан, дар боби 1 банди 2 Низомномаи Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ муқаррар гардидааст, ки Кумита ба Президенти ҶТ ҳисоботдиҳанда мебошад; моддаи 13 Қонуни ҶТ «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ» муқаррар менамояд, ки Директори Агентӣ ҳар шаш моҳ ба Президенти ҶТ оид ба фаъолияти Агентӣ ҳисобот пешниҳод менамояд, инчунин оид ба натиҷаҳои тафтишу санҷишҳои молиявӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ҳисобот пешниҳод менамояд; боби 3 банди 10 Низомномаи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ муқаррар менамояд, ки Директори Агентӣ ба Президенти ҶТ ҳисобот пешниҳод менамояд. Ба назари мо муқаррар намудани муҳлати ҳисоботсупории ин мақом мақсаднок шуморида мешавад.

Ҳамзамон, вобаста ба ваколат ва самти фаъолияти ҳар як мақоми назди Президенти ҶТ нишонаҳои зерин низ ба онҳо хос мебошад:

– табиати гуногуни ҳуқуқӣ доранд, яъне функсияи машваратӣ ва иҷроиявӣ-амрдиҳандагиро амалӣ менамоянд;

– функсияҳои контролӣ-назоратӣ ва тафтишотӣ доранд;

– функсияи ҳуқуқэҷодкунӣ дошта, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро таҳия ва қабул менамоянд;

– фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавиро ба амал мебароранд.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, самтҳои асосии сиёсати давлатиро фарогир буда, дар таъмини сиёсати давлатӣ ва амалӣ гардонидани идоракунии давлатӣ нақши созанда доранд. Мақомоти мазкур бо вобаста ба хусусиятҳои худ аз дигар мақомоти ҳокимияти иҷроия фарқ мекунанд. Мақомоти мазкур аз ҷониби Президенти ҶТ таъсис дода мешаванд, ки ин ҳолат мавқеи онҳоро нисбат ба дигар мақомоти ҳокимияти иҷроия махсус мегардонад. Мақомоти назди

Президенти ҶТ вобаста ба натиҷаи фаъолияти худ дар назди Президенти ҶТ ҳисоботдиҳанда мебошанд.

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили масъала, таклифҳои зеринро пешниҳод намудан мумкин аст:

1) Тавре қайд гардид, дар Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ» ва низомномаи мақомоти назди Президенти ҶТ муқаррар нагардидааст, ки тавассути кадом санади Президенти ҶТ роҳбарият ва муовинон дар мақомоти мазкур ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мегарданд. Таҷриба собит месозад, ки роҳбарияи мақомоти назди Президенти ҶТ тавассути «фармон» ва муовинони онҳо бо назардошти махсусияти фаъолияти мақомоти мазкур тавассути «фармон» ва «амри» Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешаванд. Бинобар ин, зарур мешуморем, ки дар қисми 3 моддаи 14 Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомот идоракунии давлатии ҶТ» муқаррар карда шавад, ки «Роҳбар, муовини якум ва муовинони роҳбари мақомоти назди Президенти ҶТ тавассути фармон ва амри Президенти ҶТ ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешаванд».

2) Дар Низомномаи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ ва Низомномаи Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ дар боби ташкили фаъолияти мақомоти мазкур муқаррар карда шавад, ки «Бо пешниҳоди роҳбарият Низомнома, Сохтори дастгоҳи марказӣ, Нақшаи идоракунӣ ва шумораи ниҳоии кормандони ҳамин мақомро Президенти ҶТ тасдиқ менамояд».

Адабиёт

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйиру иловаҳо ба он дар солҳои 1999, 2003, 2016)

2. Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, соли 2017, №5.

3. Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ» аз 16 апрели соли 2012 № 828 // www.adlia.tj (мансаби электронӣ)

4. Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҶТ» аз 19 ноябри соли 2013 № 12 // www.adlia.tj (манбаи электронӣ, санаи муроҷиат 01.05.2022 сол)

Адабиёти илмӣ

1. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации: Учебник. — М.: ИКД «Зерцало-М». 2003. — 608 с.

2. Бахрах Д.Н. Административное право России: учебник. 6-е изд., перераб. и доп. М.:, 2011. – С.27

3. Бельский К.С. Разделение властей и ответственность в государственном управлении. - М.:, 1990. - С.76

4. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе 2013. - 564 с.

5. Раззоков Б.Х. Проблемы теории и практики организации исполнительной власти Республики Таджикистан / Дисс. ... док. юрид. наук. - М.: 2014. – 458 с.

6. Иброҳимов С.И. Инкишофи мақомоти идоракунии давлатӣ ва конститутсияҳои Тоҷикистон. Мафҳум ва моҳияти мақомоти идоракунии давлатӣ // Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ. Душанбе, 2019. – 361-365

7. Ализода З.М. Асосҳои конститутсионии ташкили ҳокимияти иҷроия дар ҶТ // Давлат ва ҳуқуқ. 2003. №1. – С. 9-14

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГАФУРЗОДА АБДУХАЛИЛ ДАВЛАТАЛИ,
доктор юридических наук, профессор,
ректор Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
г. Душанбе, ул. С. Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru
ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,
ассистент кафедры административного права и
государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
г. Душанбе, ул. С. Носира, 33,
Тел.: (+992) 502-02-81-87. E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Органы при Президенте Республики Таджикистан относятся к числу исполнительных органов государственной власти. В зависимости от своего правового положения и своих особенностей эти органы отличаются от других исполнительных органов государственной власти, что усложняет установление их места в системе органов исполнительной власти. Поэтому изучение понятия и особенностей этих органов может помочь определить их место в системе исполнительных органов государственной власти.

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с некоторыми особенностями органов при Президенте Республики Таджикистан, которые доказывают их специфику среди других исполнительных органов государственной власти. В статье особо отмечается, что создание данных органов тесно связано с возникновением и становлением в Республике Таджикистан института президентства, и именно Президент Республики Таджикистан является инициатором создания данных органов. Относительно особого порядка организации, деятельности и подотчетности органов при Президенте Республики Таджикистан авторами установлены и проанализированы особенности органов при Президенте Республики Таджикистан, которые могут помочь определить место этих органов в системе исполнительных органов государственной власти и правовую природу их деятельности.

Ключевые слова: *Президент Республики Таджикистан, органы исполнительной власти, государственная власть, особенности деятельности, компетенция, организационно-правовые формы, разделение государственной власти, законодательство.*

FEATURES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF BODIES UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GAFURZODA ABDUKHALIL DAVLATALI,
Doctor in Law, Professor,
Rector of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: +992 (37) 2-24-17-86. E-mail: khalil-77@mail.ru
IZATULLOZODA PAYRAVI NUSRATULO,
assistant of Administrative Law and Public Service Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 502-02-81-87. E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Bodies under the President of the Republic of Tajikistan are the executive bodies of state power. Depending on their legal status and their characteristics, these bodies differ from other executive bodies of state power, which complicates the establishment of their place in the system of executive bodies. Therefore, the study of the concepts and characteristics of these bodies can help determine their place in the system of executive authorities.

The article discusses issues related to some features of the bodies under the President of the Republic of Tajikistan, which prove their specificity among other executive bodies of state power. The article particularly emphasizes that the creation of these bodies is closely related to the emergence and formation of the institution of the President in the Republic of Tajikistan, and it was the President of the Republic of Tajikistan who initiated the creation of these bodies. Regarding the special order of organization, activities and accountability of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, the authors have identified and analyzed the features of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, which can help determine the place of these bodies in the system of executive bodies of state power and the legal nature of their activities.

Key words: *President of the Republic of Tajikistan, executive bodies, state power, features of activity, competence, organizational and legal forms, separation of state power, legislation.*

УДК.342 (575.3)

ХУДИДОРАИ МАҲАЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ӮЗБЕКИСТОН

АМИНОВ МУҲАММАД МАҲМАДРИЗОЕВИЧ,
номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти
кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи иқтисодии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-74-04-49. E-mail:aminov.mm@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, мушкилоти ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидораи маҳалли дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон дар мақола, асосҳои ҳуқуқии худидораи маҳаллӣ ва давраҳои ташаккули он мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар мақола муаллиф худидораи маҳаллиро ҳамчун як ниҳоди низоми идораи давлатӣ таҳлил намудааст. Ҳамкории мақомоти худидораи маҳаллӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлати ва ҷамъомади шаҳрвандон дар Ӯзбекистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар мақола мақомоти намояндагии маҳаллӣ ва принсипҳои фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар алоҳидагӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки самтҳои иқтисодӣ - иҷтимоӣ ва сиёсии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зери тадқиқот қарор дода шавад.

Дар маҷмуъ мушкилот ва рушди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии давлатӣ дар Ӯзбекистон зери таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

***Калидвожаҳо**: асосҳои ҳуқуқӣ, идоракунии маҳаллӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Ӯзбекистон, худидораи маҳаллӣ дар Ӯзбекистон, идораи давлатӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, замони муосир, давраҳои рушд, ҳамкории маҳаллӣ, заминаҳои иқтисодию иҷтимоӣ.*

Ҷомеаи инсонӣ ҳамеша ба хотири бунёди давлати аз нигоҳи демократӣ такмилёфта, кушишҳо ба харҷ медиҳад. Аз қадим, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандӣ, новобаста аз он ки онҳо то чӣ андоза васеъ буда, доираи фарох доранд, имкони муттаҳидии инсоният баҳри амалигардонии ҳуқуқ ва озодиҳои онҳоро ба миён меоварад. Инсоният новобаста аз идоракунии маъмурии маҳалла, ноҳия, шаҳр ҳамеша кӯшиш мекард, ки баҳри ҳимояи ҳуқуқҳои худ ва амали намудани талаботҳои инсонӣ, муттаҳидиро ба миён орад[2;67]. Дар ин замина аксари давлатҳои пасошуравӣ чунин таърихи ташаккули худидоракуниро доранд.

Модели муосири худидоракунии маҳаллӣ дар ҳудуди Ҷумҳурияти Ӯзбекистон дар баробари ҷараёни рушди минтақа ташаккул ёфтааст.

Ҳамаи ин омилҳои зикршуда боиси ташаккули модели нави мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мегарданд, ки бар принсипҳои муосир такя карда шудаанд. Идоракунӣ дар деҳаҳо аз ҷониби ҷамъомади шаҳрвандон амалӣ шуда буд ва ҳеҷ гоҳ бинобар шумораи ками маҷлисҳо салоҳияти васеъ надошт, аз ин рӯ, ин мисол аз намунаҳои шаҳрҳои калони минтақа истифода мешавад.

Дар Ҷумҳурии Узбекистон ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандонро маҷлис, ҷамъомади деҳа ва маҳалла ташкил медиҳад, ки онро раис роҳбарӣ мекунад[3;89].

Мақоқоти худидораи маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Узбекистон ҳамчун мақомоти ҷамъиятии шаҳрвандон арзёби гардида, дар асоси маҷлиси маҳалли дахлдор таъсис ва фаъолияти худро ба роҳ мемонад**.** Дар маҷлисҳо истиқоматкунандаҳои маҳаллаю деҳа, раис (аксакал)-и маҷлиси шаҳрвандон ва мушовирони он, раисон ва аъзои комиссияҳоро оид ба самтҳои асосии фаъолият ва комиссияи тафтишоти ҷамъомади

шаҳрвандон интихоб менамоянд. Шумораи мушовирони раиси ҷамъияти шаҳрвандон ва дастгоҳи маҷлиси шаҳрвандон муайян карда мешавад, бо пешниҳоди раиси (ақсақал) маҷлиси шаҳрвандон котиби масъули ҷамъомади шаҳрвандонро интихоб мекунанд[3;89].

Самтҳои дигари фаъолияти мақомоти мазкур оид ба дастгирии гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳолӣ чораҳо меандешад, истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои давлатии барои ин мақсадҳо ҷудошударо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун таъмин менамояд. Бояд қайд намуд, ки ҳар семоҳа ҳисоботи раиси маҷлиси шаҳрвандон ва мушовирони ӯ, раисони комиссияҳо оид ба самтҳои асосии фаъолият ва кумитаи бозрасии маҷлисҳои шаҳрвандон, роҳбари ҷамъиятӣ маҳалла, мушовири маҷлисҳои шаҳрвандон, оид ба масъалаҳои тарбияи маънавӣ ва ахлоқӣ мешунавад[6;14]. Бояд қайд намуд, ки фаъолияти мақомоти мазкур назорати ҷамъиятиро аз болои иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқи дар қаламрави дахлдор, аз ҷумла риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои хоҷагидорӣ, ба сифати таъминоти коммуналӣ аз ҷониби ташкилотҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ, риояи қоидаҳои таҳия ва нигоҳдории ҳавлӣ ва атрофи он, истифода ва ҳифзи замин, инчунин назоратро аз рӯи харҷи маблағҳои молиявӣ ба роҳ мемонад[5;123].

Заминаҳои ҳуқуқии худидоракунии шаҳрвандон дар Узбекистон бо Конститутсия ва қонуни Ҷумҳурияти Ӯзбекистон “Дар бораи худидораи шаҳрвандон”, инчунин дастурҳои алоҳидаи фаъолияти мустақилонаи шаҳрвандон дар ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ дар асоси манфиатҳои онҳо, хусусиятҳои таърихии рушд, инчунин арзишҳои милливу маънавӣ, урфу одатҳои маҳаллӣ кафолат дода мешавад[1].

Дар ин радиф шаҳрвандон ҳуқуқи конститутсионии худро ба худидоракунӣ дар деҳаҳо, маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо ва деҳкадаҳо мувофиқи кафолати ҳуқуқӣ, овоздиҳии шаҳрвандон тавассути гирдиҳамоии шаҳрвандон (маҷлисҳои намояндагони шаҳрвандон) амалӣ мекунанд. Шаҳрвандон, сарфи назар аз ҷинс, нажод, миллат, забон, мазҳаб, пайдоиши иҷтимоӣ, эътиқод, вазъи шахсӣ ва иҷтимоӣ, мустақиман ё тавассути намояндагони интихобкардаи худ ҳуқуқи баробар ба худидоракунии давлатӣ доранд. Маҳдудкунии ҳуқуқи шаҳрвандон ба худидоракунӣ манъ аст. Бояд қайд намуд, ки дахолати мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандон иҷозат дода намешавад[1]. Ба ақидаи **Алимухамедов С.,** асоси озодии аҳолиро дар идоракунии давлатӣ, интихоботи озоди шаҳрвандон ва иродаи мустақили онҳо ташкил медиҳад[3;45].

Асоси фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандӣ аз принсипҳои зерин асос меёбад:

1. Қонуният,
2. Афзалияти ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон,
3. Демократия,
4. Ошкорбаёнӣ,
5. Адолати иҷтимоӣ,
6. Мустақилият дар ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ,
7. Кумаки мутақобила,
8. Шарикии иҷтимоӣ,
9. Баррасии урфу одатҳои маҳаллӣ ва анъанаҳо мебошанд [1].

Бояд тазакур дод, ки худидоракунии шаҳрвандон дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Ӯзбекистон амалӣ карда мешавад. Воҳидҳои ҳудудии худидоракунии

шаҳрвандон деҳаҳо, маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳкадаҳо мебошанд. Таъсис, иттиҳодия, тақсим ва барҳам додани рустоҳо, инчунин таъсис ва тағйири сарҳади онҳо, додани номҳо ва номгузорӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун сурат мегирад. Таъсис, муттаҳидшавӣ, тақсим ва барҳам додани маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳкадаҳо, инчунин муқаррар ва тағйири сарҳади онҳо, додани номҳо ва иваз кардани онҳо аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси дархостҳои мақомоти худидоракунии шаҳрвандон бо тартиби муқарраркардаи Девони Вазирони Ҷумҳурии Ӯзбекистон амалӣ карда мешавад[3;66].

Асоси фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандон маҷлисҳои шаҳрвандони маҳаллаи шаҳрҳо, деҳаҳо, инчунин шаҳракҳо, деҳкадаҳо мебошанд.

Мақомоти худидоракунии шаҳрвандон ба системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ дохил карда намешаванд ва ваколатҳои тавассути қонун ба онҳо додашударо дар ҳудуди дахлдор амал мекунанд[2;44]. Мақомоти худидоракунии шаҳрвандон аз ҳуқуқи шахси ҳуқуқӣ истифода мебаранд, муҳри стандартӣ доранд ва бо тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сабти ном карда мешаванд[4;56]. Дар асоси масъалаҳои дар боло овардашуда, ҷамъомадҳои шаҳрвандон манфиатҳои аҳолиро намояндагӣ мекунанд ва аз номи худ қарорҳое қабул мекунанд, ки дар қаламрави дахлдор эътибор доранд.

Мақомоти ҷамъомади шаҳрвандон инҳоянд:

1. Кенгашти маҷлиси шаҳрвандон;
2. Комиссияҳо оид ба самтҳои асосии фаъолияти ҷамъомади шаҳрвандон;
3. Комиссияи тафтишот.

Ҷамъомади шаҳрвандон дар мақомоти худидораи маҳаллӣ бо назардошти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа ва Низомномаи мақомот ба роҳ монда мешавад. Низомнома дар бораи ҷамъомади шаҳрвандон бояд дорои маълумоти зерин бошад:

1) Номи ҷамъомади шаҳрвандон;
2) Ҷамъоварии ҳудуди шаҳрвандон;
3) Салоҳияти маҷлиси шаҳрвандон ва мақомоти он;
4) Тартиби даъвати ҷамъомади шаҳрвандон (маҷлиси намояндагони шаҳрвандон);
5) Тартиби ташкили Кенгаши ҷамъомади шаҳрвандон;
6) Тартиби интихоби раиси ҷамъияти шаҳрвандон ва мушовирони ӯ, инчунин интихоб, тасдиқ ва таъин намудани дигар шахсони мансабдори мақомоти ҷамъиятии шаҳрвандон;
7) Тартиби ташкил, азнавташкилдиҳӣ ва қатъ намудани фаъолияти комиссияҳо дар самтҳои асосии фаъолияти ҷамъияти шаҳрвандон;
8) Тартиби ташкил ва қатъи фаъолияти комиссияи тафтишотии шаҳрвандон ваколатҳои раиси ҷамъомади шаҳрвандон ва мушовирони ӯ;
9) Ваколатҳои котиби масъули ҷамъомади шаҳрвандон, роҳбари ташкилоти ҷамъиятии “Маҳаллаи Посбонӣ”, мушовири маҷлисҳои шаҳрвандон оид ба масъалаҳои таълими динӣ ва маърифати маънавӣ;
10) Асосҳои иқтисодии ҷамъшавии шаҳрвандон;
11) Тартиби азнавташкилдиҳӣ ва қатъи ҷамъомади шаҳрвандон[1].

Мақомоти худидоракунии маҳалли дар Узбекистон барои сохтани давлати демократӣ ва рушди фаъолнокии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар идораи давлат накши босазо дорад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрвандон", ки 15 марти соли 2013.
2. Абдурасул Раҳмонов. *norma.uz* Органов государственной власти на местах.
3. Алимухамедов С. Конституционные гарантии нормотворческой деятельности органов государственной власти на местах. 145с
4. Азизов Д.К. Сравнительный анализ систем государственных служб и государственного управления: опыт развитых стран для республики Узбекистан.78с
5. Бесхлебнова Анна Алексеевна. Формы взаимодействия органов прокуратуры с органами государственной власти и ограним.120с
6. Тухлиев Н., Кременцова А. Моя страна / под ред.
7. Э.В.Ртвеладзе. — Ташкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2012.232с
8. Хамедов И.А., Цай И.М., Атаджанов Д.Ю., Закиров Р.Р., Мансуров А.Р., Ражабов Б.Б.\ Актуальные вопросы развития института государственных услуг в Узбекистане
9. https://parliament.gov.uz

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

АМИНОВ МУХАММАД МАХМАДРИЗОЕВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент
кафедры управления и экономического права
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-74-04-49.E-mail:aminov.mm@mail.ru

В данной статье проводится научный анализ правовых проблем организации и деятельности органов местного управления и местного самоуправления в Республике Узбекистан. Также в статье исследуются правовые основы местного самоуправления и этапы его формирования. В статье автор рассматривает местное самоуправление как один из институтов системы государственного управления. Изучается взаимодействие органов местного самоуправления с органами местного управления и объединениями граждан в Узбекистане.

В статье отдельно анализируются местные представительные органы и принципы деятельности органов местного управления государственной власти. В статье ставится задача рассмотреть экономические, социальные и политические аспекты местных органов государственной власти.

В целом были исследованы проблемы и развитие местных органов государственной власти и органов самоуправления в Узбекистане.

Ключевые слова: *правовые основы, местное управление, местные органы государственной власти в Узбекистане, местное самоуправление в Узбекистане, государственное управление, нормативные правовые акты, современность, этапы развития, местное сотрудничество, экономические и социальные основы.*

LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

AMINOV MUHAMMAD MAHMADRIZOEVICH,

Candidate in Law, Associate Professor of the
Department of Public Administration and Economic Law
of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-74-04-49. E-mail:aminov.mm@mail.ru

This article provides a scientific analysis of the legal problems of the organization and operation of local government and local self-government in the Republic of Uzbekistan. At the same time, the article examines the legal framework of local self-government and the stages of its formation. In the article, the author considers local self-government as an institution of public administration system. The cooperation of local self-government bodies with local authorities and citizens' associations in Uzbekistan is being studied.

The article separately analyzes local representative bodies and the principles of activity of local authorities of state power. The article tried to examine the economic, social and political aspects of local government.

In general, there were analyzed the problems and development of local government and self-government in Uzbekistan.

Key words: *legal framework, local government, local authorities in Uzbekistan, local self-government in Uzbekistan, public administration, legal acts, modern times, stages of development, local cooperation, economic and social bases.*

УДК: 347, 779 (575,3)

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОДЕРЖАНИЯ ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОГО (ИМУЩЕСТВЕННОГО) ПРАВА АВТОРОВ

СИДИКОВ ДИЛШОД АХРОРОВИЧ,
кандидат юридических наук, доцент
кафедры гражданского права юридического факультета
Российско-Таджикского (Славянского) университета,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 918-97-19-91. E-mail: sidiqov.dilshod@mail.ru

В статье рассмотрены вопросы связанные с содержанием исключительного (имущественного) права автора в соответствии с законодательством Республики Таджикистан о праве интеллектуальной собственности и международных договоров. Отмечено, что исключительные права не могут включать в себя личные неимущественные права, так как исключительные права носят ограниченный характер в сроках. Подчеркивается, что исключительное (имущественное) право является единственным субъективным правом, которое возникает в отношении средств индивидуализации. С точки зрения гражданско-правового регламентирования, особое значение исключительному праву придает то, что оно обладает имущественной ценностью и оборотоспособностью. Более того в статье предлагается предложение по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан о праве интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: *право интеллектуальной собственности, исключительные (имущественные) права, личные неимущественные права, гражданское законодательство. авторские права.*

Среди объектов гражданских прав, ст. 140 Гражданского кодекса Республики Таджикистан называет результаты интеллектуальной собственности и приравниваемые к ним средства индивидуализации. Какие же права зарождаются у авторов или же у других правообладателей на тот или иной объект права интеллектуальной собственности при их создании или регистрации?

Согласно ч. 1 ст. 1128 Гражданского кодекса Республики Таджикистан (ГК РТ), за обладателем прав интеллектуальной собственности закрепляются исключительные права в отношении результата интеллектуальной деятельности или средства индивидуализации. Далее, в ч. 2 данной статьи предусматривается, что «исключительные права охватывают имущественные и личные неимущественные права, состав которых применительно к конкретным объектам права интеллектуальной собственности определяется законом» [18, 29]. Данное положение гражданского кодекса является не корректным. Поскольку исключительные права не могут включать в себя личных неимущественных прав, так как исключительные права носят ограниченный характер в сроках. Личные неимущественные права они бессрочные об этом и о других вопросов далее будет излагаться в данной статье.

Следует отметить, что правильнее относительно объектов права интеллектуальной собственности у авторов и иных правообладателей возникают исключительные (включает в себя только «имущественные») права, а также в случае, предусмотренном законом личные неимущественные права.

Так, в соответствии со ст. 6 bis Бернской конвенции существуют моральные (moral) и экономические (economic) права авторов [19, 25]. Эти термины на русском языке в юриспруденции, как отмечает С.А. Судариков, «были заменены на нелепые «аналогии»: так, моральные права - на «личные неимущественные права», а экономические права - на «имущественные права».

По мнению указанного автора, термин «личные неимущественные права» имеет смысл в связи с тем, что объекты права интеллектуальной собственности не являются имуществом, в то время как термин «имущественные права» лишен смысла, поскольку их использование приносит правообладателю не имущество, а доходы, выраженные, прежде всего, в материальной форме. Иными словами, он считает, что их использование имеет, прежде всего, экономический характер [19, 25].

Под неимущественными правами Ш.Т. Тагайназаров понимает отношения, которые складываются по поводу признаваемых и оцениваемых государством и обществом наиважнейших нематериальных суверенных прав личного характера и принадлежащих личности, в сущности, как правило, неотделимых от нее, подлежащих регулированию и исключительно правомерно реализуемых конкретно каждым [20, 82].

Говоря о личных неимущественных правах, О.С. Иоффе считает, что «личные права неотделимы в той мере, в какой выражают индивидуальность личности» [13, 38]. Как бы продолжая данную мысль, В.И. Серебровский отмечет «Свойство неотделимости личных благ (имени, авторства и других) от личности носителя обусловливает невозможность распоряжения правом на такие блага» [17, 97].

Таким образом, неотчуждаемость личных неимущественных прав предусмотрена в ч. 2 ст.1130 ГК РТ. Надо отметить, что в отличие от таких прав, которые в большинстве стран, в том числе в РТ (ч.2 ст.1130 ГК РТ), признаны неотделимыми, имущественные права на основе ч. 1 ст. 1131 ГК РТ могут передаваться другим лицам. Также следует отметить, что в данном пункте говорится только об имущественных правах, в то время, когда правообладатели наделены и исключительными правами как уже мы выше изложили. Поэтому далее в данной статье будут использоваться указанное определение «исключительные (имущественные) права».

Исключительность права заключается в том, что закон предусмотрел монополию автора или другого обладателя прав на использование охраняемого невещественного объекта. Иными словами, можно сказать, что им противостоит неопределенный круг лиц, которые обязаны воздерживаться от каких бы то ни было нарушений его права [14, 14]. Следует отметить, что В.А. Белов предложил следующее определение исключительных прав: «Исключительные права — это имущественные и абсолютные права на результат интеллектуальной деятельности, содержанием которого являются правомочия использовать объект по своему усмотрению, распоряжаться им, а также пресекать незаконное использование всеми третьими лицами» [11, 452]. В указанное определение следовало бы добавить «и приравненные к ним средства индивидуализации». Однако надо сказать, что использование объектов права интеллектуальной собственности без разрешения правообладателя допускается для третьих лиц в предусмотренных законом случаях (свободного использования), иными словами это называется ограничением прав обладателей права интеллектуальной собственности. Также нужно отметить, что такие ограничения не должны ущемлять личные неимущественные права автора и наносить ущерб нормальному использованию объектов права интеллектуальной собственности (ч. 3 ст. 1128 ГК РТ).

Такие ограничения в отношении исключительных (имущественных) прав различны, к примеру, по срокам действий (ст. 1132 ГК РТ), по территории действий (ст. 4 Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах», далее ЗоАП). Подобные случаи также предусматриваются в законодательстве зарубежных стран и в международных конвенциях. Это связано с тем, что есть объективная необходимость допускать в некоторых ситуациях свободную эксплуатацию охраняемых объектов в интересах общества. В состав таких значимых интересов общества входят: получение

информации, обучение и научные исследования и т.д. К примеру, авторское законодательство допускает использование произведения без согласия автора и без выплаты авторского вознаграждения (ст. 21 ЗоАП).

Таким образом, исключительное (имущественное) право является единственным субъективным правом, которое возникает в отношении средств индивидуализации. С точки зрения гражданско-правового регламентирования, особое значение исключительному праву придает то, что оно обладает имущественной ценностью и оборотоспособностью.

Другое различие заключается в том, что личные неимущественные права охраняются бессрочно, в то время как исключительные (имущественные) права имеют срочный характер как уже мы выше сказали. В отношении разных объектов прав интеллектуальной собственности установлены разные сроки охраны.

Следует отметить, что в юридической науке отнесение права на обнародование и права на опубликование к категории личных неимущественных прав является дискуссионным. Так, А.П. Сергеев отмечает, что право на обнародование объединяет как личные неимущественные, так и имущественные элементы [16, 198]. Отмеченное право – это право автора обнародовать или разрешать обнародовать свое произведение. Вместе с тем, оно не содержится в Бернской конвенции, но следует отметить, что во время пересмотра этой Конвенции в 1928 г. были выдвинуты предложения по поводу внесения в Конвенцию «права автора разрешать обнародование», в соответствии с которым произведение может быть обнародовано или же нет. Это предполагало, что такое право на разглашение произведения дало бы возможность защитить имущественные интересы автора, например, покрытие долгов или по другим причинам и в интересах других лиц, поскольку кроме него никто не имел права обнародовать произведение.

Действительно, отнесение этого права к категории личных неимущественных прав вызывает возражения в связи с тем, что данное право по своему содержанию, несомненно, имеет имущественный характер. Как мы уже отмечали, личные неимущественные права охраняются бессрочно, нежели исключительные (имущественные) права, которые ограничиваются определенным сроком действия. Так согласно ч. 2 ст. 17 ЗоАП «право авторства, право на имя и право на защиту репутации автора охраняются бессрочно». Таким образом из этого положения ЗоАП можно прийти к такому выводу, что все иные права, в частности право на обнародование, не являются бессрочными, а имеют ограниченный срок действия как исключительные (имущественные) авторские права.

Авторское законодательство РТ, принимая во внимание положения Бернской конвенции, в ст. 16 ЗоАП перечисляет следующие исключительные (имущественные) права авторов: право на воспроизведение; право на распространение; право на импорт; право на публичный показ; право на публичное исполнение; право на передачу в эфир; право на сообщение по кабелю; право на перевод; право на переработку; право на доведение до всеобщего сведения. В данный перечень не входят право доступа и право следования, которое предусматривается в ч. 1 и 2 ст. 22 указанного закона и в ст. 14 ter Бернской конвенции, (**по поводу права следования**), но это можно объяснить тем, что это право (следования) считается неотчуждаемым, а правом доступа может воспользоваться только автор и т.д. В связи с этим, его не включили в состав исключительных (имущественных) прав. Их отнесение (право доступа и право следования) к группе личных неимущественных прав тоже считается дискуссионным, и касательно данного вопроса Б.Р. Расулов отмечает, что право доступа и право

следования, невзирая на некоторые контрасты личного характера, не могут быть признаны личными неимущественными правами [15, 12].

В Договоре ВОИС по авторским правам от 20 декабря 1996 г. предусмотрены лишь три из вышеупомянутых исключительных (имущественных) прав авторов, а именно: право на распространение (ст. 6), право на прокат (ст.7) и право сообщения для всеобщего сведения (ст. 8).

Нужно отметить, что не все вышеперечисленные исключительные (имущественные) права могут относиться к конкретному виду произведения в связи с тем, что способы использования определяются видом произведения. Далее следует отметить такое право, как право на вознаграждение, которое на международном уровне предусматривается в ст. 14 ТРИПС, ст. 11 bis и ст. 13 Бернской конвенции, ст. 12 Римской конвенции, ст. 7 Договора ВОИС по авторскому праву и ст. 15 Договором ВОИС по исполнениям и фонограммам (ДИФ), а на национальном уровне - в ст. 1134 ГК РТ, ст. 13, 22, 39 ЗоАП. Данное право дает автору в какой-то мере обеспечить свои материальные интересы. К примеру, автор при создании служебного произведения не обладает исключительными (имущественными) правами. В данном случае доходы, которые исчисляются от использования произведения, будут принадлежать не автору, а нанимателю. А закрепление такого права полностью соответствует системе прав человека, а именно ст. 27(2) Всеобщей конвенции прав человека.

В общем, право на вознаграждение, предусмотренное в ЗоАП, соответствует ст. 14 ТРИПС, ст. 11 bis и ст. 13 Бернской конвенции, ст. 12 Римской конвенции, ст. 7 Договора ВОИС по авторскому праву и ст. 15 ДИФ.

Однако следует отметить, что право на вознаграждение, предусмотренное в ст. 13 (публичное исполнение музыкального произведения, входящего в аудиовизуальное произведение), в ч. 2 ст. 22 (право следования), в ст. 39 (воспроизведение произведений и фонограмм в личных целях), не является исключительным, а входит в состав исключительного (имущественного) права на использование, поскольку если указанное право нарушается, то от нарушителя можно требовать лишь выплаты вознаграждения, а не запрета на использование [10, 211]. На этой основе считаем спорным мнение о том, что право на вознаграждение является особым исключительным правом [12, 10].

Таким образом, исключительные (имущественные) права дают автору или иному правообладателю не только возможность самостоятельно решать, каким образом произведения будут использоваться, но по своему усмотрению распоряжаться ими, при этом никто иной не имеет право использовать произведение без их разрешения. На этой основе считаем спорной предусмотренную ЗоАП дефиницию понятия исключительного права: «***исключительное право*** - право, которое принадлежит автору (авторам), творческим трудом которого (которых) создано произведение, когда ни одно иное лицо не может использовать произведение, не имея на то соответствующего разрешения /лицензии/, за исключением случаев, установленных Законом». Данное положение закона считаем некорректным, потому что кроме авторов обладателями этого права могут быть и иные физические лица, а также и юридические лица. Как мы упоминали выше, исключительные права - это имущественные права, и относительно того, что обладателями имущественных прав могут быть иные лица, можно привести судебную практику РФ. Так, Конституционный суд РФ указал, что «имущественные авторские права на использование произведения могут принадлежать не только непосредственно самому автору, но и другим лицам, в том числе юридическим, и могут передаваться ими по авторскому договору» [9] и т.д. Поэтому

мы предлагаем излагать п. 10 ст. 3 ЗоАП следующим образом: «***исключительное право*** – право автора (авторов) или иных правообладателей на возможность самостоятельно использовать объекты авторского права и смежных прав, при этом никто иной не имеет право использовать их без соответствующего разрешения (лицензии), за исключением случаев, установленных законом, а также по своему усмотрению могут распоряжаться ими», и т.д.

Литература

1. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности. от 14 июля 1967 г. в ред. от 2 октября 1979 г. // Сборник нормативно – правовых актов по международному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.lawmix.ru/prof/1933/ (дата обращения: 08.04.2022).
2. Бернская конвенция об охране литературных и художественных произведений от 9 сентября 1886 г. в ред. 1971 г. // Сборник нормативно – правовых актов по международному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.lawmix.ru/abrolaw/16815/ (дата обращения: 08.04.2022г.)
3. Всемирная конвенция об авторском праве от 6 сентября 1952 г. (пересмотренная в Париже 24.07.71 г.) // Международные акты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.copyright.ru/ru/library/megdunarodnie_akti/copyright/vsemirnaya_konventsiya_avtorskom_prave/ (дата обращения: 08.04.2022).
4. Международная конвенция об охране прав исполнителей, создателей фонограмм и организаций эфирного вещания (Римская конвенция) от 26 октября 1961 г. // Сборник нормативно – правовых актов по международному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.lawmix.ru/abro/965/ (дата обращения: 08.04.2022).
5. Соглашение о торговых аспектах прав на интеллектуальную собственность (Соглашение ТРИПС). от 15 апреля 1994г. // Сборник нормативно – правовых актов по международному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.lawmix.ru/abrolaw/12080/ (дата обращения: 08.04.2022).
6. Договор ВОИС по авторскому праву от 12 декабря 1996г. // Сборник нормативно – правовых актов по международному праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.lawmix.ru/abrolaw/10388/ (дата обращения: 08.04.2022).
7. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. Ч. 3 от 1 марта 2005 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
8. Закон Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» от 13 ноября 1998 года // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
9. Постановление Конституционного суда РФ от 28 марта 2000 г. № 5-П «По делу о проверке конституционности подпункта "к" пункта 1 ст. 5 Закона РФ об НДС». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_26660/ (дата обращения: 01.04.2022).
10. Гаврилов Э.П. Право интеллектуальной собственности Общие положения XXI веке. – М.: Изд-во «Юрсервитум», 2015. - 493 с.
11. Белов В.А. Гражданское Право. Т. III. Особенная часть. Абсолютные гражданско-правовые формы: в 2 кн. Кн. 1: учебник для бакалавриата и магистратуры.– М.: Изд-во Юрайт, 2014. – 631 с.
12. Джалилиан Ф. А. Исключительное право автора произведения: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 177 с.
13. Иоффе О.С. Советское гражданское право: курс лекций. - Л., 1965. – 347 с.

14. Комментарий к Гражданскому кодексу РФ части четвертой (постат.) / отв. ред. Л.А. Трахтенгерц. - М.: ИНФРА-М, КОНТРАКТ, 2009. – 812 с.
15. Расулов Б. Р. Личные неимущественные права автора произведения: дис. … канд. юрид. наук. - Душанбе, 2010. – 206 с.
16. Сергеев А.П.. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. – 752 с.
17. Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права. - М., 1956. - 283 с.
18. Сидиков Д.А. Правовые аспекты оборотоспособности исключительных (имущественных) прав // Законодательство. - 2021. - № 2 (42) - С. 27-30
19. Судариков С.А. Интеллектуальная собственность. - М.: Изд-во деловой и учебной литературы, 2007. – 800 с.
20. Тагайназаров Ш.Т. Защита личных неимущественных прав граждан. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 88 с.

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ ИСТИСНОӢ (МОЛУМУЛКӢ)-И МУАЛЛИФОН

СИДИҚОВ ДИЛШОД АҲРОРОВИЧ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи хуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М.Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 918-97-19-91. E-mail: sidiqov.dilshod@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба мазмуни ҳуқуқи истисноӣ (молумулкӣ)-и муаллиф мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳуқуқҳои истисноӣ наметавонанд ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкиро дар бар гиранд, зеро ҳуқуқҳои истисноӣ бо муҳлат маҳдуд шудаанд. Таъкид мешавад, ки ҳуқуқи истисноӣ (молумулкӣ) ягона ҳуқуқи субъективиест, ки нисбат ба воситахои фардикунонӣ ба вуҷуд меояд. Аз нуктаи назари танзими хукуки гражданӣ, ҳуқуқи истисноӣ дорои арзиши молумулки ва муомилот будани он ахамияти махсус дорад. Илова бар ин, дар мақола пешниҳодҳо оид ба такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: *ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқҳои истисноӣ (молумулкӣ), ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ, қонунгузории гражданӣ, ҳуқуқи муаллифӣ.*

LEGAL ISSUES OF THE CONTENT OF THE EXCLUSIVE (PROPERTY) RIGHT OF AUTHORS

SIDIKOV DILSHOD AKHROROVICH,
Candidate in Law, Associate Professor of the Civil Law Department
Russian-Tajik (Slavonic) University,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30, M. Tursunzade str.,
Phone: (+992) 918-97-19-91. E-mail: sidiqov.dilshod@mail.ru

The article deals with issues related to the content of the exclusive (property) right of the author in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan on intellectual property rights and international agreements. It is noted that exclusive rights cannot include personal non-property rights, since exclusive rights are limited in time. It is emphasized that the exclusive (property) right is the only subjective right that arises in relation to the means of individualization. From the point of civil law regulation, particular importance of the exclusive right attaches with the fact that it has a property value and turnover capability. Moreover, the article proposes to improve the legislation of the Republic of Tajikistan on intellectual property rights.

Key words: *intellectual property right, exclusive (property) rights, personal non-property rights, civil legislation, copyright.*

УДК:340.1

АСОСҲОИ АХЛОҚӢ-ҲУҚУҚИИ ИСЛОМ ДАР МУСТАҲКАМКУНИИ НАҚШ ВА МАВҚЕИ ЗАН ДАР ҶОМЕА

ҒОИБЗОДА МЕҲРАНГЕНЗ АМОНУЛЛО,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
муовини декани факултаи таҳсилоти
фосилавӣ ва таҳсилоти дуюми олии касбии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 93-593-07-02. E-mail: s_amon@mail.ru
БАХТИРЗОДА ГУЛСУМ ТОШПУЛОД,
унвонҷӯйи кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992)93-844-04-76
ҚУРБОНОВА МАНИЖА НОСИРОВНА,
унвонҷӯйи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 987-18-85-80.

Мақолаи мазкур мақому нақши занро дар ҷомеа бо ҳамбастагии сарчашмаҳои хаттии дини Ислом - Қуръон, суннат, қонунгузории байналмилалӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамояд. Аз ҷумла, вазъи иҷтимоии занон дар кишварҳои исломӣ, ҳуқуқу озодиҳои онҳо дар ҷомеа, шуғли касбу кор ва иштирокашон дар корҳои давлатдорӣ таҳлил карда мешавад. Ҳамзамон мақоми зан дар ҷомеаи исломӣ, чигунагии нақши ӯ дар оила ва ҳаёти ҷамиятӣ мавриди назар қарор мегирад, ки то кадом андоза дар интихоби касбу ҳунар, шуғл ва дигар масоили иҷтимоиву рӯзгор ҳуқуқу озодиҳо дорад. Муаллифони мақому мавқеи зани мусалмони кишварҳои исломиро бо нақш ва ҷойгоҳи зани мусулмони тоҷик муқоиса намуда, афзалияту бартарии имконоти зани тоҷикро ошкор мекунад. Ва ниҳоят, назари қонунгузории Ислом ва қонунгузоррии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи мазкур бо диди демокративу одилона мавриди таҳлил қарор мегирад.

Калидвожаҳо: *Қуръон, дини ислом, мазҳаби ҳанафия, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, нақш ва мавқеи зан, суннат, ҳадис, ҷомеа.*

Афзалияти масъала: Масъалаи нақш ва мавқеи зан дар ҷомеа аз оғози пайдоиши оламу одам ва ҷамъиятҳои гуногун масъалаи мубраме будаву ҳаст. Яъне, муносибати нобаробар ҳанӯз аз ҷамъияти ибтидоӣ сар карда то ҷомеаи имрӯза нисбати зан вуҷуд дорад [2]. Ҳарчанд тамоми бузургони олам, орифону олимон, мутафаккирону файласуфон, шоирону нависандагон ва пайғамбарон, ки худ аз модарзан ба дунё омадаанд ва дар васфи бузургиву манзалати ӯ асарҳо офаридаанд, вале агар ба таърихи рушди олами башарӣ ба таҳқиқ бингарем, дар ҳама давру замон ҳаққу ҳуқуқи занон маҳдуд кардаву поймол мешудааст [2,9,10]. Маҳз ҳамин ҷиҳати масъала моро водор сохт, ки ба таҳқиқу омӯзиши ин масъала даст занем ва нақшу мавқеи воқеии занро ҳам аз нигоҳи қонунгузории амалкунанда ва ҳам аз нигоҳи Ислом мавриди баррасӣ қарор бидиҳем[11].

Имрӯз, ҳарчанд дар ҷаҳон илму техника рушд кардаву ба дараҷаҳои баланди тараққиёт расида бошад ҳам, мутаассифона, ҷанбаҳои ҳаёти маънавӣ ва риояи ҳуқуқи инсонӣ, хосса, ҳуқуқ ва мавқеи зан дар ҷомеа қонеъкунанда нест. Дар ҳоле, ки аксари

аҳолии ҷаҳонро занон ташкил мекунанд ва дар азхудкунии илму техника, касбу ҳунари замонавӣ на камтар аз мардон буда, саҳмашон на танҳо дар насловарӣ ва бақои насли одам, тарбия ва ба камол расондани фарзанд, балки инчунин дар пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа назаррас аст. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки дар ҳама давру замон афкори иҷтимоиву сиёсӣ ва диниву дунявӣ ба масъалаи нақши зан дар ҳаёти ҷомеа таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд[12].

Дар ҷомеаи имрӯзии тоҷик равшантарин афкор ва муносибати некро нисбати мавқеъ ва дастгирии занон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар дастуру супоришҳо, санаду қонунҳо ва нишасту баромадҳояшон нашр кардаву ифроз медоранд[3,8]. Тавре, ки Президенти мамлакат дар паёми имсолаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуд: “.... мақоми занонро дар ҷомеа баланд бардошта, мавқеи онҳоро дар татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат дастгирӣ менамоем”, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сарвари кишвар ба ҳисси масъулиятшиносӣ ва саҳмгузории занон дар пешрафту инкишофи ҷомеа камтар аз мардон нест. Бинобарин, давлату ҳукумат кафолати таъмини ҳуқуқу озодӣ ва баробарҳуқуқии мардону занонро дар ҷомеа ба душ дорад [7]. Ва ин суханони Президенти мамлакат ишора ба он гурӯҳҳоест, ки тангназару хурофотпарастанд ва ба неруи созандаи занон боварӣ надоранд ва ба ин гурӯҳи ҷомеа, яъне занон бо чашми таҳқир менигаранд. Ин падида, албатта, аз сари ҷаҳолат ва нодониву камии саводи динии эшон сар мезанад ва гувоҳи нотавонбинӣ ва ҳисси нописандӣ нисбати зан аст[4,6]. Агар намояндагони гурӯҳи мазкур саводи кофӣ медоштанд ва аз гуфтаҳои Қуръону Суннат – ҳадисҳои пайғамбар (а.с.) бохабар мебуданд, нақшу мавқеи занро дар ҷомеа эътироф мекарданд. Зеро дар ин бора дар сарчашмаҳои динӣ ақидаҳои рӯшан мавҷуданд.

Ин масъала дар дини мубини Ислом ба таври муфассал ҳаллу фасл шудааст. Вале мутаассифона, бо сабаби пастии илму фарҳанги диниву дунявии баъзе аз мансабдорону муллоҳо мавқеи зан дар ҷомеа ба хурофот табдил ёфта, ба дини поки Ислом доғ ва ба пешравии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Дар ҳоле, ки дар сарчашмаҳои таълимотии дини Ислом ба масъалаи баробарҳуқуқии марду зан ихтилоф нест[1,2]. Ба хотири тақвият ва исботи ин фикр дар мақолаи мазкур мо ба дастурҳои илмию ахлоқии ислом - Қуръон ва Суннат ва ҳалли баъзе масъалаҳо дар оилаву ҷомеа рӯ меорем, то ки ба баъзе ихтилофҳо рӯшанӣ андохта, аз фармудаҳои Расули акрам (а.с.) истифода барем.

Мақсади таҳқиқот: рӯшанӣ андохтан ба муносибати аслии Ислом нисбати нақш ва мавқеи зан дар ҳаёти ҷомеа.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот: Таҳлилу омӯзиши қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-қонунгузории байналмилалӣ нисбати нақш ва мавқеи зан дар ҷомеа, Қуръони карим, ҳадису ривоёти сарчашмаҳои динӣ – Суннат, аз давраи пайдоиши дини мубини Ислом то ба рӯзҳои мо.

Натиҷа ва баррассии омӯзиш ва таҳлил. Дар бораи бузургиву мақом ва манзалати зан дар ҷомеа ва умуман дар ҳаёт солҳо ва умрбод бигӯем ҳам, басанда нест. Орифону бузургон мегӯянд Офаридгор аз гул накҳат, аз ангубин нӯш, аз офтоб гармӣ, аз борон тароват, аз осмон шукӯҳ, аз абру борандагӣ қаҳр, аз кӯҳ вафодорӣ, аз субҳ равшанӣ, аз баҳор зебоӣ ва аз булбул хушилҳониро қатра-қатра ҷамъ карда, занро офаридааст, то ҷаҳонро равшану инсониятро хушбахт гардонад.

Аммо агар ба гузаштаи халқҳои олам нигарем, маълум мегардад, ки на дар ҳама давра иззату эҳтироми зан ба дараҷаи зарурӣ пазируфта мешудааст. Дар бисёр мавридҳо занро ҳамчун воситаи хушҳолӣ ва хушгузаронӣ медонистанд. Дар Миср зан

бо хоҳиши худ шавҳар карда наметавонист, дар урфу одатҳои мардуми араб то Ислом зан умуман ҳуқуқ ба мерос надошт ва дар ҳоли марги шавҳараш ӯро ҳамчун мол ба дасти соҳиби нав месупориданд.

Дар Ҳиндустон зан пас аз вафоти шавҳар ҳамроҳи ӯ зинда ба зинда гӯр карда мешуд. Яҳудиён занро лаънатшуда меҳисобиданд, зеро онҳо чунин мепиндоштанд, ки маҳз зан сабаби аз биҳишт ронда гардидани ҳазрати Одам шудааст[2].

Аз таърихи гузаштагони мардуми мо низ ҳолатҳоеро пайдо намудан мумкин аст, ки мутобиқи онҳо мақоми зан дар ҷомеа хеле паст буда, ҳуқуқи ӯ мунтазам поймол мегардид, занҳо пойбанди хурофот ва урфу одатҳои иртиҷоӣ буданд. Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда зан он ҳама азобу уқубат ва машаққати зиёдро паси сар намуда, насли одамиро то ба имрӯз ба дунё овардаву тарбият менамояд.

Ҳуқуқи зан расман эътироф ва дар Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ, ки соли 1936 қабул шуда буд, расман мустаҳкам карда шуд. Тибқи ин Конститутсия ҳуқуқи зан ба ҳуқуқи мард баробар эълон карда шуд. Мақоми зан дар ҷомеаи мо ҳам мавқеъ пайдо кард. Ин мақом ва нақши зан дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаҳои 5-17 қайд карда шудааст[2]. Ин ҳуқуқ ба занҳо имкон медоданд дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии давлату ҷамъият фаъолона иштирок намоянд, соҳиби ҳуқуқу озодиҳои дахлнопазир бошанд, дар вазифаҳои масъулиятноки давлативу ҷамъиятӣ фаолият карда, ба халқу Ватани худ хизмат намоянд.

Дар давоми солҳои бесару сомонӣ дар Тоҷикистон ҳукми урфу одатҳои хурофотпарастона аз нав авҷ гирифта, беэътиноӣ нисбати зан якбора боло рафт. Афроде пайдо шуданд, ки бо ақидаҳои кӯҳнапарастонаи худ ба хондану таълим гирифтани занону духтарон монеъ мешуданд ва тарғиб менамуданд, ки зан бояд танҳо мутеи мард бошад ва бе иҷозати ӯ ягон корро накунад. Аз назари чунин ҷоҳилон хондан ба зан тамоман лозим нест, зеро вазифаи асосии ӯ танҳо таваллуд кардани кӯдак аст. Аз ин рӯ, духтарон ва ҳатто духтарони ноболиғро ба шавҳар медоданд.

Хушбахтона, бо талошу кӯшишҳои сарвари давлат пеши роҳи ин гумроҳию хурофотпарастӣ гирифта шуд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқии мардон ва занонро бевосита эълон кард. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005 “Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 майи соли 2006 “Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон”, Нақшаи миллии тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Оид ба баланд бардоштани нақшу мақоми занон барои солҳои 1998-2005”, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999 “Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2001 дар бораи Барномаи давлатии “Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2010” ва чандин санаду қонунҳои дигар, ки ба тасвиб расиданд ва мақоми занро дар ҷомеа дастгириву ҷонибдорӣ мекунанд [3,4,5,6,7,8].

Дар ин миён аз ҳама санади тақдирсоз Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999 “Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа” мебошад. Тавассути фармони мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки намояндагии занонро бо назардошти салоҳиятнокӣ ва сифатҳои кордониву касбиашон ба ҳайати роҳбарикунандаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳои давлатӣ мақомоти иҷроияи ҳукумати маҳаллӣ, ҷамоатҳо, мақомоти

прокуратура ва суд, таълимгоҳҳои олӣ ва дигар муассисаҳои маориф таъйин намоянд. Ин ва санадҳои дигари номбурда кафолат медиҳанд, ки зан дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷик дар муносибатҳои оилавӣ, интихоби касбу фаъолият, иқоматгоҳ ва маҳалли буду бош бо мардон баробарҳуқуқанд[3].

Акнун дар партави ҳамин ҳуҷҷату санадҳои муҳимми давлатӣ бингарем, ки Ислом ва қонунҳои аслии исломӣ дар ин бора чӣ мегӯянд. Қуръон дар бораи мавқеи зан дар ҷомеа ва нақши ӯ дар пешбурди корҳои давлатӣ чӣ амрҳо кардааст.

Мусаллам аст, ки рисолати асосӣ ва муҳимтарини зан насл, яъне инсонро ба дунё овардан, тарбияи фарзанд ва нигоҳ доштани оилаи солим аст. Агар аз ҳамин нуқтаи назар бингарем, Ислом ин қудрати офарандагии занро эътироф намуда, дар фаъолияти ҳамарӯза иштирок кардани ӯро дар сурате раво медонад, ки ба иҷрои нақш ва вазифаи аввалиндараҷааш, яъне оила ва тарбияи фарзанд монеъ нагардад. Ин нукта дар афкори мутафаккири бузурги Ислом Муҳаммад Ғазолӣ бисёр рӯшан акс ёфтааст. Аз ҷумла ин орифи бузург гуфтааст: “ ... ободонии ҷаҳон ва насли одам аз зан аст” [2]. Агар ана ба ҳамин гуфта ба назари таҳқиқ бингарем, дар ҳақиқат ободии ҳар як хонадон аз рӯҳияи солиму созанда, сатҳи маънавиёту маърифат ва сиҳативу тандурустии зан-модар сарчашма мегирад. Ва баракс, зани ҳар хонадоне, ки бесавод асту бе касбу ҳунар, бефарҳангу бемаърифат, он ҷо аз ободиву пешрафт ва тарзи дурусту солими зиндагӣ чизе ба назар намерасад. Яъне, аз таълиму тарбияи фарзандон сар карда то тозагиву озодагии фазои хона, дуруст ва табъи дили аҳли хонавода омода сохтани ғизо, қабул ва гусел кардани меҳмон, муносибат бо аъзои оила, ҳаққу ҳамсоя ва чандин масъалаҳои дигари зиндагӣ дар сатҳи паст ва ғайра меистанд.

Муҳаммад Ғазолӣ фикрашро идома дода менависад: “... Барои ҳамин, агар зан дар рӯзгор тамоми шароити зисту корро дошта бошад ва ниёзи воқеӣ ба кори душвори ҷамъиятӣ надошта бошад, барояш беҳтар аст, ки вақташро дар тарбияи фарзандонаш гузаронад. Зеро тарбияи фарзанд яке аз фазилатҳои неки зан буда, каси дигар чун модар наметавонад фарзандро бо муҳаббату самимият ва меҳр ба воя расонад. Ба қавли бузургон “Домони модар мактабест, ки агар дуруст омода шавад, як миллати асилро тарбия ва омода мекунад” [2].

Бисёр фикрҳои бамавриданд, зеро мард аксари вақт берун аз хона аст ва наметавонад мустақиман ва мунтазам дар тарбияи фарзанд саҳм бигирад. Инчунин дар субботу пешрафти оила, сариштa кардани тамоми корҳои дигаре, ки болотар ёдрас шудем. Вале модар новобаста аз кори ҷамъиятӣ, кори давлатӣ ва кори хона боз вақт меёбад ва метавонад фарзандонро тарбия кунад ва ба роҳи дуруст ҳидоят кунад. Аммо кӯтаҳназарон ақида доранд, ки таҳқиқу баррасии масъалаи фаъолияти иҷтимоию сиёсии занон кори комилан беҳуда ва бебарор аст. Таҳлили сарчашмаҳо ва осори олами исломӣ чизи дигарро нишон медиҳад ва ин мавзӯъ агарчи дар назари баъзеҳо содда намояд ҳам, дар асл хеле масъалаи муҳим ва рӯзмарра мебошад. Барои тасдиқи ин фикр боз ҳам рӯ меорем ба китоби муқаддаси Қуръон. Дар ин сурат ин имкон медиҳад, ки баъзе муаммоҳо бартараф карда шаванд.

Бояд таъкид кард, ки аввалин ва муҳимтарин далеле, ки муҳаққиқон нисбати фаъолияти иҷтимоию сиёсии зан ба матни Қуръон такя мекунад, ояти 33 Сураи “Нисо” мебошад, ки Худованд дар он мефармояд: “Арриҷолу қаввомуна ъаланнисои бимо фаззалаллоҳу баъзаҳум ъала баъзин ва бимо анфақу мин амволиҳим фасолиҳоту қонитотун ҳофизотун мин ғайби бимо ҳафазаллоҳу...”, яъне, мардон бад-он ҷиҳат, ки Худо баъзеро бар баъзе бартарӣ додааст ва аз он ҷиҳат, ки аз моли худ нафақа мекунанд, бар занон тасаллут ва сарварӣ додааст. Пас, занони шоиста фармонбардору

молу мулки шавҳарро дар ғайбаташ, яъне вақти набудани ӯ ба нигоҳдошти худ нигоҳ мекунанд ва ҳифз менамоянд" [1].

Ана ҳамин ҷумлаи аввалини ин оят "мардон бар занон тасаллут ва ё бартарӣ доранд," дар тӯли тамоми давру замонҳо ҳамчун далели ҳокимияти мардон бар занон ва ҳамчун далели асосии имкон надоштани ҳокимияти сиёсии занон истифода мешуд ва мешавад. Вале имрӯз тавассути рушду тараққии илму технологияи электронӣ мо имкон дорем маънои ҳақиқии баъзе аз калимаҳои ин оятро аз сарчашмаҳои дигар ҷустуҷӯ намуда пайдо намоем. Масалан, исломшинос Абдулазиз ибни Барроҷ дар китоби худ "Алмуҳозиб" маънои ибораи "Арриҷолу қаввомуна ъаланнисои"-ро чунин шарҳ додааст: "мардон вазифадоранд, то ҳуқуқеро, ки занон ҳамчун ҳамсар ба гардани онҳо доранд, иҷро намоянд".

Аз ин ояти Қуръон бармеояд, ки Ислом асосан ҳимоякунандаи ҳуқуқи зан буда, мардон ҳокимият ва сарпарастиро танҳо дар оила ба дӯш доранд ва ин ба таври мутлақ ба ҷомеа марбут нест. Далелҳое ҳастанд, ки Қуръон нуфузи занонро ҳатто дар зинаҳои роҳбарӣ мусбӣ медонад. Дар Сураи "Тавба" дар ояти 70 таъкид карда мешавад, ки мардони мусулмон ва занони мусулмон дӯст ва ҳомии якдигаранд, ба корҳои писандида амр менамоянд ва аз корҳои бад бозмедоранд. Ба ибораи дигар, мардону занони мусулмон масъули ҷомеаи худ дониста шудаанд[1].

Аз машҳуртарин мисолҳои ҳуқуқи омма занони мусулмон дар бораи иштирок дар шӯроҳо ва машваратҳо ва изҳори назар дар ҳузури роҳбари давлат ҳодисаест, ки дар замони хилофати Умар (р) рух додааст. Мувофиқи ҳадисе, ки имом Аҳмад ибни Ҳанбал ривоят мекунад, рӯзе Умар (р) дар масҷиди набавӣ дар масъалаи маҳрияи занон чунин мегӯяд: "Эй мардум, дар маҳри занонатон зиёдаравӣ накунед, ҳар кӣ дар маҳри занон як уққия аз дувоздаҳ уққия зиёд мекунад, ҳаммоно ман он маблағҳои зиёдатиро меситонам ва дар байтулмоли муслимин мениҳам". Вақте Умар (р) аз минбар мефарояд, яке аз занони дар сафи пеши масҷиднишаста ба ӯ бо садои эътироз мегӯяд: "Эй амири муъминон, шумо ҳақ надоред, ки маҳрияи занонро маҳдуд созед, зеро дар Қуръони маҷид дар ин бора фармудааст: "Агар шумо, эй мардҳо, моли бисёр ба унвони маҳр ба ҳамсарони худ дода бошед, (баъд аз талоқ) дигар ҳақ надоред, ки он маҳри худро аз эшон боз пас бигиред" [2].

Ва ин ривоят далели рӯшани дар корҳои давлатдорӣ ширкат кардани занон аст. Яъне, агар иштироки занон дар кори ҷомеа ва давлатдорӣ аз нигоҳи Ислом манъ мебуд, ин ривоят оварда намешуд. Ва аз ҳама аҷибаш он аст, ки диндорон иштироки занонро дар кори ҷомеа ва давлатдорӣ тарафдор нестанд ва амалан ба ҳамин ривоят, ки аз суханони шайхону бузургони Ислом аст, мухолифат мекунанд. Ва бояд эътироф кунанд, ки иштироки занон дар шӯрое, ки ҳазрати Умар мегузаронд, далели риояи ҳуқуқи онҳо дар ҷомеа будааст. Фақат бояд қайд кард, ки нокифоягии донишҳо дар бораи фарҳанги иҷтимоӣ-ҳуқуқии исломӣ ба он оварда мерасонад, ки дар зери ниқоби риоя намудани меъёрҳои шариат дар худи муҳити мусулмонӣ расму одоте ба расмият дароварда мешаванд, ки ба фарҳанги иҷтимоӣ-ҳуқуқии исломӣ ягон умумияте надоранд, ба он ворид карда мешаванд ва шаъни занонро паст мефароранд.

Ҳамин тариқ, бо такя ба оятҳои Қуръониву ҳадису ривоёти динӣ метавон бо боварии комил гуфт, ки масъулияти иштироки занон дар корҳои давлатдорӣ аз назари Ислом мушкиле надорад. Иллат дар намояндагон ва уламову роҳбарони дин аст, ки оёту ҳадисҳоро тавре, ки барои худашон манфиатовар аст, шарҳ ё фатво медиҳанд.

Бубинед, ки новобаста ба ҳамин далелҳо ва сатҳи баланди исломшиносии илмӣ дар ҷамъияти ҷаҳонӣ ва ватанӣ донишҳои обективӣ дар бораи Ислом ва дастовардҳои фарҳанги исломӣ намерасад. Хосса, норасоии донишҳо дар бораи фарҳанги иҷтимоӣ-

ҳуқуқии мусулмонӣ, дар бораи нақш ва мавқеи зан дар он сахт эҳсос карда мешавад. Ин ҷо тасаввуроти сатҳӣ ва аксаран таҳрифшудае, ки ба фаҳмиши воқеии вазъи зани мусулмон дар ҷомеа ҳам аз тарафи худи мусулмонон ва ҳам аз тарафи намояндагони динҳои дигар мусоидат намекунанд, афзалият доранд.

Бояд таъкид кард, ки пеш аз он ки дар бораи вазъи занон дар Ислом ҳарф занем, бояд махсусиятҳои муқаррарии Исломро ҳамчун системаи томи иҷтимоӣ қайд кунем. Барои системаи меъёрии Ислом вобастагии меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ хосанд. Ҳамчун танзимкунандаи рафтор ин меъёрҳо дар шакли ҳуҷҷат, санадҳои меъёрӣ ҷой дода шудаанд. Ин механизми махсуси батанзимдарории хуқуқиро ташкил медиҳад ва он фиқҳ ном дорад. Масалан, барои ҷазо додан барои гуноҳи машрубот истеъмолкунанда, зино ва ғайра, истифодаи иҷозати ҳуқуқӣ, фиқҳӣ талаб карда мешавад. Ислом афзалият ва салтанати монотеизмро дар шакли ибодат ба Худои ягона талаб менамояд. Аксарияти меъёрҳои ахлоқи исломӣ дар сарчашмаҳои асосии Ислом – Қурон ва Суннат (ҳадису ривоёт) омадаанд, ки ҳамчунин ба мақоми зан маҷмӯан ҳам дар ҷомеа ва аз ҷумла дар оила дахл мекунанд. Зани мусулмонро аз нигоҳи Ислом бояд дар навбати аввал ҳамчун субекти исломпараст ва шахси пайрави умумияти динӣ баррасӣ кард. Масалан, дар сатҳи умумияти динӣ зан бо мард ҳамчун субекти монанд, мушобеҳ аз рӯи ҳуқуқу ухдадориҳояш баробар дониста мешавад (Сураи Нисо, ояти 1). “Эй мардум! Аз Парвардигори худ битарсед, Зоте, ки шуморо аз як тан офарид ва ҳамсарашро аз ӯ офарид ва аз онҳо мардону занони бисёреро пароканда сохт” [1].

Дастурҳои динӣ бо парастиши Худои ягона қайду шарт карда мешаванд ва бояд дар фаъолияти амалии динӣ татбиқ карда шаванд:
намозгузорӣ, зан ҳар моҳ дар рӯзҳои ҳайз аз намоз озод карда мешавад; иштирок дар намозҳои ҷумъа барои зан ҳатмӣ нест; рӯзадорӣ, зани ҳомила ва кӯдаки ширхур дошта озод аст, вале қазояшро баъд медорад; адои ҳаҷҷ, вале расму одоте ҳастанд, ки зан бо сабабҳои физиологӣ озод карда шудааст; дар пардохти закот зан бо мард баробар карда мешавад.

Чӣ хеле, ки мебинем, Ислом занро дар ухдадориҳои динӣ бо мард баробар карда, махсусиятҳои физиологӣ ва равонии ӯро бе таваҷҷуҳ намонда аст. Аз ҷиҳати робитаҳои иҷтимоӣ зан танҳо аз рӯи меъёрҳои арзишҳои ахлоқӣ амал менамояд ва бояд донад, ки кадом амал иҷозат дорад, кадомаш манъшуда аст.

Маълум шуд, ки зан дар ҷомеаи исломӣ маҳдудиятҳое дорад. Ин маҳдудиятҳо дар шакли мамнуияти ба ахлоқ дахлдошта: ба волидон итоат накардан, беҳаёӣ кардан, фиребгарӣ, таҳқир, туҳмат, ҳасад, бадӣ, ғурур, шубҳаоварӣ, дурӯягӣ ва ғайра зуҳур меёбад.

Мамнунияти тартиби ҳуқуқӣ: ин ҷо аз ҳама асосӣ дахлноазирии ҳаёти инсон ба молу мулк мебошад. Ҳуқуқи зани мусулмон бошад, ба таври васеъ дар масъалаҳои моликияти шахсӣ зуҳур меёбанд. Зан дар масъалаи харидорӣ кардани моликият бо мард ҳуқуқи баробар дорад.

Ҳуқуқи зан ба мерос дар Сураи “Нисо”, оятҳои 6-11 ва 175 муфассал оварда шудааст ва шарт нест, ки дар васиятнома дарҷ шаванд, онҳо ҳиссаи худро ба таври автоматӣ мегиранд[1]. Ғайр аз ин, зан ба таъминот ҳақ дорад (хӯрок, либос, манзил) ва қонуни мусулмонӣ падар, шавҳар ва бародарро ухдадор менамояд, ки талаботи занонаи ӯро қонеъ гардонанд. Вале чӣ хеле таҷриба нишон медиҳад, новобаста аз он ки кишварҳои зиёди исломӣ, ки имрӯз баробарии марду занро эътироф кардаанд, дар онҳо занон аз ҳуқуқпоймолкунӣ азоб мекашанд. Зеро, ба ҳар ҳол, ин ҷо таъсири риояи ахлоқии исломӣ дар маҳдуд кардани рафтори иҷтимоӣ сахт ба назар мерасад. Мақоми

иҷтимоии зан дар Ислом бояд аз рӯи уҳдадориҳои меъёрии ахлоқ ҳамчун омиле, ки рафтори иҷтимоии занро маҳдуд менамоянд, баррасӣ карда шавад.

Нақши зан дар ҷомеа аз рӯи "лоиҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ"-и Худованд, ки тамоми махлуқоти халқкардааш ҷуфти худро доранд ва танҳо Худо яккаву ягон аст, муайян карда мешавад. Яъне мантиқан ӯ ҷуфти мард ва дар итоати мард бояд бошад. Ба ин маъно ба зан вазифаи бузург – нигоҳ доштани насли одамӣ вогузор карда шудааст. Олимони мусулмон мегӯянд: "агар мардро омӯзонӣ, як нафарро меомӯзонӣ, агар занро омӯзонӣ, миллатро меомӯзонӣ...". Вобаста ба он ки дар Ислом тарбияи фарзандон муҳимтарин вазифа маҳсуб аст, Ислом ба зан муҳимтарин мақом – мақоми модариро додааст ва овардааст: "Ҳатто биҳишт дар зери қудуми модарони шумост".

Мақоми дигари зан аз нигоҳи Ислом ин мақоми зан – ҳамсар аст. Дар доираи оилаи исломӣ зан пеш аз ҳама зани тақводор ва содиқи шавҳари худ ва нигаҳдорандаи чароғи хонадон аст. Аз ин ҷиҳати зан нимаи дуюми дини шавҳар аст. Зани мусулмон як қатор нақшҳоро аз қабили: ҳаммаслаки динӣ будан, шарики иҷтимоӣ будан, шарики ҷинсӣ будан, тарбиятгари фарзандон, ташкилкунандаи маишат ва истироҳати оилавӣ ва ғайраро иҷро мекунад.

Муносибатҳои "марду зан" танҳо дар доираи никоҳ вуҷуд доранд. Мақоми зан – духтар ё хоҳар зани мусулмонро таҳти ҳимояти мардони оила то шавҳар карданаш мегузорад. Нақши иҷтимоии зан бо уҳдадориҳои оилавӣ, ки аз нуқтаи назари Ислом ҳамчун соҳаи табиӣ барои истифодаи махсусиятҳои табиии хулқи занона баррасӣ карда мешавад, маҳдуд намешавад. Барои зани мусулмон фаъолияти касбӣ ҳам дар сурати иҷро кардани тамоми талабот: ризогии шавҳар ё хеш, риоя кардани ахлоқи исломӣ, интихоби соҳаи қобили қабули фаъолият (тиб, маориф, тарроҳӣ, дӯзандагӣ, пазандагӣ ва ғайра) иҷозат дода мешавад[12].

Намунаи мақомӣ- нақшӣ, яъне вазифавии хусусияти зани мусулмон аксаран аз рӯи принсипи тафриқаи мард ва зан, ки сифатҳои рӯҳонӣ, биологӣ, равонӣ ва иҷтимоии ду ҷинсро дар назар дорад, ташаккул меёбад. Аз нуқтаи назари Ислом ба зан вазифаи муҳимтарин ва бузургтарин - нигоҳ доштани диндории оила, ботарбиягӣ ва худотарсии насли ҷавон вогузор карда мешавад. Агар зан насл оварад ва насли ояндаро тарбия кунад, пас, ба гардани мард ғамхории устувори моддӣ, равонӣ ва маънавии оила гузошта мешавад. Яке аз принсипҳои асосие, ки ба устуворӣ ва самаранокии стандарти иҷтимоӣ-нақшӣ мусоидат мекунад, дуруст иҷро кардан ва масъулияти муносибати динӣ ба он вазифаҳое мебошанд, ки ҳам ба дӯши мард ва ҳам ба дӯши зан гузошта шудаанд (Сураи "Нисо", ояти 32): "Бартариҳое, ки Худованд ба баъзеи шумо бар баъзеатон арзонӣ карда, орзу мабаред, мардон аз чизе, ки касб кардаанд, баҳравар мешаванд ва занон низ аз чизе, ки касб кардаанд, баҳравар мешаванд ва аз Худованд аз фазлу эҳсонаш бихоҳед"[1].

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда метавонем тасдиқ кунем, ки барои намунаи иҷтимоии нақши зани мусулмон чунин хислатҳо хосанд: намуди мусулмонии иҷозатдодашудаи рафтори иҷтимоӣ, тақсимоти дақиқи вазифаҳо, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯ ҳамчун субекти ҷомеаи динӣ, фарқияти уҳдадорӣ-вазифавӣ дар оила. Маҳз ҷанбаи ҳаёти институтсионалӣ, яъне ҷанбаи динӣ, сайқалёфта, арзишӣ-оқилона ва меъёрии ҳаёти иҷтимоӣ, омили асосӣ ва ҳалкунандае мебошад, ки сатҳи воридшавии зани мусулмонро ба воқеияти иҷтимоии ҷомеаи исломӣ муайян менамояд. Рафтори стандартикардашудаи нақшиҷрокунӣ ба зан кафолати ҳимояи иҷтимоӣ, моддӣ, воқеӣ ва ҳатто равониро медиҳад. Аз ин ҷиҳат баробарии пурра байни марду зан ба маънои аввалияи аврупоӣ, ки аз ҳисоби баъзе бемасъулиятиҳои талаботи иҷтимоӣ таъмин карда мешаванд, номумкин аст, зеро Ислом занро ҳамчун воҳиди иҷтимоӣ ва ҷавҳари

рӯҳонӣ бо махсусиятҳои муайяни физиологӣ ва равонӣ, ки ӯро аз мардон фарқ мекунонад, баррасӣ мекунад.

Ҳангоми таҳқиқи дилхоҳ масъалае, ки ба Ислом дахл дорад, бояд дар назар дошт, ки иҷрои дастурҳои мақомӣ-нақшӣ, ки аз ҷониби шариат ва вазифаҳои вобаста карда шуда аст, ки танҳо дар сурати далелноккунонии самимонаи динӣ қувваи қонунӣ дорад, яъне самараи афзалиятноки вобаста аз шуури шахсияти мушаххас, насли мазкури одамон ба даст меояд.

Ҳамин тариқ, зани мусулмон ҳамон шахсияти алоҳидаест, ки аз диндорӣ ва донишҳои динии ӯ сатҳи воридшавиаш ба воқеияти иҷтимоӣ ва саҳми мушаххаси ӯ дар тарбияи насли наврас дар рӯҳияи Ислом вобаста аст. Ва ниҳоят хулосаи дигар: имрӯз мақому нақши зани мусулмони мамлакатҳои исломиро дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа ҳаргиз бо мавқеъ ва нақши зани мусулмони тоҷик қиёс карда намешавад. Зеро дар ин миён фарқ аз замин то осмон аст. Бо шарофати хираду заковат ва ғамхориву пуштибонии Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон имрӯз зани тоҷик барбари мардон ҳам набошад, дар қатори онҳо ба кори ҳаёти иҷтимоӣ ҷалб шуда, дар кори давлатдорӣ фаъолона ширкат менамояд. Метавон номи даҳҳо зани шуҷоъро ба забон овард, ки дар кори давлатдорӣ ва пешбурди сиёсати давлат саҳми назаррас доранд ва тамоми умри худро дар ин роҳ сарф мекунанд. Ин фарзандони фарзонаи миллат Низорамоҳ Зарифова, Ибодат Раҳимова, Биҳоҷал Раҳимова, Гулчаҳон Бобосодиқова, Бозгул Додхудоева, Абдушукурова Дилбар, Пулотова Гулнора, Зебо Аминзода, Ҳакимова Саиднисо, Рустамова Қимат, Шаропова Нигина, Марҳабо Ҷабборӣ, Ғаффорова Назира, Ғаффорова Мунзифа, Майсара Калонова, Рафиқа Мӯсоева, Иноятова Мунира, Хайриннисо Юсуфӣ, Тагоева Робия, Насриддинова Латофат, Тағоева Сумангул, Муҳиба Ёқубова, Абдушукурова Хосият, Руқия Қурбонова, Озода Раҳмон, Сатторова Матлюбахон, Шаҳло Амонова, Олуфта Баҳодурова, Зульфия Давлатова, Саида Ҷобирова, Саида Ғайратова ва даҳҳо занони дигар мебошанд, ки на камтар аз мардон дар рушди ҷомеаи тоҷик саҳмгузорӣ кардаанд.

Адабиёт

1. Қуръон, Теҳрон, соли 1390 ҳиҷрии шамсӣ, мутобиқ ба соли 1970.- 611 с.
2. Суннат (ҳадису ривоятҳо), “Саҳиҳи Албухорӣ”, Москва, Умма, 2004.- 958с.
3. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999 “Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа”.
4. Қарор “Дар бораи нақши миллии чорабиниҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба баланд бардоштани мавқеъ ва мақоми занон дар солҳои 1998-2005” аз 10-уми сентябри соли 1998.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2001 дар бораи Барномаи давлатии “Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон”.
6. Барномаи давлатии “Тарбия, интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007-2016”, аз 1 ноябри соли 2006
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо”, 1 марти соли 2005.
8. “Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020”, аз 29 майи соли 2010.
9. Эъломияи ҳуқуқи башар, Порис, 10 декабри соли 1948.

10. “Конвенсияи СММ оид ба бартараф кардани тамоми шаклҳои табъиз нисбати занон”, 18 декабри соли 1979.

11. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.2019.

12. Фролова Л.Н. Статус женщины в исламе. Статус женщины в исламе// Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2009

НРАВСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИСЛАМА В УКРЕПЛЕНИИ РОЛИ И МЕСТА ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ

ГОИБЗОДА МЕХРАНГЕНЗ АМОНУЛЛО,
кандидат юридических наук,
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,.
г. Душанбе, ул.Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 935-93-07-02. E-mail: s_amon@mail.ru
БАХТИРЗОДА ГУЛСУМ ТОШПУЛОД,
соискатель кафедры психологии и социалного управления
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г. Душанбе, ул.Саида Носира, 33.
Тел.: (+992)938-44-04-76
КУРБОНОВА МАНИЖА НОСИРОВНА,
соискатель кафедры права и сравнительного правоведения
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г. Душанбе, ул.Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 987-18-85-80.

Данная статья рассматривает статус и роль женщины в обществе во взаимосвязи с письменными источниками ислама - Кораном, Сунной, международным законодательством и законодательством Республики Таджикистан. В том числе, анализируется социальное положение женщин в исламских странах, их права и свободы в обществе, их занятость и участие в государственных делах. Также рассматривается положение женщин в исламском обществе, их роль в семейной и общественной жизни, а также в какой степени они обладают правами и свободой выбора профессии, занятости и других социальных и бытовых вопросов. Автор сравнивает положение женщин-мусульманок в исламских странах с ролью и местом таджикских женщин-мусульманок и раскрывает преимущества и потенциал таджикских женщин. И наконец, демократичным и справедливым образом будут проанализированы взгляды исламского законодательства и законодательства Республики Таджикистан по этому вопросу.

Ключевые слова: *Коран, ислам, ханафитская школа, социальные аспекты, роль и положение женщины, сунна, хадисы, общество*

THE MORAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF ISLAM IN STRENGTHENING THE ROLE AND PLACE OF WOMEN IN SOCIETY

GOIBZODA MEHRANGEZ AMONULLO,
Candidate in Law Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 93-593-07-02/ E-mail: s_amon@mail.ru
BAKHTIRZODA GULSUM TOSHPULOD,
applicant of Psychology and Social Management Department,
Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.
Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 93-844-04-76.
KURBONOVA MANIZHA NOSIROVNA,
applicant of Law and Comparative Law Department,
Academy of Public Administration under
President of the Republic of Tajikistan.
Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 987-18-85-80.

The article discusses the status and role of women in society in conjunction with the written sources of Islam - the Quran, the Sunnah, international law and the legislation of the Republic of Tajikistan. In particular, the social situation of women in Islamic countries, their rights and freedoms in society, employment and participation in civil service were analyzed. At the same time, the status of women in Islamic society, their role in the family and public life, and also to what extent they have the right and freedom to choose a profession, employment and other social and domestic issues are considered. The author compares the status of Muslim women in Islamic countries with the role and place of Tajik Muslim women and reveals the advantages and potential of Tajik women. Finally, the views of the Islamic legislation and the legislation of the Republic of Tajikistan on this issue is analyzed in a democratic and fair way.

Key words: *Qur'an, Islam, Hanafi School, social aspects, role and position of women, Sunnah, Hadith, society.*

УДК: 336.22

ПРИНЦИПЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СФЕРЫ

ЁРОВ АХМАДЖОН ДИЛОВАРШОХОВИЧ,
соискатель кафедры административного права и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 882-08-77-77. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

В этой научной статье вкратце изложены значение определения термина «принцип», теория и идеи отечественных и зарубежных учёных по поводу возникновения принципов в юриспруденции и в отрасли административно-правового регулирования налоговой сферы, виды принципов административно-правового регулирования в налоговой сфере, а также использование и применение принципов в процессе административно-правового регулирования с теоретической точки зрения в Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *принцип, теория и идеи по поводу возникновения принципов, виды принципов административно-правового регулирования налоговой сферы, использование и применение принципов административно-правового регулирования в налоговой сфере.*

Термин принцип является общенаучной категорией, которая имеет особенное значение в развитие различных сфер общества. Особенно данная категория широко используется в юридической науке, которая по своей сути означает основы руководящих идей в какой-либо отрасли или деятельности субъекта.

Слово «принцип» в переводе с латинского (principium) означает буквально основу, первоначало, руководящую идею, исходное положение какого-либо явления.[1] Еще древние обращали внимание на то, что «принцип есть важнейшая часть всего» (principium est potissima pars cujuque rei) [2].

Для характеристики сущности права важно выявить основные принципы, то есть те объективно обусловленные начала, в соответствии с которыми строится система права, правовое регулирование в обществе. Анализ принципов права отвечает на вопрос: как, на каких началах строится правовое регулирование, какие научные идеи лежат в его основе. Исследование понятия "принципы права" не может быть ограничено рамками одной лишь узко предметной специализации. Это понятие относится к числу фундаментальных, содержит многогранные и много качественные стороны и опосредованные, с трудом охватываемые какой-либо общей дефиницией. Многогранность и много качественность его увеличивается, если рассматривать характеризуемое понятие вместе с причинами, его порождающими и обусловливающими данное явление действительности. В связи с этим возникает необходимость комплексного анализа этимологического, философского, психологического, социально-психологического, экономического, правового и других видов знания. Ясно, что названные науки изучают и определяют понятие "принципы" с различных позиций, акцентируя внимание на важнейших качествах, рассматривая их в различных аспектах и на разных уровнях. Это позволяет выявить, очевидно, как многообразные, так и сходные грани одного и того же явления. Этимологическое значение латинского слова принцип (principium), как известно, тождественно значению терминов "основа", "начало", "основоположные", "руководящая идея"," основное

---

1 Скурко Е. В. Принципы права. М., 2008.

2 Карташов В.Н.. Теория государства и права. Начальный курс. – 2-е изд., перераб. и доп. – Костромской государственный технологический университет. Кострома,2002. 176 с.. 2002

правило поведения".[1] С точки зрения исторически сложившегося общего употребления термина, он представляет собой основное, исходное положение какой-либо теории, мировоззрения, науки; основные особенности устройства какого-либо прибора, механизма, установки; внутреннее убеждение кого-либо, определяющее его отношение к реальной действительности. Аналогичное значению термину "принцип" придают и филологи. Таким образом, в смысле "исходного положения", "убеждений", "взглядов" рассматриваемый термин употребляется в его основном понимании. [2]

Аристотель понимает принцип в объективном смысле как первую причину: то, исходя из чего, нечто существует или будет существовать. Кант истолковывает принцип субъективно: он различает принципы конститутивные (только для эмпирического употребления) и регулятивные (только для трансцендентального или только для практического употребления). В качестве последнего объективного (метафизического) принципа разные мыслители принимают (если касаться содержания) следующие: Фалес - воду; Анаксимандр - качественно неопределенный бесконечный "алейрон"; Анаксимен - воздух; Гераклит - огонь (эфир); Пифагор - число; Анаксагор - геометрию; Эмпедокл - 4 элемента и, кроме того, ненависть и любовь; Демокрит и Эпикур - форму и материю; стоики -пневму; Спиноза - субстанцию; Шеллинг - абсолют; Гегель - идею, то есть сам по себе существующий разум; Фихте - "Я"; Шопенгауэр - волю; Э. Гартман - бессознательное[3].

По мнению таджикского учёного, доктора юридических наук, профессора Сотиволдиева Р.Ш. принципы права являются ведущими основами, основными точками, идеями, которые выражают содержание, сущность и назначение прав в обществе.[4]

Исходя из вышеизложенных идей отечественных и зарубежных учёных можно сказать, что принципы это фундамент или основа любой науки в том числе и в юриспруденции, на основе которых реализуется и строится настоящая и дальнейшая деятельность той или иной государственного органа и другой организации.

Принципы права можно классифицировать по множеству оснований. Одним из важнейших является та или иная сфера общественной жизни. По этому основанию выделяют принципы права, регулирующие экономические, политические, социальные и духовные отношения.

В зависимости от того, основу системы права в целом, либо отдельных её нормативно-правовых общностей составляют принципы права, и они выделяются на следующие группы:

Исходные начала, отражающие природу отдельных институтов права. Для института альтернативной государственной гражданской службы характерны принципы равного доступа к службе.

Меж институциональные нормативно-руководящие положения. Они обычно характерны для двух и более институтов права. Принцип гарантированности оплаты труда действует в институтах заработной платы, трудового договора и т.д.

Общие для каждой национальной правовой системы принципы, которые действуют в подавляющем большинстве отраслей права и распространяют свою юридическую силу на основные разновидности юридической практики.

---

[1] Принципы права: Вопросы теории и методологии тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.01, кандидата юридических наук Фролов Сергей Евгеньевич

[2] https://topref.ru/referat/36999.html Принципы права (вопросы теории и методологии)

[3] https://www.bestreferat.ru/referat-157123.html Дипломная работа. Принципы права. (Вопросы теории и методологии). Глава I. Место и роль принципов в содержании права стр 2. 20.09.2010г.

[4] Сотиволдиев Р.Ш. Учебник- “Назарияи давлат ва ҳуқуқ” 2013-год стр.335

(Правотворчество, толкования и т.д.). Принципы, отражающие особенности той или иной правовой семьи. (Принципы верховенства шариата и т.д.). Принципы международного права разграничиваются на несколько институтов и отраслей права, к ним относятся такие принципы, как неприменение силы и угрозы силой, разрешение международных споров мирными средствами и т.п.

Общеправовые (общие) выражают общее в содержании всех отраслей права, представляют собой исходные начала внутри отраслевой правотворческой и правоприменительной деятельности государства. К числу этих принципов, в частности, относятся следующие- верховенства права, законности, равенства всех перед законом (равноправия), взаимной ответственности личности и государства, ответственности при наличии вины. Межотраслевые выражают общее в содержании нескольких смежных (родственных) отраслей права (например, общими для таких отраслей права, как уголовно-процессуальное и гражданское процессуальное право, являются принцип гласности судопроизводства и принцип состязательности при отправлении правосудия). Отраслевые лежат в основе содержания той или иной отрасли права и выражают особенности той или иной конкретной отрасли права. Например, принципом гражданского права является принцип полного возмещения убытков. Принципы права в сравнении с правовыми нормами- характеризуются наибольшей стабильностью, обладают большей юридической силой, выполняют правотворческую функцию, регулируют возникшие пробелы в правоотношениях. С учетом вышесказанного можно сказать, что принципы права являются основой действующей системы правовых норм и позволяют поддерживать правопорядок даже без существующих юридических норм. Виды принципов права- в зависимости от сферы реализации: общие (принцип справедливости), межотраслевые, отраслевые, институциональные или отдельных правовых институтов.[[1]]

Принципы имеют особое значение в области административно-правого регулирования налоговых сфер. С учетом выше отмеченных идей под понятием принципами административно-правого регулирования налоговой сферы понимается основы руководящие идеи, которые руководствуются в процессе административно-правового регулирования и содействует на развитии данной сферы.

Следует отметить что, при рассмотрении вопроса сущности административно-правого регулирования налоговых отношений в Республики Таджикистан, анализ и раскрытие значение принципов на которых основывается правовое регулирование налоговой сферы является необходимым, так как они уже закреплены в Конституции Республики Таджикистана. В общей совокупности принципов административно-правового регулирования налоговых отношений в Республики Таджикистан можно разделить на 2 группы:

1) принципы, определяющие основы налоговой политики и налоговых отношений в Таджикистане;

2) принципы, определяющие основы поведения и правовой статус участников налоговых правоотношений;

Согласно 45 статьи Конституции Республики Таджикистана уплата налогов и сборов, определяемых законом, является обязательной. Законы, устанавливающие

---

[1] https://ru.wikipedia.org/wiki/Принципы_права
Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права. М.: Спарк. 2000.
Скурко Е. В. Принципы права. М., 2008.
Карташов, В. Н. Теория правовой системы общества : учебник для бакалавриата и магистратуры / В. Н. Карташов. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 283 с. — (Бакалавр и магистр. Академический курс).

новые налоги или ухудшающие положение налогоплательщика обратной силы не имеют. [1]

В налоговом праве как и в других отраслей права существуют общие принципы т.е. (принцип законности, обязательности, справедливости) которые являются основы налоговой политики и налоговых отношений в Таджикистане и отраслевые принципы тоесть, те принципы которые суще только налоговому праву (принципы налогооблажения, обоснованности налогооблажения, сотрудничества налоговых органов с налогоплательщиком, справедливости, единства налоговой системы и прозрачности) в свою очередь определяющие основы поведения и правовой статус участников налоговых правоотношений.

Важно отметить, что в ходе применения вышеуказанных принципов в процессе административно-правового регулирования налоговой сферы ключевую роль играет принцип законности, потому что суть данного принципа заключается в том, что налоги устанавливаются в соответствии с Налоговым кодексом Таджикистана и его нормы не могут противоречит другим принципам установленным настоящим Кодексом.

Основными принципами административно-правового регулирования прежде всего стоит признать такие конституционные принципы, как прозрачность и ответственность за свои действия.

Принцип прозрачности в административно-правовом регулировании налоговой сферы означает, что все действия, осуществляемые сотрудниками государственных органов, должны быть прозрачными, а не тайными.

Принцип ответственности означает, что каждый должностное лицо налоговой инспекции должен отвечать за содеянное.

Принцип налогооблажения основывается на принципах законности, обязательности, обоснованности налогообложения и сотрудничества налоговых органов с налогоплательщиком, справедливости, единства налоговой системы и прозрачности. Принцип обоснованности налогообложения означает установление в налоговом законодательстве Республики Таджикистан всех элементов налога, налогоплательщика, налоговых льгот, порядка, исполнение и прекращение налоговых обязательств. В рамках налоговых отношений налоговые органы обязаны сотрудничать с налогоплательщиком с целью обеспечения исполнения налогового законодательства Республики Таджикистан. При этом налоговые органы не вправе создавать искусственные препятствия законной деятельности налогоплательщика, а налогоплательщик должен оказывать содействие налоговым органам для исполнения своих полномочий. Другой принцип это единство налоговой системы то есть означает, что налоговая система является единой на всей территории Республики Таджикистан. Не допускается установление налогов, нарушающих единое экономическое пространство Республики Таджикистан, в частности, прямо или косвенно ограничивающие свободное перемещение товаров (услуг) или финансовых средств на территории Республики Таджикистан.[2]

Литература

1. https://www.bestreferat.ru/referat-157123.html Дипломная работа. Принципы права. (Вопросы теории и методологии). стр 1. 20.09.2010год.
2. https://www.bestreferat.ru/referat-157123.html Дипломная работа. Принципы права. (Вопросы теории и методологии). Глава I. Место и роль принципов в содержании

[1]Конституция Республики Таджикистан

[2] Налоговый кодекс Республики Таджикистан. Ст. 7-13. 01.01.2022

права стр 2. 20.09.2010г.
3. Скурко Е. В. Принципы права. М., 2008.
4. Принципы права: Вопросы теории и методологии тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.01, кандидат юридических наук Фролов, Сергей Евгеньевич
5. Сотиволдиев Р.Ш. Китоби дарсӣ- Назарияи давлат ва ҳуқуқ. 2013-сол саҳ.335
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Принципы_права
7. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права. М.: Спарк. 2000.
8. Скурко Е. В. Принципы права. М., 2008.
9. Карташов, В. Н. Теория правовой системы общества : учебник для бакалавриата и магистратуры / В. Н. Карташов. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 283 с. — (Бакалавр и магистр. Академический курс).
10. Конституция Республики Таджикистан
11. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан

ПРИНСИПҲОИ ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚИИ СОҲАИ АНДОЗ

ЁРОВ АХМАДҶОН ДИЛОВАРШОҲОВИЧ,
унвонҷӯйи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 882-08-77-77. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

Дар мақолаи илмии мазкур маънои таърифи истилоҳи «принсип», назария ва андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ оид ба пайдоиши принсипҳо дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ ва танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи андоз, навъҳои принсипҳо дар танзими маъмурию ҳуқуқӣ дар соҳаи андоз, инчунин истифода ва татбиқи принсипҳо дар раванди танзими маъмурию ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари назариявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

***Калидвожаҳо**: принсип, назария ва ақидаҳо дар бораи пайдоиши принсипҳо, намудҳои принсипҳои танзими маъмурию ҳуқуқии соҳаи андоз, истифода ва татбиқи принсипҳои танзими маъмурию ҳуқуқӣ дар соҳаи андоз.*

PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION IN TAX SPHERE

YOROV AKHMADJON DILOVARSHOKHOVICH,
Applicant of Administrative Law and
Civil Service Department, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 882 087 777. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

This scientific article shortly outlines the meaning of the definition of the term "principle", the theory and ideas of domestic and foreign scientists about the emergence of principles in jurisprudence and the field of administrative and legal regulation of the tax sphere, types of principles of administrative and legal regulation in the tax sphere, as well as the use and implementation of principles in the process of administrative-legal regulation from a theoretical point of view in the Republic of Tajikistan.

***Keywords:** principles, theory and ideas about the emergence of principles, types of principles of administrative and legal regulation of the tax sphere, use and implementation of the principles of administrative and legal regulation in the tax sphere.*

УДК:342.7

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН И ЗАПРЕЩЕНИЕ ДИСКРИМИНАЦИИ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН

МИРЗОЕВА ДИЛНОЗА МИРЗОЕВНА,
соискатель кафедры международного права
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе ул. Саида Носира, 33
Тел.:882-676-161, E-mail: shakespeare0896@mail.ru

Институт защиты прав человека сегодня занимает одно из центральных мест во всей системе современного международного права. Построение демократического государства сегодня невозможно без выстраивания надежной и эффективной системы защиты прав человека. Реализация прав человека является одним из самых эффективных измерителей общечеловеческого развития как такового. С точки зрения многосторонних международно-правовых актов правозащитного характера права человека универсальны по своему характеру, так как относятся ко всем людям как таковые. Нормы международных соглашений по правам человека призывают государства предоставлять всем лицам на своей территории одинаковый объем прав независимо от расы, пола, языка, социального статуса, религии, политических убеждений и т.д. Современная система защиты прав человека предусматривает широкий спектр прав независимо от каких-либо критериев, однако, следует отметить, что в контексте данного исследования для нас представляет особый интерес международно-правовое регулирование прав женщин. В связи с этим особый акцент будет сделан на вопросы, связанные с положением и гарантиями прав женщин. Даже сегодня, казалось бы, в век цифровых технологий, когда человечество достигло больших успехов в науке, технике и культуре, проблема дискриминации женщин должна уйти в прошлое, но, к сожалению, делать подобные выводы довольно преждевременно. До сих пор в различных регионах мира существуют такие негативные явления как торговля людьми, принуждение к проституции, практика принуждения к замужеству без согласия самой женщины, проблема домашнего насилия и т.д.

***Ключевые слова**: дискриминация, институт защиты прав женщин, права человека, гендерное равенство.*

Продолжая вышеизложенный тезис, отметим, что в Венской декларации и Программе действий, принятой на Всемирной конференции по правам человека, сформулирован основной принцип - права женщин и девочек являются неотъемлемой, составной и неделимой частью всеобщих прав человека [1].

Закрепление в Уставе ООН принципа равноправия полов положило начало становлению, вернее, выделению вопросов, относящихся к правам женщин, в самостоятельный предмет международного сотрудничества государств в рамках международного права прав человека, что позволило выделить проблемы прав женщин в отдельный комплекс, включающий:

• констатацию того, что в результате целого ряда исторических условий женщины обладают меньшими социальными возможностями по сравнению с мужчинами. Поэтому международная защита должна быть направлена на обеспечение женщинам таких же прав и возможностей, какие имеют мужчины;

• необходимость учета физиологических особенностей женского организма при реализации общих прав [2,63].

Гендерная дискриминация имеет давнюю историю. Главным образом, она касается женщин и девочек, которые составляют половину населения земного шара,

соответственно и половину экономического потенциала. Чаще всего, гендерная дискриминация проявляется в сфере труда и образования. Причинами, как правило, выступает укоренившийся патриархальный стереотип о том, что женщине отведено предназначение иное, «женское», в частности, за ними традиционно закрепляется ответственность за быт, иногда это аргументируется религиозными принципами, однако этот вопрос является весьма сложным и дискуссионным. При таком раскладе женщины находятся в социальной изоляции и выбывают из экономической структуры. Международное сообщество прошло долгий путь к тому, чтобы искоренить подобные предрассудки. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования.

В Декларации ООН о ликвидации дискриминации в отношении женщин от 1967 года говорится, что дискриминация в отношении женщин, приводящая к отрицанию или ограничению её равноправия с мужчинами является несправедливостью в своей основе и представляет собой преступление против человеческого достоинства.

Ввиду существующих стереотипов о доминировании мужского пола над женским, их уязвимости, а также в силу их неравного положения возникают серьёзные проблемы. Особенно подобные проблемы возникают при брачно-семейных отношениях. Домашнее насилие встречается довольно часто, однако женщина подвергающаяся насилию со стороны мужа, зачастую лишена возможности обратиться за помощью и защитой из-за страха за жизнь или из-за страха лишиться материальных средств, и вынуждена терпеть рукоприкладство, которое часто имеет плачевные результаты, по причине несвоевременного вмешательства. По заявлению Генерального Секретаря ООН Антониу Гутерриша, в условиях введения карантина в связи с распространением коронавирусной инфекции значительно увеличилось количество обращений о домашнем насилии женщин: «Многих девочек и женщин опасность подстерегает там, где они должны чувствовать себя в полной безопасности, – в собственном доме». Также он выразил обеспокоенность ввиду перегруженности полиции и медицинских учреждений и призвал установить в аптеках и магазинах аварийные системы сообщения. Антониу Гутерриш также призвал власти всех государств включить предотвращение насилия в отношении женщин, а также возмещение им причинённого ущерба в свои планы борьбы с COVID–19 в качестве одной из основных задач.

Применительно к исследуемому вопросу следует отметить Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 г., в которой дискриминация женщин определяется как любое различие, ограничение или исключение по половому признаку, которое имеет целью ослабить или свести к нулю признание, осуществление, а также пользование женщинами, вне зависимости от семейного статуса, на основании равенства женщин и мужчин, прав и основных свобод человека в социальной, экономической, политической, гражданской и культурной и иных сферах . Принятие данной Конвенции главным образом было обусловлено тем, что несмотря на существование международных правовых актов по правам человека, в большинстве которых предусматриваются нормы о запрещении дискриминации по различным признакам, в том числе и по признаку пола, они оказываются недостаточными. В нынешнюю эпоху глобализации требуется максимальное участие женщин во всех сферах наравне с мужчинами.

Выделив вопрос о правах женщин, международное сообщество, прежде всего в рамках ООН, не стремилось решать конкретные задачи. Ибо вся защита прав человека, и женщин, в частности, связывалась напрямую с возможностями конкретных государств обеспечивать тот или иной комплекс прав человека. Кроме того, движение

за права женщин развивалось в рамках более широкого явления - борьбы за мир. Так, принимая решение о проведении Международного года женщины, Генеральная Ассамблея ООН, а затем и Комиссия ООН по положению женщин подчеркнули тесную связь между соблюдением и развитием прав женщин и сохранением и соблюдением всеобщего мира [3,3].

В целом, подобная взаимосвязь прав женщин с установлением мира представляется нам немного некорректной. Дело в том, что проблема защиты прав женщин является самостоятельным институтом, которому должно быть посвящено отдельное внимание международного сообщества. Вопросы обеспечения мира должна рассматриваться не в связке с правами отдельных категории людей. Каждая проблема должна разрешаться разными механизмами и международно-правовыми актами для достижения более эффективного результата.

Процесс становления института защиты прав женщин прошел несколько этапов.

На заре XX столетия взаимодействие государств в области обеспечения прав женщин проводилось в нескольких плоскостях:

1) унификация законодательства различных государств в части определения правового статуса и гражданства женщин;

2) противодействие таким криминальным явлениям как принуждение к проституции и торговля людьми;

3) с созданием Международной организации труда было предпринято достаточно много положительных шагов на пути разработки и внедрения на национальном уровне международных стандартов труда в отношении женщин.

Однако, следует подчеркнуть, что в то время государства не ставили перед собой главной целью исключительно защиту прав женщин. Первостепенными задачами подобного сотрудничества выступали вопросы обеспечения законности, пресечения правонарушений, унификаций правил труда в связи с процессами индустриализацией во многих странах Европы и т.д. Тем не менее подобные инициативы косвенно положительным образом сказались на вопросе защиты прав женщин в целом.

Широко развитая торговля женщинами, принявшая в различных странах размеры организованного международного промысла, побудила государства принять меры для совместной борьбы с этим видом преступной деятельности. В результате были приняты Парижское соглашение от 18.05.1904 г. и Парижский договор от 4.05.1910 г. о мерах борьбы с торговлей женщинами. Договаривающиеся государства обязались установить уголовное наказание за торговлю женщинами и девушками даже в том случае, если отдельные действия, входящие в состав преступления, были совершены в различных странах. Сама торговля была отнесена к категории преступлений, за совершение которых преступник подлежит выдаче государству, возбудившему против него преследование [4,599].

Анализ международных договоров показывает, что борьба с проституцией находилась в пределах внутригосударственного ведения и не могла быть сколько-нибудь эффективной. Однако первые международные соглашения в рассматриваемой сфере сформулировали ряд норм, закреплявших право женщин на жизнь, свободу, личную неприкосновенность, защиту их человеческого достоинства, права на равноправие с мужчиной [5,4].

Затрагивая вопрос гражданства женщин, государства пытались избежать ситуаций, когда могла возникнуть коллизия в национальных нормативно-правовых актах. Чаще всего это были отношения частно-правового характера, но, тем не менее

эти вопросы имели место быть, особенно в случае возникновения семейных правоотношений, когда женщина выходила замуж за гражданина другого государства.

К концу Первой мировой войны был заключен целый ряд международных (многосторонних и двусторонних) договоров, которые в какой-то степени затрагивают вопросы гражданства замужней женщины. Это мирные договоры между государствами Антанты и их противниками; договоры о защите меньшинств; акты, регулирующие обмен населения при территориальных изменениях и т.д. Все эти договоры решали вопросы гражданства на основе господствовавшей концепции семьи, где муж является “главой семьи” [6,153]. Отсюда гражданство жены всегда определялось по гражданству мужа.

Задача обеспечения признания прав женщин и достижения равенства не ставилась и в более поздней многосторонней международной конвенции, регулирующей эту проблему, - Гаагской конвенции 1930 г. Основная цель ее - предупреждение безгражданства и двугражданства. В соответствии с этим статьи 8 и 9 Конвенции устанавливают, что женщина, выходя замуж за иностранца, лишается своего гражданства лишь в том случае, если она приобретает гражданство мужа. Если же муж меняет свое гражданство в период состояния в браке, то жена лишается гражданства, если она приобретает новое гражданство мужа.

Несмотря на то, что данная Конвенция исходит из подчиненности гражданства жены гражданству мужа, она объективно направлена на некоторое улучшение положения женщин. Однако слабая заинтересованность государств в разрешении данного вопроса не дали возможность реализовать положения Конвенции, ибо к 1944 г. она была ратифицирована лишь 12 государствами [7].

Впервые на всемирном уровне вопрос о гражданстве женщины на основе равенства был поставлен в Лиге Наций Советским Союзом[1], однако, не найдя поддержки со стороны других государств, так и не был рассмотрен [8,63].

Еще одним важнейшим направлением деятельности государств в сфере обеспечения прав женщин было создание универсальных механизмов по защите трудовых прав. Такой организацией стала Международная организация труда (далее МОТ), которая была создана наряду с Лигой Наций.

Согласно Уставу основной целью МОТ было содействие срочному улучшению условий труда и жизни трудящихся, необходимых для достижения всеобщего мира на основе социальной справедливости. В число более конкретных задач включались регламентация рабочего времени, борьба с безработицей, установление заработной платы, обеспечивающей удовлетворительные условия жизни, защита труда женщин, детей и подростков и т.д. Таким образом, и здесь вопрос о равноправии женщин не ставился и защита особых прав женщин не связывалась с достижением равноправия. Речь шла о защите узкого, отдельного права - права женщин на особую охрану труда, связанную с материнством [2,55].

Уже на первой сессии МОТ в 1919 г. были обсуждены вопросы о труде женщин до и после родов, о ночном труде и о труде на вредных производствах. На этой же сессии были приняты две международные конвенции об охране женского труда: Конвенция № 3 о труде женщин до и после родов; Конвенция № 4 о труде женщин в ночное время. И впоследствии вопросы об условиях труда женщин обсуждались МОТ на конференциях, созванных в период между двумя мировыми войнами. За данное время было принято пять конвенций и три рекомендации.

[1] Перетерский И. Советская инициатива в ЛН по вопросу о равноправии женщин // Советское государство и право. 1943. № 6. С.68.

Анализ этих документов, уровень защиты труда женщин, предусмотренный этими актами, рассматриваются в главе II настоящей работы. Здесь же необходимо отметить следующее. Тесная связь особой охраны женского труда с жизнеспособностью будущего поколения - с его физическими, интеллектуальными, моральными и др. качествами, а следовательно, с интересами всего общества, способствовала тому, что международно-правовые нормы об охране женского труда, принятые в рамках МОТ, выглядят более последовательными, чем решения этой организации по другим вопросам (например, нормы о профсоюзах, восьмичасовом рабочем дне и т.д.) Так, общепризнанно, что Конвенция № 3 об охране материнства - один из наиболее понятных и четких международно-правовых актов, принятых в области трудовых отношений [9,38].

Несмотря на ряд недостатков, Конвенция об охране женского труда имела большое значение, так как многие государства не уделяли проблеме прав женщин особое внимание. Так, в 1919 г. к моменту принятия Конвенции № 3 ни в одном государстве не было закреплено право женщин на отпуск по беременности и родам [10][1]. В этой связи трудно не согласиться, что борьба рабочего класса за свои права и общества в целом объективно способствовала улучшению положения женщин [2,56].

Следует отметить, что хотя МОТ и не ставила своей главной задачей повсеместную защиту прав женщин и создание эффективной системы защиты прав женщин, но, тем не менее, внесла огромный вклад в вопрос улучшения положения женщин в трудовой сфере. Более того, до XX столетия подобных механизмов в принципе не существовало. Деятельность МОТ во многом определила общее видение того как должны формироваться международные стандарты в области труда как для женщин, так и для мужчин.

Резюмируя, можно отметить, что общий вектор развития института защиты прав женщин, да и системы защиты прав человека в целом были инициированы именно на заре XX века, а с созданием ООН работа в этом направлении приобрела невиданные до этого масштабы.

Первая половина XX века была богата на события и различные перемены в общем укладе жизни разных стран и народов. Это касается и двух мировых войн, и антиколониальной кампании, создания нового мирового порядка по результатам Второй мировой войны и т.д.

На наш взгляд, международное сообщество, изучив горький опыт прошлого, осознало всю важность установления новых правил, где человеческая жизнь будет бесценна. Позиция самих государств во многом изменилась в том ключе, что человеческий капитал, а также образованная и технологически развитая нация может достичь подлинного прогресса. Началась новая эпоха, где индивид занимал центральное место. Следует помнить, что все эти процессы происходили на фоне «холодной войны», противоборства двух систем, что не могло не отразиться на последовательном и поступательном построении современной системы защиты прав человека.

Заметим, что государства в прошлом столетии не всегда охотно шли на все инициативы, направленные на защиту прав женщин. В тот период большинство из них все еще занимало ту позицию, согласно которой мужчина является главой семьи, а роль женщины преимущественно ограничивалось домашним хозяйством и воспитанием детей. Нельзя не согласиться с мнением ряда исследователей о том, что

[1] Курьер ЮНЕСКО. 1959. № 11. С. 11. [электронный ресурс].-Режим доступа: https://unesdoc.unesco.org /ark:/48223/pf0000261279_rus (дата обращения 05.03.2020)

подобный характер международного сотрудничества был закономерным, ибо традиционные взгляды на роль мужчины и женщины находили свое закрепление и во внутригосударственном праве [11,15].

На наш взгляд, для того чтобы была создана эффективная правозащитная система нужны были исторические предпосылки. Иными словами, XX век лучше всего подходил для этого, условия назрели именно в этот период, а не раньше в силу различных исторических обстоятельств.

С другой стороны, государства в таких условиях уже не могли отрицать необходимость существенных изменений на фоне быстроменяющегося мира. Подобные процессы происходили как на Западе, так и на территории стран социалистического блока. Особенностью исторического развития России была Февральская и последовавшая за ней Октябрьская революция, которые стали предвестниками создания советского государства с совершенно новой идеологией и установками, которые до этого момента не были реализованы ни в одной стране мира. В начальный этап становления молодого советского государства женщины были эмансипированы, так как предполагалось создание бесклассового общества, то есть это в полной мере соответствовало идеологию построения коммунистического государства. Проводя анализ в исторической ретроспективе, мы можем смело сказать, что в последующем это имело колоссальное значение в деле закрепления и улучшения прав женщин.

Не можем не согласиться тем мнением, что развитие международной защиты прав женщин связан с появлением и формированием после II мировой войны отрасли международного права - международного права прав человека [2,92]. В данном случае мы придерживаемся аналогичного мнения. Принятие Устава ООН и создание всех ее структур сыграли чрезвычайно важную роль в этом отношении. Нужно учитывать, что данный акт является не просто учредительным документом, чисто технически регулирующим деятельность организации, его относят к так называемым договорам особого характера (sui generis). Устав ООН в преамбуле закрепляет положение о равноправии полов, что является немаловажным с точки зрения создания эффективной глобальной правозащитной системы. Кроме всего прочего, Устав ООН закрепляет важнейшие принципы современного международного права. И в этом свете указание на важность установления равноправия женщин и мужчин имеет важное морально-политическое значение. Государства-члены ООН, выполняя взятые на себя обязательства, не могут просто игнорировать данные нормы, что гарантирует эффективную реализацию международных стандартов прав человека на национальном уровне.

В настоящее время сегодня мы с полной уверенностью можем говорить о сформировавшимся институте международной защиты прав женщин. Это подтверждается солидной международно-правовой базой актов, закрепляющих и гарантирующих права женщин.

Кроме того, не следует забывать и о существующих, а также успешно функционирующих международных механизмах по защите прав женщин в рамках ООН. Данные организации осуществляют свою деятельность на многосторонней основе, выступая в качестве международных площадок для разрешения насущных проблем в данной сфере.

Отметим, что структуры ООН в области обеспечения прав женщин гармонично дополняются различными профильными неправительственными организациями (далее НПО). Подобные институты проделывают достаточно качественную работу по

мониторингу обеспечения прав женщин на национальном уровне. Очевидно, что государства-члены ООН не всегда полноценно смогут выполнять взятые на себя обязательства в силу различных причин, и работа НПО на национальном уровне с подготовкой соответствующих докладов о ситуации с правами женщин являются весьма полезным инструментом для отслеживания реальной ситуации в той или иной стране.

По нашему мнению, все существующие механизмы ООН, а также совокупность международно-правовых актов правозащитного характера представляют из себя ту самую основу, на которую должны опираться все государства для совершенствования собственного законодательства. По сути, весь этот набор институтов и конвенциональных механизмов призван развить институт защиты прав женщин, так как далеко не все проблемы в этой области нашли свое разрешение. Учитывая все трудности, которые стоят на пути повсеместного установления принципа гендерного равенства, государствам следует быть более внимательными к работе подобных международных учреждений. Необходимо избегать ситуаций, когда инициативы по защите прав человека на глобальном, региональном и субрегиональном уровнях остаются на уровне обсуждений без дальнейших перспектив своего развития.

Литература

1. Доклад Всемирной конференции по правам человека, Вена, 14-15 июня 1993 года (A/CONF. 157/24 (Part I), глава III. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/49/213 (дата обращения 04.03.2022)
2. Дмитриева Г.К. Международная защита прав женщины. Киев, 1985. 158с.
3. Шибаева Е.А. Международный год женщин // Вестник МГУ. 1975. № 6. 320с.
4. Фердрос А. Международное право. М. 1959. 652с.
5. Проституция как общественно-классовое явление, и общественная борьба с нею. Перевод с немецкого / Кампфмейер П.; Под ред.: Авилов Б.; Пер.: Афанасьев П. - М., Петроград: Госиздат, 1923. - С.4-11.
6. Ворожейкин Е.М. Семейное право зарубежных европейских социалистических стран / Под ред.: Белякова А.М. (Вступ. ст.), Грибанов В.П. - М.: Прогресс, 1979. – 387с.
7. Doc. OON, E/CN.6/126, 13/50, P. 23-24.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://link.springer.com/content/pdf/bbm%3A978-3-319-01655-9%2F1.pdf (дата обращения 05.03.2022)
8. Перетерский И. Советская инициатива в ЛН по вопросу о равноправии женщин // Советское государство и право. 1943. № 6. С.67-75.
9. Владимиров В. Международная организация труда. Изд-во ИМО / М., 1959. 103с.
10. Курьер ЮНЕСКО. 1959. № 11. С. 11. [электронный ресурс].-Режим доступа: https://unesdoc.unesco.org /ark:/48 223/pf0000261279_rus (дата обращения 05.03.2022)
11. Коршунова Е.Н. Международная защита прав женщин: К Международному Году женщины // XVIII ежегодное собрание Советской Ассоциации международного права.1975 г.: Тезисы докладов / Советская Ассоциация международного права. – М., 1975. – С. 15.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪСИРИ ИНСТИТУТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ЗАНОН ВА МАНЪ НАМУДАНИ ТАБЪИЗ НИСБАТИ ОНҲО

МИРЗОЕВА ДИЛНОЗА МИРЗОЕВНА,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалии

Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Душанбе. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 882-676-161. E-mail: shakespeare0896@mail.ru

Институти ҳифзи ҳуқуқи инсон имрӯз дар тамоми низоми ҳуқуқи муосири байналмилалӣ яке аз ҷойҳои марказиро ишғол менамояд. Имрӯз бунёди давлати демократӣ бидуни бунёди як низоми боэътимод ва муассири ҳифзи ҳуқуқи инсон имконнопазир аст. Татбиқи ҳуқуқҳои инсон яке аз тадбирҳои муассири рушди инсон аст. Аз нуқтаи назари санадҳои ҳуқуқии бисёрҷонибаи байналмилалӣ, ки хусусияти ҳуқуқии инсон доранд, ҳуқуқҳои инсон хусусияти универсалӣ доранд, зеро онҳо ба ҳамаи одамон дахл доранд. Меъёрҳои шартномахои байналмилали оид ба ҳуқуқи инсон давлатхоро талаб мекунанд, ки ба хамаи ашхоси дар худуди худ новобаста аз нажод, чинс, забон, вазъи иҷтимоӣ, дин, ақидаи сиёсӣ ва ғайра як хел ҳуқуқҳо таъмин кунанд. Системаи муосири ҳифзи ҳуқуқи инсон, новобаста аз ҳама гуна меъёрҳо, доираи васеи ҳуқуқҳоро пешбинӣ мекунад, аммо бояд қайд кард, ки дар заминаи ин тадқиқот танзими ҳуқуқии байналмилалии ҳуқуқи занон барои мо таваҷҷуҳи хосса дорад. Вобаста ба ин, ба масъалаҳои марбут ба мақом ва кафолати ҳуқуқи занон таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад. Ҳатто имрӯз, ба назар мерасад, ки дар асри технологияҳои рақамӣ, ки инсоният дар илм, техника ва фарҳанг ба комёбиҳои бузург ноил шудааст, мушкилоти табъиз нисбати занон бояд таърихи гузашта бошад, аммо барои чунин хулосаҳо хеле барвақт аст.. То имрӯз дар манотиқи мухталифи ҷаҳон чунин падидаҳои номатлуб ба мисли хариду фурӯши одамон, танфурӯшии иҷборӣ, бе ризоияти худи зан издивоҷи иҷборӣ, мушкили хушунати хонаводагӣ ва ғайра мушоҳида мешавад.

***Калидвожаҳо**: табъиз, институти ҳифзи ҳуқуқи занон, ҳуқуқи инсон, баробарии гендерӣ.*

FEATURES OF THE FORMATION OF THE INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS AND THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN

MIRZOEVA DILNOZA MIRZOEVNA,
Applicant of International Law Department,
Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe 33, Said Nosir str.
Phone: 882-676-161, E-mail: shakespeare0896@mail.ru

The Institute for the Protection of Human Rights today takes one of the central places in the entire system of modern international law. Today building a democratic state is impossible without building a reliable and effective system for the protection of human rights. The realization of human rights is one of the most effective measures of human development as such. From the point of multilateral international legal acts of a human rights nature, human rights are universal in nature, as they apply to all people as such. The norms of international agreements on human rights call on states to provide all persons on their territory with the same amount of rights, regardless of race, gender, language, social status, religion, political opinions, etc. The modern system of human rights protection provides for a wide range of rights, regardless of any criteria, however, it should be noted that in the context of this study, international legal regulation of women's rights is of particular interest to us. In this regard, special emphasis will be placed on issues related to the status and guarantees of women's rights. Even today, it would seem, in the age of digital technologies, when humanity has achieved great success in science, technology and culture, the problem of discrimination against women should be a thing of the past, but, unfortunately, it is rather premature to draw such conclusions. Until now, in various regions of the world, there are such negative phenomena as human trafficking, forced prostitution, the practice of forced marriage without the consent of the woman herself, the problem of domestic violence, etc.

***Key words:** discrimination, institution for the protection of women's rights, human rights, gender equality.*

УДК: 341.1.8

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

НОСИРЗОДА МУХАММАД БЕГИЧОН,
ассистент кафедры международного права
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе ул. Саида Носира, 33
Тел.: (+992) 918-20-19-91. E-mail: nexus-tj91@mail.ru

В современной эпохе глобализации и экономического процветания государств наблюдается значительный и неостанавливающийся прогресс. Всего за несколько десятилетий уровень жизни людей значительно улучшился и упростился благодаря данным процессам. Однако, такое развитие имеет и обратную сторону медали. С развитием экономико-промышленного сектора обратно пропорциаонально страдает и окружающая среда. Вред, наносимый сегодня экологии немыслемо масштабен. Мировое сообщество в лице государств и международных организаций озабочено текущими экологическими проблемами и стремится всеми возмоными способами снизить или устранить их последствия. Масштабные изменения окружающей среды, вызванные развитием человеческой деятельности, наводят на мысль, что планета вступила в «антропоцен» — эпоху, характеризующейся с довольно высокой степенью деятельности людей, при которой происходит воздействие на биосферу Земли и процесс, который играет колоссальную роль в экосистеме. Международное экологическое право, будучи системой принципов, норм, а также международных договоров, отражает коллективные усилия мирового сообщества по управлению переходом к антропоцену посредством решения наиболее актуальных экологических катаклизмов, таких как загрязнение мирового океана, истощение озонового слоя, истощение растительного мира и вымирание отельных видов особей животного мира, и в особенности изменение климата. В широком смысле международное экологическое право нацелено достичь устойчивого развития, иными словами, такого развития, которое позволит человечеству иметь высокое качество жизни без угрозы для качества жизни будущих поколений.Человечество должно быть в ответе за происходящее сегодня.

***Ключевые слова**: изменение климата, экологические проблемы, международные документы по защите окружающей среды, сотрудничество государств в борьбе за благоприятную экологию.*

Международное экологическое право имеет решающее значение, как для устранения конкретных экологических угроз, так и для интеграции долгосрочной защиты окружающей среды в глобальную экономику. Зачастую, сотрудничество государств обусловлено наличием нескольких факторов, таких как, когда воздействие на окружающую среду имеет трансграничный или глобальный характер. Проблема изменения климата сегодня является глобальной проблемой. При наличии таких обстоятельств международное сотрудничество в форме уже существующего или потенциального императивного или же диспозитивного международного документа (скажем, мягкого права) представляют существенное значение для эффективного ответа на экологические вызовы.

В течении достаточно долгого временного периода международное экологическое право, как правило, отражало двусторонние или региональные споры по поводу трансграничного использования общих ресурсов (рек, озёр). Подобные споры приводили к дипломатическим неурядицам, которые вели в худшем случае к международному судебному разбирательству, или в лучшем случае к мирному урегулированию посредством региональных или двусторонних договоров. Наиболее известным и важным из подобных споров был арбитраж Trail Smelter, в котором

Канада была признана ответственной за загрязнение воздуха, попадающего в Соединенные Штаты [1,23].

В последние годы двусторонние споры, связанные, к примеру, с предложенным Словакией строительством плотины на реке Дунай вблизи от Венгрии, разрешением Уругвая на строительство двух целлюлозных заводов, которые угрожали загрязнением Аргентине, и возражением Австралии против китобойного промысла Японии, подчеркивают важность международного права в мирном урегулировании экологических конфликтов между государствами. Подобные споры подлежат рассмотрению в Международном Суде ООН, Трибунале ООН по морскому праву или же в иных международных судебных инстанциях.

В дополнение к мирному разрешению экологических разногласий, международное экологическое право также используется для уравновешивания экологических ограничений планеты с непрерывно растущей мировой экономикой, чтобы в первую очередь предотвратить неотвратимый ущерб экологии. В последнее время наблюдается рост количества регулярных встреч правительств государств в целях обсуждения общей устойчивости планеты к происходящим климатическим изменениям или двусторонних, региональных и глобальных соглашений, нацеленных на своевременное решение определённой экологической проблемы.

Организация Объединенных Наций впервые созвала страны для решения глобальной проблемы окружающей среды на Конференции ООН по окружающей человека среде в Стокгольме в 1972 году. На Стокгольмской конференции были отражены международные аспекты возникающих экологических проблем и окружающая среда была обозначена в качестве сферы международного сотрудничества. Кроме того, Стокгольмская конференция утвердила Программу ООН по окружающей среде (ЮНЕП) являющейся институциональным центром охраны окружающей среды в ООН. ЮНЕП, расположенный в Найроби, по сей день является ведущим катализатором глобального сотрудничества в сфере охраны окружающей среды.

После Стокгольмской конференции 1972 г. проводились регулярные встречи на высшем уровне, нацеленные на направление мира, в общем на путь устойчивого развития. Наиболее важной является Конференция ООН по окружающей среде и развитию (ЮНСЕД) 1992 г., известная также как Рио-де-Жанейрский «Саммит Земли». Подавляющее болйшинство мировых лидеров присутствовали на Саммите Земли, на котором были согласованы три основных договора (касаемо изменения климата, биологического разнообразия, а также опустынивания) и 500-страничный план устойчивого развития (известный как Повестка дня на XXI век). Необходимо отметить, что Рио-де-Жанейро ознаменовало официальное признание устойчивого развития в качестве цели современной экономики и международного права окружающей среды. Таким образом, после Рио-де-Жанейро концепция устойчивого развития получила почти всеобщее признание международного сообщества.

Устойчивое развитие было также организационной основой для крупных саммитов по вопросам окружающей среды и развития в Йоханнесбурге в 2002 г. и снова в Рио в 2012 г. (Саммит Рио+20). Данные саммиты представляли собой значительные события, на которых помимо правительств принимали участие представители гражданского общества и частного сектора. Отражая эту более широкую аудиторию, недавние саммиты, спонсируемые ООН, продвигали государственно-частное партнерство в интересах устойчивого развития и совсем недавно привели к принятию Целей устойчивого развития (ЦУР). 17 целей и 161

задача служат стратегическим планом координации глобального сообщества для достижения конкретных, измеримых целей к 2030 году. Борьбе с изменением климата посвящена 13-ая цель ЦУР 2015-2030.

Последствия изменения климата мы можем наблюдать и в нашей республике. С каждым годом площади ледников уменьшаются, также из года в год сокращается количество выпадаемых осадков. Изменение климата в настоящее время доминирует над всеми другими экологическими проблемами. Это связанно с тем, что данный процесс влечёт к возникновению таких проблем, как таяние ледников, лесные пожары, нагревание температуры земли, сокращение арктического морского льда, частые периоды сильной жары и засух и т.д. Решив проблему изменения климата возможно сократить и сопутствующие ему последствия. Данная коплексная проблема должна решаться путём комплексного подхода. Многосторонние природоохранные соглашения, направленые на решение других важнейших экологических проблем, могут в определённой степени способстовать решению проблемы изменения климата. По крайней мере, с 1980-х годов ученые предупреждали, что увеличение концентрации углекислого газа и других парниковых газов приведёт к нагреванию земной атмосферы и изменению нашего климата.

Сегодня изменение климата является наисерьёзнейшей экологической проблемой нашего времени, последствия которого очевидны. Предотвращение наиболее опасных последствий изменения климата является основным вектором международного экологического права со времён Рамочной Конвенции ООН об изменении климата (РКИК ООН) 1992 г., в которой изменение климата признаётся «общей заботой человечества» и которая обозначает рамки для глобальных действий по предотвращению пагубных воздействий. РКИК ООН установила задачу сократить к 2000 г. уровни выбросов парниковых газов, однако не установила каких-либо обязательных целей и сроков для государств.

В дальнейшем прогнозируется возрастание интенсивности и частоты периодов аномальной жары и засух, что чревато увеличением числа случаев сокращения лесов, исчезновения ледников, а также смертей, связанных с жарой, если не будут предприняты эффективные меры реагирования и адаптации [2,113].

После Стокгольмской конференции 1972 г. страны приступили к интенсивному графику переговоров по международным договорам об охране окружающей среды. Сегодня эти договоры составляют кору международного экологического права. Применительно к борьбе с изменением климата можно отнести следующие международные договоры:

- ✓ Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата 1992 г.
- ✓ Киотский протокол к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата 1997 г.
- ✓ Парижское соглашение в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата 2016г.
- ✓ Монреальский протокол по веществам, разрушающим озоновый слой 1988 г.
- ✓ Конвенция Организации Объединённых Наций по борьбе с опустыниванием в тех странах, которые испытывают серьезную засуху и/или опустынивание, особенно в Африке 1994 г.
- ✓ Стокгольмская конвенция о СОЗ (стойких органических загрязнителях) 2001 г.
- ✓ Минаматская конвенция о ртути 2013г.

С конца 1970 года учёные говорили об истощении защитного стратосферного озонового слоя Земли, повсеместно используемыми химическими веществами, что

грозит изменению климата. Ввиду чего в 1985г. была заключёна Венская конвенция об охране озонового слоя. Затем, двумя годами позже был принят вышеназванный Монреальский протокол по веществам, разрушающий озоновый слой, который неоднократно подвергался внесению поправок, что привело к полному отказу от большинства хлорфторуглеродов (ХФУ) и иных озоноразрушающих веществ. Подавляющее большинство государств подписали Монреальский протокол, после чего использование озоноразрушающих веществ значительно сократилось и озововый слой постепенно восстанавливается. Также, государства расширили Монреальский протокол путём включения в него постепенного отказа от некоторых связанных химических веществ, способствующих изменению климата.

Согласно РКИК ООН сторонам следует защищать климатическую систему на благо нынешнего и будущих поколений человечества на основе справедливости и в соответсвтии с их общей, но дифференциированной ответственностью и имеющимися у них возможностями. Следовательно, развитым государствам следует играть ведущую роль в борьбе с изменением климата и его отрицательными последствиями.

Киотский протокол является дополнением к РКИК ООН и имеет целью стабилизировать уровень концентрации парниковых газов в атмосфере на уровне, недопускающем опасного антропогенного влияния на климат. Протокол подписан 191 государством, а также ЕС. США подписали Протокол в 1998 году, однако не ратифицировали.

Предпочтительно сфокусировать внимание на Парижском соглашении 2015г. Оно ознаменовало существенный поворот в политике и правовом регулировании охраны климата, осуществленный на 21-й климатической конференции в Париже, состоявшейся 30 ноября – 11 декабря 2015 г. Парижское соглашение состоит из 29 статей [10,20]. Парижское соглашение было создано взамен Киотского протокола и его целью выступает - активизировать осуществление РКИК ООН, а именно, удержать рост глобальной средней температуры намного ниже 2 °C и приложить усилия для ограничения роста температуры величиной 1,5 °C (ст.2).

Действующее в рамках, обозначенных РКИК ООН 1992 г. Парижское соглашение, значительно продвинуло мировые усилия в области решения вопросов изменения климата. Все государства, включая крупнейших загрязнителей в лице США и Китая намерились выполнить положения данного соглашения. Правительства приняли отчётливую цель - удержать рост глобальной средней температуры Земли намного ниже 2°C и приложить усилия для ограничения роста температуры величиной 1,5 °C. Как ожидается, поддержание такой температуры позволит избежать колоссальных климатических катаклизмов.

Ядром Парижского соглашения является ОНУВ - Определяемые на национальном уровне вклады, способствующие достижению долгосрочных целей соглашения. ОНУВ отражают усилия конкретных государств касаемо уменьшения выбросов на национальном уровне и касаемо адаптации к последствиям изменения климата. Согласно абз. 2 ст. 4 Парижского Соглашения, каждая Сторона подготавливает и сообщает свои последовательные ОНУВ, которые она намерена достигнуть. Стороны принимают меры на национальном уровне в рамках предотсвращения изменения климата в целях достичь целей таких вкладов. Таким образом, 189 государств каждые пять лет обнародывают свои ОНУВ и направляют в Секретатриат ООН по климату.

Главный недочёт Парижского соглашения состоит в том, что есть “разрыв в амбициях” между совокупными обязательствами государств и тем, что необходимо с

научной точки зрения, в целях предотвращения пагубных последствий для климата. Действительно, по оценкам, текущие обязательства позволяют повысить глобальные средние температуры в пределах 2,5 и 3,7 °С, что значительно превышает безопасные уровни. Стороны признали важность пересмотра своих ОНУВ каждые пять лет, начиная с 2020 г.

Помимо сокращения выбросов парникового газа, Парижское соглашение нацелено также на сокращение лесов, улучшение землепользования, увеличение финансовых и технических ресурсов для развивающихся стран, поддержку адаптации к потенциальным последствиям и компенсацию тем, кто несёт убытки и ущерб от изменения климата. Ввиду большого количества стран-участниц Парижского соглашения, а также ввиду широкого спектра отражённых в ней актуальных вопросов, оно сегодня является всеобщей попыткой решить проблему измеения климата.

Резюмируя вышесказанное необходимо отметить, что международное экологическое право является одним и необходимым инструментом для эффективного решения существующих экологических проблем, в том числе и изменение климата. Однако ввиду серьёзных масштабов проблем все общественные институты несут ответственность за осуществление международных документов по борьбе с последствиями изменения климата, в том числе и Парижского соглашения, и обязаны использовать свой статус и власть для осмысленного реагирования на вызов изменения климата.

Литература

1. Колесниченко С.Г. Международное экологическое право Спецкурс. Учебно-научное пособие Бишкек: КРСУ, 2012. 131 с.
2. Paavola J. Health impacts of climate change and health and social inequalities in the UK. Environ Health. 2017;16(Suppl 1).
3. Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата. Принята 9 мая 1992 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml (дата обращения: 10.04.2022).
4. Киотский протокол к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата. Принята 11 декабря 1997 года. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17632 (дата обращения: 10.04.2022).
5. Парижское соглашение в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата. Принята 12 декабря 2015 г. URL: https://docs.cntd.ru/document/54265569 (дата обращения: 10.04.2022).
6. Монреальский протокол по веществам, разрушающим озоновый слой. Принят 16 сентября 1987 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/montreal_prot.shtml (дата обращения: 10.04.2022).
7. Конвенция Организации Объединённых Наций по борьбе с опустыниванием в тех странах, которые испытывают серьезную засуху и/или опустынивание, особенно в Африке. Принята 17 июня 1994 года. URL: https://www.unccd.int/sites/default/files/relevant-links/2017-08/UNCCD_Convention_text_RUS.pdf (дата обращения: 10.04.2022).
8. Стокгольмская конвенция о стойких органических загрязнителях. Принята 23 мая 2001 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/pollutants.pdf (дата обращения: 10.04.2022).

9. Минаматская конвенция о ртути. Принята 10 октября 2013 года. URL: https://www.mercuryconvention.org/sites/default/files/2021-06/Minamata-Convention-booklet-rus-full.pdf (дата обращения: 10.04.2022).

10. Дубовик О.Л., Аверина К.Н. Значение Парижского соглашения для охраны климата: крупномасштабные планы и проблемы с их реализацией // Международное право и международные организации. 2018. №4. С. 18-27.

11. Бондаренко Л.В., Маслова О.В., Белкина А.В., Сухарева К.В. Глобальное изменение климата и его последствия // Вестник РЭА им. Г. В. Плеханова. С. 84-93. 2018. №2 (98). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/globalnoe-izmenenie-klimata-i-ego-posledstviya (дата обращения: 10.04.2022).

ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАҒИРЁБИИ ИҚЛИМ

НОСИРЗОДА МУҲАММАД БЕГИҶОН,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-201-991. E-mail: nexus-tj91@mail.ru

Дар замони муосири ҷаҳонишавӣ ва шукуфоии иқтисодии давлатҳо пешрафтҳои назаррас ва боздоштнашаванда мушоҳида мешавад. Танҳо дар давоми якчанд даҳсола ба шарофати ин протсесҳо дараҷаи зиндагонии одамон хеле беҳтар ва сода карда шуд. Бо вуҷуди ин, ин рушд як тарафи дигар дорад. Бо инкишофи сектори иқтисодию саноатӣ муҳити зист низ ба таври баръакс зарар мебинад. Зараре, ки имрӯз ба муҳити зист расонида мешавад, тасаввурнопазир аст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки дар он давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунанд, аз мушкилоти имрӯзаи экологӣ нигарон буда, барои коҳиш ё рафъи оқибатҳои онҳо бо тамоми воситаҳо талош мекунанд. Тағйироти васеъмиқёси муҳити зист, ки дар натиҷаи рушди фаъолияти инсон ба вуҷуд омадаанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки сайёра ба давраи «антропотсен» дохил шудааст, ки бо дараҷаи хеле баланди фаъолияти инсон хос аст, ки дар он таъсир ба биосфераи Замин ба амал меояд ва раванд, ки дар экосистема роли калон мебозад. Ҳуқуқи байналмилалии экологӣ, ки системаи принсипҳо, меъёрҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ буда, кӯшишҳои дастаҷамъии ҷомеаи ҷаҳониро барои идора кардани гузариш ба давраи антропотсен тавассути ҳалли офатҳои шадиди экологӣ, аз қабили ифлосшавии уқёнусҳо, камшавии қабати озон, аз байн рафтани олами nabotot ва нест шудани намудҳои алоҳидаи олами ҳайвонот, махсусан тағйирёбии иқлим, инъикос мекунад. Ба маънои васеъ, ҳуқуқи байналмилалии экологӣ мақсади ноил шудан ба рушди устувор, ба ибораи дигар, чунин рушдест, ки ба инсоният имкон медиҳад, ки сифати зиндагии наслҳои ояндаро зери хатар нагузорад.

Калидвожаҳо: *тағйирёбии иқлим, проблемаҳои экологӣ, ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба муҳофизати муҳити зист, ҳамкории давлатҳо дар мубориза барои муҳити мусоид.*

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF CLIMATE CHANGE

NOSIRZODA MUHAMMAD BEGIJON,
Assistant of International Law Department,
Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 918-20-19-91. E-mail: nexus-tj91@mail.ru

In the modern era of globalization and economic prosperity of states, there is observed significant and unstoppable progress. In just a few decades, the living standard of people has been noticeably improved and simplified due to these processes. However, this development also has a downside. With the development of the economic-industrial sector, the environment also suffers in

inverse proportion. The harm done to the environment today is unimaginably large. The world community, represented by states and international organizations, is concerned about current environmental problems and strives by all possible means to reduce or eliminate their consequences. Large-scale changes in the environment caused by the development of human activity suggest that the planet has entered the "anthropocene" - an era characterized by a rather high degree of human activity, in which the impact on the Earth's biosphere occurs and the process which plays an enormous role in the ecosystem. International environmental law, being a system of principles, norms, and international treaties, reflects the collective efforts of the world community to manage the transition to the anthropocene by solving the most pressing environmental cataclysms, such as pollution of the world's ocean, depletion of the ozone layer, depletion of the flora and extinction of certain kinds of animals of fauna, and in particular climate change. In a broad sense, international environmental law aims to achieve sustainable development, in other words, such development that allows humanity to have a high quality of life without threat the quality of life of future generations. Humanity must be responsible for what is happening today.

Key words: *climate change, environmental problems, international documents on environmental protection, cooperation between states in the struggle for a favorable environment.*

УДК: 369.032

АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ОМОДАКУНИИ МУТАХАССИСОНИ СОҲАИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ИСМАТУЛЛОЗОДА ФАРИДУН ИСМАТУЛЛО,
унвонҷӯйи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-15-95-30. E-mail: faridun.lawyer92@gmail.com

Дар мақолаи мазкур асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти муассисаи давлатии омодакунии мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд менамояд, ки рушди қонунгузории миллӣ, зарурияти таҳқиқи илмии як қатор падидаҳои ҳуқуқиро рӯи кор овардааст. Самаранокии ислоҳоти соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ аз таҳқиқи илман асоснок вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши самтҳои алоҳидаи соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, инчунин омодакунии мутахассисони соҳаи мазкур яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва таъхирнопазир дар назди ҳар як давлат ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи муаллиф мақолаи мазкур аввалин иқдом дар самти омӯзиши вазъи ҳуқуқӣ ва асосҳои ташкилии муассисаҳои таълимии тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: *хизмати давлатӣ, таҳсили хизматчиёни давлатӣ, тайёркунии касбӣ, азнавтайёкунӣ, такмили ихтисос, таҷрибаомӯзӣ, муассиса, асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, идоракунии давлатӣ, ислоҳоти идоракунии давлатӣ, самаранокӣ, лоббизм, стандарти давлатии таҳсилот, касбият, салоҳиятнокӣ, фаъолият, низоми қонунгузорӣ.*

Самаранокии идоракунии давлатӣ дар марҳилаи ниҳоӣ аз сатҳи касбият ва салоҳиятнокии хизматчиёни давлатӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо, бо кадрҳои баландихтисоси соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ таъмин намудани дастгоҳи давлатӣ яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷа барои ҳар як кишвар маҳсуб меёбад.

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор А.Д. Ғафурзода низоми таҳсили хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода, қайд менамояд, ки бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, устовурии ҳайати шахсии дастгоҳи давлатӣ ва қонунгузории мукаммали соҳаи хизмати давлатиро талаб менамояд [2,8].

Ин андеша дар низоми давлатдории муосир амри воқеӣ буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои рушд ва таъмини шароити зиндагии арзанда мусоидат хоҳад кард.

Муҳаққиқи ватанӣ К.М. Каримов қайд менамояд, ки заминаи ҳама гуна ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро бе ҳаллу фасли масъала ва проблемаи дигаргунии сифатии субъектҳои татбиққунандаи ин ислоҳот тасаввур кардан мумкин нест ва маҳаки ҳама гуна чунин ислоҳотро пеш аз ҳама салоҳиятнокӣ ва баланд бардоштани касбияти хизматчии давлатӣ ташкил медиҳад [4,302].

Омодакунии мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ вазифаи муҳими давлатӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар мамлакатҳои гуногун омодакунии мутахассисон тавассути мактабҳои махсуси идоракунӣ ба амал бароварда мешаванд.

Ташаккули хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси низоми махсуси омодакунии хизматчиёни давлатиро ба миён гузошт. Имрӯз ҳалли амалии ҳама гуна масъалаҳои ташкил ва фаъолияти хизмати давлатӣ аз сатҳи донишу таҷриба, маҳорату

малака, масъулиятшиносию ташаббускорӣ ва сифатҳои касбиву кордонии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст.

Дар адабиёти ҳуқуқии даврони шӯравӣ чун қоида, масъалаҳои тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ махсус баррасӣ нагардидааст ва он ҳамчун таҳқиқи васеи мавзуъ ворид гардидааст.

Муҳаққиқи соҳаи ҳуқуқшиносӣ А.А.Дёмин чунин андешаи ҷолиб баён менамояд: «…агар дар коммунизм дилхоҳ кайвонӣ давлатро идора менамуд, аммо дар замони муосир ҷаҳон ва Федератсияи Руссия аз дастгоҳи давлатии бесалоҳият ва бемасъулият зарар дида истодааст…» [3,77].

Бо ин мақсад дастгоҳи давлатии бесалоҳит ва бемасъулиятро танҳо тавассути омодакунии мутахассисони арзандаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ метавон ислоҳ намуд.

Ташкил ва фаъолияти амиқи низоми омодакунии мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, ба омили муҳими таҳким бахшидан ба давлатдорӣ ва ташаккули иқтисодиёти бозории ба ҳаёти иҷтимоӣ нигаронидашуда табдил ёфтааст.

Солҳои охир тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ тақозои замон ҳисоб меёбад. Дар ин росто мамолики Ғарб нахуст шуда дар роҳи ташкили илмии меҳнати хизматчиёни давлатӣ гомҳои устувор гузоштанд, ки ба манфиати мутахассисон дар ин мамлакатҳо мебошад.

Аввалин маротиба ақида дар бораи зарурати ташкил кардани мактабҳои махсус, ҷиҳати омода кардани кадрҳо барои дастгоҳи давлатӣ дар Фаронса соли 1848 ба вуҷуд омадааст. Дар ин давра бо ташаббуси А.Ф.Вивьена мактаби маъмурият ташкил шуд, ки баъдтар номи Мактаби миллии маъмуриро гирифт.

Мактаби миллии маъмурии Фаронсаро бо Мактаби ҳизбии шӯравӣ муқоиса мекунанд. Ин муқоиса ба он асос меёбад, ки ҳарду мактаб ҳам дар ҳаёти ҷомеа вазифаи якхеларо иҷро мекарданд. Муассисаҳои таълимии хусусӣ, дар амалия наметавонанд хизматчиёни давлатиро тайёр кунанд. Бинобар ҳамин, шӯҳрати Донишгоҳи Стенфорд дар ИМА, Оксфорд ва Кембридҷ дар Британия Кабир наметавонанд зарурати мавҷудияти муассисаҳои давлатиро иваз намоянд. Чунки ин муассисаҳо манфиати шахсиро аз манфиати ҷомеа боло мегузоранд. Манфиати шахсӣ бо лоббизм, таъсиррасонӣ ба корҳои давлатӣ аз ҷониби шахсони ваколатдорнашуда алоқаманд аст [1,122-128].

Дар Федератсияи Руссия нахустин маротиба оид ба омодасозии мутахассисони идоракунӣ муқобили ғояҳои коммунистии аз байн рафтани давлат ва кадрҳои идорӣ дар маҷаллаи «Коммунист» раиси Шӯрои Вазирони ИҶШС А.Н.Тихонов ибрози андеша намуд [3,79].

Дар замони давлати Шӯравӣ мактабҳои ҳизбӣ дар омӯзиш ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ нақши муҳим доштанд. Дар Тоҷикистон мактаби ҳизбӣ фақат барои такмили ихтисоси кормандони ҳизбӣ ва хизматчиёни давлатӣ фаъолият менамуд. Барои тайёркунии касбии ходимони ҳизбӣ ва дигар категорияҳои хизматчиёни давлатӣ шаҳрвандони Тоҷикистон ба мактабҳои олии ҳизбии ҷумҳуриҳои дигари Шӯравӣ фиристода мешуданд.

Дар баробари пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ мактабҳои ҳизбӣ ҳам, тадриҷан мавқеи худро аз даст дода, аз байн рафтанд. Дар аксари давлатҳои пасошӯравӣ дар заминаи собиқ мактабҳои олии ҳизбӣ, институтҳо ва академияҳои хизмати давлатӣ ва ё идоракунии давлатии назди президенти ин кишварҳо таъсис дода шуданд.

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта дар Тоҷикистон ҳайати кадрии хизмати давлатӣ аз ҳисоби кадрҳои собиқи ҳизбӣ ва хатмкунандагони мактабҳои олии мухталифи кишвар таъмин карда мешуд. Такмили ихтисос ва азнавтайёркунии хизматчиёни давлатӣ дар замони ҷанги шаҳрвандӣ дар дохили кишвар, тамоман аз байн рафта буд.

Ҳамин тавр, дар кишвари мо аз соли 1992 то соли 2003 хизматчиёни давлатӣ дар ягон муассисаи таълимӣ ба бозомӯзӣ ва такмили ихтисос фаро гирифта намешуданд ва тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ аслан вуҷуд надошт.

Истиқлолияти давлатӣ ба бунёди низоми нави давлатдории миллӣ замина гузошта, дар ин росто унсурҳои алоҳидаи низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рушд қарор доранд.

Дар ин замина, принсипи касбият ва салоҳиятнокии хизматчии давлатӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ»[5] муқаррар гардидааст, зарурияти таҳқиқи илмии як қатор масъалаҳоро, аз ҷумла низоми таҳсили хизматчиёни давлатиро рӯи кор овардааст.

Тавре маълум аст, дар замони Истиқлол то таъсиси собиқ Донишкадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2002 дар кишвари мо низоми муайяни таҳсили хизматчиёни давлатии шаҳрвандӣ амал намекард.

Дар баробари ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон (27 июни соли 1997) дар кишвари мо, тадриҷан, сулҳу оштӣ ва якдигарфаҳмӣ ба вуҷуд омада, барои ваҳдати комили мардуми кишвар замина муҳайё гардид, ки Асосгузор ва меъмори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати сулҳҷӯёнаву ваҳдатсози Сарвари давлат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти босамари Комиссияи оштии миллӣ дар кишварамон фазои сулҳу оштӣ ва ваҳдати миллӣ ба вуҷуд омада, барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон заминаи воқеӣ ба амал омад.

Дар натиҷаи сулҳи оштии миллӣ - дастоварди бузурги сиёсии охири садаи ХХ, ки назирашро таърихи аҳли башар надида буд, дар Тоҷикистон барои рушди институти хизмати давлатӣ, ки яке аз нерӯҳои пешбарандаи давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон мебошад, тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Аз ҷумла, соли 1998 бори аввал дар таърихи Тоҷикистони навин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» қабул гардид. Қонуни мазкур барои рушди минбаъдаи хизмати давлатӣ замина гузошт.

А.А. Сайфиддинов низоми таҳсили хизматчиёни давлатиро ба қисмҳои зерин ҷудо намудааст:

- инфрасохтори таҳсил;
- низоми идоракунии таҳсил;
- дидактика;
- таъминоти захиравии таҳсил;
- таъминоти меъёрии ҳуқуқии таҳсил.

Дар ин замина, А.А. Сайфиддинов қайд менамояд, ки низоми идоракунии таҳсили хизматчиёни давлатиро мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ ва муассисаи ваколатдори таҳсили хизматчиёни давлатӣ ташкил медиҳанд, ки сиёсати таҳсили хизматчиёни давлатиро муайян карда, банақшагирӣ, ташкил, назорату ҳамоҳангсозии низоми таҳсилро татбиқ менамоянд [8,83].

Баъди қабули аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998, №687, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 7 феврали соли 2001, №479 мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда буд.

Аммо барои рушди минбаъдаи соҳаи хизмати давлатӣ, ташаккули ҷавҳари кадрии ин соҳаи муҳим зарур буд. Дар навбати худ, ташкили низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ маҳаки асосии рушди захираҳои инсонии хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар ин замина ба такмилу таҳкими давлату давлатдории навини миллӣ мусоидат мекард [4,168].

Дар ин самт мутобиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 2002, №926 дар назди Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Донишкадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ таъсис дода шуд.

Аммо барои рушди соҳаи идоракунӣ, бахусус илми идоракунӣ зарур буд, ки низоми миллии илмию таҳқиқотӣ ва амалию методологии идоракунӣ ва омодасозии кадрӣ ташкил ёбад.

Бо мақсади бо мутахассисони соҳибкасби идоракунӣ таъмин намудан ва таҳкими заминаи таълимӣ, илмӣ, ташкилию методии хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 октябри соли 2013 дар заминаи Донишкадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд [9].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин зуҳуроти муҳими давлату давлатдорӣ дахл намуда, қайд менамоянд, ки:

«Давлатдории муосир талаб мекунад, ки дастгоҳи идоракунии давлат самаранок, мунтазам ва бонизом кору фаъолият намояд. Маҳз ҳайати салоҳиятманд ва масъули хизматчиёни давлатӣ метавонад падидаҳои бухрониро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар марҳалаҳои гузариш ба осонӣ ҳал кунад. Аз ин рӯ, дар яке аз суханрониҳои худ зикр карда будем, ки «барои баланд бардоштани сатҳ ва сифати фаъолияти низоми идоракунии давлатӣ аз зиёд кардани шумораи мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ худдорӣ намуда, бояд бештар ба тарбияи кадрҳои баландихтисосу соҳибмаълумот, дорои ҷаҳонбинию дониши амиқи касбию сиёсӣ, қобилияти ташкилотчигию кордонӣ, малакаи идоракунӣ, инчунин шахсони масъулиятшиносу ватандӯст, забондон ва аз технологияи муосир бархурдор таваҷҷуҳ бояд кард».

Бо ин мақсад, зарурияти муассисаи таҳсилоти касбиро амри воқеъӣ дониста, Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис додем. Ин муассиса дар мамлакат таҷрибаи нав буда, дар он кадрҳои роҳбарикунандаи оянда омода карда мешаванд» [10,304].

Таъсиси ин муассисаи давлатӣ яке аз дастовардҳои замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, он ҳамчун рукни асосии сиёсати давлатии кадрҳо ва омили муҳими таҳкимбахши фаъолияти идоракунии давлатӣ шинохта шудааст. Муассисаи мазкур дар ташаккули низоми нави давлатдорӣ саҳм гузошта, барои такмили марҳила ба марҳилаи омодакунии кадрҳои соҳаи хизмати давлатӣ ва ислоҳоти он заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи сиёсати умумидавлатӣ ташаккул ёфта, бевосита масъалаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ, аз ҷумла таҳсил, интихоб, ҷобаҷогузорӣ, пешбарӣ ва истифодаи самараноки кадрҳоро дарбар мегирад.

Дар робита ба ин, раванди идоракунии давлатӣ ва рушди хизмати давлатӣ, ки қисмати таркибии сиёсати давлатии кадрҳо махсуб меёбанд, дар маркази таваҷҷуҳи ҳамешагии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки низоми идоракунӣ татбиқи самараноки сиёсати давлатии омодакунии кадрҳои соҳаи хизмати давлатӣ арзёбӣ гардида, бо ибтикор ва ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин ҷода пайваста тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ карда мешаванд.

Аз ҷумла, Пешвои муаззами миллат ҳангоми суханрони худ ба ифтихори Рӯзи Дониш ва ифтитоҳи бинои нави Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 сентябри соли 2019, таъкид намуда буданд, ки:

«Барои таъмин намудани пешрафти бонизоми давлати миллӣ мо ба кадрҳои баландихтисоси соҳаи идоракунӣ ва хизмати давлатӣ ниёз дорем. Зеро рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳар як халқу миллат аз сатҳи саводу маърифат, савияи донишҳои касбии хизматчиёни давлатӣ ва фаъолияти пурсамари онҳо вобастагӣ дорад.

Аз ин рӯ, мо бештар ба тарбияи кадрҳои сатҳи байналмилалӣ, ки дорои ҷаҳонбинии васеъ, дониши амиқи касбӣ, қобилияти баланди ташкилотчигӣ ва забондон бошанд, эътибори аввалиндараҷа медиҳем. Хизмати давлатӣ бояд ба татбиқи сиёсати иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавии давлат, вазъи муътадили сиёсӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳли ҷомеа нигаронида шавад.

Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шавад. Таъсиси Академияи идоракунӣ ба омодагии сифатан беҳтари касбии кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатӣ ва татбиқи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати мамлакат мусоидат хоҳад кард».

Дар ин замина, дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 феврали соли 2020, №1463 Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба муассисаи давлатии «Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» табдил дода шуд.

Имрӯз, дар заминаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилот ва таҷрибаи санҷидашуда ба роҳ монда шудааст.

Академия муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз муассисаи олии таълимӣ буда, барномаи таълимӣ, корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибаомӯзии мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва фармоиши давлатиро оид ба тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос, таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Муассиси Академия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ваколатҳои муассис (ғайр аз ваколатҳои истисноии муассис) аз ҷониби Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Академия барои пеш бурдани фаъолияти илмӣ, илмию методӣ, таълимӣ ва таҳлилию тадқиқотӣ дар самти идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ таъсис дода шуда, вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

- тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии хизматчиёни давлатӣ;

- тайёркунии мутахассисони дорои таҳсилоти олии касбӣ;

- гузаронидани тадқиқоти олимон дар соҳаи идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ ва масоили дигари ба он алоқаманд;

- таҳияи пешниҳоду тавсияҳо оид ба такмили низоми идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ ва масоили дигари ба он алоқаманд;

- хизматрасонии иттилоотию тахлилӣ, машваратӣ ва тадқикотӣ оид ба идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ;

- баланд бардоштани ифтихори миллию ватандорӣ, арҷ гузоштан ба муқаддасот, урфу одат ва фарҳанги миллӣ;

- таъминоти илмию таҳлилии барнома ва лоиҳаҳо дар самти идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ ва масоили дигари ба он алоқаманд.

Самтҳои асосии фаъолияти Академия:

- таълимӣ ва таълимию методӣ;
- илмию таҳқиқотӣ;
- иттилоотию таҳлилӣ;
- таҳририю интишорӣ;
- молиявию хоҷагидорӣ;
- робитаҳои байналмилалӣ ва иқтисодии хориҷӣ [10].

Дар баробари Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди дигар вазорату идораҳо бо мақсади таҳсили хизматчиёни давлатӣ муассисаҳои таълимӣ таъсис ёфтаанд, аз ҷумла:

– Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Донишкадаи омӯзиши масъалаҳои қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҷинояткорӣ ва такмили ихтисоси кормандони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Донишкадаи такмили ихтисоси кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти адлия ва хадамоти ҳуқуқии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Маркази такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони системаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Маркази такмили ихтисоси кормандони дипломатии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Мактаби олии Кумитаи давлатии амнияти милии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Маркази такмили ихтисоси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додани асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии фаъолияти баъзе аз муассисаҳои болозикрро ба мақсад мувофиқ медонем.

Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 марти соли 2003, №150 Маркази таълимии судяҳо дар назди Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, минбаъд тибқи тағйиру иловаҳои аз 28 июли соли 2016 ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» воридгардида ва фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2016, №699 «Дар бораи сохтори дастгоҳ, нақшаи идоракунӣ ва шумораи воҳидҳои кории Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шудааст.

Мақсади асосии Маркази таълимии судяҳо мусоидат намудан ба ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тайёр намудани номзадҳо ба вазифаи судя, коромӯз-судяҳо, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси судяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳои вилоят, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, судҳои ҳарбии гарнизонҳо, судҳои иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе мебошад.

Донишкадаи такмили ихтисоси кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти адлия ва хадамоти ҳуқуқии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мувофиқи банди 15 Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, №587 Оинномаи Донишкадаи такмили ихтисоси кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти адлия ва хадамоти ҳуқуқии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, бо фармоиши Вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 феврали соли 2007, №16 тасдиқ гардидааст.

Донишкада дар ҳамкориҳои тарафайн бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ташкилотҳои ватанию байналмилалӣ баргузории таҳқиқотҳои илмӣ-бунёдӣ ва амалиро дар соҳаи ҳуқуқ ташкил ва баргузор намуда, дар асоси қарордодҳои алоҳида бо ҷалби омӯзгорон, ташкилотҳои давлатӣ ва байналмилалӣ мутахассисону кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, адлия ва шуъбаҳои ҳуқуқии ташкилотҳоро ба бозомӯзӣ фаро мегирад.

Маркази такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони системаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маркази мазкур дар Номгӯи ташкилотҳои дар системаи идоракунии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 марти соли 2014, №146 тасдиқ гардидааст, нишон дода шуда, бо фармоиши Вазири меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2014, №53 Оинномаи Муассисаи давлатии «Маркази такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони системаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардидааст.

Мақсади асосии Марказ аз ташкил кардани раванди самарабахш ва муосири таълим мувофиқи меъёрҳои муқарраршудаи қонунгузории соҳаҳои танзими бозори меҳнат, бо шуғл фарогирии аҳолӣ, таъмини бехатарии меҳнат, ҳифзи меҳнат, меъёрбандии меҳнат, муҳоҷирати аҳолӣ, такмили низоми таъину пардохти музди меҳнат, стипендия, иловапулию кумакпулиҳо, зарурати такмили системаи суғуртаи иҷтимоӣ ва дигар ҷанбаҳои соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ барои таҳкими сатҳи маърифати касбии шунавандагон иборат мебошад.

Вобаста ба асосҳои болозикр ва сарфаи маблағҳои буҷетӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки дар заминаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар муассисаҳое, ки дар назди вазорату идораҳо бо мақсади такмили ихтисоси хизматчиёни давлатиашон таъсис ёфтаанд, муттаҳид карда шаванд. Зеро, дар назди вазорату идораҳои мазкур бе заминаи моддию техникӣ ва методию илмӣ муассисаҳои таълимӣ фаъолият менамоянд, аз ҷумла Донишкадаи такмили ихтисоси кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти адлия, ва хадамоти ҳуқуқии корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишкадаи

омӯзиши масъалаҳои қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҷинояткорӣ ва такмили ихтисоси кормандони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази такмили ихтисоси кормандони дипломатии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази такмили ихтисоси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони системаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон, дар асоси мониторинге, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ оид ба механизми таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд, маълум гардид, ки муассисаҳои болозикр ба талаботи моддию техникӣ, таълимию методӣ ва илмӣ –педагогӣ ҷавобгӯ нестанд.

Дар асоси муқаррароти қисми 1 моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти миёнаи касбӣ ба амал бароварда мешавад [5].

Вобаста ба муқаррароти моддаи мазкур қайд менамоем, ки дар асоси моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004 таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гирифтани таҳсилоти олии касбӣ ташкил карда мешавад. Шаҳрвандон ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ баъди хатми муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ ва миёнаи касбӣ қабул карда мешаванд. Таҳсилоти олии касбӣ дар донишгоҳҳо, академияҳо, донишкадаҳо ва дигар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбии ба онҳо баробаркардашуда амалӣ карда мешавад.

Ҳамзамон, қайд менамоем, ки дар асоси моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таҳсилоти миёнаи касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ ташкил карда мешавад. Шаҳрвандон баъди хатми муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумии асосӣ, миёнаи умумӣ ва ибтидоии касбӣ ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти миёнаи касбиро доранд.

Таҳсилоти миёнаи касбӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ, яъне дар коллеҷҳо амалӣ карда мешавад.

Дар ин ҳолат саволе пайдо мешавад, ки оё муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, яъне коллеҷҳо неруи илмӣ–педагогӣ ва шароити моддию техникӣ ва таълимию методӣ доранд, ки хизматчиёни давлатиро ба курсҳои азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ ҷалб намоянд? Ҳол он ки мақсад аз сафарбар намудани хизматчии давлатӣ ба таҳсил ин баланд бардоштани дараҷаи касбият ва салоҳиятнокии хизматчии давлатӣ мебошад, дар сурате ки довталаб ба мансаби хизмати давлатӣ дорои таҳсилотии олии касбӣ мебошад, боз чи тавр мо уро барои ба тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ ба колеҷ сафарбар менамоем.

Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ мебошад, ки агар муқаррароти қисми 1 моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав дар чунин шакл ифода ёбад: «Таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти иловагӣ ба амал бароварда шуда, дар шакли тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ сурат мегирад».

Зеро, дар асоси моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таҳсилоти иловагӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи шахс, ҷамъият ва давлат дар асоси барномаҳои иловагии таълимӣ ва хизматрасонии иловагии таълимӣ татбиқ карда мешавад. Таҳсилоти иловагиро шахс дар муассисаҳои таълимӣ ва баъд аз хатми

муассисаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ соҳиб шуда метавонад.

Масалан, мутобиқи сархати 13 қисми 4 моддаи 21 Қонуни мазкур муассисаҳои такмили ихтисос, бозомӯзӣ ва дигар муассисаҳое, ки иҷозатномаи дахлдор доранд ба номгуи муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ тааллуқ доранд.

Ҳадафи асосии сиёсати давлатии мо он аст, ки мамлакати худро дар қатори пешрафтатарин мамлакатҳои ҷаҳон ҷой диҳем. Дар ин самт масъалаи калидӣ рушди соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ аст. Зикр кардан ба маврид аст, ки ҳеҷ кас хизматчии давлатӣ таваллуд намешавад, хизматчии давлатӣ тайёр карда мешавад. Ӯро аз зинаҳои поёнӣ таълим ва таҳсил дода то ба камоли илму маърифат расонидан ва ҳамроҳӣ намудан лозим аст.

Адабиёт

1. Бакушев, В.В. Государственная служба США, Германии, Франции, Великобритании (организация и регулирование): учеб.-метод.пособие/В.В. Бакушев, Е.А. Литвинцева, А.И.Турчинов.-М.,2013.-С.122-128.
2. Гафурзода А.Д. Совершенствование системы государственной службы Республики Таджикистан // Такмили низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ: таҷрибаи байналмилалӣ ва кишварҳои ИДМ. Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ. / Зери назари д.и.х, профессор Ғафурзода А.Д. – Душанбе, 2019 – 173 с.
3. Государственная служба в странах основных прававых стран мира: Законодательство/Под ред. А.А. Демина.-М.: Книгодел,2013.-С.149-155.
4. Каримов К.М. Хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷилди якум. Душанбе, - 2006. 496 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 марти соли 2007, №233 // Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.12.2021).
6. Қосимов Г.Ҷ. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Ҷ.Қосимов, Ҳ.Нуриддинов, Қ.Искандаров, Б.П. Ализода.-Душанбе:Офсет, 2012.-168 с.
7. Пронкин, С.В. Государственное управление зарубежных стран: учеб. пособие / С. В. Пронкин, О. Е.Петрунина. - М.: Аспект Пресс, 2012. - С.47-53.
8. Сайфиддинов А.А. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ». Душанбе, 2010, - 168 с.
9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 августи соли 2013, №1502// Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.12.2021).
10. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи табдил додани муассисаи давлатии таълимии Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муассисаи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 29 феврали соли 2020, №1463 // Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.12.2021).
11. Черепанов, В.В. Основы государственной службы и кадровой политики: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности "Гос. и муницип. упр." / В. В. Черепанов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ, 2013. - 679 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018.– 436 саҳ. (304).

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ИСМАТУЛЛОЗОДА ФАРИДУН ИСМАТУЛЛО,
соискатель кафедры админитсративное права
и государственной службы Академия государственной
управлении при Президенте Республики Таджикистан,
г.Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-15-95-30. E-mail: faridun.lawyer92@gmail.com

В статье рассматриваются организационно-правовые основы деятельности государственных учреждений по подготовке специалистов в области государственного управления и государственной службы в Республике Таджикистан.

В данной статье автор отмечает, что развитие национального законодательства высветило необходимость научных исследований ряда правовых явлений. Эффективность государственного управления и реформы государственной службы зависит от научно обоснованных исследований. Поэтому изучение конкретных сфер государственного управления и государственной службы, а также подготовка специалистов в этой сфере - одна из приоритетных и актуальных задач для каждой страны.

По мнению автора, данная статья является первым шагом в изучении правового статуса и организационных основ профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных служащих.

Ключевые слова: *государственная служба, образование государственных служащих, профессиональная подготовка, переподготовка, повышение квалификации, стажировки, институты, организационно-правовая база, государственное управление, реформа государственного управления, эффективность, лоббирование, государственные стандарты образования, профессионализм, обучение, профессионализм, деятельность, законодательная система.*

ORGANIZATIONAL-LEGAL BASIS OF ACTIVITY OF THE STATE INSTITUTION TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION AND SERVICE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ISMATULLOZODA FARIDUN ISMATULLO,
Applicant for PhD, Department of administrative
law and civil service of the Academy of Public Administration
under the President of Tajikistan.
Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-15-95-30. E-mail: faridun.lawyer92@gmail.com

This article discusses the organizational and legal basis for the activities of public institutions for the training of specialists in the field of public administration and civil service in the Republic of Tajikistan.

In this article, the author notes that the development of national legislation has highlighted the need for scientific research on a number of legal phenomena. The effectiveness of public administration and civil service reform depends on scientifically sound research. Therefore, the study of specific areas of public administration and civil service, as well as the training of specialists in this area is one of the priority and urgent tasks for each country.

According to the author, this article is the first step in the study of the legal status and organizational basis of vocational training, retraining and advanced training of civil servants.

Keywords: *civil service, education of civil servants, vocational training, retraining, advanced training, internships, institutions, organizational and legal framework, public administration, public administration reform, efficiency, lobbying, state standards of education, professionalism, training, professionalism, activity, legislative system.*

УДК:347 (575.3)

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИНШООТ ҲАМЧУН ПРЕДМЕТИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ БИНО ВА ИНШООТ

РАҲИМОВ ДИЛОВАР ҚОСИМОВИЧ,
ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 938-53 83 96. E-mail: rakhimovdilovar@list.ru

Иншоот объекти мустақили молу мулки ғайриманқул ва ҳамзамон предмети шартномаи иҷораи бино ва иншоот буда, вобаста ба хусусият, табиати ҳуқуқӣ ва фарқияти он дар назарияи ҳуқуқи граждани нуқтаи назари ягона вуҷуд надорад. Дар мақола мафҳум, хусусиятҳо ва дигар ҷанбаи ҳуқуқии иншоот ҳамчун молу мулки ғайриманқул ва предмети шартномаи иҷораи бино ва иншоот баррасӣ гардидааст. Қайд гардидааст, ки яке аз роҳҳои истифодаи мақсадноки иншоот ва муайян кардани ҳудуди аниқи мафҳуми ҳуқуқии иншоот ва дигар объектҳои сохтмон ба монанди бино, сохтмони нотамом ва ғайра зарур аст, ки хусусиятҳои фарқкунандаи ин объектҳо дар КГ ҶТ муайян карда шавад. Ин имконият медиҳад, ки барои дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои шартномавӣ бо ин объект диққати махсус аз ҷиҳати ҳуқуқӣ дода шавад.

Калидвожаҳо: *Иншоот, бино, мафҳуми иншоот, хусусиятҳои иншоот, фаъолияти шаҳрсозӣ, молу мулки ғайриманқул ва объектҳои сохтмонӣ.*

Объект ҷузъи зарурии муносибатҳои ҳуқуқии гражданӣ мебошад, чунки фаъолияти субъектони муносибатҳои ҳуқуқии гражданӣ, ки дар натиҷаи он ҳуқуқҳои гражданӣ ба вуҷуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд, бе объект будан наметавонад[1, С. 44]. Комилан дуруст аст, ки ҳар як муносибати ҳуқуқӣ дорои предмет ё худ объекти танзимнамоии худ мебошад. Молу мулки ғайриманқул яке аз объектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ гражданӣ ба ҳисоб рафта вобаста ба намудҳои он андешаҳои гуногунанд.

Низоми объектҳои молу мулки ғайриманқул дар қонунгузории ҳар як давлат ба таври гуногун муайян карда шудааст. Вобаста ба муайян кардани номгӯи объектҳои молу мулки ғайриманқул дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба қонунгузории гражданӣ такя мекунанд. Дар баробари қитъаи замин, дигар объектҳо ба монанди бино, иншоот, объектҳои сохтмонашон нотамом ва дигар ба сифати молу мулки ғайриманқул пазируфта шудаанд, яъне гуногунии объектҳои молу мулки ғайриманқул дар конунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад.

Иншоот ҳамчун предмети шартномаи иҷораи бино ва иншоот дар қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқии худро касб намудааст ва новобаста аз ин вабаста ба муайян намудани мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он таҳлили илмиро талаб менамояд.

Мутобиқи қ. 1 м. 671 КГ ҶТ тибқи шартномаи иҷораи бино ё иншоот иҷорадеҳ ӯҳдадор мешавад, ки бино ё иншоотро ба тасарруфи муваққатӣ ва истифодаи муваққатии иҷорагир диҳад[6].

Дар қонунгузории гараждании Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи “иншоот” дар як қатор моддаҳои Кодекси граждани ҳамчун объект муносибатҳои гуногун ба монанди (шартнома, ӯҳдадорӣ, иҷроа, гарав, сохмони нотамон, сохтмони худсарона, пудрати сохтмон, меъросва ғайра) истифода шудааст. Аз ҷумла дар моддаҳои 142, 144, 246, 362, 464, 580, 626, 671, 737, 755 ва ғайраҳо падидаи иншоот вобаста ба таъиноташ ба ҳар мазмун ба ҳайси объектҳои муносибатҳои гуногуни гражданӣ оварда шудааст[6].

Гарчанде, дар моддаҳои Кодекси граждании ҶТ ибораи иншоот ҳамчун объект дар муносибатҳои гуногуни гражданӣ истифода шуда, бошад ҳам аммо мафҳум расмии бино дар ягон моддаи КГ ҶТ пешнишод нашудааст.

Иншоот низ дар қатори бино яке аз объекти мустақили молу мулки ғайриманқул ба ҳисоб рафта, дар замони муосир сохмони гуногуни иншоотҳо, ҳамзамон муомилот бо онҳо, арзиши баланди онҳо зарурати танзими ҳуқуқии онҳо дар санадҳои қонунгузории кишвар яъне тартиби махсуси танзими ҳуқуқӣ, ки ҳамчун яке аз амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад талаб менамояд. Як нуктаи муҳимро бояд ишора кард, ки дар адабиётҳои ҳуқуқии ватанӣ оиди объектҳои муносибатҳои гражданӣ аз он ҷумла вобаста ба иншоот ҳамчун объекти молу мулки ғайриманқул муносибатҳои ҳуқуқии гуногун ҷой дорад. Аммо дар як чанд китобҳои дарсии олимони ватанӣ оиди объекти шартномаи иҷора будани иншоот ишора рафтааст, лекин дар адабиётҳои мазкур вобаста ба мафҳуми иншоот назари чуқур дода нашудааст.

Вобаста ба мафҳуми ҳуқуқии иншоот як қатор олимони рус ибрози андеша намудаанд. Аз ҷумла: Суровцова М.Н. чунин андеша дорад, ки иншоот ин як сохтмони сатҳӣ ё низомиеризаминӣ мебошад, ки барои анҷом додани намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсолӣ, нигоҳдории мавод ва ғайра пешбинӣ шудааст[2, С. 35].

Илова бар ин, на ҳама иншоот “ба замин алоқаи зич дорад”. Як қатор иншоотҳое, ки ба таври анъанавӣ ҳамчун молу мулки ғайриманқул эътироф карда мешаванд, эҳтимолан молу мудки ғайриманқул нестанд. Масалан, қубурҳои буғӣ, қубурҳои газ ва дигар қубурҳо танҳо ба рафҳо ва дигар дастгоҳҳои шабеҳи дар замин пинҳоншуда такя мекунанд, агар онҳо интиқол дода шаванд, худи қубур ҳеҷ гоҳ нобуд намешавад ва ё зарар мебинад (хароҷоти ҷудокунӣ ва васлкунии пайвастҳо, кафшер) нисбат ба арзиши худи қубур ночиз хоҳад буд. Ба ин маъно, эътироф кардани объектҳои молу мулки ғайриманқул дар алоқаи мустаҳкам бо фарши бетонии биноҳои саноатӣ, таҷҳизоти атроф, воҳидҳои технологӣ, коммуникатсионӣ насб карда шудааст, ки воқеан бидуни оқибатҳои куллӣ ва таъсирбахш ҳаракат карда наметавонанд. Тахмин кардан мумкин аст, ки агар ҳуқуқшиносони пеш аз инқилобӣ метавонистанд дар замони худ чунин таркибҳои воҳидҳои истеҳсолиро мушоҳида кунанд (ки дар он давра возеҳ набуданд), пас мавқеи онҳо дар бораи пайдо кардани аломати наздикии объекти молу мулки ғайриманқул бо замин такон мехӯрд.

Ба андешаи А.А. Иванов ин мафҳумҳоро дар асоси маънои маъмулан истифодашавандаи ин калимаҳо фарқ кардан мумкин аст: “Иншоотҳо танҳо ба мақсадҳои техникӣ хизмат мекунанд, одамон дар муваққатан ҷойгир мешаванд” [3, С.7].

Ҳамин нуқтаи назарро Е.Н. Васильев ҷонибдорӣ намуда пешниҳод менамояд, ки таҳти мафҳуми иншоот “дилхоҳ объектҳои сохтмонӣ-меъморӣ ё техникӣ, аз ҷумла иншооти гидротехникӣ, нақлиёт, аз ҷумла объектҳои инфрасохтори нақлиёт – гузаргоҳҳои роҳи оҳан ва автомобилгард, пулҳо, бандарҳо, хатҳои барқ, қубурҳо ва дигар ба ғайр аз бино” фаҳмида шавад[3].

Тибқи гуфтаи В.Н. Литовкин мафҳуми “иншоот” одатан тавассути номбар кардани объектҳои дахлдор муайян карда мешавад, масалан, чоҳҳо, гармхонаҳо, саройҳо, баъзе унсурҳои ободонии беруна, трансформаторҳо, дастгоҳҳои гармидиҳӣ, истгоҳҳои зеризаминӣ, пулҳо ва дигар иншоотҳои муҳандисӣ[4].

П.Г. Буга иншоотро ҳамчун сохтмоне муайян мекунад, ки барои иҷрои вазифаҳои сирф техникӣ пешбинӣ шудааст (пул, нақб, истгоҳи метро ва ғ.) [5].

Янъе аз гуфтаҳои боло бар меоянд, ки олимон мафҳуми иншоотро бисёртар вобаста ба хусусиятҳои техникияш ва бо воситаи нобар кардани объектҳои дахлдор ба

монанди чоҳҳо, гармхонаҳо, саройҳо, баъзе унсурҳои ободонии беруна, трансформаторҳо, дастгоҳҳои гармидиҳӣ, истгоҳҳои зеризаминӣ, пулҳо ва дигар иншоотҳои муҳандисӣ рабт додаанд.

Инчунин вобаста ба мафҳуми иншоот дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ муқарраротҳо низ ҷой доранд. Мисол дар м. 2 Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мафҳуми иншоот дода шудааст, тибқи он - иншоот - объектҳои фаъолияти шаҳрсозӣ, низоми ҳаҷмӣ, сатҳӣ ё хаттии сохтмонӣ, ки аз конструксияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшуда таркиб ёфта, барои иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсолӣ, нигоҳдории мавод, маснуот, таҷҳизот, инчунин барои будубоши муваққатии одамон, аз як ҷой ба ҷойи дигар гузаронидани одамон, бор ва ғайра таъин гардидаанд[7]. Аз мафҳуми дода шуда чунин аломатҳои иншоот пайдо кардан мумкин аст: а) иншоот яке аз объектҳои фаъолияти шаҳрсозӣ аст; б) иншоот аз низоми ҳаҷмӣ, сатҳӣ ё хаттии сохтмонӣ, ки аз конструксияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшуда таркиб ёфтааст; в) барои иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсолӣ, нигоҳдории мавод, маснуот, таҷҳизот равона гаштааст; г) аз як ҷой ба ҷойи дигар гузаронидани одамон, бор ва ғайра таъин гардидаанд.

Истилоҳи иншоот ба монанди бино ҳамчун объекти ғайриманқул дар қонунҳои соҳавӣ низ танзими ҳуқуқии худро дорад. Яъне, дар м. 3 Қонуни ҶТ “Дар бораи иҷора” аз 6 декабри соли 1990 [8] иншоот ҳамчун объектҳои иҷора пешбинӣ шуда, дар баробари дигар объектҳо ба иншоот низ таваҷҷӯҳи махсус дода шудааст. Аз ҷумла, ба таври умумӣ м. 626 КГ ҶТ ва м. 3 КШ ҶТ. иншоотро ба сифати объекти шартнома иҷозат медиҳанд. Инчунин дар зербоби 4, боби 33 КГ ҶТ аз м. 671 то 676 ба таври махсус иҷораи бино ва иншоот танзим шудааст. Яъне, минбаъд КГ ҶТ муносибатҳои иҷоравиро дар масъалаҳои бартарияти объекти иҷора “иншоот”-ро муқаррар намудааст. Аз ин маълум мегардад, ки КГ ҶТ имконияти бастани шартномаи иҷораро, махсусан нисбати “иншоот”-ро иҷозат медиҳад.

Иншоот ҳамчун объекти молу мулки ғайри манқул аз мадди назари Қонуни ҶТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он” аз 20 марти соли 2008 № 375 берун намондааст. Тибқи муқаррароти м.1-и Қонуни болозикр иншоот ба таври умумӣ яъне як гурӯҳи муайяни объектҳо ба монанди биноҳо, биноҳои истиқоматӣ ва гайриистиқоматӣ, сохтмони нотамом ва ғайра муайян шудаасту аммо мафҳуми расмии он, ки ҳамчун амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад, дар Қонуни мазкур низ пешниҳод нашудааст[9].

Вобаста ба ҳолати мазкур мо пешниҳод менамоем, ки ҳар як объекте, ки амволи ғайри манқул ба ҳисоб меравад, дар Қонуни мазкур мафҳуми онҳо ба таври муайян пешниҳод карда шаванд, ин ба истифобадарандагони объектҳои мазкур имконият медиҳад, ки дар сурати муомилоти ҳуқуқӣ бо ин объектҳо танзими доираи ҳуқуқии онҳоро аз ҳамдигар фарқ карда тавонем.

Новобаста аз рӯйи гуфтаҳои боло, барои дурустар дарк кардани истилоҳи иншоот мо мафҳуми зерини мукаммалкардашудаи иншоотро пешниҳод менамоем: Иншоот гуфта объектеро меноманд, ки, маҳсули дасти одамон буда, он аз рузи ба истифода доданаш тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун объекти молу мулки ғайриманкул эътироф карда шуда дар ҳуҷҷатҳои феҳристи ягонаи давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он ба қайд гирифта мешавад аз конструксияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷояшудаи рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, шабакаи таъминоти муҳандисӣ-техникӣ ҳамчунин системаи муҳандисӣ-техникӣ таркиб ёфта, дар ҳудуди муайян сохта шуда ва вобаста ба таъиноти вазифавӣ барои зисти мувақатии одамон,

ҳамчунин барои иҷрои намудҳои гуногуни равандҳои истеҳсолӣ таъин гардида, аз рӯйи таъинот, ҳам хусуияти техникӣ ва ҳуқуқиро касб менамояд.

Аз таърифи мазкур чунин аломатҳои бино ҳамчун ба категорияҳои амволи ғайриманқул ба ҳисоб меравад, бармеоянд. Аз ҷумла:

а) Иншоот дар асоси лоиҳаи муайяни фаъолияти муҳандисӣ ва дигар намудҳои сохтмон сохта мешавад;

б) Иншоот аз рузи ба истифода доданаш тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун объекти молу мулки ғайриманкул эътироф карда шуда дар ҳуҷҷатҳои феҳристи ягонаи давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он ба қайд гирифта мешавад;

в) Иншоот бо замин алоқамандии зич дошта, интиқоли он бе расонидани зарар аз як ҷой ба ҷойи дигар имконнопазир мебошад;

г) Иншоотҳо дорои низоми махсуси сохтмонӣ мебошад – ин хусусият маҷмӯи корҳои сохтмонию васлгарӣ ва чорабиниҳои ташкилию техникӣ оид ба барқарор намудани бино, конструксияҳо ва системаи таҷҳизоти муҳандисӣ, инчунин нигоҳдории нишондодҳо вобаста ба истифодаи онҳо ифода менамояд;

д) Иншоот сохтмони мураккаб буда дар шакли ҳаҷми сарбаста ва дурударoз аст. Мисол роҳи оҳан, тунелҳо, пулҳои, хатҳои интиқолӣ нафту газ, стадионҳо ва ғайраҳо;

е) Иншоот аз конструксияҳои борбардор ва панҷарагирӣ ё якҷояшуда дар рӯизаминӣ ва зеризаминӣ сохташуда иборат мебошад - Иншоот мумкин аст дар зери замин, дар дохили об, дар байни кӯҳҳо низ сохта шаванд.

ё) Иншоотҳо дорои таъиноти гуногун мебошад - вобаста ба таъиноташ ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: иншоотҳои таъинти техникӣ, иншоотҳои таъиноти ёрирасон, иншоотҳои таъиноти маъмурӣ (мисол маҷмӯаҳои варзишӣ, акфапаркҳо), иншоотҳои таъиноти истеҳсолӣ, иншоотҳои таъиноти кашонидани молу маҳсулот ва одамон ва ғ;

з) Ҳастанд иншоотҳое, ки дар онҳо равандҳои гуногуни истеҳсолӣ гузаронида мешаванд, (иншоотҳои истеҳсоли нафту газ, смент, гармидиҳӣ ва ғ).

Аз таҳлили ҳам адабиётҳои илмӣ ва ҳам қонунгузории ватанӣ аз нуқтаи назари мо кушишҳо оиди муайян намудани мафҳуми ҳуқуқии "иншоот" мувофиқи мақсад буда, ба категорияҳои ҳуқуқӣ дохил мешаванд. Инчунин кушишҳо оиди муайян намудани фарқияти байни дигар объектҳои муносибатҳои гуногун ба монанди (шартнома, ӯҳдадорӣ, иҷроа, гарав, сохмони нотамон, сохтмони худсарона, пудрати сохтмон, меърос ва ғайра) ба маврид мешуморем.

Адабиёт

1. Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2013. – С. 44.;

2. Суровцова М.Н. Проблемы применения законодательства об аренде зданий и сооружений в хозяйственно; деятельности. //Вестник Томского государственного педагогического университета. Вып. 1998. С.35

3. Кассо Л.А. Русское поземельное право. М.: Правоведение, 1906. С.7.;

4. Гражданское право России. Часть вторая: Объязательственное право: Курс лекций.

5. Буга П.Г. Гражданские, промышленные и сельскохозяйственные здания. М., 1983. С. 14.;

6. Кодекси граждании ҶТ қисми I аз 30 июни соли 1999. – № 803 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 13.02.2019) ва Кодекси гаржданим

ҶТ қисми II аз 11 декабри соли 1999. – № 885 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 13.02.2019);

7. Кодекси шаҳрсозӣ ҶТ аз аз 13 декабри соли 2012. № - 438 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 13.02.2019);

8. 173 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷора» аз 6 декабри соли 1990. – № 184 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 13.02.2019);

9. Қонуни ҶТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2008 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http: www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 13.02.2019).

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СООРУЖЕНИЙ КАК ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ЗДАНИЙ И СООРУЖЕНИЙ

РАХИМОВ ДИЛОВАР КАСИМОВИЧ,
ассистент кафедры права и сравнительного правоведения
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
Душанбе, 734003, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 938-53 -83-96. E-mail: rakhimov dilovar@list.ru

Сооружение является самостоятельным объектом недвижимого имущества и одновременно предметом договора аренды здания или сооружения, и в силу его сущности, правовой природы и различий в теории гражданского права не существует единой точки зрения. В статье рассматриваются понятие, признаки и другие правовые аспекты сооружения как недвижимого имущества и предмета аренды здания и сооружения. Отмечено, что для одного из способов целевого использования сооружения и определения точных границ правового понятия сооружения и других объектов строительства, таких как здания, незавершенное строительство и др., необходимо определить отличительные особенности этих объектов в Гражданском кодексе. И это позволит уделить особое внимание правильному установлению договорных отношений с данным объектом с юридической точки зрения.

Ключевые слова: *сооружение, здание, понятие сооружения, особенности сооружения, градостроительная деятельность, недвижимость и объекты строительства.*

CONCEPT, NATURE AND FEATURES OF CONSTRUCTION AS THE SUBJECT OF THE LEASE AGREEMENT FOR BUILDINGS AND CONSTRUCTIONS

RAKHIMOV DILOVAR QOSIMOVICH,
assistant of the of Law and Comparative
Law Department, Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 938-53-83-96. E-mail: rakhimov dilovar@list.ru

The construction is an independent object of real estate and at the same time the subject of lease agreement for building or construction, and due to its essence, legal nature and differences in the theory of civil law, there is no single point of view. The article deals with the concept, features and other legal aspects of the construction as real estate and the subject of the lease agreement for building and construction. It is noted that as one of the ways to purposeful use the construction and to determine the exact boundaries of the legal concept of the construction and other construction

objects, such as buildings, construction in progress, etc., it is necessary to identify the distinctive features of these objects in the Civil Code. And it would allow to pay special attention to the correct establishment of contractual relations with this object from a legal point of view.

Keywords: *construction, building, the concept of construction, features of construction, urban planning, real estate and objects of construction.*

УДК: 343.535

МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ МУФЛИСШАВИИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚӢ

АМИРЗОДА ФАРНУШ АМИР,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тиҷорати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,
E- mail: zaynidinzoda_07@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳум ва аломатҳои муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар доираи мақола кӯшиш намудааст, ки паҳлуҳои баҳсноки мавзуро кушояд. Қобили зикр аст, ки мафҳуми муфлисшавӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ равшании амиқи худро наёфтааст. Дар ин самт аз тарафи қонунгузор як қатор санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ қабул карда шудааст, ки ба таври умумӣ ба фаҳмиши муфлисшавӣ равшанӣ меандозад.

***Калидвожаҳо**: шахси ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ, муассис, корпоратсияҳо, муфлисшавӣ, расмиётҳо, аломатҳо, иштирокчии муносибатҳои иқтисодӣ.*

Муссалам аст, ки проблемаи муфлисшавӣ дар фазои иқтисодии имруза яке аз проблемаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар адабиётҳои ҳукукӣ ва иқтисодӣ имруз тафсири мафҳуми муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷониби муаллифон бо маъноҳои гуногун пешниҳод карда шудааст, ки дар маҷмуъ моҳияти ҳукуқии онро дар бар мегиранд. Тазаккур бояд дод, имруз муфлисшавӣ яке аз ҳолатҳои барҳам додани субъектҳои муносибатҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ зери мафҳуми муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ имконияти эҳтимолии ҳалли низоъе, ки байни шахси ҳуқуқӣ, кредиторон, контрагентон ва ҳайати шахсии он ба вуҷуд омадааст, фаҳмида мешавад. Одатан, ҳалли чунин низоъҳо ба таври қонунӣ ҳал карда мешавад, зеро қонунгузорӣ манфиатҳои кредиторонро ҳифз намуда, ба онҳо имконият медиҳад, ки пул ё дороиҳои вобастаро бо роҳҳои зерин баргардонанд чунончӣ: ҷорӣ намудани идоракунии муфлисшавӣ, фурӯши як қисми амвол ва дигар чораҳо оид ба азнавташкилдиҳии шахси ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо.

Ҳамзамон мафҳум ва аломатҳои муфлисшавӣ дар як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқӣ аз ҷумла Кодекси Граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Муфлисшавӣ” муайян карда шудааст, ки ба масъалаи мазкур равшанӣ меандозад. Дар ин бобат қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муфлисшавӣ аз 8 декабри соли 2003 қабул карда шудааст, ки моҳияти пурраи мавзуи мазкурро дар худ таҷассум менамояд.[1] Тибқи муқарраротии моддаи 4 қонуни мазкур муфлисшавӣ – аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон оид ба ухдодориҳои пулӣ ва ё иҷро карда натавонистани уҳдадориҳои ворид намудани пардохтҳои ҳатмӣ, ки аз ҷониби суд эътироф шудаанд ё қарздор қодир набуданашро эълон намудааст. Дар баробари мафҳум аломатҳои муфлисшавӣ низ муайян карда шудааст, ки тавассути он моҳияту фаҳмиш ва дарки муфлисшавӣ омухта мешавад.

Ҳамин тавр тибқӣ талаботи қонуни дар боло зикр гардида - шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва ҳамчунин шахсони ҳуқуқии хориҷӣ барои қонеъ намудани талабҳои кредиторн аз руи ухдадориҳои пулӣ ва ҳамчунин иҷрои пардохтҳои ҳатмии ба буҷет аз ҳисоби амволи онҳо воридшаванда қодирнабуда ҳисобида мешаванд, агар чунин ухдадориҳо аз тарафи онҳо дар давоми се моҳ аз лаҳзаи эътибор пайдо карданашон иҷро карда нашаванд ва агар маблағии умумии ухдадориҳояшон аз арзиши амволи ба онҳо тааллуқдошта зиёд бошад. Ғайр аз ин бояд зикр намуд, ки меъёрҳои ҳуқуқи муфлисшавӣ дар мавридҳое истифода бурда мешавад, ки шахси воқеъи ва ё

шахси ҳуқуқӣ уҳдадориҳои пулии худро иҷро намекунанд ё андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмиро пардохт намекунанд.

Дар баробари ин қайд кардан роиҷ аст, ки зерсохтҳои муфлисшавӣ чунин ҳолатҳоро дар бар мегиранд:

- худмуфлисшавӣ, инчунин муфлисшавии ба нақша гирифташуда (агар ташкилот худи муфлисшавиро пешниҳод кунад)
- муфлисшавии сохта;
- муфлисшавии барқасдона ва ғайраҳо.

Бояд зикр намуд, ки доир ба мафҳум ва тарзу усулҳои муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ дар моддаи 66-и Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ карда шудааст, ки масъалаи мазкурро ба таври пурра ифшо менамояд. Чунончӣ тибқи муқаррароти моддаи 26 кодекси мазкур ду намуди муфлисшавӣ: ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ҷой дорад.[6]

Асос барои муфлис эълон намудан ва ихтиёрона барҳам додани қарздор, қарори мақомоти шахси ҳуқуқӣ шуда метавонад, ки мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дорои чунин ваколатҳо мебошад. Ҳамин тариқ, вобаста ба шакли ташкилӣ – ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ қарор аз ҷониби мақомоти ваколатдори он ва нисбати корхонаҳои воҳиди давлатӣ аз ҷониби молики онҳо қабул карда мешавад.

Яке аз масъалаҳои дигар ин бевосита уҳдадориҳои пулӣ мебошал. Ӯҳдадориҳои пулӣ намуди алоҳидаи ӯҳдадориҳои ҳуқуқӣ-гражданӣ буда, хусусияташон дар предмети онҳо таҷассум меёбад. Маврид ба зикр аст, ки чунин ӯҳдадориҳо шартномавӣ ва ғайришартномавӣ шуда метавонанд. Дар ба вуҷуд омадани ӯҳдадориҳои пулӣ нақши асосиро бевосита шартнома ташкил медиҳад.[4] Дар ин раванд маҳз масъалаи уҳдадории пулӣ дар хусуси қонеъ карда натавонистани талабҳои кредиторон, ба сифати аломати асосии муфлисшавӣ баромад мекунад.

Ба сифати аломати дигари муфлисшавӣ ин иҷро карда натовонистани пардохтҳои ҳатми дар назди буҷет ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ аз рӯи талаби кредиторон дар он ҳолат муқарраршуда ҳисобида мешавад, ки он бо ҳалномаи суд ё ҳуҷҷатҳои шаҳодатдиҳандае, ки дар онҳо қарздор ин талабҳоро эътироф намудааст, тасдиқи худро пайдо намуда бошад. Дар баробари ин ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ дар сурати аз тарафи қарздор дар мухлатӣ муайян гардида баён накардани радия муқарраршуда ҳисобида мешавад. [7]

Ва ниҳоят ба сифати аломати ниҳоии муфлисшавӣ ин аз тарафи суди иқтисодӣ муфлис эътироф намудани субъекти хоҷагӣ мебошад.

Ӯҳдадориҳои ғайрипулӣ мутобиқи қонунгузорӣ оиди муфлисшавӣ ба инобат гирифта намешаванд. Дар амалия муаллифон ӯҳдадориҳои бо маҳсулотсупорӣ, иҷрои кор ва расонидани хизмат алоқаманд, яъне ӯҳдадориҳои ғайрипулӣ ва табдили онҳоро ба ӯҳдадориҳои пулӣ мавриди муҳокима қарор додаанд.[8] Тибқи санади меъёри ҳуқуқии дар боло зикр гардида шахси ҳуқуқие, ки ба фаъолияти тиҷоратӣ машғул мебошад, ба истиснои корхонаҳои махсуси давлатӣ, агар қобилияти қонеъ гардонидани талаботи кредиторонро бо сабаби нокифоягии дороиҳои бозоргир надошта бошад онгоҳ мумкин аст муфлис эълон карда шавад.

Пас дар ин ҳолат чунин бармеояд, ки хатари муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ ҳангоми надоштани тавозуни нокифоя хело калон аст. Тавре, ки ба субъектони хоҷагӣ маълум аст ташкили шахси ҳуқуқиро аз ибтидо маҳз фаъолияти тиҷоратӣ ташкил медиҳад. Дар ин маврид маълум мегардад, ки ҳангоми ворид шудан ба муносибатҳои тиҷоратӣ ва бозаргонӣ хама шахсон новобаста аз намуди фаъолияташон аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ бояд хатари муфлисшавиро ба инобат гиранд.

Ҳамин тариқ, муфлисшавии сохта ва барқасд ба ҷавобгарии маъмурӣ, ва ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Аммо, бояд қайд кард, ки дар амалия татбиқ намудани стандартҳои мавҷудаи муфлисшавии ҷиноӣ мушкилоти муайянеро ба вуҷуд овард. Асоси муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ ин муфлисшавии он, яъне қобилияти қонеъ накардани талаботи кредиторон мебошад. Барои оғоз намудани мурофиаи муфлисшавӣ ба суди ҳакамӣ аризаи дахлдор барои муфлис эълон кардани он пешниҳод карда мешавад. Агар суд аризаро дар бораи муфлис эътироф намудани қарздор қабул кунад, он гоҳ ширкат бояд якчанд марҳилаи муфлисшавиро гузарад ва суд инчунин мудири арбитражро (яъне аз тарафи ҳакамҳо ҳал карда шудани масъалаҳое, ки ба суд дахл надоранд) таъин мекунад, ки марҳилаи муфлисшавии шахси ҳуқуқиро идома медиҳад.

Дар ин бобат олими рус Карелина С.А, чунин пешниҳод менамояд, ки ба марҳилаҳои муҳими муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ якчанд ҳолатҳо вуҷуд дошта метавонанд, ки ҳар яке аз онҳо вазифаҳои муайянро иҷро мекунанд чунончи: [5]

- мушоҳида: зарурати таҳлил ва омӯзиши вазъи душвори молиявӣ дар корхона;
- таъин ва кори мудири арбитражи беруна, ки тамоми фаъолиятҳоро назорат мекунад ва барои ҳифзи молу мулк дар ҷараёни мурофиа масъул аст;
- идоракунии парвандаи берунӣ: функсияҳои идоракуниро мутахассиси тарафи сеюм, ки тибқи тартиби судӣ таъин шудааст, иҷро мекунад;
- мурофиаи муфлисшавӣ: марҳилаи мазкур инвентаризатсияи пурра ва татбиқ намудани имконоти пардохти қарзро пешбинӣ мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки мӯҳлати барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ бо тартиби пурра аз 12 моҳ иборат аст. Оқибатҳои муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ бартарии қудрати пардохти қарзҳо ба кредиторон мебошад. Чунин вазъ ба роҳбарияти ширкат имкон медиҳад, ки хатари пардохтро аз ҳисоби худ ба таври ниҳоӣ кам кунад. Тибқи натиҷаҳои мурофиаи муфлисшавӣ, он чунин аст:

- ба маблағҳои қарзӣ ҷарима ҳисоб карда намешавад, роҳбарони ширкатҳо танҳо пардохти муайянро талаб мекунанд;
- манъкунӣ аз ҳисобҳои ширкат хориҷ карда мешавад, ки дар натиҷа пардохти озод аз қарз оғоз мешавад.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки инчунин барҳамдиҳии давлатӣ низ мавҷуд аст - кормандон ҳангоми ихтисор ё барҳамдиҳии ширкат, ки дар дафтарчаи меҳнатӣ нишон дода шудааст, аз кор озод карда мешаванд. Дар яккатор адабиётҳои ҳуқуқӣ доир ба масъулаи мазкур дарҷ карда шудааст, ки муассисон саҳмияҳои худро дар ширкат гум мекунанд - ба талафот дучор мешаванд, зеро сармояи оинномавӣ ва амвол барои пардохти қарз истифода мешаванд.

Чунин раванд ягона лаҳзаҳои нохуш барои муассисон ва менеҷерон нестанд - ин ҳама аз фаъолият ва вазъи молиявии ширкат вобаста аст. Аммо, барои менеҷерон, муфлисшавӣ роҳи ягонаи пешгирӣ кардани ҷавобгарии ҷиноӣ ва маъмурӣ мебошад. Аксар вақт, пас аз ба охир расидани расмиёт, парвандаи судӣ барои шахси ҳуқуқӣ боз карда мешавад. Натиҷаи асосии муфлисшавии шахси ҳуқуқии ширкат ин бекор кардани қарзҳо мебошад. Тазаккур бояд дод, ки оғози расмиёти муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ мутобиқи мақсадҳои зерин сурат мегирад:

- андешидани тадбирҳои зиддибӯҳронӣ, ки қобилияти пардохтпазириро барқарор намуда, шахси ҳуқуқиро аз ҳолати муфлисшавӣ бароварда метавонанд;
- ӯҳдадориҳои қарзи худро тавассути фурӯши амвол (эҳтимолан тарҳ кардани ҳиссаи сармояи оинномавии шахси ҳуқуқӣ) пардохт кунад;
- пардохти пурраи ҳамаи ӯҳдадориҳо тавассути расмиёти муфлисшавӣ.

Дар ин самт ҳадафҳо ва фаъолиятҳои аввалиндараҷа чунинад, ки ба баргардонидани вазъи мӯътадили молиявӣ ба шахсони ҳуқуқӣ кумак мекунанд. Ба сифати ҳадафи дуввум дар расмиёти муфлисшавӣ бевосита пардохти қарзи кредиторӣ баромад мекунад. Бояд зикр намуд, ки дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оиди масъалаи расмиётҳои муфлисшавӣ ягонафикрӣ вуҷуд надошта, диққати кам дода шудааст. Масъалан ба ақидаи пешниҳоднамудаи Медведев П. « расмиятҳои муфлисшавӣ маҷмӯи ҳама чораҳое мебошад, ки нисбати қарздорони муфлис истифода мешавад». Расмиятҳои муфлисшавӣ, чун қоида дар парвандаи муфлисшавӣ ягона мебошад ва барои ҳамин ҳама чораҳои дар қонунгузории муфлисшавӣ пешбинишударо, ки баррасии парванда оид ба муфлисшавиро танҳо дар ҳолати аз ҷониби суд татбиқ намудани расмияти одии муфлисшавӣ нисбати қарздори барҳамхӯранда ва мавҷуднабуда ҳамроҳӣ мекунад, ифода мекунад. Дар баробари ин расмияти муфлисшавӣ аз ҷониби суди иқтисодӣ дар давоми баррасии парванда оид ба муфлисшавӣ ҷорӣ намудани маҷмӯи амалҳои пайдарпай ва чораҳои ҳуқуқии дар қонунгузории оиди муфлисшавӣ пешбинигардида мебошад, ки вазъи махсуси қарздор, кредиторони он ва дигар шахсонро барои ба мақсади муайяни қонун расидан муқаррар мекунад. [9]

Натиҷаи расмии тамоми расмиёти муфлисшавӣ инҳоянд:

- қарори расмӣ аз ҷониби суди ҳакамӣ қабул карда шуда нусхаи аслии он ба соҳиби ширкат, ва нусхаҳо ба ҳамаи шахсони манфиатдоре, ки дар ин раванд ширкат варзидаанд супорида мешавад;
- хориҷ кардани ширкати муфлисшуда ба сифати шахси ҳуқуқӣ аз феҳристи умумии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, ки дар натиҷа мақомоти андоз бо тасвири мӯҳри мақоми андоз дар маҳалли бақайдгирии ширкат тасдиқ карда мешавад;
- қатъи ҳама гуна ӯҳдадориҳои шартномавӣ ва даъвоҳои молиявии шахсони сеюм.

Муфлисшавӣ ин тартибест, ки ҳангоми пурра қонеъ гардонидани талаботи кредиторон молу мулк ва тамоми дороиҳои корхона (шахси ҳуқуқӣ) амалӣ карда мешаванд. Барои оғози он муҳим нест, ки қарзи кӣ ба миён омадааст - бонк, кормандон, мизоҷон, шарикон - шахсони ҳуқуқӣ ё мақомоти давлатӣ.

Мутаассифона, ташкилоти муфлисшавӣ барои пӯшонидани қарзи қарздор ё ҷамъоварии талабҳои кредиторон одатан истифода намешавад. Дар ин самт маълум мешавад, ки усули самараноки тағйир додани моликияти созмонҳо ин канорагирӣ аз қарз ва аксар вақт роҳи халосӣ аз андозҳо ва пардохтҳои маҷбурӣ мебошад.

Мувофиқи гуфтаҳои дар боло овардашуда, расмиёти муфлисшавӣ метавонад мушкилоти зиёдеро, ки дар натиҷаи пешбурди тиҷорат ба вуҷуд меоянд, ҳал кунад. Аммо на ҳама вақт имкон дорад оғози ин усулро талаб кунанд. Муфлисшавии шахсони ҳуқуқӣ чун бақайдгирии ширкатҳои нав маъмул аст. Бозор ва шароити он мунтазам тағйир меёбанд ва мутаносибан, бояд низоми дақиқи қонунҳо барои дохилшавӣ ва баромадан аз тиҷорат вуҷуд дошта бошад.

Адабиёт

1. АМОҶТ с. 2003, №12, мод. 674; с.2008, №10, мод. 813; с. 2009, №5, мод. 317
2. Баренбойм П.Д. Правовые основы банкротства. Учебное пособие. М.: 1995. С.25.
3. Васильев Е.А. Правовое регулирование конкурсного производства в капиталистических странах. Учебное пособие. М.: 1989. С.44.
4. Витрянский В.В. Новое законодательство о несостоятельности (банкротстве)//Хозяйство и право. 1998. №3. С.39.
5. Карелина С.А. Правовые основы банкротства. Учебное пособие. М.: 1995. С.25.

6. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми умумӣ м.66 – 22. - Душанбе, 2000.
7. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе, 2019. С. 264-265.
8. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: Воситаи таълимӣ.- Душанбе, 2015. – С. 110-115.
9. Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълими. Қисми 1. –Душанбе, 2009. - С. 219-222.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ БАНКРОТСТВА ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

АМИРЗОДА ФАРНУШ АМИР,
ассистент кафедры предпринимательского и
коммерческого права
Таджикского национального университета.
734025, г. Душанбе проспект Рудаки 17,
E- mail: zaynidinzoda_07@mail.ru

В статье анализируются вопросы понятия и признаков банкротства юридических лиц. Автор в контексте статьи попытался раскрыть спорные аспекты данной темы. Следует отметить, что понятие банкротства не нашло своего конкретного раскрытия в юридической литературе. Законодательный орган принял ряд нормативных правовых актов в данном направлении, которые в целом проливают свет на понятие банкротства.

Ключевые слова: *юридическое лицо, индивидуальные предприниматели, учредитель, корпорации, банкротство, процедуры, признаки, участники экономических отношений.*

THE CONCEPT AND SIGNS OF BANKRUPTCY OF LEGAL ENTITIES

AMIRZODA FARNUSH AMIR,
Assistant of Entrepreneurial and
Commercial Law Department
Tajik National University
734025, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.
E- mail: zaynidinzoda_07@mail.ru

This article analyzes the issues of concept and signs of bankruptcy of legal entities. The author has tried to open controversial aspects of the topic in the context of the article. It should be noted that the concept of bankruptcy has not been clearly clarified in the legal literature. In this regard, the legislative body has adopted a number of legal acts that generally shed light on the concept of bankruptcy.

Key words: *legal entity, individual entrepreneurs, founders, corporations, bankruptcy, procedures, signs, participants of economic relations.*

УДК: 347.6

ДОИР БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МАФҲУМИ МЕРОС ВА ҲУҚУҚҚАБУЛКУНИИ ВОРИСӢ

РАҲИМОВ ИЛҲОМ МАҲМАДОВИЧ,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 934-08-43-22. E-mail: ilhom@mail.

Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои мафҳуми мерос ва ҳуқуққабулкунии ворисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки мафҳуми мерос дар ҳуқуқи меросӣ яке аз масъалаҳои марказиро ташкил медиҳад. Зеро агар мерос набошад, он гоҳ чизеро мерос гузоштан ва ба мерос гирифтан мумкин нест. Дар адабиёт ва таҷриба ба ғайр аз истилоҳи "мерос " ба истилоҳи "молумулки меросӣ", "массаи меросӣ" дучор шудан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки ҳамаи ин истилоҳо ҳамчун муродиф истифода бурда мешаванд. Ҳамзамон, дар мақола андешаҳои олимони гуногун оид ба мафҳуми мерос мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки ворисӣ (меросгирӣ) хислати объективӣ ва субъективӣ дорад. Хислати объективӣ доштани ворисӣ дар худи динамикаи гузаштани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ифода ёфта, боиси хориҷшавии субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ бо сабаби марг ё фавтида эълон намудани он ва ивазшавии он ба шахси нав мегардад. Хислати субъективӣ доштани ворисӣ дар тарзи ба даст овардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо аз тарафи худи субъект ифода меёбад.

***Калидвожаҳо**: ҳуқуқи моликиятӣ, ҳуқуқи меросӣ, фавт, ҳуқуққабулкунии унверсалӣ, мерос, қабули мерос, молу мулки меросӣ, массаи меросӣ, васият, васияткунанда, ҳуқуқ, ҳуқуқ ба мерос, ҳуқуққабулкунии меросӣ, қонунгузорӣ.*

Ворисӣ (меросгирӣ) яке аз муҳимтарин воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликиятӣ дар ҳамаи низомҳои ҳуқуқӣ буда, бо мақсади ба тартиб овардан ва ҳифзи муносибатҳои истеҳсолӣ хизмат менамояд. Даст кашидан аз ворисӣ ба табиати худи моликият ва ҳуқуқи моликият мухолиф мебошад, зеро ҳангоми чунин муносибат охирон (ҳуқуқи моликиятӣ) ба ҳуқуқи муҳлатнок табдил меёбад, зеро, ки расидани марг ногузир мебошад[1.490].

Дар замони ҳозира бо сабаби тағйирёбии институти моликият дар давлати мо, ба шаҳрвандон имконияти зиёде дода мешавад, ки дар моликияташон бо таври кифоя молумулкӣ мураккаб, ба монанди; молумулки ғайриманкул, асъори озодӣ бадалшаванда, саҳмия, амонатҳо, ҳисса дар корхона ва ғ. дошта бошанд. Ҳар як шахс боварӣ дошта бошад, ки баъди фавти он ҳамаи молумулки ҷамъкардаи ӯ бо иродаи он ба шахсони наздикаш гузарад.Маҳз дар ҳамин аҳамияти ҳуқуқи меросӣ ҳамчун ҳуқуқе, ки манфиати ҳам худи меросдиҳанда ва ҳам ворисон, инчунин шахсони сеюмро

Ҳамин тавр, вобаста аз он ки амонатгузор дар шакли муқарраркардаи шартномаи пасандози бонкӣ шахсеро, ки баъди фавти он пасандоз ба он дода мешавад, нишон додааст ё ин, ки не ба ҳайати мерос дохил шудан ё нашудани пасандоз вобаста мебошад. Вобаста ба ҳамин оқибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва масъалаи табиати ҳуқуқии "нишондоди" бонк ба вуҷуд меояд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба ин масъала ақидаҳои гуногун мавҷуданд.

Масъалан, ба ақидаи Т. Д. Чипига, М. Ю. Баршевский, С. А. Самойлов ва В. Э. Сидоров чунин нишондоди бонкӣ фармоиши васиятӣ мебошад[7.28, 11, 68]. М.О. Рейхел бошад нишондодои амонатгузорро ҳамчун шакли соддаи васият баҳо медиҳад [8.63].

Ба ақидаи В. И. Серобровский, Б. Антимонов, С. Герзон, Б. Шлифер ва В. К. Дроников дар ҳолати мазкур шартномаи ба манфиати шахси сеюм ҷой дорад[9.63, 154, 16]. Мо ба ақидаи олимони охирон ҳамфикр мебошем. Новобаста аз он, ки дар таҷриба нишондоди амонатгузор ҳамчун меросгузор оид ба аз тарафи бонк додани пасандоз дар ҳолати фавти он ба шахсе, ки он нишон додааст васияти бонкӣ номида шавад ҳам ба ақидаи мо чунин нишондодро на ҳамчун фармоиши васиятӣ бо таъин кардани ворис баррасӣ намуд, балки шартномаи намуди махсуси байни амонатгузор ва бонк дар ҳолати фавти он ба нафъи шахси сеюм ҳисобида мебошад. Гап дар сари он, ки васият аҳди яктарафа буда, иродаи васиро оид ба ихтиёрдорӣ кардани молумулки худ дар ҳолати фавти он ифода менамояд. Аз тарафи бонк қабули пасандоз бо шарти додани он баъди фавти амонатгузор ба шахси сеюм шартномае мебошад, ки тибқи он кредитор амонатгузор буда, бонк бошад, қарздор мебошад. Амонатгузор ҳангоми дар ҳаёт будан аз ҳуқуқи озодона ихтиёрдори кардани пасандози худ маҳрум намегардад, танҳо метавонад онро бекор ё тағйир диҳад.

Бояд қайд намоем, ки аз лаҳзаи фавти амонатгузор пасандоз ба шахсоне мегузарад, ки он нишон додааст. Шахсе, ки ба он бояд пасандоз дода шавад ворис набуда, танҳо нафъгиранда мебошад ва аз инҷо аз рӯи қарзҳои меросгузор ҷавобгариро ба зимма намегирад[10. 154]. Дар ин муносибатҳо ҳолати он аз ҳолати ворисе, ки пасандозро аз рӯи васият ё аз рӯи қонун гирифтааст бо таври ҷидди фарқ менамояд. Зеро, дар ин маврид ворис (ворисон) аз рӯи қоидаи умумӣ ҷавобгариро аз рӯи қарзҳои меросгузор дар доираи маблағҳои пасандоз ба зимма мегирад. Ба ақидаи мо агар амонатгузор дар шартномаи пасандози бонкӣ якчанд шахсро ба ҳайси ворис нишон дода бошад он метавонад ҳиссаи онҳоро низ нишон диҳад. Агар ҳисса дар шартномаи пасандози бонкӣ муайян карда нашуда бошад, он гоҳ пасандоз бояд ба ҳамаи шахсони нишондодашуда ба ҳиссаҳои баробар дода шавад.

Бояд қайд намоем, ки ҳуқуқи меросгирӣ ба ворис аз лаҳзаи кушодани мерос бавуҷуд меояд.Агар аз қоидаҳои фасли шашуми (ҳуқуқ ба мерос) Кодекси граждани тартиби дигаре ба миён наояд, мерос ҳамчун маҷмӯи мукаммал ва дар ҳамон як лаҳза мегузарад (м. 1138 КГ ҶТ). Ба мерос ҳамон молумулке мегузарад, ки ба меросгузор дар асоси қонун тааллуқ дошта, ва дорандаи ин ҳуқуқу уҳдадориҳо дар вақти дар ҳаёт буданаш худи меросгузор мебошад. Агар ҳуқуқ ва уҳдадориҳо танҳо дар натиҷаи марги меросгузор ба вуҷуд омада бошад, он гоҳ онро гузаштани мерос ҳисобидан мумкин намебошад. Масалан, агар ворис маблағи суғуртаро дар натиҷаи фавти шахси суғуртакардашуда гирифта бошад. Дар ин ҳолат чунин ҳисоб карда мешавад, ки ворис ҳуқуқеро ба даст медарорад, ки ба худи меросгузор тааллуқ надорад[11. 16]. На ҳамаи ҳуқуқ ва уҳдадориҳо аз рӯи табиати худ ба шахсони дигар мегузарад, ҳатто бо тартиби ворисӣ, масалан, шараф ва номи нек, ҳуқуқи муаллифӣ[12. 493,494].

Ҳангоми ворисӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои меросгузор ба ворисон бо тартиби ҳуқуққабулкунӣ мегузарад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ҳуқуққабулкунанда аз ҳуқуқ ва уҳдадориҳои меросгузор вобастагӣ дорад. Тибқи Кодекси гражданӣ ҳуқуққабулкунии меросӣ хислати унверсалӣ дорад (м.1138 КГ ҶТ). Бояд қайд намоем, ки баъзе олимон мавҷудияти категорияи ҳуқуққабулкунии меросиро инкор менамоянд. Аз он ҷумла, қайд менамоянд, ки ҳангоми ворисӣ сухан бояд на дар бораи ҳуқуққабулкунӣ, балки дар бораи қабул кардани на худи ҳуқуқҳо, балки объектҳои ин ҳуқуқҳо меравад[13. 30-31]. Бо сабабе, ки ҳамчун молу мулк маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқии бо арзиши пулӣ баҳододашавандаи ба шахси муайян таллуқдошта, яъне ҳам актив ва ҳам пассив фаҳмида мешавад дар мавриди қабул кардани нуқтаи назари мазкур аз доираи мерос пассивӣ массаи меросӣ берун

мемонад. Аз ин ҷо ба ин ақида ризо шудан мумкин нест.Хислати характерноки ҳуқуққабулкунӣ аз он иборат аст, ки ба даст овардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо бевосита аз меросгузор ба ворис мегузарад. Аз қабули унверсалии мерос, қабули хусусӣ ё сингуляриро фарқ менамоянд. Ҳуқуққабулкунии хусусӣ (сингулярӣ) дар муносибатҳо оид ба супориши васияткунандаи мерос (легат) (м. 1152 КГ ҶТ) ба вуҷуд омада ва ба муқарраротι умумии ҳуқуқи уҳдадорӣ ба танзим даровардa мешавад. Дар баъзе адабиётҳои ҳуқуқӣ тасдиқ менамоянд, ки чунин ҳуқуққабулкунӣ меросӣ намебошад[14. 20]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд карда мешавад, ки чизи муҳим дар ворисӣ баъди фавти шаҳрванд (меросгузор) гузаштани ашёҳо, молу мулк ба ҳуқуқи моликияти хусусии, инчунин ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ба дигар шахс мебошад[15.195]. ва агар чунин гузариш дар асоси супориши васияткунандаи мерос (легат) анҷом дода шавад, он гоҳ ҳуқуққабулкунии меросии сингуляри мавҷуд мебошад[16.21].

Қабулкунандаи сингулярӣ на ҳамаи маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ба фавтида тааллуқдоштаро ба даст медарорад, балки баъзе ҳуқуқҳоро ва онро ҳам бевосита на аз меросгузор, балки аз ворис ба даст медарорад. Меросгузор метавонад ворисро уҳдадор намояд, ки ба манфиати як ё ин ки якчанд шахс (супоришдиҳанда) ин ё он амалро содир намояд. Чунончи, ҳуҷраи дар бинои истиқомат бударо, ки ба мерос мегузарад ба истифодабарии якумра диҳад, як ё ин ки якчанд ашёро аз ҳайати мерос супорад, маблағи муайяни пулро диҳад ва ғ. (м. 1152 КГ ҶТ).Ин шахсон ҳуқуқи талаб кардани ин уҳдадориҳоро доранд. Мазмуни васият метавонад бо таври истисно танҳо дар доираи супориши васияткунандаи мерос маҳдуд намояд.Предмети супориши васияткунандаи мерос метавонад барои меросгиранда ба моликият, истифода ё дигар ҳуқуқи молумулки додани ашёи шомили таркиби мерос, ба даст овардан ва ба ӯ додани молумулки ба таркиби мерос шомилнабуда, барои ӯ иҷро намудани кори муайян, иҷрои ягон навъи хизматрасонии муайян ва ғайра бошад (қ.2 м. 1152 КГ ҶТ).

Адабиёт

1.Гражданское право.Учебник. Ч.111.//Под. Ред.А. П. Сергеева, Ю. К.Талстого. -М., 1998.- С. 490.

2.Серобровский В.И.Избранные труды, -М. 1997, -С.57.

3.Барщевский М.Ю.Наследственное право.-М.1996.-С.18.

4.Ягудин Н.К. Наследственное право в вопросах и ответах- Ростов н/Д, 2001. -С.5.

5.Толстой Ю. К. Наследственное право. -М., 2000.-С.10.

6. Абдухолиқов А. М. Наследование в международном частном праве.-Душанбе, 2013.-С. 8-9.

7. Барщевский М.Ю.Наследственное право,М., 1996,-С.28.Чепига Т.Д.Наследование по завещанию в советском гражданском праве.с.11.Автореф.дис.канд.М.,1965, Самайлов С,А.Сидиров В.Е.Вы-наследник, -М. 1999.-С.68.

8.Серобровский В.И.Избранные труды, -М. 1997. -С.63.

9. Серобровский В.И.Избранные труды, -М. 1997. -С.63.Дроников В.К.Наследственное право Украинской ССР,Киев, 1974, -С.154.Антимонов Б., Герзон С.,Шлифер Б.Наследование и нотариат, -М. 1946.-С.16.

10. Дроников В.К. Наследственное право Украинской ССР. -Киев, 1974.- С.154.

11. Абдухолиқов А. М. Наследование в международном частном праве.-Душанбе, 2013.-С. 16.

12. Сергеев А. П.и Толстой Ю.К. Гражданское право. Ч.3.-М., проспект, 1999.- С. 493-494.

13. Егоров Н. Д. Единство и дифференциации гражданско-правового регулирования

общественных отношений в СССР. Автореф. Дисс. ...докт. юрид.наук.-Л.: 1988.-С.30-31.

14. Сингулярное правопреемство./http: asignatario.ru/singulyarnoe-pravopreemstvo/ -С.20.

15. Гражданское право./Под. ред.Е. А. Суханова. Т. 2. – М.: Волтерс клувер.2007,-С.195.

16. Черепахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву .-М.:Юрид. л ит., 1962.-С.21.

ПРО НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОНЯТИЯ НАСЛЕДСТВА И НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВОВРЕЕМСТВА

РАХИМОВ ИЛХОМ МАХМАДОВИЧ,
ассистент кафедры административного права
и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г.Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 934-08-43-22. E-маil: ilhom@mail.ru

В данной статье рассматриваются и анализируются некоторые вопросы наследования и наследственного правоприемства. Отмечается, что понятие наследства в наследственном праве является одним из центральных вопросов. Так как если нет наследства, то ничего нельзя оставить в наследство или унаследовать.

В литературе и практике помимо термина «наследство» также можно встретить термины «наследственное имущество», «наследственная масса». Следует отметить, что все эти термины используются как синонимы. Также в статье анализируются взгляды различных ученых о понятии наследства.

Автор отмечает, что наследование бывает объективным и субъективным. Объективный характер правопреемства отражается в динамике перехода прав и обязанностей, что приводит к исключению субъекта правоотношений в связи с его смертью или признания гражданина умершим и заменой его новым лицом. Субъективный характер наследования выражается в способе приобретения прав и обязанностей самим субъектом.

Ключевые слова: *право собственности, наследственное право, смерть, универсальное правопреемство, наследство, принятие наследства, наследственное имущество, наследственная масса, завещание, завещатель, право, право на наследство, наследственное правопреемство, законодательство.*

SOME ISSUES OF THE CONCEPT OF INHERITANCE AND HEREDITARY SUCCESSION

RAKHIMOV ILHOM MAKHMADOVICH
assistant of Administrative Law and Public Service Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 934-08-43-22. E-mail: ilhom@mail.ru

This article discusses and analyzes some issues of inheritance and hereditary succession. It is noted that the concept of inheritance is one of the central issues in inheritance law. As if there is no inheritance, then nothing can leave for inheritance or can be inherited.

In the literature and practice, in addition to the term "inheritance", one can also find the terms "hereditary property", "inheritance mass". But it should be noted that all these terms are used as synonyms. The article also analyzes the views of various scientists on the concept of inheritance.

The author notes that inheritance can be objective and subjective. The objective nature of the succession is reflected in the dynamics of the transfer of rights and obligations, which leads to the removal of the subject of legal relations in connection with his death or the recognition of a citizen as dead and replacing him with a new person. The subjective nature of inheritance is expressed in the way the subject acquires rights and obligations.

Key words: *property right, inheritance law, death, universal succession, inheritance, acceptance of inheritance, hereditary property, inheritance mass, testament, testator, inheritance, right, right to inheritance, hereditary succession, legislation.*

УДК: 241.351

НАҚШИ МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН

РАҲМОНАЛИЗОДА БАҲОДУР,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 907-77-99-00. E-mail: boha_tj@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳти омӯзиш қарор дода шуда, дар он салоҳият, ваколат ва вазифаҳои мақомоти давлатӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Нақши мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон бо татбиқи салоҳияти зерин, аз он ҷумла амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба амнияти озуқаворӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки амнияти озуқаворӣ, таъмин намудани мувофиқати озуқаи дар қаламрави давлат истеҳсол ва фурухташаванда ба талаботи ҳатмии стандартҳои сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ, муайян намудани меъёри истеъмоли озуқаи асосӣ барои аҳолӣ, *идора кардани захираи давлатии озуқа ва масъул будан оид ба нигаҳдорӣ, истифода ва барқароршавии он, ташкил намудани ташхис ва таҳлили илмии маълумот оид ба таъмини аҳолӣ бо озуқа, омода кардани дурнамои вазъияти амнияти озуқаворӣ, муайян намудани тартиби гузаронидани чорабиниҳои ҳифзи аҳолӣ дар шароити бӯҳронҳои озуқаворӣ, таъмин ва гузаронидани мониторинги вазъияти амнияти озукдворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани боҷҳои содиротию воридотии мавсимӣ барои озуқаи асосӣ, иҷрои салоҳиятҳои дигар, ки тибқи қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, амалӣ гардонида мешавад.*

Калидвожаҳо: *мақомоти ҳокимияти давлатӣ; таъмини амнияти озуқаворӣ; Шӯрои амнияти озуқаворӣи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар таъмини амнияти озуқаворӣи Тоҷикистон мақомоти ҳокимияти давлатӣ накши муҳим доранд. Зеро бештари мақомоти давлатӣ дар доираи ваколатҳои худ ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар маҳсуб меёбад, вазифадор гардидаанд.

Читавреки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон санаи 28 декабри соли 2018 иброз доштанд: Ҳадафи стратегии дигар, ки ба таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзун гардонидани иқтидори содиротии кишвар таъсири бевосита мерасонад, ҳифзи амнияти озуқаворӣ тавассути рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад. Бо мақсади таъмин намудани пешрафти соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва буҷети давлат дар давраи соҳибистиқлолӣ беш аз 12 миллиард сомонӣ равона карда шудааст. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумат ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ се баробар зиёд гардид, яъне аз 7,4 миллиард сомонии соли 2000 ба 21,3 миллиард сомонӣ дар соли 2018 расонида шуда, содироти маҳсулоти соҳа мунтазам афзоиш ёфта истодааст. Дар баробари ин, зарур аст, ки барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда дар самти рушди соҳа ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба масъалаи нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ диққати бештар дода шавад [1].

Бинобар ин, бояд аз ҳисоби самаранок истифода бурдани замин, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида ва азхудкунии заминҳои нав, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмипарварӣ, зиёд кардани

масоҳати гармхонаҳои доимамалкунанда ва шумораи сардхонаҳо барои нигоҳдории меваю сабзавот оид ба беҳтар намудани таъминоти бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти босифати кишоварзӣ ва афзун намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти он чораҳои қатъӣ ва фаврӣ андешида шаванд [1].

Ҳамчунин, Вазорати кишоварзӣ ва Академияи илмҳои кишоварзӣ вазифадоранд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ иҷрои барномаҳои қабулшудаи соҳаро таъмин карда, доир ба корҳои иҷрошуда ҳар шаш моҳ ба Ҳукумати мамлакат маълумот пешниҳод намоянд [1].

Дар боби 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ муқаррар гардидааст. Чунончӣ тибқи талаботи моддаи 6 қонуни мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ салоҳияти зеринро дорост: - амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба амнияти озуқаворӣ; - таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки амнияти озуқаворӣ; - таъмин намудани мувофиқати озуқаи дар қаламрави давлат истеҳсол ва фурухташаванда ба талаботи ҳатмии стандартҳои сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ;- муайян намудани меъёри истеъмоли озуқаи асосӣ барои аҳолӣ; - идора кардани захираи давлатии озуқа ва масъул будан оид ба нигаҳдорӣ, истифода ва барқароршавии он; - ташкил намудани ташхис ва таҳлили илмии маълумот оид ба таъмини аҳолӣ бо озуқа, омода кардани дурнамои вазъияти амнияти озуқаворӣ; - муайян намудани тартиби гузаронидани чорабиниҳои ҳифзи аҳолӣ дар шароити бӯҳронҳои озуқаворӣ; - таъмин ва гузаронидани мониторинги вазъияти амнияти озукдворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; - тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани боҷҳои содиротию воридотии мавсимӣ барои озуқаи асосӣ; - иҷрои салоҳиятҳои дигар, ки тибқи қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд.

Дар моддаи 7 қонуни мазкур муқаррар гардидааст, ки амалҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ва истиклолияти озуқавориро мақоми ваколатдори давлатӣ, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, ҳамоҳанг месозад.

Мутобиқи талаботи моддаи 8 қонуни мазкур мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ ваколатҳои зеринро амалӣ менамояд: - татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба амнияти озукдворӣ дар ҳудуди худ бо назардошти шароити маҳал; - таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки минтақавӣ оид ба амнияти озуқаворӣ; - ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ки амнияти озуқавориро дар вилоят, шаҳр ва ноҳия таъмин менамоянд [2].

Боиси қайд аст, ки дар асоси моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011, № 359 Шӯрои амнияти озуқавории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки дар таъмини амнияти озуқавории Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Шӯрои мазкур мақоми машваратӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бо мақсади ҳамоҳангсозии идоракунӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ ва фаврӣ вобаста ба таъмини мӯътадил ва мунтазами давлат бо озуқаворӣ таъсис дода шудааст.

Ба ҳайати Шӯро намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз рӯи вазифа дохил мегарданд. Ҳамчунин дар кори Шӯро намояндагони бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ иштирок менамоянд [3].

Шӯрои амнияти озуқавории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз рӯи вазифа) дар ҳайати зерин тасдиқ гардидааст:

Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон - Раиси Шӯро;

Муовини Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъули соҳа - Муовини раиси Шӯро;

Мудири Шӯъбаи кишоварзӣ ва истифодаи замини Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - котиби масъули Шӯро.

Аъзои Шӯро:

Вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Вазири тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Раиси Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Раиси Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Директори Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Директори Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Директори Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Директори Агентии стандартизасия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Сардори Хадамоти зиддиинҳисории назди Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вазифаҳои асосии Шӯро инҳо мебошанд: - ташаккули стратегия ва тактикаи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини амнияти озуқаворӣ; - таъмини ҳамоҳангсозии мақомоти давлатӣ дар масъалаҳои вобаста ба амнияти озуқаворӣ; - амалигардонии Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи амнияти озуқаворӣ ва дигар барномаву стратегияҳои дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ амалкунанда; - омода сохтани чорабиниҳои фаврӣ барои бартараф сохтани хатари бӯҳрони озуқаворӣ ва ҳолатҳои фавкулодда; - пешниҳоди таҳлилҳо оид ба беҳбудии системаи таъмини амнияти озуқаворӣ бо роҳи ислоҳоти мавҷуда ё сиёсаги мақомоти нав, барои таъмини истеъмоли меъёри физиологии озуқаворӣ барои шаҳрвандон ва инчунин таҳлил ва ҷамъбасти маълумот дар бораи ҳолати амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пешниҳод ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; - назорати амалигардонии фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ.

Мутобиқи вазифаҳои асосӣ Шӯро функсияҳои зеринро иҷро менамояд: - таҳлили ҳолати рушди комплекси агросаноатӣ, инчунин рушди бозори дохилӣ ва берунии маҳсулоти ашёи хоми кишоварзиро вобаста ба амнияти озуқаворӣ мегузаронад; - ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот оид ба фаъолияти системаи таъмини амнияти озуқавориро гузаронида, тавсияҳоро барои беҳбудии он пешниҳод менамояд; - таҳия ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барномаҳои мақсаднок барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва истиқлолияти озуқаворӣ; - барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва идоракунии захираҳои (манбаъ) давлатии озуқаворӣ, нигоҳдорӣ, истифодабарии он ҳангоми сар задани ҳолатҳои фавкулодда масъул мебошад; - ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ дар тамоми сатҳҳо барои иҷрои фармону амрҳои

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти озуқаворӣ; - назорати иҷрои қарорҳои Шӯрои амнияти озуқаворӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амнияти озуқаворӣ, бартараф намудани камбудиҳои ошкоргардида, муайян намудани сабаб ва шароитҳои он ва андешидани чораҳоро мегузаронад; - ҳисоботи аъзои Шӯро, намояндагони мақомоти давлатӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳо оид ба татбиқи Барномаи амнияти озуқаворӣ ва Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мешунавад; - иҷрои дигар ваколатҳои пешбинишударо дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд [3].

Шаклҳои асосии фаъолияти Шӯро ҷаласаҳои Шӯро мебошанд. Ҷаласаҳои Шӯро мунтазам, вале на камтар аз як маротиба дар се моҳ доир гардида, дар ҳолати иштироки на камтар аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзои Шӯро эътибор пайдо мекунанд ва дар шакли протокол ба расмият дароварда мешаванд. Дар мавриди зарурат ҷаласаҳои ғайринавбатии Шӯро метавонанд доир гарданд.

Масъалаҳоро ҷиҳати ворид намудан ба баррасии Шӯро, Котиботи Шӯро дар асоси маводи пешниҳодгардида омода менамояд ва на дертар аз панҷ рӯз то оғози ҷаласа ба аъзои Шӯро ирсол менамояд. Инчунин, қисме аз маълумот ҷиҳати пешгирии фош гардидани сирри давлатӣ, вобаста ба захираҳои давлатӣ, таҳти мӯҳри махфӣ нигоҳ дошта, бо назардошти муҳимияти ҳамин мақсад, баъзе аз ҷаласаҳои Шӯро ба таври пӯшида, бо иштироки мақомоти дахлдор гузаронида мешаванд.

Шӯро дар доираи салоҳияти худ дар ҷаласаҳо вобаста ба масъалаҳои муҳокимашаванда қарор ва тавсияҳо қабул менамояд, ки онҳо бо овоздиҳии аксарияти аъзои Шӯро қабул карда мешаванд.

Ба ҷаласаҳои Шӯро намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ, кишварҳои кӯмакрасон ва ширкатҳои хориҷӣ ба ҳайси нозир даъват шуда метавонанд. Намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ, кишварҳои кӯмакрасон ва ширкатҳои хориҷӣ метавонанд таклифҳои худро оид ба масъалаҳои вобаста ба татбиқи Барномаи амнияти озуқаворӣ ба баррасии Шӯро пешниҳод намоянд.

Ваколатҳои раиси Шӯро: ба кори Шӯро роҳбарии умумӣ менамояд, рӯзномаи ҷаласа ва тартиби баррасии масъалаҳоро дар ҷаласаҳои Шӯро бо пешниҳоди Котиботи Шӯро муайян менамояд, дар ҳолати зарурӣ ҷаласаҳои ғайринавбатии Шӯроро даъват менамояд.

Ваколатҳои Котиботи Шӯро: Котиботи Шӯро мақоми кории Шӯро буда, таъмини иттилоотию таҳлилӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилию техникии фаъолияти онро анҷом медиҳад, вазифаҳои Котиботи Шӯро бо мусоидати шӯъбаҳои дахлдори Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иҷро расонида мешавад; роҳбарии умумии фаъолияти Котиботи Шӯро аз ҷониби Котиби Шӯро, ки бевосита ба Раиси Шӯро итоат мекунад, ба амал бароварда мешавад.

Котиботи Шӯро: лоиҳаи нақшаҳои кории Шӯро ва рӯзномаи ҷаласаи онро бо назардошти пешниҳодҳои аъзои Шӯро таҳия менамояд; омода намудани маводи заруриро оид ба баргузории ҷаласа ва қабули қарорҳои Шӯро таъмин менамояд; ташкил ва кори комиссияҳои байниидоравӣ ва гурӯҳҳои кории онро таъмин менамояд; ба Раиси Шӯро оид ба муайян намудани таърихи ҷаласаи навбатӣ ва рӯзномаи ҷаласа таклиф пешниҳод менамояд; даъват намудани ҷаласаҳои навбатӣ ва ғайринавбатии Шӯроро дар таърихи муайяннамудаи Раиси Шӯро таъмин менамояд; иҷрои қарорҳои Шӯроро назорат менамояд.

Шӯро мутобиқи самтҳо ва вазифаҳои асосии худ комиссияҳои байниидоравӣ ё гурӯҳҳои кориро таъсис медиҳад, ки вобаста ба вазифаҳои гузошташаванда метавонанд дар асоси доимӣ ё муваққатӣ ташкил карда шаванд.

Масъалаи ташкил, муайян намудани вазифаҳо ва ҳайати шахсии комиссияҳои байниидоравӣ ё гурӯҳҳои кориро Шӯро бо пешниҳоди Котиботи Шӯро ҳал менамояд. Ҳангоми зарурат аз ҷониби аъзои Шӯро метавонанд тағйиру иловаҳо ворид карда шаванд. Тартиби кори комиссияҳои байниидоравӣ ва гурӯҳҳои корӣ аз ҷониби Шӯро муайян карда мешавад.

Таъминоти иттилоотию таҳлилӣ ва ташкилию техникии фаъолияти комиссияҳои байниидоравӣ ва гурӯҳҳои кории Шӯроро вазорату идораҳое, ки намояндагони онҳо дар кори ин комиссияҳо ва гурӯҳҳои корӣ ширкат мекунанд, инчунин Котиботи Шӯро ба роҳ мемонанд.

Дар фаъолияти худ комиссияҳои байниидоравӣ ва гурӯҳҳои корӣ бо Котиботи Шӯро ҳамкорӣ менамоянд. Маводе, ки аз ҷониби ин комиссияҳо ва гурӯҳҳо ҷиҳати баррасӣ дар ҷаласаҳои Шӯро таҳия мешаванд, ба Котиботи Шӯро пешниҳод мегарданд [3].

Механизмҳои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба бартараф намудани таҳдидҳои дохилӣ ва берунаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд, бояд ҳамоҳангсозии фаъолияти сохторҳои давлатию хоҷагидориро таъмин намоянд. Тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ, ки амнияти озуқаворӣи мамлакатро таъмин менамоянд, бояд дар як вақт дар доираи дурнамои давлатии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва барномаҳои мақсаднок тарҳрезӣ карда шаванд.

Дар ҳолати истеъмоли озуқаворӣ аз ҷониби гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолӣ камтар аз меъёр дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулода, мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия ҷиҳати зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тадбирҳои махсус андешида, меъёрҳои махсуси муваққатии таъминоти маҳсулоти озуқаворӣ, аз ҷумла тақсимоти ба меъёр даровардашудаи маҳсулоти озуқавориро бояд муқаррар намоянд [4].

Қайд намудан зарур аст, ки дар асоси Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии Барномаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, № 386 тасдиқ шудааст, вазорату идораҳо дар иҷрои бандҳои дахлдор нақшаи мазкур вазифадор гардидаанд.

Тибқи номгӯи чорабиниҳои Нақшаи мазкур дар муҳлатҳои муайян мақомоти масъул бояд корҳои зеринро ба анҷом расонанд:

1. Ташкили низоми самараноки идоракунии захираҳои кишоварзӣ ва маданияти истифодабарии онҳо (Вазорати кишоварзӣ, Академия илмҳои кишоварзӣ, Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезӣ, Агентии беҳдошти замин ва обёрӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

2. Таъмини дастрасии ҷисмонию иқтисодии аҳолӣ ба озуқаворӣ дар асоси рушди муътадили истеҳсолоти кишоварзӣ ва коҳиш додани сатҳи вобастагӣ аз воридот (Вазорати кишоварзӣ, Академия илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

3. Пешгӯии саривақтӣ ва пешгирии хавфҳои дохилию берунаи амнияти озуқаворӣ (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Академия илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

4. Механикунонии инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар асоси технологияи захира ва энергиясарфакунанда (Вазорати кишоварзӣ, Академия илмҳои кишоварзӣ, корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг», мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

5. Диверсификатсияи истеҳсоли сердаромади маҳсулоти кишоварзии воридотивазкунанда (равған, тухму гӯшти паранда, моҳӣ, гандум) (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Академия илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

6. Вобаста ба хусусиятҳои хоси агроиқлимии минтақаҳои ҷумҳурӣ интихоб, дарёфт ва амалӣ намудани кишти навъҳои серҳосили зироатҳои кишоварзии ба шароити тағйирёбии иқлим ва коркарди саноати мутобиқ (Вазоратҳои кишоварзӣ, Вазорати молия, Вазорати саноат ва технологияҳои нав, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

7. Таҳлили мунтазами хосиятҳои химиявию биологии хок, ҳосилхезгардонии заминҳои корам, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар киштҳои асосӣ ва такрорӣ (Вазорати кишоварзӣ, Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

8. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири парвариши зироатҳои кишоварзӣ бо дарназардошти хусусиятҳои хоси минтақаҳои гуногуни кишвар ва тағйирёбии иқлим (Вазорати кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

9. Таъмини истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вобаста ба талаботи истеъмолии аҳолӣ, мониторинги он ва афзоиши иқтидори содиротӣ (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Агентии омор, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

10. Ҳавасмандгардонии хоҷагиҳо барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ дар заминҳои кушод ва рӯйпӯш, ташкили марказҳои логистикӣ ва маркетинги маҳсулот дар бозорҳои дохилию хориҷӣ (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Иттифоқи «Тоҷикматлубот», мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

11. Таъмини талаботи корхонаҳои коркард ба маҳсулоти кишоварзии ватанӣ (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нав, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

12. Зиёд намудани шумораи сардхонаҳои муосири нигоҳдории маҳсулоти растанипарварию чорводорӣ ва таъмини захира на кам аз 15-20 фоизи талаботи истеъмолии аҳолӣ (Вазорати кишоварзӣ, Агентии захираҳои моддии давлатӣ, Иттифоқи «Тоҷикматлубот», мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

13. Таҳкими заминаи моддию техникии хоҷагиҳои кишоварзӣ ва ташкили агрокооперативҳои хизматрасон (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нав, корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг», мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

14. Ба роҳ мондани истеҳсоли пай дар пайи маҳсулоти кишоварзӣ дар тамоми фаслҳои сол (картошка, сабзавот, зироатҳои полезӣ, буттамева ва ғайра) дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ (Вазорати кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

15. Пешгирии зироатҳои кишоварзӣ ва чорво аз ҳашароти зараррасону микроорганизмҳои касалиовар, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва бехатар (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати тандурусти ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, Кумитаи бехатарии озуқаворӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

16. Баланд бардоштани маҳсулнокии чарогоҳҳо, захираи хӯроки чорво ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ (Вазорати кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

17. Бунёду барқарор намудани боғу токзорҳои интенсивӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии дарахтони мевадиҳанда, таъмини нигоҳдорӣ, коркарди маҳсулот ва маркетинги он (Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нав, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Академияи илмҳои кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

18. Баланд бардоштани сатҳи дастрасии маҳсулоти кишоварзӣ тавассути зиёд намудани бозорҳои яклухту чакана, мағозаҳо, гӯшаҳои деҳқон ва ярмарка-фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ (Вазорати кишоварзӣ, Агентии захираҳои моддии давлатӣ, Иттифоқи «Тоҷикматлубот», мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

19. Офаридани навъу зотҳои сермаҳсул мутобиқ ба шароити тағйирёбии иқлим ва ҷорӣ намудани онҳо дар истеҳсолот дар асоси технологияҳои муосири парвариш (Вазорати кишоварзӣ, Кумитаи ҳифзи муҳити зист, Академияи илмҳои кишоварзӣ, муассисаи давлатии «Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон» ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ);

20. Тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи кишоварзӣ, такмили ихтисоси онҳо ва ташкили марказҳои иттилоотию машваратии кишоварзӣ (Вазорати кишоварзӣ, Академияи илмҳои кишоварзӣ, муассисаи давлатии «Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон» ба номи Шириншоҳ Шоҳтемур, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ).

Мавриди зикр аст, ки дар амлигардонии Барномаи мазкур аз тамоми сарчашмаҳои маблағгузорӣ 95 750 000 сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки давра ба давра аз соли 2020 то 2024 маблағузорӣ мешавад [4].

Боварии комил дорем, ки бо пурра амалӣ гардидани Барномаи мазкур ба яке аз ҳадафҳои стратегии ҷумҳурӣ, таъмини амнияти озуқаворechoии кишвар дар асоси омӯзиши мушкилот, арзёбӣ ва ҳалли масъалаҳо бобати муваффақ гаштан ба меъёрҳои таъмини озуқаворӣ дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ дар асоси рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ноил мегардад, ки барои расидан ба ин ҳадафи муҳими стратегӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ нақши муҳим доранд.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 26 декабри соли 2018. [Манбаи электронӣ] //URL:http://www. prezident.tj/node/15126 (санаи мурочиат: 10.11.2021).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2010, № 671 «Дар бораи амнияти озуқаворӣ». [Манбаи электронӣ] //URL: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (санаи мурочиат: 10.11.2021).

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011, № 359 «Дар бораи таъсиси Шӯрои амнияти озуқаворechoии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон». [Манбаи электронӣ] //URL:http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_klslovsrch.php (санаи мурочиат: 09.11.2021).

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июнии соли 2020, № 386 «Дар бораи Баронмаи амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024». Манбаи электронӣ] //URL:http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_klslovsrch.php (санаи мурочиат: 09.11.2021).

РОЛЬ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

РАХМОНАЛИЗОДА БАХОДУР,
соискатель кафедры административного права и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33.
Тел.: (+992) 907-77-99-00. E-mail: boha_tj@mail.ru

В данной статье исследуется роль органов государственной власти в обеспечении продовольственной безопасности в Таджикистане в соответствии с нормативными правовыми актами, а также компетенция, полномочия и задачи государственных органов.

Роль органов государственной власти в обеспечении продовольственной безопасности Таджикистана осуществляется следующими полномочиями, в том числе: - осуществление единой государственной политики по продовольственной безопасности; - разработка и реализация целевых программ продовольственной безопасности; - обеспечение соответствия качества производимых и реализуемых на территории страны продуктов питания требованиям стандартов качества и безопасности пищевой продукции; - определение нормы потребления основных продуктов питания для населения; - управление государственным продовольственным резервом и ответственность за его хранение, использование и восстановление; - организация экспертизы и научного анализа данных о снабжении населения продуктами питания, подготовка прогноза ситуации продовольственной безопасности; - определение порядка проведения мероприятий по защите населения в условиях продовольственных кризисов; - обеспечение и проведение мониторинга продовольственной безопасности в Республике Таджикистан; в соответствии с законодательством Республики Таджикистан установление сезонных экспортных и импортных пошлин для основных продуктов питания; - осуществление иных полномочий, предусмотренных законодательством.

Ключевые слова: *органы государственной власти; обеспечение продовольственной безопасности; Совет продовольственной безопасности при Правительстве Республики Таджикистан; Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан.*

THE ROLE OF STATE AUTHORITY BODIES IN ENSURING FOOD SECURITY IN TAJIKISTAN

RAHMONALIZODA BAHODUR,
applicant of Administrative Law and Civil Service Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 907-77-99-00, E-mail: boha_tj@mail.ru

This article examines the role of state authority bodies in ensuring food security in Tajikistan in accordance with regulations, as well as the competence, powers and objectives of government bodies.

The role of state authority bodies in ensuring food security in Tajikistan is carried out by the following powers, including: - implementation of a unified state policy on food security; - development and implementation of targeted food security programs; - ensuring that the quality of food products produced and sold on the territory of the country meets the requirements of quality and food safety standards; - determination of the rate of consumption of vital foodstuffs for the population; - management of the state food reserve and responsibility for its preservation, use and renewal; - organization of scientific expertise and scientific analysis of data on the supply of vital food products to the population, as well as the preparation of a forecast for the development of the situation in the field of food security; - determination of the procedure for carrying out measures to protect the population in conditions of food crises; - provision and monitoring of food security in the Republic of Tajikistan; - exercise of other powers stipulated by the legislation.

Key words: *state authority bodies; ensuring food security; Food Security Council under the Government of the Republic of Tajikistan, Food security program of the Republic of Tajikistan.*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 323.396

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ КАДРӢ

МУҲАММАД АБДУРАҲМОН НАВРӮЗ,
доктори илмҳои сиёсӣ, профессор,
ноиби президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 935-05-15-58. E-mail: tifk@mail.ru
МИРЗОЗОДА ИБРОҲИМ ХОЛМУРОД,
унвонҷӯйи Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 40.
Тел.: (+992) 501-01-06-05. E-mail: ibragim-83.83@mail.ru

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ яке аз масъалаҳои муҳимми ҳаёти сиёсии ҳар кишварро рушди низоми идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии он ташкил медиҳад. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ масъалаи мазкур ба воситаи сиёсати кадрии давлат ҳалли худро ёфтаанд. Дар шароити имрӯза низ сиёсати кадрӣ яке аз самтҳои афзалиятнокии идоракунии давлатӣ ва заминаи муҳимтарини расидан ба ҳадафҳои стратегии давлату ҳукумат маҳсуб меёбад. Дигаргуниҳои сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ доимо дар назди давлатҳо вазифаҳои навро пеш мегузоранд. Яке аз чунин вазифаҳо коркарди моделҳои нави сиёсати кадрӣ мебошад. Таҳлил адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар тӯли даҳсолаҳои охир моделҳои гуногуни сиёсати кадрӣ таҳия ва истифода бурда шудаанд. Дар ин раванд бояд омилҳои гуногун ба инобат гирифта шавад. Аз ҷумла, дар кадом марҳилаи рушду инкишоф қарор доштани давлат, дигаргуниҳои муҳити берунаи давлат, тағйирёбии тартиботи ҷаҳонӣ, рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ғ. Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки дар бораи субъектҳои сиёсати кадрӣ андешаҳои мухталиф баён шудаанд, давлат дар ҳама гуна шароит ва дар ҳамаи марҳилаҳои рушду инкишоф бояд субъекти марказии сиёсати кадрӣ боқӣ монад.

Калидвожаҳо: *сиёсати кадрӣ, низоми идоракунии давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ, субъектҳои сиёсати кадрӣ, моделҳои сиёсати кадрӣ.*

Таҳқиқи сиёсати кадрии давлат ва махсусан муайян намудани вазифаҳои сиёсии он аз ҷониби олимони зиёд анҷом дода шудааст. Таҳлилу баррасии ин пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки зимни омӯзиши ин масъала муҳаққиқон мавқеъҳои мухталифро ишғол намудаанд. Чунин ҳолатро бо назардошти омилҳои гуногун шарҳ додан мумкин аст. Пеш аз ҳама, дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ зери таъсири дигаргуниҳои сиёсию ҷамъиятӣ ба буҳрон дучор гардидани низоми идоракунии давлатӣ, корношоям шудани меъёрҳои сиёсати кадрӣ, ба вуҷуд омадани вазифаҳои нави давлатӣ ва монанди инҳо натиҷаҳое мебошанд, ки вазифаҳои сиёсии сиёсати кадрии давлатро ба дигаргунии ҷиддӣ дучор намудаанд. Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза низ таъсири ҷаҳонишавӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ, бештар гардидани миқёси истифодаи зеҳни сунъӣ, ба амал омадани буҳронҳои иқтисодию иҷтимоӣ низ тамоюлоти тағйирпазир гардидани сиёсати кадрӣ ва зарурияти гузаронидани ислоҳоти ин соҳаро ба миён овардааст. Дар маҷмӯъ, таҳлилу баррасии таҳқиқотҳои илмӣ ва бо тартиби муайян шарҳу тавзеҳ додани онҳо имкон медиҳад, ки чунин қонуниятро ошкор намоем.

Олими рус Е.В. Охотский иброз медорад, ки «дар ҳаёти воқеӣ ва амалияи идоракунии давлатӣ аз ҳам ҷудо намудани сарҳади байни сиёсат ва хизмати давлатӣ кори хеле мушкил мебошад» [15, с.146]. Чунин андешаҳо воқеияти худро то дер боз гум нахоҳанд кард. Зеро зимни таъин намудани корманд ба мансаби давлатӣ ё вазифаи

давлатии хизмати шаҳрвандӣ на танҳо хислатҳои шахсӣ ва касбии номзад, балки садоқати сиёсии он ба сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат низ ба инобат гирифта мешавад. Ба амал омадани робитаи зич байни сиёсат ва хизмати давлатӣ таърихи қадима дорад. Аммо аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX сар карда тадриҷан афзоиш ёфтани шумораи кормандони дастгоҳи бюрократии давлат ва сиёсишавии онҳо ба амал меояд. Бояд гуфт, ки бюрократияи классикии ибтидои асри XX ба манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хайрияти умум бештар такя менамуд ва ҳалли масъалаҳои кадрӣ, фаъолияти онҳо, расмиёти чунин фаъолият дар мувофиқа бо манфиатҳои ҷамъиятӣ сурат мегирифт. Аммо дар марҳилаҳои минбаъдаи ташаккулёбии низоми идоракунии давлатӣ бюрократия зери таъсири гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ қарор гирифта, усулҳои басозишоӣ ва муоширати сиёсиро бештар истифода мебаранд. Дар ин давра робитаи бюрократия бо парлумон, ҳизбҳои сиёсӣ, лоббистон ва гурӯҳҳои фишоровар бештар гардида, фаъолияти онҳо низ аз ҳарвақта дида хусусияти сиёсӣ касб менамоянд. Дар баъзе кишварҳо бюрократияи давлатӣ на танҳо кӯшиш менамуданд, ки нафарони мавриди назари худро ба мансабҳои давлатӣ таъин кунонанд, балки ба муваффақияти сиёсатмадорон низ таъсиргузорӣ мекарданд. Гузашта аз ин, дар робита бо ин масъала тамоюлоти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки як қатор давлатҳо аз модели классикии бюрократия, ки аз ҷониби М.Вебер пешниҳод гардида буд, дур шуда истодаанд. Тибқи таълимоти М.Вебер, принсипи марказӣ дар ташаккули дастгоҳи идоракунии давлатӣ ҳаракати хизматчии давлатӣ дар зинаҳои мансабҳои давлатӣ бояд ба таври вертикалӣ ба амалояд. Чунин тамоюлот бо назардошти хизматҳои шоиста, корнамоиҳо, қобилиятҳо, хислатҳои шахсию касбии корманд ва мансабдори давлатӣ бояд сурат гирад. Аммо дар шароити рушди ҷомеаи пасосаноатӣ, ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ ва бештар гардидани таъсири ҷаҳонишавӣ фаъолият намудан дар низоми хизмати давлатӣ хусусиятҳои нав ба навро ба худ касб менамояд. Зеро дар чунин шароит талабот ва дархости ҷомеа ба давлат бештар гардида, низоми идоракунии давлатӣ вазифаҳои нав ба навро қабул менамояд. Аз ин рӯ, чунин дигаргуниҳо нисбат ба сиёсати кадрии давлат низ талаботҳои навро пеш мегузорад. Дар замони муосир дар илмҳои сиёсию ҷамъиятшиносӣ тамоюлоти мазкурро ба инобат гирифта, кӯшиш намуда истодаанд, ки ба моҳияти дигаргуниҳои баамаломада ба таври амиқ сарфаҳм раванд ва вобаста ба модернизатсияи сиёсати кадрии давлат ва роҳу усулҳои гузаронидани ислоҳот дар ин соҳа тавсияҳои мувофиқ ва самарабахш пешниҳод созанд. Дар ин замина масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии давлатӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи ҳокимияти сиёсӣ дар маркази диққати олимони мазкур қарор дода шудаанд.

Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои дар боло номбаргардида боиси он шуданд, ки то ба имрӯз консепсияҳои гуногуни илмӣ оид ба модернизатсияи сиёсати кадрии давлат ба вуҷуд оварда шаванд. Агар ҳамаи онҳо ба дарёфти роҳҳои ҳалли масъала ва ба талаботи давру замон мутобиқ гардонидани сиёсати кадрии давлат нигаронида шуда бошанд ҳам, дар аксар маврид мухолифи ҳамдигаранд. Дар натиҷаи ин дар атрофи масъалаи модернизатсияи сиёсати кадрии давлат баҳсҳои доманадоре ба вуҷуд оварда шудаанд, ки на танҳо аз мураккабӣ, балки аз мубрамияти ин масъала шаҳодат медиҳанд.

Дар баҳсҳои илмии гурӯҳи аввал нақши давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун субъектҳои сиёсати кадрӣ муаррифӣ гардида, мухолифати байниҳамдигарии онҳо ҳамчун монеаи рушди сиёсати кадрии давлат дониста шудааст. Намояндагони ин ҷараёни илмӣ модели бюрократии анъанавиро дар низоми идоракунии давлатӣ танқид намуда, дар заминаи он интихоб ва таъин гардидан ба мансабҳои давлатиро анаъанаи

корношоям донистаанд. Ба андешаи онҳо, бештар намудани назорати ҷомеаи шаҳрвандӣ аз болои равандҳои кадрӣ роҳи ҳалли ин масъала мебошад. Чунончӣ, яке аз ҷонибдорони ин мактаби илмӣ В.Г. Смолков иброз медорад, ки «аз ҷониби низоми маъмурию бюрократӣ инҳисор гардидани ҳокимият, моликият ва идеология дар самти дигаргуниҳои прогрессивӣ монеа эҷод менамояд» [21, с.41].

Бояд гуфт, ки чунин андешаҳо дар асарҳои илмии олимони ғарб бештар ба назар мерасанд. Махсусан онҳое, ки низоми идоракунии давлатии шӯравиро таҳқиқ намудаанд, ба масъалаҳои мазкур диққати бештар додаанд. Онҳо иброз доштаанд, ки афзоиш додани шумораи кормандони дастгоҳи бюрократии низоми идоракунии давлатӣ ва коҳиш ёфтани самаранокии сиёсати кадрӣ дар ИҶСШ ва лагери давлатҳои сотсиалистӣ бо хусусиятҳои сиёсию идологии системаи сиёсии коммунистӣ ва тоталитарӣ алоқаманд мебошад. Яке аз чунин нафарон олими австриягӣ Фридрих фон Хайек мебошад. Ба андешаи ӯ, «дар ҷомеае, ки тамоюлоти тоталитарӣ доранд, одамони ба сиёсати давлату ҳукумат садоқатманд барои муваффақ шудан дар низоми хизмати давлатӣ имконияти бештар доранд» [26, с.142]. Ғайр аз ин, Ф.Хайек иброз медорад, ки дар шароити давлати тоталитарӣ хадамоти истихборотӣ ва сохторҳои амниятӣ яке аз роҳҳои пурра намудани сафи хизматчиёни давлатӣ мебошад [26, с.155]. Гузашта аз ин, дар ёддоштҳои поягузори Хадамоти марказии истихборотии ИМА А.Даллес қайд мегардад, ки дар низоми идоракунии давлатӣ «аксари шахсиятҳои арзанда фаъолияти худро аз истихборот оғоз намуда буданд» [7], яъне барои аксари роҳбарони дастгоҳи брократии ИМА ин хадамот воситаи асосии ворид шудан ба таркиби элитаи сиёсӣ маҳсуб меёфтааст. Дар робита бо ин масъала гуфтан бамаврид аст, ки муборизаҳои идеологии давраи «ҷанги сард» то дараҷаи муайян ба мундариҷаи таҳқиқоти илмии олимон таъсири амиқ расонидааст. Аз ҷумла, таъсири онро дар асарҳои Ф.Хайек ва дигар олимон ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Ғайр аз ин, дар асарҳои М. Ҷилас ва М.В. Восленский низ низоми бюрократии давлати тоталитарӣ ва сиёсати кадрии он танқид мегардад. Аз ин рӯ, чунин олимонро низ дар гурӯҳи дар боло номбаргардида шомил намудан мумкин аст. Олимони мазкур ба методҳои ретроспективию таърихӣ такя намуда, моҳияти дастгоҳи давлатии ИҶСШ-ро бо мафҳумҳои «деспотияи шарқӣ», «шакли истеҳсоли осиёӣ», «реаксияи феодалӣ» ва ғ. ифода намудаанд [8]. М.В. Восленский бошад қайд менамояд, ки «синфи архаистӣ дар таркиби бюрократияи сиёсӣ ҳамчун номенклатура пайдо мегардад; вай тадриҷан диктатураи худро роҳандозӣ намуда, бешуурона ба деспотияҳои теократии осиёӣ монанд мешавад» [6, с.612]. Дар маҷмӯъ, ба андешаи олимони мазкур барои оне, ки тамоюлоти мазкур дар ИҶШС ва лагери кишварҳои сотсиалистӣ аз байн бурда шавад, бояд модернизатсияи сиёсӣ дар шакли вестернизатсия амалӣ карда шавад.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо қайд намудан бамаврид аст, ки М.Ҷилас ва М.В. Восленский тамоюлоти афзояндаи бюрократизатсияи ҷомеаҳои демократии ғарбиро ишора накардаанд. Зеро дар кишварҳои демократии ғарбӣ низ мушкилиҳои дар боло номбаршуда, пеш аз ҳама, бештар гардидани таъсири дастгоҳи бюрократӣ ба ҷомеа ва ба буҳрон дучор гардидани низоми идоракунии давлатӣ ба мушоҳида мерасад. Аз рӯйи маълумотҳои М.В. Восленский солҳои 80-ум дар ИҶСШ шумораи номенклатура 750 ҳазор нафарро ташкил менамуд [6, с.153]. Дар соли 1987 дар ИМА шумораи хизматчиёни давлатӣ дар ҳамаи зинаҳои он 17,3 млн нафарро ташкил додааст [10, с.196]. Аз рӯйи маълумотҳои А.А. Зиновев, то соли 2000-ум кадрҳои дастгоҳи идоракунии давлатӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ дар ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо аз 15 то 30% шаҳрвандони машғули корро ташкил намудааст [11, с.313]. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки бештар гардидани кормандони дастгоҳи бюрократии давлат чӣ

дар ҷомеаҳои коммунистӣ ва чӣ дар ҷомеаҳои демократӣ бо марҳилаҳои рушди иҷтимоию сиёсии онҳо алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, бюрократизатсияи ҷомеаро хоси системаи сиёсии мушаххас мансуб донистан номумкин аст. Зеро он аз шароитҳои рушди ҷамъиятӣ ва дар кадом марҳилаи инкишоф қарор доштани низоми идоракунии давлатӣ вобаста мебошад.

Андешаҳои дар боло номбаргардидаро дар асарҳои олими амрикоӣ Р.Ч. Миллс ва муҳаққиқи англис С.Н. Паркинсон низ мушоҳида намудан мумкин аст. Р.Ч. Миллс заминаҳои ташаккулёбии синфи ҳукмронро дар шароити навин таҳқиқ намуда, хусусияти элитарӣ доштани идоракунии давлатиро нишон додааст. Ӯ муътақид аст, ки мубодилаи кадрҳо дар байни элитаҳои гуногуни ҷомеа равандҳои кадриро ташкил намуда, ниҳоятан омили асосии ташаккулёбии синфи ҳукмрон мегардад [13, с.68].

Олими англис С.Н. Паркинсон раванди ташаккулёбии сиёсати кадрии Британияи Кабирро мушоҳида намуда, як қатор далелҳои муҳимми эмпирикро ҷамъоварӣ намудааст. Солҳои 1935-1954 давраи парокандашавии мустамликадории Британия маҳсуб меёбад. Аммо шумораи воҳидҳои кории мустамликаҳои Британия дар ин давра рӯ ба афзоиш мениҳанд. Дар соли 1935 – 372 корманд, соли 1939 – 450 нафар, 1943 – 817 нафар, соли 1947 – 1139 нафар, соли 1954 – 1661 нафарро ташкил додаанд. С.Н. Паркинсон чунин ҳолатро ба инобат гирифта, қонунияти иҷтимоиеро ташаккул медиҳад, ки тибқи он «шумораи хизматчиёни давлатӣ бо ҳаҷми кори иҷрошаванда ҳеҷ алоқамандие дошта наметавонад» [17]. Афзоиш ёфтани кормандони бюрократии давлатро С.Н. Паркинсон аз иҷроиши нақшҳои стратегии кормандони муассисаҳои давлатӣ вобаста намуда, тибқи назарияи интихоби ратсионалӣ дар чунин шакл ба амал омадани равандҳои кадриро ҳамчун падидаи объективӣ мешуморад. Чунончӣ, мансабдорони давлатӣ стратегияи зиёд намудани тобеони худро ҳамчун воситаи мустаҳкам намудани мавқеи худ дар зинаҳои бюрократӣ мешуморанд. Аммо воқеият нишон медиҳад, ки зиёд шудани кормандони дастгоҳи бюрократӣ ва бюрократизатсияи ҷомеа зери таъсири стратегияи иҷроиши нақшҳо аз ҷониби С.Н. Паркинсон каме муболиғаомез тавсиф гардидааст.

Зиёд шудани шумораи хизматчиёни давлатӣ зери таъсири омилҳои сиёсӣ низ ба амал меояд. Афзоиш ёфтани шумораи аҳолӣ, рушди соҳаҳои гуногун, гузариш ба ҷомеаи пасосаноатӣ, бештар гардидани мутахассисони соҳаи гуманитарӣ, зарурати ташкил намудани ҷойҳо нави корӣ дар ҳама соҳаҳо, аз ҷумла дар соҳаи идоракунии давлатӣ низ ташкил намудани воҳидҳои кории навро ба миён меоварад. Чунин вазъ дар солҳои минбаъда низ метавонад тағйир ёбад.

Олими шинохтаи Канада Л.Ҷ. Питер дар мавриди муваффақиятҳои кадрӣ дар зинаҳои гуногуни хизмати давлатӣ модели хеле ҷолибро пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, дар зинаҳои хизмати давлатӣ «ҳар як шахс то дараҷаи қобилиятнокии худ метавонад боло равад» [18, с.94]. Ба ибораи дигар, дар низоми идоракунии давлатие, ки дар он интихоби кадрҳо аз рӯйи принсипи меритократӣ сурат мегирад, ҳар як шахси мансабдор дар доираи қобилиятҳои касбии худ то он сатҳе боло меравад, ки ба савияи касбии ӯ мувофиқ аст. Баъд аз ин, дар зинаҳои хизмати давлатӣ боло рафтани ӯ қатъ мегардад, зеро сатҳи ниҳоии қобилиятҳои зеҳнӣ ва сифатҳои касбии ӯ барои идома ёфтани муваффақият кофӣ нестанд. Дар натиҷаи ин тамоюлот ҳамаи зинаҳои болоии дастгоҳи бюрократӣ аз ҷониби нафароне ишғол карда мешаванд, ки вазифаҳои мансабии худро дар сатҳи зарурӣ иҷро карда наметавонанд. Ҳамзамон Л.Ҷ. Питер мутаъқид аст, ки монеаҳои синфии ба таври объективӣ мавҷуда имконият намедиҳанд, ки намояндагони қишрҳои поёнии ҷомеа мансабҳои баланди давлатиро ишғол намоянд. Аз ин рӯ, салоҳиятнокӣ ва қобилиятҳои кормандони зинаҳои поёнӣ ва миёнаи

низоми бюрократӣ бо вазифаҳои ишғолкардаашон мувофиқат менамояд, ки чунин ҳолат устувории ниҳодҳои давлатиро тақвият мебахшад [18, с.154].

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии афзалиятҳои давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун субъектҳои асосии идора намудани равандҳои кадрӣ яке аз масъалаҳои баҳсноки рушди консепсияи сиёсати кадрӣ ба шумор меравад. Чи гунае ки мушоҳида намудан мумкин аст, як гурӯҳ олимон иброз медоранд, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи ҳокимияти сиёсӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ низ бояд ҳамчун субъекти равандҳои кадрӣ эътироф карда шавад, зеро бе назардошти афкори ҷамъиятӣ таъин намудани шахсони гуногун дар мансабҳои баланд бо меъёрҳои демократӣ мувофиқат намекунад. Дар робита бо ин масъала, олими немис Б. Сеприс қайд намудааст, ки «агар ниҳодҳои ҷамъиятӣ ба монанди давлат аз ӯҳдаи иҷроиши корҳо бароянд, бояд ба онҳо имкон дод, ки ин корҳоро анҷом диҳанд» [29, с.14]. Ба ҳамаи ин гуфтаҳо нигоҳ накарда, қайд намудан бамаврид аст, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мавриди сиёсати кадрӣ наметавонад давлатро иваз намояд, ё ҳадалимкон вазифаҳои давлатро дар ин самт иҷро кунад. Зеро сиёсати кадрии давлат, пеш аз ҳама, вазифаҳои сиёсиро иҷро менамояд. Гузашта аз ин, ҷомеаи шаҳрвандӣ таркиби якранг надорад ва ҳар ташкилоти ҷамъиятие, ки намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳастанд, мақсадҳои гуногунро пайгирӣ мекунанд. Бинобар ин, пешбурди сиёсати кадрии давлат, коркарди моделҳои гуногуни он ғолибан бояд салоҳиятҳои давлатро ташкил диҳанд ва дар ихтиёри он бошанд. Танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ, аз ҷумла ба хотири баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва ҳифзи легитимияти ҳокимият баъзан вақт ба инобат гирифтани афкори ҷамъиятӣ, истифода намудани дархосту пешниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад ба манфиати кор бошад.

Як гурӯҳ сиёсатшиносон масъалаҳои мубрами сиёсати кадрии давлатро дар доираи назарияҳои элитаи сиёсӣ таҳқиқ намудаанд. Дар таҳқиқоти олимони мазкур масъалаҳои ҷудогонаи сиёсати кадрӣ унсури таркибии ташаккулёбии элитаи сиёсӣ дониста мешавад. Онҳо дастгоҳи бюрократии давлатро яке аз роҳҳои муҳимтарини таҷдиди элитаи сиёсӣ донистаанд. Г.К. Ашин бо ҳамтоёни худ иброз медоранд, ки «дастгоҳи бюрократии давлат дар сатҳи гуногун дастрасии ҳокимиятро ба шаҳрвандон имконпазир гардонад, ё ин ки маҳдуд созад ва ҳатто метавонад умуман дастнорас гардонад. Дар ин замина ташкил намудани шароит барои шаҳрвандон ҷиҳати расидан ба ҳолате, ки дар он худро узви элитаи сиёсии ҷомеа тасаввур карда тавонанд, яке аз нишонаҳои системаи сиёсии демократӣ ба шумор меравад» [1, с.466].

Олими амрикоӣ ва ҳамзамон асосгузори назарияи ҷомеаи пасосаноатӣ Дэвид Белл дар қатори дигар донишмандон дар рушди назарияи элитаи сиёсӣ нақши арзанда гузоштааст. Ӯ ба монанди М.Гоэтано ва В.Паретто сабабҳои ивазшавии элитаи сиёсӣ ва маъмуриро хеле хуб таҳқиқ намудааст. Ба монанди оне, ки элитаҳои ҳарбӣ-аристократии асрҳои миёна бо элитаҳои молиявию саноатии давраи сармоядорӣ иваз гардиданд, дар ҷомеаи пасосаноатӣ меъёри муҳимтарини интихоби кадрҳо барои хизмати давлатӣ доштани донишҳои техникӣ дониста мешавад ва дар натиҷа мавқеи мансабдорони классикиро технократҳо ишғол менамоянд. Зери мафҳуми технократия Д.Белл системаи сиёсиеро дар назар дорад, ки дар он таъсири аз ҳама бештарро мутахассисони дорои дониши техникӣ соҳиб мешаванд ва зери мафҳуми технократ бошад нафаре фаҳмида мешавад, ки бинобар сабаби афзалиятҳои ҷаҳонбинии техникии худ дар зинаҳои хизмати давлатӣ мавқеи роҳбарикунандаро ишғол менамояд [4, с.468]. Ӯ муътақид аст, ки мураккаб гардидани сохтори иҷтимоии ҷомеа ва

тағйирёбии меъёрҳои тақсимоти меҳнат дар фаъолияти идоракунии давлатӣ сабабҳои асосии гузариши ҳокимият ба дасти технократҳо ва зиёиён мебошад [4, с.481].

Ҳарчанд андешаҳои Д.Белл дар рушди назарияи элитаи сиёсӣ арзишманд бошад ҳам, дар амалияи сиёсӣ ҳанӯз ҳам аз воқеият дур аст. Зеро ҳиссаи олимон ва кормандони дорои дараҷаҳои илмӣ дар низоми идоракунии давлатии кишварҳои гуногуни олам ҳанӯз ҳам хеле ночиз мебошад. Ин ва дигар масъалаҳое, ки дар асарҳои олимони Ғарб таҳлилу баррасӣ шудаанд, бештар аз ҳама хусусиятиояндабинӣ доранд ва дурнамои тағйирпазирии сиёсати кадриро ифода менамоянд. Чунин ҳолатро олимони рус ба инобат гирифта, кӯшиш намудаанд, ки воқеиятҳои амалияи сиёсии равандҳои кадриро муайян созанд. Дар таҳқиқоти олимони рус вобастагии сиёсати кадрии давлат аз манфиатҳои элитаи сиёсии ҳукмрон баръало ба мушоҳида мерасад. Чунончӣ, О.В. Криштановская иброз медорад, ки «ҳалли масъалаҳои кадрӣ, аз ҷумла коркарди моделҳои гуногуни он дар салоҳияти аъзои нуфузманди элитаи сиёсӣ қарор дорад ва равандҳои кадрӣ бевоситаи аз ҷониби онҳо идора карда мешаванд: нигоҳ доштани бархеҳо дар вазифаҳои давлатӣ ва дур намудани баъзеҳо аз мансаб. Хадамоти махсусгардонидашудаи кадрӣ барои анҷом додани интихоби кадрҳо, гузаронидани ротатсия, гусел намудани кормандон ба нафақа ва монанди инҳо машғул мешаванд. Қоидаҳо ва меъёрҳои дар амал татбиқ намудани сиёсати кадрӣ аз қишри болои элитаи ҳукмрон вобаста мебошад» [12, с.100].

Олимони кишварҳои пасошӯравӣ дар таҳқиқоти худ хусусиятҳои муҳимтарини ташаккулёбии элитаи сиёсии давлатҳои пасошӯравиро дар заминаи методологияи хоссаи худ таҳлилу баррасӣ намудаанд. Дар асарҳои онҳо таъсири омилҳои фарҳангию этникӣ ва анъанаҳои сиёсӣ ба равандҳои кадрӣ ва сиёсати кадрии давлат возеҳу равшан гардонида шудаанд. Таъсири маданияти сиёсии анъанавӣ ба сиёсати кадрии давлатҳои пасошӯравӣ дар асарҳои М.А. Аюпов [3], Н. Амеркулов [2], Д. Ҷунушалиев [9] ва чанде дигарон таҳқиқ шудаанд. Таъсири маданияти сиёсии анъанавӣ ва анъанаҳои трайбалистӣ ба сиёсати кадрии давлатҳои африқоӣ дар асарҳои Ю.Н. Винокуров [5] ва М.Ю. Френкел [24] таҳқиқ гардидаанд. Дар маҷмӯъ, таҳлилу баррасии асарҳои олимони мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тамоюлоти дар боло номбаргардида таҳдиду хатарҳои гуногунро ба вуҷуд оварда, ба якпорчагии марзу бум, суботи сиёсӣ, ниҳодҳои демократии ҷомеа, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсири манфӣ мерасонанд.

Ғайр аз ин, як қатор олимони дигар дар баробари давлат мехоҳанд субъектҳои иқтисодию тиҷоратиро низ ҳамчун субъектҳои сиёсати кадрии давлат муаррифӣ намоянд. Чунин баҳсу мунозираҳо дар консепсияҳои сиёсии демократӣ бештар ба назар мерасанд. Модели аз ҷониби онҳо пешниҳодгардида дар баробари афзалият, инчунин норасоиҳои зиёдро низ дорад. Яке аз баҳсҳои ин самти илмиро таҳлилу баррасии назарияи «governance» ташкил медиҳад, ки айни замон дар кишварҳои ғарбӣ ба он афзалияти бештар медиҳанд. «Бе иштироки кормандони дастгоҳи бюрократӣ идора намудани давлат ва муассисаҳои гуногуни давлатию ғайридавлатӣ, куллан тағйир додани зинаҳои анъанавии бюрократӣ, пешниҳод намудани қисме аз салоҳиятҳои давлатӣ ба агентиҳои гуногуншакл» меъёрҳои муҳимтарини назарияи «governance»-ро ташкил медиҳанд [14, с.123]. Дар маҷмӯъ, тибқи назарияи мазкур асоси идоракунии самаранокро ғайримарказонидани сохторҳо ва вазифаҳои иҷрошавандаи онҳо ташкил медиҳанд. Ба андешаи Л.В. Сморгунов, дар шароити амалишавии консепсияи «governance» дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва субъектҳои иқтисодию тиҷоратӣ алоқаҳои горизонталӣ афзалияти бештар пайдо менамоянд [20]. Бинобар ин, консепсияи «governance» бо консепсияи анаъанавии «government» мухолифат дорад ва аз ин рӯ,

модели нави сиёсати кадрии давлатиро тақозо менамояд, то ки дар шароити навин самаранокии идоракунии давлатӣ ва ҳифзи легитимияти ҳокимияти сиёсӣ таъмин карда шавад. Тибқи талаботи консепсияи «governance» нишонаҳои муҳимтарини сиёсати кадрии давлат чунин масъалаҳоро фаро мегирад:

- ғайримарказонидани идоракунии равандҳои кадрӣ. Сиёсатшиноси амрикоӣ Б. Фрил ин равандро дар ҳукумати ИМА мушоҳида намуда, қайд менамояд, ки бо афзоиш ёфтани салоҳияту ваколати вазорату кумитаҳо дар мавриди қабули коргарон ва таъин намудани маоши онҳо, тадриҷан вазифаҳои кадрии маъмурияти марказии давлат маҳдуд мегарданд [25, с.24].

- камтар намудани таъсири дастурамалҳо ва қоидаҳо. Чунин меъёр тақозои онро менамояд, ки қарорҳои кадрӣ на дар асоси дастурамалҳои мавҷуда, балки аз тарафи роҳбарият ба таври субъективӣ эътироф гардидани самаранокии қарори мазкур қабул карда шаванд. Дар робита бо ин масъала сиёсатшиноси амрикоӣ Д.Уолкер пешниҳод намудааст, ки «идоракунии кадрӣ минбаъд ба ташаккули қоидаҳо нею, ба рушди роҳу усулҳои он бояд бештар такя намояд» [25, с.25].

- ба ташкилотҳои тиҷоратию истеҳсолӣ пешниҳод намудани як қатор вазифаҳои сиёсати кадрӣ ва аз ин ҳисоб камтар намудани воҳидҳои кории дастгоҳи идоракунии давлатӣ. Консепсияи «governance» иддаои онро менамояд, ки давлатҳои замони муосир аз иҷроиши вазифаҳои зиёде, ки бар дӯши онҳо гузошта шудаанд, азият мекашанд. Дар чунин шароит яке аз роҳҳои ҳалли масъала ба ташкилотҳои ғайридавлатӣ додани қисме аз вазифаҳои давлатӣ мебошад. Чунин падидаро сиёсатшиноси франсавӣ К.Куин мушоҳида намуда, қайд менамояд, ки дар ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо як падидаи нави сиёсие пайдо шудааст, ки онро «буҳрони легитимияти дахолати давлатӣ» номидан мумкин аст [27, с.29]. Ба андешаи аксари сиёсатшиносони ғарбӣ, аз ҷумла муҳаққиқони франсавӣ А. Хейҷвиш ва В. Мартин, ки пайваста ба таҳқиқи сиёсати кадрии давлат машғул мебошанд, «чи қадаре, ки бахши хусусӣ соҳаи хизматрасониҳоро фаро гирад, ҳамон қадар сарҳади байни манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ аз байн мераванд» [27, с.29]. Ба андешаи онҳо, дар чунин шароит интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳо низ қисман дар ихтиёри ташкилотҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дода мешавад, ки ба баланд гардидани самаранокии идоракунии давлатӣ ва мустаҳкам шудани пояҳои ҳокимияти сиёсӣ мусоидат менамояд.

Агар консепсияи «governance» ба таври танқидӣ баҳогузорӣ гардад, норасоиҳои он возеҳу равшан карда мешавад. Таҳлили адабиёти илмӣ ва таҷрибаи давлатҳои ғарбӣ нишон медиҳад, ки истифодаи меъёрҳои консепсияи мазкур дар марҳилаҳои мушаххаси рушди низоми идоракунии давлатӣ мувофиқи мақсад аст. Аммо барои давлатҳое, ки дар марҳилаҳои аввали рушду инкишоф қарор доранд, консепсияи мазкур созгор нест. Барои дар амал татбиқ намудани чунин модели сиёсати кадрӣ ҷомеаи шаҳрвандии рушдёфта, сатҳи баланди маданияти сиёсии демократӣ, ниҳодҳои демократии рушдёфта ва ғ. лозиманд. Агар шароитҳои зарурии татбиқи консепсияи «governance» дар ҷомеа мавҷуд набошад, он метавонад сарчашмаи афзоиш ёфтани амалҳои коррупсионӣ гардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати тозаистиқлол на танҳо дар давраи гузариш қарор дорад, балки марҳилаҳои аввали рушди низоми давлатдориро паси сар намуда истодааст. Аз ин рӯ, консепсияи «governance» дар шароити Тоҷикистон низ созгор нест. Албатта, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии тартиботи ҷаҳонӣ барои ҳар давлат модели сиёсати нави кадрӣ лозим аст. Зеро яке аз омилҳои муҳимтарини таъмин намудани устувории системаи сиёсӣ ва баланд бардоштани легитимияти ҳокимияти давлатӣ аз сиёсати кадрии давлат вобаста мебошад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло айни замон яке аз масъалаҳои баҳсноке, ки дар байни олимону муҳаққиқон сурат мегирад, бештар гардидани таъсири ҷаҳонишавӣ ба сиёсати кадрии давлат аст. Воқеан ҳам ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ ва низоми идоракунии давлатии онҳо таъсири амиқ расонида истодааст. Пеш аз ҳама, ҷаҳонишавӣ метавонад вобастагии давлатро аз ҷаҳони беруна бештар намояд. Бинобар ин, пайомадҳои нохуби ин гуна равандҳоро ба воситаи сиёсати кадрӣ бартараф намудан имконпазир аст. Гузашта аз ин, яке аз масъалаҳое, ки зарурати коркарди моделҳои нави сиёсати кадриро ба миён мегузорад, маҳз аз чунин тамоюлотҳо бармеояд. Олими швейтсариягӣ Р. Сэнер ҳама гуна талошҳои баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва хусусияти байналмилалӣ касб намудани хизмати давлатиро натиҷаи ҷаҳонишавӣ мешуморад [19, с.85]. Ба андешаи Р. Сэнер, дар шароити имрӯза беҳбуд ёфтани давлатҳои муосир дар аксар маврид аз сармоягузорони хориҷӣ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, сиёсати кадрии давлат ба дастгоҳи идоракунӣ хизматчиёнеро бояд ҷалб карда тавонад, ки онҳо бо сармоягузорони дохилӣ ва хориҷӣ муносибати шаффоф ва боэътимод анҷом дода тавонанд ва барои фаъолияти онҳо шароити мусоид фароҳам оваранд [19, с.86]. Агар сиёсати кадрии давлат чунин талаботро қонеъ карда натавонад, сармоягузорон маблағҳои худро ба кишварҳои дигар равона месозанд.

Яке аз нишонаҳои дигар паёмадҳои ҷаҳонишавӣ гардиши мутахассисон мебошад. Як қатор давлатҳо аз имкониятҳои ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ истифода намуда, дар соҳаи хизмати давлатӣ мутахассисони хориҷиро ҷалб намуда истодаанд. Рақобат дар самти ҷустуҷӯи мутахассисони баландихтисос бо сарҳадҳои миллӣ маҳдуд нагардида, дар сатҳи ҷаҳонӣ сурат мегирад. Аз чунин тамоюлот, ки натиҷаи ҷаҳонишавӣ мебошад, як гурӯҳ давлатҳо фоида, аммо гурӯҳи дигари давлатҳо зарар мебинанд. Барои кишварҳои тозаистиқлол аз фоида дида зарари он бештар ба назар мерасад. Бинобар ин, барои давлатҳои тозаистиқлол барои ҷалби мутахассисони ватанӣ ва пешгирӣ намудани фирори мағзҳо сиёсати нави кадрии ба меъёрҳои замони муосир мутобиқ зарур мебошад. Тибқи ояндабинии Р. Сэнер, замоне, ки танзим намудани бозори меҳнат душвор мегардад, «маъмурияти давлатие, ки шароити хуби меҳнатиро ташкил карда метавонад, барои ҷалби мутахассисони варзида ва захираҳои инсонӣ қодир мегардад» [19, с.91]. Ӯ барои хизматчиёни давлатии замони муосир як қатор талаботҳои касбиро зарур медонад. Аз ҷумла, донистани забонҳои хориҷӣ, қобилияти дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳамкорӣ карда тавонистан, донистани ҳуқуқи байналмилалӣ, огоҳӣ доштан аз меъёрҳои қабули қарорҳои сиёсии байналмилалӣ, қобилияти ташкил карда тавонистани алоқаҳои байналмилалӣ, қобилияти дар гурӯҳҳои гуногунмиллат кор карда тавонистан ва аз ӯҳдаи роҳбарӣ намудани онҳо баромадан.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба масъалаи ташаккули низоми идоракунии давлатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуда, дар ин замина тағйир додани меъёрҳои сиёсати кадриро низ дар мадди аввал мегузоранд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳои худ пайваста ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд. Дар Паёми соли 2012 Президенти кишвар дар робита бо ин масъала иброз намуда буданд, ки «Кишварҳое, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идоракунии электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд» [16].

Ба вуҷуд омадани идеологияи ҷаҳонишавии сиёсати кадрӣ ва дар корҳои илмию таҳқиқотӣ таҳлилу баррасӣ шудани он раванди сиёсии объективие мебошад, ки бо заиф гардидани мавқеи давлатҳои миллӣ иртибот дорад. Айни замон ташкилотҳои глобалӣ, ба монанди ширкатҳои фаромиллӣ, хазинаи байналмилалии асъор, созмони умумиҷаҳонии савдо ва монанди инҳо, ки зери назорати элитаи сиёсии давлатҳои тараққикарда мебошанд, барои ҷалби ҳар чи бештари захираҳои табиӣ ва инсонӣ кӯшиш менамоянд. Давлатҳои миллӣ бошанд дар самти расидан ба ин гуна ҳадафҳо монеа мешаванд. Аз ин рӯ, онҳо зери ҳуҷуми равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор мегиранд. Айни замон яке аз роҳҳои заиф гардонидани пояҳои давлатдории миллӣ аз байн бурдани элитаи сиёсии дорои тафаккури миллӣ мебошад. Бинобар ин, фарҳанги миллӣ ва арзишҳои миллӣ метавонанд дар шароити ҷаҳонишавӣ ба таври ҷиддӣ осеб бинанд. Олимонеро, ки дар таҳқиқоти худ ба масъалаи ҷаҳонишавии сиёсати кадрӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум ҷонибдорони ҷаҳонишавӣ ва дуюм ҷонибдорони давлати миллӣ. Андешаҳои гурӯҳи якум маълум аст. Аммо гурӯҳи дуюми олимон кӯшиш намудаанд, ки дар татбиқи сиёсати кадрӣ нақши давлатро бо диди нав баррасӣ намоянд. Ба андешаи В.А. Сулемов, «ба майлу хоҳиши либералҳо нигоҳ накарда, давлат институти асосии идоракунии ҷомеа, ташаккулдиҳандаи фаъолияти ҷамъиятӣ, татбиқкунандаи сиёсати кадрӣ боқӣ мемонад» [22, с.124]. Дар таҳқиқоти А.И. Турчинов [23], В.В. Чрепанов [28] ва чанде дигарон ба накши аввалиндараҷаи давлат дар татбиқи сиёсати кадрӣ афзалияти бештар дода мешавад.

Бояд гуфт, ки дар таҳқиқоти олимоне, ки давлатро субъекти маркази сиёсати кадрӣ муаррифӣ намуда, коркард ва татбиқи онро дар монополияи давлатӣ дидан мехоҳанд, масъалаи омода намудани кадрҳои хизмати давлатӣ ва баланд бардоштани касбияти онҳо дар маркази диққат қарор дода мешавад. Аз ҷумла дар раванди таълиму тарбияи кадрҳои хизмати давлатӣ мавриди истифода қарор додани технологияҳои инноватсионӣ, такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ, ҷорӣ намудани талаботи нав ба касбияти онҳо, ба талаботи давру замон ҷавобгӯ гардонидани донишҳои касбии онҳо бештар тақозо мегарданд.

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии адабиёти илмӣ нишон дод, ки муайян намудани накш ва вазифаҳои давлат дар татбиқи сиёсати кадрӣ масъалаи маркази баҳсу мунозираҳои илмӣ маҳсуб меёбанд. Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки дар ин самт мактабҳои илмии гуногун ташаккул ёфтаанд, ҳанӯз ҳам давлат субъекти асосии коркард ва татбиқи сиёсати кадрӣ боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Ашин Г.К., Игнатов В.Г., Понеделков А.В. Образовательная и кадровая политика как факторы формирования элиты (отечественный и зарубежный опыт). – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2007. – 512 с.
2. Амеркулов Н. Жузы в социально-политической жизни Казахстана // Центральная Азия и Кавказ. –2000. –№3. –С.131-146.
3. Аюпов М.А. Региональные особенности политико-трансформационного процесса. –Уфа: Гилем, 2003. –328 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. –М.: Academia, 2004. –944 с.
5. Винокуров Ю.Н. Политическая элита и лидеры Тропической Африки: традиционализм и новаторство // Элиты и лидеры. Традиционализм и новаторство. – М.: Наука, 2007. –С.69-81.
6. Восленский М.В. Номенклатура. –М.: Советская Россия, 1991. – 624 с.

7. Даллес А. ЦРУ против КГБ. Искусство шпионажа. –М.: Центрполиграф, 2000. – 442 с.
8. Джилас М. Лицо тоталитаризма. –М.: Изд-во «Новости», 1992. –544 с.
9. Джунушалиев Д. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. –2000. –№3. –С.147-162.
10. Зиновьев А.А. Запад. Феномен западнизма. –М.: Центрполиграф, 1995. – 461 с.
11. Зиновьев А.А. На пути к сверхобществу. –М.: Центрполиграф, 2000. –639 с.
12. Крыштановская О.В. Анатомия российской элиты. – М.: Изд-во «Захаров», 2005. – 348 с.
13. Миллс Р.Ч. Социологическое воображение. –М.: Изд-во NOTA BENE, 2001. –264 с.
14. Морозова Е. Нужны ли госслужащим политические знания? // Государственная служба. – 2008. –№5. –С.120-129.
15. Охотский Е.В. Административно-политическая элита и государственная служба в системе властных отношений // Государственная служба: теория и организация. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. –С.142-151.
16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012 [Захираи электронӣ]. –URL: http://president.tj/node/1084 (санаи муроҷиат: 14.11.2021)
17. Паркинсон С.Н. Законы Паркинсона. –М.: ООО «Поппури», 1997. –447 с.
18. Питер Л.Дж. Закон Мерфи: Мерфология – общая и частная; принцип Питера, или почему дела всегда идут вкривь и вкось. –Минск: Поппури, 1999. –352 с.
19. Сэнер Р. Профессионализм лидеров в условиях глобализации // Государственная служба за рубежом. Эффективность кадрового менеджмента. –М.: Изд-во РАГС, 2002. – 325 с.
20. Сморгунов Л.В. Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «governance» // Полис. Политические исследования. – 2003. –№4. –С.50-58. DOI: 10.17976/jpps/2003.04.05
21. Смольков В.Г. Бюрократия и бюрократизм. –М.: Изд-во РАГС, 2006. –70 с.
22. Сулемов В.А. Государственная кадровая политика в современной России: теория, история, новые реалии. –М.: Изд-во РАГС, 2006. –388 с.
23. Турчинов А.И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики. –М.: Флинта, 1998. –272 с.
24. Френкель М. Ю. Новая элита Африки // Элиты и лидеры. Традиционализм и новаторство. – М.: Наука, 2007. –С.373-382.
25. Фрил Б. Как вернуть эффективность кадровому управлению администрации Президента США // Государственная служба за рубежом. Эффективность кадрового менеджмента. –М.: Изд-во РАГС, 2002. –С.19-27.
26. Хайек Ф.Ф. Дорога к рабству. –М.: Новое издательство, 2005. –264 с.
27. Хейджвиш А., Мартин В. Роль кадрового менеджмента в модернизации государственного управления во Франции // Государственная служба за рубежом. Эффективность кадрового менеджмента. –М.: Изд-во РАГС, 2002. –С.28-35.
28. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. –680 с.
29. Циприс Б. Современное государство – современное управление // Государственная служба за рубежом. Эффективность кадрового менеджмента. –М.: Изд-во РАГС, 2002. –С.13-18.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ

МУХАММАД АБДУРАХМОН НАВРУЗ,
доктор политических наук, профессор,
вице-президент Национальной академии наук Таджикистана
734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 33.
Тел.: (+992) 935-05-15-58. E-mail: tifk@mail.ru
МИРЗОЗОДА ИБРОХИМ ХОЛМУРОД,
соискатель Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 40.
Тел.: (+992) 501-01-06-05. E-mail: ibragim-83.83@mail.ru

В условиях глобализации и развития информационных технологий одним из важнейших вопросов политической жизни любой страны является развитие государственного управления и повышение его эффективности. На разных исторических этапах этот вопрос решался посредством кадровой политики государства. В современных условиях кадровая политика является одним из приоритетных направлений государственного управления и важнейшей основой достижения стратегических целей государства и правительства. Региональные и глобальные изменения постоянно ставят новые задачи перед государствами. Одной из таких задач является разработка новых моделей кадровой политики. Анализ научной литературы показывает, что в последние десятилетия разрабатывались и использовались различные модели кадровой политики. В этом процессе необходимо учитывать различные факторы. В том числе, текущий этап развития государства, изменения внешней среды страны, изменения мирового порядка, развитие общественных отношений и т.д. Несмотря на то, что о субъектах кадровой политики высказываются различные мнения, государство должно оставаться центральным субъектом кадровой политики во всех условиях и на всех этапах своего развития.

Ключевые слова: *кадровая политика, система государственного управления, государственные служащие, субъекты кадровой политики, модели кадровой политики.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMING PERSONNEL POLICY

MUHAMMAD ABDURAHMON NAVRUZ,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Vice President of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki ave.
Phone: (+992) 935-05-15-58. E-mail: tifk@mail.ru
MIRZOZODA IBROHIM KHOLMUROD,
Applicant of the Center for Strategic Research under the
President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 40, Rudaki ave.
Phone: (+992) 501-01-06-05. E-mail: ibragim-83.83@mail.ru

In the context of globalization and the development of information technologies, one of the most important issues in the political life of any country is the development of public administration and increasing its efficiency. At different historical stages, this issue was resolved through the personnel policy of the state. In modern conditions, personnel policy is one of the priority areas of public administration and the most important basis for achieving the strategic goals of the state and government. Regional and global changes constantly pose new challenges for states. One of these tasks is the development of new models of personnel policy. An analysis of the scientific literature shows that in recent decades, various models of personnel policy have been developed and used. However, various factors must be taken into account in this process. Including, the current stage of development of the state, changes in the external environment of the country, changes in the world

order, development of public relations, etc. Despite the fact that different views are expressed regarding the subjects of personnel policy, the state should remain the central subject of personnel policy in all conditions and at all stages of its development.

Key words: *personnel policy, public administration system, civil servants, subjects of personnel policy, models of personnel policy.*

УДК: 343.3

МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ С ЭКСТРЕМИЗМОМ И МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

МУХАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАХМОН,
доктор политических наук, заместитель директора
Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 89.
Тел.: (+992) 372-27-86-96. E-mail: mts-05022019@mail.ru
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ,
кандидат политических наук, старший научный сотрудник
Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 918-75-64-75. E-Mail: Lettera76@Mail.Ru

Рассматриваемая статья посвящена взаимодействию государства и институтов гражданского общества в сфере противодействия экстремизму и международному терроризму. В статье анализируются наиболее значимые модели взаимодействия между государством и институтами гражданского общества в данной сфере. В том числе проанализированы такие социальные модели, как «модель садовника» и «модель архитектора», направленные на укрепление партнёрства между государством и институтами гражданского общества. Также рассмотрены другие социальные модели, такие как «игнорирование» и «конфронтация», которые свидетельствуют об отсутствии партнерского взаимодействия между исследуемыми сторонами. Изучена и консенсусная модель взаимодействия государства и институтов гражданского общества.

***Ключевые слова**: государство, институты гражданского общества, взаимодействие, социальная модель, партнерство, экстремизм, международный терроризм.*

Человеческое общество в своем развитии имеет одну неукоснительную цель, а именно стремление достигнуть более высокого уровня комфорта во всех сферах жизни. Склонность к нему выглядит вполне оправданным и логичным и происходит, как правило, путем поступательного прогресса. Государство и общество всегда находятся в поиске наиболее оптимального универсального механизма взаимодействия, соответствующего их текущему состоянию. Безусловно, институт государства был и остается наиболее уникальной структурой управления общества.

Исторически сложилось так, что государство как социально - политический институт обладает монополией на нормирование отношений в обществе (законодательная власть). Никто кроме государства не имеет в обществе права издавать законы, определять основные нормы человеческого поведения и взаимодействия. Но это не значит, что все сферы жизни общества нормируются государством, например, есть сфера жизни, которая регулируется нормами нравственности (морали) - уважительное отношение к старшим, к женщине, покровительственное, нравоучительное отношение к детям и т.п.[1]

В данном случае также важным и бесспорным является тот исторический факт, что со времен образования института государства актуальным стал сам вопрос о соотношении вовлеченности власти и общества в решении насущных проблем государства. Сама диалектика взаимоотношения носит неоднозначный и двойственный

[1]Государство и гражданское общество как социальные системы. Режим доступа. http://www.read.virmk.ru/s/SANZ_SOC/g-043.htm

характер. Так, с одной стороны, между государством и гражданским обществом существуют разногласия и трения, перерастающие местами в жесткую конфронтацию. С другой стороны, структурно – функционально они призваны успешно дополнять друг друга в решении важных проблем по причине того, что они призваны к этому по своему социальному предназначению. Данный фактор, на наш взгляд, безусловно, является важной и стратегической предпосылкой для укрепления их дальнейшего взаимного сотрудничества. В последнее время в экспертно-аналитических кругах все чаще отмечается о природной идентичности целей и задач государства и гражданского общества.

Таким образом, несмотря на всю отмеченную существующую двойственность, все больше наблюдается понимание того факта, что сотрудничество между государством и гражданским обществом должно иметь конструктивный и прагматичный характер. В этой связи, большое внимание следует уделить, прежде всего, принципам, которые в конечном итоге будут определять характер их взаимодействия. Провозглашенные принципы должны неукоснительно и строго соблюдать обе стороны диалога.

К основным принципам можно отнести: взаимоуважение и признание специфических особенностей каждой из сторон; знание и понимание целей и задач друг друга; сбалансированный взаимоконтроль, взаимоограничение и взаимопомощь государственных и негосударственных органов и организаций; ответственность за выполнение принятых решений; правовое регулирование взаимоотношений; принцип конкурсности при определении партнеров на участие в совместных программах, получении государственных грантов, социальных заказов.[1]

Очевидно то, что в каждой исторической эпохе определенной части общества было присуще стремление стать активным участником решения социальных процессов. При этом следует подчеркнуть, что наблюдалось тенденция роста среди граждан осознанно вовлекающихся в социальную жизнь государства, тем самым, на наш взгляд, последовательно и поэтапно происходил процесс эволюции сознания общества. В настоящее время сама динамика вовлеченности граждан, стремящихся принимать самое активное участие в жизнедеятельности государства, только возрастает, и стала фактически распространяться на значимые для человека сферы.

Гражданское общество и государство взаимно дополняют друг друга и зависят друг от друга. Без зрелого гражданского общества невозможно построение правового демократического государства, поскольку именно сознательные свободные граждане способны создавать наиболее рациональные формы человеческого общежития. Если гражданское общество выступает прочным опосредующим звеном между свободным индивидом и централизованной государственной волей, то государство призвано противодействовать дезинтеграции, хаосу, кризису, упадку и обеспечивать условия для реализации прав и свобод автономной личности. В реальной жизни общества разделение гражданского общества и государства достаточно условно, но в науке оно необходимо для того, чтобы понять механизмы общественной жизни, степень свободы и несвободы индивидов, уровень политического развития.[2]

[1]Кузьмин П.В. Взаимодействие государства и гражданского общества и развитие демократии. Режим доступа. http://sn-philcultpol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/037kuzm.pdf

[2]Котляров С. Б., Кукушкин О. В., Храмова О. Е. Поиск эффективной модели взаимодействия государства и институтов гражданского общества. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/poisk-effektivnoy-modeli-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-institutov-grazhdanskogo-obschestva

С каждым витком развития политической науки изучение гражданского общества обретает все новые грани: применение системного подхода к его анализу, концентрация внимания на сущности гражданского общества и взаимосвязи его развития с демократизацией, изучение проблемы взаимодействия личности и государства и т.д.

Гражданское общество нельзя рассматривать односторонне, не учитывая три его взаимосвязанные составляющие, три его основы: личность и систему ее взаимосвязей и отношений; институты гражданского общества; общественный порядок, идеальную форму развития общества.

Личность – центральное ядро гражданского общества. Можно сказать, что вся концепция гражданского общества строится вокруг личности. Появившаяся в Новое время либеральная классическая концепция гражданского общества во главу угла поставила личность, свободу и права человека. Само определение гражданского общества часто отождествляется с высокой ценностью личности в обществе и государстве, с приоритетом ее прав и свобод. Основу гражданского общества в идеале составляет личность, обладающая необходимым набором качеств – высокоморальных, нравственных, интеллектуальных и гражданских. Такая личность независима, развита, активна и инициативна.[1]

При этом сама данная проблема также актуализируется по двум ключевым причинам: во-первых, то, что данный процесс не является статичным явлением, а напротив, он всегда находится в постоянной и непрерывной динамике, и, во-вторых, наличие природной естественной неизменной взаимной зависимости, ведь само государство стало прямым последствием развития самого общества.

Беспристрастное понимание сложившегося уровня взаимоотношения между государством и гражданским обществом в настоящее время подталкивает, как на теоретическом, так и на практическом уровнях, к строгому и неукоснительному использованию принципа объективности. Только таким образом можно будет получить объективный и полноценный ответ, несмотря на всю его сложность и многогранность как социально-политического явления. В этой связи, на наш взгляд, наиболее универсальной и объективной методологией является использование метода моделирования, несмотря на всю существующую в научных и экспертно-аналитических кругах критику в его адрес.

Очевидно, что любое моделирование достаточно искусственно, основано на акцентировании отдельных характеристик реальных явлений, богатых разнообразными нюансами, которые не могут быть исчерпывающим образом заключены в какие-либо универсальные схемы. Созданные модели отношений государства и гражданского общества носят теоретический, абстрагированный от конкретной социально-исторической реальности характер и не могут быть в такой идеальной форме сконструированы на практике. Однако использование подобных научных приемов познания позволит не только выявить и объяснить существующие формы и методы деятельности, государственных и общественных институтов, но также установить закономерности развития данных явлений и взаимосвязей между ними.

В этой связи, вполне обоснованно и логично, что центральное место уделяется вопросу поиска оптимальной модели взаимодействия государства и институтов гражданского общества. Сегодня научному сообществу широко известны различные модели, которые в определенной мере успешно внедрятся на практике. Эффективность от практической реализации социальных моделей возможно при условии, что

[1] Мадалиева Ж. К. Общетеоретические подходы к пониманию гражданского общества. Режим доступа. http://www.rusnauka.com/11_DN_2016/Pravo/9_210184.doc.htm

участники социального процесса полностью осознают и неукоснительно выполняют свои обязанности. При этом использование конкретных социальных моделей, на наш взгляд, должна исходить, прежде всего, от политической культуры и традиций, а также ментально-психологических характеристик самого общества.

Методология моделирования подразумевает под собой формулирование некой социальной жизнеспособной конструкции взаимодействия между государством и гражданским обществом. В практическом плане моделирование, будучи сложившейся системой, по своей сути предназначенная на своевременное и эффективное решение существующих в государстве насущных проблем. В тоже время сама модель, как правило, пропитана конструктивной и консолидирующей идеей, призванной на деле объединить, усилия индивида, общества и государства во благо самих граждан.

В контексте проблемы экстремизма и международного терроризма использование моделей, на наш взгляд, является актуальным. Так, данный метод позволяет успешно решить ряд важных задач. Первоначально, прежде всего, объективно диагностировать проблематику в области экстремизма и терроризма. Выявив реальный уровень угрозы для социума, обозначая все имеющиеся болезненные процессы и чувствительные моменты, потенциально способные усугубить данную проблему. При этом устанавливает оптимальный уровень взаимодействия структур из числа государственных ведомств и институтов гражданского общества, способных изменить ситуацию в лучшую сторону. Каждая модель является своеобразной действующей системой обратной связи, которая на деле способствует совершенствованию всех сторон, вовлеченных в процесс.

Тем не менее, в данном в случае при дальнейшем объективном анализе потенциальных моделей руководствовались, прежде всего, двумя ключевыми фактами. Первый факт, это полная осознанность всей тонкости и чувствительности такой проблемы как экстремизм и международный терроризм. Второй факт условность каждой из рассматриваемых нами моделей, что в конечном итоге делают их отчасти ограниченными. В настоящее время научной среде отмечаются различные модели, которые с различной степенью успеха внедряются в жизнь общества, среди которых будут проанализированы на наш взгляд наиболее актуальные и перспективные в контексте исследуемой нами проблемы.

Первая социальная модель, получившее широкое применение и представляющий большой теоретико-практический интерес известно, как партнерское взаимодействие. Природа данной модели, такова, что они обладают широким диапазоном универсальности. В результате чего в настоящее время в экспертно-аналитическом сообществе отмечается ряд его разновидностей. Социальные модели из числа группы партнерского взаимодействия подразумевает различный уровень вовлеченности и ответственности участвующих сторон в решении социальных вопросов. В плане теоретически – практического изучения каждая из них представляют особую ценность, и имеет свой собственный вклад.

Первая модель, анализируемая нами, является «модель садовника» или Модель поддержки развития НКО. Согласно ей, государство принимают нормативные акты, способствующие появлению и развитию независимых общественных организаций, как основы зарождающегося гражданского общества, и предпринимают конкретные действия по поддержки развития таких организаций.[1]

---

[1] Сунгуров А. Ю. Модели взаимодействия структур гражданского общества и органов власти: российский опыт. Режим доступа. https://www.civisbook.ru/files/File/Sungurov_modeli.pdf

Таким образом, данная модель социального партнерства интересна тем, что в ней четко распределены место, роли и задачи участвующих сторон социального партнерства. Вовлеченные стороны не стремятся вытеснить или снизить влияние друг друга в решении социальных вопросов. Государство сохраняет за собой лидирующие позиции, но при этом оно полностью осознаёт всю социальную значимость институтов гражданского общества, выступает своего рода гарантом их поддержки и функционирования. Относительно решения проблемы экстремизма и международного терроризма использование «модели садовника» выглядит, на наш взгляд, вполне целесообразным и своевременным. Модель поможет усовершенствовать подходы и методы в решении проблемы и достижении участниками своих намеченных целей. В частности, оно позволит не только привлечь мощный незадействованный потенциал институтов гражданского общества, но и что более важно, консолидировать общество в борьбе с экстремизмом. Также следует отметить, что «модель садовника» позволяет непосредственно распределить зону ответственности сторон. Дополнительным положительным фактором отмеченной модели заключается в её морально-нравственной составляющей. Так, в основе её лежит равноправный, конструктивный и непрерывный диалог сторон. Важно также то, что государство, в данном вопросе обладая большим теоретически- практическим опытом в определенной степени само предопределяет повестку участия институтов гражданского общества в решении вопроса экстремизма и международного терроризма.

Следующей формой партнерского взаимодействия, представляющий большой интерес, является «модель архитектора», которая по своей сути является полным антиподом «модели садовника». Данный вид диалога интересен тем, что во многом он построен на том, что сами институты гражданского общества социально активны и, соответственно, берут инициативу в свои собственные руки. Данная модель жизнеспособна и эффективна при условии, что институты гражданского общества настолько сильны, что могут самостоятельно решить возникающие проблемы без привлечения государственного ресурса, и где сам индивид стоит во главе угла и имеет первостепенное значение. Другой её особенностью является наличие большого количества различного рода общественных организаций. Как правило, в их число входят ассоциации, группы, центры, союзы, движения и иные социальные организации, массово объединяющие людей, при этом соответствующие всем требованиям современных институтов гражданского общества.

Таким образом, модель архитектора подразумевает, что организации гражданского общества формируют публичную политику, предлагая повестку дня, а также решения определенных проблем, предлагают и участвуют в реализации реформы конкретных институтов государственной власти, участвуют в создании новых органов государственной власти, обучают и воспитывают чиновников государственных структур.[1]

Сама проблема экстремизма и международного терроризма как большая социальная проблема по своей природе имеет различные измерения, и призвана вовлечь различные институты гражданского общества в тесное взаимодействие с государством. В контексте же решения проблемы экстремизма и международного терроризма, модель архитектора имеет ряд особенностей и нюансов, которые окажут сильное воздействие в процессе её практической реализации. Так, в частности, ее, как

[1]Сунгуров А. Взаимодействие правоохранительных органов и общественных организаций в современной России: накопленный опыт и реализуемые модели. Режим доступа. https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/go7rzg8g02/direct/91682057.

правило, можно успешно внедрить только в тех государствах, где институты гражданского общества имеют достаточно длительную историю функционирования, а само население видят в них эффективные социальные механизмы разрешения проблем. В тех же государствах, где институты гражданского общества до сих пор находятся в стадии своего формирования, сопровождающаяся поиском своей социальной ниши и социальной миссии, а само население продолжает больше связывать свои чаяния и надежды в решении острых проблем особенно экстремизма с государством, внедрение данной модели на практике мало приемлема.

Следует отметить, что первые две модели предусматривают на практике реальное партнерское взаимодействие между государством и институтами гражданского общества с разницей лишь в позиции, социальной миссии и ответственности. Тогда как рассмотренные нами нижеследующие модели известные в научно-аналитических кругах как конфронтация и игнорирование фактически подразумевает отсутствие партнерского взаимодействие как такового. При этом каждая из отмеченных социальных моделей имеют свои собственные нюансы, присущие только им и соответственно каждая из них требует своего отдельного анализа.

Первая социальная модель из данной группы является игнорирование. Сама рациональность использования данной социальной модели по праву вызывает много вопросов в научной среде. Причиной тому служит, то, что при использовании игнорирования очень сложно определить, лейтмотивы которыми руководствуются стороны. Как правило, инициатором игнорирования выступает государство, которое не видит в институтах гражданского общества стабильного и надежного партнера.

Модель игнорирование, когда государство не замечает большинства НКО, не мешает, но и не помогает их деятельности. Такая модель может быть реализована в условиях разнообразной негосударственной поддержке деятельности НКО с одной стороны и концентрацией власти на разнообразных политических и экономических проблемах, с другой.[1]

Модель игнорирование имеет на наш взгляд два прямых негативных последствия. Первым наглядным отрицательным результатом от использования модели игнорирования заключается в том, что он сильно негативно влияет на процесс социализации институтов гражданского общества в жизнь государства. Так им становится очень тяжело имплементировать свой потенциал на практике в решении существующих проблем в государстве. Прямым его последствием является, то, что в реальности, они не могут обрести свою постоянную и твердую социальную нишу. Вторым важным отрицательным последствием является то, что между государством и институтами гражданского общества возникает барьер, который только будет пропорционально укрепляться в случае продолжительности самого использования модели игнорирования.

Другим видом социальной модели из данной группы является конфронтация. При этом отмечается два вида конфронтации, которые противоположны между собой. Так в одном случае источником конфронтации выступает государство, в другом случае инициатором конфронтации являются институты гражданского общества.

В этой связи, прежде всего, важно поднять сам вопрос о потенциальных последствиях для обеих сторон в случае отказа от сотрудничества, так как само

[1]Сунгуров А. Взаимодействие правоохранительных органов и общественных организаций в современной России: накопленный опыт и реализуемые модели. Режим доступа. https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/go7rzg8g02/direct/91682057

наличие социальных моделей, взаимоотношения государства и институтов гражданского общества на практике носящие конфронтационный характер или же игнорируется одной из сторон, требует получение правдивого ответа на данную реальность.

Очевидно то, что отсутствие сотрудничества будет иметь самые негативные последствия для каждой из сторон. Так, российский ученый Руденкин В. Н. анализируя фактор отсутствия сотрудничества, на наш взгляд, достаточно убедительно аргументирует свою позицию. В частности он отмечает, что: «Недооценка значимости социально-партнерских отношений государства и гражданского общества оборачивается негативными последствиями для обеих сторон: ростом общественного недовольства и напряженности, широким распространением патерналистских настроений, низким уровнем доверия к новым политическим и общественным институтам, очевидной переоценкой роли государства и столь же очевидной недооценкой роли гражданского общества, недоиспользованием его огромного потенциала в разработке и реализации решений большого количества проблем».[1]

Несмотря на то, что относительно отмеченных выше социальных моделей идет достаточно активная полемика, тем не менее, в последнее время все больше внимание стали уделять модели на основе консенсуса. Уникальность данной социальной модели заложена в самой природе консенсуса, которая предполагает решения существующих острых проблем, на основе общего единодушия и согласия. Результат, достигнутый на основе консенсусного решения, особенно в такой тонкой области как проблема экстремизма свидетельствует о том, что во главе угла ставится общий интерес, а не одной из сторон. К тому же подлинный консенсус базируется, прежде всего, на реальном взаимодействии и партнерстве. Социальная модель консенсуса между государством и институтами гражданского общества может внести позитивный вклад в решения проблемы экстремизма.

В настоящее время эффективной формой взаимодействия государства и гражданского общества становится модель «Структурно-институциональный консенсус». Смысл ее состоит в том, что государство как инициативный политический субъект целенаправленно создает организационные условия взаимодействия институтов государства и гражданского общества. На практике такое взаимодействие государства и гражданского общества представляет собой сложный коммуникативный процесс, который проецируется в теоретической плоскости как многообразные институциональные связи, многогранно пронизывающие своим содержанием и смыслом всю структуру участников взаимодействия.[2]

Анализируя вышесказанное, отметим, что каждая из рассмотренных социальных моделей взаимодействия государства и институтов гражданского общества в контексте противодействия экстремизму и международному терроризму, несомненно, требует своего детального и объективного анализа. При этом практическая реализация каждой из рассмотренных нами социальных моделей включает в себя ряд важных аспектов. В их числе следует указать, прежде всего, это своя систему действий, практический

---

[1]Руденкин В.Н. Социальное партнерство государства и гражданского общества: сущность, исторические типы, формы реализации. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-partnerstvo-gosudarstva-i-grazhdanskogo-obschestva-suschnost-istoricheskie-tipy-formy-realizatsii

[2]Новикова О.В. Эффективная модель взаимодействия государства и гражданского общества в современной России: формирование структурно институционального консенсуса. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnaya-model-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-grazhdanskogo-obschestva-v-sovremennoy-rossii-formirovanie-strukturno

уровень вовлечения сторон в решение социальных проблем, форма реализации социальных мероприятий, а также метод достижения намеченных целей.

В целом сегодня, уже очевидно, что сам уровень вовлечения институтов гражданского общества в решение существующих социальных проблем, включая, проблему экстремизма и международного терроризма обусловлено, прежде всего, позицией государства. В завершении уместно отметить, что во всех государственных нормативно-правовых документах Республики Таджикистан, в том числе и в национальной стратегии Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму отмечена роль и потенциал институтов гражданского общества в решении данного вопроса.

Литература

1. Государство и гражданское общество как социальные системы. Режим доступа. http://www.read.virmk.ru/s/SANZ_SOC/g-043.htm
2. Кузьмин П. В. Взаимодействие государства и гражданского общества и развитие демократии. Режим доступа. http://sn-philcultpol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/037kuzm.pdf
3. Котляров С. Б., Кукушкин О. В., Храмова О. Е. Поиск эффективной модели взаимодействия государства и институтов гражданского общества. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/poisk-effektivnoy-modeli-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-institutov-grazhdanskogo-obschestva
4. Мадалиева Ж. К. Общетеоретические подходы к пониманию гражданского общества. Режим доступа. http://www.rusnauka.com/11_DN_2016/Pravo/9_210184.doc.ht
5. Сунгуров А. Ю. Модели взаимодействия структур гражданского общества и органов власти: российский опыт. Режим доступа. https://www.civisbook.ru/files/File/Sungurov_modeli.pdf
6. Сунгуров А. Взаимодействие правоохранительных органов и общественных организаций в современной России: накопленный опыт и реализуемые модели. Режим доступа. https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/go7rzg8g02/direct/91682057.
7. Сунгуров А. Взаимодействие правоохранительных органов и общественных организаций в современной России: накопленный опыт и реализуемые модели. Режим доступа. https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/go7rzg8g02/direct/91682057
8. Руденкин В.Н. Социальное партнерство государства и гражданского общества: сущность, исторические типы, формы реализации. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-partnerstvo-gosudarstva-i-grazhdanskogo-obschestva-suschnost-istoricheskie-tipy-formy-realizatsii
9. Новикова О. В. Эффективная модель взаимодействия государства и гражданского общества в современной России: формирование структурно институционального консенсуса. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnaya-model-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-grazhdanskogo-obschestva-v-sovremennoy-rossii-formirovanie-strukturno

МЕХАНИЗМҲОИ ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ ВА МУАССИСАҲОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ШАРОИТИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

МУҲАММАДЗОДА ПАРВИЗ АБДУРАҲМОН,
доктори илмҳои сиёсӣ, муовини директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 89.

Тел.: (+992) 372-27-86-96. E-mail: mts-05022019@mail.ru
ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ,
номзади илмҳои сиёсӣ, ходими калони илмӣ
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баҳоваддинови АМИТ.
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 918-75-64-75. E-Mail: Lettera76@Mail.Ru

Мақолаи баррасишаванда ба ҳамкории давлат ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бахшида шудааст. Дар мақола моделҳои муҳимтарини ҳамкории давлат ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳлил карда шудаанд. Аз он ҷумла, моделҳои иҷтимоӣ ба мисли «модели боғбон» ва «модели меъморӣ» таҳлил шудаанд, ки ба таҳкими ҳамкории давлат ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нигаронида шудаанд. Моделҳои дигари иҷтимоӣ, аз қабили «нодидагирифтан» ва «муқовимат» низ баррасӣ мешаванд, ки аз набудани шарикии тарафҳои мавриди омӯзиш шаҳодат медиҳанд. Модели консенсусии ҳамкории давлат ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ омӯхташудааст.

Калидвожаҳо: *давлат, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳамкорӣ, модели иҷтимоӣ, шарикӣ, ифротгароӣ, терроризми байналмилалӣ.*

MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF FIGHT AGAINST EXTREMISM AND INTERNATIONAL TERRORISM

MUHAMMADZODA PARVIZ ABDURAHMON,
Doctor of Political Sciences, Deputy Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe, 89, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 372-27-86-96. E-mail: mts-05022019@mail.ru
DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH,
Candidate of Political Sciences, Senior Researcher at
the Institute of Philosophy,
Political Sciences and Law named after A. Bahovaddinov of NAST.
Dushanbe, 33, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 918-75-64-75. E-mail: lettera76@mail.ru

The article is devoted to the interaction of the state and civil society institutions in the field of fight against extremism and international terrorism. The article analyzes the most significant models of interaction between the state and civil society institutions. In particular, such social models as the "gardener model" and the "architect model" aimed at strengthening the partnership between the state and civil society institutions are analyzed. Other social models such as "ignoring" and "confrontation" are also considered, which indicate the lack of partnership between the studied parties. A consensus model of interaction between the state and civil society institutions has also been studied.

Key words: *state, civil society institutions, interaction, social model, partnership, extremism, international terrorism.*

УДК: 342.5

ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ВА ХУДФАЪОЛИЯТИ ҶАМЪИЯТӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТИ ФАЪОЛИЯТ

ЗОКИРОВ ГУЛМАҲМАД НОЗИМОВИЧ,
доктори илмҳои сиёсӣ, профессори кафераи сиёсатшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак.
E-mail: zokirov.1959@mail.ru
МИРЗОЕВ ЗАФАР ШИРИНОВИЧ,
ходими хурди илмии Пажӯҳишгоҳи меҳнат,
муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ.
ш.Душанбе, к.Н.Қаробоев 120/1, кв.18.
Тел.: (+992) 985-89-40-45

Мақолаи мазкур ба таҳлили омилҳои таъминкунандаи умумият ва фарқияти байни мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва худфаъолияти ҷамъиятӣ бахшида шудааст. Дар раванди таҳлили масъала муайян карда шудааст, ки байни ин ниҳодҳо як қатор умумияту тафовутҳо ҷой доранд. Фаъолияти ҳар кадоми онҳо дар доираи муайяни қонунгузорӣ танзим гашта, самтҳои фаъолияташон дақиқ карда шудаанд. Ҳамзамон онҳо ҳамчун василаи самараноки татбиқи сиёсати давлатӣ эътироф гаштаанд.

Калидвожаҳо: *худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ҷамоат, худфаъолияти ҷамъиятӣ, ҳамоҳангсозии фаъолият, вогузоркунии ваколат, умумият ва фарқият, ҳамкорӣ.*

Раванди идоракунии ҷомеа ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоту ниҳодҳои гуногуни давлатӣ ва ғайридавлатиро тақозо менамояд. Дар ин ҷода муайян намудани моҳият ва хусусияти ҳамкории худидоракунии маҳаллӣ ва худфаъолияти ҷамъиятӣ аҳамияти хоссаи илмию амалӣ дорад.

Назарияи идоракунӣ собит намудааст, ки моделҳои классикӣ ва ҷадиди идоракунии сиёсӣ тақозо менамоянд, ки дар ин раванд ҳамоҳангӣ ва ҳамгироӣ бояд ҷой дошта бошад, то ин ки масъалаҳои муҳимми ба татбиқи сиёсати давлат вобаста то сатҳи поёнӣ татбиқи самараноки худро ёбанд.

Модели идоракуние, ки ҳамбастагии ниҳодҳои давлатӣ ва ғайридавлатиро тақозо менамояд, **модели идоракунии кооператсионӣ маҳсуб меёбад.** Олими рус А.А.Калинин дар раванди таҳқиқи масъалаҳои идоракунии сиёсӣ модели идоракунии кооператсиониро чунин шарҳ додааст: “Модели идоракунии кооператсиониро метавон ҳамчун шакли шарикии нобаробар байни субъектҳои идоракунӣ маънидод намуд. Байни субъектҳои давлатӣ ва ғайридавлатии идоракунӣ шаклҳои гуногуни кооператсия, ҳамкорӣ бо нигоҳ доштани нақши императивии давлат сурат мегирад. Ҳамин гуна муносибат байни субъектҳои идоракунии давлатӣ, аз он ҷумла байни марказ ва минтақаҳо низ ба вуҷуд меояд. Дар доираи модели мазкур мақсади давлат таъмини ҳокимияти гурӯҳ, қишри иҷтимоӣ ва синфи алоҳида набуда, балки идоракунӣ дар асоси ҳамкории давлат бо ниҳодҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ бо мақсади ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ, танзими низоъҳо дар заминаи меъёрҳои фоидаи ҷамъиятӣ ва самаранокии иқтисодӣ мебошад”[1].

Намунаи мазкур нишон медиҳад, ки нобаста ба сатҳи нобаробари субъектони идоракунӣ, масалан вобаста ба ҳамоҳангсозии фаъолияти худидоракунии маҳаллӣ ва худфаъолияти ҷамъиятӣ, доираи функсияҳое, ки онҳо татбиқ менамоянд, ифодаи комили раванди идоракунӣ мебошад.

[1]Калинин А.А. Система политического управления в трансформирующейся России: теоретико-прикладной анализ.[Текст] /А.А.Калинин// Автореф.дисс.докт.полит. наук. – М., 2006. – С.24.

Модели дигар **“модели идоракунии кооператсияи плюралистӣ” маҳсуб меёбад,** ки он ҳамкории давлат бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар раванди қабули қарор дар назар дорад. Дар анъанаи идоракунии давлатии мо дар давраҳои гуногун нақш ва мақоми ниҳодҳои сунатӣ, аз қабили калонсолони деҳа ва маҳаллаҳо хеле баланд буд. Таъсиру нуфузи онҳо то ба ҳол дар минтақаҳои гуногун хеле баланд аст. Аз ин рӯ, таъсирашон ҳам дар раванди қабули қарор зиёд аст. Имрӯз, ки фаъолияти онҳо дар доираи қонун танзими худро ёфтааст, василаи муҳим дар самти татбиқи ҳадафҳои гуногуни иҷтимоии дорои хусусияти маҳаллӣ шуда метавонанд. Таҳлили доираи ваколатҳои Шурои маҳалла нишон медиҳад, ки онҳо фаъолияти васеъро дар ин самт иҷро карда метавонанд. Вобаста ба самти фаъолият онҳоро метавон ба якчанд гурӯҳ тақсим намуд. Аз он ҷумла**, самти молиявӣ:**

“-сметаи даромад ва хароҷоти мақомоти худфаъолияти ҷамъиятиро таҳия ва ба Маҷлиси умумии маҳалла пешниҳод менамояд;

-ба Маҷлиси умумии маҳалла оид ба сметаи даромад ва хароҷоти мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ҳисобот медиҳад;

-ба Маҷлиси умумии маҳалла нақшаи идоракунии маҳалла, хароҷоти маъмурии мақомоти худфаъолияти ҷамъиятро таҳия ва пешниҳод менамояд;

-ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба истифодаи маблағҳое, ки аз буҷети он гирифтааст, ҳисобот медиҳад

ба мақсади маблағгузорӣ барои корҳои лоиҳакашӣ ва сохтмони ҷойҳои ҷамъиятӣ ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ муроҷиат менамояд;

-оид ба имтиёзҳо барои ҷойҳои ҷамъиятӣ, ба монанди озод намудан аз пардохти андози замин ва дигар намудҳои андоз, истифода аз хизматҳои коммуналӣ ба мақомоти ваколатдори давлатӣ мурочиат менамояд”[1];

Самти хоҷагидорӣ ва хизматрасонӣ:

“дар мувофиқа бо Маҷлиси умумии маҳалла оид ба ихтиёрдории молу мулки мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ва таъсис додани ташкилотҳои тиҷоратие, ки фаъолияти худро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», Қонуни мазкур ва Оинномаи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ дар доираи ваколати Шӯрои маҳалла амалӣ карда мешавад, қарор қабул менамояд;

-оид ба нигоҳдорӣ, ободонӣ ва ҳолатҳои санитарӣ-гигиении ҷойҳои истироҳатии маҳалла ва ҷойҳои истифодаи умум (боғҳо, гулгаштҳо, гардишгоҳҳо, обанборҳо, минтақаҳои истироҳатӣ ва дигар объектҳо) корҳоро ташкил менамояд;

-назоратро оид ба таъмини аҳолӣ бо нерӯи барқ, газ, оби нӯшокӣ ва дигар намудҳои хизмати маишӣ ташкил ва амалӣ менамояд;

-ба таъминоти моддӣ–техникии муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбӣ, инчунин муассисаҳои соҳаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ саҳм мегирад ва мусоидат менамояд;

-ба аҳолӣ оид ба таъмини хизматрасонии нақлиётӣ мусоидат мекунад;

-дар ҳимоя ва дастгирии шаҳрвандони аз назари иҷтимоӣ эҳтиёҷманд, ки дар ҳудуди мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ истиқомат мекунанд, саҳм мегирад;

-ҷои гузаронидани чорабиниҳои ҷамъиятӣ ва маросимҳои миллиро дар мувофиқа бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ муайян менамояд”[2];

идоракунии молу мулки мақомоти худфаъолияти ҷамъиятиро амалӣ менамояд;

[1] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// (АМОҶТ с. 2008, №1, м. 12)
[2] Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// (АМОҶТ с. 2008, №1, м. 12)

-оид ба инкишофи соҳибкорӣ дар ҳудуди мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ мусоидат менамояд;

-оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандоне, ки дар ҳудуди мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ истиқомат мекунанд, мусоидат менамояд;

-ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои хусусияти иҷтимоидоштаи маҳалли зист ёрӣ мерасонад»[1].

Агар аз рӯйи самти амалӣ намудани ваколатҳо таҳлил намоем, пас муайян намудан мумкин аст, ки онҳо бо ваколатҳои Ҷамоат тавъаманд.

Аз диди назариявӣ моҳияти духураи худидоракунии маҳаллӣ собит шуда, он ҳам ба сифати мақоми давлатӣ ва ҳам ҷамъиятӣ метавонад фаъолият намояд. Вале худфаъолияти ҷамъиятӣ сирф хусусияти ҷамъиятӣ дошта, доираи ваколат ва салоҳиятҳои он нисбат ба худидоракунии маҳаллӣ маҳдудтар мебошад.

Масъалаи дигар нишондиҳандаҳои ҳудудӣ дар фаъолияти ин ду ниҳод мебошад. Олими рус.В.Н.Лексин вобаста ба ин масъала қайд мекунад, ки: "Моҳияти «маҳаллӣ» вобаста ба масъалаи баррасишаванда аз ду мавқеъ – номгӯйи ҳудуд ва маҳаллаҳои аҳолинишин ва номгӯйи масъалаҳои мушаххаси дорои аҳамияти маҳаллӣ мебошанд, ки ба худидоракунии маҳалл вобастаанд"[2].

Дар адабиёти илмӣ худидоракунии маҳаллиро ҳамчун таҷассуми демократияи ҳудудӣ[3] маънидод намуда, мақоми наздиктарин ва дастрастарин ба аҳолӣ меҳисобанд. Дар амалияи кишвари мо Ҷамоат ба сифати мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот баромад намуда, ба сифати зинаи поёнии мақомоти ҳокимияти давлатӣ муаррифӣ мешавад. Зинаи ба аҳолӣ дастрас ва наздик дар доираи муқаррароти Коститутсия ва қонунгузории кишвар фаъолияти худро ба роҳ мемонад. Аз ин нуктаи назар онро метавон ҳамчун падидаи конститутсионию ҳуқуқӣ маънидод намуд. Моддаи 78 Конститутсияи кишвар мақоми конститутсионии ин зинаи ҳокимияти давлатиро муайян намудааст. **Худидоракунии шаҳрак ва деҳот** — фаъолияти аҳолии шаҳрак ва деҳот мебошад, ки бевосита ё ба воситаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот таҳти масъулияти худ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳамияти маҳаллидошта фаъолият менамояд.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ бошад "иттиҳодияи ҷамъияти беузвияти ихтиёрии одамон" буда, бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар маҳалли зисти аҳолӣ фаъолият менамояд. Дар ин ҷо нуктаи расиши байни худидоракунии маҳаллӣ ва худфаъолияти ҷамъиятӣ ошкор мешавад – ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоии маҳал. Доираи ваколатҳои онҳо бо риояи маҳдудиятҳои ҳудудӣ амалӣ мегардад. Фазо ё ҳудуди муайяне, ки ин ду ниҳод фаъолият мекунанд, ба сифати умумияте баромад менамояд, ки онҳоро аз дигар шаклҳои мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ фарқ мекунонад.

Ҳамзамон бо ин, вобаста ба иҷрои функсияҳои худ дар маҳал фарқияти байни онҳо ошкоро муайян аст: мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот метавонад дар ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бевосита иштирок намояд, доираи ваколатҳои худфаъолияти ҷамъиятиро қонунгузор "ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иҷтимоиест, ки дар ҷои зисти шаҳрвандон пайдо мешаванд"[4] муайян кардааст.

[1] Қонуни ЧТ «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// (АМОҶТ с. 2008, №1, м. 12)

[2] Лексин В.Н. Местное самоуправление и местная власть в России. [Электронный ресурс] / В.Н.Лексин/ Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/ (санаи муроҷиат: 2.06.22)

[3] В преамбуле российского текста Европейской хартии местного самоуправления указано: «Органы местного самоуправления являются одной из главных основ любого демократического строя».

[4] Қонуни ЧТ «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// (АМОҶТ с. 2008, №1, м. 12)

Масъалаи дигаре, ки қобили таваҷҷуҳ дар раванди таҳлили мавқеи худфаъолияти ҷамъиятист, ин мавҷудияти муносибати махсуси қонунӣ ба фаъолияти он мебошад. Агар тартиби фаъолият ва ваколатҳои дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ" дар асосҳои умумӣ муқаррар карда шавад, тартиби фаъолияти худфаъолияти ҷамъиятиро қонуни алоҳида ба танзим медарорад. Ин бошад ба хусусиятҳои худфаъолияти ҷамъиятӣ вобаста мебошад.

Ҷанбаи дигаре, ки тафовути худфаъолияти ҷамъиятиро аз дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ баръало намоён мекунад, ин истифодаи маблағҳои буҷети маҳал мебошад, ки дар бораи истифодаи онҳо ба мақомоти маҳаллӣ ҳисобот пешниҳод менамояд. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки худфаъолияти ҷамъиятӣ имкониятҳои иловагии молиявиро низ соҳибӣ намояд.

Дар заминаи таҳлили моҳият ва хусусияти ҳамкории мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва худфаъолияти ҷамъиятӣ метавон хулоса намуд, ки онҳо дар робита ва ҳамкории зич қарор доранд. Вогузоркунии ваколатҳо, ки қонунгузор муайян намудааст, умумияти функсионалии онҳоро қавитар гардонидааст. Маҳз дар ҳамин нукта амалишавии принсипи субсидиарӣ таҷрибаи хубест дар самти таъмини ҳамкории мақомоти давлатӣ бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ. Аслан вогузоркунии ваколат афзалияти мақомоти давлатӣ маҳсуб меёбад. Лекин дар ҳолати зикргардида намунаи самаранокест, ки ба густариши робитаҳо байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамояд.

Худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва худфаъолияти ҷамъиятӣ моҳиятан ба сифати ниҳодҳое баромад мекунанд, ки қодиранд масъалаҳои иҷтимоии дар сатҳи маҳал пайдошавандаро ҳал намуда, бо ин роҳ пеши роҳи авҷ гирифтани шиддати иҷтимоиро гиранд.

Адабиёт

1. Европейской хартии местного самоуправления// [Манбаи электронӣ] https://www.coe.int/ru/ (санаи муроҷиат: 2.06.22)
2. Калинин А.А. Система политического управления в трансформирующейся России: теоретико-прикладной анализ. [Текст] /А.А.Калинин// Автореф.дисс.докт.полит. наук. – М., 2006. – 45с.
3. Лексин В.Н. Местное самоуправление и местная власть в России. [Электронный ресурс] /В.Н.Лексин/ Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/ (санаи муроҷиат: 2.06.22)
4. Қонуни ҶТ «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ»// (АМОҶТ с. 2008, №1, м. 12)
5. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи худидоракунии шаҳрак ва деҳот»// (АМОҶТ с. 2009, №7-8, мод.503; с.2012, №4, м.277; №8, м. 833;с.2015,№11,мод. 964).

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ И ОБЩЕСТВЕННАЯ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПРИЗНАКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЗОКИРОВ ГУЛМАХМАД НОЗИМОВИЧ,
доктор политических наук,
профессор кафедры политологии ТНУ.
г.Душанбе, ул Буни Хисорак.
E-mail: zokirov.1959@mail.ru
МИРЗОЕВ ЗАФАР ШИРИНОВИЧ,
младший научный сотрудник Института труда, миграции и

занятости населения.
г. Душанбе, к. Н.Каробоева 120/1, кв.18.
Тел.: (+992) 985-89-40-45.

Данная статья посвящена анализу факторов, обуславливающих общность и различия органов самоуправления поселков и сел и общественной самодеятельности. В процессе анализа было выявлено, что существует ряд общих черт и различий между данными институтами. Деятельность каждого из них регулируется в рамках законодательства, и определяются направления их деятельности. В то же время они признаны эффективным инструментом государственной политики.

Ключевые слова: *самоуправление поселков и сел, джамоат, общественное самодеятельность, координация деятельности, делегирование полномочий, общность и различия, сотрудничество.*

LOCAL SELF-GOVERNMENT AND PUBLIC INITIATIVE: NATURE AND FEATURES OF ACTIVITY

ZOKIROV GULMAKHMAD NOZIMOVICH
Doctor of Political Sciences,
Professor of the Department of Political Science, TNU,
Dushanbe, Buni Hisorak str.
E-mail: zokirov.1959@mail.ru
MIRZOEV ZAFAR SHIRINOVICH,
Junior Researcher of the Institute of Labour,
Migration and Employment,
Dushanbe, 120/1, N.Karoboev str., apt.18,
Phone: (+992) 985-89-40-45.

This article is devoted to the analysis of the factors that determine the commonality and differences between the self-government bodies of towns and villages and public initiative. In the process of analyzing, it was revealed that there are a number of common features and differences between these institutions. The activities of each of them are regulated within the framework of the legislation and the directions of their activities are specified. At the same time, they are recognized as an effective instrument of state policy.

Keywords: *self-government of towns and villages, jamoat, public initiative, activity coordination, delegation of authority, commonality and differences, cooperation.*

УДК: 321.6/.8

РИСОЛАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ПОЙДОРИИ СУЛҲ ВА БАРҚАРОРШАВИИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктори илмҳои фалсафа, профессор,
узви Комиссияи марказии интихобот
ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 42.
Тел.: (+992) 918-63-97-54. E- mail: Makfirat.@ mail.ru
МУЗАФАРЗОДА ФАЗЛИДДИН,
муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқӣ иқтисодии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел: (+992) 987-93-71-71. E-mail: muzafarzoda95@mail.ru

Масъалаи сулҳ ва барқароршавии манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон орзуи ҳамешагии миллати тоҷик буд. Ин неъмати гаронарзиш дар як вақт аз ҷониби гурӯҳҳои иртиҷоӣ ва хоинони миллат ба коми ғурбат кашида шуд, ки ин барои миллати тоҷик ниҳоят сангин буд. Маҳз зарурати таърихии ба майдони сиёсӣ ворид шудани Пешвои миллат дар он буд, ки неъмати аз даст рафтаи миллати тоҷик дубора барқарор гардад, ки он манфиатҳои ҳаётан муҳимми миллӣ арзёбӣ мегардад. Аз ин хотир дар мақола кӯшиш намудем, ки комёбиҳои беназир ва хизматҳои шоёни Пешвои миллатро дар барқароркунии сулҳ ва пойдории манфиатҳои миллии тоҷикон таҳқиқ намоем.

Муаллифон қайд менамоят, ки Пешвои миллат дар тадбиқи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳаётан муҳим дошта, маҳз талошҳои ҳамешагии ӯ устуворию бақодории манфиатҳои миллии Тоҷикистонро дар системаи муносибатҳои ҷаҳонӣ устувор гардонидааст. Талошҳои ҳамешагӣ ва пайгиронаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи устуворӣ ва ҳифзи бақои манфиатҳои миллии Тоҷикистон аввалиндараҷа буда, дар пайки муваффақона тадбиқ намудани манфиатҳои бақодории давлату ҷомеа саҳмпазир мебошад. Кӯшишҳои ҳамешагии Пешвои миллат дар ташаккулёбии давлати миллӣ ва барқароршавии сулҳи тоҷикон далели ин гуфтаҳост.

Барқароршавии манфиатҳои миллӣ омили муҳимтарини инкишофи ҷомеаи тоҷик гардида, имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ суверенитети Тоҷикистонро эътироф менамояд, ки дар ин самт талошҳои ҳамешагии роҳбари давлат баҳри ҳифзи манфиатҳои миллию геополитикии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, манфиатҳои миллӣ, давлатдорӣ, дахлнопазирии сиёсӣ, иқтисодӣ, миллӣ, хавфу хатар, истиқлолияти сиёсӣ, маънавиёт, барқароршавӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон, амнияти миллӣ, иҷлосияи тақдирсоз, истиқлолият, ваҳдати миллӣ, мактаби давлатдории миллӣ, кафолатдиҳанда, ормонҳои миллӣ.*

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон воқеан шахсест, ки таҳти роҳбарияш давлатӣ демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон аз нигоҳи назариявӣ ва илмӣ амалан бунёд шуда истодааст ва дар харитаи сиёсии ҷаҳон ҷой ва мавқеи худро гирифтааст. Ба қадри ин нобиға расидан, номи ӯро гирифтан ва роҳи интихобкардаи ӯро идома додан, эҳтиром ва роҳи таърихии муборизаи қаҳрамононаи халқи точик барои истиқлолият ва озодӣ буда, қадршиносӣ аз давлати миллӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон аст.

Истиқлолияти сиёсӣ барои мо – тоҷикистониён ба осонӣ ба даст наомадааст. Бо таъсири қувваҳои бадхоҳи дохилию хориҷӣ кишварамон ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд, ки боиси қурбониҳои азими ҷонӣ, талафот ва хисороти бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ,

иҷтимоӣ ва маънавӣ гашта пояҳо ва асосҳои давлатдориро фалаҷ гардонид, қонуншиканӣ ва бесарусомониҳоро дар мамлакат ба вуҷуд овард. Дар чунин шароити душвор шаҳрвандони тамоми манотиқи кишвар ҳамчун баёнгари соҳибихтиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ба воситаи вакилони халқ дар мақоми олии намояндагии мамлакат масъулияти бузургро ба воситаи Шӯрои Олӣ истифода сохта, ба он ноил гардиданд, ки баҳри барқарор кардани асосҳои давлатдорӣ ва таъмини қонуният, сулҳ ва ризоияти миллӣ, 16 ноябри соли 1992 дар қасри Арбобӣ ба номи Саидхӯҷа Урунхӯҷаевӣ Хуҷанди бостонӣ Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид.

Ҳамин тавр, хизмати таърихии роҳбари ҷавону дурандеш, Эмомалӣ Рахмон дар таҳкими ҳоқимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ аз он иборат аст, ки маҳз ӯ ихтиёри давлатдориро бадаст оварда, пеши роҳи хатари нобудии онро гирифт, оташи ҷанги дохилиро хомӯш намуд, сохтори фалаҷгардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи хуқукро барқарор сохт. Артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дода барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит муҳайё намуд, заминаи сулҳи миллиро матраҳ кард, аксари гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, заминаи устувори эъмори ҷомеаи навини Тоҷикистонро гузошт, ислоҳоти конститутсиониро дар мамлакат амалӣ гардонид, Конститутсияи нави Тоҷикистонро эҷод кард, 27-июни соли 1997 барои ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ заминаҳои хуқуқиву сиёсиро фароҳам сохт, сулҳи тоҷиконро ба даст овард, ки барои ҷаҳониён таҷрибаи беназир аст, ки аҳволи иҷтимоӣ ва иқтисодии мардумро дар арсаи байналмилалӣ афзуд.

Чуноне, ки Академик М. Илолов дар мақолаи хеш қайд менамояд, ки аввалин маротиба рӯзи 16 ноябри соли 1992 суханронии Эмомалӣ Раҳмонро дар Маҷлиси ҷумҳуриявии намояндагонӣ халқ, ки аз тарафи куҳансолон дар Қасри Арбобӣ шаҳри Хуҷанд пеш аз оғози Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд, шунида будам. Нотиқон аз минтақаҳои гуногуни мамлакат паси ҳамдигар ба минбар баромада фикру мулоҳизаҳои худро ҷиҳати аз бӯҳрони шадиди сиёсӣ баровардани Тоҷикистон иброз медоштанд. Ин ҳолат равшан ба чашм мерасид, ки ҳаяҷонзада буданд ва пешниҳодҳои онҳо номушаххас садо медоданд. Лаҳзае фаро расид, ки ҷавоне ба минбар баромад бо симои ориёӣ, тоҷикӣ, тануманд ва хушқиёфа бо забони бурро аввалин шуда дар миёни нотиқони он рӯз таҳлили воқеии бӯҳрони ҳокимиятро баррасӣ намуд. Аз ҷумла суханони Эмомалӣ Раҳмонро меорем, ки то ҳол баъди солҳои зиёд бар гӯш садо медиҳанд: «Ба ҳеҷ кас ва ба ҳеҷ қувва қисмат кардани Тоҷикистони азиз муяссар намегардад. Онҳое, ки бо зӯри яроқ сари қудрат омаданд ва ҳокимияти конститутсиониро ғасб карданд, лаънатзадаи халқ ҳастанд. Мо омода ҳастем ва қувваи кофӣ дорем бо онҳо мубориза беамон барем».[3,203] Таърих гузаштаест, ки дар ҳофизаҳои одамон нақш мебандад. Яъне нахустин бор пас аз муддати зиёд халқи тоҷик соҳиби чунин ходими давлативу ватандӯсте, чун Эмомалӣ Раҳмон шуд, ки моро ба сӯи ҳадафи ниҳоӣ, ба ваҳдату ягонагӣ, сулҳу салоҳ ва беҳбудӣ роҳнамоӣ мекунад.

Бо шукргузори аз соҳибдавлативу соҳибихтиёрӣ ва ба поси хотираи даҳҳо ҳазор қурбониёни ҷанги шаҳрвандии таҳмилӣ ҳеҷ кадоми мо ҳуқуқи маънавӣ надорем, ки он рӯзҳои вазнин ва даҳшатбори таърихи халқамонро фаромӯш кунем. Баръакс, мо вазифадорем, ки ҳар рӯзи он даврони сангинро ба хотир орем. Ҳушёру зирак бошем, то ки гирифтори доми фиреби бадхоҳони миллати соҳибтамаддуни тоҷик ва давлати соҳибистиқлоли тоҷикон нагардем.

Дар марҳилаи нави бунёди давлати ҷавони Тоҷикистон тақдири баланди миллати куҳандиёри тоҷик дар симои шахсияти беназири таърихи Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон олитарин сифатҳои адолати инсонӣ, бузургдилию шуҷоат, раҳму шафқат ва қобилияти нотакрори ваҳдатофариро ато кард ва маҳз ҳамин ҳамоҳангӣ ҷомеаро ба сатҳи баланди хештаншиносӣ расонид. Маҳз барои ҳамин шахсияти Эмомалӣ Раҳмон ва дастовардҳои беназири ӯ дар саҳнаи сиёсату давлатдорӣ муаррифӣ мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки «Ҳар саҳифаи таърихи миллат бо номи абармардоне вобаста аст,ки бо гузашти вақт нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеаи хеш ва асрҳои минбаъда беш аз пеш равшан мегардад».[5] Дар ҳамаи давру замон инсонҳое ба дунё меоянд,ки ҳамчун номбардор, шиносномаи Ватану миллати хеш дар арсаи олам шӯҳратёр мегарданд ва ҳар боре ба таърихи беш аз садсолаи миллати тоҷик назар меандозем, симои даҳҳо фарзандони барӯманд пеши назар меояд, ки мо бо номи онҳо воқеан ифтихор менамоем.

Чунончи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин нуқтаро дар яке аз суханрониҳояшон чунин таъкид намудаанд: “Тоҷикистон дорои ганҷҳои бебаҳост, вале сарвати бузургтарини он фарзандони бофарҳанг, боистеъдод, баору номус ва дилсӯзи Ватан мебошанд, ки қодиранд кишварамонро ба сатҳи баланди тараққиёти ҷаҳонӣ расонанд”.[5]

Ин суханони сарвари давлат ҳақиқати бебаҳсанд, чунки ин нишонаҳоро мо дар худи ҳамин шахс мебинем, зеро модари тоҷик дар тамоми таърихи беш аз ҳазорсолааш фарзандонеро ба дунё овардааст, ки на танҳо барои миллату халқияти хеш, балки барои пешрафти тамоми дунё хизматҳои босазое намудаанд ва кишвару миллаташонро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, номбардори миллати бузургашон гардидаанд.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки оё осон буд як сиёсатмадоре, ки нав ба сари қудрат омадааст, чунин масъулиятро бар дӯши худ бигирад? Агар ҳам, ки он чиро Эмомалӣ Раҳмон дар тӯли як давраи кӯтоҳе дар поягузории аркони давлат анҷом дод, сарфи назар кунем, фақат ҷуръати инсониаш ва тасмими қавиаш, ки бори гарони эъмори давлатро бар дӯш гирифт, ин худ қаҳрамонӣ аст.

Дар рӯзгоре, ки оташи ҷанги шаҳрвандӣ ҷӯш мезад ва бародарони ҳамхун ба сари ҳамдигар шамшер кашиданд, хуни ҳамдигарро рехтанд, хонаи ҳамдигарро сӯхтанд, пешоҳанги миллат бар ин бовари ояндасоз буд. Дили росту шаффоф, дасту нияти пок, такя ба фазли ҷаҳонофарин, эътиқод ба хиради мардум, такя бар ҳикмату омӯзаҳои таърих аз оғози кишвардории Эмомалӣ Раҳмон дар сиришти маънавӣ ва иродаи сиёсии ӯ мазҳари тамоми корсозиҳо буд, ки бо вуҷуди сахтиҳову мушкилотҳо дар зиндагӣ ва сарнавишти миллат, давра ба давра ба сӯи эҳёву камолот роҳ мекушод.

Замоне расид, ки намояндагони мардуми Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро ба маснади роҳбари Тоҷикистон пазируфтанд, ки ӯ дар миёни раҳбарони кишварҳои собиқ Шӯравӣ ва ҷаҳон ҷавонтарин чеҳраи сиёсии аввалин буд. Бо вуҷуди ин ки дар сиёсати сатҳи олӣ таҷрибаи кофӣ наандӯхта буд, диду дидаи бедор, басират ва ақли даррок дошт, ки ӯро дар шинохти зиндагиву ормонҳои мардум, афкору ақидаҳои замон ва идроки ҳакимонаи он огоҳӣ ва ҳидоят бахшид. Зуҳури Эмомалӣ Раҳмон дурахши истеъдоди нодире буд, ки аз вуҷуди ин мардум ва ин марзу бум берун омад ва ҷумлаи фазилатҳояшро, ки қаблан ёд кардем, дар вусъати ҳадафҳои олии миллӣ ангезиш дод ва қудрати амал ато намуд.

Дар кӯтоҳтарин фурсат хомӯш кардани ҷанги хонумонсӯзи дохилӣ дастоварди таърихии Эмомалӣ Раҳмон буд, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ барҳақ чун таҷрибаи нодири сулҳофаринӣ ва файсалаи муҳосимати шаҳрвандӣ арзёбӣ ва эътироф гардид. Дар партави ибтикороти Сарвари давлат, Раёсати Шӯрои Олӣ ва Шӯрои Вазирон як силсила қарору фармонҳо интишор доданд, Авфи умумӣ, мубориза бар муқобили ҷинояткорӣ, тавсеаи муносибатҳои ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои

байналмилалӣ аз ҷумлаи масъалаҳое буданд, ки дар татбиқи сиёсати давлатии Эмомалӣ Раҳмон нақши муҳим гузошта, дар пайвастагӣ бо истиқрори мақомоти идораи маҳаллӣ, танзими фаъолияти вазоратҳо ва идораву кумитаҳои давлатии ҷумҳурӣ мардумро бовар бахшид, ки ҳукумати нерӯманду устувор ташаккул ёфтааст, ки қодир аст амнияти ҷомеаро дар тамоми қаламрави мамлакат таъмин намояд.

Роҳбари давлат баъд аз 23 рӯзи савганди таърихиаш, моҳи декабри соли 1992, дар Муроҷиатнома ба халқи шарифи Тоҷикистон гуфта буд: «Бародарон ва хоҳарони азиз! Ҳамватанони мӯҳтарам!, Ман ба ҳар яки шумо дар давраи барои Ватан хеле душвор муроҷиат карда, ба ақлу заковати шумо, ки ворисону фарзандони барӯманди тоҷик ҳастед, бовар мекунам. Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои ҳар як хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда барои гул - гулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас, агар лозим шавад, ҷони худро нисор мекунам, чунки ман ба ояндаи Ватанам ва ҳаёти хушбахтонаи халқи азияткашидаам бовар дорам».[1]

Дар яке аз баромадҳои худ Пешвои миллат қайд менамоянд: «Ҳамаи шумо огоҳ ҳастед, ки ҷанги бародаркуш оқибат ба чи оварда расонд: иқтисодиёти миллӣ беш аз 7 миллиард доллар зарар дид, зиёда аз 150 ҳазор нафар шаҳрванди Тоҷикистон ҷони худро талаф дод, 55 ҳазор кӯдак ятиму 25 ҳазор зан бесаробон монд. Бар замми ин, чӣ қадар хонаҳо вайрону валангор гаштанд, мактабҳо сӯхтанд, кӯпрукҳо тарконда шуданд. Зиёни моддиро ҳисобу китоб кардан мумкин, вале зарари маънавиеро, ки мардум, махсусан ҷавонону наврасону кӯдакон аз сар гузаронданд, бо кадом ченак андоза кардан мумкин аст?. Албата, мо имрӯз бо далелҳо гуфта метавонем, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон таҳмилӣ буд. Ва таҳиягарони ин фоҷиа халқи оромтабиату пуртамкини моро ба гирдоби бозиҳои сиёсӣ тела доданд»[2].

Бояд қайд намуд, ки ба сифати Пешвои миллат пазируфта шудани Эмомалӣ Раҳмон як амри воқеист, ки бар ивази ҷонбозиҳояш дар роҳи ҳаёти саодатмандонаи миллат ба даст омадааст. Халқи тоҷик ба пешвои хеш ба сифати дармонбахши дарди миллат ва бунёдгузории воқеии сулҳу ваҳдат менигаранд ва ин амал аз сафарҳои Президенти кишвар ба дилхоҳ гӯшаву канори мамлакат ба хуби ҳувайдост. Имрӯз миллати тоҷик ба хубӣ воҷибияти амри шоҳ ва гиромидошти манзалати ӯро дарк намудааст, зеро ин ғоя аз мазҳаби таҳаммулгарои ҳанафӣ, ки тӯли ҳазорсолаҳо мардуми мусулмони мо ба он пайравӣ менамоянд, бар меояд.

Ҳарчанд мардуми тоҷик Эмомалӣ Раҳмонро ҳанӯз аз оғози ба сари ҳокимият омаданаш ба сифати Пешвои хеш шинохта буд, ҳоло бо назардошти вазъи мураккаби ҷаҳони муосир, ба хотири ҳифзи якпорчагии миллат ва сулҳу салоҳ бо муттаҳидӣ дар атрофи роҳбари давлат бори дигар лозим донист, то ба мафҳуми Пешвои миллат будани Эмомалӣ Раҳмон баҳои ҳуқуқӣ дода шавад.

Дар воқеъ, дар замони ҷаҳонишавӣ, ки бӯҳронҳои сиёсиву идеологӣ кишварҳои ободу пешрафтаро ба харобазор ва халқҳои муттаҳиду сарҷамъро ба парокандагиву нифоқ мерасонанд, якдиливу якпорчагӣ, ҳусни тафоҳум ва иттиҳоду сарҷамъи дар атрофи Пешвои миллат беш аз пеш ногузир аст, зеро халқи тоҷик ба донишу заковат ва таҷрибаву матонати Пешвои хеш - Эмомалӣ Раҳмон эътимод ва эҳтиёҷ доранд.

Хидмати бузурги Эмомалӣ Раҳмон дар назди миллати шарифи Тоҷикистон ва таърихи миллат дар он аст, ки ин шахси нодир, сиёсатмадори дурандеш дар шароити печида ва мураккаби мунокишаҳои ҳамватанӣ ва ҷанги таҳмилӣ давлатдории тоҷикон ва миллатро аз парешонӣ ва фано шудан ҳифз намуд. Аз ин рӯ бо итминони комил метавон гуфт, ки Эмомалӣ Раҳмон дар баробари фитнаи душманони миллати тоҷик, ки

дар давраҳои гуногуни таърихи халқи моро борҳо ба гирдоби хун кашида буданд, қодир ба истодагарӣ гардид.

Бояд ин нуқтаро кайд намоем, ки дар он рӯзҳои ошуфта ва пурфоҷиаи ҷанги шаҳрвандӣ, ки роҳбарияти ҷумҳурӣ яке аз паси дигар иваз мешуд, вале дар пешорӯи алангаи ҷанг бечора мемонд, касе аз сиёсатмадорон ҷуръат намекард, ки масъулияти душвори катъ кардани ин фоҷиаи миллатро ба зимаи хеш гирад. Эмомалӣ Раҳмон ин масъулиятро бар дӯши худ гирифт. Таърих ва сарнавишт барояш рисолати бузург, вале ниҳоят душвори бунёд намудани давлати навинро гузоштааст. Хушбахтона, имрӯз зери роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон мактаби давлатдории миллии муосири тоҷикон ташаккул ёфтааст, ки он яке аз омилҳои кафолатдиҳандаи рушд, субот, амният ва ҷовидонагии давлатдории мо мебошад.

Агар мо ба таърихи пурғановату қадимаи худ аз нигоҳи таҳқиқ ва мунфисона нигоҳ кунем, усули таҳлили паралелии амудӣ ва уфуқии таърихиро дар корнамоиҳои ин шахс ба инобат гирем, ба чунин хулоса мерасем: Агар Рӯдаки адабиёти порсиро поя гузошта, баъд аз араб зинда карда бошад, Исмоили Сомонӣ нахустин давлати мутамаркази халқи точикро бунёд намуда, устод Садриддин Айнӣ пас аз ҳазор соли фаромӯшӣ забон ва адабиёти ғановатманди тоҷикро боз ба курсӣ нишонда бошад, Бобоҷон Ғафуров бо офаридани шоҳасари «Тоҷикон» нақши қаҳрамононаи халқи тоҷикро аз саҳифаҳои таърихи гумшудаю торочгашта ҷамъоварӣ намуда, роҳи пуршебу фарози таърихии халқро ба илми таърихи ҷаҳонӣ ворид карда бошад, Эмомалӣ Раҳмон миллатро аз марг ва давлатро аз парокандагӣ наҷот дода, кохи муҳташами сулҳи тоҷиконро эъмор кард, низоми давлатдории навини халқро асос гузошта, қобилияти ҳуқуқии давлатдории эҳё намуда, дар заминаи ин кӯшишҳо ҳаққи таърихии миллатро ба давлати мустақил эълон ва татбиқ сохта, тоҷиконро ҳамчун миллати дорои забон, фарҳанг ва таърихи қадима ба ҷаҳониён муаррифӣ ва дар навбати худ Тоҷикистонро ҳамчун давлати мустақил, дунявӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар байни халқу миллатҳои соҳибдавлат ҳамроҳ намуда, ҷиҳати қадршиносии ҳамаи корҳои неку писандидаи қаҳрамонони миллат шароити мусоид фароҳам овард.

Имрӯз, бешубҳа, вақти он расидааст, ки ба хотири нигоҳ доштани хатти таърихии рушди миллат, ҷиҳати ҳимояи манфиати дирӯз, имрӯз ва фардои халқи Тоҷикистон, ба хотири доштани ғоя ва мафкураи мутаҳидкунандаи миллӣ мардуми Тоҷикистон ин симои барҷастаи таърихиро, ки воқеан дар ҳастии миллати соҳибдавлати тоҷик хизмати арзанда, шоиста ва тақдирсози таърихӣ кардааст, ба сифати – Пешвои миллати худ эълон намояд. Мавҷудият ва эътирофи чунин симои ваҳдатпазир, чунин пешвои илҳомовар на ба хотири шахсиятпарастӣ, на ба хотири мадҳи симо ва шахсияте, балки ба хотири ваҳдати миллӣ, муттаҳидии халқ ва ҳифзи рисолати таърихии давлатдорӣ, амонати нигоҳдошти арзишҳои тавлидгардида ва идомаи корҳои созандагӣ ва раванди бунёдкорист.

Адабиёт

1. Садои мардум. 13 январи соли 2016 №6 (3486)

2. Суханрониҳои Эмомалӣ Раҳмон – Пешвои миллат ба муносибати 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатӣ. 08.09.2011

3. Фатоҳзода С. Одилов Н. Ва дигарон. Эмомалӣ Раҳмон – Пешвои миллат. - Душанбе: Маориф, 2016. 296с..

4. Абдуфатоҳ Шарифзода, Абдулло Ғафуров «Наҷотбахши миллат»/ Бахшида ба 20-умин солагарди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии ҶТ

5. Эмомалӣ Раҳмон. Фарзанди вафодори халқи тоҷик.// Рӯзномаи «Бадахшон». №38 аз 2 октябри соли 2009.-С. 2-3.

МИССИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ - ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СОХРАНЕНИИ МИРА И ВОССТАНОВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктор философских наук, профессор,
член Центральной комиссии по выборам и референдуму
Республики Таджикистан.
г. Душанбе, пр. Рудаки 42.
Тел.: (+992) 918-63-97-54. E- mail: Makfirat.@mail.ru
МУЗАФАРЗОДА ФАЗЛИДДИН,
старший преподаватель кафедры государственного
управления и экономического права
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 987-93-71-71. E-mail: muzafarzoda95@mail.ru

Вопрос мира и восстановления национальных интересов Республики Таджикистан всегда был мечтой таджикского народа. Этот драгоценный дар был одновременно проглочен экстремистскими группировками и предателями нации, что было крайне тяжело для таджикского народа. Для лидера нации было исторической необходимостью выйти на политическую арену, чтобы восстановить утраченные блага таджикской нации, которые считаются жизненно важными национальными интересами. В связи с этим в статье мы попытались исследовать уникальные достижения и заслуги Лидера нации в восстановлении мира и укреплении национальных интересов таджикского народа.

Авторы отмечают, что Лидер нации имеет жизненно важную роль в реализации национальных интересов Республики Таджикистан, и именно его постоянными усилиями укрепляется устойчивость национальных интересов Таджикистана в системе мировых отношений. Постоянные и последовательные усилия Лидера нации Эмомали Рахмона по устойчивому сохранению и защите национальных интересов Таджикистана имеют первостепенное значение и способствуют успешной реализации интересов государства и общества. Об этом свидетельствуют постоянные усилия Лидера нации в становлении национального государства и восстановлении мира в Таджикистане.

Восстановление национальных интересов стала важным фактором развития таджикского общества, и сегодня мировое сообщество признает суверенитет Таджикистана, что является постоянными усилиями главы государства по защите национальных и геополитических интересов Таджикистана.

Ключевые слова: *Лидер нации, национальные интересы, государственность, политическая, экономическая, национальная неприкосновенность, угроза и опасность, политическая независимость, духовность, восстановление, права и свободы человека, национальная безопасность, судьбоносная сессия, независимость, национальное единство, школа национальной государственности, гарант, национальные стремления*

THE MISSION OF THE LEADER OF THE NATION - EMOMALI RAHMON IN PRESERVING THE PEACE AND RESTORE NATIONAL INTERESTS

KHIDIRZODA MAHFIRAT UMAR,
Doctor of Philosophy, Professor, Member of the
Central Commission for Elections and
Referendum of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 42, Rudaki Ave.,
Phone: (+992) 918-63-97-54. E- mail: Makfirat.@mail.ru
MUZAFARZODA FAZLIDDIN,
Senior Lecturer of Public Administration and Economic Law Department,

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 987-93-71-71. E-mail: muzafarzoda95@mail.ru

The issue of peace and the restoration of the national interests of the Republic of Tajikistan has always been the dream of the Tajik people. This precious gift was simultaneously swallowed up by extremist groups and traitors to the nation, which was extremely difficult for the Tajik people. It was a historical necessity for the Leader of the Nation to enter the political arena in order to restore the lost benefits of the Tajik nation, which are considered vital national interests. In this regard, in the article we tried to explore the unique achievements and merits of the Leader of the Nation in restoring peace and sustainability of the national interests of the Tajik people.

The authors note that the Leader of the Nation is given the most important role in the implementation of the national interests of the Republic of Tajikistan, and it is through his constant efforts that the stability of the national interests of Tajikistan in the system of world relations is strengthened. The constant and consistent efforts of the Leader of the Nation Emomali Rahmon for the sustainable preservation and protection of the national interests of Tajikistan are of paramount importance and contribute to the successful implementation of the interests of the state and society. This is evidenced by the constant efforts of the Leader of the Nation in the formation of a national state and the restoration of peace in Tajikistan.

The rehabilitation of national interests has become an important factor in the development of Tajik society, and today the world community recognizes the sovereignty of Tajikistan, which is the constant efforts of the head of state to protect the national and geopolitical interests of Tajikistan.

Key words: *Leader of the nation, national interests, statehood, political, economic, national integrity, threat and danger, political independence, spirituality, restoration, human rights and freedoms, national security, fateful session, independence, national unity, school of national statehood, guarantor, national aspirations.*

УДК: 323.1

КОНСЕПСИЯИ ГЛОБАЛИИ ДЕМОКРАТИКУНОНӢ ВА ТАҒЙИРПАЗИРИИ РЕЖИМҲОИ СИЁСӢ

НАЗАРЗОДА ПИРАЛӢ САФАР,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент,
мудири кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 931-70-17-65. E-mail: nsadi79@mail.ru

Миёнаи солҳои 70 – уми асри XX дар доираи давлатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон раванди нави тағйирпазирии ҷомеа дар роҳи демократия оғоз меёбад, ки бо номи «мавҷи сеюми демократикунонӣ» машҳур буда, бештар ба омилҳои ҷаҳонишавӣ алоқаманд мебошад. Тибқи нуқтаи назари «мавҷи сеюм», гузариш ба демократия дар кишварҳои гуногун ҳамчун як раванди ҷаҳонӣ тафсир карда мешавад. Миқёси амиқи мавҷи сеюми демократикунонӣ асосан аз он иборат аст, ки он бо авҷи омилҳои ҷаҳонишавии муосир, бо ҳама оқибатҳо ва зуҳуроти он дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ таъсири амиқ мебахшад. Бояд эътироф кард, мавҷи сеюми демократикунонӣ на дар ҷойи холӣ, балки дар як шароити муайяни байналмилалӣ сурат мегирад, муҳите, ки ба раванди демократикунонӣ таъсири назаррас мерасонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар давлатҳои пасошӯравии Осиёи Миёна баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар давраи тағйирпазирии ҷомеа қотеъона бо ин мавҷӣ глобалӣ пайваст гардида, роҳи бунёди ҷомеаи демократиро пеш гирифт. Дар ин радиф бо мақсади ташаккули режими демократӣ як қатор шаклҳои имконпазири тартиботи демократиро амалӣ гардонид, ки қисме аз онҳо намунаи таҷрибаи аврупоӣ буда, қисми асосии он намунаи таҷрибаи худи Тоҷикистон мебошанд.

Муаллиф кӯшиш намудааст бо истифода аз баррасии объективии масъалаи дигаргунсозии демократӣ дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ омилҳои таъсирпазири глобалии раванди ташаккули режими сиёсии демократиро нишон диҳад, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хос мебошанд.

Калидвожаҳо: *консепсияи глобалии демократикунонӣ, истиқлолият, режими сиёсӣ, авторитарӣ, тоталитарӣ, ташаккули режими демократӣ, омилҳои таъсирпазир, тағйирпазирӣ, “мавҷи сеюми демократикунонӣ”, ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ, Тоҷикистон.*

Демократия имрӯзҳо василаи васеи роҳандозии робитаҳои нави ҷаҳонӣ дар кишварҳои гуногун гардидааст. Барои омӯхтан ва тавсиф кардани тағйироти сиёсии ҷараёни демократикунонӣ, аз ҷумла тағйир додани режимҳои сиёсӣ, мафҳумҳои гуногуни сиёсӣ, ба монанди мафҳуми транзитологӣ истифода мегардад.

Аз миёнаи солҳои 70 – уми асри XX дар доираи давлатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон раванди нави тағйирпазирии ҷомеа дар роҳи демократия оғоз меёбад, ки бо номи «мавҷи сеюми демократикунонӣ» машҳур буда, бештар ба омилҳои ҷаҳонишавӣ алоқаманд мебошад. Тибқи нуқтаи назари «мавҷи сеюм», гузариш ба демократия дар кишварҳои гуногун ҳамчун як раванди ҷаҳонӣ тафсир карда мешавад. Миқёси амиқи мавҷи сеюми демократикунонӣ асосан аз он иборат аст, ки «он бо авҷи омилҳои ҷаҳонишавии муосир, бо ҳама оқибатҳо ва зуҳуроти он дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ таъсир мебахшад». [5,]

Ба ифодаи дигар, ин маънои онро дорад, ки ба шакл ва табиати равандҳои демократии давраи гузариш на танҳо шароити иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии миллӣ, балки омили байналмилалӣ низ таъсир мерасонанд- «...мавҷи сеюми демократикунонӣ на дар ҷойи холӣ, балки дар як шароити муайяни байналмилалӣ сурат мегирад, муҳите, ки ба раванди демократикунонӣ таъсири назаррас мерасонад». [7, с. 121]

Дар байни муҳаққиқони «мавҷи сеюми» демократикунонӣ, С. Хантингтонро алоҳида қайд кардан лозим аст. Асари ӯ «Мавҷи сеюм. Демократикунонӣ дар охири асри ХХ» (1991) таваҷҷуҳи хосаи муҳаққиқонро ба вуҷуд овард, зеро ӯ дар ин асар масъалаҳои демократикунонии солҳои 70-80- и асри ХХ- ро вобаста ба шароитҳо ва мушкилоти иҷтимоӣ- сиёсӣ ва таърихии давлатҳо баррасӣ менамояд.[14, с. 368]

Муҳтавои назари «мавҷи сеюми демократикунонӣ» дар заминаи асосҳои зерин қарор мегирад:

Якум, гузариш ба демократия дар кишварҳои гуногун ҳамчун як раванди ҷаҳонӣ тафсир карда мешавад. Дар байни равандҳои гузариш ва шаклҳои гуногуни демократикунонӣ на танҳо чизи умумиро қайд кардан мумкин аст, балки онҳоро ҳамчун ҳолатҳои махсуси ҳаракати сиёсии ҷаҳонӣ низ баррасӣ кардан лозим аст. Ин маънои онро дорад, ки шакл, самаранокӣ ва хислати равандҳои давраи гузариши демократӣ дар давлатҳои пасошӯравӣ бештар ба шароитҳои таърихӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳанги миллӣ, инчунин омили байналмилалӣ вобастагии амиқ дорад. Ин вазъ водор намуд, ки истилоҳи «режими байналмилалии демократикунонӣ» ба истифодаи илмӣ ворид карда шавад. «Ташаккули режими ҷудогонаи байналмилалии демократикунонӣ дар заминаи шабакаи режимҳои «соҳавии» байналмилалӣ хусусияти асосии фарққунандаи мавҷи сеюми демократия мебошад».[8, с. 135]

Ҷаҳонишавии раванди демократикунонӣ дар он ифода меёбад, ки ҳеҷ як кишвар (ҳатто агар як намуди дигари режими сиёсӣ дар он боқӣ монад, нисбат ба як давлати дигари демократӣ) наметавонад таъсири ҳаракати умуми демократиро эҳсос кунад. Инчунин гуфтан мумкин аст, ки «мавҷи сеюми» демократикунонӣ соҳаи муносибатҳои байналмилалиро низ фаро гирифта, онҳоро бо мазмуни демократӣ пурра мекунад.

Дувум, муҳтавои пешниҳодшудаи демократикунонӣ, демократияро новобаста аз вазъи амалкарди он ҳамчун арзиши аслӣ мешуморад. Гарчанде, ки дар амал аксар вақт ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба зиммаи ниҳодҳои демократӣ вогузор карда мешавад ва иҷрои ин масъалаҳо бо душворӣ даст медиҳад. Устувории нисбии самтҳои демократӣ ҳатто дар шароити бӯҳронҳои шадиди сиёсӣ ва иқтисодӣ ба назар мерасад. Инро таҷрибаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-ум нишон дод.

Савум, нуқтаи назар ба ғояи гуногунии шаклҳои имконпазири тартиботи демократӣ асос ёфтааст. Дар ин робита, вазифаи дуҷониба ба миён меояд: аз як тараф, ҳифз ва таҷдиди либерализми европоӣ ва аз тарафи дигар, ташаккули таҳаммулпазирӣ ба шаклҳои дигари режими демократӣ. Дар ин маврид, назари баъзе олимон баронанд, ки ҳеҷ зарурате ба риояи қатъии идеалҳо ва дастурҳои демократияи маҳз Ғарб вуҷуд надорад. Инро дар мисоли таҷрибаи ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна дар мисоли Тоҷикистон ва Қазоқистон мушоҳида карда метавонем. Ин нуктаи назар аз ҷониби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон баён гардида буд, ки истифодаи пурраи таҷрибаи давлатҳо дар роҳи демократикунонӣ барои Тоҷикистон қобили қабул нест. «Тақдири ҳар миллат бояд ба дасти худи ӯ навишта шавад, на ба дасти дигарон».[15, с. 32].

Ҳамрадифии ин андеша дар мавриди таҷрибаи ҷаҳонии демократикунонӣ аз ҷониби собиқ Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н. Назарбоев низ иброз гардида буд: «Ман ҷонибдори давлати демократӣ, иқтисоди бозорӣ ҳастам. Аммо, набояд кӯшиш кард, ки тафаккури моро, ки дар замони шӯравӣ ва подшоҳӣ ташаккул ёфта буд, дар муддати кӯтоҳ тағйир диҳем. Мо наметавонем ва ба мо лозим нест, ки барои нусхабардории менталитети амрикоиҳо ё фаронсавӣ кӯшиш кунем». [9,]

Чорум, бо роҳи демократикунонӣ дар охири асри ХХ раванди тағйирот дар ҷаҳон ба поён намерасад. Аз ин ҷиҳат, мафҳуми «мавҷи сеюм» дар заминаи табиати

синусолии раванди демократӣ, яъне ҳам ҷунбиши эҳтимолии баръакс (баъзе кишварҳо метавонанд пас гарданд) ва ҳам «мавҷи чорум» - и эҳтимолии он дар асри XXI дар назар аст. Имрӯзҳо, таваҷҷуҳ ба пешгӯии рушди шаклҳои нави демократия дар назарияи илмҳои сиёсӣ афзудааст.

Панҷум, муносибати муҳими зеҳнии муҳаққиқони «мавҷи сеюми» демократикунонӣ ин боварӣ ва эътимод ба он аст, ки ҳаракат ба сӯи демократия дар кишварҳои мухталиф мунтазам чараён мегирад. Дар ин робита идея дар бораи табиати демократии инсон асоснок мебошад.[13, с. 212-213]

Дар ин радиф мавқеи муҳим бахшидан ба нақши элита дар чараёни демократикунонӣ дар адабиёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ аз ҷониби донишмандон ба назар мерасад, ки «бидуни элита наметавонад кори муътадили ҷамъият вуҷуд дошта бошад ва вай ба мавқеи имтиёздор ҳуқуқ дорад». Баъзе элитаҳо бо танқиди анъанавии демократия баромада, зарурати доштани ҷомеаи дорои қудрати қавӣ, авторитарӣ (дар моҳияташ) давлатиро, ки танҳо метавонад идоракунии махсуси ҷомеаро таъмин кунад, асоснок мекунанд. Демократия, ба ақидаи онҳо, як шакли ҳукумати элита аст, ки онро мардум тасдиқ ва дастгирӣ мекунад ва аз ин рӯ қонунӣ мебошад. [1, с. 61-62]

Ҷолиби диққат ин нуқтаи назари А.С. Панарин аст, ки «дар бозори ҷаҳонӣ элитаҳои сиёсӣ ба моле табдил меёбанд, ки муштарии сарватманди ҷаҳонӣ онро мехарад». Шояд барои ҳамин К. Поппер таъкид менамояд, ки назорат аз болои элита масъалаи асосии демократия аст. Вобаста ба ин зарур аст таъкид намоем, ки яке аз воситаҳои самарабахши чунин назорат амалӣ гардонидани системаи тавозун, пеш аз ҳама дар шакли тақсимоти ҳокимият мебошад. Дар маҷмӯъ, албатта, проблемаи элита ҷанбаи муҳими мушкилоти мавзӯи раванди таърихист. Элитаҳо яке аз фаъолони асосии режими сиёсӣ буданд ва ҳастанд, ки ба тағйироти он мустақиман таъсир мерасонанд.

Дар баробари ин, нақши омилҳои дигар барои тағйирпазирии ҷомеа, алахусус дар шароити ҷаҳонишавӣ камтар нест.

Бояд ишора кард, ки омили мавҷи глобалии демократӣ равандҳои гуногунро дар бар мегирад, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ба амал меоянд. Ҳамзамон, дар байни равандҳои гузариш ва шаклҳои демократикунонии гуногун, на танҳо воситаи умумиро қайд кардан мумкин аст, балки онҳоро ҳамчун ҳолатҳои мушаххаси ҳаракати ҷаҳонии сиёсӣ низ баррасӣ кардан мумкин аст. Бисёре аз муҳаққиқон қайд карданд, ки ҳар яке аз се «мавҷҳои» демократикунонӣ бо шароити таърихии худ, сабабҳои хоси таҳкими демократия дар баъзе кишварҳо ва минтақаҳо ва таҷрибаҳои номуваффақи демократӣ дар қисми дигари давлатҳо хос буданд. Фарқи байни мавҷи сеюм ва ду мавҷҳои қаблӣ, шояд дар он аст, ки глобализм ба яке аз омилҳои фаъол ва асосии раванди демократӣ табдил меёбад.

Масъалаи заминаҳои беруна (ҷаҳонӣ)-и тағйиротҳои марҳилаи гузариш бояд мавриди баррасии махсус қарор гирад. Бояд он чизро ба назар гирем, ки дар ибтидои аср аксари гузаришҳо, танҳо гузариш ба режими сиёсии демократӣ, конститутсионӣ ва иқтисоди бозорӣ нестанд, балки гузариш ба ошкорбаёнии бештар байни равандҳои байналмилалӣ буданд. Ҳар гуна демократикунонӣ, ба гуфтаи А. Пшеворский, инчунин интернатсионализатсия мебошад, ки «режимҳои сиёсиро водор месозад, ки майли берунаро ошкоро дарк кунанд ва дар самти дастовардҳои ҷаҳонӣ рушд кунанд». [2, с. 16].

Ҳангоми омӯзиши тағйиротҳои режими трансформатсионӣ фарқияти мафҳумҳои «тағйироти сиёсӣ» ва «транзити сиёсӣ» муҳим аст. Ба андешаи мо, пешниҳоди баъзе муҳаққиқон, ки мафҳумҳои «трансформация» ва «транзит»-ро ҳамчун муродиф истифода мебаранд, комилан дуруст нест. Бояд ишора кард, ки дар муқоиса бо

тағйирёбии сиёсӣ, транзити сиёсӣ раванди васеътар ва бисёрзина мебошад. Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки дар ин кор бояд диққати асосиро ба омӯзиши тағйироти сиёсӣ ҳангоми транзит равона кард. Ҳамзамон, аз нигоҳи мазмунӣ, мафҳумҳои тағйироти сиёсӣ ва дигаргунсозии демократӣ ба якдигар хеле наздик ҳисобида мешаванд. Дар ин ҳолат, тағйирёбии режими сиёсиро ҳамчун тағйироти сифатӣ, ҳам воситаи ниҳодӣ ва ҳам чараёни фаъолияти режими сиёсӣ дар давраи транзит бояд дарк кард.

Дар сиёсатшиносии ҷаҳонӣ, ду равиши тавсифи падидаи тағйиротҳои ҷаҳонии демократӣ вуҷуд дорад. Аввалин онҳо хоҳиши муҳаққиқонро барои баррасии тағйиротҳои пасавторитарӣ аз рӯи намунаҳои классикии демократияи пешрафта, либералии модели ғарбӣ нишон медиҳанд. Дар доираи ин тафсир як қатор мафҳумҳои асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо ба тезис оид ба умумигардонии модели ғарбии демократия мепардозанд. Бо ёрии ин мафҳумҳо, таҳлили хусусиятҳои демократия дар як давлати мушаххас то ба тавсифи «муттаҳидсозии харитаи сиёсии ҷаҳон» коҳиш дода мешавад.

Ин равиш дар арзёбии тағйироти демократӣ дар фазои пасошӯравӣ дар аввали солҳои 90-ум бартарӣ пайдо карда буд. Аммо, пас аз он, ки раванди ҷорӣ кардани демократия дар ин кишварҳо суст шуд, баъзе муҳаққиқон дар бораи номувофиқати таркибии демократия бо табиати шуури иҷтимоӣ ва фарҳанги сиёсии ҷомеаҳои пасошӯравӣ, дар бораи радди ниҳодҳо ва принсипҳои демократияи сиёсӣ аз ҷониби ин ташкилотҳо изҳори назар карданд, ки дар ниҳоят ба таъсиси шаклҳои нави ҳокимияти авторитарӣ дар ин кишварҳо оварда расонид.

Ҳамин тариқ, як навъ шакли омехташавӣ (гибридии) сиёсат пайдо шуд, ки авторитарӣ дар майлҳои фитрӣ ва амалҳои худ, аммо, бо вуҷуди ин, барои рушди меъёрҳо ва урфу одатҳои демократӣ ҷой кушод. Муносибати нисбатан самарабахш ва ба назари мо, муносиби арзёбии мундариҷаи воқеии дигаргуниҳои пасокоммунистӣ пайдо шуда, «демократикунонии глобалӣ» -ро на ҳамчун иттиҳоди харитаи сиёсии ҷаҳон, балки ҳамчун омили баррасикунандаи демократия, ҳамчун тавсеаи гуногунии имконоти рушди демократӣ тавзеҳ медиҳад. Дигаргуниҳои пас аз авторитарӣ ҳамчун як падидаи мураккаб ва дар дохил зиддиятнок ба амал омаданд ва боиси пайдоиши бисёр шаклҳои ба ҳам монанднашавандаи тартиботи ҷамъиятӣ гардиданд, ки танҳо бо ҳолати зоҳирӣ, ба дараҷаи муайяни расмӣ, тартиботии демократия муттаҳид шуданд. Тафовути равишҳо инчунин дар он аст, ки агар барои муносибати аввал саволи асосӣ ин аст, ки оё автократия демократияро иваз мекунад ва агар чунин бошад, пас кай, бо кадом мушкилот ва бо кадом омилҳо, пас барои муносибати дуюм саволи асосӣ ин аст: ки кадом навъи демократияро автократия иваз мекунад. Ин таҳияи савол вазифаи таҳлили тағйиротҳои пас аз авторитариро, ки дар ҷаҳон ба амал омада истодаанд, на танҳо ҳамчун раванди муттаҳидсозии системаҳои сиёсӣ мувофиқи моделҳои классикии Ғарб, балки ҳамчун раванди тавсеаи гуногунии шаклии демократия актуалӣ мекунад.

Ҳамин тавр, дар доираи ин раванд, баъзе муҳаққиқон, демократияҳои псевдодемократия ва «тақлид ба демократияи муосир» -ро муайян кардаанд. Хулосаи А. Мелвилл барои муҳаққиқони гузаришҳои демократӣ хеле арзишманд аст: «Бидуни шак гузаришҳои воқеӣ аз шаклҳои ғайридемократии идоракунӣ, ки дар даҳсолаҳои охир дар Европаи Ҷанубӣ, Америкаи Лотинӣ, Осиё, Африка, Европаи Шарқӣ ва Марказӣ ва қаламравҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳадде гуногунанд, ки онҳоро то ба як намуна овардан ғайриимкон аст. Аммо, дар он ҳолатҳое, ки демократикунонӣ каму беш муваффақ буд, он ба як мантиқи муайян пайравӣ намуда, ба пайдарпаии муайяни амалҳо ва рӯйдодҳо итоат мекард».[7, с. 76]

Чунин ба назар мерасад, ки таҷрибаи равандҳои тағйирёбии даҳсолаҳои охир зарурияти баррасии «демократикунонии ҷаҳонӣ»-ро қонунӣ тасдиқ мекунад. Ҳангоми таҳлили равандҳои демократикунонии глобалӣ, баррасии шаклии демократия аксар вақт бо фаъолияти режимҳои демократӣ иваз карда мешавад. Ин дар он аст, ки дар аксари ҳолатҳо, равандҳои тағйирёбанда, ки дар даҳсолаҳои охир дар ҷомеаҳои пасошӯравӣ ба амал меоянд, на ҷустуҷӯи моделҳои нави демократияро, ки ба хусусиятҳои мушаххаси кишварҳои ин ҷамъиятҳо мувофиқанд, инъикос мекунанд, балки хоҳиши таҷдиди он моделҳои демократияро доранд, ки дар тӯли солҳои тӯлонӣ дар шароити иқтисодӣ рушдкарда кишварҳои Ғарб фаъолият мекунанд. Дар натиҷа, гуногунии таснифотии «демократияҳои нав» ба ҷуз номукаммалии гуногуни системаҳои сиёсӣ, ки дар ҷараёни чунин нусхабардории механикии моделҳои «стандартӣ» ба вуҷуд меоянд, чизе беш нест.

Дарки тамоюлҳо нисбати нусхабардории мустақими моделҳои классикии системаҳои сиёсии Ғарб аз ҷониби кишварҳои «транзити демократӣ» имкон медиҳад, ки дараҷаи бештари объективӣ арзёбии ҳам дар Ғарб ва ҳам дар кишварҳои пас аз авторитарӣ дар бораи омода набудани ин кишварҳо ба дигаргуниҳои демократӣ ва радди онҳоро арзёбӣ кунад. Воқеияти имрӯза собит менамояд, ки назари бештари донишмандон дар мавриди давлатҳои пас аз авторитарӣ, ки дар роҳи демократия қарор мегиранд, якранг нест.

Нуктаи маъмултарини чунин «инкори фарҳангшиносӣ» -и демократия ба ном мафҳуми «арзишҳои осиёӣ» маълум мебошад, ки мувофиқи он демократия барои халқҳои кишварҳои Осиё бегона буда, одатан ба арзишҳои зиддидемократии конфутсионӣ, ки ба интизом, тартибот, итоат ва эҳтироми ҳокимиятро авлавият медиҳад, такя мекунад. Масалан, мутахассиси маъруфи таърихи Осиёи Миёна М.Б. Олкотт дар китоби худ «Қазоқистон: роҳи нопаймуда», ки соли 2002 ба табъ расонидааст, тағйироти режими сиёсӣ ва режими Қазоқистонро тавсиф намуда, дар бораи «плюрализми Ғарб ва автократияи Осиё» маълумот дода буд.[8, с. 35]

Ҳамин тариқ, муаллиф, гӯё назарияеро пешниҳод менамояд, ки плюрализм танҳо дар Ғарб вуҷуд дошта метавонад ва автократия ихтирооти сирф осиёӣ мебошад. Аз ин рӯ, барои кишварҳое, ки ба сӯи демократия саъй доранд, дастури роҳи муваффақ ин риояи арзишҳои Ғарб мебошад. Пас аз ин мантиқ, мушкилоти марказӣ дар таҳлили дигаргуниҳои пас аз авторитарӣ масъалаи «то чӣ андоза демократияи муосир маҳсули Ғарб аст, ки метавонад дар ҷомеаҳои ғайриғарбӣ ғарқ шавад», иборат мебошад. Ба назари мо, ин равиши ғайримантиқӣ аст. Сухан на бояд дар бораи он бошад, ки моделҳои рушди демократиро дар бисёр кишварҳои пас аз авторитарӣ (аз ҷумла Тоҷикистон) умуман амалӣ кардан мумкин нест, балки дар бораи он, ки барои шубҳа кардан ба мақсаднокии нусхабардории мустақими моделҳои ғарбии демократияи либералӣ асосҳои кофӣ мавҷуданд, ки дар бисёр ҳолатҳо ба воқеиятҳои фарҳангию таърихӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодии онҳо мувофиқат намекунад.

Табиати дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар бисёре аз кишварҳои авторитарӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки нишондиҳандаҳои демократияи Ғарбро ба таври табиӣ аз худ карда наметавонистанд ва натиҷаҳои демократикунонии ҷомеа дар онҳо бештар ба хусусиятҳои тамаддунии кишварашон вобастаанд. Инро натиҷаҳои тағйиротҳои рӯйдодаи минтақаи Америкаи Лотинӣ, қитъаи Африқо, дар кишварҳои Осиё ва инчунин дар кишварҳое, ки дар фазои пасошӯравӣ ва минтақаи пасосотсиалистии Европаи Шарқӣ ва Марказӣ ба вуҷуд омадаанд, нишон медиҳанд. Ҳамаи ин тағйиротҳо имкони дар муддати кӯтоҳи таърихӣ аз худ кардани «таҷрибаи ғарбӣ» ва ҳам мувофиқи мақсад будани нусхабардории механикии онро зери шубҳа мегузоранд.

Ҳамзамон, тавре ки муҳаққиқи Қирғизистон Ж. Сааданбеков дар асари худ «Авторитаризм ва демократия дар Шарқ» менависад, «чараёни таърихи башарӣ ақидаҳои евроцентризмро, ки демократияро як арзиши сирф ғарбӣ шумурдаанд ва тамоми ҷаҳони ғайриаврупоиро ҳамчун анбори авторитаризм ва тоталитаризм мешуморанд, рад мекунад. Ҷамъияти Шарқ дорои иқтидори хоси демократия, анъанаҳои беназири худидоракунии иҷтимоӣ ва худтанзимкунӣ мебошад. Асарҳои шарқшиносони даҳсолаҳои охир ба таври эътимодбахш исбот карданд, ки шаклҳои сиёсии бисёрҳизбии қадимаи шарқии ҳокимият ба ҳеҷ ваҷҳ аз ҷиҳати асолату сарвати худ аз ҷомеаҳои қадимии Европа камӣ надоранд».[12, с. 387]

Бояд қайд кард, ки падидаи евроцентризм аз мутлақгардонӣ ва тавсеаи арзишҳои ғарбӣ асосан ба тарзи ҳаёти ғарбӣ алоқаманд мебошад. Масалан, дар фарҳанги Амрико арзишҳои муваффақияти моддӣ бартарӣ доранд. Оё паҳншавии онҳо ба муттаҳид сохтани асосҳои арзишии аксари фарҳангҳо таҳдид мекунад? Ба назари мо, нигоҳ доштани гуногунии сохтории ҷомеаи кунунии ҷаҳонӣ эҳтимолияти бештар дорад.

Хусусияти хоси тағйироти пасошӯравӣ дар он аст, ки аз бесамарии ниҳодҳое, ки дар «демократияҳои нав» ба вуҷуд меоянд, на танҳо ба бадном кардани ғояҳои демократикунонӣ дар ҷомеаҳои пасошӯравӣ мусоидат мекунад, балки ба дурнамои умумии демократия дар миқёси ҷаҳон зарари ҷиддӣ мерасонад. Дар ҳақиқат, бисёре аз кишварҳои пас аз авторитарӣ, ки аксарияти онҳо кишварҳои ғарбӣ мебошанд, роҳи нусхабардории хеле мустақим ва амалисозии ниҳодҳои демократии Ғарбро пеш гирифтанд. Ва ин тақлид, набудани принсипи созанда, навоварона дар ташаккули системаҳои сиёсии худ боиси он шуд, ки шаклҳои демократии ба хоки ғарбӣ кӯчонидашуда хусусиятҳои ғайридемократиро ба даст оварданд, ки пур аз «мундариҷаи ғарбӣ» мебошанд.

Бояд дар назар дошт, ки татбиқи лоиҳаҳои демократӣ дар кишварҳои гузариши демократӣ дар шароити фишори фавқулодаи берунии демократияи Ғарб, зери таъсири меъёрҳои муайяни рафторе, ки аз берун ҷорӣ карда мешаванд, сурат мегирад. Б.М. Олкотт дар китоби худ менависад: «Иёлоти Муттаҳида ва то ҳадде дигар кишварҳои ғарбӣ Қазоқистонро водор мекунанд, ки режимеро таъсис диҳад, ки суннатҳои асосии демократиро ҳифз мекунад. Дар айни замон, роҳбарони Ғарб мехоҳанд, ки ширкатҳояшон дар кишварҳои худ барои азхудкунии захираҳои нафти Қазоқистон мавқеи боэътимод дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, дастгирӣ ва ҳамдардии онҳо мутобиқи ҳуқуқҳои инсон дигар гурӯҳҳои мухолифини кишварро, ки доираи фаъолияташон дар солҳои охир якбора коҳиш ёфтааст, гумон аст, ки пешвоёни ғарбӣ дигар коре кунанд - ба истиснои он ки онҳо Қазоқистонро барои гуноҳҳои муайян ба шакли сабук фишор хоҳанд дод ва дар баъзе ҳолатҳо онҳо ҳатто ба ин омода нестанд».[11, с. 35 -36]

Дар маҷмӯъ, ин мавқеъ, бешубҳа, яке аз ҷанбаҳои ҷараёни умумии ҷаҳонишавӣ мебошад, ки истиқлолияти давлатҳои алоҳидаи пасошӯравиро на танҳо дар соҳаи иқтисод, балки дар соҳаи рушди мавқеи сиёсӣ низ танг карда, онҳоро зери фишори намунаҳои фарҳанг ва арзишҳои ғарбӣ қарор медиҳад. Чунин ба назар мерасад, ки ин ҷанбаи ҷаҳонишавӣ унсури таҳдид ба манфиатҳои миллии баъзе «демократияҳои нав» -ро дар бар мегирад.

Албатта, демократияҳои Ғарб дар замони муосир аз ҳама шаклҳои пешрафтаи ин сохтор мебошанд. Гарчанде ки онҳо байни худ фарқ мекунанд: ба мисли демократия дар Амрико аз демократияи Швейтсария ва ё дигар давлатҳо. Бо вуҷуди ин, ин имкони пайдоиши баъзе моделҳои сифатан мухталифи режими демократиро дар баробари демократияҳои типии Ғарб истисно намекунад. Бо дарназардошти камбудиҳои

демократияи ҳозираи Ғарб ва эҳтимолияти пайдоиши шаклҳои дигари демократия, меъёрҳои воқеии рушди демократӣ шояд ягон идеали демократияи комилро пайравӣ кунанд. Ҳарчанд, таҳияи чунин идеал ниҳоят душвор аст, зеро идеал мафҳуми субъективӣ мебошад. Мазмуни онро аксаран анъанаҳои фарҳангию таърихии ҷомеаи муайян ва тамоюли арзишманди шаҳрвандони он муайян мекунанд. Он аслан аз хусусияти мушкилоти воқеии ҷомеа ва шароите, ки имкониятҳои ҳалли онҳоро муайян мекунанд, вобаста аст.

Гузариш аз режимҳои автократӣ ба демократии сиёсӣ, ки дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-ум дар Европаи Шарқӣ ва Иттиҳоди Шӯравии собиқ оғоз ёфт, мураккабии системавии тағйиротҳои давраи гузаришӣ, нерӯи азими муқовимат ва давомнокии худи равандро нишон дод. Мафҳуми вазъияти гузариш то имрӯз дақиқ муайян карда нашудааст ва аз ин рӯ ба як қатор тафсирҳои гуногуни имконпазир аз ҷониби сиёсатшиносон баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла, Р. Дарендорф дар бораи гузариши тоталитаризм ба демократия изҳор доштааст: «Гузариш маънои иваз кардани як система бо системаи дигарро надорад. Ин роҳ ба сӯи озодӣ, гузариш аз ҷомеаи пӯшида ба ҷомеаи кушода аст. Ва ҷомеаи кушод система нест, балки танҳо восита барои дарёфти имконият мебошад».[4, с. 71]

Муҳаққиқи рус В. Гелман, муносибати аслиро ба таҳлили тағйироти режим дар фазои пасошӯравӣ нишон дода, тағйироти сиёсиро дар кишварҳои пасошӯравӣ ҳамчун «таҷрибаи табиӣ»-и тағйирёбии режим мешуморад.[3, с. 81]

Бояд зикр намуд, ки барои мустаҳкам шудан ё, тавре ки баъзе муҳаққиқон мегӯянд, барои таҳкими демократия зарурати раванди мутобиқшавӣ ба шароит ва анъанаҳои миллӣ нақши муассир дорад. Дар ин маврид ташкили ҷомеаи комилҳуқуқи шаҳрвандӣ дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ метавонад барои суръат бахшидани ин раванд мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки моделҳо ва равишҳои тадқиқотии дар боло овардашуда ба баррасии объективии масъалаи дигаргунсозии демократӣ дар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ мусоидат мекунанд. Аз ҷумла, онҳо имкон медиҳанд нуқтаҳои зеринро таъкид кунем:

- вобастагии раванди дигаргунсозии демократӣ ба хусусиятҳои рушди миллӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодии кишвар;
- таъсири ҷаҳонишавӣ ба дигаргуниҳои куллии ҳаёти иҷтимоии давлатҳо, ба ихтилофи байни хоҳиши худмуайянкунии миллӣ (фарҳанги миллӣ) ва фарҳанги ҷаҳонӣ, ба ибораи дигар байни стандартҳои умумиҷаҳонӣ ва арзишҳои маҳаллӣ асос ёфтаанд;
- мавҷудияти усулҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо, ки метавонанд заминаҳо, равандҳо ва самти тағйироти сиёсиро дар роҳи гузариш аз авторитаризм ба демократия ба амал баровард.

Адабиёт

1. Ашин, Г. «Демократический элитизм» - реальность или иллюзии? [Текст] / Г. Ашин // Власть. 2001. № 4. - С. 61-62.
2. Гельман, В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция. [Текст] / В. Гельман.- Серия «Монография», № 7. - М.: Московский общественный научный фонд, 1999. - С. 16.
3. Гельман, В.Я. Из огня да в полымя? Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе[Текст] / В.Я. Гельман // Полис, 2007. № 2. — С. 81.
4. Дарендорф, Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе [Текст] / Р. Дарендорф //Вопросы философии, 1990. № 9. - С. 71.

5. Дегтярев, А.А. Основы политической теории: Учебное пособие [Текст] / А.А. Дегтярев .- М.: Высшая школа, 1998. - С. 212.; Дьяченко, С.А. Политический транзит в современном Казахстане [Текст] / С.А. Дьяченко. - Астана: Елорда, 2001. - С. 53.; Ашимбаев, М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению [Текст] / М.С. Ашимбаев. -Астана: Елорда, 2002. - С. 12.

6. Мельвиль, А.Ю. Демократические транзиты(теоретико-методологические и прикладные аспекты) [Текст] / А.Ю. Мельвиль.- М. 1999.- С.76 .

7. Никитменко, А.Н. Транснационализация демократии. Третья волна демократизации в свете теорий международных отношений [Текст] / А.Н. Никитменко. - Альманах «Космополис», 1997. - С. 121.

8. Никитменко, А.Н. Транснационализация демократии. Третья волна демократизации в свете теорий международных отношений [Текст] / А.Н. Никитменко. - Альманах. «Космополис», 1997. - С. 135.

9. Назарбаев, Н. Духовно-культурное развитие народа - основа укрепления государственной независимости Казахстана. Выступление на VII сессии Ассамблеи дружбы народов Казахстана [Текст] / Н. Назарбаев / Казахстанская правда. -16 декабря 2000.

10. Олкотт, Марта Брил. Казахстан: непройденный путь [Текст] / М.Б. Олкотт. - Центр Карнеги. - М.: Гендальф, 2003. - С. 35.

11. Олкотт, Марта Брил. Казахстан: непройденный путь [Текст] / М.Б. Олкотт. - Центр Карнеги. - М.: Гендальф, 2003.- С. 35-36.

12. Сааданбеков, Ж. Авторитаризм и демократия на Востоке. Общественно-политическое издание [Текст] / Ж. Сааданбеков.- Астана, 2003. — С. 387.

13. Сморгунов, Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник [Текст] / Л.В. Сморгунов. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. — С. 212-213.

14. Хантингтон, С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] / С. Хантингтон / Пер. с англ. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. - 368 с.

15. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе, 2005. – С. 32.

ГЛОБАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ И ИЗМЕНЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ

НАЗАРЗОДА ПИРАЛИ САФАР,
кандидат политических наук, доцент,
заведующий кафедрой истории и методики преподавания истории
Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки,
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16
Тел.: (+992) 931-70-17-65. E-mail: nsadi79@mail.ru

В середине 1970-х годов в странах и регионах мира начался новый процесс изменения общества на пути к демократизации, известный как «третья волна демократизации», во многом обусловленный фактором глобализации. Согласно «третьей волне», переход к демократии в разных странах интерпретируется как глобальный процесс. Глубокий масштаб третьей волны демократизации обусловлен главным образом тем, что на нее глубоко влияет рост факторов современной глобализации со всеми ее последствиями и проявлениями в экономической, социальной и политической сферах. Следует признать, что третья волна демократизации происходит не на пустом месте, а в конкретном

международном контексте, среде, оказывающей существенное влияние на процесс демократизации.

Обретя политическую независимость, Республика Таджикистан, как и другие постсоветские государства Центральной Азии, в период социальных изменений прочно влилась в эту глобальную волну и встала на путь построения демократического общества. Наряду с этим, для установления демократического режима реализован ряд возможных форм демократического строя, некоторые из которых являются примерами европейского опыта, основную часть которого составляет пример опыта самого Таджикистана.

Используя объективное рассмотрение вопроса демократических преобразований в постсоветских республиках, автор попытался показать влиятельные глобальные факторы в процессе формирования демократического политического режима, характерного и для Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *глобальная концепция демократизации, независимость, политический режим, авторитарный, тоталитарный, становление демократического режима, влияющие факторы, изменение, «третья волна демократизации», постсоветские республики, Тажикистан.*

THE GLOBAL CONCEPT OF DEMOCRATIZATION AND POLITICAL REGIME CHANGE

NAZARZODA PIRALI SAFAR,
Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of History and Methodics of Teaching History,
Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki,
735360, Republic of Tajikistan, Kulob, 16, S. Safarov str.,
Phone: (+992) 931-70-17-65. E-mail: nsadi79@mail.ru

In the mid-1970s, countries and regions of the world began a new process of changing society on the path to democratization, known as the "third wave of democratization," largely due to globalization. According to the "third wave," the transition to democracy in different countries is interpreted as a global process. The deep scale of the third wave of democratization is mainly due to the fact that it is deeply influenced by the growth of the factors of modern globalization, with all its consequences and manifestations in the economic, social and political spheres. It should be recognized that the third wave of democratization is taking place not from scratch, but in a specific international context, an environment that has a significant impact on the democratization process.

Having gained political independence, the Republic of Tajikistan, like other post-Soviet States of Central Asia, has firmly integrated into this global wave and embarked on the path of building a democratic society during the period of social change. At the same time, a number of possible forms of democratic system have been implemented to establish a democratic regime, some of which are examples of European experience, the main part of which is the example of the experience of Tajikistan itself.

Using an objective consideration of the issue of democratic reforms in the post-Soviet republics, the author tried to show influential global factors in the process of forming a democratic political regime, which is characteristic of the Republic of Tajikistan.

Key words: *global concept of democratization, independence, political regime, authoritarian, totalitarian, formation of democratic regime, influencing factors, change, "third wave of democratization," post-Soviet republics, Tajikistan*

УДК: 327

АРЗЁБИИ НАҚШ ВА МАҚОМИ ТОҶИКОН ДАР ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ АФҒОНИСТОН АЗ ҶОНИБИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК

ҚОДИРОВ ДОВАР САИДАЛЛОВИЧ
номзади илмҳои таърих, муаллими калони
кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи иқтисодии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 987-10-36-25. E-mail: Dovar7061988@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф арзёбии нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон аз ҷониби муҳаққиқони тоҷикро мавриди пажӯҳиш ва баррасӣ қарор додааст.Таъкид гардидааст, ки нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон боиси эътирофи доираҳои васеи илмӣ қарор гирифта, зимнан нисбат ба ҷойгоҳи онҳо дар таърихи ин кишвар мулоҳизаҳои гуногуне дар асару мақолаҳои донишмандони шарқшинос ироа гардидаанд. Дар арзёбии ин масъала асару мақолаҳои олимони тоҷик истино шуда наметавонанд, зеро дар онҳо нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон таҳлили холисонаро пайдо намуда, минбаъд низ идома хоҳад ёфт. Сарфи назар аз ин, масъалаи мазкур бозтоби навро вобаста ба шароити нави таърихӣ ва рушди илми таърихнигорӣ, ки орӣ аз ҳама гуна мафкура бошад, тақозо менамояд. Ба қавли муаллифи мақола дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар тадқиқоти худ муҳаққиқони тоҷик бештар ба тақдири тоҷикони Мовароуннаҳр таваҷҷуҳ зоҳир намуда, нақш ва мақоми тоҷикони Хуросон (Афғонистон)-ро нодида мегирифтанд. Маҳз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлоли комили сиёсии Тоҷикистон боис ба он гардид, ки масъалаи мазкур бо диди нав ва дар такя ба манофеи миллии давлатамон аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик таҳлил ва арзёбии амиқи худро пайдо намуд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикон, Ҳабибуллои Калаконӣ, паштунҳо, Ориёно, Мовароуннаҳр, Хуросон, Афғонистон, масъалаи миллӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ.*

Нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон боиси эътирофи илмӣ дар сатҳи афғонистоншиносони ҷаҳонӣ қарор гирифта, нисбати онҳо дар асару мақолаҳои эшон андешаҳои гуногуне баён гардидаанд. Арзёбии ин масъала дар асару мақолаҳои олимони тоҷик низ дар такя ба андешаҳои афғонистоншиносони ҷаҳонӣ ва мушоҳидаҳои онҳо аз сафар ба ин минтақа таҳлили холисона пайдо намудааст. Новобаста аз ин мавзуи мазкур вобаста ба шароити ҳассоси имрӯзаи ҷаҳонӣ, инъикоси навро дар илми таърихнигорӣ талаб менамояд.

Дар омӯзиш ва шинохти нақш ва мақоми тоҷикони Афғонистон профессор Ҳ.Назаров нақши бузург ифо намудааст[25]. Ҳарчанд дар марҳилаи аввал Ҳ.Н.Назаров дар асарҳои худ ба масоили ҷунбишҳои иҷтимоии солҳои 20-уми қарни XX дар Афғонистон диққат равона намуда бошад ҳам, аммо дар он перомуни тоҷикон ва нақши онҳо дар давлатдории афғонҳо маълумоти нодир дарёфт карда мешавад. Ба қавли профессор Ҳ.Назаров «чорабиниҳое, ки ҳукумати муҷоҳиддин тахти сарвари Бачаи Сақо (Ҳабибуллои Калаконӣ-Д.Қ.) ҷиҳати решакан намудани коррупсия, ришвасситонӣ ва сӯистифодаи маъмурияти пешин аз мақоми худ, маҳви нобаробарии миллӣ ва қавмӣ, кам намудани андозаи молиёт ва бақиядорӣ дар байни деҳқонон дар Афғонистон анҷом дод, тарафдорони ӯро на танҳо дар байни деҳқонони тоҷики марказ ва шимоли Афғонистон, балки байни қабилаҳои афғони вилоятҳои шарқӣ ва ҷанубӣ зиёд намуд. Маҳз ин сабаб гардид, ки ҳукумати муҷоҳиддин аз болои тамоми рақибони худ ғалаба намояд» [25,24].

Ба хусус дар монографияи профессор Ҳ.Назаров таҳти унвони «Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон» [26] ба мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон диққати ҳаматарафа дода шудааст. Амалан ин нахустин таҷриба дар ҷумҳуриамон оид ба омӯзиши муфассали тоҷикони Афғонистон ба шумор рафта, муаллиф ба таври низомнок ва маҷмуӣ масъалаи мазкурро холисона мавриди пажуҳиш қарор додааст. Дар пешгуфтори монография аслан матлаб ва ҳадафи асосии муаллиф аз навиштани он ба таври возеҳ баён ёфтааст. Ҳатто барои он ки шубҳае дар номгузории он пайдо нашавад, муаллиф менависад: «Барои онҳое, ки аз таърих ва фарҳанги Хуросон ба хубӣ огоҳӣ доранд, шояд номгузорӣ беҷо ва бемаврид бошад, лекин чӣ метавон кард дар ҳоле агар муаллифони афғон дар ним қарни охир тамоми комёбиҳо ва дастовардҳои Хуросонро асосан ба афғонҳо (паштунҳо) нисбат дода, тоҷиконро ба ҷумлаи «қабилае аз қабоили паштун» ба қалам медиҳанд… нақш ва мақоми халқи тоҷикро нодида мегирифтанд»[26,3].

Як қатор мақолаҳои илмии профессор Ҳ.Назаров, ки ба масъалаи миллӣ дар Афғонистон бахшида шудаанд, ки дар онҳо ба мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ сурат гирифтааст[24;27;28;29].

Дар таърихнигорӣ ва шарқшиносии тоҷик таҳқиқоти мукаммал оид ба нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон аз ҷониби муҳаққиқ Р.Маҳмадшоев анҷом дода шудааст. Мавсуф дар рисолаи номзадии худ «Тоҷикони Афғонистон дар замони нав (Таснифи таърихӣ-этнографӣ)» [19] масъалаи мазкурро мавриди пажуҳиш қарор додааст. Тавре профессор Р.Маҳмадшоев таъкид менамояд «Тоҷикон дар дарозои таърих дар ташаккули этникии ҳазораҳо, узбекҳо, паштунҳо ва дигар халқҳо таъсири назаррас гузоштанд[19,12].

Бояд зикр намуд, ки пеш аз оне ки профессор Р.Маҳмадшоев рисолаи номзадии худро дифоъ намояд, мавсуф як қатор мақолаҳои арзишманде, таълиф намуд, ки дар онҳо нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо возеҳан нишон дода шудааст[11;12;13].

Муҳаққиқ Р.Маҳмадшоев дар монографияи худ таҳти унвони «Тоҷикони Афғонистон дар замони нав» (Очерки таърихӣ, хоҷагидорӣ ва фарҳанги моддӣ) [20] ба масъалаи нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо бештар диққат равона намуда, дар ин замина андешаҳои созандаи илмӣ баён доштааст. Профессор Р.Маҳмадшоев дар таҳқиқоти худ ба нодиртарин адабиёти шарқшиносони тоинқилобии рус, Иттиҳоди Шӯравӣ, ғарбӣ ва шарқ такя намуда, хулосаҳои зарурии худро оид ба мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон иброз медорад. Ба қавли муҳаққиқ «Дар омӯзиши таърихи тоҷикони Афғонистон махсусан саҳми бориз олими Шӯравӣ И.М.Рейснер бозидааст. Дар тамоми таҳқиқоти эшон, ки марбут ба Афғонистон мебошанд, ба нақш ва мақоми тоҷикон дар сарнавишти таърихии ин кишвар таваҷҷуҳи асосӣ равона гардидааст... И.М.Рейснер дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои тоҷикӣ-форсӣ, англисӣ ва рус ба ҳудуди ибтидоии маскуншавии тоҷикон ва афғонҳо ишора карда, дар ин замина раванди ҳаракати афғонҳоро аз кӯҳҳои Сулаймон таҳқиқ намуда, минбаъд тасарруфи заминҳои тоҷиконро ба соҳибияти афғонҳо дар таҳқиқоти худ меоранд. Мавсуф нақши тоҷиконро бо ҷомеаи ташаккулёфтаи феодалӣ дар ин сарзамин арзёбӣ намуда, ҳамчунин ҷойгоҳи онҳоро дар таназзули сохтори ҷамъияти ибтидоии афғонҳо ва ба зудӣ шаклгирии муносибатҳои феодалӣ дар онҳо баён доштааст»[20,18-19].

Р.Маҳмадшоев дар монографияи худ таҳти унвони «Таърихи рушди этносиёсии тоҷикони Хуросон (Афғонистон)» [15] бештар сари масоили тавсифи таърихӣ-географӣ ва тафсири чунин мафҳумҳое ба монанди “Ориёно”, “Хуросон”,

“Афғонистон” диққат дода, дар ин замина ҷанбаҳои таърихи тоҷикони Хуросон (Афғонистон), этногенез ва таърихи этникӣ, намуди антропологӣ, забон, халқият, шумора ва маҳалли сукунати онҳоро дар садсолаи гузашта таҳлил намудааст. Диққати асоси ба таърихи сиёсии тоҷикони Хуросон (Афғонистон) ва вазъи онҳо дар қаринаи муносибатҳои муосири байниқавмӣ ва байнимиллӣ дар Афғонистон дода шудааст.

Дар соли 2011 дар таърихнигории тоҷик оид ба тоҷикони Афғонистон як тадқиқоти дигари бунёдӣ аз ҷониби Р.Маҳмадшоев таҳти унвони «Равандҳои рушди этносиёсӣ ва иҷтимоию фарҳангии тоҷикони Афғонистон (миёнаҳои асри XVIII ва ибтидои XX)»[18] анҷом дода шуд. Ба қавли Р.Маҳмадшоев “Бояд ба назар гирифт, ки таърихи бостон, асрҳои миёна ва нави тоҷикони Афғонистон иртиботи бевосита ба таърихи халқи тоҷик, ки давлатдории худро дошт, алоқаманд мебошад. Ин алоқамандии генетикӣ дар рӯзҳои мо мубрамияти махсусро касб намуда, тақозо менамояд, ки боз ҳам гузаштаи таърихии макони сукунати тоҷикон жарфтар ва ба таври маҷмуӣ омӯхта шавад” [18, 3-4].

Профессор Р.Маҳмадшоев таҳқиқоти илмии худро оид ба нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон идома дода, дар яке аз мақолаи худ “... бештар сайри иҷмолие дар таркиби этникии кишвар (Афғонистон-Д.Қ.), ҷуғрофиёи таърихии он, манотиқи сукунати ин ва ё он қавму қабила, масоили этногенетикии онҳо дар кишвар, тааруз, таҳоҷум ва тасарруфи мулкҳои мардумони таҳҷой аз ҷониби қабоили муҳоҷири пасокӯҳи Сулаймон, сиёсати муҳоҷиркунонии қабоили пуштун дар вилоёти ғайрипуштун ва дар ин замина, ривоҷи тадриҷии бартарихоҳии қабоили ҳоким...”[14,116] бештар алоқамандӣ зоҳир намудааст.

Ҳамчунин дар бораи тоҷикони Афғонистон Р.Маҳмадшоев як қатор мақолаҳои бунёдии дигаре таълиф намудааст, ки то кунун арзиши баландро соҳибанд[16;17;23].

Дар ибтидои солҳои 90-уми қарни XX асари муҳаққиқ Саиди Саъдӣ «Мухтасари таърихи сиёсии тоҷикони Афғонистон» [30] аз чоп баромад, ки муҳаққиқ то ҷое тавонистааст, дар ин асари фишурда таърихнигории таърихи сиёсии тоҷикони Афғонистонро дар такя ба манбаъҳои нодири шарқшиносони Шӯравӣ ва тоҷик мавриди баррасӣ қарор диҳад. Ба нақл аз ӯ тақдири тоҷикони Афғонистон ва Ӯзбекистон ба ҳам басо монанд мебошанд, ки на сарзаминашон ба номи онҳо ёд мегардад ва на дар ин макон халқи азалиаш эътироф менамоянд.

Як таҳқиқоти дигари бунёдие, ки роҷеъ ба тоҷикони бурунмарзӣ дар замони истиқлол анҷом гирифт ба муҳаққиқ Ҳ.А. Шарифов марбут мебошад. Мавсуф дар китоби худ «Тоҷикони бурунмарзӣ»[32] дар асоси сарчашмаҳои нодири шарқшиносони Шӯравӣ ва Тоҷикистон сабабҳои парокандашавии халқи тоҷик ва вазъи ҳамиллатонамонро, ки берун аз ҳудуди Тоҷикистон иқомат доранд, муфассал мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Зимни таҳқиқи таърихнигории тоҷикони Афғонистон муҳаққиқ Ҳ.Н.Шарифов дар такя ба афғонистоншиноси номӣ Ю.В.Ганковский менависад: «Ба муносибатҳои феодалӣ низ паштунҳо таҳти таъсири амиқи тоҷикон, ки сохти мазкур дар онҳо хеле барвақт ташаккул ёфта буд, ворид мегарданд. Аз ин масалан калимаҳое, ки мафҳумҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва давлатӣ-маъмурии ин халқро ифода мекунанд, қотеона дарак медиҳанд. Онҳо саросар тоҷикӣ мебошанд. Омӯзиши истилоҳоти асосии иҷтимоию сиёсии дар ҷомеаи афғон дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX маъмулбуда давраи Дурраниҳо ба мо собит сохт, ки аз 200 истилоҳи аз ҳама зиёд истеъмолшаванда 73 фоизаш форсӣ-тоҷикӣ ба амсоли “даста”, “кадхудо”, “саргала”, “саркарда”, “ҳамсоя” ва ғайра, ва ё арабие мебошанд, ки тавассути забони форсӣ-тоҷикӣ иқтибос шудаанд, “малик”, “хел”, “тоифа”, “ғулом”, “наввоб” ва ғайра; 11

фоизи ин истилоҳот туркӣ муғулианд “байрақ”, “доруға”, “нӯкар” ва ғайра; 9 фоизи истилоҳоти мазкур аслан омехтаи арабӣ-форсӣ-тоҷикӣ ё туркӣ-форсӣ-тоҷикӣ мебошанд»[32,199-200].

Тадқиқоти дигари илмие, ки оид ба тоҷикони Афғонистон анҷом дода шудааст, ба қалами доктори илмҳои таърих Ш.Имом тааллуқ дорад. Мавсуф дар монографияи “Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дуввуми қарни XIX ва қарни XX” [4] дар хусуси тоҷикони Афғонистон ва нақши боризи онҳо дар таърихи давлатдории Афғонистон (Хуросон-Д.Қ.) андешаҳои худро ҷамъбаст намудааст. Ҳамзамон, дар ин асар дидгоҳи том ва консептуалии муаллиф дар хусуси сарнавишт, мақом ва ҷойгоҳи таърихӣ ва иҷтимоии тоҷикони Афғонистон (Хуросон-Д.Қ.) бозтоб гаштааст, ки оғози марҳилаи нав дар шинохти тоҷикон маҳсуб мегардад. Ба андешаи Ш. Имом “Тоҷикон қадимтарин мардуми бумии хиттаи Афғонистонанд, ки он қисми муҳим ва таркибии аъзами Хуросони таърихист... Сарнавишти онон бо паштунҳо, ҳазораҳо, ӯзбакҳо, туркманҳо, пашаиҳо, нуристониҳо ва ақвому гурӯҳҳои дигар пайванди табиӣ пайдо намудааст, бахусус ба паштуҳо (афғонҳо) пайвандҳо ва риштаҳои зиёди ҳамнажодӣ, ҳамқисматӣ, ҳамкорӣ, ҳамфарҳангӣ, ҳамсуннатӣ ва хешутаборӣ мавҷуданд” [4,6-7].

Солҳои 2015-2017 як зумра мақолаҳои илмӣ оид ба нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории Афғонистон аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик назири Г.Иброҳимова, Ҳ.Саидов, Р.Маҳмадшоев, Қ.Искандаров Д.Қодиров таълиф гардиданд[1;6;10;21;22;31]. Г.Иброҳимова дар мақолаи худ бештари сари масъалаи ҷуғрофиёи таърихии муайянсозии миллӣ-ҳудудии Афғонистон аз рӯи нишондодҳои арбоби сиёсӣ ва шарқшиносӣ номии англис Маунстюарт Элфинстон (1779-1859) диққати худро равона намудааст. Таъкид бояд намуд, ки маҳз дар соли 2015 дар таърихнигории тоҷик як тадқиқоти муфассал оид ба “Саҳми Маунстюарт Элфинстон дар омӯзиши таърихи Афғонистон (миёнаҳои асри XVIII ва ибтидои XIX)” [2;3] аз ҷониби Г.Иброҳимова анҷом ёфт. Умуман, муҳаққиқ Г.Иброҳимова дар тадқиқоти худ саҳми М.Элфинстонро дар омӯзиши таърихи иҷтимоӣ-сиёсии Афғонистон муҳим арзёбӣ намуда, ба қавли ӯ М.Элфинстон барои боз ҳам таҷдиди назар намудани таърихи халқҳои ин кишвар, қабл аз ҳама паштунҳо ва тоҷикон кӯшиши зиёде ба харҷ додааст.

Дар мақолаи профессор Ҳ.С.Саидов бошад, таъкид мегардад: «М.Элфинстон бештар ба муаммоҳо ва хусусиятҳои таърихӣ-мардумшиносии тоҷикон мароқ зоҳир намуда буд. Тоҷиконро ӯ халқҳои бумӣ ҳисобида, иброз медорад, ки дар қиёс ба дигар халқҳо онҳо ба заминдорӣ меҳри беандоза доштанд... Тоҷикон мардумони сулҳдӯст ҳисоб ёфта, бо заҳматкашии худ шӯҳратёр гардида буданд. Бо таъсиси давлати Афғонистон дар соли 1747 раванди дуру дарози тобеънамоии тоҷикон ва дигар халқҳои ин ҳудуд аз ҷониби афғонҳо оғоз меёбад»[31,120-121]. Афғонистоншиносон Р.Маҳмадшоев ва Қ.Искандаров дар мақолаҳои худ бештар сари масъалаҳои зулм ва ситами миллии миллатгароёни қабоили паштун дар мавриди миллиятҳои ғайрипаштун, омезиши қабилаҳои турку муғул ва узбек дар фазои этникии аҳолии тоҷикнишини Хуросон (Афғонистон) дар асрҳои VII-XVIII ва мавқеи тоҷикон дар таърихи сиёсии Афғонистон ва нақши онҳо дар таъсиси арзишҳои фарҳангӣ, ҳифзи мамлакат аз ҳуҷуми хориҷиён мулоҳизаронӣ намудаанд. Муҳаққиқ Д.Қодиров дар мақолаи худ ба шахсияти пири афғонистоншиносони тоҷик доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Назаров ва асару мақолаҳои арзишманди ӯ дар бораи мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо андешаҳои худро баён доштааст.

Дар соли 2018 аз ҷониби афғонистоншиносони номии тоҷик Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев дар хусуси нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории

афғонҳо як монографияи мукаммали илмӣ ба хонандаи тоҷик пешниҳод гардид[5]. Яке аз бобҳои монографияи муҳаққиқони дар боло зикргардидаро омили этникӣ дар ташдиди низои Афғонистон ташкил дода, дар ин зимн ба нақш ва ҷойгоҳи тоҷикон дар равандҳои сиёсии ин кишвар таваҷҷуҳи зиёде равона карда шудааст. Ба таъкид онҳо "Таърихи Афғонистон шоҳиди фидокорӣ ва қаҳрамониҳои беназири тоҷикон дар муборизаи муштараки ақвоми сокини кишвар барои озодӣ ва истиқлолият мебошад. Дар ҷангҳои байни Англия ва Афғонистон минтақаҳои тоҷикнишини ин мамлакат марказҳои асосии муқовимати зиддиинглисӣ гардида буданд" [5,200].

Мақолаи дигари илмӣ оид ба нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо аз ҷониби Қ.Искандаров ва Д.Қодиров пешниҳод гардидааст[7]. Дар мақолаи Қ.Искандаров ва Д.Қодиров аслан оид ба саҳми "классики шохаи Осиёмиёнагии афғонистоншиносии ҷаҳон" Ҳ.Назаров ва саҳми мондагори эшон дар таҳқиқи мақоми тоҷикон дар ҳаёти сиёсӣ ва рушди фарҳанги Афғонистон мулоҳизарониҳо сурат гирифтааст. Дар таърихнигории тоҷик як таҳқиқоти дигари илмие, ки дар он масъалаи нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо баррасӣ мегардад, аз ҷониби муҳаққиқ Д.С.Қодиров [8;9] анҷом дода шудааст. Д.С.Қодиров дар рисолаи илмии худ нуқтаҳо ва дидгоҳи яке аз саромадони афғонистоншиносии тоҷик Ҳ.Назаровро ба масъалаи миллӣ, мақоми тоҷикон дар ҳаёти сиёсӣ ва рушди фарҳангии Афғонистон ва дигар мулоҳизаҳои ин олимро мавриди баррасии илмӣ қарор додааст.

Ҳамин тавр, нақш ва мақоми тоҷикон дар таърихи давлатдории афғонҳо аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик холисона дар тадқиқоти онҳо арзёбии худро пайдо намудааст. Ҳарчанд дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар тадқиқоти худ муҳаққиқони тоҷик бештар ба тақдири сиёсӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии тоҷикони Мовароуннаҳр таваҷҷуҳ зоҳир намуда, нақш ва мақоми тоҷикони Хуросон (Афғонистон), ки дар сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатдории афғонҳо ҷойгоҳи намоёнро ишғол намуда, сутунмуҳраи ҷону ҷисми онро ташкил медоданд, пурра тадқиқи холисонаи худро пайдо накарда буд. Албатта ин масъала дар худ сабабҳои объективӣ ва субъективии худро доро буд. Маҳз пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлоли комили сиёсии Тоҷикистон боис ба он гардид, ки масъалаи мазкур бо диди нав ва дар такя ба манофеи миллии давлатамон аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик таҳлил ва арзёбии амиқи худро пайдо намуд.

Адабиёт

1. Ибрагимова Г. Вопросы национально-территориального определения Афганистана по Эльфинстону [Текст] /Г. Ибрагимова //Вестник Таджикского национального университета Серия гуманитарных наук .– 2015.– №3/2(162).– С.25– 28.
2. Ибрагимова Г.С. Вклад Маунстюарта Эльфинстона в изучение истории Афганистана (середина XVIII – начало XIX вв.) [Текст] дис... канд. истор. наук. 07.00.03.- Всеобщая история (Новое и новейшее время) / Г.С. Ибрагимова.-Душанбе, 2015.-173 с.
3. Ибрагимова Г.С. Вклад Маунстюарта Эльфинстона в изучение истории Афганистана (середина XVIII – начало XIX вв.) [Текст] автореф. дисс... канд. ист. наука 07.00.03. - Всеобщая история (Новое и новейшее время)/ Г.С. Ибрагимова.-Душанбе, 2015.-25 с.
4. Имом Ш. Нигоҳе ба таърихи тоҷикони Афғонистон дар нимаи дуввуми қарни XIX ва қарни XX [Матн] /Ш.Имом.– Душанбе, 2013. – 268 с.
5. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ [Матн] /Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев.– Душанбе: Дониш, 2018.–219 с.

6. Искандаров Қ. Тоҷикони Афғонистон дар раванди рақобатҳои қавмию сиёсии кишвар [Матн] /Қ.Искандаров//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. .– 2017.– №3/6.– С.12– 20.

7. Искандаров Қ., Қодиров Д.С. Саҳми Ҳақназар Назаров дар таҳқиқи мақоми тоҷикон дар ҳаёти сиёсӣ ва рушди фарҳанги Афғонистон [Матн] /Қ.Искандаров, Д.С. Қодиров //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.–2019.– №9.– С.126–131.

8. Қодиров Д.С. Саҳми Ҳақназар Назаров дар омӯзиши таърих ва фарҳанги Афғонистон [Матн] дисс... номзади илмҳои таърих. 07.00.09.- таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ (Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ)/ Д.С.Қодиров.-Душанбе, 2020.-192 с.

9. Қодиров Д.С. Саҳми Ҳақназар Назаров дар омӯзиши таърих ва фарҳанги Афғонистон [Матн] автореф. дисс... номзади илмҳои таърих. 07.00.09.- таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ (Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ)/ Д.С.Қодиров.-Душанбе, 2020.-52 с.

10. Қодиров Д.С. Ҳақназар Назаров –таърихшинос ва афғонистоншинос [Матн] /Д.С.Қодиров //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон .– 2017.– №3/5- С.37-41.

11. Махмадшоев Р. Таджики Афганистана (к вопросу о численности и расселению в XIX-начало XX вв.) [Текст] /Р.Махмадшоев //Изв. АН Тадж. ССР Сер.: Востоковедение, история, филология.-1976.-№4(86). – С.76-82.

12. Махмадшоев Р. Участие таджиков Афганистана в первой англо-афганской войне 1838-1842 гг. [Текст] /Р.Махмадшоев //Изв. АН Тадж. ССР Сер.: Востоковедение, история, филология.-1979.- №1(95).- С.104-111.;

13. Махмадшоев Р. Изучение таджиков Афганистана в СССР [Текст] /Р.Махмадшоев //Страны Среднего Востока (история, экономика, культура). М.:Наука, 1980. С.264-271.

14. Маҳмадшоев Р. Нигоҳе ба муносиботи миллӣ дар Афғонистон: рақобат ва муборизаҳои сиёсӣ [Матн] /Р.Маҳмадшоев//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон .– 2019.– №10. Қисми 1- С.110-117.

15. Махмадшоев Р. История этнополитического развития таджиков Хорасана (Афганистан) [Текст] /Р.Махмадшоев. – Душанбе: Ирфон, 2009.–206 с.

16. Махмадшоев Р. Некоторые аспекты этногенеза таджиков Афганистана [Текст] /Р.Махмадшоев //Вестник Таджикского национального университета Серия гуманитарных наук .– 2008.– №3(48).– С.52– 59.

17. Махмадшоев Р. Источники по истории таджиков Хорасана (Афганистан) середины XVIII – начала XX вв. [Текст] /Р.Махмадшоев //Вестник Таджикского национального университета Серия гуманитарных наук .– 2009.– №3(51).– С.17– 23.

18. Махмадшоев Р. Процессы этнополитического и социокультурного развития таджиков Афганистана (середина XVIII-начало XX вв.) [Текст] автореф. дисс... докт. ист. наука 07.00.03. - Всеобщая история (Новое и новейшее время)/Р.Махмадшоев.-М., 2011.- 48 с.

19. Махмадшоев Р. Таджики Афганистана в новое время (Историко-этнографическая характеристика) . [Текст] автореф. дисс... канд. ист. наука 07.00.03. - Всеобщая история 07.00.07-Этнография /Р.Махмадшоев.-М., 1989.-16 с.;

20. Махмадшоев Р. Таджики Афганистана в новое время (Очерки истории, хозяйства и материальной культуры)[Текст] /Р.Махмадшоев-Душанбе:Дониш, 2001.-200 с.

21. Махмадшоев Р. Тюрко– монголо– узбекская диффузия в этногенезе и этнической истории таджиков Хорасана(Афганистан) [Текст] /Р.Махмадшоев //Вестник Таджикского национального университета.– 2017.– №3/1– С.3– 7.
22. Махмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана [Текст] /Р.Махмадшоев //Вестник Таджикского национального университета Серия гуманитарных наук .– 2016.– №3/1(194).– С.21– 26.
23. Махмадшоев Р. Язык дари таджиков Афганистана в контексте этноязыковой политики афганского государства [Текст] /Р.Махмадшоев //Вестник Таджикского национального университета Серия гуманитарных наук .– 2010.– №1(57).– С.44– 49.
24. Назаров Х. К постановке национального вопроса в Афганистане[Текст] /Х.Назаров //Изв. АН. ТаджССР.. Сер.: Востоковедение, история, филология.– 1991.– №2.– С.10-20.
25. Назаров Х. Социальные движения 20-х годов XX века в Афганистане[Текст] /Х.Назаров /Отв. ред. А.Г. Слонимский; АН Тадж. ССР. Ин-т востоковедения. – Душанбе: Дониш, 1989.– 265 с.
26. Назаров Ҳ. Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон. [Матн] /Ҳ.Назаров – Душанбе: Дониш,1998.– 656 с.
27. Назаров Ҳ. Масъалаи миллӣ дар таърихи муосири Афғонистон [Матн] /Ҳ.Назаров//Фарҳанги Ориёно, Шумораи 7,8,9, – Душанбе, 2000.– С.55-59. (Бо забони тоҷикӣ-дарӣ).
28. Назаров Ҳ. Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ ва тарҳи масъалаи миллӣ дар Афғонистон [Матн] /Ҳ.Назаров// Ёдномаи Муҳаммад Тоҳири Бадахшӣ.– Душанбе,2000.– С.40-54. (Бо забони тоҷикӣ-дарӣ).
29. Назаров Ҳ. Як нигоҳи умумӣ перомуни масъалаи миллӣ дар Афғонистон [Матн] /Ҳ.Назаров// Ому, Шумораи 2. Соли 2001.– С.151-165. (Бо забони тоҷикӣ-дарӣ).
30. Саид С. Мухтасари таърихи сиёсии тоҷикони Афғонистон [Матн] /С.Саид-Душанбе:Оли Сомон,1995.-72 с.
31. Саидов Х.С. М. Эльфинстон и некоторые проблемы истории таджиков Афганистана [Текст] /Х.С.Саидов //Исторический формат.-2015.-№2(2). С.117-124.
32. Шарифов Ҳ. Тоҷикони бурунмарзӣ [Матн] /Ҳ.Шарифов-Хуҷанд:Раҳим Ҷалил,1999.-512 с.

ОЦЕНКА РОЛИ И МЕСТА ТАДЖИКОВ В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АФГАНИСТАНА СО СТОРОНЫ ТАДЖИКСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

КОДИРОВ ДОВАР САИДАЛЛОВИЧ,
кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры
государственного управления и экономического права
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
Тел.: (+992) 987-10-36-25. E-mail: Dovar7061988@gmail.com

В данной статье автор рассматривает и изучает оценку роли и места таджиков в истории государственности Афганистана со стороны таджикских исследователей. Отмечается что, роль и место таджиков в истории государственности Афганистана широко обсуждается в научном кругах, и вместе с тем высказывались различные мнения о их роли в истории этой страны в трудах и статьях востоковедов. В оценке данного вопроса нельзя исключать труды и статьи таджикских ученых, так как в них выявляется и в дальнейшем будет продолжатся объективный анализ роли и места таджиков в истории афганского государства. Тем не менее, этот вопрос требует нового осмысления в связи с

новыми историческими условиями и развитием историографической науки, независимого от какой-либо идеологии. По мнению автора статьи, на в бывшем Советском Союзе таджикские исследователи в своих исследованиях уделяли больше внимания судьбе таджиков в Мавераннахре, игнорируя роль и место таджиков в Хорасане (Афганистане). Именно распад Советского Союза и обретение Таджикистаном полной политической независимости привели к тому, что этот вопрос глубоко анализируется и оценивается таджикскими исследователями с новым видением и исходя из национальных интересов нашей страны.

Ключевые слова: *таджики, Хабибулла Калакони, пуштуны, Ариан, Мавераннахр, Хорасан, Афганистан, национальный вопрос, Советский Союз*

VALUATION OF THE ROLE AND STATUS OF TAJIK PEOPLE IN THE HISTORY OF AFGHANISTAN'S STATEHOOD BY TAJIK RESEARCHERS

KODIROV DOVAR SAIDALLOEVICH,
Candidate of History, senior lecturer of Public
Administration and Economic Law Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003 Republic of Tajikistan Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 987-10-36-25. E-mail: Dovar7061988@gmail.com

In this article, the author examines and study valuation of role and status of tajik people in the history of Afghan statehood by tajik researchers. It is noted that the role and place of Tajiks in the history of the statehood of Afghanistan is widely discussed in scientific circles, meanwhile, various opinions were expressed about their role in the history of this country in the works and articles of orientalists. In this valuation, the works and articles of tajik scientists cannot be excluded, as they give an objective analysis of the role and status of tajik people in the history of the Afghan state and will continue to do so. Nevertheless, this issue requires a new understanding due to the new historical conditions and the development of a science of historiography independent of any ideology. According to the author of the article, in the former Soviet Union, , tajik researchers paid more attention to the fate of tajik people in Maverannahr in their studies, ignoring the role and status of tajik people in Khorasan (Afghanistan). It was the collapse of the Soviet Union and the acquisition of full political independence by Tajikistan that led to the fact that this issue began to be analyzed and evaluated by tajik researchers with a new vision and based on the national interests of our country.

Keywords: *Tajiks, Khabibulla Kalakoni, Pashtuns, Arian, Maverannahr, Khorasan, Afghanistan, national question, Soviet Union*

УДК: 339

ПРИОРИТЕТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ЗУЛФОНОВ БАХТИЁР БАХРОНОВИЧ,
соискатель Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
Старший научный сотрудник АОТ.
Тел.: (+992) 904-15-00-62. E-mail: ryziev81@mail.ru,

В настоящей статье речь идет о внутренней и внешней политике Республики Таджикистан относительно реализации стратегических целей в обеспечении устойчивого развития экономического потенциала страны. Автор отмечает, что благодаря инициативам руководителя страны отечественная экономическая дипломатия достигла определенных высот, придерживаясь политики «открытых дверей». Шаг за шагом развиваются и укрепляются интеграционные процессы и конструктивное сотрудничество почти со всеми странами мирового сообщества. Выражено, что налаживание зарубежных связей Таджикистана с внешним миром и странами постсоветского пространства является важным фактором эффективного экономического развития в настоящее время и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: *экономическая дипломатия, внутренняя и внешняя политика, сотрудничество, развитие, интеграция, стратегическая цель, стратегические партнеры*

Республика Таджикистан благодаря приобретению государственной независимости и национального единства уверенно шагает по пути своего развития, укрепляя в стране мир и национальное согласие. За 30-лет Государственной независимости республике удалось достичь великой цели – упрочнить государственность и создать правовое, демократическое и светское общество, укрепить политическую, экономическую и культурную независимость.

Усилия и огромное стремление Основателя мира и национального единства, Лидера нации – Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона обеспечило дружественные отношения и интеграционные процессы с разными странами мира, особенно, с международными и региональными организациями. Внимание мировой общественности все больше и больше приковано к нашей стране, отношение Таджикистана со странами огромного континента приобретает все новые окраски в режиме поступательного и эффективного развития. Таджикистан стал ближе к странам огромной планеты благодаря миролюбивой и дружественной политике Лидера нации.

Распад советского государства и разрушение единого экономического сотрудничества нанес Таджикистану существенный ущерб, создав большие экономические трудности и проблемы во всех отраслях народного хозяйства, особенно, в сферах энергетики, промышленности, транспорта, сельского хозяйства. Отсюда, после установления в стране прочного мира и национального согласия перед Правительством Таджикистана встал вопрос о начале масштабных работ по обеспечению действенного и устойчивого экономического развития страны.

Правительство Республики Таджикистан в целях дальнейшего и поступательного развития направило внутреннюю и внешнюю политику страны для реализации стратегических целей в обеспечении устойчивого развития экономического потенциала, в том числе, в энергетическом секторе, выходе из коммуникационной блокады, защите продовольственной безопасности, форсирования темпов развития промышленной сферы.

В результате огромных усилий и мудрой политики Президента страны Эмомали Рахмона Таджикистан за небольшое время превратился в процветающую страну, в островок мира и безопасности, в регионе с национальными ценностями и территориальной целостностью [12,113]. Благодаря инициативам руководителя страны отечественная экономическая дипломатия достигла определенных высот, придерживаясь политики «открытых дверей». Примечательно, что шаг за шагом развиваются и укрепляются интеграционные процессы и конструктивное сотрудничество с многими странами близкого и дальнего зарубежья.

В настоящее время Таджикистаном установлены дипломатические отношения с 178 государствами мира, являясь, одновременно, активным членом авторитетных международных и региональных организаций. Год за годом укрепляется международная позиция республики в Организации объединенных наций (ООН) и ее структурных подразделений, Организации Шанхайского сотрудничества, Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), Организации безопасности и сотрудничества в Европе (ОБСЕ), Организации экономического сотрудничества, Организации исламского сотрудничества и т.п. Будучи членом названных учреждений и структур Таджикистан отстаивает свои национальные интересы и ценности, вносит конструктивные идеи и предложения в решении глобальных проблем политической и экономической жизни и в этом плане развивает сотрудничество с международными организациями как партнеров по стратегическому развитию. Отрадно, что ныне все коллективные и всеобщие инициативы не проходят без активного участия Республики Таджикистан.

Следует отметить, что основная задача внешней политики Таджикистана заключается в создании необходимых условий для устойчивого развития страны, укрепления государственной независимости для развития экономического сотрудничества за пределами страны в экономической сфере, в целях достижения стратегических целей по обеспечению энергетической и коммуникационной независимости, защите продовольственной безопасности.

Следует признать, что Таджикистан, как и другие государства мира, активно участвует в процессах глобализационного характера. В этой связи республика направляет внутреннюю и внешнюю политику на подъем и увеличение национальных богатств, улучшение благосостояния народа. Таджикистан проводит свою внешнюю и экономическую политику в целях реализации политических, экономических и культурных задач в рамках многостороннего взаимного сотрудничества со всеми дружественными и соседними государствами Центральной Азии, СНГ, а также с такими большими странами, как Китай, Иран, Индия, США, Германия, Франция, Италия и рядом других европейских стран.

Налаживание зарубежных связей Таджикистана является важным фактором долгосрочного экономического развития. Политолог Зафар Саидзода рассуждая международное экономическое сотрудничество Таджикистана отмечает, что «Республика Таджикистан в своей внешней политике придерживается интеграционных принципов и дружеских отношений со всеми странами мира. Среди прочих целей, составляющих основы межгосударственных отношений, наша страна во главу угла ставит экономические соображения» [12,152]. Главенствующим вопросом является ликвидация бедности и создание необходимых условий для улучшения благосостояния народа.

Республика Таджикистан в сфере дипломатических отношений наращивает сотрудничество со странами – экономическими партнерами в рамках целей и

долгосрочных интересов. По мнению политолога Зафара Саидова, экономические интересы по праву считаются первостепенной задачей и целью Таджикистана. Это не случайно, ибо в современном мире все государства двигаются в сторону глобализации, а в этом поприще внешняя политика играет существенную роль для подъема роста экономики и увеличения национальных богатств. Поскольку Таджикистан находится на этапе поступательного развития, многое зависит от внешней политики и дипломатических усилий ради достижения политических и экономических целей (13,147).

Взаимное экономическое сотрудничество – эффективный и надежный путь к долгосрочному экономическому развитию. В контексте сказанного Таджикистан в своей политике межгосударственных отношений стремится создать атмосферу доверия и благополучия для расширения политического сотрудничества, обеспечения безопасности, добрососедства, является сторонником прозрачной политики в двусторонних и многосторонних отношениях со всеми государствами мира, в том числе, со странами, входящими в Содружестве независимых государств и, прежде всего, Российской Федерации.

Таджикистан стремится укреплять дружественные связи и отношения с многочисленными странами региона и, в первую очередь, с Ираном, государствами Исламского мира, Китайской народной республикой, Индией, европейскими странами и т.п.

Привлекательность Таджикистана на международной политической арене отражает, прежде всего, поиски дипломатических путей в решении всяких внутренних и внешних проблем и конфликтов. Не случайно, Республика Таджикистан до настоящего времени имеет экономические и торговые связи с 124 государствами мира, в том числе, с 10 странами СНГ и 114 стран из числа дальнего и близкого зарубежья. В результате этих усилий общий объем иностранной инвестиции в национальную экономику постоянно растет и имеет тенденцию увеличения.

Одной из основных направлений экономической дипломатии и экономической деятельности Таджикистана является развертывание всестороннего сотрудничества со странами Центральной Азии и Запада в рамках организации экономического сотрудничества и развитие отношений и связей с государствами Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС).

ШОС свою конструктивную деятельность в плане сотрудничества начал с 26 апреля 1996 года в городе Шанхай Китайской Народной Республики под названием «Шанхайская пятерка». В этот день главы пять государств, граничащих друг с другом - Китай, Российская Федерация, Республика Казахстан, Киргизская Республика и Республика Таджикистан собрались для обсуждения пограничных вопросов и укрепления добрососедских связей и отношений в военной сфере с пограничными регионами.

Подписание декларации о создании организации в этот исторический день стало основой для дальнейшего многоаспектного сотрудничества, охватывающего различные сферы общественной жизни стран – участниц ШОС. На базе принятой декларации было намечено расширение многосторонних связей, открытое, деловое и конструктивное обсуждение различных аспектов сотрудничества между странами, входящими в ШОС.

Основная цель Шанхайской организации сотрудничества – обеспечение безопасности, мира и согласия в регионе, борьба с международным терроризмом, раскольничеством, экстремизмом, торговлей наркотическими веществами и т.п. В

свою очередь, одна из главных целей организации заключается в создании атмосферы заинтересованности и содействия для многостороннего экономического сотрудничества на взаимной благоприятной основе, развитие социальных и культурных связей. Важным составляющим было отмечено развитие транспортно-коммуникационной сферы, которая содействует в сближении членов Организации Шанхайского сотрудничества. В нашем случае это означало одно из приоритетных направлений таджикской дипломатии в экономической области.

Как было отмечено выше, Таджикистан целиком является приверженцем мира и стабильности в регионе. Наша республика вносит существенный вклад в расширении экономического сотрудничества, содействует в создании необходимых условий для развития устойчивой экономики, повышения уровня жизни народов, населяющих ШОС. Одним из первостепенных вопросов для Таджикистана в масштабе многостороннего сотрудничества является укрепление связей в сфере инвестиции, развитие телекоммуникации, создание рабочих мест в местах компактного проживания народов, проживающих в странах организации.

Таджикистан в этом контексте провозглашает «Политику открытых дверей», основная цель которой состоит в обеспечении и развитии экономического, социального и культурного сотрудничества с другими государствами. По мнению политолога Зафара Саидова, современные интеграционные процессы и деловые сотрудничества являются велением времени и отражают позитивный вклад, разумную инициативу и стремления Таджикистана во внешней политике. Благодаря политике открытых дверей республика добывается активного и конструктивного сотрудничества международных организаций и международных финансовых институтов в экономическом благополучии страны и примечательно, что связи становятся все более прочной и устойчивой.

Членство Таджикистана в «Шанхайской пятерке», активное участие Президента республики во всех мероприятиях и жизнедеятельности данной международной организации имеет огромное политическое значение, которая является символом и фактором утверждения новой мировой системы в международных отношениях и многополярном мире, признания законных интересов всех государств.

Активное участие Таджикистана в Организации Шанхайской организации имеет, прежде всего, цель упрочения дружественных связей и отношений со странами - участниками ШОС и на этой основе добиваться устойчивого экономического развития в регионе. Шанхайская организация приняла долгосрочную экономическую программу между странами – членами ШОС. Основной целью данного документа является содействие в свободном движении товаров, оказании услуг, нанотехнологии, торговле между странами региона. В соответствии с этой программой были запланированы и расширены сотрудничество Таджикистана со странами ШОС в области транспорта, промышленности, здравоохранения, культуры, науки и техники, сельского хозяйства, таможни, энергетики, перевозки и транспортировки, коммуникации и пр.

Программа охватывает также многочисленные направления совместной деятельности в сфере практической реализации вопросов телекоммуникации, создания совместных предприятий по производству товаров народного потребления, совместного решения возникающих проблем. Заслуживает уважения деятельность Таджикистана при Совете предпринимателей и Межбанковского объединения Шанхайской Организации Сотрудничества, постоянно рассматривающей инвестиционные вопросы касательно реализуемых проектов.

Следует отметить, что все государства – члены ШОС находятся на этапе перехода к развитию, который, в конечном счете, укрепляет возможности и потенциал организации. Все страны взаимодополняют друг друга и выражают готовность к конструктивному сотрудничеству.

Китайская Народная Республика является надежным и стратегическим партнером Таджикистана. Наше сотрудничество развивается благодаря хорошим дипломатическим связям в области экономических отношений. Таджикско-китайские отношения в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества особенно заметны в сфере энергетики, транспорта, информатики и коммуникации. В этом плане КНР среди других государств ШОС внес заметный вклад для развития различных сфер нашей республики.

В течении нескольких лет сотрудничества между Таджикистаном и Китаем были подписаны более 150 соглашений и правовых актов. Китайская Народная Республика занимает первое место по инвестициям в экономику Республики Таджикистан. Благодаря китайской инвестиции были завершены несколько больших стратегических проектов, в том числе, магистраль Чанак – Худжанд – Душанбе, туннелей Шаршар, Чормагзак, Шахристан, линии электропередачи Юг – Север, Лолазор – Хатлон и мн. др.

В сентябре 2014 года во время визита Председателя Китайской Народной Республики Чин Си Зинпина в Таджикистан был запущен второй агрегат первой очереди Центра подачи энергии и тепла в г. Душанбе, где основным инвестором была КНР. Был дан старт строительству второй очереди этого энергетического объекта, заложен фундамент таджикистанской части четвертой газовой трубы Центральная Азия – Китай. Стороны достигли согласия, чтобы государственное предприятие нефти и газа Китая и их партнеры продолжили в Таджикистане геологические экспедиции в целях оказания нашей стране помощи для получения собственной нефти и газа.

Цели сотрудничества Таджикистана с Китаем продиктованы соображениями надежного партнерства дружественной нам страны в сфере экономики и привлечения инвестиции, в которых остро нуждается наша страна. Для достижения энергетической безопасности, дальнейшего развития экономики Таджикистан и в будущем продолжит стратегическое партнерство с Китайской Народной Республикой в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества.

Безусловно, развитие дипломатических отношений нашей страны невозможно представить без Российской Федерации, ее существенного вклада в экономику Таджикистана. Россия в Шанхайской Организации Сотрудничества вслед за Китаем имеет особое положение и является надежным партнером в политической и экономической жизни. Двусторонние взаимовыгодные экономические связи и отношения Таджикистана и России являются приоритетным направлением внешней политики нашей страны. Вклад России неоценим в восстановлении и налаживании экономики Таджикистана после завершения гражданской войны, подготовке высококвалифицированных кадров для различных областей и сфер народного хозяйства, укрепления государственности. Президент Республики Таджикистан, оценивая положительную динамику двусторонних отношений между странами, отмечает: «Мы всегда ценим вклад и роль русского народа, политических деятелей, известных ученых России в возрождении нашего независимого государства, развитии науки, процветании столицы» [14,19].

Высокая оценка руководителя нашего государства отражает суть и значимость планомерного и эффективного сотрудничества между двумя странами на основе

принятых обязательств. Более того, каждый новый шаг в направлении ускорения и улучшения взаимовыгодных отношений и связей открывает новые страницы и контуры сотрудничества между двумя странами.

Таджикистан и Россия являются стратегическими партнерами. Это, в свою очередь, предполагает начало новых позитивных отношений в целях развития экономического сотрудничества и, следует признать, что такие связи укрепляются год от года. Сегодня в нашей республике действуют более 160 совместных предприятий Таджикистана и России. Благодаря активному участию компании РАО ЕЭС в республике построена и сдана в эксплуатацию электростанция “Сангтуда – 1”, которая производит почти 15% электроэнергии страны. Другим ярким примером стабильных дипломатических отношений между Таджикистаном и Россией является конструктивное экономическое сотрудничество и деятельность Акционерного общества “Газпромнефть” в нашей республике.

Принятие экономической программы сотрудничества между Таджикистаном и Россией на 2011-2014 годы послужило основой для продолженияи ускорения взаимовыгодных экономических отношений в приоритетных сферах народного хозяйства, особенно, энергетики, инвестиции, кооперации, реализации конкретных проектов в гидроэнергетике, развития сферы транспорта и связи, горной металлургии, строительства, легкой промышленности, продовольствия, производства промышленных товаров, переработке продукций сельского хозяйства и т.п.

Не менее важным вопросом, связанным с развитием экономики республики является проблема трудовых мигрантов. На каждой встрече глав государств Таджикистана и России, как в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества, так и вне ее,, данный вопрос подвергается особому рассмотрению и обсуждению. Известно, что большинство трудовых мигрантов работают и живут в России. Для снятия возникающих проблем и упрочения сотрудничества в этом вопросе между двумя странами подписаны многочисленные соглашения, документы, такие, как “Об организации биржи трудовых мигрантов “Россия – Таджикистан”, “О сотрудничестве в сфере социального страхования”, Соглашение “О трудовой деятельности”. В настоящее время ситуация планомерного многостороннего сотрудничества между Таджикистаном и Россией выглядит весьма перспективной и обнадеживающей.

Дипломатические отношения между Таджикистаном и Республикой Казахстан вседа были и остаются благополучными, сопровождаются дружественными подходами, в атмосфере братства и конструктивности. Отметим, что Республика Казахстан является надежным партнером Таджикистана в Шанхайской Организации Сотрудничества. Экономичские связи Таджикистана и Казахстана имеют ярко выраженный характер в сферах транспорта, энергетики, легкой промышленности, сельского хозяйства, цветной металлургии, коммуникации и др.

Таджикистан экспортирует в Казахстан хлопок, продукции сельского хозяйства, ткацкое производство, а также электроэнергию. В свою очередь, Казахстан импортирует в нашу республику зерно, муку, нефтепродукты, химическую промышленность, драгметаллы. Такое сотрудничество, будучи взаимовыгодным для обеих стран, является показателем эффективной связи на приемлемой основе. Инвесторы Казахстана вносят существенный вклад в строительство средних и небольших электростанций на водных объектах и рек страны. Отрадно, что сотрудничество между двумя республиками базируется на основе стратегического партнерства.

Киргизская Республика является одной из стран, входящих в «Шанхайскую пятерку». Республика имеет дружественные и добрососедские отношения с Республикой Таджикистан. Начиная с 1993 года, до сего времени между двумя странами прослеживается конструктивное сотрудничество в социально-экономической и культурной сферах на взаимной и дружественной основе. Направления взаимовыгодного сотрудничества между странами продолжается в соответствии с «Соглашением об основах межгосударственного отношения между Республикой Таджикистан и Киргизской Республикой", подписанным 12 июля 1996 года, "Соглашением между Республикой Таджикистан и Киргизской Республикой о добрососедском отношении и сотрудничества" от 26 мая 2004 года.

Республика Таджикистан поддерживает региональное сотрудничество с Киргизской Республикой в области экономики и стремится для укрепления соответствующих связей и отношений на интеграционной площадке. Сотрудничества между двумя странами были расширены в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества в сфере экономики и торговли, в направлении автомобильного движения, энергетики, продукций народного потребления. Совместные инициативы прослеживались в сфере гидроэнергетики, эффективного использования водных ресурсов, переработки и производства минеральных удобрений, совершенствования и улучшения транспортного движения, налаживания совместных усилий в создании совместных промышленных предприятий, развития экспорта и импорта продукций народного потребления. Все это могло служить в деле долгосрочной перспективы в рамках двусторонних отношений и взаимопреемлемого сотрудничества. К сожалению, придется констатировать, что экономическое сотрудничество Таджикистана и Киргизской Республики не по нашей вине подвергаются в сторону худшего сценарий и в последнее время желают оставлять лучшего.

Роль дипломатии в сфере экономических связей и отношений в площадке Шанхайской Организации Сотрудничества является весьма приоритетной для развития транспортного передвижения между ченами стран ШОС. Таджикистан как и другие государства данной организации отчетливо воспринимает значение расширения коридоров, связанных с развитием транспортного сектора экономики. Именно поэтому наша республика так серьезно отнесся к строительству дорог. В данном направлении был подписан "Соглашение о совместной деятельности по развитию международного транспортного коридора", а также была принята концепция развития железнодорожной транспортной линии. Это единственный способ, согласно которому есть реальная возможность превращения Таджикистана в транзитный регион.

На наш взгляд, приоритетным направлением сотрудничества является совместное развитие информационной инфраструктуры, сфер транспорта и энергетики. Основатель мира и национального согласия, Лидер нации – Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в очередном своем Послании Парламенту страны особо отметил, что "создание транспортной инфраструктуры является существенно важным подспорьем для превращения Таджикистана в транзитный регион и, соответственно, упрощения экспорта отечественной продукции" [10,12].

Также следует иметь в виду, что Таджикистан в масштабе Азиатской транспортной линии составляет перекресток и может соединять Китайскую Народную Республику с другими регионами. Ровно 10 лет тому назад между нашей страной и Китаем была открыта автомобильная дорога в целях прямого автомобильного сообщения. Результат налицо: сегодня более 60% двустороннего товарооборота проходит с переправочного пункта Кулма-Карасу на территории Синцзян (КНР).

Именно это послужило десятикратному развитию товарооборота между Республикой Таджикистан и Китаем в годы совместного экономического сотрудничества в рамках ШОС [6,16].

Наша страна является воротами дружбы и сотрудничества между соседними государтсвами. Согласно географическому местоположению 93% Таджикистана составляют горы и только 7% - равнина. Одна из сложных задач Таджикистана является обеспечение своих граждан и их передвижение с одной части в другую в течении всех четырех времен года. Отсюда темпам развития внутренней и международной сети дорог, в том числе, железной дороги придается особое значение.

Сказанному выше добавим, что Таджикистан благодаря мудрой и миролюбивой политике Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона среди зарубежных партнеров признается страной с устойчивой политикой. Республика постоянно и уверенно двигается в сторону дальнейшего экономического сотрудничества и долгосрочной инвестиции со всеми странами, вносит существенный вклад в создании прочного фундамента по расширению и развитию социально-экономического сотрудничества в регионе и мире.

Таким образом, сотрудничество Таджикистана с дружественными и соседными странами в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества и других международных организаций имеет стратегическое значение в развитии и расширении экономических связей в различных областях народного хозяйства, включая такие приоритетные направления, как промышленность, транспорт, сельское хозяйство, культура и в целом все сферы жизни и деятельности таджикистанского общества

Экономическая дипломатия Таджикистана под руководством Лидера нации, Президента Эмомали Рахмона и благодаря его высокому политическому искусству сумела эффективно использовать дипломатические отношения как инструмент реализации конструктивного сотрудничества со всеми странами – партнерами на политической, экономической и культурной основе, с учетом соблюдения и сохранения ее безопасности, использования финансовой, материально-технической помощи для нужд развития республики (12,266). Это еще раз подтверждает истину о том, что каждая страна, достигшая существенного вклада в международную экономику, развивается большими темпами, в конечном счете влияющие развитию ее экономического потенциала.

Следует отметить, что развитие экономики является одним из важных целей и приоритетных задач каждого государства в мире. При удачном стечении обстоятельств народы получают возможность изменить свою жизнь благодаря использованию возможностей той или иной страны с большим экономическим потенциалом. Обмен взаимной торговлей традиционно оказывает позитивное влияние развитию экономики, открывает новые параметры взаимовыгодного сотрудничества между странами, содействуя доверию и взаимопониманию.

В этом плане таджикская дипломатия свою экономическую политику строит в соответствии с международными нормами и критериями взаимного экономического сотрудничества, стремится к тому, чтобы увеливалась проиводственная доля народного хозяйства страны в мировую экономику. С другой стороны, все отмеченные факторы позитивно влияют на стабилизацию отечественной торговли, создания условий для развития человеческого потенциала.

Отрадно, что таджикская экономическая дипломатия делает уверенные шаги в сторону достижения стратегических целей государства на международной арене. Налицо создание необходимых условий для интеграции в мировую экономику, в

получении квот и льготов в рамках сотрудничества в сфере торговли и экономики на международной арене, защиты интересов отечественных бизнесменов на мировом рынке, привлечения инвестиций в национальную экономику.

Литература

1. Алимов Р.К. Таджикистан-Китай на пути друг к другу. – Москва, 2012. 195 с.
2. Алимов Р.Л. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. - М.: ИДВ РАН, 2011.- 112 с.
3. Бондаренко А.В. Синьцзян-Уйгурский автономный район Китая в начале XXI века. – Москва, 2010, 180 с.
4. Дегтерев Д.А. Экономическая дипломатия: экономия, политика право /Д.А.Дегтерев. -М: Навона, 2010.-176 с.
5. Зардиев Ш.К. Роль «Шанхайской пятерки» в решении пограничных вопросов и перспективы развития взаимовыгодного сотрудничества между республикой Таджикистан и Китайской народной республикой. / Сиёсати хориҷӣ. №2, 2016, с.104-111.
6. Исмоилов Х. Роль Таджикистана в формировании экономического пояса Шелкового пути и место прямых иностранных инвестиций в развитие Республики Таджикистан (в том числе китайские инвестиции). // Сиёсати хориҷӣ. №2, 2016, с.
7. Концепция внешней политики Республики Таджикистан от 27 января 2015 года//http://mfa.tj/ru/pravovaya-osnova-vp/kontceptciya-vneshney-litikirespubliki-tadzhikistan.html. санаи муроҷиат 2.04.2021г.
8. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муқаррароти умумӣ: Банди 2.4.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. ш Душанбе, 26 декабри соли 2019, 47 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Ш. Душанбе, 26 январи соли 2021, 47 с.
11. Парамонов В. Ташаккули вазъи геополитики Осиёи Марказӣ//Осиёи Марказӣ ва Қафқоз. -2002.с.57.
12. Саидов З. Тоҷикистони муосир: Масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. Душанбе-2016, 607 с.
13. Саидзода З., Давлатзода П., Даминова А. Мафҳумҳои бунёдии назариёти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе: Контраст, 2018, 422 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон - бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе, «Ирфон»-2012, с. 96.
15. . http://infosco.biz/en/?pageId=231 санаи муроҷиат 22.12..2021.

АФЗАЛИЯТҲОИ ДИПЛОМАТИЯИ ИҚТИСОДӢ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ЗУЛФОНОВ БАХТИЁР БАҲРОНОВИЧ,
унвонҷӯйи Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, ш.Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 904-15-00-62. E-mail: ruziev81@mail.ru

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ҷиҳати таъмини рушди устувори иқтидори иқтисодии кишвар меравад. Муаллиф қайд мекунад, ки бо шарофати ташаббусҳои роҳбари кишвар дипломатияи иқтисодии дохилӣ бо риояи сиёсати «дарҳои боз» ба кулланҳои муайян

расидааст. Равандҳои ҳамгироӣ ва ҳамкориҳои созанда бо тамоми кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ зина ба зина инкишоф ва таҳким меёбанд. Изҳор гардидааст, ки роҳандозии равобити хориҷии Тоҷикистон бо ҷаҳони беруна ва кишварҳои пасошуравӣ омили муҳимми рушди босамари иқтисодии ҳозир ва дар ояндаи дур аст.

Калидвожаҳо: *дипломатияи иқтисодӣ, сиёсати дохлӣ ва берунӣ, ҳамкорӣ, рушд, ҳамгироӣ, ҳадафҳои стратегӣ, шарикони рушд.*

PRIORITIES OF ECONOMIC DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BAKHTIYOR BAHRONOVICH ZULFONOV,
Applicant of Academy of Public Administration under the President of the Republic Of Tajikistan.
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 904-15-00-62. E-mail: ryziev81@mail.ru

This article deals with the domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan on the implementation of strategic goals in ensuring the sustainable development of the country's economic potential. The author notes that due to the initiatives of the head of the country, domestic economic diplomacy has reached considerable success, adhering "open doors policy ". Step by step, integration processes and constructive cooperation are developing and strengthening with almost all countries of the world community. It is expressed that the establishment of Tajikistan's foreign relations with the outside world and the countries of the post-Soviet space is an important factor in effective economic development now and in the long term.

Key words: *economic diplomacy, domestic and foreign policy, cooperation, development, integration, strategic goal, strategic partners*

УДК: 321

САҲМИ АКАДЕМИК ТАЛБАК НАЗАРОВ ДАР БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚРОРИ СУЛҲ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (1996-1997)

РАҶАБЗОДА АЪЗАМҶОН НУРАЛӢ,
унвонҷӯйи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33,
Тел.: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи саҳми академик Талбак Назаров дар ба даст даровардани сулҳи тоҷикон ибрози ақида намуда, инчунин, қайд намудааст, ки маҳз талошҳову кӯшишҳои академик Талбак Назаров буд, ки сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар амал татбиқ шуда, миёни тоҷикон созишномаи сулҳу истиқрори миллӣ ба имзо расид. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки маҳз бо омадани академик Талбак Назаров музокироти сулҳи тоҷикон аз бунбаст баромада, оқибат бо ба имзорасии "Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон" ба анҷом расид.

Калидвожаҳо: *ҷанг, сулҳ, раванд, музокирот, мухолифин, роҳбарӣ, ҳайат, ҳукуматӣ, мулоқот, Талбак Назаров.*

Даврони соҳибистиқлолӣ ва махсусан давраи ҷанги шаҳрвандӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор шахсиятҳоеро сари кор овард, ки барои миллату сарзамин ва ваҳдати сартосарӣ ҷонфидоиҳои зиёде карда, ному пайкори худро дар таърихи навини тоҷикон бо ҳарфҳои заррин сабт намудаанд. Ҳақ бар ҷониби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аст, ки менависад: "Таърих ҳеҷ гоҳ дар фазои холӣ ба вуҷуд намеояд. Ҳар як саҳифаи он бо номи абармарде вобаста аст, ки бо гузашти вақт нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеаи хеш ва асрҳои минбаъда беш аз пеш равшан мегардад"[21, с. 344] ва номи онҳо ҳеҷ гоҳ аз хотираи мардум фаромӯш намешавад.

Яке аз чунин шахсиятҳо академик Талбак Назаров мебошад, ки дар баробари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми ҳастӣ ва ҳаёти худро ба хизмати халқу ватани азизамон ва ба даст даровардани сулҳу истиқрори миллатамон бахшидааст.

Яке аз хизматҳои муҳимтарини Талбак Назаров дар назди ҳамватанонаш он аст, ки ӯ ҳайати ҳукуматиро дар музокироти сулҳи тоҷикон бо ҳайати Иттиҳоди мухолифини тоҷик роҳбарӣ кардааст. Ин факти таърихиро сиёсатмадорон ва мушоҳидони дохилию хориҷӣ борҳо тасдиқ кардаанд.

Бояд қайд намуд, ки оғози раванди гуфтушунид моҳиятан як бахши аввалин ва бунёдӣ гардида, ба марҳилаҳои минбаъдаи гузариш аз ҷанг ба сулҳ ва ризоияти миллӣ роҳ кушод.

Академик Талбак Назаров оиди оғози раванди музокироти сулҳи тоҷикон қайд мекунад, ки ҳангоми шурӯи раванди музокирот бо мухолифин эҳсос кардам, ки бисёре аз намояндагони онҳо худашон аз кори оғозкардаашон хушҳол нестанд, зеро дар натиҷа маҷбур шуданд хонаҳои худро тарк намоянд, ба кӯҳистон раванд ё муҳоҷират кунанд, инчунин дар кишварҳои бегона онҳоро ягон ояндаи дурахшон ҳам низ интизор набуд. Аммо такаббуру ғурурашон ба онҳо иҷозат надод, ки фавран хатогиҳои худро эътироф кунанд. [13, с. 6]

Бояд тазаккур дод, ки аз давраи якум (5-18 апрели соли 1994) то марҳилаи якуми давраи панҷуми гуфтушунидҳои миёни тоҷикон, ки (аз 30 ноябр то 22 декабри соли

1995) дар Ашқобод доир гардида буд, ҷараёни гуфтушунидҳо ба таври ниҳоят душвор пеш мерафт ва оқибат рафта-рафта дар бунбаст қарор гирифт.

Дар ин ҷо бояд гуфт, ки шояд яке аз сабабҳои ба бунбаст рафтани раванди музокироти сулҳи тоҷикон ин аз сатҳи ҳайати аъзои тарафҳои он низ вобастагӣ дошт. Чуноне ки, Иброҳим Усмонов вобаста ба сатҳи ҳайат ва таъсири шахсони дар музокирот иштироккунанда қайд намудаанд: “Ҳар гоҳ сухан аз гуфтушуниди байни тоҷикон бошад, албатта дар бораи сатҳи ҳайате, ки ин корро мебарад, сухан наронда намешавад. Зеро аз бисёр ҷиҳат тарзи ҳалли дурусти ин масъалаҳо ба қобилияти корӣ ва салоҳияти комиссия ё шахсони дар музокира иштироккунанда вобастагӣ доранд. Аз тарафи мухолифин ба комиссия ҳамеша Ҳоҷӣ Акбар Тураҷонзода роҳбари мекарду Маҳмадшариф Ҳимматзода ва Отахон Латифӣ муовинони ӯ буданд. Аммо дар ду давраи аввал – моҳҳои апрел ва июн дар Москва ва Теҳрон ба баҳонаи он ки сатҳи ҳайати ҳукуматӣ баланд нест, Тураҷонзода ва Ҳимматзода иштирок накарданд”. [16, с. 151-152] Аз ин маълум мешавад, ки ҷониби мухолифин ҳамеша ба аъзоёни ҳайати ҳукуматӣ аҳамияти ҷиддӣ медодааст.

Аз ин рӯ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омаданаш тарафдори ҳарчи зудтар хотима ёфтани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва ба даст овардани сулҳ дар Тоҷикистон буд, аз марҳилаи дуюми давраи панҷум, ки 26 январи соли 1995 дар шаҳри Ашқобод шурӯъ шуд, сар карда то ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон роҳбарии ҳайати ҳукуматиро дар музокирот бо мухолифин ба зиммаи Талбак Назаров – вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузошт. Дар ин давра, ки вазифаи вазири корҳои хориҷии кишварро ба дӯш дошт, аз ин пас дар гуфтушунидҳо, мулоқотҳои сатҳи баланд ва олӣ, машваратҳои хоса ҳамроҳи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар дохил ва сафарҳои хориҷӣ иштирок менамуд. Лекин вақти зиёди худро дар музокирот бо мухолифин сипарӣ мекард.

Оиди масъалаи мазкур мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати хориҷӣ шодравон Карим Юлдошев чунин қайд намудааст: “Пас аз он, ки якчанд даври раванди музокирот дар бунбаст қарор гирифт, ҳаққи идомаи музокироти аз ҷониби ҳукуматро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба зиммаи вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Т.Н. Назаров гузошт ва ба ӯ муяссар гардид, ки раванди музокиротро бомуваффақият ба охир расонад”. [22, с. 8]

Ё ин ки, Абдунабӣ Сатторзода яке аз чеҳраҳои шинохтаи солҳои 90-ум ва намояндаи нерӯҳои мухолифин дар музокироти сулҳи тоҷикон оиди нақш ва таъсири Талбак Назаров ба раванди музокироти миёни ҳайати ҳукуматӣ ва Иттиҳоди мухолифини тоҷик чунин мегӯяд: “То Талбак Назаров ба ҳайати ҳукуматӣ дар музокирот Шукурҷон Зуҳуров, Абдумаҷид Достиев ва Маҳмасаид Убайдуллоев роҳбарӣ карда буданд дар чаҳор даври пешина ва марҳалаи аввали даври панҷум. Ҳар яке аз онҳо, маълум аст, ки шахсиятҳои номдор, ходимони давлатии ботаҷриба ва машҳур буданд он вақт ва ҳоло ҳам ҳастанд. Ва дар ҳунари роҳбарӣ, ташкилотчигӣ ва донишмандии онҳо ҷойи шаке нест, аммо воқеият ин аст, ки дар давраҳое, ки онҳо ба ҳайати ҳукуматӣ сарварӣ мекарданд, раванди музокирот бисёр ба сахтӣ, ба кундӣ ва ноҳамвор пеш мерафт. Агар аз рӯи инсоф бигӯем, иллати ин сахтию ноҳамвор пешрафтанҳо, пеш аз ҳама, худи вазъи душвори онвақта, душвории масъалаҳое, ки бояд дар музокирот баррасӣ ва ҳал мегардиданд, буданд. Аммо боз ҳам агар аз рӯи инсоф баҳо диданӣ шавем ва воқеъбин бошем, бояд иқрор шавем, ки натиҷаи музокирот аз бисёр ҷиҳат ба шахсияти роҳбари ҳайат низ вобаста мебошад. Ба таври дигар, шахсияти роҳбари ҳайат дар музокирот яке аз омилҳои муассир ва ҳалкунанда

мебошад ва инро наметавон инкор кард. Талбак Назаров бо он солорӣ, боандешагӣ, мулоҳизакорӣ, таҳаммулу сабру тоқату донишу фаросати фавқулодае, ки доранд, баробари бевосита ворид шуданашон ба раванди музокирот фазои эҳтиром ва эътиқоди "ҷонибҳои муҳтарам"-ро ба вуҷуд оварданд. Ва ин чиз самараи неки худро дар раванди минбаъдаи музокироти сулҳи тоҷикон дод". [1, с. 178-179]

Ҳамин тавр, 26 январ – 19 феврали соли 1996 дар пойтахти Туркманистон (шаҳри Ашқобод) **марҳалаи дуюми даври панҷуми музокирот** баргузор шуд. Аз ин марҳила сар карда, ба ҳайати ҳукуматӣ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров роҳбарӣ мекард. [7, с. 230]

Оиди давраи шурӯъшавии роҳбарии Талбак Назаров ба ҳайати ҳукуматӣ дар музокирот бо мухолифин Иброҳим Усмонов, ки яке аз иштирокчиёни фаъоли раванди музокирот миёни ҳайати ҳукуматӣ ва Иттиҳоди мухолифини тоҷик буд, чунин мегӯяд: "Шурӯи раисиашон (Талбак Назаров) ба ҳайати ҳукуматӣ дар давраи сахти бӯҳрони ҳарбию сиёсии Тоҷикистон воқеъ шуд. Ба он кас лозим меомад, ки ин давраи музокиротро тавре ба анҷом расонанд, ки ба авзои дохилии кишвар таъсири мусбат расонад. Ҳолати онрӯзаи Тоҷикистон, яъне конфликти дохилӣ оппозитсияро рӯҳбаланд ва бурросухан мекард ва пешниҳодҳои Ҳукумат қабул намешуданд... Дар ин маҷлисҳо Т. Назаров қариб ҳар рӯз сухан мегуфтанд, дар муқобили суханҳои тезутунд низ оромона ҳарф мезаданд, бовар кунонидан мехостанд, ки вазъият дигар шудааст, муносибати Ҳукумату халқ дар нисбати мухолифин тағйир ёфтааст". [3, с. 80]

Дар ин давра вазъияти сиёсию иҷтимоии кишвар ниҳоят муташаниҷ гардида буд ва аз ҳамин сабаб мулоқоту гуфтушунидҳо низ бо душворӣ ҷараён гирифтанд. Аз ин рӯ, дар натиҷаи марҳалаи дуюми даври панҷуми музокирот танҳо як ҳуҷҷат – "Эъломияи Ашқобод дар бораи ҷамъбасти марҳалаи дуюми гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллӣ зери сарпарастии СММ (18 феврали соли 1996)" [2, с. 223] ба имзо расонида шуд.

Бояд қайд намуд, ки дар музокироти сулҳ дар марҳилаи дуввуми гуфтушунидҳои Ашқобод ҷониби ҳукумат ба ҳеҷ гуна гузашт розӣ нашуд. Сабаби инро роҳбари ҳайати ҳукумат дар музокироти сулҳ, вазири корҳои хориҷӣ Талбак Назаров ба хабарнигори ИТАР-ТАСС рӯзи бозгашт аз Ашқобод дар фурӯдгоҳи Душанбе чунин шарҳ дод: "Вақте ҳайати ҳукумат ба моҳияти талаботи мухолифин сарфаҳм рафт, маълум гашт мухолифин амалан пароканда шудани парлумон ва дар асоси он таъсис ёфтани як органи қонунгузорро тақозо мекунад ва гузашта аз ин мехоҳад дар сари ин созмон намояндаи мухолифин қарор гирад, ки ин хилофи Қонуни асосии Тоҷикистон, хилофи интихоботи парлумонист, ки аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф шудааст". [9]

Марҳилаи якум ва дуюми даври панҷуми гуфтушунидҳо нишон дод, ки оид ба ҳаллу фасли баъзе масъалаҳо, пеш аз ҳама, таъсис додани ниҳоди алоҳида дар давраи татбиқ намудани Созишномаи умумӣ назарҳои ҷонибҳо фарқ мекунанд. Масалан, ҳайати мухолифин пешниҳод намуд, ки як ниҳоди ба сохторҳои давлатӣ таъсиррасон бо ваколатҳои зиёд бо номи Шӯрои оштии миллии доимоамалкунанда таъсис дода шавад. Чунин масъалагузорӣ хилофи Конститутсияи Тоҷикистон буд. Ҷониби Ҳукумат бошад таъсис додани Форуми машваратии халқҳои Тоҷикистонро, ки тарафҳо дар сатҳи олӣ маъқул дониста буданд, мувофиқи мақсад медонист. Азбаски ҷонибҳо оид ба чунин масъалаҳои муҳим сари як фикр наомаданд, роҳбарияти ҷумҳурӣ зарур донист, ки масъалаи гуфтушуниди тоҷикон дар парлумони кишвар мавриди муҳокима қарор гирад. [7, с. 231-232]

Ҳамин тавр, дар марҳилаи дуюми даври панҷуми гуфтушунидҳо тарафҳо ба хулосае омаданд, ки масъалаҳои дар ин марҳилаҳо бавуҷудомадаро дар Иҷлосияи

ғайринавбатии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки намояндагони олимақоми мухолифин баррасӣ намоянд.

Мухолифин барои иштирок намудани намояндагонашон дар Иҷлосияи мазкур дар назди роҳбари ҳайати ҳукуматӣ шарту шароитҳои худро гузошта буданд, ки ҳамаи онҳо аз тарафи Т. Назаров қабул шуданд. Масалан, яке аз шартҳои мухолифин чунин буд, ки намояндагони онҳо дар Иҷлосияи мазкур танҳо бо даъвати СММ иштирок мекунанд ва бояд амнияти онҳо аз ҷониби СММ кафолат дода шавад.

Оиди ин шарти мухолифин роҳбари ҳайати ҳукуматӣ – Талбак Назаров бо одати ба худ хос – оромона чунин посух доданд: “Мо амнияти ҳамаи намояндагони оппозитсияро, ки ба сессия меоянд, кафолат медиҳем. Ҷараёни маҷлисҳои сессия мустақиман бо телевизион нишон дода мешавад”. Мухолифин бовар карданд ва розӣ ҳам шуданд. [3, с. 81]

Ба ин хотир ва барои аз байн бурдани мухолифати тарафҳо 11 марти соли 1996 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, муовини Дабири Кулли СММ И. Қиттонӣ, Намояндаи махсуси Дабири Кулли СММ дар Тоҷикистон Р. Пирис-Баллон, намояндагони Россия, Ӯзбекистон, Эрон, Афғонистон Иҷлосияи махсуси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват карда шуд. [7, с. 232] Аммо дар иҷлосияи мазкур намояндагони мухолифин тамоман иштирок накарданд.

Дар иҷлосия бо маърӯзаи махсус роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар музокирот Т. Назаров дар бораи раванди музокироти сулҳи тоҷикон, мақсад ва натиҷаҳои он баромад карданд. Дар баробари Т. Назаров дар ин Иҷлосия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон низ суханронии пуртаҳлилу ҷиддӣ доштанд.

Пас аз чор моҳи баргузории иҷлосияи махсуси парлумони кишвар 8-21 июли соли 1996 дар Ашқобод марҳалаи сеюми даври панҷуми музокирот доир гардида, [20, с. 49] дар ҷараёни он се ҳуҷҷат ба имзо расид: Изҳороти муштарак дар бораи қатъи амалиёти ҷангӣ ва риояи Созишномаи Теҳрон (19 июли соли 1996); Протокол дар бораи иҷрои амали башардӯстона роҷеъ ба табодули асирони ҳарбӣ ва маҳбусон (21 июли соли 1996); Баёнияи муштарак дар бораи ҷамъбасти марҳалаи сеюми гуфтушуниди байни тоҷикон дар Ашқобод – 8-21 июли соли 1996 (21 июли соли 1996). [2, с. 223]

Вале оиди масъалаҳои принсипиалӣ тарафҳо мавқеи худро доштанд ва раванди музокирот нисбат ба як соли қаблӣ бо мушкилиҳо пеш мерафт. Дар баробари ин қувваҳои мухталиф чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар раванди музокиротро халалдор кардан мехостанд. Амалҳои террористӣ, тахрибкорӣ, ҳодисаҳои вайрон кардани сарҳад дар он шабу рӯз бисёр рӯх медоданд. Бо вуҷуди ҳамаи ин моҳи сентябр дар минтақаи Рашт ҳодисае ба вуқӯъ пайваст, ки ба равандҳои гуфтушунид такони ҷиддӣ бахшид. Дар натиҷа, 15-16 сентябри соли 1996 дар шаҳраки Ғарм вохӯрии роҳбарони мақомоти низомии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қумондонҳои саҳроии мухолифин барпо шуд. Фарқияти ин мулоқот дар он буд, ки иштирокчиёнаш аз ҷониби мухолифин дар кӯҳу пуштаи Қаротегину доманакӯҳҳои Помир бар зидди нерӯҳои ҳукуматӣ мубориза мебурданд ва такягоҳи асосии Иттиҳоди мухолифини тоҷик ба ҳисоб мерафтанд. Қумондонҳо дарк карда буданд, ки дар шароитҳои вазнини кӯҳу пушта идома додани мубориза оқибати нек надорад ва зиёда аз ин кашол додани раванди сулҳ ба манфиати халқу давлат нест. Дар фарҷоми ин қадами ҷасурона «Протоколи мулоқоти ҳайатҳои Комиссияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қумондонҳои ҷабҳаи Қаротегин», ки 15 ва 16 сентябри соли 1996 дар шаҳраки Ғарм баргузор гардид, ба имзо расида, барои барқарор намудани сулҳу субот дар ин минтақа заминаи устувор ба вуҷуд овард. Роҳбарони сиёсии мухолифин, ки ҳамагӣ дар хориҷи

кишвар ба сар мебурданд ва имкони таъсиррасониашон ба вазъи дохилӣ маҳдуд буд, аз баргузории мулоқот ва натиҷаҳои он огаҳӣ ёфта, ин иқдоми қумондонҳои саҳроиро маъқул нашумориданд, вале ҷуз аз эътироф намудани он илоҷи дигаре надоштанд. Илова бар ин, ИМТ маҷбур шуд, ки дар асоси мувофиқаҳои қаблӣ ба маҷрои гуфтушунид баргардад. [20, с. 49]

Гуфтушунидҳо дар Ғарм ва мувофиқаҳои ҳосилшуда ба раванди музокирот ангезаи нав бахшиданд. Пас аз ин мулоқот ҷонибҳо ба мулоқоти сатҳи олӣ омодагӣ гирифтанд. Гурӯҳи корӣ бо намояндагӣ аз ҳарду ҷониб таъсис ёфта, ба омода кардани мулоқот ва ҳуҷҷатҳои лозимӣ пардохт. [7, с. 234] Инчунин, дар ин вохӯрӣ тарафҳо макони баргузор намудани мулоқот деҳаи Хосдеҳи Афғонистонро интихоб карданд.

10-11 декабри соли 1996 (**мулоқоти сеюми сатҳи олӣ**) дар деҳаи Хосдеҳ, воқеъ дар шимоли Афғонистон мулоқоти сеюми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва роҳбари ИМТ С.А. Нурӣ баргузор гардид. Дар ин гуфтушунидҳо дар баробари масъалаҳои дигар аввалин маротиба дар бораи Комиссияи оштии миллӣ, вазифа ва салоҳияти он дар раванди сулҳ ва ризоияти миллӣ сухан рафт. Ин вохурӣ, ки дар минтақаи хатарнок ва шароитҳои номусоид баргузор гардида, як навъ имтиҳони ҷиддие барои устувории тарафҳо дар бобати идома додани мароми пешгирифта буд, барои давом додани гуфтушунидҳо заминаи устувор гузошт. Рафти мулоқот ва натиҷаҳои он нишон доданд, ки давраи мушкил дар гуфтушунидҳо паси сар шудааст ва ҷонибҳо баҳри зудтар комёб шудан ба сулҳу оштӣ азми қадамҳои ҷиддитарро гузоштан доранд. Дар он ҷонибҳо дар бораи дар рӯзҳои наздик баргузор намудани мулоқоти навбатӣ аҳд карданд. [20, с. 50]

Инчунин, дар вохӯрии мазкур ҳуҷҷатҳои зерин ба имзо расиданд:

- Протокол дар бораи танзими авзои ҳарбӣ-сиёсии минтақаи доғ;
- Изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ва роҳбари Иттиҳоди мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ (11 декабри соли 1996). [2, с. 224]

Пас аз чанд рӯз, 19-23 декабри соли 1996 (**мулоқоти чоруми сатҳи олӣ**) дар шаҳри Москва мулоқоти навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ бо миёнҷигарии Намояндаи махсуси Дабири Кулли СММ Г.Д. Меррем баргузор гардид. Дар мулоқот аз ҷониби Федератсияи Россия Раиси Ҳукумати Россия В. Черномирдин, вазири корҳои хориҷии Россия Е. Примаков ва дигарон, намояндагони кишварҳои нозир ва созмонҳои байналмилалӣ ширкат варзиданд. [7, с. 234]

Инчунин, аз ҷониби ҳайати ҳукуматӣ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбак Назаров (роҳбари ҳайати ҳукуматӣ) низ иштирок намуда, ба раванди мулоқоти мазкур таъсири ҷиддӣ расониданд. Профессор Иброҳим Усмон дар ин маврид ёддошт кардааст, ки “Эътибори давлатӣ, сиёсӣ ва илмии Талбак Назарович пеши миёнаравҳои музокирот низ кам набуд. Дар мулоқотҳое, ки дар Маскав баргузор шуданд, сӯҳбатҳои самимии В.С. Черномирдин – Сарвазири Ҳукумати Русия, Евгений Примаков – вазири корҳои хориҷии он кишвар бо Талбак Назарович эҳтироми амиқ эҳсос мегардид. Ҳамроҳ нишаста тарҳи баъзе ҳуҷҷатҳоро муайян мекарданд ва фикри устод дар ин ҳолатҳо асосӣ буд”.[3, с. 82]

Мулоқот ба масъалае, ки дуру дароз мавриди баҳси тарафҳо қарор гирифта буд, яъне таъсис додани ниҳоди алоҳида ба мақсади амалӣ сохтани Созишномаи умумӣ равшанӣ андохт. Чунин ниҳод Комиссияи оштии миллӣ (КОМ) ном гирифта, доираи вазифаҳо ва ваколатҳои он дар доираи талаботи Конститутсияи Тоҷикистон муайян гардиданд. [20, с. 50-51]

Дар натиҷаи гуфтушунидҳои мазкур ҳуҷҷатҳои зерин қабул карда шуданд: Протокол дар бораи вазифа ва ваколатҳои асосии Комиссияи оштии миллӣ (23 декабри соли 1996); Созишномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ва роҳбари Иттиҳоди мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ зимни вохӯриашон дар Москва 23 декабри соли 1996; Муроҷиати Э.Ш. Раҳмонов ва С.А. Нурӣ ба ҳамватанон (23 декабри соли 1996). [2, с. 224]

5-19 январи соли 1997 дар шаҳри Теҳрон даври шашуми музокироти миёни тоҷикон барпо гардид. [7, с. 236] Масъалаи асосии рӯзномаи он таҳия намудани Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ буд. Дар натиҷаи ин мулоқот Протокол оид ба масъалаҳои гурезаҳо ба имзо расид, ки аз силсилаи ҳуҷҷатҳои Созишномаи умумӣ буда, боз як дастоварди муҳим дар раванди гуфтушунидҳо гардид. Мазмуни асосии ин Протокол дар ҳамкорӣ бо намояндагони СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ ба таври ихтиёрӣ, бехатар ва боиззат баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ ба ҷойҳои зисти доимиашон буд. Ҳукумати ҷумҳурӣ ӯҳдадор гардид, ки реинтегратсияи гурезаҳоро ба ҷойи истиқоматашон таъмин намуда, ба онҳо ёрии молиявӣ, гуманитарӣ расонад, ҳуқуқу манфиатҳои онҳоро барқарор кунад. Дар Протокол пешбинӣ шуда буд, ки гурезаҳо барои иштирок дар ҳодисаҳои қаблӣ – тазоҳуротҳо, муқовимати сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд. Ин ҳуҷҷат имконият медод, ки гурезаҳо бе тарсу ҳарос аз оқибатҳои ногувор ба Ватан баргарданд ва ба меҳнату зиндагии осоишта машғул шаванд. [20, с. 51] Бояд гуфт, ки муаллифи асосии ин Протокол бевосита Талбак Назаров махсуб меёбанд.

Қайд кардан кифоя аст, ки дар як муддати кӯтоҳ тақрибан 52 ҳазор гуреза аз Афғонистон ва беш аз 180 ҳазор аз кишварҳои ИДМ, инчунин беш аз 680 ҳазор муҳоҷирони дохилӣ ба ҷойҳои қаблии истиқоматии худ баргардонида шуданд. Танҳо бо кӯмаки Намояндагии Раёсати Комиссариати Олии СММ оид ба гурезаҳо дар Тоҷикистон дар як муддати нисбатан кӯтоҳ қариб 38 ҳазор хонае, ки дар ҷараёни амалиёти ҷангӣ хароб шуда буданд, тақрибан 30 ҳазораш барқарор карда шуда, аз 140 ҳазор аъзои оилае, ки дар давраи ҷанг ҷои корашонро аз даст дода буданд, 133 ҳазорашон ба кор ҷалб карда шуданд ва қариб ҳамаи манзилҳои ғайриқонунӣ ишғолшуда ба соҳибони пешинаашон баргардонида шуданд. [14, с. 197]

Баъд аз музокироти Теҳрон дар шаҳри Машҳади Ҷумҳурии Исломии Эрон 21-22 феврали соли 1997 вохӯрии навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон бо роҳбари Иттиҳоди мухолифини тоҷик С.А. Нурӣ бо миёнҷигарии намояндаи махсуси Дабири Кулли СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Г.Д. Меррем, инчунин намояндагони кишварҳои нозир ва созмонҳои байналмилалӣ баргузор гардид, ки масъалаи асосии он баррасӣ ва қабули Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ буд. Ҳамин тавр, дар вохӯрии мазкур ҳуҷҷатҳои зерин ба имзо расонида шуданд: Протоколи иловагӣ ба Протокол дар бораи вазифаҳо ва ваколатҳои асосии Комиссияи оштии миллӣ (21 феврали соли 1997); Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ (21 феврали соли 1997); Изҳороти муштараки Э.Ш. Раҳмонов ва С.А. Нурӣ (21 феврали соли 1997). [2, с. 225]

Бо қабул шудани ин ҳуҷҷатҳо ба масъалаҳои марказӣ – фаъолияти ниҳоди асосии амалисозии Созишномаи умумӣ – Комиссияи оштии миллӣ ва иштироки намояндагони мухолифин дар ҳокимияти давлатӣ равшанӣ андохта шуд. [20, с. 51] Пас аз он ки мулоқоти мазкур бомуваффақият ба анҷом расид, ҳайатҳо ба даври навбатии гуфтушунидҳо ба омодагӣ гирифтан шурӯъ карданд.

Даври ҳафтуми гуфтушуниди тарафҳо аз 26 феврал то 8 марти соли 1997 дар шаҳри Москва баргузор гардид... Дар ин мулоқот таҳия ва қабули яке аз протоколҳои муҳим аз силсилаи ҳуҷҷатҳои Созишномаи умумӣ сурат гирифт. [7, с. 236-238] Вақте

масъалаи низомӣ баррасӣ мешуд, 2-юми марти соли 1997 дар Маскав Т. Назаров дар муқобили даъвоҳои мухолифин, ки онро баъзе машваратчиёни хориҷӣ ҳам дастгирӣ мекарданд, қатъӣ гуфтанд: “Мо ба он иҷозат дода наметавонем, ки донорҳои хориҷӣ қисмҳои мухолифинро, ки ҷузъи артиши мо мешаванд, маблағгузорӣ кунанд”. [3, с. 82]

Пас аз муҳокима ва табодули андеша тарафҳо ҳуҷҷатҳои зеринро қабул карданд:

- Протоколи масъалаҳои низомӣ; [2, с. 225]

- Изҳороти муштараки ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳайати Иттиҳоди мухолифини тоҷик роҷеъ ба ҷамъбасти гуфтушуниди байни тоҷикон, ки аз 26 феврал то 8 марти соли 1997 дар ш. Москва баргузор шуд.

Даври ҳаштуми музокирот байни тоҷикон – даври охирин ба ҳисоб рафта, ба ду марҳила ҷудо мешавад.

8-17 апрели соли 1997 дар шаҳри Теҳрон марҳалаи якуми даври ҳаштуми гуфтушуниди байни тоҷикон баргузор гардид... Ҳангоми ифтитоҳи музокирот вазири корҳои хориҷии Эрон А. Вилоятӣ иштирок дошт. Масъалаи асосии ин вохӯрӣ баррасӣ намудани Протоколи масъалаҳои низомӣ буд, [7, с. 238] вале бенатиҷа анҷом ёфт.

Барои ҳамин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қабл аз сафари моҳи май ба Бишкек, ки дар он ҷо Протоколи сиёсӣ бояд баррасӣ мешуд, 2-юми апрели соли 1997 Талбак Назаров, вазири адлия, Раиси Суди Олӣ, Прокурори генералӣ, мушовири давлатии Президенти ҶТ оид ба масъалаҳои ҳуқуқиро даъват карда, назокати ин мавзӯъро фаҳмонданд. [3, с. 82] Зеро дар раванди музокирот яке аз масъалаҳои ҳасостарин – масъалаҳои сиёсӣ бояд баррасӣ гардида, ҳалли худро меёфт.

Ҳамин тавр, **вохӯрии шашуми** Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва роҳбари ИМТ С.А. Нурӣ 16-18 майи соли 1997 дар пойтахти Қирғизистон – шаҳри Бишкек баргузор гардид, ки дар рафти он ду ҳуҷҷати муҳим – Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ ва Меморандуми Бишкек қабул гардиданд. [20, с. 53]

Талбак Назаров оиди ба имзо расидани Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ, ки дар раванди қабули он иштироки бевосита дошт, чунин мегӯяд: “Вақте ки сухан дар бораи ҳуҷҷатҳое, ки дар ҷараёни музокирот таҳия шудаанд, равад, бояд махсусан ба Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов, роҳбари ИМТ С.А. Нурӣ ва Намояндаи махсуси Дабири кулли СММ Г.Меррем 18 майи соли 1997 ба имзо расидааст, диққати ҷиддӣ диҳем. Мушкилии ба даст овардани якдилӣ дар масъалаҳои сиёсӣ дар он буд, ки сухан дар бораи тақсим кардани сохторҳои қудратӣ ва иштироки намояндагони мухолифон дар онҳо мерафт. Илова бар ин, зарурати тағйир додани сохтори мақоми қонунгузор ва интихоби намояндагони мухолифин ба он пайдо шуд. Дар рӯзи имзои Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ, як санади дигаре қабул шуд, ки онро "Меморандуми Бишкек" меномиданд, ки дар он баъзе самтҳои масъалаҳои сиёсӣ, аз ҷумла созишнома дар бораи чунин масъалаҳои бунёдӣ баста шуда буданд, ба мисли: қабули “Санади ҳамдигарбахшӣ” ва “Қонун дар бораи авф”; дохил кардани 25% намояндагони ИМТ ба Комиссияи марказии интихобот дар давраи гузариш; ислоҳоти ҳукумат тавассути ворид кардани намояндагони ИМТ мувофиқи квота (30%); бекор кардани мамнӯият ба фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии ИМТ ва расонаҳои онҳо пас аз анҷоми марҳилаи дуюми “Протокол оид ба масъалаҳои ҳарбӣ”. [14, с. 198]

Ҳамчунин, дар бораи дар шаҳри Душанбе ҷойгир кардани қисмҳои гурӯҳҳои мусаллаҳи ИМТ бо шумораи 460 нафар ва инчунин, 40 нафар барои ҳифзи аъзои оядаи Комиссияи оштии миллӣ созиш ҳосил шуд. [8, с. 18]

Баъд аз созиши мазкур аз роҳбари ҳайати ҳукуматӣ Талбак Назаров оиди он мепурсанд, ки оё ҳамроҳи 460 автомат, аниқтараш омадани силоҳбадастон сулҳ ба

охир намерасад ё ин ки ин наметавонад як шурӯи дуруғи бузургу давраи дуюми ҷанг бошад? Дар посух ӯ чунин мегӯяд: “Бояд фишангҳои муайян вуҷуд дошта бошанд, бояд аз тарафҳо кафолат дода шавад, ки шартнома маҳз мувофиқи ҳуҷҷатҳои имзошуда иҷро мешавад... Ҳар як фиреб бефоида хоҳад буд. Аксарияти куллии ҳар ду тараф аз ҷанг хаста шудаанд. Шумо бояд ба ин одамон бовар кунед. Онҳое, ки ҷонибдори идомаи муқовимат ҳастанд, ақаллият ҳастанд... Онҳо аз саргардонӣ дар кӯҳистон, дар кишварҳои хориҷӣ хаста шудаанд. Онҳо дарк кунанд, ки ба ҷуз кишвари худ ба касе лозим нестанд. Ҳамин тавр, онҳое, ки ҳам дар ин ҷо зиндагӣ мекунад, барояшон оромӣ мавҷуд нест. Аз ин рӯ, ҳеҷ гуна бесарусомонӣ вуҷуд нахоҳад дошт”. [11]

22-28 майи соли 1997 дар шаҳри Теҳрон бо иштироки ҳайатҳои ду ҷониб, миёнҷигарии Намояндаи махсуси Дабири Кулли СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҳузури намояндагони кишварҳои нозир ва созмонҳои байналмилалӣ марҳалаи дуюми даври ҳаштуми музокирот барпо гардид. Дар ин вохӯрӣ ду ҳуҷҷати муҳим қабул гардид: 1. Протокол дар бораи кафилони татбиқи созишномаи умумии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон; 2. Декларатсияи Теҳрон. [7, с. 240]

Ҳамин тавр, гуфтушунидҳо ба анҷом расида, дар ҳуҷҷати охирин – Декларатсияи Теҳрон дар баробари инъикоси натиҷаҳои вохӯрӣ тарафҳо ба давлати Эрон, ки дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон нақши бузурге бозида буд, миннатдорӣ изҳор намудаанд. Инчунин, бояд қайд намуд, ки тамоми ҳуҷҷатҳое, ки дар Протоколи 17 августи соли 1995 чун қисми таркибии Созишномаи умумӣ пешбинӣ гардида буданд, ба имзо расиданд. Аз ин хотир, ҳайатҳо дар Теҳрон ба раванди музокирот анҷом бахшида, барои омода гаштан ба мулоқоти хотимавии сатҳи олӣ, ки дар шаҳри Москва ба нақша гирифта шуда буд, шурӯъ карданд.

Пеш аз оне, ки ҳайати хукуматӣ барои ба имзо расонидани Созишномаи сулҳ ба шаҳри Москва парвоз кунад, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба роҳбари ҳайати хукуматӣ дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон Талбак Назаров супориш медиҳад, ки ба ҳайати ҳукуматӣ фармондеҳон низ ҳамроҳ шаванд, то онҳо ба чашми сари худ бинанд, ки сулҳ бо чӣ мушкилиҳо ба даст меояд. Ҳамин тавр, Талбак Назаров шахсан ба як қатор фармондеҳон занг мезанад. Масалан, ба фармондеҳ Малик, ки дар Шаҳринав буд, занг зад, аммо ӯ ба Москва парвоз карданро рад мекунад. Танҳо як фармондеҳ – Ҳабиб Насруллоев розӣ мешавад, ки ҳамроҳи онҳо ба Москва парвоз кунад. Лекин рӯзи парвоз ӯ ба фурудгоҳ наомад ва ҳайати хукуматӣ бе онҳо ба Москва парвоз кард. Баъд аз як моҳ ба ҷои кори Талбак Назаров омада гуфт, ки дигар ҳамсафонаш (фармондеҳони саҳроӣ) ӯро тахти ҳабси хонагӣ гирифта буданд, то ки иштироки ӯро дар гуфтушунидҳо ҷилавгирӣ намоянд. Ба фикри Талбак Назаров аз ин маълум мешавад, ки дар дохили кишвар одамоне буданд, ки сулҳро намехостанд. [10] Вале оқибат он рӯзи деринтизори миллати тоҷик даррасид.

Дар гуфтушуниди таърихие, ки 27 июни соли 1997 дар қасри Кремл баргузор шуд, ҳуҷҷати аз ҳама асосӣ дар раванди сулҳи тоҷикон – “Созишномаи умумии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба имзо расид. Имзо шудани ин санад ба раванди музокироти байни тоҷикон хотима бахшида, барои қадамҳои минбаъда дар барқарор намудани сулҳу оштӣ ва ризоияти миллӣ шароити мусоид фароҳам овард. [20, с. 55] Ҳақ ба ҷониби профессор Иброҳим Усмон, узви музокироти сулҳи тоҷикон аст, ки дар китоби судмандаш “Сулҳнома” дар ин бора чунин навиштааст: “Бо имзои ин Созишнома як марҳилаи душвор, хело муҳим ва таърихии халқ ва давлати тоҷик ба анҷом расид”. [15, с. 399]

Вале бояд иқрор шуд, ки сулҳи тоҷикон ба осонӣ ба даст наомадааст. Тавре ки академик Талбак Назаров дар ин бора қайд менамояд, барои соҳиб шудан ба он зиёда аз се сол ё 1171 рӯз сарф кардан рост омад. Дар ин муддат зиёда аз 20 мулоқотҳои байни ҳукумат ва мухолифин (дар маҷмӯъ 8 давраи музокирот) баргузор гардидаанд. [5, с. 35] Барои расидан ба ин рӯз, тавре ки қайд шуд, зарур буд, ки воқеаҳои бисёр мураккаби раванди гуфтушунидҳои бисёрҷониба, ки бо навбат дар Москва, Теҳрон, Исломобод, Ашқобод, Алмаато, Бишкек, Машҳад, Хосдеҳ (Афғонистон) сурат гирифтанд, бартараф карда шавад. [14, с. 199]

Инчунин, худи Талбак Назаров мегӯяд, ки "албатта, дар вохӯриҳои аввал дар паҳлӯи якдигар нишаста, мо наметавонистем ба ҳамдигар нигоҳ кунем. Дар миёнаи раванди музокирот мо аллакай дар сари як мизи гуфтушунид нишаста будем, вале ин маънои онро надошт, ки раванди душвории гуфтушунид пушти сар шуд. Раванди гуфтушунид бухронҳои зиёдеро аз сар гузаронда, аксар вақт бо сабабҳои гуногун, аз ҳама бештар аз рӯи масъалаҳое, ки характери принсипиалӣ (ҷиддӣ) надоштанд, вайрон мешуд. Аммо бо шарофати талошҳои пайвастагӣ ва пойбандӣ ба принсипҳои Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов ҳаракат ба сӯи сулҳ қатъ нашуд. Давраҳои сершумор буданд ва на ҳар яки онҳо натиҷаи дилхоҳ медод. Бо вуҷуди ин пешравӣ қадам ба қадам ба даст омад". [12]

27 июни соли 1997 майдони ҳавоии Душанбе моломоли одамон. Ҳама фурӯд омадани тайёраи Сарвари кишвар – Эмомалӣ Раҳмонро бесаброна интизорӣ мекашиданд... Мардум ҳайатро олиҳиматона пешвоз гирифта, паёмоваронро гулборон карданд. Ба гардани Президент чанбари гул овехтанд. Аз шодиву сурур ашк аз дидагонашон мерехт ва аз он ҷумла Талбак Назаров аз шодиву сурури ҳозирин, ки аз ин сулҳи деринтизор ба ваҷд омада буданд, низ оби дидагонашро нигоҳ дошта натавонист... [6, с. 129]

Ҳамин тавр, пас аз ба имзорасии Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон миссияи Талбак Назаров ҳамчун роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар музокироти сулҳи тоҷикон бомуваффақият ба анҷом расид.

Бояд қайд кард, ки дар ба даст омадани сулҳ дар кишвари ҷангзадаи мо саҳми роҳбари ҳайати ҳукуматӣ академик Талбак Назаров бениҳоят калон аст ва таърихи халқи тоҷик инро барои ҳамеша дар худ сабт кардааст. Ӯ дар мушкилтарин рӯзҳое, ки бар сари кишвари мо омада буд, дар паҳлӯи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҷумҳурӣ, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои ба эътидол овардани вазъи мамлакат, хомӯш намудани оташи ҷанги шаҳрвандӣ, барқарор намудани сулҳу ризоияти миллӣ ва баргардонидани гурезаҳо ва ниҳоят барои ба маъраз иҷро расидани созишномаи сулҳи тоҷикон содиқона камари ҳиммат баст ва хидматҳои шоиста ба анҷом расонд. [4, с. 10]

Дар раванди музокирот то он ки қароре аз ҷониби Президенти кишвар ба имзо расонда шавад, раиси ҳайати ҳукуматии имзои Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ академик Талбак Назаров соатҳои зиёдеро сари андешаҳои хирадмандонаи тақдирсози миллат пушти сар мекард. Гузаштҳои Ҳукумат дар бисёре аз мавридҳо ҳайати Комиссияи оштии миллӣ аз ҷониби Ҳукуматро ба таҳлука меандохт. Баъзе аз намояндагони комиссияи ҳукуматӣ бо изҳори норозигӣ комиссияро тарк намуда, аз маҷлис баромада мерафтанд ё ин ки бо ҳар баҳона дар маҷлис иштирок намекарданд. Аммо бо такя ба хирад ва матонату ҷасорат академик Талбак Назаров ҳамаи андеша ва таклифу пешниҳодҳоро дар чорчӯбаи қарордоди сулҳ ҳаллу фасл намуда, ба Президенти кишвар, ки кафили сулҳи саросарии мамлакат буд, манзур менамуд. [18, с. 100]

Ҳамзамон, Талбак Назарович дар давраи гуфтушунидҳо ақидаву сухани ҳарифонро ботамкин гӯш мекарданд. Сипас, бегоҳиҳо вақте ба машварат гурӯҳи ҳукуматӣ ҷамъ шуд, фикри ҳар касро дар алоҳидагӣ дар бораи суханҳои гуфта, пешниҳодҳои шуда мепурсиданд ва баъд ба хулоса омада, қазоват мекарданд, ки чӣ бояд кард. Ин муносибати олимона ва инсонворро ба сухани тарафи муқобил худи онҳо низ пай бурда буданд ва ин эҳтироми устодро дар назди онҳо зиёд мекард. [3, с. 81]

Ҳамрохон Зарифӣ оиди нақш ва таъсири шахсияти Талбак Назаров ба раванди музокироти сулҳи тоҷикон чунин гуфтааст: "Дар ин гуфтушунидҳо, ки заковат, дониш, сабру таҳаммули хоса талаб мекард, рафтори ӯ ҳамеша мутавозин, дурандешона ва хайрхоҳ буд. Дар ин вохӯриҳо ӯ орому устувор буд ва беҳтарин роҳҳои раҳоӣ аз фоҷиаи миллиро пешниҳод мекард. Маҳз ҳамин сифатҳо Талбак Назаровро аз дигар ширкаткунандагони музокирот - чӣ аз ҷониби ҳукумат ва чӣ аз ҷониби мухолифин фарқ мекард. Дуруст фаҳмидани масъала ва дар айни замон ҳаматарафа бохабар будан аз тамоми нозукиҳои гуфтушуниди дипломатӣ ба ӯ ёрӣ расонд, ки дар рафти он ба ҳамдигарфаҳмӣ овардани тарафҳо муваффақ шавад. Ӯ ба дурустии сиёсати пешгирифтаи Сарвари давлат, ба натиҷаи бомуваффақияти кор боварии калон дошт. Аз ин ҷост, ки тарафҳо ба ин муваффақ шуданд". [17, с. 78-79]

Ё ин ки, Ҷумъахон Темурзода вобаста ба ин масъала дар як мақолааш чунин қайд намудааст: "Боре дар як вохӯрӣ намояндае аз Комиссияи оштии миллӣ, ки аз мухолифин буд, дар бораи сабру таҳаммулпазирӣ ва хирадмандии академик Талбак Назаров хеле ва хеле бомуҳаббат ва самимият ҳарф зада, гуфт, ки аксари таклифу пешниҳодҳое, ки аз ҷониби намояндагони мухолифин манзури Ҳукумат мегардиданд, ростӣ, ба хотири иғвоангезӣ ва ноороми вазъият буданд. Аммо ҷониби Ҳукумат, ки шахсиятҳои шинохтае чун академик Талбак Назаровро шомили ин комиссия намуда буданд, ин шахсияти фарҳангӣ-сиёсӣ бо таҳаммулпешагии хеш намегузоштанд, ки кори он бенатиҷа анҷом ёбад. Ҳамон гуна, ки роҳбари муаззами кишвар ба академик Талбак Назаров эътимод дошт, аксари намояндагони мухолифин дар Комиссияи оштии миллӣ ба хирад ва заковату ватанхоҳӣ ва сулҳофарии ӯ бовар доштанд. Ҳамин боварӣ ва эътимод буд, ки сулҳ дар кишвар бебозгашт пойдор гардида, таҷрибаи Сулҳи тоҷикон эътибор ва шаъни давлат ва Ҳукумати Тоҷикистонро миёни кишварҳои олам боло бардошт". [19]

Дар замони фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ албатта Талбак Назаров бештар ба кори давлатии худашон – вазири корҳои хориҷӣ банд буданд, аммо аз раванди сулҳ канда нашуданд. Зеро фаъолияти гурӯҳи тамос, ки дар он сафирони кишварҳои дигар, намояндагони СММ, САҲА, СКИ иштирок мекарданд, дар мулоқоти вазирони корҳои хориҷии кишварҳои нозири сулҳ дар Душанбе (1998), андешаву таҳқиқи устод хеле муҳим буд. Ин боз як бори дигар дар конференсияи байналхалқие, ки ба муносибати 10-солагии сулҳи Тоҷикистон якҷоя бо СММ баргузор гардид (2007), собит шуд. Ақида ва мақсади ниҳоии Талбак Назаров дар бораи сулҳ он буд, ки моҳи январи соли 1997 дар Теҳрон гуфтанд: "Сулҳ сухани хушк буда наметавонад. Онро дар амал исбот кардан лозим аст. Мо корамонро пеш бурданӣ бошем, аввал бояд ваъдаҳои иҷронашудаи пештараамонро амалӣ кунем". Он кас ба ин фикр ҳамеша содиқ монданд. [3, с. 82-83]

Худи академик Талбак Назаров дар чараёни як сӯҳбаташон ёдовар шуданд, ки раиси ҳайати ИМТ Ҳоҷӣ Акбар Тураҷонзода "гоҳо мегуфтанд, ки ба ин қоғаз розӣ нестам, аммо ба хотири Шумо имзо мемонам". Дарвоқеъ, ин гуфтаҳо ҳақиқат дорад ва

бори дигар тасдиқ мекунад, ки дар музокираву муколама шахсияти иштироккунандагон хеле муҳим ва асосӣ мебошад. [1, с. 180]

Аз ин рӯ, дар хотима бахшидани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва ба даст овардани сулҳи тоҷикон саҳми академик Талбак Назаров ниҳоят калон буда, омӯзиши он барои ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон амри воқеӣ мебошад. Зеро имрӯз миллати тоҷик ва ҳар як тоҷикистонӣ маҳз бо шарофати ин шахсияти некном, ки сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро пайравӣ намуда, онро дар амал тадбиқ кард, дар фазои сулҳу салоҳ, ризоият, оромиву осудагӣ зиндагии озодона дорем. Ҳамзамон, ин сулҳ мавқеъ ва эътибори кишвари моро дар ҷаҳон баланд бардошта, имрӯз таҷрибаи сулҳи моро ҳамчун намуна дар бисёр киишварҳои дунё меомӯзанд. Чуноне ки собиқ Дабири кулли СММ Кофи Анан дар яке аз суханрониҳояш гуфта буд, ки “таҷрибаи сулҳи тоҷикон сазовори он аст, ки ҳаматарафа омӯхта шавад”.

Шояд яке аз муваффақиятҳои ҳукумат дар ба даст овардани сулҳи тоҷикон маҳз таъин шудани Талбак Назаров ҳамчун роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон буд. Зеро хираду заковат, таҳаммулпазирӣ, гуфтори нарм, дӯстона ва бомантиқ, эътибори илмию сиёсии Талбак Назаров натанҳо ҷониби ҳукуматиро дилпур ва боварӣ мебахшид, ҳатто ҳайати мухолифинро ҳам ором мекард, ба муросо медошт, бовар мекунонд ва маслиҳат медод. Аз ин ҷо, ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар музокироти сулҳи тоҷикон таъин шудани ӯ яке аз муваффақиятҳои фаъолияти Ҳукумат дар сулҳсозӣ буд.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳои дар боло овардашуда вобаста ба саҳми академик Талбак Назаров дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон мо ба хулосаҳои зерин омада метавонем:

1. Пас аз таъин шудани Талбак Назаров ҳамчун роҳбари ҳайати ҳукуматӣ раванди музокироти сулҳи тоҷикон аз бунбаст баромад;
2. Дар замони сулҳсозӣ дар татбиқи андешаҳо, тарҳи сулҳ, идеяҳо, супоришҳо барои муайян кардани раванди музокирот ва фаъолияти КОМ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрӣ расониданд;
3. Талбак Назаров баробари бевосита ворид шуданашон ба раванди музокирот фазои эҳтиром ва эътиқоди ҷонибҳоро ба вуҷуд оварданд, ки ин чиз самараи неки худро дар раванди минбаъдаи музокироти сулҳи тоҷикон дод;
4. Ҳарчанд ки дар раванди музокирот ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукуматӣ иштирок мекард, лекин ҳамроҳи намояндагони мухолифин ба ҳайси як шаҳрванди оддӣ ва дар муқобили баландгӯиву сахтгӯӣ ва суханҳои тундутези онҳо оромона ҳарф мезаданд;
5. Талбак Назарович дар давраи гуфтушунидҳо ақидаву сухани ҳарифонро ботамкин гӯш карда, фикри ҳар касро дар алоҳидагӣ дар бораи суханҳои гуфта, пешниҳодҳои шуда мепурсиданд ва баъд ба хулоса омада, қазоват мекарданд, ки ин муносибати олимона ва инсонворро тарафи муқобил низ пай бурда буданд ва ин эҳтироми устодро дар назди онҳо зиёд кард;
6. Гуфтушунидҳо, ки заковат, дониш, сабру таҳаммули хосаро талаб мекард, рафтори Талбак Назаров ҳамеша мутавозин, дурандешона ва хайрхоҳ буда, дар ин вохӯриҳо ӯ бо оромиву устуворӣ беҳтарин роҳҳои раҳоӣ аз фоҷиаи миллиро пешниҳод мекард;
7. Ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар музокироти сулҳи тоҷикон таъин шудани ӯ яке аз муваффақиятҳои фаъолияти Ҳукумат дар сулҳсозӣ буд.
8. Аз таҷрибаи пешбурди гуфтушунид, ҳатто бо намояндагони халқи худ ва шаҳрвандони кишвар, ки Талбак Назаров ва ҳайати ҳукуматӣ дар раванди сулҳи

тоҷикон доштанд, бояд кормандони мақомоти давлатӣ ва пеш аз ҳама хизмати дипломатӣ омӯхта ва дар амал истифода баранд.

Адабиёт

1. Абдунабӣ Сатторзода. Арзишҳои Ваҳдати миллӣ. – Душанбе. - 2017. – 252 с.
2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: “Ирфон”, 2009, 296 с.
3. Иброҳим Усмон. Савганди сулҳофаринӣ. – Душанбе: “Бебок”, 2017. – 132 саҳ.
4. Назаров Талбак Назарович (к 80 – летию со дня рождения). – Душанбе: ОАО “Чопхонаи Дониш”, 2018. – 130 с.
5. Назруллои Абдулваҳҳоб, Умари Шерхон. Ваҳдатовар. Очеркҳо. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 192 саҳ.
6. Назруллои Абдулваҳҳоб, Умари Шерхон. Эҳёи Кангурт. Очеркҳо. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. – 268 саҳ.
7. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: “Ирфон”, 2011, 340 с.
8. Симпозиуми Ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Нақши таърихии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдории тоҷикон” (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2012. – 108 с.
9. Султони Ҳамад. Сулҳ ҳадяи Худо буд. [Манбаи электронӣ]. URL: http://ruzgor.tj/sulh-oshti-vahdat/5477-sulh-hadyai-khudo-bud-5303.html (санаи муроҷиат: 26.11.2020).
10. Т. Назаров: Объективная оценка гражданской войне в Таджикистане, еще не дана [Манбаи электронӣ]. URL: http://avesta.tj/2013/01/15/t-nazarov-obektivnaya-otsenka-grazhdanskoj-vojne-v-tadzhikistane-eshhe-ne-dana/ (санаи муроҷиат: 29.04.2020).
11. Талбак Назаров считает, что оснований бояться хаоса и возвращения к войне – нет… [Текст] / Талбак Назаров // Политика. – июня 1997 г. - №23 (238).
12. Талбак Назаров. В мир с миром [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.kommersant.ru/doc/2288427 (санаи муроҷиат: 18.12.2021).
13. Талбак Назаров. В мир с миром [Текст]. Журнал “Огонёк”, №5, спец. выпуск 2 (Таджикистан) от 02.02.2001, стр. 6.
14. Талбак Назарович Назаров. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2013. – 264 с.
15. Усмонов И. Сулҳнома. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 552 с.
16. Усмонов И.К. Миростроительство в Таджикистане, Душанбе, «Деваштич», 2006. 160 с.
17. Хамрохон Зарифи. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч) – Душанбе: Издательство ООО «Офсет», 2010 – 352 с.
18. Ҷумъахон Темурзода. Қаламрави ёдҳо. Душанбе, “Шарқи озод”, соли 2021, 272 саҳ.
19. Ҷумъахон Темурзода. Оинаи илм. Сухане чанд аз рӯзгори ибратомӯзи абармарди дунёи илму фарҳанг ва сиёсати хориҷии кишвар, устоди гиромӣ, академик Т. Назаров [Матн] / Ҷумъахон Темурзода // Минбари халқ. – 13 марти соли 2019. - №11 (1200).
20. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ). – Душанбе. “Ирфон”, 2012, 272 саҳ.
21. Эмомалӣ Раҳмон. Чеҳраҳои мондагор. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. – 364 саҳ.

22. Юлдашев К. Эмомали Рахмонов – основатель дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистана. – Душанбе, “Ирфон”, 2001. – 30 стр.

ВКЛАД АКАДЕМИКА ТАЛБАКА НАЗАРОВА В ДОСТИЖЕНИИ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ (1996-1997)

РАДЖАБЗОДА АЪЗАМДЖОН НУРАЛИ,
соискатель кафедры дипломатии и международных отношений
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, г. Душанбе, улица Саида Носира 33,
Тел.: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

В данной статье автор рассказывает о вкладе академика Талбака Назарова в достижении мира и национального примирения в Таджикистане, отметив, что именно усилиями академика Талбака Назарова была реализована мудрая политика Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и подписано соглашение о мире и национальном примирении между таджиками. В то же время автор статьи отмечает, что именно с прибытием академика Талбака Назарова таджикские мирные переговоры вышли из тупика и в итоге завершились подписанием “Соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане”.

Ключевые слова: *война, мир, процесс, переговоры, оппозиция, лидерство, делегация, правительственный, встреча, Талбак Назаров.*

THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN TALBAK NAZAROV TO ACHIEVING PEACE AND NATIONAL RECONCILIATION IN TAJIKISTAN (1996-1997)

RAJABZODA AZAMJON NURALI,
applicant of Diplomacy and International Relations Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

In this article, the author talks about the contribution of Academician Talbak Nazarov to the achievement of peace and national reconciliation in Tajikistan, noting that it was through the efforts of Academician Talbak Nazarov that the wise policy of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon was implemented and an agreement on peace and national reconciliation was signed between the Tajiks. At the same time, the author of the article notes that it was with the arrival of academician Talbak Nazarov that the Tajik peace talks broke the deadlock and eventually ended with the signing of the "Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan".

Key words: *war, peace, process, negotiations, opposition, leadership, delegation, government, meeting, Talbak Nazarov.*

УДК: 343.3

POLITICAL REGULATIONS AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TAKHMINAI MIRALI,
Assistant of Diplomacy and International Relations Department,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 985-87-00-88. E-mail: tannoz_1991@mail.ru

From the past to the present, women in all regions of the world are victims of violence by their partners or male family members. Globally, the victims of domestic violence are overwhelming women, and women tend to suffer more severe forms of violence. Even, till the mid-1800s, most legal systems considered wife beating as a valid demonstration of a husband's authority over his wife. In some countries violence against women is often considered as justified, and legally permitted, but in some countries legal systems consider it as "private affair".

According to a UNICEF survey, the percentage of women aged 15–49 who think that husband is justified in hitting or beating his wife under certain circumstances is, for example, 62.4% of women in Tajikistan justify wife beating if the wife goes out without telling the husband; 68% if she argues with him.

Violence against women committed by male partners is not a "private affair" but a public and political problem. To overcome this problem, it is necessary to act, and not to stand in one place thinking that this problem will take the solution on its own after a few years. If this structure has not assisted, it should completely change the previous practice of the non-intervention authority.

Despite of adopted law, police think that this is private problem, society will not make enormous efforts, and yet, if the wife has an impact on such an issue, she will not go to police if she has been injured by her husband, who brings her to the doctor where the wife contradict having been beaten by her husband and assuring the doctor that she has just stumbled.

Key words: *domestic violence, political acts, society, man, woman, survey, private affair, percentage, suffer, political problems, obstacles and solution.*

Since 1981, women activists around the world have celebrated November 25 as the International Day against Violence. The white ribbon is a symbol of all forms of violence against women. On 17 December 1999, the UN General Assembly declared 25 November the International Day for the Elimination of Violence against Women. (International Day for the Elimination of Violence against Women) (Resolution 54/134). [1.]

From the past till nowadays in all regions of the world women suffer from violence by their partners or male family members. Globally, the victims of domestic violence are overwhelming women, and women tend to suffer more severe forms of violence.

The message of the UN Secretary-General states: Violence against women is a source of great suffering for the family, from old age to poverty. Violence prevents women from reaching their full potential, restricts and retards economic development».

Since independence, Tajikistan has adopted a number of laws and regulations on family-related issues, especially domestic violence, which can play a role in regulating the country's social and economic life. Law of the Republic of Tajikistan "On the prevention of domestic violence" was adopted on March 19, 2013, #954

Domestic violence in Tajikistan is directed predominantly towards women. Internationally, ranges of terms are used for violence against women in the domestic context, such as domestic violence, gender-based violence, intimate-partner violence and violence in the family. The terminology is important in the context of Tajikistan where the gender dimension of domestic violence is sometimes blurred, both in legislation and broader public

opinion. It is essential that all actors recognize that domestic violence and violence in the family predominantly affects women, in order that effective and tailored strategies can be adopted to address it. [1]

The Republic of Tajikistan currently has a population of approximately 9.6 million, with slightly more than 50% being female. Unfortunately, women's rights in Tajikistan are an issue that manifests itself in various different forms. In Tajikistan violence against women is quite widespread. Tajikistan is the country which the prevalence rates one of the highest rates noted in the entire Central Asia. Tolerance for wife beating is high. Through various studies conducted between 2017 and 2018, it has been revealed that 26.4% of Tajik women experience "lifetime physical and/or sexual intimate partner violence."

Domestic violence is an intentional unlawful act of a physical, mental, sexual or economic nature committed by one family member against another family member, violating his or her rights and freedoms, causing physical pain or causing harm to health.

Tajikistan adopted its own Constitution after gaining independence on November 6, 1994. The Constitution of the Republic of Tajikistan, as a document, has the highest authority, which states that:

All are equal before the law and court. The State guarantees the rights and freedoms of everyone regardless of his nationality, race, gender, language, religious beliefs, political persuasion, education, [and] social and property status.

Men and women have equal rights. [2]

The State protects family as a basic society and the Republic of Tajikistan has proclaimed 2015 "The year of the Family". In its 26 years of independence, Tajikistan has adopted a number of important international legal instruments. On October 26, 1993, Tajikistan became the first state in Commonwealth of Independent States, which riches consent International Convention "on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) and the "Agreement on the Protection of the Rights of the child" from October 26, 1993.

In 1996, the President of Tajikistan gave an address on the role of Tajik women in society. Since the rescue of mother and child is one of the important issues in the life of society, the President of the Republic of Tajikistan, the Leader of the Nation, Emomali Rahmon pays special attention to this problem and completes a number of important actions. One of those steps was taken by the Government of Tajikistan and the organizations Fund Inhabitance United Nations Organization and PDV-GOPA in the Republic of Tajikistan.

Furthermore, it's should be noted that for the violation of the law against women and a family member, the law of RT defines responsibility. However, without regulating the law of preventing domestic violence the aforementioned question becomes incomplete, following, aroused from the importance of putting in order on the separate level of the law these social relations.

In March 19, 2013, №954 has been adopted a bill of the Republic of Tajikistan "On preventing domestic violence." Bill of the Republic of Tajikistan "preventing domestic violence" offered by the legislative representatives of the Committee of the Chamber of Representation of the Superior Representative (Mazhlisi namoyandagoni Majlisi Oli) of Tajikistan - HayrinisoYusufi, Sabohat Mukumova, Nasrullo Mahmudova, and Hadicha Hakimova.

Legislation mentioned above for the protection, right of women and other family members, to prevent and destroy domestic violence, similarly for the Accomplishment Group 22 final explanation United Nations Committee on the Point of Eliminating Discrimination

against Women, that according to the Republic of Tajikistan, the receipt of separate legislation on this issue has been advised.

Plenipotentiary on Human Rights in the Republic of Tajikistan, similarly, in its own report in 2009-2010, the preparation and receipt of the above-mentioned law was recommended to the Government of the Republic of Tajikistan.

In October 10, 2012 Draft Law Republic of Tajikistan "On the prevention of domestic violence" took a resolution at the time of discussion in the general meeting by the Committee of the Representative Chamber of the High Representative on Social Issues, the security of the family and health with attention representing another committee of the Representative Chamber of the Republic of Tajikistan and the Department of the Representative Chamber of Law.

The abovementioned law complies with the Constitution of the Republic of Tajikistan and another law of the Republic of Tajikistan.

The Law of the Republic of Tajikistan "On the prevention of domestic violence" consists of 4 chapters and 27 paragraphs and organizes social relation dependent on the prevention of violence.

In 2013, a book titled "One Hundred Questions and One Hundred Answers on Domestic Violence" was also released, and the second edition was printed in 2015. This book was prepared by the deliberating group of the Committee of the Representative Chamber of the High Representative, the authors of the Law of the Republic of Tajikistan "On the prevention of domestic violence", representative of the Ministries and institutions, also representatives of civil society. The book composed within the framework of the project in which act Service of humanity security of the Ministry of Foreign Affairs of Swiss's capital investment and social organization Mukolima's Academy.

Despite the fact that in Tajik society a family has a holy place, but with a violence of the criminal, the proofs of domestic absolutism come into grave for the stability of families. For instance, the number of family divorces in 2013 reached 5,736, however, in the nine months of 2015, the number of divorces in the family increased to 6,389. Following the medical-demographic research (MDR), which was held by the initiative of the Statistical Office (SO) in 2012 year regarding the problem of spousal violence among 5547 women, that 19% of women, aged 15 to 49 were confronted with spousal violence from the age of 15. Only four percent report intimate violence. In general, every fifth women aged 15 to 49 is subjected to emotional, physical and intimate violence from her husband' side. Only 27 per cent reported being physically abused. In five cases, only one applied for assistance. The age of victims:

Between the ages of 15 and 20, 15 persons

Between the ages of 21 to 35, 36 persons

Between the ages of 36 to 49, 129 persons

Two persons aged 49 years

42 of those confronted with domestic violence, 30 with psychology violence, and four with economic and social violence, five with intimate violence. [4] Cooperation with social organizations in prevention of domestic violence's direct:

Social organization "Ghamhori"

Social organization "Dilafruz"

Social organization "Mahbuba"

Social organization "Hamroz"

Since 1991, the UNO has declared 16 days "preventing violence against women." It is worth noting that Tajikistan this event on an annual basis. In the Dushanbe, a group of men riding a motorcycle with a sign in their hand saying "Our forces are not for violence." On the

initiative of the High Representative, a State programme for the prevention of domestic violence in the Republic of Tajikistan for 2014-2023 was established by a decision of the Government in 2014. [4]

According to USAID's report, there is no publicly funded shelter or service for victims of domestic violence in Tajikistan (June-2006). An NGO, the Centre for Psychological Assistance to Women Victims of Physical and Moral Violence, provides legal assistance, counseling and psychosocial support, but no shelter for victims of domestic violence, but since 25.06.2014 the shelter for victims of domestic violence was established, which was ordered by the Ministry of Health and Social Care of the RT.[3]

Laws, acts and measures enacted by the Government; however women in Tajikistan continue to suffer from domestic violence. According to the report of the Ministry of the Interior Affairs for eleven months of 2017, a total of 2,741 cases of violence what registered by the Inspectorate, resulting in 162 criminal cases, of which103 were under way and 43 persons exported violence against women. Moreover, these facts can be exaggerated because women do not inform to law enforcement agencies. Most women are not aware of the adopted rules.

The data showed an improvement in the situation of women who thought violence was justified and linked this consideration to religion and customs. Women were believed to be beatable. However, interviews of the victims of violence confirmed that they were not even informed of their rights which give them religion (Tajikistan being 98 percent Muslim (approximately 95 per cent Sunni and 3 percent Shiites). Illiterate became women's problem. The communities thought that girls should know exactly how to sweep the hose and cook. Under the laws adopted "on middle school education" in the Republic of Tajikistan "studying in high school are mandatory for everyone". These days, in the countryside, girls graduate from high school and, upon graduation, most are married. Patriarchal attitudes, associated with poverty also lead to reduced access to education for girls, in particular those living in rural areas. According to the law, all children must attend school until the end of Grade 9, but statistics show that many girls in particular give up early: statistics from the United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) for 2015 indicate that 9.1 % of girls were not in the first years of high school compared to 2.4 % of boys. Gender stereotypes would be strengthened in school curricula and the lack of literacy and education reduces women's ability to find employment and to understand their rights.

Fear – victims will simply not complain, they have frightened the husband, his parents, the confusion fear, which can occur, - said expert of Human Rights Center Larisa Aleksandrova. Before the adoption of the law was "complicated" to solve the problems of domestic violence at the police level, -said the head of the security supplies department of MIA Tajikistan colonel Lola Otabaeva. "Initially, it is rather difficult to prove legally that it was the fact of domestic violence", she stated in (Middle Asia in the Internet). The victims "change the advertisement, deny saying, and take up the petition".

To protect women from domestic violence, RT has adopted a number of international laws and legislation on the prevention of domestic violence and the protection of children. But women are still facing these obstacles.

Women completely under control, they obtained violence as justification in their spirit. They depend on the mind of the community, the frightened confusion and the frightened husband. Every crisis centre needs to work not just with women, but also with men. Men who use violence may have low self-esteem, anger management issues, and issues related to expressing emotions and developing interpersonal relationships. Once again, public

awareness and technical assistance strategies may play a key role in the fight against violence.

"Experts believe that the main reason for the ineffectiveness of the law [on preventing family violence] is the "traditional" nature of this problem, when in certain family violence is commonplace and you do not have to "wash your dirty laundry in public". Clearly, without active public opposition to domestic violence, it will be difficult to resolve this issue." [3]

At the same time, in the Republic of Tajikistan, one in two women suffered domestic violence such as the physical, psychological or economic abuse of their husbands, their step-mothers or other family members. Domestic violence is deemed to be tolerated. Sadly, in Tajikistan blame is often placed on the victim rather than the abuser. Nine years have passed since the authorities in Tajikistan introduced new legislation to prevent domestic violence. However, many survivors of domestic violence still lack effective protection and support. Arise a question. Is there a problem in legislation? or the weaknesses of the criminal justice system and the inability of the authorities to do so? or does society do not make enormous efforts to overcome this obstacle? A joint report by Nota Bene (Tajikistan), International Partnership for Human Rights (IPHR, Belgium) and Helsinki Foundation for Human Rights (HFHR, Poland) in Tajikistan examines some of the societal attitudes and practices, which serve to perpetuate domestic violence in October and November 2016. The report examines address the causes of domestic violence shortcomings in the Law on Prevention of Violence in the Family which include: the failure to establish clear implementation mechanisms; the lack of a clear definition of the relatives covered by the term "family violence"; the failure to criminalize all forms of domestic violence in a manner which would send an unequivocal message about the unacceptability of this crime and thus help to combat impunity; the failure to provide for free legal aid for victims of domestic violence. The Law does not stipulate that local authorities are under the legal obligation to provide shelters for victims of domestic violence, meaning that very few shelters have actually been set up. The tradition of living in extended families is common in Tajikistan due, inter alia, to lack of funds for separate accommodation for young families. Thus, the lack of legal provisions for a means of escape from home in the form of shelters puts the lives of domestic violence victims directly at risk. Actually, all above-mentioned defect has reality but if the victims in Tajikistan do not make a statement to police what can do the legal system?

As a part of society Tajikistan makes enormous efforts to overcome these obstacles. Despite this, government adopted a number of laws and even religious experts explain women's rights, it is complicated without the public taking an active stand against domestic violence. The Tajik authorities have passed laws, but the police still do not intervene to prevent domestic violence. If violence against women is not punished and effective protection from violence does not exist, then violence is tolerated. In fact, domestic violence is tolerated in Tajikistan. The authority of Tajikistan and spiritual scholars should discuss the role of women in Islam on Juma namoz , where a crowd of men gather for a prayer. The objective is to change the minds of men who adhere to violence and believe that woman in religion have no rights and that violence is acceptable to women.

According to experts, such factors can lead to the prevention of domestic violence, for example, such principles:

Respect for human and civil rights and freedoms;

- Legality;
- humanism;
- Confidentiality of information on domestic violence;

Support and stability of the family;

Participation of the public, the State, public and private bodies and organizations in the social and legal system for the protection of the life and health of family members;

Priority of measures of restraint over measures of responsibility;

The inevitability of responsibility for domestic violence.

Literature

1. Domestic Violence In Tajikistan: Time To Right The Wrongs · Nb, Hfhr, Iphr. Dushanbe 2017, page 17.
2. https://mfa.tj/en/main/view/70/constitution-of-the-republic-of-tajikistan
3. The advocates for human rights. Domestic violence in Tajikistan. See page 65. Website: http://www.stopvaw.org/uploads/tajikistan_3_6_07_layout_-_final_mc.pdf.
4. The last report was taken from Committee for Women's and Family Affairs near the Government of Republic of Tajikistan.
5. Statistic agency, "Domestic violence according to the 2012 results"; page 132-133; 2014 year.
6. The last report of the head of Committee for Women's and Family Affairs in Tajikistan in the meeting concerning domestic violence in Tajikistan. December 2017.
7. UNICEF Country Programme Document, 8-10 September 2015; IPHR interview with independent expert "If in my youth girls learnt computer programming skills at school, now they learn how to make bread in a traditional oven", 2 November 2016.
8. IPHR, HFHR, NB, "He left his footprint on my life", Domestic violence in Tajikistan: time to right the wrongs, March 2017.
9. PDV, USCE's office in Tajikistan, Hundred questions and hundred answers about domestic violence, Dushanbe-2015.
10. Why is the law on domestic violence not working? Sheroz Sharipov, 15 May 2015, https://www.news.tj/ru/news/pochemu-ne-rabotaet-zakon-o-preduprezhdenii-nasiliya-v-seme multimedia.
11. Logar, Rosa: unpublished manuscript, Vienna 2000 Nylén, Lars / Heimer, Gun: Sweden's Response to Domestic Violence, in The FBI Law Enforcement Bulletin, Vol. 68, Number 11, November 1999, pp. 19-24.
12. "Hundred questions and hundred answers about domestic violence." Dushanbe: Academy Mukolima, 2015. Ministry of foreign Affairs of Swiss's capital investment and social organization.
13. The low of the Republic of Tajikistan "about prevention domestic violence" №954, 19 of March, 2013 years.
14. Mary Barnish. "Domestic violence: A literature review." HM Inspectorate of Probation, September 2004.
15. Dr. Abdul-Rahman Al-Sheha. Women in Islam& Refutation of some CommonMisconceptions. Ed. Abu AyoubJeromē Boulter Abdurrahman Murad. Trans. Abu Salman Deyaud-DeenEberle. Riyadh, K.S.A 11535.
16. Rosa Logar, at al., "The Austrian model of intervention domestic violence cases. «Vienna, Austria 17 to 20 May 2005; Ruth Rosenberg, at al.,
17. "Domestic violence in Europe and Eurasia."June, 2006; Muhammad Ali Abushi. This is Islam!Trans. Umm Iklil. Badr, 2006.
18. Breaking Barriers - Challenges to Implementing Laws on Violence Against Women in Afghanistan and Tajikistan with special consideration of displaced women, Center for Gender & Refugee Studies, University of California Hastings College of the Law, April-2016.
19. UN, General Assembly, Declaration on the Elimination of Violence against Women, A/RES/48/104, 20 December 1993.

20. The advocates for human rights. Domestic violence in Tajikistan.; Lynn FainsilberKatz,at al., Intimate Partner Violence and Children's Reaction to Peer Provocation: The Moderating Role of Emotion Coaching, J Fam Psychol. 2008 August.

21. The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation, PMC US National Library of Medicine National Institution of health, Soc Dev. 2007 May.; Horner, G. (2005).

22. Domestic violence and children: effects of domestic violence on children. Journal of Pediatric Health Care, 19(4):206-212.

23. Birgitt Haller. The Austrian Legislation against Domestic Violence. Report was written in June 2005 for CAHRV – Coordination Action against Human Rights Violations.

24. Country Reports on Human Rights Practices for 2013 United States Department of State • Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. AUSTRIA 2013 HUMAN RIGHTS REPORT.

25. Behind closed doors; the impact of domestic violence on children. UNICEF. Child protection section programme division. 3 United nations plaza, New York, NY100 17.

26. Breaking Barriers: Challenges to Implementing Laws on Violence Against Women in Afghanistan and Tajikistan with special consideration of displaced women. Center for Gender and refugee studies. Publication University of California Hastings College of the Law 200 McAllister Street San Francisco, CA 94102. April 2006.

27. Jeffrey L Edleson. Children's exposure to domestic violence scale. August 2016

28. Combating violence against women. Austria. European Institute for Gender Equality. Vilnius, Lithuania.

29. European Union Agency for Fundamental Rights (2014). Violence against women: an EU-wide survey — Main results, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

30. European Institute for Gender Equality (2013). Gender Equality Index — Report. Available at: http://eige.europa.eu/sites/default/ files/documents/Gender-Equality-Index-Report.pdf.

ТАШАББУСҲОИ СИЁСИИ ҶУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҚОБИЛИ ЗУРОВАРӢ ДАР ОИЛА

ТАХМИНАИ МИРАЛӢ,
ассистенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 985-87-00-88. E-mail: tannoz_1991@mail.ru

Аз гузашта то имрӯз занон дар тамоми манотиқи ҷаҳон аз ҷониби шавҳар ё аъзои хонаводаи худ қурбонии хушунати оилавӣ шудаанд. Дар саросари ҷаҳон, аксарияти кулли занон қурбонии хушунати хонаводагӣ ҳастанд ва занон одатан аз шаклҳои шадидтари хушунат ранҷ мекашанд. Ҳатто пеш аз миёнаҳои солҳои 1800, аксари системаҳои ҳуқуқӣ латукӯби занро ҳамчун амали қонунии қудрати шавҳар бар занаш медонистанд. Дар баъзе кишварҳо, зӯроварӣ алайҳи занон аксар вақт ҳамчун қонун асоснок ва иҷозат дода мешуд, аммо дар баъзе кишварҳо, системаҳои ҳуқуқӣ ба он ҳамчун "масъалаи хусусӣ" муносибат мекунанд.

Тибқи як назарсанҷӣ аз ҷониби ЮНИСЕФ, фоизи занони аз 15 то 49-сола бовар доранд, ки шавҳар ҳақ дорад дар шароити муайян занашро занад ё лату кӯб кунад. Масалан, 62,4% заноне, ки дар Тоҷикистон зери латту кӯб қарор доранд дар он асоснок шудааст, ки зан бе иҷозати шавҳар ба берун баромадааст; 68% агар вай бо ӯ баҳс кунад.

Зӯроварӣ нисбат ба занон, ки аз ҷониби мард ба амал меояд "масъалаи шахсӣ" нест, балки масъалаи ҷамъиятӣ ва сиёсӣ аст. Барои рафъи ин мушкилот бояд амал кард, на дар як

ҷо истода, фикр кард, ки ин мушкилот пас аз чанд сол худ ҳал мешавад. Агар системаи вуҷуддошта амал карда натавонад, бояд амалияи пештараи дахолат накардани ҳокимият ба куллӣ тағйир дода шавад.

Новобаста аз қабули қонун, мақомоти дахлдор онро як масъалаи хусусӣ медонад ва ҷомеа низ кӯшиши зиёд ба харҷ намедиҳад. Бо вуҷуди ин, агар зан дар ин маврид низ таъсир карда тавонад, дар сурати латукӯб, ки вайро ба назди духтур мебарад зан ба пулис мурочиат намекунад ва лату кӯб кардани шавҳарашро рад карда, духтурро бовар мекунонад, ки танҳо пешпо хӯрдааст.

Калидвожаҳо: *зӯроварӣ дар оила, ташаббусҳои сиёсӣ, ҷомеа, мард, зан, пурсиш, масъалаи хусусӣ, фоиз, ранҷу азоб, мушкилоти сиёсӣ, монеаҳо ва ҳалли онҳо.*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АКТЫ ПРОТИВ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ТАХМИНАИ МИРАЛИ,
ассистент кафедры дипломатии и международных отношений
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 985-87-00-88. E-mail: tannoz_1991@mail.ru

От прошлого до настоящего времени женщины во всех регионах мира становятся жертвами насилия со стороны своих партнеров или членов семьи мужского пола. Во всем мире жертвами домашнего насилия является подавляющее большинство женщин, и женщины, как правило, страдают от более тяжелых форм насилия. Даже до середины 1800-х годов большинство правовых систем рассматривали избиение жены как законное проявление власти мужа над женой. В некоторых странах насилие в отношении женщин часто рассматривается как оправданное и разрешенное законом, но в некоторых странах правовые системы рассматривают его как «частное дело».

Согласно опросу ЮНИСЕФ, процент женщин в возрасте 15–49 лет, которые считают, что муж имеет право ударить или избить свою жену при определенных обстоятельствах, составляет, например, 62,4% женщин в Таджикистане, которые оправдывают избиение жены, если жена уходит, не сказав об этом мужу; 68%, если она с ним спорит.

Насилие в отношении женщин, совершаемое партнерами-мужчинами, является не «частным делом», а общественной и политической проблемой. Чтобы преодолеть эту проблему, необходимо действовать, а не стоять на одном месте, думая, что эта проблема сама примет решение через несколько лет. Если эта структура не помогла, следует полностью изменить прежнюю практику невмешательства власти.

Несмотря на принятый закон, полиция считает, что это частная проблема, общество не будет прилагать огромных усилий, и тем не менее, если жена имеет влияние на такой вопрос, она не пойдет в полицию, если ее избил муж, который приводит ее к врачу, где жена отрицает, что ее избил муж, уверяя врача, что она только что споткнулась.

Ключевые слова: *насилие в семье, политические акты, общество, мужчина, женщина, опрос, личное дело, процент, страдание, политические проблемы, препятствия и решение.*

УДК:301.185.1(575.3)

ПАЙДОИШИ ЗӮРОВАРӢ ДАР ОИЛА ВА ОҚИБАТҲОИ НОМАТЛУБИ ОН

ҲАМРОЕВ ХУШБАХТ УЛЖАЕВИЧ,
ассистенти кафедраи психология ва сотсиология идоракунии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
34003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 907-09-35-55. E-mail: rasulustoev@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф бештар ба масъалаҳои зӯроварӣ дар оила, хусусан зуҳуроти хатарноки ҷамъиятӣ ва оқибатҳои манфиро дар оила мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҳимоя ва ҳуқуқи оила барпо намудан, асоси давлат ба ҳисоб рафта, зери ҳимояи давлат қарор дорад».

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015-ро дар кишвар «Соли оила» эълон карданд ва таъкид доштанд: “Тараққиёт, пешрафт ва гул-гулшукуфоии кишвар ваояндаи ватани маҳбубамон аз дасти фарзандони шумост”.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки барои пешгирӣ намудани ин зуҳуроти номатлуб ва оқибатҳои харобиовари он, инчунин барои солим нигоҳ доштани фазои оилавӣ андешаҳои судмандро баррасӣ намудааст. Инчунин муаллиф аз санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, аз ҷумла сарчашмаҳо ва андешаҳои коршиносон дар масъалаҳои ахлоқи оиладорӣ ва муносибатҳои оилавӣ ба таври васеъ истифода намудааст.

Калидвожаҳо: *оила, зӯроварӣ, зан, кӯдак, шахсони солхӯрда, ҷабрдида, равоншинос, духтур, лату кӯб, ҳомиладорӣ, худкушӣ, ҳуқуққои конститутсионӣ, ҷароҳат, намояндагони дин.*

Мафҳуми “оила”-ро ба макони бехавфу хатар ва пуштибонию ҳимоя алоқаманд менамоянд, ки бошандагон дар он оромиш, осудагӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ пайдо мекунанд.

Масъалаи зӯроварӣ натанҳо мушкилии як давлат балки тамоми ҷаҳонро фаро гирифта, оқибатҳои ҷиддие барои ҷабрдидагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ, равонӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ дошта, на танҳо ба оила, балки ба тамоми ҷомеа низ таъсиргузор мебошад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” дар моддаи 1 оварда шудааст, ки қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба пешгирии зӯроварӣ дар оила танзим намуда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯроварӣ дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда муайян менамояд. Зӯроварӣ дар оила зуҳуроти хатарноки ҷамъиятӣ, дар навбати аввал ҳуқуқи конститутсионӣ ва озодиҳои занон, кӯдакон ва шахсони солхӯрдаро поймол менамояд.

Асоси зӯроварӣ дар он аст, ки дар ҷамъият нобаробарӣ ва иерархия вуҷуд дорад: роҳбарон ва тобеон, камбизоатҳо ва сарватмандон, зӯрон ва заифон, волидон ва кӯдакон. Ҷамъият дар асоси ин меҳисобад, ки зӯр метавонад бояд бар зидди одамони заиф кувваро истифода баранд, яъне одами зӯр барои зӯроварӣ ҳукуқ дорад (дар оила нисбат ба кӯдак, зан, одами пири нотавон). Сабаби дигаре, ки ба зӯроварӣ дар оила нисбати аъзоёни он мерасонад, омилҳои иҷтимоӣ ва маданӣ ба шумор мераванд. Зӯроварӣ дар оила падидае нест, ки ба ҳар оила ва тамаддун якхела хос бошад. Баъзе фарҳангу тамаддунҳо ба дараҷаи муайяне ба зуҳуроти зӯроварӣ мусоидат менамоянд. Чунин омилҳои хатарноки маданӣ ва иҷтимоӣ монеаҳое эҷод мекунанд, ки барои пешгирӣ намудани зӯроварӣ дар оила халал мерасонанд. Ин урфу одат ва анъанаҳои мадании зарароваре мебошад, ки дар заминаи ҷомеаи патриархалӣ (кӯҳнапарастӣ) ба амал омадаанд. Маҳз ҳамин ақида ва урфу одатҳои кӯҳна занро дар хона маҳбасӣ

мекунад, то ба дараҷаи мол мерасонанд ва ҳамчун объекти хариду фурӯш қарор медиҳанд, ҳокимияти мардро бар зан ҷонибдорӣ намуда, сабру таҳаммулро ба зӯроварӣ дар оила талқин менамоянду халос. Дар охир ҳатто ҷабрдидагон худашонро маломат мекунанд ва ба тақдир тан медиҳанд: “Ин тақдири ман ва ман ҳеҷ кор карда наметавонам”. Чунин сабру таҳаммул аз ҷониби занҳо ба мард имконияту бартариҳо медиҳад ва ниҳоят онҳо рафторҳои агрессивии худашонро нисбат ба зан ҳамчун амалҳои нодуруст дарк намекунанд, балки ҳамчун амалҳои муқаррарии ҳаётӣ мефаҳманд.

Дар Қуръони Карим омадааст: «Бо занон бо ваҷҳи писандида зиндагӣ кунед ва занонро нописанд (беҳурматӣ ё зӯроварӣ) накунед, шояд дар занони шумо хайри бузурге бошад». Аз тафсири ояти дар боло зикршуда бармеояд, ки занон-модар дар назди Худованд қадр ва манзалати бузург дошта, зӯроварӣ ва хиёнат бо занон муқобили ояти зикргардида мебошад. Дар охири оят омадааст: «Шояд дар ин занон барои шумо хайри бузурге бошад».

Аҳли илм ҳамаи олимон, зиёиён, донишмандон, пайғамбарон, шоирону нависандагон аз зан- модар таваллуд шудаанд. Тасаввур кунед, ки зиндагии инсоният хусусан зану шавҳар беягон навъи зӯроварӣ гузарад, яъне эҳтироми тарафайн, улфату муҳаббат, якдигарфаҳмӣ ва бо ҳамдигар содиқ будан гузарад, 100 сол агар якҷо бошанд ҳам аз якдигар сер нахоҳанд шуд.

Бузурге фармудааст:

Умр агар хуш гузарад зиндагии Хизр кам аст,

В-арна нохуш гузарад ними нафас бисёр аст.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҳимоя ва ҳуқуқи оила барпо намудан, асоси давлат ба ҳисоб рафта, зери ҳимояи давлат қарор дорад».

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015-ро дар кишвар «Соли оила» эълон карданд ва таъкид доштанд: «Тараққиёт, пешрафт ва гул-гулшукуфои кишвар ва ояндаи ватани маҳбубамон аз дасти фарзандони шумост».

Аз ин рӯ волидонро зарур аст, ки дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ба таълиму тарбияи фарзандон диққати ҷиддӣ дода, дар ниҳоди фарзандон хусусан дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳисси масъулиятшинсӣ, худшиносиву худогоҳӣ ҷой дода, барои боз ободтар гаштани ин диёри биҳиштосо саҳмгузор бошанд.

Дар як ривояте омадааст, ки панҷ нафар донишманд таҷриба мегузаронанд, яъне ду ҷавон дар як шаб издивоҷ мекунанд, ин донишманд солу моҳу издивоҷро дар китобе қайд менамоянд. Баъди 10 сол он панҷ донишманд ба суроғи он ду ҷавон раҳсипор мешаванд. Дар хонадони яке аз он ҷавонҳо меҳмон мешаванд, дар рафти суҳбат аён мегардад, ки онҳо соҳиби 3 фарзанд, якумин 8 сола, дуввум 7 сола ва саввумин 5 сола мебошанд. Мутаассифона ҷавони якум зиндагиро бо зӯроварӣ гузаронида, байни зану шавҳар беэҳтиромӣ, нофаҳмӣ ва ҳардуяшон ҳам бемор асабҳояшон хароб, вазъи иқтисодӣ коста, шароити оилавӣ бад, фарзандон бетаҷриба, бетарбия ва саргардон буданд. Фарзандон бо алфози қабеҳ бо ҳамдигар ҷанҷолу хархаша мекарданд. Ҳар сухане дағале, ки падар ба забон меовард, фарзандон низ дар оила чунин рафтор мекарданд.

Баъдан донишмандон ба хонаи ҷавони дигар ташриф оварданд, ки дар ин оила дӯстию иттифоқӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми ҳамдигар ҳорист. Аз чеҳраҳои марду зан маълум гардид, ки саломати ҳардуяшон хуб асту шароити иқтисодӣ ва оилавӣ беҳтар. Фарзандони солеҳу солиҳа насибашон гардида, боақлу заковати хеш дар хидмати волидайни худ буданд.

Аз ин ривоят бармеояд ҷавононе, ки ба зиндагии мустақилона қадам мениҳанд, бояд маърифати оиладориро омӯзанд. Пас аз издивоҷ ҳамдигарро дӯст доранд, қадр ва ҳурмату эҳтироми якдигарро донанд ва давоми ҳаётро бе ягон зӯроварӣ идома диҳанд. Чунки оқибати якдигарнофаҳмӣ ва зӯроварӣ дар оила ба зиндаҷудоӣ оварда мерасонад.

Таҳлили сабабҳои дар боло зикршуда водор менамояд, ки психологҳо дар ҳамкорӣ бо дигар мутахассисон (ҳуқуқшиносон, ҷомеашиносон, кормандони иҷтимоӣ, духтурон, намояндагони дин ва ғ.) баҳри бартараф намудани чунин андешаҳои нодуруст оид ба нақши зан якҷоя мубориза баранд, зеро ин ягона роҳи пешгирӣ намудани зӯроварӣ дар оила мебошад.

Дар ҳолати бартараф накардани чунин сабабҳо, оқибатҳои сахт ва хатарноокеро бар сари аъзоёни оила меоварад, ки ба ноустуворию нопойдор ва барҳам хӯрдани оилаҳо боис мешаванд. Ин оқибатҳо барои ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила метавонанд дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат бошанд. Зӯроварӣ дар оила ҳисси бехатарии ҳамаи аъзоёни оила ва боварии онҳоро ба атрофиён паст мекунад.

Зӯроварӣ дар оила ба оқибатҳои ҷисмонӣ, психологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии нисбати ҷабрдидагон дар оила оварда мерасонад:

• дар Тоҷикистон духтарон ва занон нисбат ба писарону мардон бештар ба зӯроварии ҷисмонӣ, ҷинсӣ (шаҳвонӣ) ва психологӣ дар оила дучор мешаванд;

• 35 %-и занон ба зӯроварии ҷисмонӣ аз ҷониби аъзоёни оилаашон дучор шудаанд;

• 44,5 %-и занон ба зӯроварии психологӣ аз ҷониби аъзоёни оилаашон дучор мешаванд;

• 34 %-и занон ба зӯроварии ҷисмонӣ аз ҷониби дигарон (на аъзоёни оилаашон) дучор шудаанд;

• умуман, духтарон ва занон дар ҳаёти худ ба намудҳои гуногуни зӯроварӣ, чи аз ҷониби аъзоёни оила ва чи аз ҷониби дигарон (на аъзоёни оила) дучор мешаванд.

Ин маълумотҳо мутахассисони соҳаи психология, ҳуқуқ, тиб, кормандони иҷтимоӣ ва намояндагони динро набояд бетафовут монад. Баръакс, дар ҳамбастагӣ ва ҳамкории пайваста корҳои фаҳмондадиҳӣ, маърифатӣ, ташхисӣ, ислоҳкунӣ ва офиятбахширо бо ҷабрдидаҳои зӯроварӣ ва корҳои ислоҳотӣ бо зӯроварҳоро, ба роҳ монанд.

Оқибатҳои зӯроварӣ дар оила ба занон:

• зӯроварӣ нисбати занон аксаран оқибатҳои бади фаврӣ ва дуру дароз ба саломатии онҳо дорад;

• марг– дар натиҷаи бардоштани зарарҳои вазнини ҷисмонӣ, марги модарон бо сабабҳои дар вақти ҳомиладорӣ зери зӯроварӣ қарор доштан, куштор, худкушӣ;

• оқибатҳои ҷисмонӣ – ҷароҳӣ шудан бо сабаби осеб дидани узвҳои дохилӣ дар вақти лату кӯб, пайҳои лату кӯб, бемориҳои хроникӣ, маъюбӣ, бемориҳои меъдаву рӯда, ҷароҳатҳои пӯст, маъюб ва нобино гаштани
чашм, лоғарӣ (сустӣ) аз нагирифтани ғизои зарурӣ;

• зӯроварӣ дар давраи ҳомиладорӣ боиси бачапартоӣ, таваллуди кӯдаки мурда, таваллуди пеш аз муҳлат (бармаҳал), зарар ба кӯдаки дар батн буда, сабуквазнии кӯдак мегардад;

• занҳое, ки латукӯб мешаванд, аксаран наметавонанд худ ва кӯдаконашонро нигоҳубин (ғамхорӣ) кунанд ё соҳиби ҷойи коре шаванд ва ба пешравӣ дар мансаб ноил гарданд;

• зӯроварӣ ба саломатиии зан таъсири дуру дароз расонда, занҳоеро, ки нисбаташон зӯроварӣ амалӣ мешавад, мумкин аст мизоҷи доимии муассисаҳои

тандурустӣ гарданд, ба монанди, ҷарроҳии таъҷилӣ, боздиди духтурон, ба дорухонаҳо рафтан, маслиҳати духтурони рӯҳшинос, чӣ қадаре, ки зӯроварӣ сахту бераҳмона бошад, ҳамон қадари дигар таъсири фаврӣ ва дуру дарози ӯ ба солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии зан бештар аст.

• таъсири дуру дарози намудҳои гуногуни зӯроварӣ (ҷисмонӣ, психологӣ, шаҳвонӣ ва иқтисодӣ) мутаносибан ба баландшавии такроршавии он мусоидат мекунад;

• кӯдаконеро, ки лату кӯб мекунанд, алалхусус духтаронеро, ки дучори зӯроварии ҷинсиянд, хавфи калони гурехтан аз хона, ба стресс дучор шудан, ба фоҳишагӣ машғул шудан, афтидан ба ҳолатҳои савдои одамон ва аз давлат баровардан бо мақсади истисмори шаҳвонӣ таҳдид мекунад;

Мувофиқи бештари тадқиқотҳо, 80-90 %-и кӯдакон арз кардаанд, ки онҳо аз зӯроварӣ дар хона хабардоранд (новобаста аз он ки онҳо шоҳиди лату кӯб нашудаанд, онҳо доду фиғонро мешунаванд, доғу пайҳои захму сухтаҷойҳо, узвҳои латхӯрдаро мебинанд). Зӯровар қасдан барои тарсонидану идора кардани ҳамсар-ҷабрдида нисбати кӯдакон зӯроварӣ ва бадрафторӣ мекунанд. Кӯдакон қасдан ё тасодуфан вақти ба модарашон ҳамла овардани зӯровар (падар, ҳамзист ва ғайра) бештар зарари ҷисмонӣ ва равонӣ мебинанд.

Зарар ба кӯдакони хурд метавонад ҳангоми дар дасти модарашон будан расад.Зарар ба кӯдакони синнашон калонтар аксаран ҳангоми ба ҷанҷол дахолат карданашон мерасад. Кӯдаконе, ки аз зӯроварӣ ва лату кӯб дар оила зарар мебинанд, хавфи калони ба мушкилиҳои зерини ҳам кӯтоҳмуддат ва ҳам дарозмуддати вобаста ба саломатӣ гирифтор шуданро доранд:

• мушкилиҳои ҷисмонӣ – дарди шикам, дарди сар, захм, сӯхта, маъюбӣ, лат хӯрдан/шикастани узвҳо,

ҷароҳатҳо, ҷароҳати пӯст, камхунӣ (сустӣ), як қатор касалиҳои ҷисмӣ ва ғайра;

• Мушкилиҳои психологӣ ва рафторӣ – истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ ва нашъа, идроки суст, рафтори зиддиқонунӣ ва бадқаҳрӣ, депрессия, хавотирӣ, инкишофи суст, беиштиҳоӣ ва камхобӣ, ҳисси шармсорӣ ва айбдорӣ, муносибати бад, баҳои бад дар мактаб, зудранҷӣ, стрессҳо, осеби рӯҳӣ, мушкилоти психосоматикӣ, яъне касалиҳое, ки аз ҳолати рӯҳӣ вобастагӣ доранд, амали худкушӣ ва бахудзараррасонӣ; ашхосе,ки ба зӯроварӣ дар оила дучор мешаванд ба офиятбахшии психологӣ мӯҳтоҷанд.

• бисёртари модароне, ки зӯровариро аз сар гузарондаанд, кӯдаконашон бо патологияҳо таваллуд мешаванд: невроз, лакнати забон, надоштани пешоб, фалаҷ ва бемориҳои рӯҳӣ;

• кӯдаконе, ки модаронашон онҳоро лату кӯб кардаанд, 6 маротиба зиёдтар кӯшиши худкушӣ менамоянд ва 50 %-и онҳо ба нашъакашӣ ва майнӯшӣ майл доранд;

• аксари кӯдакони бепарастор ҷабрдидаҳои зӯроварӣ дар оила мебошанд. Аз ин хотир, барои раҳоӣ ёфтан аз ин вазъи носолими оила мегурезанд;

• писари ноболиғ ё болиғ бо мақсади ҳимоя намудани модари худ аз лату кӯби падараш метавонад ба ӯ ҷароҳати вазнин расонад;

• модари лату кӯбшуда, ки азоби ҷисмонӣ ва рӯҳӣ мекашад, ба кӯдакони худ дуруст нигоҳубин карда наметавонад.

Оқибатҳои зӯроварӣ дар оила барои ҷамъият чунин аст:

– кӯдаконе, ки зӯровариҳои волидайнашонро мушоҳида кардаанд, ин таҷрибаи манфиро дар ҳаёти худ қабул менамоянд;

– дар бисёр ҳолатҳо вазъи носолими оила манбаи паҳншавии нашъамандӣ ва майзадагӣ, рафтори шаҳвонии бесарубори ҳам ҷабрдида ва ҳам зӯровар мегардад;

– зӯроварӣ дар оила ба пошхӯрии оила мусоидат менамояд;;

– беҷазо мондани зӯровар ҷабрдидаро ба содир намудани ҷиноят тела медиҳад.

Хулоса ҳамаи ҷабрдидаҳои зӯроварӣ дар оила гирифтори чунин оқибатҳои психологӣ аз намудҳои зӯроварӣ мегарданд: вайроншавии хоб, канораҷӯӣ аз ҷойи ҳодиса, хоҳиши ба ёд наёвардани ҳодисаи зӯроварӣ, таъсирпазирӣ, номувозинатии рӯҳӣ, худбаҳодиҳӣ ва худэҳтиромкунии паст, эҳсоси оҷизӣ дар ҳузури аъзоёни дигари оила, хобҳои даҳшатнок дидан, тарсу ҳарос нисбати зӯровар, рафтори агрессивӣ, зуҳуроти эҳтиёткории баланд, ҳисси гунаҳкорӣ, бетафовутӣ нисбат ба худ, ашкрезӣ, рафтори беҷуръатона, гурезонидани нигоҳ ҳангоми муошират, ҳисси бадбинӣ, қаҳригӣ ва ғайра. Оқибатҳои психологии зӯроварие , ки дар боло зикр намудем метавонад, ба ҷабрдидагон ва ҳатто кӯдакони хурдсол, ки бояд дар фазо солими оила таълиму тарбия гиранд дар дили онҳо тарсу ҳаросро ҷой дода барои ҳаёти солим ва фазои солими оила таъсири манфии худро хоҳад гузошт. Психолог бо дарназардошти аломатҳои зикршуда бояд ҳолати рӯҳи ва ҷисмонии мурочиаткунандаро муайян кунад, барномаи машваратдиҳӣ ва офиятбахшии психологиро барои ҷабрдидаи зӯроварӣ дар оила тартиб диҳад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон №954 аз 19 марти соли 2013 “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” моддаи 1.
2. http://www.who.int/whr/2002/en/whr02_en.pdf?ua=1 (Гузориш дар бораи вазъи тандурустӣ дар ҷаҳон дар соли 2002, Қисми 4.9, саҳ. 81)http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training5Add1ru.pdf
3. http://vakhsh.tj/2019/11/01/%D2%B3%D0%B0%D1%91%D1%82-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D3%AF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D3%A3/
4. Зӯроварӣ дар оила: дастурамали амалӣ барои ҳамшираҳои тиббӣ. Нашриёти Иттиҳодияи ҳамшираҳои тиббии Канада. - Москва, с.1996.
5. Маълумотномаи хулосавии таҳлилии ВКД «Оид ба усулҳои ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо аҳолӣ. Ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҷалб намудани иштироки онҳо барои таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, РҲТҶ ВКД, с.2009.
6. Эъломия СММ оид ба решакан намудани зӯроварӣ нисбати занон: - Нашрияи СММ, 1994
7. Синельников А., Лариса П., Матвиенко И. – Зӯроварӣ нисбати занон: ҷанбаҳои асосии кор бо ҷабрдидагон Москва, с. 2011.
8. Қаюмов А.К. Зӯроварии хонаводагӣ дар чорчӯбаи ҳуқуқҳои байналмилалии башар. – Душанбе, с. 2000.
9. “Қатъ намудани хомушӣ” – маълумотнома оид ба кор бо ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила, с. 2010.
10. Юнусова Н.М. Женщина. Семья. Воспитание. – Душанбе: «М-Реал», 2013
11. Давлатов М. Муминова С. Психологияи зӯроварӣ дар оила. - Душанбе, с. 2006.
12. Давлатов М. Дастурамал оид ба кӯмакҳои равонӣ барои ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила - Душанбе, с. 2011.

ПОЯВЛЕНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ И ЕГО НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

ХАМРОЕВ ХУШБАХТ УЛЖАЕВИЧ,

ассистент кафедры психологии и социологии управления
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 907-09-35-55. E-mail: rasulustoev@gmail.com

В данной статье автор акцентирует внимание на вопросах домашнего насилия, особенно опасного социального явления, и его негативных последствиях для семьи. Прежде всего, это нарушение конституционных прав и свобод женщин, детей и пожилых людей. Конституция Республики Таджикистан гласит: «Защита и создание семьи является основой государства и находится под защитой государства».

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон объявил в стране 2015 год «Годом семьи» и подчеркнул: «Развитие, прогресс и процветание страны и будущее нашей любимой Родины находится в руках ваших детей».

Отсюда вытекает, что для предупреждения этого нежелательного явления и его разрушительных последствий, а также для сохранения здоровой семейной обстановки автор рассмотрел полезные идеи. Автор также широко использует нормативные правовые акты, в том числе источники и мнения специалистов по вопросам семейной этики и семейных отношений.

Ключевые слова: *семья, насилие, женщина, ребенок, пожилые люди, потерпевший, психиатр, врач, побои, беременность, суицид, конституционные права, раны, представители религии.*

EMERGENCE OF DOMESTIC VIOLENCE AND ITS NEGATIVE CONSEQUENCES

HAMROEV KHUSHBAKHT ULZHAEVICH,
Assistant of Psychology and Management Sociology Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 907-09-35-55. Email: rasulustoev@gmail.com

In this article, the author focuses on the issues of domestic violence, especially the dangerous social phenomena, and its negative consequences for the family. First of all, it violates the constitutional rights and freedoms of women, children and the elderly. The Constitution of the Republic of Tajikistan states: "Protection and establishment of the family is the basis of the state and is under the protection of the state.".

Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon declared 2015 the "Year of the Family" in the country and emphasized: "Development, progress and prosperity of the country and the future of our beloved homeland are in the hands of your children."

From this it is clear that in order to prevent this undesirable phenomenon and its devastating consequences, as well as to maintain a healthy family environment, the author considered useful ideas. The author also makes extensive use of legal regulations, including sources and opinions of experts on family ethics and family relations.

Key words: *family, violence, woman, child, elderly, victim, psychiatrist, doctor, beating, pregnancy, suicide, constitutional rights, injuries, representatives of religion.*

УДК: 32.019.51

НАЗАРФИРЕБӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ НООРОМ СОХТАНИ ҲАЁТИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НУРИДДИНЗОДА САЙҶАМОЛИДИН ҲАЙДАР,
унвонҷӯйи кафедраи сиёсатшиносии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, к. С.Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru

Назарфиребии сиёсӣ ва истифодаи он аз ҷониби субъектҳои гуногуни равандҳои сиёсӣ ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонида истодаанд. Бештар гардидани шумораи истифодабарандагони интернет ва рушди технологияҳои иттилоотӣ иқтидори манипулятивии ҷангҳои иттилоотиро бештар намудаанд. Айни замон истифодаи назарфиребии сиёсиро дар ҳама гуна ҷангҳои иттилоотӣ дидан мумкин аст. Дар марҳилаи навини давлатдории миллӣ фаъолияти экстремистию террористии «Ҳизби наҳзати исломӣ», «Гурӯҳи 24» ва бо ном «Паймони миллӣ» хавфу хатари зиёд эҷод намуда истодаанд. Ташкилотҳои террористию экстремистии мазкур бо мақсади таъсир расонидан ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии кишвар ҳамарӯза тавассути шабакаи интернет ҳуҷумҳои иттилоотӣ анҷом медиҳанд. Дар баробари онҳо ташкилотҳои экстремистию террористии дигар низ барои пурра намудани сафҳои худ аз технологияҳои мағзшӯӣ ва фиреби сиёсӣ истифода мебаранд. Таҳлилу таҳқиқи фаъолияти экстремистии онҳо нишон дод, ки иқтидори шабакаи интернет ва технологияҳои иттилоотӣ барои амалӣ намудани мақсадҳои онҳо ба таври васеъ истифода гардида истодаанд. Дар мақолаи мазкур таҳдиду хатари чунин падидаҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *назарфиребии сиёсӣ, дурӯғи сиёсӣ, афкори ҷамъиятӣ, ҳуҷумҳои иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, дезинформатсия.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият кӯшиши неруҳои гуногуни дохилию хориҷӣ барои ноором кардани вазъияти сиёсӣ ва барҳам задани суботи сиёсии кишвар ба мушоҳида мерасад. Ҷанги шаҳрвандӣ ва нооромиҳои сиёсие, ки солҳои аввали соҳибистиқлолии Тоҷикистон рух доданд, натиҷаи чунин фаъолиятҳо ба шумор мераванд. Ғайр аз ин, баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ Осиёи Марказӣ ба минтақаи ҳассоси бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ табдил ёфта, дар ҳудудҳои он субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ ва бозингарони геополитикӣ кӯшиш менамуданд, ки манфиатҳои худро амалӣ созанд. Айни замон низ чунин вазъиятро мушоҳида намудан мумкин аст. Воқеаву ҳодисаҳои дар кишварҳои минтақа рухдода гувоҳи ин гуна бархӯрдҳо мебошанд. Яке аз таҳдидҳои пуриқтидоре, ки дар кишварҳои минтақа ба мушоҳида мерасад, ин хавфу хатари тавсеа ёфтани фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба шумор мераванд. Афзоиши тадриҷии хавфу хатари терроризм ва экстремизм дар кишварҳои минтақа бо бештар гардидани ҳузури онҳо дар шабакаи интернет ва ба таври васеъ истифода намудани технологияҳои назарфиребии сиёсӣ алоқаманд мебошад. Ба ибораи дигар, тӯли даҳ соли охир ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар баробари давлатҳо ва дигар ниҳодҳои байналмилалӣ технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсиониро барои расидан ба мақсадҳои худ истифода менамоянд.

Эътирозҳои зиддиҳукуматии солҳои 2011-2012 дар кишварҳои Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик бори дигар собит намуданд, ки шабакаи интернет ба майдони асосии гузаронидани ҷангҳои иттилоотӣ табдил ёфта, аз ҷониби неруҳои мухолифи давлату ҳукумат барои паҳн намудани ғояҳои худ, тағйир додани афкори ҷамъиятӣ ва ба самти муайян сафарбар намудани эътирозгарон истифода бурда мешавад. Зимни баамалоии низоъҳои дохилии Тунис ва Миср шабакаҳои иҷтимоии

Facebook, Twitter ва YouTube воситаҳои асосии паҳн намудани иттилоот маҳсуб меёфтанд [2, с.536].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун давлати дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгирбуда аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият то ба имрӯз зери таъсири таҳдидҳои террористию экстремистӣ қарор дорад. Бо гузашти 30 сол ҳарчанд дар самти мубориза бо чунин таҳдидҳо корҳои зиёд анҷом дода шуда бошанд ҳам, боз ҳам хавфу хатари онҳо дар сатҳи баланд қарор дорад. Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар аксар маврид шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шабакаи интернет мағзшӯӣ мегарданд. Ташкилотҳои террористию экстремистии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида» ва зершохаҳои онҳо, «Ихвон-ул-Муслимин», «Ансоруллоҳ», ҳаракати «Толибон» ва умуман онҳое, ки аз идеологияи ваҳҳобизм ва салафизм пуштибонӣ мекунанд, то ба имрӯз тавонистаанд, ки ба воситаи назарфиребии сиёсӣ шаҳрвандони Тоҷикистонро ба сафҳои худ шомил созанд. Аз ҷониби дигар ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24», ТЭТ ПМТ ва фаъолону пайравони онҳо ҳамарӯза дар шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ба тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротгароӣ ва тундгароӣ машғул шуда, садҳо ҷавонони тоҷикро дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар намудаанд. Маҳз истифодаи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ ба онҳо имконият дода истодаанд, ки мақсадҳои худро қисман амалӣ намоянд.

То ба имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм ва ҳама гуна амалҳои тахрибӣ дар сатҳи қонунгузории мамлакат ҷиҳати таъмини амнияти миллӣ ва ҳифзи суботи сиёсӣ корҳои назаррасро анҷом додааст. Аз ҷумла, дар солҳои истиқлолият Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо терроризм», «Дар бораи мубориза бо экстремизм», «Дар бораи амният», «Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2016-2020», «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» ва ғ. қабул карда шудаанд. Ғайр аз ин бо қарори Додгоҳи Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯйи ташкилотҳои террористию экстремистӣ тартиб дода шуда, фаъолияти онҳо дар қаламрави мамлакат мамнуъ эълон карда шудаанд. Ҳама гуна ҳамкорӣ ва иштирок дар фаъолияти ташкилотҳои мазкур ҷиноят маҳсуб меёбанд. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи фаъолияти СААД ва СҲШ дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм ҳамкориҳои байналмилалии худро сол то сол тақвият мебахшад.

Ба ҳамаи ин кӯшишу талошҳо нигоҳ накарда ҳанӯз ҳам дар ҷомеаи Тоҷикистон баъзе масъалаҳои ҳалталабе мавҷуданд, ки осебпазирии кишварро ба вуҷуд меоваранд. Гузашта аз ин, дигаргуниҳои технологию коммуникатсионӣ, ба вуҷуд омадани бӯҳронҳои сиёсию иқтисодии ҷаҳонӣ низ дар ин раванд барои ташкилотҳои террористию экстремистӣ шароити мусоид фароҳам овардаанд. Бояд иқрор шуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари пасошӯравӣ дар давраи гузариш қарор дорад. Яъне, мамлакат дар натиҷаи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ аз сохтори коммунистию сотсиалистӣ ба сохтори демократию сармоядорӣ ворид шуд. Аз таърих маълум аст, ки гузариш аз як сохтори ҷамъиятӣ ба сохтори дигар раванди мураккаб, мушкил ва пуртаззод аст. Маҳз дар чунин шароит ҷомеаро метавонад бӯҳронҳои иҷтимоию маънавӣ ва баъзан иқтисодию сиёсӣ фаро гирад. Зеро гузарониданиислоҳоти соҳавӣ, дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва модернизатсияи босуръати ҷомеа хоси чунин давраҳо мебошад. Бинобар ин сабаб, айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилиҳои иҷтимоию иқтисодие мавҷуданд, ки барои фаъолияти ташкилотҳои экстремистию террористӣ шароит фароҳам меоваранд. Аз чунин вазъ суистифода

намуда, як қатор ташкилотҳои террористӣ бо роҳи назарфиребии сиёсӣ шаҳрвандони Тоҷикистонро мағзшӯӣ менамоянд, ба афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонида, ҷавононро ба сафҳои худ шомил месозанд.

Дар Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ташкилотҳои террористии байналмилалӣ яке аз сарчашмаҳои пайдоиши таҳдидҳои иттилоотӣ дониста шудааст. Ғайр аз ин, назарфиребӣ ба воситаи иттилоот, аз ҷумла дезинформатсия, пинҳон доштан ё таҳриф намудани иттилоот низ ҳамчун таҳдидҳои пуриқтидори иттилоотӣ муайян карда шудаанд. Дар консепсия қайд мегардад, ки дар сатҳи зарурӣ қарор надоштани таъминоти ҳуқуқии шаҳрвандон оид ба дастрасии онҳо ба иттилоот, назарфиребӣ ба воситаи иттилоот ба рафтори шаҳрвандон таъсири манфӣ мерасонанд ва дар баъзе мавридҳо боиси ноустувор гардидани вазъияти иҷтимоию сиёсии ҷомеа мегарданд [4]. Дар Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 «тарғиби ғояҳои экстремизм ва терроризм тавассути шабакаи интернет, ҷалбкунии ҷавонон ба сафи ташкилотҳои байналмилалии экстремистию террористӣ, кӯшишҳои аз ҷониби ин ташкилотҳо тарҳрезӣ ва амалӣ намудани амалҳои террористӣ дар ҳудуди Тоҷикистон» [6] махсус таъкид мегардад.

Дар моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» чунин омадааст: «Интишори маълумоти дорои сирри давлатӣ ё ахбори дигари бо қонун ҳифзшаванда, ахборе, ки барои бо зӯрӣ сарнагун сохтан ё тағйир додани сохти конститутсионӣ, ба содир намудани ҷиноят, барангехтани кинаю адовати нажодӣ, миллӣ, маҳалгароӣ, динӣ, забонӣ, ташвиқоти ҷанг, зулму зӯроварӣ, фаъолияти террористӣ ва экстремистӣ, халалдор кардани тамомияти арзӣ ва мустақилияти давлат даъват мекунад, инчунин мавод ё предметҳои порнографиро таблиғ ва ташвиқ мекунад, манъ аст. Воситаҳои ахбори омма барои объективӣ будан ва саҳеҳии ахбори аз ҷониби онҳо паҳншаванда ҷавобгаранд» [5].

Таҳлили истифодабарии технологияҳои назарфиребӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи субъектҳои он аз озодии сухан суистифода намуда, доимо ба таҳриф намудани иттилоот ва бо ғаразҳои гурӯҳӣ паҳн сохтани он машғуланд. Ҳамзамон таҳқиқи назарфиребии сиёсӣ ва технологияҳои гуногуни истифодабарии онҳо дар шабакаҳои иҷтимоию интернетии замони муосир нишон дод, ки назарфиребии сиёсӣ ҳамчун унсури таркибии ҷангҳои иттилоотӣ яке аз масъалаҳои мубрами таъмини амнияти иттилоотии ҳар як давлатро ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз таҳдиду хатари назарфиребии сиёсӣ дар канор буда наметавонад. Бе ягон мушкилӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки технологияҳои гуногуни назарфиребӣ ба равандҳои сиёсии ҷомеа таъсири амиқ мерасонанд.

Воқеаҳои сиёсии кишварҳои Африқои Шимолӣ ва Шарқи Наздик дар солҳои 2011-2012 (инқилобҳои баҳори араб), инқилобҳои рангаи солҳои охир ва кӯшиши ташкил намудани чунин инқилобҳо дар давлатҳои пасошӯравӣ, тазоҳурот ва эътирозҳои оммавӣ, таблиғоту ташвиқоти ғояҳои тундгароӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ, ба воситаи ҳуҷумҳои иттилоотӣ таъсири манфӣ расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, баланд гардидани руҳияи тундгароии қишрҳои гуногуни ҷомеа, гаравидани ҷавонон ба сафи ташкилотҳои террористӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии замони муосир ва иқтидори манипулятивии онҳо барои давлатҳои тозаистиқлол таҳдиду хатарҳои навро эҷод менамоянд.

Дар Ҷумхурии Тоҷикистон рӯз то рӯз таъсири ҷангҳои иттилоотӣ ва назарфиребии сиёсӣ афзоиш ёфта истодаанд. Барои Тоҷикистон хавфу хатари онро

бештар аз ҳама дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Аз як ҷониб ташкилотҳои террористии «Давлати исломӣ», «Ал-Қоида», «Ихвон-ул-Муслимин», «Ҳизб-ут-Таҳрир», ҳаракати «Толибон», салафияи ифротгаро ва зершохаҳои онҳо барои пурра намудани сафҳои худ назарфиребии сиёсиро истифода намоянд, аз ҷониби дигар ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24», ТЭТ ПМТ ва фаъолону саркардагони онҳо ҳамарӯза тариқи шабакаи интернет бо роҳи паҳн намудани иттилооти бардурӯғ, иғвоангез ва экстремистӣ ба зеҳну тафаккури ҷомеа таъсири манфӣ расонида истодаанд. То ба имрӯз ташкилоти террористии «Давлати исломӣ» тавонистааст, ки бештар аз 2 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистонро мағзшӯӣ намуда, ба сафҳои худ ҷалб намояд. ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24» ва ТЭТ ПМТ бошанд бо мақсади ташкил намудани инқилоб, табаддулоти давлатӣ ва тағйир додани сохти конститутсионии давлат ҳар чи бештар кӯшиш намуда истодаанд, ки руҳияи радикалистии ҷомеаро зиёд намоянд. Онҳо то ба имрӯз тавонистаанд, ки шумораи зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони дохилии кишварро мағзшӯӣ намоянд ва рафтори онҳоро дар муқобили сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат равона созанд.

Гузашта аз ин, номгӯйи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотии глобалӣ рӯз то рӯз бештар мегардад. Дар чунин шароит мавқеи давлат дар самти танзими равандҳои иҷтимоию сиёсӣ ва назорати паҳншавии иттилоот куллан тағйир меёбад. Чунин тамоюлот барои давлату миллат таҳдидҳои ҷиддиро ба вуҷуд меоварад. Аз қабили, вайрон гардидани робитаҳои байни ҷомеа ва ҳокимияти давлатӣ, коста гардидани ҳувияти сиёсии шаҳрвандон, аз лиҳози дастрасии иттилоот ба ду қисм ҷудо шудани аҳолӣ, коста гардидани меъёрҳои ахлоқию маънавии ҷомеа, дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар шудани шаҳрвандон, бештар гардидани руҳияи тундгароии онҳо, ба сафи ташкилотҳои террористӣ пайвастани шаҳрвандон ва ғ. таҳдиду хатарҳое мебошанд, ки зери таъсири назарфиребии сиёсӣ пайдо мешаванд [1]. Бо назардошти чунин вазъ дарёфти роҳу усулҳои пешгирӣ намудани таъсири назарфиребии сиёсӣ имкон медиҳад, ки вазъи иҷтимоию сиёсии мамлакат муътадил нигоҳ дошта шавад ва дар заминаи он ташаккули маданияти сиёсии демократӣ идома ёбад.

Дар таҳқиқоти мазкур бештар аз ҳама истифодаи технологияи назарфиребӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ таҳлилу баррасӣ мегардад. Сабаб дар он аст, ки агар дар баробари ташкилотҳои мазкур давлатҳо низ субъекти назарфиребии сиёсӣ бошанд ҳам, фарзияи мо ин аст, ки ҳамаи ташкилотҳои террористӣ аз ҷониби давлатҳои гуногун маблағгузорӣ мешаванд ва барои ҳимояи манфиатҳои геополитикии онҳо истифода мегарданд. Айни замон фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ дар навбати аввал барои таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, тағйир додани рафтори одамон ва дар муқобили давлату ҳукумат сафарбар кардани онҳо равона шудаанд.

Тӯли чанд соли охир ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24» ва ТЭТ ПМТ усулҳои муборизаи худро тағйир дода, дар шабакаи интернет хеле фаъол гардидаанд. Дар ҳамаи шабакаҳои иҷтимоӣ ташкилотҳои экстремистию террористии мазкур саҳифаҳои худро боз намудаанд ва ҳамарӯза ба воситаи онҳо ҳуҷумҳои иттилоотӣ анҷом медиҳанд. Айни замон дар шабакаи YouTube аъзои ташкилотҳои террористию экстремистии номбаргардида саҳифаҳои гуногун боз намуда, технологияи назарфиребии сиёсиро алайҳи Тоҷикистон ва барои аз байн бурдани суботи сиёсии кишвар истифода намуда истодаанд.

Онҳо бо мақсади таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ, бештар намудани мухолифини давлату ҳукумат, ба ҷониби худ ҷалб намудани шаҳрвандони кишвар ва

ниҳоятан бо нияти ташкил намудани тазоҳуроту бетартибҳо ҳамарӯза тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ маводҳои дорои характери экстремистию террористӣ паҳн менамоянд. Таҳлилу мушоҳидаи фаъолити онҳо нишон медиҳад, ки онҳо технологияҳои гуногуни назарфиребиро истифода мебаранд. Аз ҳама бештар дар фаъолияти онҳо истифодаи технологияҳои «тағйир додани ҷаҳонбинии одамон», «ба ҷониби дигар ҷалб намудани диққати онҳо», «такроран ва ба воситаи сарчашмаҳои гуногун паҳн намудани иттилоот», «истифодаи омори бардурӯғ», «технологияи ҳангомасозӣ ва паҳн намудани иттилооти бардурӯғ», «тарғиботи ноаён», «технологияи мағзшӯӣ», «технологияи мазоқу изтеҳзо ва ё тарсонидан», технологияи «троллинг», паҳн намудани интернет-мемҳо ва ғ. бештар ба назар мерасанд.

Технологияи «тағйир додани ҷаҳонбинии одамон» дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистии номбаргардида мавқеи марказиро ишғол менамояд. Онҳо кушиш менамоянд масъалаҳоеро матраҳ созанд, ки марбут ба мушкилиҳои давраи гузариш мебошанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар раванди давлатдории миллии Тоҷикистон як қатор омилҳое ба вуҷуд омаданд, ки мушкилиҳои мавҷудаи кишвар аз онҳо вобастаанд. Пеш аз ҳама ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар, тавсеаи терроризми байналмилалӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва бештар гардидани ҷангҳои иттилоотӣ, низоъҳои мусаллаҳонаи минтақаҳои гуногуни олам, буҳронҳои иқтисодӣ, паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 ва ғ. аз он қабил омилҳое мебошанд, ки дар самти татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат монеа эҷод намудаанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри расидан ба марҳилаҳои баъдии рушди мамлакат чораҳои гуногун андешида истодаанд. Аз ҷумла чаҳор ҳадафи стратегии давлат мисоли равшани ин гуфтаҳо мебошанд, ки бомаром татбиқи онҳо идома доранд. Аммо дар кишвар ҳанӯз ҳам як қатор мушкилиҳо, аз қабили масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, амалҳои коррупсионӣ, буҳронҳои маънавию идеологӣ ва ғ. мавҷуданд. Мавҷудияти онҳоро Ҳукумати кишвар низ эътироф менамояд ва хоси давраи гузариш медонад. Аммо ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24» ва ТЭТ ПМТ аз сарчашмаҳои иттилоотии ватанӣ (аз ҷумла, сомонаҳои ВАО, саҳифаҳои интернетии шаҳрвандони Тоҷикистон) тариқи интернет маълумотҳои гуногунро дастрас намуда, онҳоро таҳриф мекунанд ва бо мусоҳибаҳои гӯё телефонӣ дурустии фикри худро тақвият медиҳанд. Дар суҳбатҳои телефоние, ки дар пахши мустақим бо онҳо сурат мегирад, аксари мусоҳибон пайравон ва аъзоёни ин ташкилотҳои террористӣ мебошанд. Аммо чунин вонамуд менамоянд, ки гӯё ба онҳо шаҳрвандони қатории кишвар дар тамос шудааст. Бо ин роҳ онҳо мақсад доранд, ки на танҳо диққати одамонро ба ҷониби дигар ҷалб созанд, балки ба имиҷи сиёсии давлату ҳукумат таъсири манфӣ расонанд.

Технологияи дигаре, ки дар фаъолияти онҳо дида мешавад ва хавфу хатари бештар дорад, ин масъалаи омехта кардани таҳлилу баррасии мушкилиҳо бо даъвати оммавии экстремистӣ аст. Онҳо барои оне, ки ғояҳои ифротии худро ба сари мардум таҳмил созанд, ба мушкилиҳои гуногуи мардум рӯ меоваранд ва бо ин роҳ зӯроварию тахрибкориро ҳақ баровардан мешаванд. Мутаассифона, ин амалу рафтор ба зеҳну тафаккури мардум таъсири бештар дорад. Аксари ҷавонон қобилияти таҳлил намудани воқеиятҳо ва қонуниятҳои сиёсиро надоранд. Аз ҷумла воқеиятҳои геополитикии замони муосир, пеш аз ҳама мавҷудияти таҳдиду хатарҳои нав, инчунин роҳи пурпечутоб ва мушкили давлатсозиву миллатсозиро намедонанд. Инчунин ҷавонон қобилияти мустақилона таҳлил намудани дастовардҳо ва мушкилиҳоро надоранд. Ташкилотҳои террористӣ ҳеҷ гоҳ дар бораи дастовардҳои давлату ҳукумат суҳбат намекунанд, ҳеҷ гоҳ ба вазъияти мураккаби геополитикӣ ишора намекунанд, дар бораи

душманони давлату миллат гап намезананд ва аз ин рӯ, мавҷуд набудани иттилооти алтернативӣ баъзан вақт боиси ифротгароӣ ва тундгароии ҷавонон мешавад.

Дуруғи сиёсии дигаре, ки дар фаъолияти ташкилотҳои террористии мазкур дида мешавад, зери ниқоби арзишҳои демократӣ баромад кардан аст. Ин ниқобро наҳзатиҳо ба он хотир дар фаъолияти худ истифода мекунанд, ки дар кишварҳои аврупоӣ ба хотири дарёфти паноҳандагӣ худро мухолифини муътадил ва ҳомиёни ҳуқуқ вонамуд кунанд ва дар дохили кишвар мардумро барои риоя нашудани меъёрҳои ҳуқуқию демократӣ фиреб диҳанд. Ин фиреби сиёсие мебошад, ки ҳам роҳбарони давлатҳои аврупоиро ва ҳам мардуми Тоҷикистонро дар ғафлат мемонад. Дар асл агар ба умқи масъала назар афканем, ҳамаи онҳо дингароёни ашаддие мебошанд, ки арзишҳои дунявию демократиро чашми дидан надоранд ва дар аввалин фурсат, агар ба онҳо имкон даст диҳад, метавонанд сохтори конститутсионии давлатро иваз намуда, давлати исломӣ ташкил диҳанд. Мақсади ниҳоии онҳо низ чунин аст. «Ҳоло саркардагони ин ташкилоти террористӣ дар Аврупо “ҷомаи демократия” ба бар карда, бо нишондоди хоҷагони хориҷиашон бо ҳар роҳу усул, аз ҷумла ташкили гурӯҳҳо, шабакаву каналҳои ҷудогона дар интернет алайҳи манофеи давлату миллати тоҷик дасиса эҷод менамоянд. Мақсади асосии онҳо ба даст овардани қудрати сиёсӣ асту бас, вагарна бо он гузаштаи нангине, ки доранд, ба камтарин кори манфиатбахш қодир буда наметавонанд» [8].

Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки такроран пахш намудани видеороликҳо ҳамчун технологияи назарфиребӣ аз ҷониби наҳзатиҳо хеле зиёд ва моҳирона истифода бурда мешавад. Масалан, суҳбату баромадҳоеро, ки раиси ТЭТ ҲНИ М.Кабирӣ дар саҳифаи худ чоп мекунад, дар тамоми саҳифаҳои интернетии наҳзатиён ва фаъолони онҳо такроран пахш менамоянд. Баъзе аз саркардаҳо ва пайравони ашаддии онҳо саҳифаҳои интернетии худро боз намудаанд ва дар баробари маводҳои худ такроран маводҳои ҳаммаслаконашонро пахш менамоянд. Яке аз пайравони ашаддии ТЭТ ҲНИ М.Садриддин дар як вақт дар чандин саҳифаи интернетӣ як маводро бо иваз намудани номи он пахш менамояд. Чунин технологияи назарфиребӣ бо технологияи «троллинг» хеле шабоҳат дорад. Яъне, наҳзатиён ва пайравони онҳо ба моҳигирон ва шаҳрвандони Тоҷикистон ба моҳӣ монанд карда мешаванд ва барои ба доми худ афтонидани онҳо технологияи такроран дар сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ паҳн намудани маводҳои ифротгароию тундгароиро истифода мекунанд.

Дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистии мазкур технологияи ҳангомасозӣ ва паҳн намудани иттилооти бардурӯғ мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Мақсад аз истифодаи ин технологияи назарфиребӣ ба роҳ мондани иғвоангезӣ ва ба қишрҳои мухолифи ҳамдигар ҷудо намудани ҷомеаи тоҷик мебошад [7]. Чунин технологияро дар Ғарб «Фейк нюс» меноманд. Яъне, иттилооти носаҳеҳ, бардурӯғ ва иғвоангез. ТЭТ ҲНИ ва саркардагони онҳо технологияи мазкурро дар шакли омехта намудани иттилоот саҳеҳ бо иттилооти носаҳеҳ амалӣ менамоянд. Дар чунин шароит иттилооти носаҳеҳ дар назари мардум ноаён мемонад. Технологияи ҳангомасозӣ ва паҳн намудани иттилооти бардурӯғ назарфиребие мебошад, ки дар шакли тарғиботи ноаён сурат мегирад ва функсияҳои дезинформатсионӣ дорад. Чунин усули фаъолиятро дар шакли ҳуҷумҳои иттилоотии даркнашаванда ба роҳ мемонанд ва таваҷҷуҳи мардумро аз таъсири иттилоотии барои субъекти назарфиребӣ нолозим дур кардан мехоҳанд. Ин гуна амалҳои номатлуби барқасдона дар фаъолияти тахрибии наҳзатиён ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Онҳо бо мақсади таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ дар бораи ҳаёти сиёсию иҷтимоии Тоҷикистон доимо иттилооти манфиро чоп намуда, аз иттилооти мусбат дурӣ меҷуянд. Онҳо доимо дар

бораи камбудию мушкилиҳо суҳбат менамоянд, аммо муваффақиятҳоро нодида мегиранд. Истифодаи ин гуна назарфиребӣ дар баробари муваффақият, инчунин норасоиҳои худро низ дорад. Зеро одамон оҳиста-оҳиста иттилоотеро, ки аз назари онҳо пинҳон медоранд, дарк мекунанд ва эътимодашон ба субъекти назарфиребӣ кам мегардад. Паҳн намудани иттилооти ҳангомасоз ва иғвоангез, инчунин дуруғпардозию туҳмату таҳқир ниҳоятан ба имиҷи наҳзатиён таъсири манфӣ расонидааст. Имрӯзҳо аллакай шаҳрвандони Тоҷикистон дарк намудаанд, ки онҳо бо роҳи фиреб мехоҳанд мақсадхои ғаразноки худро амалӣ созанд.

Мазоқу истеҳзо ва тарсонидани мардум яке аз усулҳои дигари муборизаи сиёсӣ дар фаъолияти ташкилотҳои террористӣ мебошанд. Махсусан, технологияи тарсонидан ва дар ҳарос қарор доданро онҳо ба таври васеъ истифода мекунанд. Чунин усулҳои мубориза хоси наҳзатиён низ ҳаст. Онҳо бо нафароне, ки ғояҳои ифротгароию тундгароии онҳоро қабул надоранд, бархӯрди оштинопазир, таҳқиромез ва таҳдидомез менамоянд. Бо мақсади кам намудани ҷонибдорони сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат онҳоро таҳдид менамоянд. Инчунин дар бисёре аз мавридҳо мазоқу истеҳзоро низ дар муносибат бо намояндагони ҳокимияти давлатӣ истифода мекунанд. Онҳо хуб медонанд, ки мазоқу истеҳзо диққати одамонро бештар ҷалб месозад. Аз ин рӯ, чунин усулро низ барои ҷалби диққати одамон истифода мебаранд. Чунин тарзи фаъолияти тарғиботиро дар илмҳои сиёсӣ интернет-мемҳо номидаанд. «Мем» аз калимаи англисии «memory» (хотира) гирифта шуда, мақсади он низ дар хотираи одамон ҳар чи зудтар ҷойгир намудани образҳои гуногун мебошад.

Чи гунае, ки маълум аст, интернет-мемҳо расму тасвирҳое мебошанд, ки ба таври графикӣ ва видеоӣ таҳия мегарданд ва бештар аз ҳама хусусияти сиёсӣ доранд. Онро ба карикатура ва расмҳои ҳаҷвию мазҳакавӣ низ монанд намудан мумкин аст. Аммо таъсири интернет-мемҳо ба зеҳну шуури одамон хеле зиёд аст. Бо як шиор ё як расми мазҳакавӣ метавонанд манзараи воқеаҳои сиёсиро тахриф намуда, ба таври дигар равона созанд [3]. Дар фаъолияти наҳзатиҳо истифодаи интернет-мемҳо хеле зиёд ба назар мерасанд. Онҳо шахсиятҳои гуногуни кишвар, аз ҷумла сиёсатмадорон, арбобони давлатӣ, фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ, руҳониён ва ҳатто кормандони сохторҳои қудратиро ба воситаи расмҳо дар симои рамзӣ ифода менамоянд. Чунин технология бо мақсади таъсир расонидан ба имиҷи онҳо, тағйир додани тасаввуроти мардум дар бораи онҳо ва ғ. мебошад.

Ғайр аз ин, бояд гуфт, ки дар бораи одамон ва махсусан дар бораи ҳаёти шахсии онҳо ҷамъоварӣ намудани маълумот амали ҷиноятӣ диниста мешавад. Аммо пайравон ва фаъолони ТЭТ ҲНИ доимо дар бораи сиёсатмадорон, арбобони давлатӣ ва фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ ва умуман дар бораи онҳое, ки амалу рафтори ифротгароёнаи наҳзатиёнро инкор мекунанд, маълумот ҷамъоварӣ намуда, шаъну шарафи онҳоро паст мезананд. Чунин амал на танҳо ҳадафмандона бо мақсади таҳқири ин шахсиятҳо ва паст задани обрӯи онҳо анҷом меёбанд, балки таҳқир намудану таҳдид кардан низ ба суроғаи онҳо садо медиҳанд. Ин гуна амалу рафтор аз як ҷониб агар ҷиноят ва киберҷиноят маҳсуб ёбад, аз ҷониби дигар технологияи тарсонидани одамон мебошад. Онҳо бо ин амали худ ба ҷомеа ҳушдор медиҳанд, ки касе бо нест, мо ӯро чунин шарманда в таҳқир месозем. Воқеан ҳам ин гуна амалҳо ҳам поймол намудани ҳуқуқҳои шаҳрвандони Тоҷикистон ва ҳам таҳдиди воқеӣ ба суботи иҷтимоию сиёсии кишвар мебошанд.

Аз тамоми маводҳои паҳнкардаи онҳо ва баромаду суханрониҳои наҳзатиён ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки чи гуна дар орзуи ноормии ҷомеаи Тоҷикистон ҳастанд. Онҳо пайваста мардумро барои оғоз намудани тазоҳорут ва

инқилоб даъват менамоянд. Даҳҳо маротиба санаи баргузории чунин амалҳои ҷиноятиро ба пайравони худ эълон карда буданд. Аз ин гуна рафтори онҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки ташкил намудани инқилоб ва бетартибиҳои сиёсӣ яке аз мақсадҳои аслии ТЭТ ҲНИ-ро ташкил медиҳад ва ин амал нақшае мебошад, ки фармоишгари он бесаброна амалӣ шудани онро интизор аст. Ин аст, ки дар фаъолияти ТЭТ ҲНИ саросемавор ташкил намудани инқилоб аз мардум талаб карда мешавад. Бинобар ин, истифодаи технологияҳои назарфиребӣ, дурӯғпардозӣ, иғвоангезӣ ва паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ танҳо ба хотири фиреб додани мардуми Тоҷикистон аст. Манзараи бисёр ҳузнангез ва таассуфовари фаъолияти экстремистии «Ҳизбни наҳзати исломӣ», «Гурӯҳи 24» ва фаъолону пайравони онҳо моҳҳои апрел ва майи соли 2020 баръало эҳсос гардид. Дар шароите, ки шаҳрвандони Тоҷикистон ба монанди сокинони мамлакатҳои дигар барои пешгирӣ намудани паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19 бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гардида, аз пайдоиши чунин бемории нав дар тарсу ҳарос афтода буданд, наҳзатиён аз фурсати муносиб истифода намуда, бо хабарҳои дурӯғин ва иттилооти носаҳеҳ фазои тарсу ҳаросро дар ҷомеа бештар намуда, давлату ҳукуматро бо ноуҳдабарои на танҳо гунаҳкор менамуданд, балки мардумро ба инқилоб даъват мекарданд. Ҳол он ки чунин вазъият як давраи муайян дар ҳамаи кишварҳои олам ба вуҷуд омада буд ва мебоист дар чунин давраҳои ҳассос одамон муттаҳид бошанд ва дастаҷамъона барои рафъи мушкилии умумӣ амал намоянд.

Дар маҷмӯъ, таҳлилу баррасаии истифодаи технологияҳои назарфиребии сиёсӣ аз ҷониби ТЭТ ҲНИ, «Гурӯҳи 24» ва ТЭТ ПМТ алайҳи амнияти миллии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар фаъолияти тахрибии онҳо истифодаи технологияҳои сиёсии гуногун ба назар мерасад. Чунин ҳолат гувоҳи он аст, ки ин зумра ашхос ва дастаи ҷиноятии онҳо аз хизматрасонии ширкатҳои машваратӣ ва хадамоти махсуси истихоборотии кишварҳои манфиатдор бархӯрдоранд. Аз ин рӯ, дар муқобили онҳо низ бояд технологияҳои навини дезинформатсионӣ бояд истифода гарданд. Дар баробари ин корҳои фаҳмондадиҳӣ ва огоҳ сохтани ҷомеа аз роҳу усулҳои назарфиребии онҳо низ зарур ба шумор меравад. Дар шароити имрӯза дар муқобили онҳо анҷом додани фаъолияти дезинформатсионӣ хеле зарур аст. Зеро қисме аз шаҳрвандони Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷӣ дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд ва ташкилотҳои террористию экстремистӣ тариқи шабакаи интернет дар байни онҳо фаъолияти густурдаи тарғиботию ташвиқотӣ анҷом медиҳанд. Бинобар ин, дезинформатсия яке аз роҳҳои камтаъсир намудани ғояҳои ифротгароӣ мебошад.

Адабиёт

1. Бощенко В.В. Политическое манипулирование в Интернет-пространстве как угроза информационной безопасности [Текст]: дис. … канд. полит. наук: 23.00.02 / В.В. Борщенко. –СПб., 2021. –195 с.
2. Васильев А.М., Интернет революции или просто фитна: к десятилеию «арабской весны» [Текст] / А.М. Васильев, Н.А. Жерлицина // Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. – 2021. –Т.21. –№3. –С.536.
3. Канашина С.В. Интернет-мем и политика [Текст] / С.В. Канашина // Политическая лингвистика. –2017. –№1 (61). –С.69-73.
4. Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003, №1175 тасдиқ гардидааст.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013 №3, мод. 201; с. 2016, №5, мод. 365; Қонуни ҶТ аз 24.02.2017, №1407

6. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Матн] // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187 тасдиқ гардидааст.
7. Холиқназар Х. Мардуми тоҷик ба дурӯғҳои бофта ва худсафедкунии ташкилоти экстремистию террористии „Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон“ бовар надоранд! [Захираи электронӣ]. –URL: https://khovar.tj/2017/11/ (санаи мурочиат: 12.03.2022)
8. ҲНИ ҳанӯз ҳам дар камин аст, то вазъро нооромм созад [Захираи электронӣ]. –URL: http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46403 (санаи мурочиат: 07.05.2022)

МАНИПУЛЯЦИЯ КАК СПОСОБ ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

НУРИДДИНЗОДА САЙДЖАМОЛИДИН ХАЙДАР,
соискатель кафедры политологии Кулябского
государственного университета имени А.Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16.
Тел.: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru

Политическая манипуляция и ее использование различными субъектами политического процесса негативно сказываются на национальной безопасности Республики Таджикистан. Увеличение числа пользователей Интернета и развитие информационных технологий увеличили манипулятивный потенциал информационных войн. Использование политических манипуляций сейчас можно увидеть во всех видах информационных войн. На новом этапе национальной государственности большую угрозу представляет экстремистская и террористическая деятельность «Партии исламского возрождения», «Группы 24» и так называемого «Национального альянса». Эти террористические и экстремистские организации ежедневно осуществляют информационные атаки через Интернет с целью повлиять на политическую стабильность и национальную безопасность страны. Наряду с ними другие экстремистские и террористические организации также используют технологии «промывания мозгов» и политический обман для пополнения своих рядов. Анализ и изучение их экстремистской деятельности показали, что возможности Интернета и информационных технологий широко используются для достижения их целей. В данной статье показаны вызовы и угрозы таких явлений.

Ключевые слова: *политическая манипуляция, политический обман, общественное мнение, информационные атаки, информационные войны, дезинформация.*

MANIPULATION AS A WAY TO DESTABILIZE THE POLITICAL LIFE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

NURIDDINZODA SAYJAMOLIDIN HAYDAR,
applicant for the Department of Political Science of the
Kulyab State University named after A. Rudaki,
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, 16, S. Safarov str.,
Phone: (+992) 988-50-00-08. E-mail: mp.kulob@mail.ru

Political manipulation and its use by various subjects of the political process have a negative impact on the national security of the Republic of Tajikistan. The increase in the number of Internet users and the development of information technology has increased the manipulative potential of information wars. The use of political manipulation can now be seen in all kinds of information wars. At the new stage of national statehood, the extremist and terrorist activities of the "Islamic Renaissance Party", "Group 24" and the so-called "National Alliance" pose a great threat. These terrorist and extremist organizations daily carry out information attacks via the Internet in order to influence the political stability and national security of the country. Along with them, other extremist and terrorist organizations also use brainwashing techniques and political deceit to replenish their ranks. An analysis of their extremist activities showed that the possibilities of the Internet and information technologies are widely used to achieve their goals. This article shows the challenges and threats of these phenomena.

Key words: *political manipulation, political deceit, public opinion, information attacks, information wars, disinformation.*

УДК: 004.056

ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

МИРСАИДОВА НАФИСАБОНУ САЙФУЛЛОЖОНОВНА,
докторант (PhD) Института экономики и демографии
Национальной Академии наук Таджикистана,
734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни, 44
Тел.: (992) 939-77-00-97. E-mail: nsynsy387@gmail.com

В данной статье рассматривается основы понятия информационной безопасности, ее классификация, основные угрозы и способы защиты информации в разных системах, а также три ее основных аспекта: доступность, целостность и конфиденциальность.

А также говориться о новых методах защиты информации, такие как аппаратно-программные средства защиты информации, системы идентификации и аутентификации пользователей, системы шифрования дисковых данных, системы шифрования данных, передаваемых по сетям, система аутентификации электронных данных и.т.д.

С развитием технологий появляются новые угрозы информационной безопасности и способы ее защиты.

Ключевые слова: *Информация, безопасность, компьютерная система, информационная безопасность, угроза информационной безопасности, защита информации, основы понятия информационной безопасность.*

Широкое распространение вычислительной техники как средства обработки информации привело к информатизации общества и появлению принципиально новых, так называемых, информационных технологий.

Появление любых новых технологий, как правило, имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Тому множество примеров. Атомные и химические технологи, решая проблемы энергетики и производства новых материалов, породили экологические проблемы. Интенсивное развитие транспорта обеспечило быструю и удобную доставку людей, сырья, материалов и товаров в нужных направлениях, но и материальный ущерб и человеческие жертвы при транспортных катастрофах возросли.

Информационные технологии, также не являются исключением из этого правила, и поэтому следует заранее позаботиться о безопасности при разработке и использовании таких технологий.

От степени безопасности информационных технологий в настоящее время зависит благополучие, а порой и жизнь многих людей. Такова плата за усложнение и повсеместное распространение автоматизированных систем обработки информации.

Понятие информационной безопасности

Под информационной безопасностью понимается защищенность информационной системы от случайного или преднамеренного вмешательства, наносящего ущерб владельцам или пользователям информации [6].

На практике важнейшими являются три аспекта информационной безопасности:

- доступность (возможность за разумное время получить требуемую информационную услугу);
- целостность (актуальность и непротиворечивость информации, ее защищенность от разрушения и несанкционированного изменения);
- конфиденциальность (защита от несанкционированного прочтения).

Нарушения доступности, целостности и конфиденциальности информации могут быть вызваны различными опасными воздействиями на информационные компьютерные системы.

Основные угрозы информационной безопасности

Современная информационная система представляет собой сложную систему, состоящую из большого числа компонентов различной степени автономности, которые связаны между собой и обмениваются данными. Практически каждый компонент может подвергнуться внешнему воздействию или выйти из строя. Компоненты автоматизированной информационной системы можно разбить на следующие группы:

- аппаратные средства - компьютеры и их составные части (процессоры, мониторы, терминалы, периферийные устройства - дисководы, принтеры, контроллеры, кабели, линии связи и т.д.);
- программное обеспечение - приобретенные программы, исходные, объектные, загрузочные модули; операционные системы и системные программы (компиляторы, компоновщики и др.), утилиты, диагностические программы и т.д.;
- данные, хранимые временно и постоянно, на магнитных носителях, печатные, архивы, системные журналы и т.д.;
- персонал - обслуживающий персонал и пользователи.

Опасные воздействия на компьютерную информационную систему можно подразделить на случайные и преднамеренные. Анализ опыта проектирования, изготовления и эксплуатации информационных систем показывает, что информация подвергается различным случайным воздействиям на всех этапах цикла жизни системы. Причинами случайных воздействий при эксплуатации могут быть [2]:

- аварийные ситуации из-за стихийных бедствий и отключений электропитания;
- отказы и сбои аппаратуры;
- ошибки в программном обеспечении;
- ошибки в работе персонала;
- помехи в линиях связи из-за воздействий внешней среды.

Преднамеренные воздействия - это целенаправленные действия нарушителя. В качестве нарушителя могут выступать служащий, посетитель, конкурент, наемник. Действия нарушителя могут быть обусловлены разными мотивами:

- недовольством служащего своей карьерой;
- взяткой;
- любопытством;
- конкурентной борьбой;
- стремлением самоутвердиться любой ценой.

Можно составить гипотетическую модель потенциального нарушителя:

- квалификация нарушителя на уровне разработчика данной системы;
- нарушителем может быть как постороннее лицо, так и законный пользователь системы;
- нарушителю известна информация о принципах работы системы;

нарушитель выбирает наиболее слабое звено в защите.

Наиболее распространенным и многообразным видом компьютерных нарушений является несанкционированный доступ (НСД). НСД использует любую ошибку в системе защиты и возможен при нерациональном выборе средств защиты, их некорректной установке и настройке [10].

Проведем классификацию каналов НСД, по которым можно осуществить хищение, изменение или уничтожение информации:

Через человека:

- хищение носителей информации;
- чтение информации с экрана или клавиатуры;

- чтение информации из распечатки.

Через программу:

- перехват паролей;
- дешифровка зашифрованной информации;
- копирование информации с носителя.

Через аппаратуру:

- подключение специально разработанных аппаратных средств, обеспечивающих доступ к информации;
- перехват побочных электромагнитных излучений от аппаратуры, линий связи, сетей электропитания и т.д.

Особо следует остановиться на угрозах, которым могут подвергаться компьютерные сети. Основная особенность любой компьютерной сети состоит в том, что ее компоненты распределены в пространстве. Связь между узлами сети осуществляется физически с помощью сетевых линий и программно с помощью механизма сообщений. При этом управляющие сообщения и данные, пересылаемые между узлами сети, передаются в виде пакетов обмена. Компьютерные сети характерны тем, что против них предпринимают так называемые удаленные атаки. Нарушитель может находиться за тысячи километров от атакуемого объекта, при этом нападению может подвергаться не только конкретный компьютер, но и информация, передающаяся по сетевым каналам связи.

Обеспечение информационной безопасности

Формирование режима информационной безопасности - проблема комплексная. Меры по ее решению можно подразделить на пять уровней:

1.законодательный (законы, нормативные акты, стандарты и т.п.);

2.морально-этический (всевозможные нормы поведения, несоблюдение которых ведет к падению престижа конкретного человека или целой организации);

3.административный (действия общего характера, предпринимаемые руководством организации);

4.физический (механические, электро- и электронно-механические препятствия на возможных путях проникновения потенциальных нарушителей);

5.аппаратно-программный (электронные устройства и специальные программы защиты информации).

Единая совокупность всех этих мер, направленных на противодействие угрозам безопасности с целью сведения к минимуму возможности ущерба, образуют систему защиты.

Надежная система защиты должна соответствовать следующим принципам:

- Стоимость средств защиты должна быть меньше, чем размеры возможного ущерба.
- Каждый пользователь должен иметь минимальный набор привилегий, необходимый для работы.
- Защита тем более эффективна, чем проще пользователю с ней работать.
- Возможность отключения в экстренных случаях.

Специалисты, имеющие отношение к системе защиты должны полностью представлять себе принципы ее функционирования и в случае возникновения затруднительных ситуаций адекватно на них реагировать. Под защитой должна находиться вся система обработки информации.

Разработчики системы защиты, не должны быть в числе тех, кого эта система будет контролировать. Система защиты должна представлять доказательства корректности своей работы.

Лица, занимающиеся обеспечением информационной безопасности, должны нести личную ответственность.

Объекты защиты целесообразно разделять на группы так, чтобы нарушение защиты в одной из групп не влияло на безопасность других.

Надежная система защиты должна быть полностью протестирована и согласована.

Защита становится более эффективной и гибкой, если она допускает изменение своих параметров со стороны администратора.

Система защиты должна разрабатываться, исходя из предположения, что пользователи будут совершать серьезные ошибки и, вообще, имеют наихудшие намерения.

Наиболее важные и критические решения должны приниматься человеком.

Существование механизмов защиты должно быть по возможности скрыто от пользователей, работа которых находится под контролем.

Аппаратно-программные средства защиты информации

Несмотря на то, что современные ОС для персональных компьютеров, такие, как Windows 2000, Windows XP и Windows NT, имеют собственные подсистемы защиты, актуальность создания дополнительных средств защиты сохраняется. Дело в том, что большинство систем не способны защитить данные, находящиеся за их пределами, например при сетевом информационном обмене.

Аппаратно-программные средства защиты информации можно разбить на пять групп:

1.Системы идентификации (распознавания) и аутентификации (проверки подлинности) пользователей.

2.Системы шифрования дисковых данных.

3.Системы шифрования данных, передаваемых по сетям.

4.Системы аутентификации электронных данных.

5.Средства управления криптографическими ключами.

Системы идентификации и аутентификации пользователей

Применяются для ограничения доступа случайных и незаконных пользователей к ресурсам компьютерной системы. Общий алгоритм работы таких систем заключается в том, чтобы получить от пользователя информацию, удостоверяющую его личность, проверить ее подлинность и затем предоставить (или не предоставить) этому пользователю возможность работы с системой.

При построении этих систем возникает проблема выбора информации, на основе которой осуществляются процедуры идентификации и аутентификации пользователя. Можно выделить следующие типы:

- секретная информация, которой обладает пользователь (пароль, секретный ключ, персональный идентификатор и т.п.); пользователь должен запомнить эту информацию или же для нее могут быть применены специальные средства хранения;

- физиологические параметры человека (отпечатки пальцев, рисунок радужной оболочки глаза и т.п.) или особенности поведения (особенности работы на клавиатуре и т.п.).

Системы, основанные на первом типе информации, считаются традиционными. Системы, использующие второй тип информации, называют биометрическими.

Следует отметить наметившуюся тенденцию опережающего развития биометрических систем идентификации.

Системы шифрования дисковых данных

Чтобы сделать информацию бесполезной для противника, используется совокупность методов преобразования данных, называемая криптографией (от греч. kryptos - скрытый и grapho – пишу) [12].

Системы шифрования могут осуществлять криптографические преобразования данных на уровне файлов или на уровне дисков. К программам первого типа можно отнести архиваторы типа ARJ и RAR, которые позволяют использовать криптографические методы для защиты архивных файлов. Примером систем второго типа может служить программа шифрования Diskreet, входящая в состав популярного программного пакета Norton Utilities, Best Crypt. Другим классификационным признаком систем шифрования дисковых данных является способ их функционирования. По способу функционирования системы шифрования дисковых данных делят на два класса:

- системы "прозрачного" шифрования;
- системы, специально вызываемые для осуществления шифрования.

В системах прозрачного шифрования (шифрования "на лету") криптографические преобразования осуществляются в режиме реального времени, незаметно для пользователя. Например, пользователь записывает подготовленный в текстовом редакторе документ на защищаемый диск, а система защиты в процессе записи выполняет его шифрование.

Системы второго класса обычно представляют собой утилиты, которые необходимо специально вызывать для выполнения шифрования. К ним относятся, например, архиваторы со встроенными средствами парольной защиты.

Большинство систем, предлагающих установить пароль на документ, не шифрует информацию, а только обеспечивает запрос пароля при доступе к документу. К таким системам относится MS Office, 1С и многие другие.

Системы шифрования данных, передаваемых по сетям

Различают два основных способа шифрования: канальное шифрование и оконечное (абонентское) шифрование.

В случае канального шифрования защищается вся информация, передаваемая по каналу связи, включая служебную. Этот способ шифрования обладает следующим достоинством - встраивание процедур шифрования на канальный уровень позволяет использовать аппаратные средства, что способствует повышению производительности системы. Однако у данного подхода имеются и существенные недостатки:

шифрование служебных данных осложняет механизм маршрутизации сетевых пакетов и требует расшифрования данных в устройствах промежуточной коммуникации (шлюзах, ретрансляторах и т.п.);

шифрование служебной информации может привести к появлению статистических закономерностей в шифрованных данных, что влияет на надежность защиты и накладывает ограничения на использование криптографических алгоритмов.

оконечное (абонентское) шифрование позволяет обеспечить конфиденциальность данных, передаваемых между двумя абонентами. В этом случае защищается только содержание сообщений, вся служебная информация остается открытой. Недостатком является возможность анализировать информацию о структуре обмена сообщениями, например об отправителе и получателе, о времени и условиях передачи данных, а также об объеме передаваемых данных.

Системы аутентификации электронных данных

При обмене данными по сетям возникает проблема аутентификации автора документа и самого документа, т.е. установление подлинности автора и проверка отсутствия изменений в полученном документе. Для аутентификации данных применяют код аутентификации сообщения (имитовставку) или электронную подпись.

Имитовставка вырабатывается из открытых данных посредством специального преобразования шифрования с использованием секретного ключа и передается по каналу связи в конце зашифрованных данных. Имитовставка проверяется получателем, владеющим секретным ключом, путем повторения процедуры, выполненной ранее отправителем, над полученными открытыми данными.

Электронная цифровая подпись представляет собой относительно небольшое количество дополнительной аутентифицирующей информации, передаваемой вместе с подписываемым текстом. Отправитель формирует цифровую подпись, используя секретный ключ отправителя. Получатель проверяет подпись, используя открытый ключ отправителя.

Таким образом, для реализации имитовставки используются принципы симметричного шифрования, а для реализации электронной подписи - асимметричного. Подробнее эти две системы шифрования будем изучать позже.

Средства управления криптографическими ключами

Безопасность любой криптосистемы определяется используемыми криптографическими ключами. В случае ненадежного управления ключами злоумышленник может завладеть ключевой информацией и получить полный доступ ко всей информации в системе или сети.

Различают следующие виды функций управления ключами: генерация, хранение, и распределение ключей.

Способы генерации ключей для симметричных и асимметричных криптосистем различны. Для генерации ключей симметричных криптосистем используются аппаратные и программные средства генерации случайных чисел. Генерация ключей для асимметричных криптосистем более сложна, так как ключи должны обладать определенными математическими свойствами. Подробнее на этом вопросе остановимся при изучении симметричных и асимметричных криптосистем.

Функция хранения предполагает организацию безопасного хранения, учета и удаления ключевой информации. Для обеспечения безопасного хранения ключей применяют их шифрование с помощью других ключей. Такой подход приводит к концепции иерархии ключей. В иерархию ключей обычно входит главный ключ (т.е. мастер-ключ), ключ шифрования ключей и ключ шифрования данных. Следует отметить, что генерация и хранение мастер-ключа является критическим вопросом криптозащиты [3].

Распределение - самый ответственный процесс в управлении ключами. Этот процесс должен гарантировать скрытность распределяемых ключей, а также быть оперативным и точным. Между пользователями сети ключи распределяют двумя способами:

- с помощью прямого обмена сеансовыми ключами;
- используя один или несколько центров распределения ключей.

Информация - это ресурс. Потеря конфиденциальной информации приносит моральный или материальный ущерб. Условия, способствующие неправомерному овладению конфиденциальной информацией, сводятся к ее разглашению, утечке и несанкционированному доступу к ее источникам. В современных условиях

безопасность информационных ресурсов может быть обеспечена только комплексной системной защиты информации. Комплексная система защиты информации должна быть: непрерывной, плановой, целенаправленной, конкретной, активной, надежной и др. Система защиты информации должна опираться на систему видов собственного обеспечения, способного реализовать ее функционирование не только в повседневных условиях, но и критических ситуациях.

Многообразие условий, способствующих неправомерному овладению конфиденциальной информацией, вызывает необходимость использования не менее многообразных способов, сил и средств для обеспечения информационной безопасности,

Способы обеспечения информационной безопасности должны быть ориентированы на упреждающий характер действий, направляемых на заблаговременные меры предупреждения возможных угроз коммерческим секретам.

Обеспечение информационной безопасности достигается организационными, организационно-техническими и техническими мероприятиями, каждое из которых обеспечивается специфическими силами, средствами и мерами, обладающими соответствующими характеристиками.

Литература

1. Ведеев Защита данных в компьютерных сетях.М.: Открытые системы, № 3. 2001г.
2. Галатенко, В.А. Основы информационной безопасности. Интернет-университет информационных технологий − ИНТУИТ.ру, 2008
3. Информатика и математика для юристов. Под. ред. Х.А. Андриашина, С.Я. Казанцева.М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001г.
4. Информационная безопасность - http://protect.htmlweb.ru
5. Комиссаров А.Ю., Подлесный А.В. Идентификация пользователя ЭВМ и автора программного продукта.М.: ЭКЦ МВД России, 1996г.
6. Национальный стандарт РФ «Защита информации. Основные термины и определения» (ГОСТ Р 50922–2006).
7. Новиков С.Н. Защита информации в сетях связи с гарантированным качеством обслуживания. Новосибирск. 2003г.
8. Олифер В.Г., Олифер Н.Д. Компьютерные сети: принципы, технологии, протоколы. Питер, 1999г.
9. Рааб М. Защита сетей наконец-то в центре внимания. М.: Компьютеруорлд. № 29. 1999г.
10. Рекомендации по стандартизации «Информационные технологии. Основные термины и определения в области технической защиты информации» (Р 50.1.053–2005).
11. Феоктисов Г.Г. Информационная безопасность общества, личность и средства массовой информации. М.: Информатика и вычислительная техника, №1-2.5. 1996г.
12. Щербаков, А.Ю. Современная компьютерная безопасность. Теоретические основы. Практические аспекты. − М.: Книжный мир, 2009. – 352 с.

АСОСҲОИ БЕХАТАРИИ ИТТИЛООТӢ

МИРСАИДОВА НАФИСАБОНУ САЙФУЛЛОҶОНОВНА,
докторант (PhD)-и Институти иқтисодиёт ва демографияи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 44
Тел.: (992) 939-77-00-97. E-mail: nsynsy387@gmail.com

Дар ин мақола асосҳои консепсияи амнияти иттилоотӣ, таснифи он, таҳдидҳои асосӣ ва роҳҳои ҳимояи иттилоот дар системаҳои гуногун, инчунин се ҷанбаи асосии он: дастрасӣ, якпорчагӣ ва махфият баррасӣ мешаванд.

Онҳо инчунин дар бораи усулҳои нави ҳифзи иттилоот, аз қабили системаҳои ҳимояи сахтафзор ва нармафзор, системаҳои мушаххасоти корбар ва аутентификатсия, системаҳои рамзгузории маълумот, системаҳои рамзгузории маълумот тавассути шабакаҳо интиқол дода мешаванд, системаи аутентификатсияи электронӣ ва ғайра.

Бо рушди технология, таҳдидҳои нав ба амнияти иттилоотӣ ва роҳҳои ҳимояи он пайдо мешаванд.

***Калидвожаҳо:** маълумот, амният, системаи компютерӣ, амнияти иттилоотӣ, таҳдиди амнияти иттилоотӣ, ҳимояи иттилоот, асосҳои консепсияи амнияти иттилоотӣ.*

BASICS OF INFORMATION SECURITY

MIRSAIDOVA NAFISABONU SAYFULLOJONOVNA,
PhD Doctoral student of Institute Of Economics and
Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan,
734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44, S. Aini Str.,
Phone: (992) 939-77-00-97. E-mail: nsynsy387@gmail.com

This article discusses the basics of information security, its classification, the main threats and ways of protecting information in different systems, as well as its three main aspects: accessibility, integrity and confidentiality.

There are also mentioned new methods of information protection, such as hardware and software means of information protection, systems of identification and authentication of users, systems of encryption of disk data, systems of encryption of data transmitted through networks, system of authentication of electronic data, etc.

With the development of technology, new threats to information security and ways to protect them are emerging.

***Key words:** Information, safety, computer system, information security, threat of information security, information protection, basis of a concept of information safety.*

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей: Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

–номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

–матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Над номером работали:
Ответственный редактор: Р. Каримов
Редактор текста на таджикском языке: Х. Мавлонов
Редактор текста на русском и английском языках: С. Зухурова

Издательский отдел
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: https://journal.apa.tj

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 10.12.2020 г. Заказ №2020/07-08
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33.